هاشیم ترلان

گۆموشوپئنجک

خاطرەلی رمان

فیروزان

نشر فیروزان
آدرس: تهران ، خیابان آفریقا، خیابان وحید دستگردی، ساختمان پم، طبقه ۵ ، واحد۵
تلفن ۲۲۷۴۵۶۷۰
نام اثر: گوموشو پئنجک(کت نقره ای) به زبان ترکی
مولف اثر: هاشم طرلان
سال نشر: ۱۳۸۶
نوبت چاپ: چاپ اول
قیمت : ۷۰۰۰ تومان
ویراستار: ع.م.آغداشلی
بازخوان مجدد: عبدالعلی مجازی«آسلان».
شابک: ۹۶۴-۹۲۹۹۴-۷-۵

کتابین ایچینده‌کیلر

سیاحت‌نامه و خاطره‌لر حاققیندا	۵
اثرین تاریخی اهمیّتی	۸
اثرین یارادیجیلیق جهتی	۱۷
مؤلفدن	۲۱
ایرمینجی عصرین اوّللرینده عمومی وضعیّت	۲۳
باکی‌یا دوغرو	۲۶
مکتب یوللاریندا	۳۱
مکتبلی گونلریم داوام ائدیر	۳۷
گؤزلنیلمه‌ین حادثه!	۴۲
روسیا سفریمیز	۴۵
الوداع باکی!	۵۶
انزلی ساحیلینده	۶۳
سارابا دوغرو حرکت	۸۷
زنگان یوللاریندا	۱۰۱
سارابدا	۱۱۰
کند حیاتی	۱۲۲
نوروز	۱۳۳
قوزو اوتاران گونلریم	۱۳۸
تبریز سفری	۱۸۶
شوروی قوشونلاری آذربایجاندا	۲۱۳
کندلیلرین عصیانی	۲۲۰

توی ۲۵۳
قاسیم‌خان و آردالان حادثه‌سی ۳۳۶
فاطما نیه اؤلدو؟ ۳۷۳
ملی حؤکومتین نائلیّتلری ۴۰۰
محاربه‌نین سونو ۴۲۲
شوروی قوشونلارینین ایراندان چیخماسی ۴۲۳
مرکزی دؤلتین ملی حؤکومته قارشی مناسبتی ۴۳۳
ملی حؤکومت اؤز ایشینه داوام ائدیر ۴۳۴
آذربایجان اوزه‌رینه قارا بولودلار چؤکور ۴۶۷
فاجعه باشلانیر ۴۷۲

سیاحت‌نامه و خاطره‌لر حاققیندا

سؤز یوخدو کی، سیاحت‌نامه و خاطره‌لرین تـاریخین قـارانلیق و ابهـاملی نؤقطـه‌لـرینین آیدینلاشماسیندا عوض‌سـیز رولـو اولموشـدور. ایـستر سـیاحت‌نامـه‌لـرین، ایـسترسه ده خاطره‌لرین مؤلّف‌لری بیر چوخ حاللاردا آدلی- بللی آداملار و نئجه دئیرلر سیاسی- مـدنی شخصیّت‌لر اولموشلار. ائله بونا گؤره ده اونلار گؤردوکلری هر بیر شئیی، یـاخود اؤزلرینـه باش وئرن هر بیر حادثه‌نی قیده آلماقـدان، یازماقـدان چکینمیـشلر. اونـلار یاشـادیقلاری دؤوره خاراکتئریک اولان حادثه‌لری قلمه آلاراق ایتیب- باتماسینا مانع اولموشلار.

سیاحت‌نامـه و خـاطره‌لـرین تکجـه سیاسـی تـاریخین دئییـل، عینـی حالـدا بـشریّتین سوسـیال- سیاسـی، مـدنی- اقتـصادی، سوسـیال- لینقویـستیک، عـادت- عنعنـه و ائتنوقرافیک کئچمیشینین ده ایـشیقلاندیریلیب اؤیـره‌نیلمـه‌سـینده و نهایـت عمـومی - لشدیریلمه‌سینده اولدوقجا بؤیوک رولو اولموشدور.

سیاحت‌نامه‌لر مقصد یؤنلو اولوب اولماماسی باخیمیندان ایکی قروپا بؤلونور:

۱- مقصدیؤنلو سیاحت‌نامه‌لر.

۲- مقصد یؤنلو اولمایان سیاحت‌نامه‌لر.

مقصد یؤنلو سیاحت‌نامه‌لر معین مؤضوعنو آراشدیریب اؤیرنمک اوچون شخـصا"سـیّاحین اؤز شخصی ماراغی نتیجه‌سینده باش وئرمیشدیر. اورتا عـصرین بیـر چـوخ عـالیملری اؤز علمی بیلیکلرینی آرتیرماق، دونیانین مـشهور و معتبـر علـم اوجاقلارینـدان یارارلانمـاق، مختلف منطقه‌لرین جغرافی خصوصیّتلرینی، اوراداکی خالقلارین عادت- عنعنه‌لـری ایلـه تانیش اولماق، ائله‌جه ده ادبـی، بـدیعی، سوسـیال و سیاسـی جریـانلارلا تـانیش اولمـاق اوچون اوزون مدّتلی سیاحته چیخاراق گـؤروب- ائـشیتدیکلرینی قیـده آلاراق چاغـداش اولدوغو دؤور و گله‌جک نسیللر اوچون قیمتلی هدیّه حاضیرلامیشلار.

همین سیاحت‌لر ۱۹-۱۸ عصرلره قدر بو و یا دیگر اؤلکه‌لرین طبیعتی، اهالیسی، تاریخی، تصرّفاتینا دائر، همچنین یئرین عمومی خصوصیّتی و سطح قورولوشو حاققیندا معلوماتلارین الده اولونماسی اوچون مهم منبعلردن بیری سایبلیردی. سونرالار تدقیقاتلارین درینلشمه‌سی، علمی مقصد و وظیفه‌لرین اختصاصلاشماسی ایله علاقه‌دار سیاحت‌لر علمی کشفیّات خصوصیّتلری داشیماغا باشلادی.

مقصدیؤنلو سیاحت‌نامه‌لردن نمونه اولاراق ناصرخسرو قوبادیانی‌نین «سفرنامه»سی و زین‌العابدین مراغه‌ای‌نین «ابراهیم به‌یین سیاحت‌نامه‌سی»نین آدلارینی چکمک اولار.

مقصد یؤنلو اولمایان سیاحت‌نامه‌لره گلدیکده ایسه دئمه‌لی‌ییک کی، بو نؤع سیاحت‌نامه‌لر مؤلفین داشیدیغی وظیفه باخیمیندان ایکینجی پلاندا دورور. بئله کی، معین وظیفه‌نی یئرینه یئتیرمک اوچون معین یاخود مختلف منطقه‌لره گؤنده‌ریلن سیاح اؤز وظیفه‌سیندن علاوه راستلاشدیغی، شاهدی اولدوغو منطقه، قؤم و حادثه‌لری قیده آلماقلا سفرنامه یازماق تشبّوثونه ده ال آتیر. مثال اوچون اسپانیا کرالی‌نین مشهور ایمپراتور تیمورون سارایینا گؤندردیگی نماینده هئیاتینه رهبرلیک ائدن "کلاویخو بو ماجرالی سفر بویو گؤروب- ائشیتدیکلرینی قیده آلماقلا چوخ مهم و قیمتلی سفرنامه‌سینی یازا بیلمیشدیر.

سیاحت‌نامه‌لرین مؤلفین شخصی حیاتی ایله علاقه‌دار اولمادیغینین عکسینه اولاراق خاطره‌لرین اساس اؤزه‌یی مؤلفین شخصی حیاتی و اونونلا علاقه‌دار حادثه و شخصلردیر. بونا گؤره ده سیاحت‌نامه‌لر مؤلفین حیاتی‌نین معیّن دوورونو احاطه ائدیر. خاطره‌لر مؤلفین حتّی اؤزوندن قاباقکی ایللردن توتموش خاطره‌لری یازدیغی زامانا کیمی حیاتینی عکس ائتدیریر. خاطره یازماق گئنیش یاییلدیغینا گؤره «خاطره ادبیّاتی» ژانرینی تشکیل ائدیر. بو یازی سندلی ادبیّات نؤعو؛ مؤلفین شاهدی و اشتراکچیسی اولدوغو حادثه‌لر، معاصرلری، اجتماعی- سیاسی، ادبی حیات حاققیندا خاطره‌لریدیر. آوتوبیوقرافیا و سیاحت‌نامه ژانرینا چوخ یاخیندیر. خالق ادبیّاتیندا مؤلفین تصویر ائتدیگی حادثه‌لره شخصی مناسبتی اهمیّتلی یئر توتور. بو ژانردا یازیلمیش اثرلر تاریخی منبع کیمی ده قیمتلیدیر. بو نؤع ادبیّات رئنئسانس دؤورونده یارانمیش، ادبی ژانر کیمی ۲۰-۱۸

عصرلرده فورمالاشمیشدیر. ژ. ژ. روسونون «اعتراف»ی، بابورشاهین «بابورنامه»سی و س. همین ژانردا یازیلمیش قیمتلی اثرلردیر. آذربایجان شخصیّتلریندن ده ج. محمدقولوزاده، ع. شائق، ی. و. چمن‌زمینلی، ح. جاوانشیر، گ. صباحی کیمی بیر چوخلاری خاطره یازمیشلار. ایندیکی دؤورده سیاحت‌نامه‌لر اوز اهمیّتینی ایتیردیگی حالدا خاطره یازماق داها اهمیّت کسب ائتمکده‌دیر.

سیاحت‌نامه و خاطره‌لرین اهمیّتی

اوّلده قید ائتدیگیمیز کیمی سیاحت‌نامه و خاطره‌لر تاریخین ایستر سیاسی، ایسترسه ده سوسیال- لینقویستیک، سوسیال- مدنی، تصرّفات و ائتنوقرافیک جهتلرینی آیدینلاشدیرماقدا چوخ مهم رول اوینایبر. اؤرنک اولاراق بیز بورادا همین اهمیّتی وورغولایان ایکی نمونه‌نی وئریریک:

بیلدیگیمیز کیمی مشهور ایران سیاحی ناصرخسرو قوبادیانی هجری بئشینجی عصرین بیرینجی یاریسیندا سیاحته چیخمیش و او جمله‌دن ۴۳۸- نجی ایلده تبریزده اولموش و بؤیوک آذربایجان شاعری «قطران تبریزی» ایله گؤروشموشدور. او، بو گؤروشو اؤز سفرنامه‌سینده عکس ائتدیره‌رک یازمیشدیر: «تبریزده قطران آدلی بیر شاعر گؤردوم، گؤزل شعر دئییردی، آمما فارس دیلینی یاخشی بیلمیردی. منیم یانیما گلدی. (منجیک)ین و(دقیقی)نین دیوانلارینی گتیردی و منه اوخودو. باشا دوشمه‌دیگی سؤزلرین معناسینی مندن سوروشدو، اونا دئدیم، اونلارین ایضاحینی یازدی و اؤز شعرلرینی منه اوخودو...».

معلومدور کی، فارس دیلینده "گؤزل شعر یازا بیلن قطران کیمی بیر عالیم فارس دیلینی ده بوتون قانون- قایدالاری ایله گؤزل بیلمه‌لی ایدی. مشهور شرقشوناس ای. م. اورانسکی بو حاقدا یازیر: «تصوّر ائتمک ممکن دئییلدیر کی، فارس شعرینین قطران کیمی ماهر اوستاسی اؤزونون پوئتیک یارادیجیلیغینین دیلینی تام بیلمه‌میشدیر». مشهور لئکسیکوقراف ع. ا. دهخدا قطران حاققیندا یازیر: «قطران دری دیلینده سؤز اوستادی کیمی آذربایجاندا چیخیش ائمگه باشلایان و آذربایجان شاعرلرینین رهبری اولان ایلک

شخصدیر». بس ناصرخسروون یازدیغی ایله بو حقیقت آراسینداکی ضدّیّتی نئجه اساسلاندیرماق اولار؟ آذربایجان شرقشوناسی ج. صادیقووا «فارس دیلینی تدقیق ائدن آذربایجان عالملری» آدلی اثرینده همین مسئله‌نین حلّینه چالیشاراق یازیر: «چوخ گمان کی، ناصرخسرو... بو صنعتکارین آرخائیک و یا باشقا دیالئکتلره مخصوص بعضی سؤزلری بیلمه‌مه‌سینی ملّیّتینین فارس اولماماسینی باشقا سؤزله تورک اولدوغونو نظرده توتوب یوخاریداکی فیکری سؤیله‌میشدیر...».

نه ایسه ناصرخسرو قوبادیانی‌نین هئچ بیر پلان اوزره دئییل، یالنیز گؤردوگونو یازدیغی بو قید آذربایجان خالقی‌نین پهلوی سولاله‌سی‌نین حاکمیّته گلدیگی ایللردن اعتبارا" معروض قالدیغی نامرد بیر اتّهامی؛ «گویا آذربایجان خالقی سلجوقلاردان سونرا تورک اولموشلار»،اویدورماسینی آرادان قالدیران دانیلماز تاریخی فاکتلاردان بیریدیر.

ایکینجی نمونه بابورشاهین یازدیغی «بابورنامه» آدلی خاطره‌لریدیر. اونون «جیغاتای» دیلینده یازدیغی «بابورنامه» آدلی آوتوبیوقرافیک اثرینده بابورشاهین سفرلری اورتا آسیا، افقانیستان و هیندیستانین طبیعت منظره‌لری، کند حیاتی، اعیانلارین معیشتی، دؤورون عادت و عنعنه‌لری تصویر ائدیلیر. بابورون بو اثری تورک ائتنوسلاری‌نین سوسیال-لینقویستیک حیاتی‌نین، ائله‌جه ده تورک دیللرینین تاریخی قراماتیکاسینین اؤیره‌نیلمه‌سینده دانیلماز رول اویناییر. دونیا ادبیّاتی‌نین قیمتلی نمونه‌لریندن اولان «بابورنامه» اینگیلیس، فرانسیز، آلمان، روس و فارس دیللرینه ترجمه اولونموشدور.

××××××××

هاشم ترلانین «آجیلی- شیرینلی خاطره‌لریم» اثرینه گلدیکده ایسه اونو ایندیه کیمی بو ژانردا یازیلان دیگر اثرلردن آییران پوئتیک- رومانتیک و بیر سؤزله یارادیجیلیق جهتی‌دیر. بونا گؤره ده بیز همین یازینی ایکی جهتدن، تاریخی و یارادیجیلیق جهتیندن گؤزدن کئچیرمه‌یی مقصده اویغون بیلدیک.

۱- اثرین تاریخی اهمیّتی.

هاشم ترلانین «آجیلی- شیرینلی خاطره‌لریم» اثری جمعیّتیمیزین سوسیال، سیاسی و اقتصادی وضعیّتینی عکس ائتدیرمکده اؤز لایقلی رولونو اوینایبر. ایکی دونیا محاربه‌سی آراسینداکی بیر تاریخی پروسئسده خالقیمیزین طبیعته و حاقسیزلیغا قارشی مبارزه‌سی زامانی باشینا آچیلان اویونلار بعضاً عادی بیر یازی دیلی، بعضاً ده بدیعی دیلله ایفاده اولونور. همین یازیدان استفاده ائده‌رک تاریخین اساس محرّیکی اولان خالق کوتله‌سینه قارشی دوران قوّه و عامیللری آشاغیداکی کیمی عمومیلشدیریریک:

۱- قوراقلیق، دولو و اقلیم شرائطی‌نین ال وئریشلی اولماماسی کیمی طبیعی مصیبتلر.

۲- محصولو سیچاندان، بؤجکلردن و س. بو کیمی چوردان قورویاجاق علم و تئخنیکانین یوخلوغو.

۳- کندلرده و یوللاردا خالقی چاپیب تالایان فیریلداقچیلار، خانلارا وفئودالارا باغلی اولان باندیتلر و خالقین اؤز دیلی ایله دئسک قارا گروهلار.

۴- خالقین یئتیردیگی محصوللاری منیمسه‌ین خانلار، فئودالار و اونلارین زوراکیلیق عامیلی اولان دؤلت مأمورلاری.

بوتون بو قوّه‌لرین هجومو نتیجه‌سینده «الیم خمیرلی، قارنیم آج» وضعیّتده یاشایان جاماعات یالنیز دیری قالماق اوچون اؤز دوغما یوردوندان ال چکه‌رک اوزاق یئرلره گئتمک مجبوریّتینده قالیر. مؤلف همین مؤضوعنو آیدینلاشدیراراق آتاسیندان بیر خاطره نقل ائده‌رک یازیر:

«بالا! آللاه او زامانلاری هئچ کیمه گؤسترمه‌سین. آجلیق آداملاری وادار ائدیردی کی، آریقلیقدان سوموکلری گؤرسه‌نن اولاغلاری کسیب یئسینلر. پیشیک اتی یئینلر ده وار ایدی. مئهریبان مین ائولی، بؤیوک بیر کند ایدی. اورادا دوکانلاری اولان بیر چوخ دؤلتلی حاجیلار وار ایدی. گونده بیر اؤکوز کسیلیردی. اطراف کندلیلر بورا گلیر و کسیلن مالین قانینی قابا دولدوروردولار و برکی‌یندن سونرا یئییردیلر. یازدا قیزلار و قادینلار دسته- دسته کؤوشنه چیخیب یئملیک، جیغجیغا، یونجا و دیگر یئمه‌لی بیتکیلری ییغیر، ائوه

گتیریب یئییردیلر. واختی ایله بوغدا چؤره‌گی یئین کندلیلر آرتیـق آرپـا چـؤره‌گـی تاپـا بیلمیردیلر».

سؤز یوخدورکی، خالقیمیز اؤز یوردوندان آسانلیقلا ال چکمیـر و بوتـون باسـقینچیلارا و تالانچیلارا قارشـی اؤلـوم- دیـریم مبـارزه‌سـی آپاردیقـدان و هـئچ بیـر چیخـیش یولـو تاپمادیقدان سونرا دیدرگینلیگی قبول ائدیردی. بونو گؤسـترمک اوچـون یئنـه ده هاشـم ترلانین آتاسینی دینله‌مگیمیز یاخشی اولاردی:

«بیز ده کندیمیزین (شریف دیک)ی آدلانان تپه‌سـینده اوجـا بیـر بـورج تیکمیـشدیک. کندیمیزده نجف‌قولو به‌یین قدیمدن قالان بیر توفنگی ده وار ایدی. گنجلر همین بورج دا گئجه-گوندوز کئشیک چکیردیلر. بیر گـون اودون ییغمـاق اوچـون چؤلـه گئتمیـشدیم. قولاغیما گوللّه سسی گلدی. بیلدیم کی، کنده باسقین ائدیبلر. ایشیمی یاریمچیق قویـوب کنده طرف تله‌سدیم. کندین بوتون اهالیسی یول اوزونو مئهریبانا طرف گئـدیردیلر. گویـا باسقینچیلاری کنده سوخولماغا قویمایان نجف‌قولوبه‌ی اهالیه سـیفاریش گؤنـده‌ریرکـی، «گوللم قورتارماقدادیر، کنددن چیخسینلار». من کنـده چاتـار - چاتمـاز نجـف‌قولوبـه‌ی بورج دن ائنیردی. آتا مینـنده گوللّه ایله ووردولار. بیـز سـید اولـدوغوموزا گـؤره ائـویمیزه سوخولمازلار دئیه جاماعات اؤز قیمتلی اشـیالارینی گؤتـوروب بیـزه ییغیلمیـشدی. ائـوه گیردیم. گؤردوم شاهسئونلر ائوه دولوبلار. بؤیوک نه‌نـه‌مـین کیچیـک بیـر موجریـسی وار ایدی. گلینلیک چاغلاریندان ساخلادیغی اوزوک، سیرغا و بویونباغیسینی همین موجریـه ییغیردی. یازیق آرواد اونو تندیرین کوفلـه‌سـینده گیزلتمـک ایـسته‌دی. باسـقینچیلارین بیری اونو گؤروب، «ایمانسیز قاری! اوتانماییب اوغورلوق ائدیرسن!؟»، دئدی».

جاماعات دوغولدوغو، بویا- باشا چاتدیغی و بوتون وارلیغـی ایلـه سـئودیگی آنـا یوردونـو بوراخیب گئدرکن اولمازین عذاب- اذیّته قاتلاشیر، یول اوزونو آردی- آراسی کسیلمه‌یـن چاپقینلارا معروض قالیر، اؤلوم- ایتیمله ال‌به‌یاخا اولور:

بئله‌لیکله کندیمیز زنگیل‌آبادلیلار دا کؤچمگه باشلادیلار. بونونلا دا نئچه عائله‌دن عبـارت بیرینجی کاروان یولا دوشدو. منیم آتام دا بو کاروانلا حرکت ائدیردی. آرواد اوشاق اولاغـا مینمیشدی، کیشیلر ایسه پیادا گئدیردیلر. اؤزلـری ایلـه گؤتـوردوکلری یئمـک اونـلاری

اردبیله ده چاتدیرا بیلمه‌دی. «قاراسوران» آدی ایله تانینمیش یـول مـأمورلاری یـوللاردا کاروانلارین قاباغینی کسیب اونلاری سویوردولار. آجلیقدان دیلنمه‌لـی اولـسالار دا آخیـر کی، باکی‌یا یئتیشمه‌لی ایدیلر. بو کاروان کنددن سارابا، اردبیله، آستارایا، سونرا ایسه دنیز قیراغی ایله باکی‌یا گئتمه‌لی ایدی. یولدا خسته‌لیگه توتولوب اؤلنلری ده اولوردو.

بئله‌لیکله اؤز واری، دؤلتی، صنایعـسی و مـدنیّتی ایلـه عـاغیللاری حیـران ائـدن بـاکی آذربایجانین دیگر سرحدیاتی شهر و کندلری کیمی ساراب اهالیسینی ده قبول ائدیر.

اؤز دوغما یوردلارینی آرخادا قویوب گلن دیگر مهاجرلردن فرقلـی اولاراق باکیـدا آنـادان اولان هاشم ترلان والدینلری ایله بیرلیکده ایرانا دؤنمه‌لی اولارکن چوخ غریبه بیر احوال- روحیّه کئچیریر. البتّه اونداکی بو احوال- روحیّه اؤز- اؤزونه دئییل، «والودیـا» آدلـی بیـر دوستو ایله دانیشارکن میدانا چیخیر. بو دا طبیعی‌دیر، چونکی ایراندان هـئچ بیـر تـصوّرو اولمایـان یئنـی‌یئتمـه هاشـم گئـریلیگین و مرتجـع سیاسـتچیلرین عمومیّتلـه ایـران و خصوصیله آذربایجان خالقینا نئجه دیوان توتدوغونو بیله بیلمزدی. اوسته‌لیک باکیدا بئلـه بیر شایعه ده یارانیر کـی، گویـا رضـاخان حـاکمیّتی الـه کئچیردیکـدن سـونرا وضـعیّت تامامیله دگیشیب، یئنی- یئنی تحصیل اوجاقلاری یارانیب، نئجـه دئیرلـر وطنـده "گـول گولو چاغیریر. بونـا گـؤره ده مـولفین دئدیگینـه گـؤره چـوخ سـاوادلی اولان والودیـانین سؤزلرینین هئچ بیری اونو اؤز قراریندان یاییندیرا بیلمیر.

تصادفی دئییلدیر کی، ایرانا سفر زامانی قارشیسینا اینانیلماز حادثه‌لـر چیخانـدا ایـستر- ایسته‌مز والودیانین دئدیگی سؤزلری خاطرلاییر:

بیز اؤز باغلی شـئیلریمیزی گمیـدن ائندیرمگـه باشـلادیق. جلیـل و کنـدلیلریمیز بیـزه کؤمک ائدیردیلر. آختاریش سالونونا گئتملی ایدیک. سالوندا آختاریش باشـلاندی، بیـز اؤز شئیلریمیزدن آرخایین ایدیک. آخـی یاسـاق اولان بیـر شـئیمیز یـوخ ایـدی. آختـاریش مأمورلارینین گؤزلری منـیم کتابلاریمـا ساتاشـاندا جـدّی بیـر حالـدا کتـابلاری آراماغـا باشلادیلار. «کتاب قدغندیر»، دئییب اونلاری باشقا شئیلردن آییردیلار. منـیم گـؤزلریمی قارانلیق دومان آلدی. اعتراض ائدیب کتابلاری قوجاقلادیم و دئدیم:

- سیزین بو کتابلاری آلماغا اختیاریتیز یوخدور. بونلار منیم درس کتابلاریمدیر.

مأمور حرصلی باخیشلارلا منه باخیب، «اولماز!» دئدی، کتاب قدغنـدیر. مـن سـؤزلریمی داوام ائتدیریب دئدیم:

- بیز کی، قاچاق مال آپارماق ایسته‌میریک. مگر ایراندا کتاب یوخدور؟

- کتاب واردیر، آمما سیزین کتابلاردان باشقادیر.

من و آتام نه دئدیکسه اولمادی. من کتابلاریمدان آیریلماق ایـسته‌میـردیم. مـامور ایـسه گئتدیکجه عصبی حالا دوشودور. ۳۰ جلده یاخین کتابلاردان ۴ جلـد ناغیـل کتـابلارینی سئچیب، «خواهش ائدیرم، بو ناغیل کتابلارینا اجازه وئرین»، دئییـب اونـلاری بیـر- بیـر گؤسترمگه باشلادیم:

- بو لیلی مجنون، بو اصلی و کرم، بو طاهره میرزه، بو دا شاه اسماعیلین ناغلیدیر. بـونلارا دا سؤزونوز وارمی؟

مامور بیزی باشیندان ائله‌مک اوچون ناغیل کتابلارینی اوستومه آتیب دئدی:

- بو ناغیل کتابلاری سیزین! یا الله گئدین.

وطنین ایلک آجی خاطره‌سی قلبیمده یئر آچدی... والودیـانین بیرینجـی دفعـه دئـدیگی سؤزلر یادیما دوشـدو. لیمانـدا ازدهـام آزالیـردی. مـسافرلر یـوکلرینی قـاییقلارا ییغیـب غازیاندان انزلی‌یه طرف گئدیردیلر. لیمـانین یوخـاری باشـیندان گلـن دؤرد نفـر مکتـب شاگردی دقّتیمی جلب ائله‌دی... ایندی بـو مکتـب شـاگردلرینی درس اوخوماغـا گئـدن گؤرنده ایراندا دا مکتب اولدوغونو گؤروردوم. بو منه تـسکینلیک وئریـردی. اوشـاقلار مـن یاشدا یا دا مندن کیچیک نظره گلیردیلر. اونلار بیزه یاخینلاشـیردیلار. داللارینـدا کتـاب چانتاسی گؤرونوردو. یـوکلریمیزین یانینـا چاتانـدا دالاشـماغا باشـلادیلار. مـن اونلاریـن سؤزلرینی باشا دوشموردوم. انزلی دیلینده دانـشیردیلار، آممـا نـه اوچـون اوّل اوینایـیب گولن اوشاقلار ایندی بیر- بیرینین جانینا دوشموشدو؟ بونـون سـببینی یانیمـدا دایانـان جلیلدن سوروشدوم. او دئدی:

- سیزین شئیلرینیزی داشیماقدان اؤترودور.

- مگر بونلار حمّالدیر؟

- گؤرمورسنمی؟

ایندیه قدر دقتله باخمـادیغیم اوشـاقلارین دالینـداکی کتـاب- دفتـر چانتاسـی دئییـل، پالان‌ایمیش. آه، والودیا نه اوچون سنین سؤزلرینه باخیب باکی‌دا قالمادیم؟

شاهدی اولدوغو وضعیّتدن سون درجه سارسیلان ترلان اؤزو دئمیشکن هاردان بیله‌یـدی کی، «گؤره‌جک گونلری هله قاباقدادیر». او هله بیلمیردی کی، ایرانـدا مولکیّـت خـانلارا، فئوداللارا، کندخدالارا و دؤلت مأمورلارینا عائددیر. آشاغیداکی ائپیـزود همـین مؤضـوعنو بوتون آیدینلیغی ایله گؤستریر:

... آتامین باکی‌دا منه آلـدیغی قـوزو دریـسیندن تیکیلمـیش گؤموشـی خـز پئنجـه‌گـی بیرینجی دفعه اولاراق أینیمه گئییب ساتمالی مـاللارین یانینـدا دایانمیـشدیم. دؤوره‌مـه ییغیلان آداملار هر شئیدن اول اگنیمده‌کی گوموشو پئنجه‌یه تاماشا ائـدیردیلر. هـامینین گؤزلری منه دیکیلمیشدی. من ایسه پشیمان ایدیم، فیکر ائدیردیم کـی، بـو پئنجـه‌گـی ائـوده قویـوب گلـسئیدیم، بونـدان یاخـشی اولاردی. چـونکی مـشتریلرین بـو حـسرتلی باخیشیلاریندان نگران ایدیم. آتام اؤز کندلیلریمیزله نئچه آددیم کناردا صحبت ائدیردی. بو آندا گیئیملی، بزنمیش، دؤزنمیش بیر جنتلمن، یانیندا من یاشدا اولان اوغلو گؤرونـدو. بو آغا ائنینه راه- راه قیرمیزی قالوستوک باغلامیشدی. عینگی و پئنجه‌گینـین قولونـدان ائشیگه چیخمیش کؤینه‌گینـین دوگمـه‌لـری قیزیـل کیمـی پاریلـداییردی. او سـاتیلان شئیلری نظـردن کئچیریـردی. اوغلونـون گـؤزلری اگنیمـده‌کـی گوموشـو خـز پئنجگـه دیکیلمیشدی. اوغلان آتاسینین قولونو دارتیب گوموشو پئنجگی اونا گؤسـتردی. بـو منـه خطر علامتی ایدی. آتاسی اگنیمه باخدی. ائله بیـل او دا بگنمیـشدی. فارسـجا منـه نـه دئدیسه باشا دوشمه‌دیم. او بونو آنلاییب یاری فارسی یاری تورکی دئدی:

- اگنینده‌کی او پئنجه‌یی ساتیرسانمی؟

- یوخ، ساتماق اوچون اولسایدی، اگنیمه گئیمزدیم.

مسئله گئتدیکجه بؤیویوردو. آتـامین بـو احوالاتـدان خبـردار اولماغینـدان قورخـوردوم. جاماعاتی باشیمدان داغیتماق اوچون اطرافیما ییغیلانلارا دئدیم:

- نه ایسته‌ییرسینیز؟ گئدین. من هئچ نه ساتماق ایسته‌میرم.

جئنتئلمن کیشی اوغلونا دئدی:

- ساتماق ایسته‌میر.

اوغلان آغلاماغا باشلادی، آتاسینا دئدی:

- نه قیمته اولورسا، گرک آلاسان.

آتاسی منه دؤنوب جئبیندن پوللارین چیخاریب گؤستردی:

- قیمتی نه قدردیرسه، من ایکی برابر وئرمگه حاضرام. ۵۰ تومن یاخشیدیرمی؟

- یوخ! ساتمیرام، ساتیلمالی اولسایدی اگنیمه گئین‌زدیم.

آتاسی اوغلونو چوخ سئودیگیندن اونون آرزولارینی یئرینه یئتیرمک اوچون هر ایش گؤرمگه حاضر ایدی. من ایسه گؤموشو پئنجه‌یی اونلارین هامیسیندان چوخ ایسته‌ییردیم. جاماعات باشیمیزا ییغیلمیشدی. اوغلان ایسه آغلاماقدا ایدی. بو زامان آرایا بیر دللال سوخولدو. سودانی باریشدیرماق اوچون احوالاتی اؤیره‌نیب، اوغلانین آتاسینین الینده‌کی ۵۰ تومنی آلیب منیم اووجوما باسدی:

- یاخشی پول وئریر، نئچه برابر اونون قیمتیدیر، آللاه خیر وئرسین.

اؤز اگنیمین پالتاریدیر، ساتماق ایسته‌میرم.

اوغلان آغلاماقدا ایدی. آتاسی اونا نصیحت وئره‌رک، «آغلاما من پاریسدن اوندان یاخشیسین آلیب گتیره‌رم»، دئییردی.

اوغلان ایسه بو سؤزلره باخمایاراق گؤزلرینین یاشین آخیدیردی. بوآندا آتام معرکه‌نی گؤروب، مندن نه اولدوغونو خبر آلدی. دئدیم:

- بیر خبر یوخدور، اگنیمده‌کی پئنجگی آلماق ایسته‌ییرلر. اوغلانین آتاسی آتامی گؤروب؛ «بو سیزین اوغلونوزدور؟»، دئیه سوروشدو.

- بلی منیم اوغلومدور.

- منیم اوغلوم بایاقدان بوینوما مینیب، دئیییرکی، سیزین اوغلانین گئیدیگی پئنجه‌یی اونا آلیم. ایندی من حاضرام ایکی برابر قیمته آلام. بویور، بو دا ۵۰ تومن.

آتام دا منیم سؤزلریمی تصدیق ائدیب دئدی:

- خیر ساتیلمالی مال دئییل. او پئنجک اوغلومون اؤزونوندور، مگر گؤرمورسن گئییب اگنینه.

بو آندا بیر آژدانین الینده دگه‌نک باشیمیزا ییغیلان آداملاری آرالاییب ایچری سوخولدو:

- نه خبردیر؟ نه اوچون داغیلیب گئتمیرسینیز!؟

جنتلمن آژدانی گؤرن کیمی گؤزلری گولدو. احوالاتی بیلندن سونرا آتامی وادار ائدیردی کی، آژدانین سؤزلرینه قولاق آسیب معامله ائله‌سین. آتام دا یوخ دئییردی. اوغلان گؤزلرینین یاشین سیله- سیله منه غضبله باخیردی. آتاسی اوغلونو آغلار گؤرنده ناراحات اولوردو. من ایسه آتامین اونلارا یوخ دئییب رد جاوابی وئردیگینه گؤره فخر ائدیردیم. باجارا بیلسئیدیم قوجاقلاییب اؤپردیم آتامی. دلالل هله ده ال چکمیردی. بیزی سوودالاشدیرماق ایسته‌ییردی. آژدان آرامیزدان چیخیب معرکه‌یه یاخین‌لاشان بیر افسرین قاباغیندا خبردار دوروب اونا گزارش وئردی. افسر گلیب آغانی گؤرن کیمی اؤزونو ایتیردی. الینی قولاغینین دیبینه آپاریب اوخلوو کیمی دوم‌دوز خبردار دایاندی و؛ «بلی قوربان!»، دئیب اوندان جاواب گؤزله‌دی. "گؤره‌سن بوکیمدیر؟"، دئیه اؤز اؤزومه دوشوندوم. حالیم گئتدیکجه خارابلاشیردی. اوغلان داها آغلامیردی. افسرله آتاسینین آراسیندا گئدن صحبته قولاق آسیردی. اؤز- اؤزومه دئییردیم کی، گؤره‌سن پئنجگی منیم الیمدن آلاجاقلارمی؟ بو سؤالا اؤزوم جاواب وئره‌رک "یوخ، راضی اولمارام گوموشو پئنجگی الیمدن وئریم."، دئییردیم. افسر آغا ایله صحبتینی قورتاردیقدان سونرا آتامی بیر طرفه چکیب دئدی:

- سن بونو تانیمیرسان! بو ائله خان‌دیرکی، اونون آدی چکیلنده بوتون گیلانلی‌لار تیر- تیر اسیر. اونونلا طرف اولسان، منیمله طرف اولاجاقسان. آتام جاواب وئردی:

- او اؤزونه خاندیر، اونونلا منیم نه ایشیم؟ مال منیمدیر اختیاری دا منیمله‌دیر. ساتماق ایسته‌میرم.

افسر دیشلرینی قیجیردیب دئدی:

- بس ائله.

جلیلین آتاسی جبراییل کیشی آتامین یانینا گلیب سوروشدو:

- آغا میرحسن سن انزلی‌دن شهرلرین بیرینه گئده‌جکسن یا کنده؟

- کنده.

- رحمتلیگین اوغلو بو پئنجک کند یئرینده بیر آی دا داوام ائتمز. اونون تـوکلری نئچـه گونون عرضینده چالی تیکانلارینا ایلیشیب آرادان گئده‌جک. اونون سنه وئـره‌جگـی پـولا اون دست پالتار آلارسان.

آتـام یومشالمیـشدی. قلبـیم دؤیونمگـه باشـلادی. آتـام گؤزلریمـه باخانـدا نـه دئمـک ایسته‌دیگینی بیلدیم. اودورکی، آتاما دئدیم:

- من بو پئنجگی اگنیمدن چیخارمایاجاغام.

اوغلانین گؤز یاشلاری قورویوب عوضینده دوداقلاریندا شن تبـسم اویناشـیردی. بیـر آز بوندان قاباق او آغلاییردی، ایندی ایسه من آغلاییردیم. فرقیمیز بو ایـدی کـی، او آشـکار آغلاییردی. من ایسه ایچیمده. نفرت تامام وجودومو بوروموشدو. اوغلانین اوستونه آتیلیب اونو بوغماق ایـسته‌ییـردیم. گـؤزلریم اونـون گؤزلرینـه ساتاشـدی. او دیلینـی آغزینـدان چیخاردیب، منه دوداق بوزدو. او، بونونلا دا دئمک استه‌ییردی‌کـی، گـؤردون، مـن غالـب گلدیم. ایکینجی دفعه دوداقلارینی بؤزنده داها دؤزه بیلمه‌دیم. فرصتی الـدن وئرمـه‌ییـب بیر یوموروق چه‌نه‌سینه ایلیشدیردیم. اوغلان یئره آشدی. آرا قاریشدی. بـو آنـدا آژدانـین دگه‌نگی باشیما ائندی. ایکینجی دگه‌نگی ده اسیرگمه‌دی. افسرده سیلله و تپیک‌لـه منـی قارشیلادی. بیزی کلانتریه آپاردیلار. باشیم ایکی یئردن شیشمیشدی، برک آغرییردی. او آخشامی بیزی حبسه سالدیلار، گئجه‌نی صبحه قدر جوجولرین الیندن گؤزلریمیزی یومـا بیلمه‌دیک. آتام منی هی دانلاییردی کی، نـه اوچـون خـانین اوغلونـو ووردوم. آممـا مـن کؤتک یئمه‌گیمه باخمایاراق خانین اوغلونو وورماغیما گؤره سـئوینیردیم. مـن بـو ایـشی گؤرمه‌سئیدیم، عؤمرومون آخیرینا قدر عذاب چکردیم. گوموشـو پئنجـک هلـه اگنیمـده ایدی. آخیری نه اولاجاغینی بیلمیردیم. والودیانین دئـدیگی سـؤزلر یادیمـا دوشموشـدو. دئمک ایراندا کاسیب اوشاقلارینا درس اوخوماق امکانی اولمادیغی کیمی یئنی یاراشیقلی پالتار دا گئیمک امکانی یوخوموش. زندانـدا بیـزدن باشـقا آیـری آدام یـوخ ایـدی. یـای اولـدوغونا گـؤره یئریمیـز ایـستی و رطـوبتلی ایـدی. بیـز انـزلـی‌نـین هاواسـینا عـادت ائتمه‌دیگیمیزه گؤره ناراحات ایدیک. بئله‌لیکله سحره چیخـدیق. بیـر آزدان سـونرا بیـزی رئیس کلانترینین اوتاغینا گتیردیلر. رئیس یوخاری باشدا میزین آرخاسیندا اوتورموشـدو.

خان ایله اوغلو دا یانیندا ایدیلر. بیر- بیرلریلـه دئییـب گولـوردولر. اوتاغـا گیردیگیمیـزی گؤرن خان قاشقاباقلی نظرله باخیب باش بارماغینی بیزه طرف اوزادیب دئدی:

- سیز شوروی جاسوسلاری ائله بیلیرسیزکی، بو مملکتـین صـاحبی یوخـدور؟ بـو جـور دوشونسز سهو ائدیرسیز. ایرانین عدالتلی شـاهی وار، ایـرانین قـانونو وار. ایرانـا ال اوزادان جاسوسلارین قوللارینی دیبیندن کسه‌ریک. هله جاسوسلوق ائتمه‌گینیز بس دئییل بوینـو یوغونلـوق ائـدیب اوغلومـو وورورسـونوز؟ هلـه ایندیـه قـدر منـیم اوسـتومه ال قوزایـان اولماییبدیر. او پئنجگی منه ساتماساز زندانداا قالیب چورویه‌جکسیز!

خان بوسؤزلری دئییب یئرینده اوتوردو. آتام عصبی حال کئچیریـردی. خـانین سـؤزلری قورتاردیقدان سونرا دئدی:

- اوندا، بیزیم علیهیمیزه دئدیگین سؤزلری گئری آلمالی‌سـان. اونـا گـؤره کـی، بیـز نـه جاسوسوق، نه ده بوینویوغون. من ایگیرمی ایل قاباق آجلیق الینـدن دیـدرگین دوشـوب بیر پارچا چؤره‌کدن اؤترو باکی‌یا گئتمیشدیم. وطنیمی سئومه‌سئیدیم، اوردا قالار و ایرانـا گلمزدیم. ایندی گلمیشیک. خوش گلیبسیز دئمه‌یـین اؤزونـون اولـسون، نـه اوچـون بـو بهتانلاری بیزیم آدیمیزا یاخیرسیز. من مالیمی ساتماق ایسته‌میرم، بـو عدالتـسیزلیکدیر؟ سنین گؤزون بو پئنجکده قالیبدیرسا، آل!

آتام عصبی حالدا اگنیمده‌کی پئنجه‌گی دارتیب چیخارتـدی و خـانین اوسـتونه آتـدی و «وطنی بئله بیلسئیدیم ایرانا قاییتمازدیم»، دئدی. پئنجک دؤز خانین اوغلونون قوجاغینـا دوشدو. اونون گؤزلری گولدو. خان جئبیندن ۴ عدد اونلوق چیخاردیب بیـزیم اوسـتوموزه آتدی. کلانتری رئیسی ایله گؤروشوب اوغلو ایلـه بیرلیکـده گئتـدیلر. اونـلار گئتدیکـدن سونرا آتام کلانتره باخیب دئدی:

- ایندی بیزه اجازه وئریرسینیزمی گئدک؟

رئیس پاپاغینی میزین اوستوندن گؤتوروب باشینا قویا- قویا دئدی:

- هله سیزین گناهینیز پاک اولماییب!

بارماغی ایله زنگی باسدی. آژدان ایچری گیـردی. دگـه‌نکلـه منـیم باشـیما ووران آژدان ایدی. رئیس ایسه گئتدی. آژدان آتامین اوزونه باخیب گولومسه‌ییردی. ائله بیـل دوننکـی آژدان دئییلدی. قیافه‌سی عوض اولموشدو:

- دوغروسو سیزه یـازیغیم گلیـر. مـسافرسیز وطنیـزه گئتمـک ایـسته‌ییرسـیز. سـیزین باره‌نیزده رئیس‌له دانیشمیشام، گوج- بلا ایله اونو راضـی سالمیـشام. آخـی سـیز اؤزونـوز بیلیرسیز گناهینیز بؤیوکدور و هر ایشین اؤز یولو واردیر!

آتام آژدانین نه دئمک ایسته‌دیگینی یاخشی بیلیردی. او پول ایسته‌ییـردی. آتـام خـانین وئردیگیی ۴ اونلوقدان بیرینی آژدانا طرف اوزاتدی.

- یوخ بو رئیسین شأنینا یاراشماز. بیر اونلوق دا لطف ائدین.

بیر اونلوق دا آتامدان آلا- آلا سؤزونون دالیسینی توتدو:

- من اؤزم ده سیزدن اؤترو رئیس‌له اوز- اوزه دوروب یالوارمیشام. بیر اونلوق دا منه لطف ائـدین چنـاب سـروانی دا یـادینیزدان چیخارمـاین. اونـو دا بیلـین، مـن سـیدم و اؤولاد پیغمبرم. وئردیکلرینیز ایتر یئره گئتمز. سیزه دعا ائده‌جگم.

آتام بورانین شرّیندن قورتارماق اوچون پئنجه‌یین پوللارینی آژدانین استونه آتدی:

- یالانسا جدین بئلیندن وورسون، دئدی.

آژدان اونلوقلاری بیر- بیرینین اوستونه قویوب خوش گلـدینیز دئـدی. بیـز کلانتـرینین قاپیسیندان چیخاندا دؤنن بیزی باریشدیران دللالی گؤردوک. او دا حقینی ایسته‌ییـردی. بیزیم کی، پولوموز قالمامیشدی.

بو دا رضاخانین آبادلاشدیردیغی وطن!

آجیلی- شیرینلی خاطره‌لرین تاریخی اهمیّتی خالقیمیزین عادت- عنعنـه‌لرینـی عکـس ائتدیرمکده ده اؤزونو دوغرولدور. مؤلف خالقا باغلی اولان بیر صنعتکار کیمی خالقیمیزین او دؤرده‌کی توی مراسیمینی و عمومیّتله کند حیاتینی بوتون تفرّعاتی ایلـه قلمـه آلاراق تاریخیمیزین یادداشینا حکّ ائدیر.

بیلدیگیمیز کیمی پهلوی سولاله‌سینین حاکمیّته گلـدیگی گونـدن اعتبـاراً آذربایجـان خالقی مختلف تـؤهمتلره، بؤهتـانلارا، تحقیرلـره معـروض قالمیـشدیر. بـونلارین بؤیـوک

حصّه‌سی ۱۳۲۵-۱۳۲۴ ایللره عائددیر. همین بیرجه ایلین تاریخی بیر چوخ دلیللره گـوره هله ده دومان ایچینـده‌دیـر. منـیم اؤزوم خـالقیمیزین تـاریخی ایلـه حددینـدن آرتیـق ماراقلانان بیر آذربایجانلی کیمی ایللر بویو تاریخ صحیفه‌لرینی واراقلادیقـدان سـونرا بئلـه بیر قناعته گلمیشم کی، خاطره‌لر همین دومانلارین سیلینمه‌سینده عوض‌سیز رول اوینایا بیلر.

تانینمیش شاعریمیز ه. ترلان هـم ده او ایللـرین تـاریخی حادثـه‌لـرینین اشتراکچیـسی اولموشدور. بونا گؤره ده یالنیز اؤز گؤردوکلرینی و ائشیتدیکلرینی یازان و منجـه بـونلاری یازارکن بیـر چـوخلارینین خلافینـا اولاراق مـسئله‌یـه وجـدانلا یاناشـان مؤلـف "اؤزونـو اساسلاندیرما" ایدئیاسـینا تامامیلـه یـاد قـالیر و بونـونلا دا تـدقیقاتچیلارین قارشیـسیندا اعتمادلی یول آچیر. من بو حاقدا هئچ بیر سؤز دئمه‌دن اونو اوخوجولارین محکمـه‌سـینه وئریرم.

۲- اثرین یارادیجیلیق جهتی

«آجیلی- شیرینلی خاطره‌لریم» اثرینی همین ژانردا یازیلمیش دیگـر اثرلـردن آییـران و منجـه اونـا ایسپئـسیفیک خـصوصیّت وئـرن جهـت یئـری گلدیکـده اؤزونـو گؤسـترن یـارادیجیلیق، رومانتیکـادیر. بونـا گـؤره ده ادبـی یـارادیجیلیق تـاریخیمیزده ده اؤزونـه مخـصوص یئـر توتـا بیلمکلـه عینـی حالـدا آنـا دیللـی نثریمیـزین دیرچلمـه‌سـینده ده تکان‌وئریجی رول اوینایا بیلر.

تـصادفی دئییلـدیرکی، مـن بـو یـازینی رئداکتـه ائـدرکن بعـضا" سـندلی بیـر رومـانلا قارشیلاشـدیغیمی تـصور ائـدیردیم. رومانتیکـا بعـضی یئرلـرده او قـدر گوجلـو و او قـدر اوریژینالـدیرکی، بیـر یـازیچی کیمـی مؤلفـه دفعـه‌لرلـه «آفـرین» دئمـه‌لـی اولموشـام. آشاغیداکی ائپیزود یوخاریدا دئدیکلریمیزه جانلی ثبوتدور:

ایندی هاچا آدلی قوشا دیکلره چاتمیشدیق. بـوردان کنـده ۱ کیلـومئتردن آز قـالیردی. آرتیق توسباغا یئریشینه دؤزه بیلمه‌دیـم. عمیمـه دئـدیم کـی، مـن یورولموشـام. بیـر آز دینجه‌لیم، اؤزومو سنه یئتیره‌رم دئییب هاچا دیکینین باشیندا اوتوردوم. او قدر گؤزله‌دیم

کی، عمیم کند قبرستانلیغینا ۲۰۰ مئتر قالیردی. بـو زامـان دیکـین باشـیندان ایلـدریم سرعتلیه کنده طرف قاچماغا باشلادیم. عمیم کند قبرستانلیغینا چاتاندا من اونون یانینـدا ایدیم. آه... کندیمیز گؤروندو. مـن اینـدی هـر ایـل نـوروز بـایرامینین صباحیـسی گونـو قوزولاری اوتاردیغیم یئرین اوستونده دایانمیشدیم. کندیمیز آیـاغیمین آلتینـدا ایـدی. او دار چرچیـوهنـین آراسـیندا سـیخیلان بیـر کنـده اوخـشاییردی. بیرینجـی باخیـشیم فاطماگیلین ائـولری ایـدی. حـیطلرینـدن دامـا چیخـان پیللـهلـر بـوش گؤرونـوردو. آغ ساققاللاری کندین اورتاسینداکی میدانین گونئی طرفینده بیر- بیرینین یانیندا اوتـوروب کورکـلرینی دیوارا دایامیشدیلار. چکدیکلری چوبوقلارین توستوسو اوزاقـدان گؤرونـوردو. میدانین اورتاسیندا اویناشان اوشاقلار قبرستانلیقدا اولان کیچیک یولـون اوسـتوندن اوزو آشاغی حرکت ائدن یوکلو اولاقلاری گؤرن کیمی تهرانچیلار گلدیلر، تهـرانچیلار گلـدیلر، دئیه بیزه طرف قاچماغا باشـلادیلار. اوشـاقلارین سـسلری کنـدی باشـینا گؤتورموشـدو. میـدانا آچـیلان کوچـه قـاپیلاری دالبـادال آچیلیـر و اوردان چیخـان چـادرالی آروادلار تهراندان گلنلره طرفه باخیردیلار. چوبوق چکن آغ ساققاللارین هامیـسی یئرینـدن آیاغـا قالخیب بیزه طرف گلیردیلر. من بیر یئرده دایانیب قالمیشدیم. سانکی آختاردیغیمی تاپـا بیلمهدیگیم اوچون مات و حیران قالمیـشدیم. آه، بـودور بولـودلار کـاروانی پارچالانـدی. منیم گونشیمین گول جمالی پیللهلـرین اورتاسـیندا گؤرونـدو. مـن اؤز دوردوغـوم یئـره میخلانیب قالمیشدیم. فاطمانی گؤرن کیمی قوللاریمی اطرافا آچدیم. او دا منـیم کیمـی قوللارینی حرکته گتیریب سانکی منیم اونا وئردیگیم سالامین جاوابینی وئریردی. عمـیم قارشیلاماغا گلن کندلیلریمیزله گؤروشوب، اؤپوشوردو. مـن ایـسه اؤز یئریمـده قورویـوب قالمیشدیم. فاطمانین تبسم ائدنده مروارید دیشلرینه و یاناقلاریندا عمله گلن چوخـورلارا باخیردیم. کندیمیز آیاقلاریمین آلتیندا ایدی. ساغ طرفده شریف دیکـی و اوسـتونده‌کـی کئچمیشده اولان حادثه‌لردن خبر وئرن آراسیندان قیوریلان ایـلان کیمـی آخیـب گلـن آجی چای، گؤزل‌لرین بوینونـداکی بویـون‌بـاغی کیمـی حالقالانیـب کنـدین آلتینـدا اؤز کؤپوکلو سولارینی ساحللره سپیردی. قوجامان ساوالانین اوستوندن بـاش قوزایـان الـوان گونش اؤز شفقلرینی اطرافا ساچا- ساچا گون‌اورتا مقامینا چاتماغا جـان آتیـردی. اونـون

آلتون شعالاری کندیمیزین خارابا کالاوالارینا بویلاناندا سیلدیریم قایالاردان ساللانان شلاله‌لر کیمی انسان گؤزلرینی قاماشدیریردی. من آلتی آی آیریلیقدان سونرا اؤز بالاجا کندیمه، اؤز خارابا کندیمه آیاق قویوردوم. من آلتی آی تهرانین بزکلی کوچه‌لرینده گزیب دولانمیشدیم! اوردا اولان خرامان- خرامان عیشوه‌لنن، اوزلری انلیکلی، کیرشانلی صنعی گؤزللری یاخیندان گؤرموشدوم. آمما ندنسه کندیمیزین بو یاستی یاپالاق اوچوق ائولری منه تهراندان عزیز گؤرونوردو. چادرالاری یاماقلی قادینلاری ایسه، تهرانین ظاهرلری خوش، باطنلری بوش قادینلاریندان عفیف و مئهربیان گؤرونوردولر. آتام دا استقبالا گلنلرین ایچینده ایدی. او مندن قاباق عمیمله گؤروشموش، ایندی ایسه منه طرف گلمکده ایدی. آتامین نفسی یاناقلاریمدا گزنده کؤورلدیم. دفعه‌لرله کؤتگینی یئدیگیم آتام ایندی منه نه قدر مئهربیان گؤرونوردو. بو گؤروش بیرینجی آیریلیق گؤروشو ایدی. او منی اؤپنده ایلک دفعه اونون گؤز یاشلارینین آخدیغینی حسّ ائتدیم. یوکلو اولاقلار بیزیم ائویمیزه طرف حرکت ائدیردی. کوچه قاپیمیزدا آنام ایله روبرو اولدوم. منیم آغلاماق ایله آرام یوخدور. چوخ آز اولورکی، هیجانلاردا کیپریکلریم ایسلانسین. آمما آنام منی باغرینا باساندا کؤورلدیم. آنام میثیلسیز انسانلاردان بیری ایدی. بؤیوک بیر عایله‌نین یوکونو چیگنینده داشییا- داشییا، آتام کیمی عصبانی بیر آدامین اؤنونده ملایم بیر رفتاری وار ایدی. بیر دفعه ده اولورسا اولسون آتاملا داواسی اولدوغونو گؤرمه‌دیم. حیطده ائوبمیزین قاباغیندا اولاقلارین یوکونو آچیب ائوین بیر طرفینه ییغدیلار.

کند اهالیسی بیزه طرف آخیب گلیر و ائو دولموشدو. هامی تهراندا اولان اؤز کسانلارینین حالینی خبر آلیردی. من بو موقعیتدن استفاده ائدیب کیسه‌لرین آغزینی آچیب گؤنده‌ریلن شئیلری صاحبلرینه پایلادیم. تهراندان بیزیمله شئیی گؤندرن‌لرین هامیسی پول دا گؤندرمیشدی. من بو گؤندریلن پوللارین مبلغینی قید ائتمیشدیم. پوللاری دا صاحبلرینه قایتاراندان سونرا هامینین گؤزلرینده سئوینج اویناشیردی. قوناقلار گئتدیلر و اؤزلریله بیر دونیا سئوینج آپاردیلار.

گون اورتادان سونرا شریف دیکینه چیخدیم. گؤزوم فاطمانی آختاریردی. بو دیک بیـزیم ائویمیزین اؤنونده ایدی. بوردان فاطماگیلین ائولری گؤرونموردو. اونلارین ائولریندن چـای قیراغینا گئدن یول آیدین گؤرونوردو. بیـر نئچـه دقیقـه‌دن سـونرا فاطمـانی، چیگنینـده (تلبه) چای قیراغینا گئدن گؤردوم. قایدا اولـدوغو کیمـی تلبـه‌ده تنـدیر کولونـو آپاریـب کوللوگه بوشـالداردیلار. بـو ایـش ایـسه سـحرلر اولـوردو، آخـشام چـاغی تنـدیر کولونـو بوشالتماق قایدا دئییل. بئله گؤرونوردو کی، فاطما منی گؤرمک اوچون کوچه‌یه چیخماغا بهانه آختاریرمیش. او، اؤنونده‌کی یولا یوخ، اوستونه چیخدیغیم شریف‌دیکینـه بـاخیردی. فاطما بو ایشی دفعه‌لرله گؤروردو. بیز اشاره ایله دانیشیردیق. اونو باشـا سـالدیم کـی، بـو آخشام ائولرینه گله‌جه‌یم. آمما آخشام ائویمیزین قوناق ایله دولو اولاجـاغینی بیلمیـردیم. شامدان سونرا گلنلرین سایی گئتدیکجـه چوخالـدی. صـحبتلر تهرانـدا اولان وضـعیتدن گئدیردی. کنـدلیلریمیزین اوردا یاشـاییش جهتینـدن و اونلاریـن گلیرینـدن، یـاخود دا تهراندا ایشله‌مک اوچون ایشین آز یـا چوخلوغونـدان سووشـوردولار. سـاعات ۱۰ اولاردی کی، قوناقلارین بیری بیزیم یول گلیب یورغونلوغوموزا اشـاره ائلـه‌دی و دوروب گئتـدیلر. فاطمانین منی گؤزلمه‌گینی بیلیردیم. بونا گؤره ده تله‌سیک حالدا ائودن چیخدیم. فاطمـا ایله آناسی منی کیچیـک اوتاقلارینـدا گؤزلـه‌ییردیلـر. اونـلار منـی گـؤرن کیمـی آیاغـا قالخدیلار. هاجرخانیم چای گتیرمک بهانه‌سیله اوتاقـدان چیخـدی. یئنـه باخیـشلاریمیز بیر- بیرینه دیکیلدی. فاطمانین گؤزلریندن ساچان آلوولار و تبسوموندن گؤرونن مروارید دیشلری یاناقلاریندا‌کی اویناشان چوخورلار منی هیجانا گتیرمیشدی. بیرینجی سؤالی بـو ایدی:

- نیه دوشگونسن؟

- هامیسی آیریلیقدان‌دیر، دئدیم.

آجیلی- شیرینلی خاطره‌لریم، اثرینی رئداکته ائدرکن بیر طرفدن مؤلفین یـازی اسـلوبونا صادق قالمالی دیگر طرفدن ایسه معاصر ادبـی دیلیمیـزین نورمالارینـا رعایـت ائتمـه‌لـی ایدیم. طبیعی‌دیر کی، ایشین چوخلوغوبیر تیکه چؤرک دالیسینجا قاچماق اوجونـدان اؤز

تأثیرینی بوراخاجاق و معیّن چاتیشمازلیقلار دا میدانا چیخاجاق، آدامین اؤزوندن آسـیلی اولمایاراق بعضی سهولره یول وئریله‌جکدیر.

ع. م. آغداشلی

مؤلفدن

انسانلارین حیاتی ائنیشلی- یوخوشلو اولدوغو کیمی خاطره‌لری ده رنگارنگدیر. بونا گـؤره ده دئمک اولار کی، هر بیر شخـصین اؤزونـه مخـصوص خـاطره‌لـری واردیـر. لاکـین بـو خاطره‌لرین اکثریّتی ساده، محدود، تیپیک‌لیکدن اوزاق اولدوغو اوچون یـازیلمیر و آرادان گئدیر.

ائلـه خـاطره‌لـر ده واردیرکـی، اوخوجـولارین گؤرمـه‌دیکلـری، بیلمـه‌دیکلـری حادثـه و ماجرالاری بیان ائتدیگینه گؤره اونلاری اؤزونه جلب ائدیر و سئویله- سئویله اوخونور.

ائنیشلی- یوخوشلو دونیانین بیر معناسی دا آجیلی- شیرینلی دونیادیر. چونکی آجیمیـز اولماسایدی، شیرینیمیز ده اولمایاجاقـدی. خـاطره‌لـر ده ائلـه بـورادان باشـلانیر، زامـان اؤتدوکجه تاریخه دؤنور و گله‌جک نسیللرین معنوی ثروتینه چئوریلیر.

"آجیلی- شیرینلی خاطره‌لریم" اثرینین یارانماسیندا دوسـتلاریمدان "حـسن ایلـدیریم" و "ائلدار موغانلی"نـین حدّینـدن آرتیـق تـأثیری اولموشـدور. اونلاریـن تـشویقی و معنـوی کؤمکلری منه چوخ یاردیم ائتدی. اونون اوچون ده درین منّتدارلیغیمی بیلدیریرم.

لاکین ایشلر بونونلا بیتمیر. خاطره‌لـری تـدوین ائـدیب سـاهمانا سـالماغین اؤزو ده بیـر هنردیر. بو ایشی باجاریقلا یئرینه یئتیرن ادبیّاتیمیزی و دیلیمیزی دریندن منیمسه‌ییـب اونون بوتون اینجه‌لیکلرینه مالـک اولان یـازیچی و ادیـب دوسـتوموز ع. م. آغداشـلی‌دان باشقا کیم اولا بیلردی؟ او بو زحمتی افتخارلا قبول ائـدیب الینیـزده‌کـی اثـرین سـاهمانا سالینیب، رئداکته اولونماسی ایشینی لاییقینجه گـؤره بیلمیـشدیر. ع. م. آغداشـلی‌یـا بـو آغیر ایشین زحمتینه گؤره بیر داها تشکر ائدیر و منّتدارلیغیمی بیلدیریرم.

هاشم ترلان

ایییرمینجی عصرین اوّللرینده عمومی وضعیّت

۱۹۱۴- نجو ایلده بیرینجی دونیا محاربه‌سی باشلانماقلا بوتون دونیادا آجلیـق، قیـرغین، فلاکت و ویرانه‌لیک میـدانا گتیرمیـشدی. بـو، شـبهه‌سـیز اولاراق ایرانـا دا اؤز تـأثیرینی گؤسـترمیش و طبیعـی‌دیرکـی، وطنیمیـز آذربایجـان دا بـو فلاکتـدن یاخـا قورتـارا بیلمه‌میشدی. ائله‌جه ده میدانا چیخان قوراقلیـق نتیجـه‌سـینده سـارابدا و آلان‌بیراغـوش ماحالینین کندلرینده دؤزولمز بیر وضعیّت یارانمیشدی.

مظفّرالدین شاه مشروطه انقلابچیلارینـین تـضییقی نتیجـه‌سـینده ایـران خـالقلارینین طلبلرینه اویغون اولاراق مشروطه حؤکومتی آکتینا قول چکمک مجبوریّتینده قالدی.

آتاسینین یئرینده أگله‌شن احمد شاه جاوان و تجربه‌سیز اولـدوغو اوچـون آرتیـق ایکـی قروپا بؤلونمـوش سـارای خـادیملرینین الینـده اویونجاغـا چئوریلمیـشدی. عینـی حالـدا رضاخان گیلاندا یارانان کوچک‌خان حرکاتینی آرادان آپاردیقدان سـونرا قـزوین شـهرینه قاییدیب، تهرانین سیاسی ثابتسیزلیگینی نظره آلاراق اؤز قازاقلاری ایله بیرلیکده کرجـه، اورادان دا تهرانا گلیب جاوان شاهی نظارت آلتینا آلمیشدی.

سارایدا چار–تئزار روسیاسـی ایلـه بریتانیـانین طرفـدارلاری آراسـیندا قیـزغین مبـارزه گئدیردی. هر بیر دسته ایراندا اوز آغالارینین سیاستینی حـاکم ائلـه‌مـک ایـسته‌ییـردی. احمد شاهین علیهینه اولان مبارزه گونو- گوندن شدّتله‌نیر و یئنی مقیاس آلیردی. آخیـر کی، اونو آوروپایا گؤندردیلر. بریتانیانین مشهور طرفداری سـیّد ضـیاءالدین بـاش نـاظیر، رضاخان ایسه باش کوماندان(۱) اولدو. شهرت دوشـگونو اولان رضـاخان اؤز قولـدورلوغونا اساسلاناراق شاه اولماغی دوشونوردو. اودورکی، چوخ کئچمه‌دن اونونلا سیّد ضیا آراسـیندا اختلاف یاراندی. سیّد ضیا جانینی گؤتوروب فلـسطینه قاچـدی و رضـاخان بـاش نـاظیر اولدو. بو دا اونون شاه اولماسینا گتیریب چیخاردی.

بوتون بو وضعیّتین نتیجه‌سینده ایراندا و ائلـه‌جـه ده آذربایجانـدا، اونـون بوتـون شـهر و کندلرینده، سارابدا، اردبیلده، اهرده، خالخالـدا و عمومیّتلـه آرازیـن جنوبونـدا یئرلـه‌شـن بوتون شهر و کندلرده امنیّت‌سیزلیک حاکیم اولموشدو. دؤرد ایل اوزانان دونیا محاربه‌سی

نتیجه‌سینده محتکرلر اؤز مالارینی آنبارلارا ییغیب صنعی باهالیق یاراداراق قوراقلیق دردینی داها دا آرتیرمیشدیلار. اکین کول اولوب گؤیه سوورولور و کندلیلری دؤزولمز بیر وضعیّته سالیردی. آتام سونرالار همین وضعیّتی منه دانیشاراق دئییردی:

"بالا! آللاه او زامانلاری هئچ کیمه گؤسترمه‌سین. آجلیق آداملاری وادار ائدیردی کی، آریقلیقدان سوموکلری گؤرسه‌نن اولاغلاری کسیب یئسینلر. پیشیک اتی یئینلر ده وار ایدی. مئهریبان مین ائولی، بؤیوک بیر کند ایدی. اورادا دوکانلاری اولان بیر چوخ دؤلتلی حاجیلار وار ایدی. گونده بیر اؤکوز کسیلیردی. اطراف کندلیلر بورا گلیر و کسیلن مالین قانینی قابا دولدوروردولار و برکی‌یندن سونرا یئییردیلر. یازدا قیزلار و قادینلار دسته-دسته کؤوشنه چیخیب یئملیک، جیغجیغا، یونجا و دیگر یئمه‌لی بیتکیلری ییغیر، ائوه گتیریب یئییردیلر. واختی ایله بوغدا چؤره‌گی یئین کندلیلر آرتیق آرپا چؤره‌گی تاپا بیلمیردیلر".

احمد شاهین تاختدان ائنیب، رضاخانین تاختا چیخماسینا قدر داوام ائدن زامان مسافه‌سینده اؤلکه‌نی باشسیز حساب ائدن قولدورلار و یول کسنلر ، ائله‌جه ده قیشی موغاندا کئچیرن، یایی ایسه آلان‌بیراغوش یایلاقلاریندا اوبالاردا یاشایان شاهسئونلر اؤز خانلارینین واسیطه‌سیله سیلاحلانیب ساراب کندلرینه باسقین ائدیردیلر. اونلار هر بیر کندلینین بئش- اون قویون-کئچیسیندن عبارت اولان سورولری غدّارجاسینا چوبانلارین الیندن آلیر و خانلارلا بؤلوشوردولر. کندلیلر ایسه بئله باسقینلاردان آماندا قالماق اوچون اون، اون- بئش مئتر اوجالیغی اولان بورجلر تیکیر و هر یئردن اولوردوسا، بیر نئچه توفنگ تاپیب کئشیک چکیردیلر.

باسقینلار قورتاریب توکنمک بیلمیردی. بیر خانین باسقینیندان سونرا دیگر بیر خانین باسقینی باشلانیردی. قاباقکی خانین تالادیغی ائولره سوخولان شاهسئون سیلاحلیلاری قویوندان، کئچیدن تاپمادیقدا، اللرینه گلن هر بیر شئیی آپاریردیلار. بو حاقدا دا آتام ماراقلی سؤزلر دانیشیردی:

"بیز ده کندیمیزین "شریف دیک"ی آدلانان تپه‌سینده اوجا بیر بورج تیکمیشدیک. کندیمیزده نجف‌قولو به‌یین قدیمدن قالان بیر توفنگی ده وار ایدی. گنجلر همین بورجده

گئجه-گوندوز کئشیک چکیردیلر. بیر گـون اودون ییغمـاق اوچـون چؤلـه گئتمیـشدیم. قولاغیما گوللّه سسی گلدی. بیلدیم کی، کنده باسقین ائدیبلر. ایشیمی یاریمچیق قویـوب کنده تله‌سدیم. کندین بوتـون اهالیـسی یـول اوزونـو مئهریبانـا طـرف گئـدیردیلر. گویـا باسقینچیلاری کنده سوخولماغا قویمایان نجف‌قولوبه‌ی اهالیه سـیفاریش گؤنـده‌ریرکـی، "گوللم قورتارماقدادیر، کنددن چیخـسینلار". مـن کنـده چاتـار- چاتمـاز نجـف‌قولوبـه‌ی بورجدن ائنیردی. آتا مینـنده گوللّه ایلـه ووردولار. بیـز سـید اولـدوغوموزا گـؤره ائـویمیزه سوخولمازلار دئیه جاماعات اؤز قیمتلی اشـیالارینی گؤتـوروب بیـزه ییغیلمیـشدی. ائـوه گیردیم. گؤردوم شاهسئونلر ائوه دولوبلار. بؤیوک نه‌نـه‌مـین کیچیـک بیـر موجریـسی وار ایدی. گلینلیک چاغلاریندان ساخلادیغی اوزوک، سیرغا و بویونباغیسینی همین موجریـه ییغیردی. یازیق آرواد اونو تندیرین کوفلـه‌سـینده گیزلتمـک ایـسته‌دی. باسـقینچیلارین بیری اونو گؤروب، "ایمانسیز قاری! اوتانماییب اوغورلوق ائدیرسن!؟"، دئدی".

بئله‌لیکله کندلیلرین وضعیّتی گونو-گوندن آغیرلاشیر و هامی چیخیش یولو آختاریردی.

۱۹۱۴-نجو ایلین اوّللهینده عزیز تاغی اوغلو بیر گـنج بـاکی‌یـا گئتمیـشدی. او گـونلرده مکتوبو گلدی. او یازمیشدی کی، باکی‌دا بیر نفرین ائوینـده نـؤکر ایـشله‌ییـر. بـو خبـری ائشیدن جاماعاتین هامیسی باکی‌یا گئتمگه حاضیرلاشدی.

باکی‌یا دوغرو

بیزیم کندیمیز آلان‌بیراغوش ماحالینین ان بدبخت و ان آجیناجاقلی کندلرینـدن بیـری ایدی و مشهور "آجی‌چای"ین قیراغیندا یئرله‌شیر. بؤیوک اوتلاقلاری و چمنلری اولـدوغونا باخمایاراق اؤزونون بیرجه بولاغی دا یوخ ایدی. قیشدا چـایین بوزونـو سـیندیریب سـویو کوزه‌لره دولدوب ائوه آپـاریردیلار. دورولانـدان سـونرا ایچیردیلـر. یایـدا ایـسه قورومـوش چایین قیراغیندا یئری قازیب سو چیخاریردیلار.

"بوزقوش" داغیندان باشلایاراق تبریزه قدر داوام ائدن "آجی‌چای"ین اطرافینـدا و ائلـه‌جـه ده یاتاغیندا دوز معدنلری اولدوغو اوچون یایدا چای قورودوقـدان سـونرا اونـون یئرینـده عمله گلن گؤلمه‌چه‌لرین سویو حدیندن آرتیق شور اولوردو. کندیمیز تقریبـا" یـوز ائـولی

ایدی. ایندی ایسه بئله بیر فلاکتین یارانماسی هامیدان اول بیزیم کندلیلریمیزی کؤچمک مجبوریتینده قویموشدو. چونکی، تبریزده آرتیق ایش یوخ ایدی، تهران دا اقتصادی باخیمدان برباد وضعیّته دوشموشدو. باکی‌یا گلدیکده ایسه بو شهر اؤز نئفت معدنلری، توخوجولوق، بالیقچیلیق، فابریکا و زاوودلاری ایله هامینی جلب ائدیردی.

بئله‌لیکله کندیمیز زنگیل‌آبادلیلار دا کؤچمگه باشلادیلار. بونونلا دا نئچه عائله‌دن عبارت بیرینجی کاروان یولا دوشدو. منیم آتام دا بو کاروانلا حرکت ائدیردی. آرواداوشاق اولاغا مینمیشدی، کیشیلر ایسه پیادا گئدیردیلر. اؤزلری ایله گؤتوردوکلری یئمک اونلاری اردبیله ده چاتدیرا بیلمه‌دی. "قاراسوران" آدی ایله تانینمیش یول مأمورلاری یوللاردا کاروانلارین قاباغینی کسیب اونلاری سویوردولار. آجلیقدان دیلنمه‌لی اولسالار دا آخیر کی، باکی‌یا یئتیشمه‌لی ایدیلر. بو کاروان کنددن سارابا، اردبیله، آستارایا، سونرا ایسه دنیز قیراغی ایله باکی‌یا گئتمه‌لی ایدی. یولدا خسته‌لیگه توتولوب اؤلنلری ده اولوردو. آتام باکی‌یا یولا دوشنده اون سککیز یاشی وارمیش. آداخلیسینی کنده قویوب گئتمیشدی. بو کاروانین باکی‌یا چاتما خبری کنده یئتیشدیکدن سونرا ایکینجی کاروان یولا دوشدو. بیر ایلدن سونرا زنگیل‌آباددا جمعی اون ائو قالمامیشدی. اونلارین دا چوخو اطراف کندلره کؤچموشدو و دئمک اولار کی، کند تامامیله بوشالمیشدی. آتام‌گیل باکی‌یا چاتاندا مساوات حؤکومتی قورولموشدو. ۱۹۲۲- نجی ایلده آنام دا اؤز آتاسی ایله (منیم باباملا) بیرلیکده باکی‌یا گئتمیشدیلر. بو زامان باکی‌دا آرتیق سووئت حؤکومتی قورولموشدو.

آتام باکی‌نین قیراغیندا "داش‌دمیر" آدلی بیر کیشینین حیه‌طینده بیر ائو کیره‌له‌ییب، یونگول بیر توی ائله‌ییب اورا کؤچموشدو.

دئمک من ۱۹۲۴- نجو ایلده باکی‌دا دونیایا گلمیشم. آنادان اولدوغوم ائو "قانلی تپه" کوچه‌سینده یئرله‌شیردی. قاباقجا قید ائتدیگیم و بیرینجی اولاراق کندیمیزدن باکی‌یا کؤچن تاغی اوغلو عزیز ده همین کوچه‌ده اولوردو. عزیز آتامین خالاسی اری ایدی. باکی‌یا گلدیکدن سونرا وارلانمیشدی و یئددی فایتونو، ایگیرمی آتی وار ایدی. کندلیلریمیزین چوخو اونا ایشله‌ییردی. او، باکی‌یا گلمک همن "بیج نصرالله" آدلی بیر قوچونون ائوینده نؤکر قالیر. قوچو عزیزین فراستلی اولدوغونو گؤروب اؤز باجیسینی اونا

ائولندیریر. بیج نصرالله عزیزله قوهوم اولور و اونـو اؤز نؤچـه‌سـی درجـه‌سـینه یوکـسلدیر. اونون چالیب چاپدیقلاریندان عزیز ده بی‌نصیب قالمیر و بئله‌لیکله وارلانیر.

چار حؤکومتی زامانیندا باکی‌دا هر محله‌نین اؤز قوچوسو وار ایدی. بعضاً قوچـولار بیـر-بیرلـرینین ایـشینه قاریـشیر و آرالارینـدا اخـتلاف یـارانیردی. همـین اخـتلافلار قـانلی چارپیشمالارا گتیریب چیخاردیقدا ایسه سیلاحلی توققوشـمالار میـدانا گلیـر و قیـرغین باشلانیردی. بو وضعیّت مساوات حؤکومتی زامانیندا دا داوام ائدیردی. سووئت حؤکـومتی باشلاندیقدان سونرا ایسه همین قوچولار اؤز قینلارینا گیردیلر و تدریجله آرادان گئتـدیلر. بیج نصرالله یاخالانیب حبسه سالیندی و ائله اورادا دا اؤلدو. تاغی اوغلو عزیز ایـسه اونـون سویه‌سینده قازاندیغی پوللارلا ائو آلیب فایتونچولوغـا باشـلادی. سـونرالار آتـام قوچـولار حاققیندا آشاغیداکی خاطره‌نی منه دانیشدی:

عزیزین ایکی آروادی وار ایدی. بیری منیم خـالام ایـدی کـی، باکیـا گئتدیکـدن سـونرا گلیب آلیب آپارمیشدی. بیری ده "بـیج نـصرالله"نـین باجیـسی ایـدی. عزیـز "آبـشئرون" یاریم‌آداسیندا یئرله‌شن "پیرشاغی" کندینین دنیز ساحلینده بیر بـاغ آلمیـشدی. هـر ایـل یایدا منی ده قازالاغا (۲) میندیریب پیرشاغییا آپاراردی.

سرعتله گئدیردیک. قاباقدا آیری بیـر قوچونـون قـازالاغی گئـدیردی. عزیـز آتـا مهمیـز گؤستریب اونو کئچدی. قوچـو درحـال توپانچاسـینی چیخاریـب عزیـزی نـشان آلارکـن سوروجوسو اونا دئییر :

- به‌یم اونو تانیمیرسان؟

قوچو اونون کیم اولدوغونو سوروشور.

سوروجو دئییر:

- "بیج نصرالله"نین یئزنه‌سیدیر!

- یوخ آده؟! پاه آتوونان! یاخشی کی، دئدین. یوخسا قانا باتاجاقدیم!

آتام باکی‌یا گلن گوندن ایش تاپا بیلمیر، زنبیلچیلیکله مشغول اولور. الینده زنبیل تـره‌وز میدانیندا دولانیر. وارلی- دؤلتلی آداملار مئیـوه، یـاخود باشـقا بیـر شـئی آلانـدا زنبیللـه ائولرینه آپاریب زحمت حاققی آلیب کئچینیردی.

منه گلدیکده ایسه اوچ- دؤرد یاشلاریمدان اعتبارا" اطـراف محیطـی تانیماغـا باشـلادیم. منیم ده خاطره‌لریم باخ ائله بورادان باشلانیر.

یوخاریدا قید ائتدیگیم کیمی بیز باکی‌نین قورتاراجاغیندا (یوخسوللار محله‌سـینده، اون بیرینجی قانلی تپه کوچه‌سینده) اولوردوق. کوچه‌نـین قـانلی تپـه آدلانماسـینین سـببی اودورکی، کئچمیشده همین تپه‌ده دعوا دوشوب آدام اؤلوبموش. کوچه‌نین شیمال طرفـی مسکونلاشمامیشدی، لاکین شهری خزرین کوله‌گیندن قوروماق اوچـون غربـدن شـرقه طرف باغلار سالینمیشدی. یادیما گلیرکی، عزیز بیزیم ائـوین قارشیـسینداکی آچیقلیقـدا آغ داشدان بیر مرتبه‌لی بؤیـوک بیـر ائـو تیکـدیردی. حیـه‌طینـین بیـر هئکتـارا یـاخین ساحه‌سی اولاردی. آتام همین ائولرین بیرینی کیره‌لـدی و اورا کؤچـدوک. بیـز بـو ائـوده یالنیز بیر ایل یاشادیق، چونکی سـووئت دؤلتـی اورا ییـه‌لیکلنـه‌جگینـی بیلدیرمیـشدی. نهایت ائولرده کیره اگله‌شنلرین هره‌سینه ایکی مین مانات وئریب چیخارتـدیلار. عزیـزین اؤزونه ده اون بئش مین مانات وئردیلر. او زامان ایکی مین مانات بؤیوک پول ایدی. سـاده ایشچی آیدا جمعی یئتمیش مانات معاش آلیردی. آتـام یایـدا پیرشـاغی کنـدینین دنیـز قیراغیندا بئش یوز ماناتا بیر باغ اجاره ائله‌دی. بو باغین اوچ اوتاقلی بیـر ائـوی وار ایـدی. بؤیوک اوزوم مئینه‌لری، انجیر و توت آغاجلاری ایله دولو ایدی. یئمکله، دوسـت- آشـنایا پایلاماقلا قورتاران دئییلدی.

اوچ آیدان سونرا باکیا قاییتدیق. یاشادیغیمیز ائوین یئرینده دؤرد مرتبـه‌لـی بیـر فابریکـا تیکیلیردی. آرتیق اوچ مرتبه‌سینین بئتون- آرما ایسکئلئتی گؤیه اوجالمیـشدی. بینـانین اؤزو و لازیمـی آوادانـیقلارین یئرلـشدیریلمه‌سـی ایـشی ایکـی ایلـدن سـونرا بیتـدی و "وولادارسکی آدینـا تیکـیش فابریکاسـی" آدلاندیریلـدی. آذربایجـانین گئیـیم طلبـاتینی اؤده‌ین بو فابریکادا پئنجک، شالوار، کؤینک، پالتو و پاپـاق محـصوللاری حاضـیرلانیردی. فابریکانین اوستونده الوان لامپالارلا بزنمیش و اون مئتـر اوجالیغینـدا اولان بؤیـوک بیـر اولدوز پارلاییردی. بینا باکی‌نین اوجا بیر نؤقطه‌سینده اولدوغونا گؤره شـنلیک گونلرینـده او دوزو بزه‌ین لامپالارین شعالاری خزرده عکس اولونوردو.

اوچ نؤبه‌ده اوچ میندن آرتیق فهله‌نـین چالیـشدیغی بـو فابریکـا محلـه‌نـی سـون درجـه آبادلاشدیرمیشدی. فهله‌لرین چوخو قـادین ایـدی. پیرشـاغی یایلاغینـدان قاییتدیقـدان سونرا تیکیش فابریکاسینین قارشیسیندا بیر ائو کیره‌له‌دیک. بیر گـون تـای- توشـلاریملا همین کوچه‌ده اوینایییردیق. فابریکادان بیر فهله چیخدی. منـی چاغیریـب بـئش قپیـک (بیر شاهی) پول وئردی و دئدی:

- یاخشی اوغلان! او ماغازادان بیر کیبرئت آل گتیر.

من ماغازایا گئتدیم. ساتیجی بیر کیبرئت وئریـب اوچ قپیـک ده گئـری قایتـاردی. مـن کیبرئتی قالان پولو ایله بیرگه فهله‌یه وئردیم. او، کیبرئتی آلیـب، اوچ قپیکـی ایـسه منـه قایتـاردی. آلمیـردیم. "بـو سـنین زحمـت حاققینـدیر" دئـدی. پولـو آلیـب اؤز- اؤزومـه دوشوندوم کی، بونون ایکی قپیکینه بیر کیبرئت آلیب ائویمیزه آپـاریم. ائلـه ده ائلـه‌دیـم. کیبرئتی آلیب ائوه آپاراندا باشقا بیر فهله منی چاغیریب دئدی:

- بورادا کیبرئت ساتان وارمی؟

ائوه آپارماق ایسته‌دیگیم کیبرئتی اونا وئریب بئش قپیک آلدیم. آرتیق منیم آلتی قپیـک پولوم وار ایدی. ماغازایا گئدیب داها اوچ دنه کیبرئت آلدیم. اونـلارا دا مـشتری تاپیلـدی. دئمه‌لی اون بئش قپیک پول صاحبی اولموشدوم. آخشام آتام ائـوه گلنـده احـوالاتی اونـا دانیشدیم. آتام دا بیر مانات وئریب دئدی:

- بو پولا بیر بسته سیقارئت، ایگیرمی دنه ده کیبرئت آلیب ساتارسان.

ائرته‌سی گون بیر بسته سیقارئتی، ایییرمی دنـه ده کیبرئتـی توربایـا تؤکـوب فابریکـانین قاباغینا گئتدیم. گون‌اورتادان سـونرا فهلـه‌لـر ایـشدن چیخانـدا سـیقارئتی و کیبرئتلـری ساتیب قورتاردیم. کیبرئتلر مایامی چیخارتدی، سیقارئت ایـسه اؤزومـه قالـدی. اونـون دا گیله‌سینی بیر شاهیدان ساتدیم. بیر مانات، ایییرمی بئش قپیک اولدو (چونکی بیـر بـسته سیقارئت ایییرمی بئش گیله‌دن عبارت ایدی). دئمه‌لی مایـام ایکـی مانـات ایییرمـی بـئش قپیک اولموشدو. بیریسی گون همین پولون هامیسینا سیقار- کیبرئت آلیـب فابریکـانین قاباغینا گلدیم. اؤزومدن ایکی یاش کیچیک قارداشیم دا یانیمدا ایدی. گون‌اورتادان سونرا ایدی. بیر میلیسیونئر(آژان، پولیس) قولومدان توتوب سرتلنه‌رک دئدی:

- هه! آل- وئر ائدیرسن؟ گل گئدک!

منی محلی رایونا(۳) آپاردی. قارداشیم منیم توتولماغیمی آناما بیلدیرمیشدی. آخشاما قدر رایوندا ساخلادیلار و سیقار- کیبرئتیمی الیمدن آلدیلار. آتام آخشام رایونا گلدی. منی گؤرن کیمی بیر سیلله ووردو و (یالاندان) دئدی:

- سنه دئمه‌میشم بو ایشلردن گؤرمه؟!

سونرا دا ناچالنیکه دؤنه‌رک،

- یولداش ناچالنیک! اوغلوم بو ایشلری مندن خبرسیز گؤروب. سؤز وئریرم کی، بیر داها تکرار اولماسین. خواهش ائدیرم قالان جنسلری وئرین گئدک، دئدی.

ناچالنیک مؤحکم ایفاده ایله دئدی:

- جنسلر گئری قاییتماز! اوغلون بیر ده بئله ایشلردن گؤرسه، اؤزونو ده باساجاغام قازاماتا.

بونونلا دا آل- وئر مسئله‌سینی قویدوم کنارا. او واخت آلتی یاشیم وار ایدی و بیر ایلدن سونرا یئددی یاشیم تاماملاناندا مکتبه گئتمه‌لی اولاجاقدیم.

مکتب یوللاریندا

ائویمیزین یاخینلیغیندا مکتب یوخ ایدی. کؤمور میدانی‌نین آلتیندا عبدلعلی به‌ی آدینا اون نؤمره‌لی بیر مکتب وار ایدی. بو، باکی‌نین قدیم تیکیلمیش کؤهنه مکتبلریندن بیری ایدی. همین مکتبه گئتمه‌لی اولدوم. مکتبین یانیندا دؤرد مرتبه‌لی بیر حبسخانا وار ایدی. مکتبین حیه‌طینه باخیردی. دوستاقلار پئنجره‌دن بیزه، بیز ده اونلارا باخیردیق. زنگ وورولوب حیه‌طه چیخاندا اونلار جاوان معلمه قیزلارا سؤز آتیردیلار. بو حبسخانانی چار حؤکومتی زامانی باکی‌نین مشهور میلیونئری حاجی زین‌العابدین تیکدیرمیشدی. سونرالار ایسه کونفئت فابریکینه چئوریلدی کی، ایندی ده دورور. من بیرینجی صینیفی همین مکتبده بیتیردیم. ۳۳-۱۹۳۲-نجو ایللرده باکی‌دا اونلارلا یئنی مکتبلر تیکیلدی. بونلارین بیری ده بیزیم ائویمیزین یانیندایدی. ایکینجی صینیفی همین مکتبده اوخوماغا باشلادیم. ایکی مرتبه‌لی و دئمک اولار کی، ایییرمی صینیفلی بیر مکتب ایدی. بؤیوک بیر

ایدمان(۴) سالونو دا وار ایـدی و لازیـم اولان بوتـون ایـدمان آوادانلـیقلاری ایلـه تجهیـز ائدیلمیشدی. هر مکتبین بیر ایدمان معلمی ده وار ایدی. هر صینیف هفتـه‌ده بیـر گـون همین سالوندا ایدمان معلمی‌نین واسیطه‌سیله بدن تربیه‌سی کئچیریـردی. مکتبـین بیـر حصه‌سی بیر مرتبه‌لی ایدی. بورادا نجارلیق و چیلینگرلیک اعمالاتخانالاری وار ایدی. بیـز بو مکتبه گلدیکدن سونرا نجارلیق معلمیمیز صینیف اوشـاقلارینی اعمالاتخانایـا آپـاردی. سول الینده اوزونلوغو بیر مئتر، ائنی ایییرمی سانتیمئتر اولان بیر تاختا، ساغ الینـده ایـسه بیر بالتا. معلم اوشاقلارا دؤنه‌رک دئدی:

- من بو تاختانی ایکی حصه‌یه بؤلمک ایسته‌ییرم، ایستر ائنینه اولـسون، ایـستر اوزونونـا. ایندی دئییین گؤروم بو ایشی تئز گؤروب قورتارماق اوچون ائنینـه بؤلمـه‌لـی‌یـم، یوخـسا اوزونونا؟

اوشـاقلازین هامیـسی، "البتّـه ائنینـه"-دئیـه جـاواب وئردیلـر. یـالنیز بیـر نفـر "اوزونونـا بؤلمه‌لی‌سن" دئدی.

معلم بالتانی نه قدر تاختایا ووردوسا، بؤلونمه‌دی. سونرا ایسه بیر بالتا ایله اوزونونـا بؤلـدو. معلم ایکینجی فیکرین صاحبی اولان اوغلانا دؤنه‌رک سوروشدو:

- هاردان بیلدین کی، بو تاختا اوزونونا داها راحات بؤلونر؟

- آتام نجاردیر، اوندان اؤیرنمیشم.

او واخـت ساوادسـیزلیغا قارشـی قیـزغین مبـارزه گئـدیردی. بـو، تکجـه اوشـاقلارا محدودلاشـمیر، یاشـلیلاری دا احتیـوا ائـدیردی. معلملـر داواملـی اولاراق شـاگردلردن ایسته‌ییردیلـر کـی، یاشـادیقلاری یئرلـرده ساوادسـیز اوشـاق اولـسا، مکتبـین مدیرینـه بیلدیرسینلر. بئله‌لیکلـه بوتـون ساوادسـیز اوشـاقلار مکتبـه جلـب اولـوردولار. قـادینلارا گلدیکده ایسه دؤلت طرفیندن ائولره گؤنده‌ریلن معلمه‌لر واسیطه‌سـیله یازیـب، اوخومـاق اؤیره‌نیردیلر.

من ایکینجی صینیفده اوخویاندا علی غفّارزاده آدلی بیر اوغلانلا دوست اولدوم. بیز ایرانـا قاییدانا کیمی دوستلوغوموز داوام ائدیردی. او، عاغیللی-کمـاللی، اسـتعدادلی بیـر اوشـاق ایدی. درسلرینین هامیـسیندان اعـلا قیمـت آلیـردی. علـی‌نـین منـه ده چـوخ کـؤمگی

دگیردی. ائله‌جه ده من اونا کؤمک ائدیردیم. درسدن سونرا یا بیزیم ائـوه گئـدیردیک، یـا اونلارین ائوینه. بیر گون آتام علی‌دن سوروشدو:

- اوغول! سیز هارالی‌سینیز؟

- آتام اردبیللی‌دیر، آنام ایسه سارابلی‌دیر، دئدی.

آتام سارابین آدین ائشیدن کیمی سوروشدو:

- سارابین هانسی کندیندن؟

- اونو بیلمیرم، آنامدان اؤیره‌نیب دئیه‌رم.

بئله‌لیکله معلوم اولدو کی، اونون آناسی لاپ بیزه یـاخین کندلردنـدیر. چـوخ چکمـه‌دن عائله‌وی گل-گئدیمیز باشلاندی.

او واخـت بـاکی آبـشئرون یـاریم‌آداسـینین جنوبونـدا کیچیـک بیـر لیمـان ایـدی. بـو یاریم‌آدانین شیمال و جنوب طرفلری اکینچیلیگه یارامایان شورانلیق ایدی. یئـرین آلتـی ایسه قارا قیزیللا، نئفت ایله دولو ایدی. لاکین بو شهر، یئرآلتی ثـروت آشـکار ائـدیلمزدن اوّل چوخ ضعیف ایدی. باشقا دنیزلره، اوکئانلارا(۵) یولو اولمادیغیندان سـاکت بیـر شـهره بنـزه‌ییـردی. بـاکی‌دا نئفـت آختاریـشلارینا دایـر کتـابلاردا اوخودوغـوم بیـر مؤضـوعنو خاطرلاتماق ایستردیم:

"اون دوققوزونجو عصرده روسیا حؤکومتی طرفیندن باکیا علمی بیر هیئـت گؤنـده‌ریلیـر. هیئتین وظیفه‌سی بـاکی‌دا نئفـت یاتـاقلارینین اولـوب، اولماماسـی حاققینـدا تـدقیقات آپارماق ایدی. اونلار باکی یاخینلیغیندا اوتوراق ائتمه‌لی اولورلار. هیئتین رهبرینین امـری ایله تونقال قالانیر و سـحرین آچیلماسـینی گؤزلـه‌ییرلـر. سـحر آچیلیـر. یـولا دوشـمک ایسته‌ینده تونقالی سؤندورمه‌لی اولـورلار. نـه قـدر چالیـشیرلارسا، تونقـال سـؤنمور کـی، سؤنمور. نهایت باشا دوشورلر کی، یئرین چاتلاقلاریندان چیخان قاز تونقالین سؤنمه‌ییـنه مانع اولور. هیئتین باشچیسی دئییر:

- دئمه‌لی بیز گئجه‌نی آلتی نئفت ایله دولو اولان بیر یئرده کئچیریبمیشیک.

بئله‌لیکله بیرینجی قویودان چیخان نئفت فانتالی دونیا میلیونئرلرینی یوخودان اویاتـدی. بؤیوک نئفت کارتئللری باکیـا آخیـشماغا باشـلادی. اونـلاردان بیـری ده مـشهور "نوبئـل

قارداشلاری″ ایدی. اونلار باکی‌نین اطرافینداکی تورپاق ساحه‌لرینی هر قیمته اولورسا، آلیر و اؤز بایراقلارینی اورا سانجیردیلار. باکی‌نین اؤز وارلیلاری دا اؤز تورپاقلارینداقویو قازماغا باشلادیلار. او واختلار قویو ال ایله قازیلیر و نئفت اوزده اولدوغونا گؤره تئز نتیجه وئریردی. بئله‌لیکله حاجی زین‌العابدین تاغی‌یئف، ناغی‌یئف و آشوروف کیمی یئرلی نئفت صاحبلری ده میدانا چیخیردی. باکی‌دا داشلا تیکیلن نئچه مرتبه‌لی یئنی بینالار اوجالیردی. بو شهر گئتدیکجه بؤیویور و وارلانیردی. نئفت معدنلرینده ایشله‌ینلرین چوخو جنوبی آذربایجاندان آخیب گلن کندلیلر ایدی.

من ۱۹۳۳-نجو ایلده اوچونجو صینیفده اوخویوردوم. یئنه ده علی غفّارزاده ایله بیر صینیفده ایدیک. مکتبیمیزین کتابخاناسی دا وار ایدی. بیز کتاب آلماق اوچون همین کتابخانایا مراجعت ائتدیک. مراجعت ائدنلرین سایی چوخ اولدوغو اوچون نؤبه‌یه دورمالی اولدوق. علی ایله من بیر یئرده دایانمیشدیق. ازدهام چوخ ایدی و اوشاقلار بیر-بیرینه سیخینتی گلیردیلر. بو آندا منه ائله گلدی کی، علی اوشاقلاردان بیرینی منیم اوستومه ایته‌له‌دی. اؤزومدن آسیلی اولمایاراق آغزیمدان خوشا گلمز بیر سؤز چیخدی. علی منیم اوزومه باخدی. سونرا دا جرگه‌دن چیخیب گئتدی. من ایسه اونون گناهسیز اولدوغونو باشا دوشدوم. دالینجا قاچیب نه قدر عذر ایسته‌دیمسه خئیری اولمادی. اوزومه باخماق ایسته‌میر، مندن یان گزیردی. انون اؤزوندن ایکی یاش بؤیوک بیر قارداشی، دؤرد یاش بؤیوک بیر باجیسی وار ایدی.

باکی‌دا ″پیونئرلر سارایی″ بؤیوک بیر بینادا یئرله‌شیردی. بورادا بوتون صنعت ساحه‌لرینه عاید درنکلر، تشکیلاتلار وار ایدی. مکتبلیلر همین درنکلرده درسدن کنار عضو اولا بیلیردیلر. علی ایله من ده بورادا فوتوقرافچیلیق (عکاسلیق) اؤیره‌نیردیک. معلیمیمیز ائرمنی ایدی. تمیزلیگه چوخ اهمیت وئریردی. بیر گون منیم آیاقلاریما باخیب دئدی:

- آیاق‌قابیلارین باتیقدیر، گئت اونلاری تمیزله، گل.

من مجبور اولوب کوچه‌یه چیخدیم و آیاق‌قابیلاریما واکس ووردوروب دؤندوم.

فوتوقرافچیلیق درسینده اشتراک ائدنلرین سایی سککیز نفر ایدی. هفته‌ده بیر گون معلمله بیرلیکده باکی‌نین گؤرمه‌لی یئرلرینده شکیل چکیب اعمالاتخانادا

آشکارلاییردیق. بیر گون محله‌میزده اولان اوشاقلارلا بیرلیکده پیونئرلر سارایینا گئتمه‌لی اولدوق. یولوموز علی‌گیلین ائولرینین قاباغینـدان کئچیـردی. اوشـاقلارین بیـری تکلیـف ائتدی کی، علی غفّارزاده‌نی ده چاغیراق بیزیمله گئتسین. هامی راضی اولدو. یولداشلاریم ائوه گیردیلر، من ایسه قاپیدا دایاندیم. علی حاضیرلانماغا باشـلایارکن اوشـاقلارین بیـری منیم اولمادیغیمی گؤروب دئییر کی، بس میرعلی هاردادیر؟ البت قاپیـدا دایانیـب، دئیـه جاواب وئریرلر. علی‌نین باجیسی سکینه بو سؤزلری ائشیدیب خبر آلیـر کـی، میرعلـی ده سیزینله ایدیمی؟ مثبت جاواب وئریرلر.

من کوچه قاپیسیندا دورموشدوم. قاپی آچیلدی و سکینه‌خانیمی گؤردوم. او،

- نیه ائوه گلمیرسن؟ دئیه سوروشدو.

من دینمه‌دیم. یئنه سوروشدو. جاواب وئردیم کی،

- علی منیمله دانیشمیر، مندن کوسوب.

- علی غلط ائله‌ییر، دئدی و منی ایچه‌ری آپاردی.

منی گؤرن کیمی علی‌نین گؤزلری یاشاردی و باریشدیق. سکینه‌خانیم عطر شیشه‌سـینی گتیریب علی‌نی و منی عطیرله‌دی. بئله‌لیکله هامیمیز بیر یئـرده پیـونئرلر سـارایینا یـولا دوشدوک.

۱۹۳۴- نجو ایلده دؤردونجو صینیفده اوخویـوردوق. درس پروقراملاریمیـزا موسـیقی ده علاوه اولونموشدو. هفته‌ده بیرجه ساعاتلیق بو موسیقی درسینین کئچیریلمه‌سینه هـامی سـئوینیردی. درسـی محـرّم معلـم آپـاریردی. او، مکتبیمیـزده بیـر اورکئـستر یاراتمـاق ایسته‌ییردی. موسیقی استعدادلارینی تاپماغا چالیشیردی. صینیفیمیزده احـد آدلـی بیـر اوغلان وار ایدی. بیزیمله بیـر تنگـه‌ده اولـوردولار. بـونلار قـاراچی طایفاسـیندان ایـدیلر. آذربایجاندا انقلاب اولدوقدان سونرا باکی‌یا گلمیشدیلر. احـدین کیچیـک بیـر قـارمونو وار ایدی. هر گون تنگه‌ده بیزه قارمون چالیردی.

بیر گون یئنه ده موسیقی درسیمیز وار ایدی. محرّم معلم ایچـه‌ری گیـرن کیمـی آیاغـا قالخدیق. گؤدک بویلو و شیک گئییملی محرّم معلم ماسانین آرخاسیندا اگلشیب دئدی:

– اوشاقلار! بیز مکتبیمیزده بیر اورکئستر یاراتماق ایسته‌ییریک. بونا گؤره ده موسیقی استعدادلاری اولانلاری تانیماق لازیمدیر. ایندی من سیزی بیر– یبر امتحانا چاغیراجاغام.

او اؤز دفترینی آچیب بیرینجی نفری چاغیردی و اونا؛

– من بارماقلاریملا ماسانین اوزه‌رینده بیر هاوا چالاجاغام، سن اونو تکرار ائتمه‌لیسن، دئییب، بیر هاوا چالدی.

شاگرد او هاوانی تکرار ائتدیکدن سونرا باشقاسینی چاغیردی و بئله‌لیکله بوتون صینیف اوشاقلارینی سینادی. اوتوز نفر شاگیرددن یالنیز قارمون چالان احدی سئچدی. نهایت مکتبیمیزده اورکئستر دسته‌سی یاراندی. مختلف مراسیملرده، شنلیک و بایرام گونلرینده همین اورکئستر بؤیوک ایدمان زالیندا چیخیش ائدیردی.

یئنه ده موسیقی درسیمیز وار ایدی. معلم او زامان دیللرده گزن بیر تصنیفی خور شکلینده اوخوماغیمیزی ایسته‌دی. هامیمیز بیرلیکده اوخوماغا باشلادیق. او، اؤزو ده بیزه قوشولدو. ماهنی قورتاردیقدان سونرا هامی سوسدو. محرّم معلم ایسه نغمه‌نی اوزاداراق آهنگدار بیر جهجهه ایله بیتیردی. اوشاقلارین هامیسی چاشیب قالمیشدی. بو جور اوخوماغی یالنیز بیر مغنّی باجارا بیلردی. سونرا معلوم اولدو کی، محرّم معلم آخوندوف آدینا اوپئرا تئاترینین آرتیستلریندن ایمیش.

مکتبلی گونلریم عادی شکیلده سوووشوردو. ریاضیات و بوتانیکا (۶) درسلریندن یاخشی نؤمره‌لر آلا بیلمیردیم. ریاضیاتدا هئچواخت اعلا قیمت آلا بیلمه‌دیم. آمما بوتانیکا درسینده بیر دفعه تصادفا بئش آلدیم. معلم درس آراسیندا شاگردلره بیر سؤال وئردی (سؤالین هانسی مؤضوعیا عاید اولدوغو آرتیق یادیمدا دئییل، آمما اونو بیلیرم کی، سؤالدا روشئیم سؤزو وار ایدی). هئچ کسدن سس چیخمادی. تصادفی اولاراق من او سؤالین جاوابینی بیلیردیم. الیمی قالدیریب اجازه ایستدیم. وئردیگیم جاواب دوز چیخدی. معلم دفتری آچیب آدیمین قاباغیندا ۵ یازدی. بونو، قاباقدا اوتوران شاگردلر منه اشاره ایله آنلاتدیلار. بو دا طبیعی درسینه آرتیق اهمیت وئرمگیمه و همیشه اعلا قیمت آلماغیما سبب اولدو . ۱۹۳۵ ایل درسینده غیلمان موسایئف بیزه ادبیات معلمی تعیین اولدو. او اورتا بویلو، آریق و دائیم گؤلومسر بیر آدام ایدی. ادبیات درسینی شاگردلره گؤزل و

آیدین شکیلده باشا سالیردی. صحیّه، تمیزلیک باره‌سینده (یادیمدا قالان) دئیـردی: "بیـز گرک تمیزلیگه اهمیت وئرک. اگنیمیزه گئیدیگیمیز پالتارلار تمیـز اولمالیـدیر. پالتـارین تمیز اولماسی اونون کؤهنه یا تـزه اولماسـیندا دئییلـدیر. تمیـز و یامـاقلی پالتـار، یئنـی تیکیلمیش چیرکلی پالتاردان یاخشیدیر". هـر صـینیف معلملرینـدن بیـری او صـینیفین رهبریتینی ده عهـده‌سـینه آلیـردی. بیـزیم صـینیفین مـسئولیتی ده غیلمـان معلمـین عهده‌سینده ایدی. او زامان هارادان بیله‌یدیم کی، غیلمان معلم گله‌جکـده منـیم تعلـیم-تربیم باره‌سینده بؤیوک رول اویناياجاقدیر. سونرالار بیلدیم کـی، او یـازیچی ایمـیش. بـو باره‌ده اؤز شاگردلرینه بیر سؤز دئمه‌میشدی. غیلمـان معلـم اینـدی قـوزئی آذربایجـانین گؤرکملی و بؤیوک یازیچیلاریندان بیریدیر. ایندی ده حیاتـدادیر و سکـسن بـئش یاشـی واردیر.

مکتبلی گونلریم داوام ائدیر

۱۹۳۷- نجی ایله قدر فاصیله‌ده یادیما ائله بیر مهم مؤضوع گلمیر، آمما بو ایلـده بؤیـوک روس شـاعری "آلکـساندر پوشـکین"یـن آنـادان اولماسـینین یـوز ایللیگینـه حاضـرلیق گئدیردی. سووئت اتّفاقیندا چیخان بوتون قزئت و ژورناللاردا بو گونون باره‌سینده مقاله‌لـر درج اولونوردو. پوشـکینین تـام اثرلـری، شـعرلری و رومـانلاری آذربایجـان شـاعرلریندن صمدووروغون، سلیمان رستم، رسول رضا، محمد راحـیم و باشـقا شـاعرلر واسـیطه‌سـیله آذربایجان دیلینه ترجمه اولوب ساتیشا بوراخیلمیـشدی. بیـزیم مکتبـده ده بـو مناسـبته خاطره ییغینجاغی تشکیل اولموشدو. ایدمان زالینا استوللار دوزولموش، شعارلار یازیلیـب دیواردان آسیلمیشدی. شاعرین شکلی ده تریبونـانین اوسـتونه وورولموشـدو. زال مکتـب اوشاقلاری ایله آغزینا قدر دولموشـدو. ییغینجـاق آچیلانـدان سـونرا معلملـر پوشـکینین بیوقرافیاسی و یارادیجیلیغی باره‌ده دانیـشدیلار. شـاعرین شـعرلری شـاگردلر طرفینـدن اوخوندو. یوخاری صینیفده اوخویان بیر شاگرد پوشکینه یـازدیغی شـعرینی اوخـودو. بـو شعر کیچیک پویئما شکلینده ایدی. اوخوماق سونا یئتیشندن سونرا آراسـی کـسیلمه‌یـن آلقیشلارا سبب اولدو. قلبیمده بو جاوانا حسد آپاریردیم. اؤز- اؤزمه، "کاش اونـون یئرینـه

من اولایدیم″ دئدیم. او زامانا قدر فکریمه بئله گلمزدی کی، جاوان اوشاقلار دا شعر یازا بیلر. بو خیاللار منی اؤز قوینونا آلیب گله‌جگه دوغرو آپاریردی. اؤزوم-اؤزومدن خبر آلیردیم، شاعرلر شعری نئجه یازیرلار؟ مکتبیمیزین کتابخاناسیندان بیر شعر کتابی آلیب اوخوماغا باشلادیم. شعره اولان هوسیم گوندن گونه آرتیردی.

۱۹۳۷-نجی ایلده روسیادا یارانان اوکتیابر انقلابی‌نین ایرمی ایللیگینه حاضرلیق گئدیردی. یئنه ده قزئتلرین یازدیقلارینا گؤره بو بایرام طنطنه‌لی شکیلده کئچیریلمه‌لی ایدی. من ده گوجومو سیناماق اوچون اؤزمو حاضیرلاماغا باشلادیم. بئله‌لیکله اوچ بنددن عبارت ″اوکتیابر گلیر″ آدلی بیر شعر یازدیم. بایرام گونو یاخینلاشیردی. ایچیمده بؤیوک بیر اضطراب باش قالدیرمیشدی. اؤز- اؤزومه دؤشونوردوم کی، گؤره‌سن شعریمه ییغینجاقدا اوخوماغا اجازه وئره‌جکلرمی؟ موفق اولاجاغاممی؟ بو شعری غیلمان معلمه گؤسترمگی نظره آلدیم. سونرا ایسه پشیمان اولدوم. دئدیم بو شعرین لیاقتی اولماسا، پروقراما سالینماسا، شعر یازماق هوه‌سینی اؤزومله گورا آپارمالیام. بایرام گونونه بیر گون قالمیش شعر یازدیغیمی غیلمان معلمه دئدیم. او آدیمی و شعریمین آدینی سوروشوب قید ائله‌دی. باکی باشدان باشا بزنمیشدی. مکتبده بؤیوک بیر طنطنه وار ایدی. ایدمان زالی آداملا دولو ایدی. پرئزیدومدا(۷) مکتبین مدیری، معاون و بیر نئچه معلم اوتورموشدولار. غیلمان معلم ییغینجاغی آپاریردی. او اجلاسی آچیق اعلان ائدیب سؤزو مکتب مدیرینه وئردی. سونرا مدنیّت اداره‌سیندن گلن شخص صحبت ائتدی. اونون آردینجا مکتب شاگردلری طرفیندن تاماشا گؤستریلدی. غیلمان معلم منیم آدیمی چاغیراراق دئدی کی، اوکتیابر بایرامینا یازدیغی شعرینی اوخویاجاقدیر. بؤیوک بیر هیجان ایچینده آیاغا قالخدیم. سالونداکیلارین هامیسینین گؤزلری منه دیکیلمیشدی. تریبونایا دوغرو حرکت ائله‌دیم. شعریمی اوخوماغا باشلادیم:

اوکتیابر گلیر، شانلی گون گلیر
امکچی دونیاسی بایرام ائله‌ییر
امکجی قادینلار، کالخوز کندلیلر
زنداندان چیخدیغی ییرمی ایل گلیر

استالین یولداشین پولاد قوللاری
داهی لئنین ایله آچدی یوللاری
اویاندی طبیعت گولدو کاینات
او گوندن باشلادی بو گؤزل حیات

منیم ده شعریم گئییبدیر الوان
سئویملی مارشالدان گؤزله‌ییر فرمان
وطن اؤزه‌رینه قالخارسا دوشمن
حاضیرام دؤیوشه قلمیمله من

سالونایییغیلانلارین سورکلی آلقیشلاری اوجالدی. من ایسته‌ییردیم بو آلقیشلارین آراسی کسیلسین، تریبونادان ائنیم آشاغی، آمما آلقیشلار داوام ائدیردی. سونرالار اؤیرندیم کی، غیلمان معلم منیم آرخامدا دایانیب سالونداکیلاری ال چالماغا دعوت ائدیرمیش. گلیب یئریمده اوتوردوم. منی تر باسمیشدی. شعریمی اوخوماقلا آرتیق بیرینجی آددیمی آتمیشدیم. گله‌جکده باشیما نه‌لر گله‌جگینی هله بیلمیردیم. سالوندان چیخاندان سونرا صینیف یولداشلاریم باشیما ییغیلدیلار. منه تبریک دئییردیلر. بو شعری نئجه یازدیغیمی سوروشوردولار. بئله‌لیکله هامی منه حؤرمت ائدیردی. حتی مکتب مدیری بئله منی گؤرنده دوداقلارینا تبسم گؤرونوردو. صینیف یولداشلاریم تکلیف ائدیردیلر کی، شعریمی شاعرلر اتّفاقینا آپاریم چاپ ائتسینلر. بو تکلیف منی دوشوندوردو. ممکندورمو؟

یازیچیلار اتّقاقینی تانییردیم. بیز همیشه یایدا دنیز کنارینا چیممگه گئدنده بو بنانین قاباغیندان کئچیردیک. یازیچیلار اتّفاقی فیولوتوف کوچه‌سینده سککیز نؤمره‌لی بنادا یئرلشیردی. ائرته‌سی گون اورا یوللاندیم. خیاللار عالمینده غرق اولموشدوم: منی اتّفاقدا قبول ائده‌جکلرمی؟ نئجه یول گئتدیگیمی بیلمیردم. بیر زامان اؤزمو سککیز نؤمره‌لی ائوین قاباغیندا گؤردوم. یئنه فیکره گئتدیم: پیلله‌کنلری یوخاری چیخیممی؟ یوخسا گئری قاییدیم. نهایت یوخاری چیخماغا باشلادیم، داها قاییتماغا یولوم قالمامیشدی.

ایکینجی مرتبه‌ده بیر کوریدورا گیردیم. هئچ کیم یوخ ایـدی. قاباغیمـدا نئچـه قـاپی وار ایدی. هانسی قاپینی دؤیمه‌گیمی بیلمیردیم. بو آندا قاپیلارین بیـری آچیلـدی. بیـر نفـر کوریدورا چیخدی. باشقاسی اولسایدی تانییا بیلمزدیم. آمما اونو تانیـدیم. بـو، او زامـانین تانینمیش و آدی دیللرده گزن مشهور شاعری صـمد وورغـون ایـدی. آخـی اونـون آدی، یارادیجیلیغی، شکلی و شعرلری، بیزیم درس کتابیمیزا داخیل اولموشدو. سـالام وئـردیم، منه باخـدی. نـه اوچـون گلـدیگیمی خبـر آلـدی. سـونرا گـؤزلری الیمـده اولان کاغـاذا دیکیلدی. یوخسا شعر یازیب گتیرمیشسن؟ دئدیم، بلی. او، کوریـدوردا اولان نیمکتلـرین اوستونده اوتوردو. من شعریمی اوخودوم. صمد وورغون شعری مندن آلیب دئدی:

– گؤرورم کی، اؤزون ده پیونئرسن(۸). بیر عـدد ده شـکلینی گتیـر، گؤنـدره‌رم "پیـونئر" ژورنالینا. هم ده سنه تاپشیریرام، باجاردیقجا شعر اوخـو و بؤیـوک شـاعرلرین شـعرلرینی ازبرله.

من باش اوسته دئییب قاییتدیم. او واخت صـمد وورغـون یـازیچیلار اتّفـاقینین صـدری ایدی. ائرته‌سی گون اؤز شکلیمی آپاریب اونا وئردیم. او گوندن اعتبارا گونلریمی سـایماغا باشـلادیم. آخـی پیـونئر ژورنـالی آیـدا بیـر دفعـه چیخیـردی. آیـین بیرینـده چاپـدان چیخمیشدی. بیر نسخه آلیب واراقلادیم. صحیفه‌لـرین بیرینـده شـکلیم و شـعریم چـاپ اولموشدو. سئویندیگیمدن نئجه ائویمیزه قاییتدیغیمی بیلمیرم. آتاما نشان وئردیم. چـوخ سئویندی. منه پول وئریب دئدی، گئت اون نسخه آل گتیـر. ائرتـه‌سـی گـون مجللـه‌نـی مکتبه آپاردیم. غیلمان معلم و صینیف یولداشـلاریم چـوخ سـئویندیلر. مجلـه مکتـب‌ده الدن اله گزیرلی. بیزیم مکتب‌ده آلتینجی صینیفین معلمی صینیفده حاضر اولمامیـشدی. ناخوش اولدوغونا گؤره گلمه‌میشدی. مکتب مدیرینین تاپشیریغینا گـؤره ایکـی صـینیفی بیر صینیفده جمع ائتدیلر و غیلمان معلم درس وئرمگه باشلادی. او صینیفده فرهاد آدلی بیر اوغلان شعر یازماغا باشلامیشدی. شاگردلرین تکلیفی بو اولدو کـی، فرهـادلا میرعلـی یئنی شعرلریندن اوخوسونلار. اول فرهاد اؤز شعرینی اوخودو، سونرا من یئنـی بیـر شـعر اوخودوم. بیزیم صینیفین شاگردلری دئدیلر کی، میرعلی‌نین شعری یاخشی‌دیر. او بیـری

صینیفین شاگردلری ایسه فرهادین شعرینی به‌یندیلر. بحث اوزانـدی، شـاگردلرین بیـری غیلمان معلمدن سوروشدو:

- سیزین نظرینیز ندیر؟

غیلمان معلم جاواب وئردی:

- هر ایکیسی یاخشی یازیب، آمما بیر مسئله واردیر کی، میرعلی‌نـین شـعری فاشـیزمی جالاندیردیغی اوچون اوستوندور (افسوس کی، او شعریم یادیمدا دئییل).

حاشیه:

بورادا بیر مسئله‌نی آیدینلاشدیرماق ایستردیم. نه اوچون هاشم تـرلان اولـدوغوم حالـدا خـاطره‌لریمـده آدیمی میرعلی یازیرام؟ بونو ایضاح ائتمک اوچون باکی‌دا آنادان اولدوغوم گونلره قاییتمالی‌یام. بیـز سـید اولدوغوموز اوچون "میر" کلمه‌سی آدیمیزین اوّلینه آرتیریلیردی. آتامین آتاسی‌نین آدی میرعلـی ایـدی. من آنادان اولاندان سونرا بابام وفات ائتدیگینه گؤره اونون آدینی منه وئرمیشدیلر. آتامین بیر بی‌بـی‌سـی وار ایدی. آتاما دئییر نه اوچون منیم قارداشیمین آدین اؤز اوغلونون اوستونه قویوبسان؟ و آرتیریـر؛ سـن عصبانی اولاندا اوغلونو یامانلاییرسان. گرک بو آدی اوغلونون اوستوندن گؤتوره‌سن. او زامان منـیم آدیمـا مدرک یازیلمیشدی. آتام مجبـور اولـور اؤز وفـات ائـدن قارداشـینین آدیلـه منـی چاغیرسـین. آتـامین قارداشینین آدی میرهاشم ایـدی. اودور کـی، شناسـنامه‌ده میرعلـی، خـالق آراسـیندا میرهاشـم آدیلـه تانینمیشام. ایرانا قاییداندان سونرا "سارابدا" او زامانکی قانونـا گـؤره "میـر" تیتولونـو آدیمـین قاباغینـدان گؤتورورلر، آدیم فقط "علی" قالیر. فامیلیامیزی "چشم آلوسی" قید ائـدیرلر. ۱۳۲۲-نجـی ایلـدن "هاشـم حسن‌زاده"، یعنی ایکینجی آدیمین آخیرینا آتامین آدینـی عـلاوه ائـدیب تخلـص ائـدیردیم و شـعرلریم مطبوعاتدا بو آدلا چاپ اولوردو. ۱۳۳۰-نجو ایلدن باشلایاراق "هاشم ترلان" تخلصی ایله تانینمیشام.

شعریم "پیونئر" ژورنالیندا چاپ اولانا کیمی دوستوم علی غفّـارزاده‌یـه حـسد آپـاریردیم. اونون کیمی اعلاچی شاگرد اولماق ایسته‌ییردیم. آممـا دوسـتوم همیـشه منـدن قاباقـدا گئدیردی. اونا چاتا بیلمیردیم. آرامیزدا یارانان بو مـسابقه‌نـی فقـط اؤزوم باشـا دوشـور و دوسـتوما بیلـدیرمک ایـسته‌میـردیم. مـن اونـو اؤزومـه اؤرنـک ائـدیر و آرامیـزدا اولان صمیمیتدن خوشحال ایدیم. اوندان هئچ بیر زامان خواهش ائتمه‌دیم کی، ریاضییاتدا منه کؤمک ائتسین. بونو دوستلوقدان سوءاسـتفاده ائتمـک کیمـی قیمتلنـدیریردیم. او منـیم

یئریمه، من ایسه اونون یئرینده اولسایدیم بئله، یئنه اونو سئویب اونونلا دوستلوق ائده‌ردیم. منیم اونو سئومه‌گیم اعلاچی اولماسی اوچون یوخ، اونون شخصیتلی و معرفتلی بیر جاوان اولدوغو اوچون ایدی. شعریم چاپ اولاندان سونرا بیر-بیریمزه اولان علاقه‌میز داها دا گوجلندی. بیر گون منه دئدی:

- سن منه شعر یازماغی اؤیرت، من ده سنه ریاضیات درسینی.

چوخدان آرزوسون چکدیگیم بو تکلیفی قبول ائتدیم. علی همیشه ایسته‌ییردی هر ساحه ده بیرینجی اولسون. او، ایکینجی‌لیگی سئومیردی. یوخاریداکی تکلیفی ایره‌لی سورنده ده اوتانا-اوتانا دئمیشدی. او گوندن اعتبارا بو مسئله‌نین اوستونده چالیشماغا باشلادیق. آمما ندنسه هئچ بیریمیز موفق اولا بیلمیردیک. نه ریاضییات منیم باشیما گیریردی، نه شاعرلیک اونون آغلینا باتیردی. او زامان بیزیم اون دؤرد یاشیمیز وار ایدی. من بونو درک ائده بیلمیردیم کی، شعر یازماق درس کیمی اؤیرنملی دئییل، بونون اوچون خصوصی استعداد لازیمدیر.

گؤزلنیلمه‌ین حادثه!

۱۹۳۸-نجی ایل باهارین اوّل آیی ایدی. همیشه اولدوغو کیمی سحر چاغی حاضرلانیب مکتبه یوللاندیم. هاوا صاف ایدی و آغاجلارین بوداقلاری تومورجوق باغلاماغا باشلامیشدی. خزریدن سونرا اسن گیلاوار آدامین روحونو اوخشاییردی. بئله‌لیکله ساعات سککیز تامامدا صینیفده اوتوروب معلمی گؤزله‌ییردیک. غیلمان معلم گلیب حاضر غایب دفترینی آچیب شاگردلرین آدینی اوخوماغا باشلادی. هر آدی چاغیریلان جاواب وئردی، علی‌دن ایسه جاواب چیخمادی. اوشاقلارین هامیسی علی اوتوران یئره بویلاندی. او گلمه‌میشدی. معلم اونون آدینین قاباغیندا غایب یازدی. بو غیبتدن هامی تعجب ائدیردی. ایندیه قدر علی بیر دفعه اولسون بئله غایب اولمامیشدی. او همیشه صینیفده حاضر اولور و اؤز حاضر جاوابلیغی ایله مشهور ایدی. من اؤزوم ده ناراحات اولدوم. زنگ تفریح ورولاندان سونرا شاگردلر بیربیریندن بو غیبت باره‌سینده سوروشوردولار. آمما هئچ کس هئچ نه بیلمیردی. نهایت بئله بیر قناعته گلدیک کی، یقین علی خسته‌له‌نیب.

درس قورتاراندان سونرا ایکی نفر اوشاقلارلا علی‌نین اولـدوغو ائولرینـه طـرف یوللانـدیق. قاپینی دؤیدوک. علی اؤزو قاپینی آچدی. او قاشقاباقلی ایدی. باشینی آشاغی توتموشـدو. مکتبه نه اوچون گلمه‌دیگینی خبر آلدیق، جاواب وئرمـدی. ایکینجـی دفعـه سوروشـاندا دئدی:

- آخشام آتامی توتوب آپاردیلار.

نه اوچون سؤالینین قاباغیندا دئدی:

- دئییرلر سیز ایرانلیسیز، گرک ایرانا قایداسیز.

بیز هامیمیز بیر- بیریمیزین اوزونه باخدیق. یئریمیزده دونوب قالمیشدیق. آخـی بیـز ده ایرانلی بالاسی ایدیک. لابد بئلـه بیـر طـالع بیـزی ده گؤزلـه‌ییـردی. هلـه بیـزدن باشـقا صینیفمیزده بئش نفر ده ایرانلـی بالاسـی وار ایـدی. کـور پـشیمان ائـویمیزه قاییتـدیق. آخشام آتام بیرینجی دفعه اولاراق ائوه گلمدی. صاباح مکتبه گئتـدیم. بـو گـون ده صـفر آدلی بیر ایرانلی بالاسی درسده حاضر اولمامیشدی. آرتیق مسئله هامییا آیدین ایدی. بیـر نئچه گوندن سونرا صینیفیمیزده ایرانلی شـاگردلردن هـئچ بیریـسی قالمـادی. اونلاریـن آتالاری دا توتولموشدو. من ده مکتبه گئتمه‌یی دایاندیردیم. آتام بو قضیه‌دن سونرا ایـشه گئده بیلمیردی. اؤزو ده قاچاق ایدی. گذرانیمیز گوندن-گونه آغیرلاشـیردی. عایلـه‌میـزه کؤمک اولسون دئیه محلله‌میزده‌کی تیکیش فـابریکینین قاباغینـدا آل- وئـره باشـلادیم. سیقار کیبرئت یا تخمه ساتماقلا ائویمیزی دولاندیریردیم. فابریکین یانیندان شهر ایچینه یئنی ترامواى خطی سالینمیـشدی. بیـزیم مکتبـین معلملـری درس قورتارانـدان سـونرا دئدیگیم ترامواى خطی ایله ائولرینه گئدیردیلر، من اونلاریـن گئتـدیگی معـین سـاعاتی بیلیردیم. اوتاندیغیمدان معلملر منی گؤرمه‌سین دئیه گیزله‌نیردیم. اونلار گئدنـدن سـونرا یئنه آل-وئره باشـلاییردیم. بیـر گـون غافیـل اولـدوم. ریاضـیات معلمیمیـزی باشـیمین اوستونده گؤردوم. من باشیمی آشاغی سالدیم. معلمیمیز دئدی:

- میرعلی نه اوچون مکتبه گلمیرسن؟

- معلم! بیزی، ایرانلی اولدوغوموز اوچون گئری قایتارماق ایسته‌ییرلر.

- ایرانا هاچان گئده‌جکسیز؟

- بیر آیا قدر.

- میرعلی! دونیانین هاراسینا گئتسن ریاضیات، ریاضیاتدیر. گل مکتبه بیر آیدا نه قدر اؤیرنسن، یئنه غنیمتدیر، دئییب مندن آیریلدی.

گئجه یاریسی ایدی. آنام، من و اوچ قارداشیم ائوده شیرین یوخودا ایدیک. قاپی دؤیولدو. من یوخودان اویانیب قاپینی آچدیم. اونلار ایچه‌ری اوتاغا گیردیلر. بو اوتاقدا منیم یازی ماسام قویولموش و اوستونده قیرمزی "قالوستوق"-وم (۹) دیواردان آسیلمیشدی. مأمورلارین گؤزلری قالوستوقا ساتاشان کیمی مندن خبر آلدیلار:

- سن پیونئرسن؟

- بلی

- پیونئر یالان دانیشارمی؟

- یوخ.

- بس دوزون دئی، آتان هاردادیر؟

- بیلمیرم.

- نه اوچو یالان دانیشیرسان؟

- ایندی ایییرمی گوندور کی، اوندان خبریمیز یوخدور.

دوغرودان دا آتامیزین هارادا اولدوغوندان خبریمیز یوخ ایدی. آمما اونو بیلیردیک یاخین دوستلارینین ائوینده قالیر. ایرانلیلارین وضعیّتی آغیر شرایطده ایدی. بو حرکت تکجه باکی‌دا دئییل، شوروینین بوتون شهر و کندلرینده تطبیق اولونوردو. دؤلت، شوروی وطنداشی اولمایان ایرانلیلارین یاشادیغی یئرلرین آدلارینی تامامیله بیلیردی. بیر نئچه گونون ایچینده بوتون ایرانلیلاری یاخالادیلار. زندانلار کیچیک اولدوغوندان و یئرین آزلیغیندان باکنین یاخینلیغینداکی کارتوف آنبارینا دولدوردولار. آرتیق ایرانلیلارین یئرلی اهالی ایله حقوق برابرلیگی آرادان گئتمیشدی. مینلرله ایرانلینی صحیّه باخیمیندان دؤزولمز اولان بیر آنبارا دولدورموشدولار. توالتین اولمادیغیندان بؤیوک بوشکه‌لردن استفاده اولونوردو. دوستاقلاری باشقا بیر زندانا آپارماق ایسته‌ینده اونلاری آغزینا قدر کامیونلارا دولدوروب اشیالارینی باشلاری اوستونده گؤتورمگه مجبور

ائدیردیلر. ماراقلی بوراسی ایدی کی، دوستاقلارا ملاقات حاققی وئریلمیردی. ایـرانلیلارین عایله‌لری بونا دؤزمه‌یرک هر بیر اداره‌نین قاپیسینی دؤیوردولرسه، جـاواب آلا بیلمیردیلـر. گونلر اؤتدوکجه نگرانچیلیق آرتیـردی. منـیم بابـامی یعنـی آنـامین آتاسـینی، داییمـی، عمیمی ده توتدولار. اونلار بو سؤزلری سونرالار بیـزه دانیـشیردیلار. بیـر یـا ایکـی آیـدان سونرا دؤلت طرفیندن دوستاقلارین عایله‌لرینه "پاویسکا" آدلی بیر یازی گؤنده‌ریلـدی. بـو مکتـوب‌دا یازیلمیـشدی: "فـیلان آیـین فـیلان گونونـده و فـیلان سـاعاتدا لیمانـدا اولمالی‌سینیز". پاویسکا آلان عایله بیر هفته مدتینده ساتمالی شئیلرینی سـاتیب، آلمـالی ماللارینی آلیب معین ساعاتدا لیماندا حاضـر اولـوردو. عایلـه عـضولری اوردا گؤروشـور و شـئیلر آختاریلانـدان سـونرا گمییـه مینیـب ایرانـا طـرف یـولا دوشـوردولر. توتـا-تـوت قورتاراندان سونرا آتام آشکارا چیخدی. کونوللو شکیلده ویزا آلدی. آخشام ائوه گلیـب بیـر هفته‌دن سونرا ایرانا یولا دؤشه‌جگیمیزی بیلدیردی.

روسیا سفریمیز

آتام ایرانا قاییتماق اوچـون ویـزا آلمیـشدی. هلـه چیخـیش تاریخینـه چـوخ قـالیردی. روسیانین "دونباس" شهرینده یاشایان میرآغا آدلی عمیسی اوغلو وار ایدی. آتامدان یاشـدا بؤیوک ایدی. او هامیدان بئش ایـل قابـاق بـاکی‌یـا مهـاجرت ائتمـیش، اوردا ایـش تاپـا بیلمه‌دیگیندن دونبـاس شـهرینه گئتمـیش و اوردا بیـر روس قیـزی ایلـه ائولنمیـشدی. آروادینین آدی ماریا ایدی. اوچ دفعه باکی‌یا سفر ائدیب بیزده قوناق قالمیشدیلار. اینـدی بیز ایرانا قاییتماق زامانیندا اونو گؤروب احوالاتیندان خبردار اولماق ایسته‌ییردیک. آتام بو سفره تدارک گؤروردو. منی ده اؤزو ایله آپارماق ایسته‌ینـده چـوخ سـئویندیم. یئتمـیش کیلو دویو آلیب ایکی چماداندا یئرلشدیردی. بیز گون اورتـادان سـونرا سـاعات یئددیـده باکی‌دان قاتارلا حرکت ائتدیک. آخشامی من یاتیب یوخویـا گئتمیـشدیم. سـحر تئـزدن یوخـودان اویانـدیم. قاتـار دایانمیـشدی. پنجـره‌دن استانـسیایا باخانـدا "ماخـاج قـالادا" اولدوغوموزو بیلدیم. معلوم اولدوغونا گؤره یاریم ساعات بورادا قالمالی ایـدیک. استانـسیادا چوخ بؤیوک بیر ساموواریین ایچینده قاینار سو وار ایدی. مسافرلر بو قاینـار سـودان چـای

حاضرلاییردیلار. صبحانه‌نی قاتاردا یئییب یولا دوشدوک. قاتاریمیز "قروزنی"دن کئچیب، "رستوو"دا عوض اولمالی ایدی. چونکی مسافری اولدوغوموز بو قاتار مسکووا گئدیردی. بیز آیری بیر خط ایله دونباس شهرینه گئتملی ایدیک. عظمتلی دون چایینی کئچدیک. راستوودا یاریم گون تأخیرمیز وار ایدی. شهرین بیر قسمتینی گزیب دولاندیق. "آزوف" دنیزینین کناریندا یئرله‌شن بو شهر چوخ گؤزل ایدی. روسیانین چؤللرینده منیم نظریمی جلب ائدن اونون قاتار یولو بویو اوزانیب گئدن "گونه باخان" تارلالاری ایدی. سانکی یئر اوزونه ساری مخمل دوشنمیشدی. دونباس شهرینه بیر دای‌اناجاغی‌نا قالاندا آتام ایییرمی یاشیندا جاوان روس اوغلانی ایله صحبت ائدیر و اوندان عمیسی اوغلونون آدرئسینی خبر آلیردی. آتام گئتدیگیمیز یئرین کامل آدرئسینی بیلمیردی. فقط اونو بیلیردی کی، دونباسدا قاتاردان دوشدویوموز استانسیانین میدانیندا میرآغانین "کواس" لیموناد ساتان ماغازاسی واردیر. روس جاوانی دئییردی، بو آدرئسی و دئدیگینیز آدامی تانییرام، اؤزو ده تورکدور. آتام اونون سؤزلرینی تصدیق ایله‌دی. روس جاوانی دئدی:

- بو شهرده ایکی نفر تورک واردیر. اونلارین بیری سیز دئدیگینیز آدامدیر.

قاتار دونباس استانسیاسیندا دایاندی. چمدانلارین بیرین آتام، بیرین ده روس جاوانی گؤتوروب قاتاردان دوشدوک. استانسیانین قاباغی آچیق میدان ایدی. دؤرد طرفینده ماغازالار وار ایدی. بیزه میرآغانین ماغازاسینی گؤستریب دئدی:

- سیزین آدام بو دئییلمی؟

بیز ماغازایا باخاندا عمیمیز اوغلو میرآغانی و روس قادینینی اوردا گؤردوک. میرآغا بیزی گؤرنده گؤزلرینه اینانمادی. بیز خبرسیز گلمیشدیک. قوجاقلاشیب گؤروشدوک. ماریا خانیم دا بیزه خوش گلدین دئدی. گون اورتایا آز قالیردی. میرآغا ماریانی ائوه گؤندردی کی، ناهار حاضر ائدیب بیزی گؤزله‌سین. بو ماغازا دؤلتین اولسا دا میرآغا اداره ائدیردی. ماغازادا کواس و بعضی شربتلر ساتیلیردی. کواس قورو چؤره‌کدن و شکردن قایریلمیش بیر نؤع شربت ایدی. شورویده عمومیله‌شن بیر نوشابه ساییلیردی. کواس ماغازالارا تاختادان قایریلمیش بوچکالاردا گلیردی. بو بوچکالارین کیچیک و مخصوص دئشیگی وار ایدی. تولومبانی اورا نصب ائدیب بو واسیطه ایله استکانلاردا مشتریلره ساتیلیردی. او

زامان بو نوشابه‌نین هر استکانی اون قپیک ایدی. ناهار زامانی ایدی. میرآغا عمی اوغلو منه دئدی:

– منیم ماغازانی باغلاماغا حاققیم یوخدور. سن ماغازادا قالیب مشتریلری یولا سال، بیز ده ناهاردان سونرا قاییداریق.

اونلار منیم اوچون ناهار تهیه ائدیب گئتدیلر. من نوشابه ساتماغا باشلادیم. روسیادا یای گونلرینده بوزا، یاخچالا احتیاج یوخدور. گون اورتانین اوغلان چاغیندا دا نوشابه‌لر و ایچمه‌لی سولار سرین اولوردو. منیم ماغازادا دایانماغا واختیم یوخ ایدی. مشتریلر دال-با- دال گلیردیلر. هر لیوان کواسا اون قپیک، باشقا شربتلره ایرمی قپیک آلیب یولا سالیردیم. ساعات دؤرد اولاردی آتام، میرآغا و ماریا گلدیلر. اؤزلری مشتریلری یولا سالماغا باشلادیلار. دونباس فهله شهری ایدی. او زامانلار (یئتمیش بئش ایل قاباق) شوروینین بؤیوک داش کؤمور معدنلری بو شهرین اطرافلارینداا یئرله‌شیردی. سون زامانلاردا ایسه سیبریده کشف اولان داش کؤمور معدنلری، دونباسین اهمیتینی آزالتدی. بیز دؤرد گون دونباس‌دا قالیب شهرین هر یئرین گزیب دولاندیق. بو مدت بیر شهری تانیماق اوچون آز ایدی. من دونباسی تمیز مدنی بیر شهر گؤردوم. آخشام چاغی ماغازانی باغلاییب شهرین مرکزینه گئدیب، بیر رئستوراندا شام یئدیک. اورکئستر چالیردی. مشهور روس هاوالارینداان اجرا ائدیردیلر. ساعات اون بیرده ائوه قایتدیق. عمیمیز اوغلونون ائوی بؤیوک بیر باغ ایچینده یئرله‌شیردی. خارجی گؤرونوشو روسیادا اولان ائولرین شکلینده ایدی. اوشاقلاری اولمادیغینا گؤره فقط اؤزلری بوردا یاشاییردیلار. ائرته‌سی گون ماریا ماغازایا گئتدی. بیز ده هر اوچوموز شهرین کنارینا گزمه‌یه گئتدیک. مئشه‌یه اوخشایان بیر باغین ایچی ایله کؤلگه‌لیکده حرکت ائدیردیک. باغدان چیخاندا، اؤنوموزده بؤیوک بیر گؤل منظره‌سیله قارشیلاشدیق. بو گؤلون دؤرد طرفی یاشیللیقلارلا بزنمیش آچیقلیق ایدی. سئوینجیمدن آز قالیردیم اوچام. گؤلون ساکت یئرلرینده سایسیز- حسابسیز اؤرده‌کلر سوزوردو. هاوادا اوچان قازلار گؤله قونماق اوچون الوئریشلی یئر آختارا-آختارا قاققیلداشیردیلار. آمما گؤلده چیمن اوشاقلاری گؤره‌نده، آز قالدیم سویونمامیش پالتارلی اؤزومو سویا آتام. گؤله یاخینلاشدیغیمیز یئر چمنلیک ایدی. او

بیری طرفینده ایسه آدام بویوندان اوجا یارغان وار ایدی. من داها دؤزه بیلمـه‌ییـب، آتامـا دئدیم:

سویا دوشمک ایسته‌ییرم. عم‌اوغلو دئدی:

- تلسمه، بیز ده سویا دوشه‌جه‌ییک

آمما گؤلون کناریندان اویانا گئتمک قورخولودور. بئله‌لیکلـه سـویونوب سـویا جومـدوم. اوشاقلار گؤلون اورتاسیندا اوزوردولر. بیر آزدان سونرا اونلار سودان چیخیب گئتدیلر. آتـام گیل چمنده اوزانیب صحبته باشلادیلار. من ایسه چیممکله مشغول اولدوم. آمما خیـالیم آزاد اولماق ایدی. آتام ایله عم‌اوغلونون باشلارینین صحبته قاریـشیق اولـدوغونو گـؤروب، گؤلون اورتاسینا طرف اوزمه‌یه باشلادیم. قرارا گلمیشدیم کی، گؤلون او تایینا قدر اوزوب، اوردا دینجه‌لیم، سونرا گئری قاییدیم. او تایا طرف اوزمه‌یه داوام وئـردیم. کئفیمـین سـاز واختی ایدی. ایسته‌ییردیم اؤز اوزمک قدرتیمی چمنلیکده اوزانیب منه باخان آتامـا ثابـت ائدم. ساحله چاتمیشدیم. یارغاندان یوخاری چیخماق لازم ایدی. یارغـانین بؤیرونـده بیـر نئچه چوخور یئر گؤرونوردو اوردان یوخاری قالخماق قرارینـا گلـدیم. یوخـاری قالخماغـا باشلادیم. بیردن چوخورون ایچینـده غریبـه بیـر حیـوان گـؤردوم. آغ سـینه‌سـی أنیـب قالخیردی. اونو تئز تانیمادیغیم و تشخیص وئره بیلمـه‌دیگیمـه گـؤره قورخویـا دوشـدوم. آمما یانیلدیغیمی باشا دوشدوم. بیلدیم کی، بو بؤیوک اندالمی حیوان قورباغا ایمـیش. نـه ایسه من اؤزومو سویا آتمیشدیم. ایش ایشدن کئچمیشدی. مجبـور اولـدوم دینجلمـه‌دن گئری قاییدام. هله اؤزومده بو قدرتی حسّ ائدیردیم کی، بو ایشی گوره بیله‌رم. اونـا گـؤره ده گئری اوزمه‌یه باشلادیم. آمما بـو اوزمـک، اوّل باشـلادیغیم اوزمـه‌یـه اوخـشامیردی. ورزیده اولمادیغیما گؤره حسّ ائدیردیم کی، یورولموشام. نه ایسه سـاحله چاتمـاق لازیـم ایدی. گؤلون اورتاسینا چاتاندا قوللاریمدا قدرت قالمامیشدی. آمما اوزمک لازیم ایدی. نه قدر چالیشیردیمسا یـول کـسه بیلمیـردیم. آتـام و عـم‌اوغلـوم تاماشـا ائـدیردیلر. اونـلار بیلمیردیلر کی، مـن نـه حالـدایام. اؤزومـو سـیندیرماق ایـسته‌میـردیم. ایچیمـده توفـان یارانمیشدی. قوللاریم داها سؤزومه باخمیردی. سـانکی قوروموشـدولار. آرخاسـی اوسـته اوزانیب دینجه‌له بیلمیردیم. شیرین سولاردا بو ایش چتـین اولـوردو. مـن دنیـزده چـوخ

اوزموشدوم. آرخاسی اوسته ده اوزه بیلیردیم. آخـی دنیـزین سـویو شـور اولـدوغونا گـؤره آدامی اؤز اوستونده راحات ساخلاییردی. ایندی ایسه بو سـولاردا یالانـدان چاپـالاییردیم. ساحله آز قالمیشدیم. آمما آیاقلاریمین گؤلون دیبینه چاتماسینا چوخ قالمیشدی. کؤمک ایسته‌ییمی؟ یوخ! یئنه اوزمه‌گه چالیشیردیم. بیر آز دا! بیر آز دا! مـن موفـق اولموشـدوم. آیاغیمین باش بارماغی تورپاغین اوستونده ایدی. بیر آز اؤزمو قاباغا حرکـت وئـردیم. سـو چنه‌مین آلتینا چاتمیشدی. دریندن بیر نفس آلدیم. آتامـا و عـم‌اوغلومـا باخـدیم. اونـلار گولوردولر. اونلار یامان حالا دوشدویومو حـس ائتمـه‌میـشدیلر. سـاحله چیخیـب یاشـیل چمنلیکده اوزاندیم گونش گؤیون اورتاسیندا ایدی. اونون شعالاری بـدنیمی اوخـشادیقجا یورغونلوق جانیمدان چیخیردی. پالتارلاریمی گئییندیم و ماغازایا دوغرو حرکت ائتدیک.

ماریا مشتریلری یولا سالیردی. عم‌اوغلو ماغـازادا قالـدی. ماریـا، آتـام و مـن ناهـارا ائـوه گلدیک. ائوین قاباغیندا آغاجلارین آلتیندا ماسا وار ایدی. ماریا خـانیم ماسـانین اوسـتونو دوشه‌دی. بیر آزدان سونرا تویوق اتیندن بیشیردیگی سوپ حاضر ایدی. مـاراقلی بوراسـی ایـدی کـی، آتـامین بوشـقابیندا تویوغـون بیـر آیـاغی گؤرونـوردو. بـو دا روسـلارین اؤز عنعنه‌لرینه عاید اولوردو. بیزلرده بو قایـدا-قـانون یـوخ ایـدی. اوتوردوغومـوز میـزین دال طرفینده یواسینین قاباغیندا باغلانان ایـت قویروغونـو بـولاییردی. آتـام ناراحـات ایـدی. بیلمیردی بو تویوغون آیاغی ایله نه ائتسین. من بونو آیدینجاسـینا حـس‌ائـدیردیم. ماریـا ندن اؤتروسه ائوه گئتدی. آتام بو فرصتدن استفاده ائدیب تویوغـون آیـاغینی چیگنینـین اوستوندن دالا آتدی. قویروغونو بولایان ایت اونو هاوادا قاپیب یوواسینا آپاردی. بئله‌لیکلـه آتام تویوق قیچیندان قورتاردی. سونرا معلوم اولدو کی، سوپدا بیـشیریلن تویـوق قیچـی، حؤرمت اوچون قوناغا تقدیم اولونمالی ایدی. ناهاری تزه قورتارمیشدیق کی، باغ چپرینین قاپیسی آچیلدی. من بویدا بیر روس بالاسی یاواش- یاواش بیزه طرف گلیب الینی منـیم چیگنیمه قویوب روسجا دئدی. گؤلده اوزمه‌یه گئدیرسنمی؟ من جاواب وئرمه‌میش ماریـا دیللندی:

- یوخ او اوزمه‌یی باجارمیر. سن اؤزون گئت، اونونلا ایشین اولماسین.

اوغلان تعجبله دئدی:

- نئجه یعنی اوزمه‌یی باجارمیر؟ من اؤزوم اؤز گؤزلریمله گؤردوم کی، گؤلون بو تایبندان اوتایینا اوزه- اوزه گئدیب قاییتدی.

ماریانین بو مسئله‌دن خبری اولمادیغینا گؤره جاواب وئره بیلمه‌دی. دوغروسو منیم اؤزوم ده راضی دئییلدیم. قوللاریمین آغریسی هله ده کسیلمه‌میشدی. من اونو دولانماغا دعوت ائتدیم. بیز آغاجلارین آراسیندا یاریم ساعاتا قدر مکتب، کتاب، درس باره‌سینده صحبت ائتدیک. او آلتینجی صینیفده اوخویوردو. من اونا شعر یازماغیمی و شعریمین پیونئر ژورنالیندا چاپ اولدوغونو دئینده منه تعجبله باخدیغینی گؤردوم. او دئیردی، من سیزین بورانی ترک ائدیب گئتمه‌گینیزه اوره‌کدن یانیرام. بیز صمیمی شکیلده بیر- بیریمیزدن آیریلدیق. من ائوه گلنده ماریا گئتمیشدی. بیر ساعاتدان سونرا عم‌اوغلو گلدی. بیز دونباسا گئدنده قید ائتدیگیم کیمی ایکی چمدان دویو آپارمیشدیق. آتام بو دویولری هدیه کیمی عم‌اوغلویا تقدیم ائتمیشدی. آمما او راضی اولمایيب فقط دویولرین یاریسینی قبول ائدیب دئمیشدی:

- سیز ایرانا گئدیرسیز، احتیاجینیز چوخدور. چمدانلارین بیرینی گؤتور آپاراق بازارا، من اونا مشتری تاپمیشام. دویونو ساتیب پولونا لازیم اولان شئیلری آلارسان.

بیز چمداندا اولان دویونو ساتیب اونون پولونا باکی‌دا آز تاپیلان قرقره ساپی آلدیق. اونو دا دئمه‌لی‌یم کی، بو ساپلاری بیر ماغازادان یوخ، اون ماغازایا باش ووروب آلا بیلمیشدیک. دئمک اولار کی، مینه یاخین قرقره ساپی آلمیشدیق. ائرته‌سی گون باکی‌یا قایتمالی ایدیک. بئش گونلوک سفریمیز بیزه چوخ خوش کئچمیشدی. آتام اوچون هم زیارت ایدی هم ده تجارت. ائرته‌سی گون عم‌اوغلو و ماریا ایله همیشه‌لیک آیریلیق گؤروشونو یئرینه یئتیریب باکی‌یا یوللاندیق.

باکی‌یا چاتاندا ایرانا یولا دوشمه‌یه اوچ گون قالیردی. بیز بو مدتده تامام آلمالی، ساتمالی ایشلریمیزی گؤرمه‌لی ایدیک. باکیدا یاشایان ایرانلیلاری ایرانا گؤندرمک مسئله‌سی قیزغین شکیلده ایره‌لی گئدیردی. بو فقط باکی‌دا یاشایانلار اوچون دئییلدی. بو تایلی مهاجرلر شوروی آذربایجانینین آیری- آیری شهر و کندلرینده یاشایانلار چوخ ایدی. اونلارین هامیسی توتولوب باکی‌یا گتیریلمیشدی. ایندی ایسه ایرانا گؤندریلیردی.

باکی‌دا او زامان کؤمور میـدانی آدلـی بیـر بـازار وار ایـدی. بـو بـازار شـهرین مرکزینـده اولدوغونا گؤره مراجعه ائدن مشتریلر چوخ ایدی. روسیا سفریندن گلن گونـون ائرتـه‌سـی گـون اؤزومـدن ایکـی یـاش کیچیـک اولان ابـراهیم آدلـی قارداشـیملا برابـر روسـیادن گتیردیگیمیز قرقره ساپلاریندان بیر توربایا ییغیـب سـاتماق اوچـون بـو میـدانا گلـدیک. شورویده آلوئرچیلیک یاساق اولدوغونا گؤره بو قرقره ساپلاریندان بئش یا آلتـی عـددینی الیمده توتوب مشتریلره گؤستریب ساتیردیم. آمما قارداشیما تاپشیرمیـشدیم کـی، منـیم یانیمدا دایانماسین. بونون دا سـببی بـو ایـدی کـی، منـی توتـسالار، قارداشـیم اؤزونـو و ساپلاری آرادان چیخارتسین. ساتیـشیمیز یاخـشی قاباغـا گئـدیردی. مـشتریلریم ائـودار قادینلارلاردان عبارت ایدی. توربادا اولان ساپلار قورتارماغا آز قالیردی. قارداشیمی جنس گتیرمک اوچون ائوه گؤندردیم. او قاییدیب گلنه کیمـی الیمـده اولان سـاپلاری سـاتیب قورتارمیشدیم. ایکینجی توربادا اولان ساپلاردان ساتماغا باشلادیم. یئتمیش بئش قپیگـه آلدیغیمیز ساپلاری بیر ماناتا گؤیده گؤتوروردولر. یعنی آلدیغیمیز قیمتدن ایگیرمی بـئش قپیک یوخاری. ایکینجی توربا قورتارماقدا ایدی. ائـوه قاییتمـاق واختـی ایـدی. ناهـاردان سـونرا ساتیـشی داوام ائتـدیرمک فیکرینـده ایـدیم. میـدانین یانینـدا بؤیـوک چـؤره‌ک کارخانه‌سی وار ایدی. باکی‌نین تامام مصرف اولان چؤره‌گـی بـوردا بیـشیریلیب سـاتیش اوچون ماغازالارا گؤنده‌ریلیردی. بو کارخانانین دؤره‌سینه یاریم مئتردن یوخـاری دیـوار و اونون اوستوندن دمیر چه‌پر چکیلمیشدی. قارداشیملا برابر بو چپه‌ریـن یانینـدا اوتـوروب قالان قرقره ساپلاری ایلـه سـاتدیغیمیز پولـون حـسابینی ائلـه‌مـک ایـسته‌ییـردیم. مـن اسکناسلاری بیر- بیرینین اوستونه ییغیب سایماق ایسته‌ییردیم. بو آندا یـانیمیزدان اوجـا بویلو بیر روس جاوانی اؤز قادینی ایله قول- قولا وئریـب اؤتـوردولر. او دیـوارین اوسـتونه قویدوغوموز ساپلاری و الیمده‌کی پوللاری گـؤردو. بیـزی آلـوئرچی حـساب ائـدیب بیـزه طرف گلدی. قرقره ساپلارینی گؤتوروب منیم قولومدان چکیـب، بـازارین ایچینـده اولان کومئندانت اداره‌سینه آپاریب رئیس پاسگاها دئدی:

- بونلار آلوئرچیدیرلر. تئزلیکله رایونا گؤندرین.

بیر کاغاذدا دا نه ایسه یازیب رئیسه وئردی و اؤزلری قاییدیب گئتدیلر. او روس جـاوانین کیم اولدوغونو بیلمه‌دیم. منی ایکـی سـاعات اوردا سـاخلادیه‌ر و سـونرا اوچونجـو رایونـا گؤندردیلر. البته قارداشیم منیم توتولماغیمین خبرینی ائوه آپاردی. گون باتاندا آتام رایونا گلدی. رئیس آتامدان خبر آلدی:

- بو ساپلاری هاردان آلیبسیز؟

آتام، "دونباس شهرینه گئتمیشدیم، اوردان آلمیشام. بیز ایرانلی‌ییق، ایکی گونـدن سـونرا ایرانا گئتملی‌ییک"، دئدی.

رئیس دئدی:

- پاسپورتونو گؤستر!

-آتام جیبیندن پاسپورتو چیخاریب گؤستردی.

رئیس کلانترینین فامیلی آساتوروف ایدی. او پاسپورتو آلیب دقتله باخیب دئدی:

- شانسیز گتیریب کی، ویزانیز واردیر. یوخسا سیزه باها باشا گله‌جکـدی. اوغلونـو گؤتـور گئت.

آتام ساپلاری ایسته‌دی. رئیس جاواب وئردی:

- او ساپلار داها سیزه یئتیشمز. هایدی گئدین!

×××

منیم او زامانلار سیاسی معلوماتیم اولمادیغینا گؤره ایراندا اولان وضعیّت باره‌سینده هـئچ نه بیلمیردیم. فقط اونو بیلیردیم کی، ایراندا رضا شاه حکمرانلیـق ائـدیر. مکتبـین سـایی گوندن گونه آرتیر. امین- آمانلیق حاکمدیر و درسیمی داوام ائتدیره‌جه‌گـم. قـوی بونـو دا خاطیرلادیم کی، منیم داییم ایراندان باکی‌یا گلندن سونرا اوخویوب دیپلـوم آلمیـشدی و معلم ایشله‌ییردی. فیرقه عضوی اولموشدو و سیاسی معلومات صـاحبی ایـدی. حدینـدن آرتیق کتابلاری وار ایدی. من ده استفاده ائدیب اوخویاردیم. کتابلارین ایچینده "سیاسـی ساواد کتابی" آدلی بیر کتاب وار ایـدی. مـن بـو کتـابلا چـوخ ماراقلانـدیم و آخیـرا قـدر اوخـودوم. بـو کتابـدا غـرب اؤلکـه‌لـرینین آفریقـا، آسـیا، آمئریکـا خـالقلارینی چاپیـب تالاماسینی، اونـلاری ساوادسـیز سـاخلاییب یئرآلتـی ثروتلرینـی منیمـسه‌مـک اوچـون

مین‌جور تله قوروب آیاقدان سالماسینی اوخودوم. کتابین آخیرلاریندا ۱۹۳۲-نجی ایلده یارانان سیاسی و اقتصادی بحران باره‌سینده اطرافلی یازیر، فهله و زحمتکشلرین ایشسیزلیگیندن و اونلارین اربابلارا قارشی عصیانلاریندان بحث ائدیردی. آمما ایراندا رضاخانین شاه اولماسینی و اونون حکمرانلیغینی، مستملکه‌چی غرب اؤلکه‌لریله مقایسه‌ده آییرد ائده بیلمیردیم. آخشام ایدی، یایین اوّلی اولدوغونا گؤره هاوالار ایستی کئچیردی. حیه‌طیمیزده تاختا چارپایی‌نین اوستونده یئریمی سالیب اوزانمیشدیم. هاوا صاف ایدی. گؤیون اوزونه نوغول کیمی سپه‌لنمیش اولدوزلار سایریشیردیلار. خیالیم ایرانا باشلانان مهاجرتیمیز باره‌ده جولان ائدیردی. باکی‌دان و بوردا اولان دوستلاریمدان آیریلماغیمی و گله‌جک حیاتیمین نه‌دن عبارت اولاجاغینی دوشونوردوم. بو آندا منی آدیملا چاغیران بیر نفرین سسینی ائشیتدیم. سسی تانی‌ییردیم. قونشوموز "والودیا"نین سسی ایدی. او، دامدا یاتمیشدی. والودیانین اون یئددی یا اون سککیز یاشی اولاردی. گوندوزلر مئخانیک ایشله‌ییر، گون‌اورتادان سونرا ایسه درس اوخویوردو. مطالعه‌سی چوخ اولدوغوندان دونیانین سیاسی جرایانلارینا بلد ایدی. ایندی منی داما دعوت ائدیر و، "گل، بیر آز صحبت ائدک" دئییردی. او، منیم شعر یازماغیمی بیلیردی. پیونئر ژورنالینی اونا گؤسترمیشدیم. بیزیم حیه‌طدن اونلارین داملارینین اوستونه نردبان وار ایدی. داما چیخدیم، یانیندا اوتوروب حال-احوال توتاندان سونرا سوروشدو:

- ائشیتمیشم ایرانا گئدیرسیز، دوغرودورمو؟

- بلی، بیر هفته‌یه قدر باکی‌دان چیخمالی‌ییق.

والودیا اوزون بیر فکیره گئتدی. منیم باشیما نه‌لر گله‌جگی باره‌ده دوشونورموش کیمی جدّی گؤرکم آلاراق دئدی:

- ایراندا نه ایش گؤره‌جکسن؟

- تحصیلیمی داوام ائتدیره‌جه‌یم.

دوداقلاریندا نارین بیر تبسم اویناماسینی حس ائتدیم.

- سهوین ده بورادادیر، اونا گؤره کی، من ایـران بـارەسـینده آز چـوخ اوخوموشـام، اوردا حیاتین نه شکیلده اولدوغونو بیلیرم. ایرانـدا فقـط وارلـی آداملاریـن اوشـاقلاری مکتبـده درس اوخویا بیلیر.

- من اعتراض ائدەرک دئدیم:

- ایراندان گلنلر دئییرلر کی، اوردا دا یئنی مکتبلر آچلیب، هامی اوشـاقلار مکتبـه گئـده بیلیر.

- بو، بؤیوک شهرلرده اولا بیلر، کندلرده ایسه هله مکتبلردن خبر یوخدور.

والودیا سؤزونو داوام ائتدیرەرک آرتیردی:

- میرعلی، سن حیف سن، بدبخت اولارسان. بـوردا سـنه اوخومـاق سـونرا عـالی مکتبـه گیرمک امکانی واردیر. بیر ده کی، گلەجکده آدلی-سانلی شاعر اولا بیلرسن. آممـا ایرانـدا سنی چوبانلیغا دا گؤندرمزلر.

والودیایا نه جور جاواب وئرمەگیمی بیلمیردیم. سون گوجومو توپلاییب دئدیم:

- من نه ائده بیلەرم؛ آتام، آنام، بوتون عایلەمیز گئدیر، من ده اونلارلا گئتمەلی‌یم.

والودیا سؤزومو کسیب دئدی:

- ایستەسن، گئتمیه ده بیلرسن. میرجعفر باغیروفا مکتوب یـاز. مـضمونو دا بـو اولـسون کی، من اعلاچی بیر شاگردم، اؤزم ده شعر یازیرام، ایرانا گئتمک ایستەمیر، باکی‌دا قالیب درس اوخوماق ایستەییرم. مثبت جاواب وئرسـه، اؤز آرزونـا چاتارسـان، یوخـسا شـاهلیق حکم ائدن بیر اؤلکـەده یاشـاماق داهـا دهـشتلیدیر. هلـه کنـدلرده فئـودال و خـانلارین بارەسینده اؤزون یاخشی دوشونمەلیسن.

والودیا ایلـه وداعلاشـیب آیریلـدیم. گلیـب اؤز یئریمـده اوزانـدیم. فیکیـر باشـیمدان ال چکمیردی. گلەجک طالعیمی دؤشونوردوم. هئچ بیر چیخیش یولو تاپا بیلمیردیم. اؤزومـو حیاتین آخارینا تاپشیرماق مجبوریّتینده ایدیم. ائرتەسی گون گونش‌دن قابـاق یوخـودان اویاندیم. باکی‌دا و اونون باشقا شهر و کندلرینده اولان ایرانلیلار آراسیندا بؤیـوک فعالیـت باشلانمیشدی. ایرانا آپارمالی اولمایان شئیلرینی ساتیردیلار. عوضینه ایرانـدا لازیـم اولان مالالری آلیردیلار. بیزیم کندلیلریمیزدن بیر نئچـه ائـولی ایرانـا قاییتمیـشدی. اوردان اؤز

یاخین آداملارینا، باکی‌یا یازیردیلار کی، اؤزلری ایله ایرانـا هانـسی شـئیلری گتیرسـینلر. مثلا قیزیل و گوموش باره‌سینده رمزی اشـاره ایلـه یـازیردیلار، "سـاری خـالانین کئفـی سـازدیر. آغجـا خـالانین ایـسه باشـی آغریبـر" یعنـی قیزیـل و گومـوش بـوردا یاخـشی قیمتده‌دیر. دوستوم غفّارزاده ایله تئز-تئز گؤروشـوردوک. اونـون آتاسـی خـدایار کیـشی خالچا آلوئرچیسی اولدوغونا گؤره داشکنده سورگون ائدیلمیشدی. بو دا علی‌نین غیبتینـه تامام اولموشدو. آتاسـی سـورگون اولـدوغونا گـؤره اونلاریـن ایرانـا قاییتماسـی ممکـون اولمامیـشدی. علـی بـاکی‌دا قالمـالی اولموشـدو. سـونرالار تحـصیلینی داوام ائتـدیریب پروفئسسور درجه‌سینه یوکسلمیشدی. آدلی، سـانلی جـراح اولموشـدو. ائولننـدن سـونرا ایکی اوغلو بیر قیزی دا حکیم اولموشدولار. حیات یولداشی دا حکـیم ایـدی. یعنـی بیـر عایله‌ده بئش حکیم وار ایدی. بو خبرلری اؤزو منیم مکتوبومون جاوابیندا یازمیشدی. من ایرانا قاییتماق قرارینا گلمیشدیم. والودیانین وطن باره‌سینده دانیشدیقلاری آجی حیـاتی، اؤز گؤزلریمله گؤرمک ایسته‌ییردیم. اونو شورویده اولان حیاتلا مقایـسه ائتمکلـه یاناشـی هم ده منه اؤز یولومو سئچمک لازیم ایدی. آمما باکی‌دان آیریلماغی، خـصوصیله مکتـب حیاتیمی اونودا بیله‌جه‌گیمی دوشونده دونیا گؤزومده قارالیردی. آخی نه‌ییم وار ایدیـسه باکی‌یا بوروجلو ایدیم. گؤره‌سن بو بورجو اؤده‌یه بیله‌جه‌یـم‌مـی؟ بـو سـؤال منـیم اوچـون قارانلیق ایدی. او زامان باکی کیچیک بیر شهر اولدوغونا گؤره آیاغیم ده‌یمه‌میش کوچه و محله‌سی قالمامیشدی. حتی اونون گؤیلرینـده اوچـان قوشـلاری دا تـانی‌ییـردیم. بـاکی باره‌سینده نه‌قدر یازسام یئنه آزدیر.

×××

باکی‌یا الوداع دئمه‌گیمیزه جمعی اوچ گون قالیردی. آتاملا بعضی شـئیلر آلمـاق اوچـون شهره چیخمالی، ماغازالارا باش وورمالی ایدیک. گزه-گزه "اونیوئرماق" آدلی بؤیوک ونئچه مرتبه‌لی ساتیش کومپلئکسینه گئتدیک. آتـام ایکـی دسـت قـادین خـز پالتوسـو آلـدی. بونلاری ایرانـدا سـاتماق اوچـون آلیـردی. مـن ایـسه رفـلـرده اؤزومـه مخـصوص پالتـار آختاریردیم. بیردن گؤزلریم رفلردن آسیلمیش گؤموشو رنگده بیر خز پئنجه‌یه ساتاشدی.

فیکریمی اوندان آییرا بیلمیردیم. "گؤره‌سن آتام بو خز پئنجه‌یی منه آلارمی؟"-دئیه اؤز-اؤزومدن سوروشوردوم. آتام منیم فیکریمی آنلامیشدی. اودور کی، اؤزونو اوندا قویموردو.

- آتاجان! بو پئنجه‌یی آل منه!

آتام خز پئنجه‌یه باخیب دئدی:

- اوغول، آخی او باهادیر.

- آتاجان سؤزومو یئره سالما، قوی او پئنجک باکی‌دان منه یادیگار قالسین.

آتام مجبور قالیب ساتیجییا دئدی:

- او خز پئنجه‌یی آشاغی گتیر.

اگنیمه گئیدیم، دوز منیم مالیم ایدی. قیمتی ایرمی مانات ایدی. آتام پولون وئریب ائوه قاییتدیق. ایرانا آپارمالی چوخ شئی آلمیشدیق. عطر، آدکالون، استکان، نعلبکی، چیت پارچا، ایکی عدد نیکالای ساموار. ساموارلارین اوجالیغی بیر مئتر یاریم ایدی. بو ساموارلار فقط قهوه‌خانالاردا لازیم اولا بیلردی.

الوداع باکی!

بیز باکی‌دان تیر آیینداا، ۱۹۳۸-نجی ایلده ایرانا طرف حرکت ائتدیک (گونو یادیمدا دئییل). حرکت ائده‌جگیمیز گون سحر تئزدن شئیلریمیزی باغلاییب گون‌اورتا چاغی قورتاردیق. ساعات اوچو گؤزله‌ییردیک. دقیقه‌لر اؤتدوکجه اوره‌گیم دؤیونوردو. ائویمیزه باخیردیم، کوچه‌میزه محلّه‌میزه. ائویمیزین یانینداکی تیکیش فابریکینه حرارتله باخیردیم. باکی‌نی بیر داها گؤره بیله‌جگیمی بیلسه ایدیم، بو قدر حسرت چکمزدیم. اوندان قورخوردوم کی، بیر داها باکی‌نی گؤره بیلمه‌ییم. بو، منه دؤزولمز بیر حال اولاردی. ساعات ایکیده آتام بیر نئچه فایتون توتموشدو. باغلامالاری فایتونا ییغیب دنیز کناریندا‌کی لیمانا حرکت ائتدیک. ائویمیزدن، کوچه‌میزدن آرالاندیقجا اوره‌گیم سیخیلیردی. خاطره‌لریمی، آیاق ایزلریمی، مکتبلی گونلریمی بو مکاندا قویوب آیریلیردیم. آجیلی، شیرینلی گونلرینه الوداع دئییب عاقبتی معلوم اولمایان بیر دونیایا یوللانیردیم. الیمدن نه گله بیلردی؟ انسان بعضی واختلار آخیری گؤرونمه‌ین طالعلره

باش اگملی اولور. خیاللار منی یوردوقجا اؤز-اؤزومه دئییردیم: آخی نه وار کی، من وطن‌دن وطنه گئدیرم. حیاتین شیرینی ده آجیسی دا اولا بیلر. انسان هاردا اولسا، آجینی دا شیرینی ده شیرینلشدیریب یئنی حیات یاراتماقلا، سیناقدان چیخیب پولادا دؤنر. عرب خلیفه‌سی‌نین آداملاری بابکی آذربایجاندا یاخالاییب قوللاری باغلی باغدادا کیمی سورویه-سورویه آپاردیلار. بابک اؤز عاقبتینی بیله-بیله باشینی دیک توتاراق اؤزونو ایتیرمدی. دوشمن قاباغیندا سارسیلمادی. اؤز اورک سؤزلرینی عرب خلیفه‌سینه دئمکدن اؤترو حیاتینین سون چاغلارینی گؤزله‌دی. اؤلومو ده خلیفه‌یه قارشی مبارزه‌یه چئوریلدی. من ایسه وطندن وطنه گئدیرم. دونیا گئنیش، یوللاریم آچیق. لیمانا نئجه چاتماغیمیزی بیلمه‌دیم. لیمان مسافر یولا سالانلارلا دولو ایدی. هامینین سیماسیندا آیریلیق، هجران کؤلگه‌لری گؤرونوردو. گمینین حرکتینه هله قالیردی. بو گمینین مسافرلری ایرانلیلار ایدی. یولا سالانلارین دا اکثریتی ایرانلی و اونلارین باکی‌لی دوست-آشنالاری ایدی. اوتوز ایلدن توتموش ایییرمی ایله قدر آرازین او تایندان بوتایینا دیدرگین دوشوب آج- یالاواج، ساوادسیز گلن قارانقوشلار یئنه اؤز یوردلارینا قاییدیردیلار. آتا-آنالاری یاری ساوادلی، اؤلادلاری ایسه ساوادلی قاییدیردیلار. تاریخین دگیشدیگی کیمی انسانلارین دا طالع‌لری عوض اولور. دونیانین هر یئرینده بئله اولوبدور. بیزیم اجدادیمیز دا معیشتین آغیرلیغیندان، اورتا آسیادان، خزرین شمالیندان، یا جنوبوندان سئل کیمی آخاراق گلیب ایندیکی آرازین اوتایینداا، بوتایینداا مکان سالیب آذربایجانی یاراتمیشلار. ایندیکی حادثه‌لر ده قدیم‌کی حادثه‌لرین کیچیک بیر حصّه‌سیدیر. فرقی بوردادیر کی، بابالاریمیز اؤلکه‌لر، دریالار آشاراق گلیبلر. آتالاریمیز ایسه آراز آدلی بیر چایی. او تایلی‌لار اؤز چؤرکلرینی تبریزلی قارداشلاری ایله بؤلدولر. اودور کی، بو گون لیمانا گلنلرین ایچینده باکی‌لیلار دا وار ایدی. دقیقه‌لر اؤتدوکجه ازدهام چوخالیردی. گؤزلریم بو ازدهامین ایچینده دوست - تانیش دالینجا گزیردی کی، دوستوم غفّارزاده‌نی گؤردوم. اونون الینده بیر دسته گول وار ایدی. قوجاقلاشدیق. هر ایکیمیزین گؤزلری یاشارمیشدی. آتاسینی خبر آلدیم. دئدی:

– داشکنده سورگون ائدیبلر، آتامی آزاد ائتسه‌لر، بلکه ده بیز ده ایرانـا قاییتـدیق. وطنـده گؤروشریک.

بو زامان چیگنیمه بیر ال توخوندو. باخدیم، والودیا ایدی. اونـونلا دا قوجاقلاشـدیق. بیـزه یاخشی یول آرزولادی. بو اثنادا لیمان ایله گمی آراسیندا اولان یول آچیلـدی. مـسافرلری گمییه مینمگه دعوت ائتدیلر. حساس بیـر چـاغ ایـدی. مـسافرلری یـولا سـالماغا گلنلـر اونلارلا اؤپوشمگه باشلادیلار. ساحیله طرف دؤنوب باکی‌یا تاماشا ائتمگه باشلادیم. سانکی ساحیلده‌کی ائولر گؤزلریمین قاباغیندا رژه گئدیردیلر. ائله بیلیردیم، هـر گـون گؤردویـوم باکی، هر گون سئیر ائتدیگیم بنالار باشیما فیرلانیر. خیاللار ایچینـده غـرق اولموشـدوم. باکی! بیر ده سنی گؤره‌جه‌یممی؟ اوندا گؤردوم کی، آتام قولومدان توتوب، "تـه‌لـس، نیـه کیرنیخیبسان"، دئدی. دوستلارلا یئنه ال وئریب آیریلدیم. آتام، آنام و قارداشلاریم گمییه میندیک. گؤیرته‌ده (۱۰) دایانیب جاماعاتا باخیردیم. هامی اؤز الینده‌کـی یـایلیغی هـاوادا یئللندیردی. بو آیریلیق گئدر گلمز آیرلیغینا بنزه‌دیگینه گؤره گؤزلر یاشـلی ایـدی. علـی ایله والودیا لیماندا ایدیلر. الوداع آدی ایلـه اللرینـی هـاوادا یئللـه‌دیردیلـر. مـن ده اونـلارا جاواب وئردیم. بو زامان گمینین آخیرینجی سیقنالی وورولدو. آمما منیم نظریمـده مـاتم مارشینا بنزه‌ییردی. باخیشلاریم باکی‌یا دیکیلمیشدی. ایندیـه قـدر بئلـه فیکـر ائـدیردیم کی، بلکه بیر حادثه باش وئردی و بو سفر دایاندیریلدی! ایندی ایـسه گمینـین لیمانـدان آیریلدیغینی گؤروب آرزولاریمین بوشا چیخدیغینی گـؤروردوم. گمـی حرکـت ائتدیکجـه باکی نظریمده کیچیلیردی.

حؤرمتلی اوخوجولارا دیرناق آراسی دئمه‌لی‌یم کی، ۱۳۶۵-نجـی ایلـده بـاکی‌دان انزلیـه قدر اولان خاطره‌لریمی منظوم شکیلده یازمیـشام. گمینـین لیمانـدان آیـریلان چاغینـدا ناخدایا خطاب اولاراق شعر ایله یازمیشدیم:

آمان ای ناخدا توکندی صبریم،
جاناندان آیریلماق یاماندی، گئتمه!
باکی‌نین صورتی ایتیر گؤزومدن،
ای کؤنول کاروانی آماندی گئتمه.

یئنه افکاریمی آلیب دومانلار،
فقط هجران چکن بو دردی آنلار.
اؤتن بو لحظه‌لر، اؤتن بو آنلار،
عؤمرومده پربها بیر آندی، گئتمه.

شعر الهامیما گئندیر بو عرصه،
قوی دئییب چاغلاسین هر نه بیلیرسه.
هر دردلی، دردینه درمان دیلرسه،
بو دوشگون دردیمه درماندی گئتمه!

گولون بوداغیندان آیریلسا یارپاق،
باغ اولار او گولون دردینه اورتاق.
آخی ای ناخدا انصاف ائله، باخ،
جسمیمدن آیریلان رواندی گئتمه!

باکی‌نین حسنونده الوان ناخیشلار،
باخدیقجا شعریمه الهام باغیشلار.
گون گئدر، شر گلر، سؤنر باخیشلار،
گؤیده ستاره‌لر، اویاندی گئتمه!

سعدی ده بیر زامان خیاله دالدی،
جانانین عشقیندن کؤنلو دارالدی.
گؤزلری یول گئدن کاروانداا قالدی،
ساروانین آردینجا بویلاندی: "گئتمه"!

ندیر قلبنده‌کی بو عناد، بو کین،
شوریده عشقیمین اودوندان چکین!
خزرین سولاری طالعیم تکین،
گئجه‌نین رنگینه بویاندی، گئتمه!

قوشلار اوچار گئدر آشیان قالار،
عؤمرونو چیگنینده داشیان قالار،
غریبین، غربتده باشی یان قالار،
آمان ای ناخدا، آماندی گئتمه!

یوخ، دئیه‌سن ناخدا ایله سؤزوم باش توتمادی. اونون منیم قلبیمده باش قالدیران هیجانلاریمدان خبری یوخ ایدی. او منی ساده بیر مسافر بیلیب سؤزلریمی افسانه‌یه اوخشادیردی. باکی‌دان اوزاقلاشیردیم. گئتدیکجه فاصله‌میز آرتیردی. اوزاقدان کیچیک بیر کنده اوخشاییردی باکی. گمیده ناخدادان اختیاری چوخ اولان کیمدیر؟ هئچ کیم. بس منی اؤزو ایله آنادان اولدوغوم وطندن تانیمادیغیم، گؤرمه‌دیگیم وطنه آپاران او ایدی . بو نه‌جور وطندیر کی، آرالاریندا چکیلن دیواردان قوشلار اؤته بیلمیر.

گونش غربه طرف یووارلانماقدا ایدی. باکی گؤرونمز اولموشدو. اؤزومه دردیمی بیلن بیر مصاحب آختاریردیم کی، حسرتلریمی، هیجانلاریمی ایچیمدن چیخاریب اونونلا بؤلوم. گمینین گؤیرته‌سینده دایانمیشدیم. اطرافیمدا چاغلایان دنیزده‌کی سولاردان باشقا هئچ نه گؤرونموردو. آسماندا که‌لله‌سینی غربین سولارینا دایاییب یوخویا گئتمک ایسته‌ین دوغما گونش ده اؤزونو منه چوخ گؤروردو. او دا باتسایدی، دونیانین ظلمتی ایچیمده‌کی ظلمته قاریشیب منی چیخیلماز بیر حالدا قویاجاقدی. اودور کی، گونشین اته‌گیندن توتمالی اولدوم:

آی گونش! ندندیر تئللرین ساری؟
گل شتاب ائیلمه مغربدن ساری!

ناخدا سولاردان چکیب لنگرین.
دئدیم دگیشمدی، سؤزون، سنگرین.
دئدی: سکاندارام بو خزر منیم
کولکدن قابارمیش بو آغ یئلکنیم-
هر بیر تمنایا باش اگمز اینان
منزیلیم، مقصدیم ایراندیر، ایران.
آی گونش نورونو ائللره یایدین
جهان گولردیمی سن اولماسایدین!
سنسیز شر، فتنه‌کار ییخار بندینی
سالار بوینوموزا اؤز کمندینی
شرّین یئریشیندن گلمه‌ییر خوشوم
ایسترم سنینله چاغلاییم، جوشوم
آتیندان ائن یئره تلسمه بیر آن
قلبیمده نیسگم قالیب باکیمدان
هله فاش اولمامیش مین حاجتیم وار
باخ او دا ساحلدن منی هارایلار
یوخ سؤزوم توتمادی گولگون گونشله
اویناتدی قاشلارین آجی گولوشله
او گئتدی، من قالدیم نیسگیللریمله
سیرلی بیر عالمده موشگوللریمله

گونش ده باتدی. او دا منی باشا دوشه بیلمدی. من ایکی وطنین آراسیندا تک قالمیشدیم. نه اورالی ایدیم، نه بورالی. آوارا- سرگردان، اؤزومه همدم آختاریردیم. ائله بیر همدم کی، منی دوشونوب دردیمی قانا بیلسین و اؤز به‌هرلی کلاملاری ایله بو قارانلیق گئجه‌دن سحره بیر کؤرپو سالسین، کؤنلومده‌کی غباری سیلسین. منه آراملیق وئره-وئره دان یئری سؤکولندن سونرا آل گونشله گؤروشوب سالام‌لاشیم، منی تنها قویوب

گئتمه‌گیندن گیلئیله‌نیم. بو زامان اوجو-بوجاغی گؤرونمه‌ین دنیـزین آرخاسـیندان بـاش قوزایان بدرلنمیش آیا گؤزوم ساتاشدی. آیین جمالیندا محتشم بیر ووقار گؤرونوردو. اونـا تعظیم ائدیب سالام وئردیم. گونشدن آلدیغی نورون پاریلتیلاری گؤزلرینـده اویناشـیردی. سانکی گونشسیز گئجه‌لرین سلطانی منم، دئییردی. ظلمتـی یاریـب یـوللارین دامـارینی کسن کـاروانلارا یـول گؤسـترن مـنم، دئییـردی. قمرخـانیم منـیم سـسیمی ائـشیدیب، گؤزلرینی گؤزلریمه زیلله‌میشدی. آلنینـداکی قیریـشلارین سـایی گئتدیکجـه آرتیـردی. قاشلارینی اویناديب: "آهای سن کیمسن؟"، دئدی. سـسی خـزرین دالغالارینـا قوشـولوب آخا-آخا قولاقلاریمدا گورولدادی. دیللندیم: "ای الـوان گونـشین یاوروسـو! مـنم"، دئـدیم. ایکـی وطنـین آراسـیندا قـالان، بیرینـدن زورلا آیـریلان، ایکینجیـسی‌نـین اوزونـو هلـه گؤرمه‌دیگیم قارانلیق دونیانین توفانلاریندا تک قالمیشام. سؤزلری دیل‌لـه دئیـه بیلمیـرم. اجازه وئرین شعرله دئییم:

آی قمر گول، دانیش سنیندیر ثاواب
جلوه‌لن گلین تک، دیللنسین روباب
رقصه گل، ایچیمدن داغیلسین غبار
گولسون دنیزده‌کی اوچان دالغالار
یانماغی گونشدن اؤیرن آی قمر!
صبحه‌دک تک منیمله ایلن آی قمر!

قمرخانیمین آلنینداکی قیریشلار آچیلدی. گؤزلری تبسم شکلی آلیب ائله شاققا چکیـب گولدوکی، صداسی اوفوقلری یارا- یارا خـزره یاییلـدی. گـؤزلرینین اشـاره‌سـیله بـاتمیش اولان گونشی گؤستردی.. قمرخانیم دئمک ایسته‌ییردی کی، منیم بورجوم آنـام گونـشین آردینجا گئتمکدیر.

انزَلی ساحیلینده

گمینین گؤیرته‌سیندن عایله‌میز یئرله‌شن کوپئیه قاییتدیم. گئجه‌یاریسینا آز قالیردی. مسافرلر هره‌سی بیر طرفده اوزانیب یاتمیشدی. کیم بیلیر یوخودا نه‌لر گؤروردولر. گله‌جکده باشلارینا گلن تقدیرین نه اولاجاغینی هاردان بیله‌یدیلر. منه اسنه‌مک ال وئردی، بیلدیم کی، یوخوم گلیر. اؤزومدن کیچیک قارداشلاریمین یانیندا اوزاندیم. بیر آز سونرا بو عالمدن، یوخو عالمینده ایدیم.

خیال عالمیندن آیریلسام بئله
یوخومدا، یوخولار گؤرورم هله
گؤرورم باش چکیب قارشیمدا داغلار
بولودلار داغلارین باشین قوجاقلا
هر یاندان زیروه‌یه یوللار داراشیر
هر داشین، قایانین باشیندان آشیر
باخیرام کئچیلمز بو دار یوللارا
باخیرام اؤنومده اسن روزگارا
باخیرام الیمه... عصام دمیردن
باخیرام وطنه
فریادی بیردن
سونسوز فضالاری هی یارا- یارا
اوج آلیر، یاییلیر قایالیقلارا
کیمیندیر بو فریاد؟
کیمیندیر بو سس؟
کیمیندیر اوجالان بو چیلغین نفس؟
آه... وطن، سنمیسن، سؤیله سنمیسن؟
بس نئچین پژمرده گوله دونموسن؟

شیمشکلر دم به دم چاخدی بو آندا
شفقی داغلارلا قوجاقلاشاندا
نورلاندی داغ، دره شراره‌سیندن
عیبه‌جر، بوینوزلو دیولر ده بعضا
جان آتیر هر کولون قالخیر دیبیندن
شرارت تؤکولور ترکیبلریندن
قایالار غول اولور، غوللار اژدها
بو آندا ایلدیرم شاخدی بیر داها
داغلارا دیرماشان یوللاردان بو دم
آچیلدی قارشیمدا باشقا بیر عالم
ائللر آلای-آلای تؤکولوب گلیر
یوللارین توزونا بوکولوب گلیر
گلیر آخین- آخین،
یاخیندان یاخین.
- وورون بو دیولری، یاندیرین، یاخین
مغرور بیر سینه‌دن اوجالان بو سس
تاپدی زیروه‌لرین گؤزلرینده عکس
یار اولدوم ائللره، یئریدیم من ده
های ووردوم میندیگیم کؤهلن سمنده
الیمده‌کی عصام دؤندو قیلینجا
من دؤیوش الهامین اوندان آلینجا
چالیندی نقاره، سسلندی شئیپور
خالقین گؤرکمینده کین، غضب، غرور
دهشتلی همهمه، دریندن درین
دوشدو اوردوسونا اهریمنلرین

کمانلار چکیلدی، سسلندی اوخلار
دیولری اوخ تکین بیچدی اوراقلار
سونگولر سؤزدوکجه هاوادا دوم-دوز
قارالدی یاغینین گؤزونده گوندوز
ائللر قدرت آلیر بال پریندن
اژدهالار قوپور اؤز تملیندن
آلنیما قانلی تر قوندوقجا دن- دن
شرارەلر قوپور هر دؤیوشومدن
گاه ساغا، گاه سولا ائنیر قیلینجیم
دیولرین باشینا یئنیر قیلینجیم
ناگهان اوخلاندیم، آلدی قان منی
کؤهلنیمدن یئره سالدی قان منی
اویاندیم یوخودان، سؤکولوردو دان
حیرت ایچینده‌یدیم اؤتن یوخومدان
دئییریم بو یوخو، بو داستان ندیر
بختیم هانکی یانا باش آلیب گئدیر؟
بلکه دالغا ووران یئلکه‌نم بئله
گؤی سولار گتیریب منی ساحله
سؤاللار گتیریر، سؤال ایچیمده
یوخو گؤرمه‌میشدیم من بو بیچیمده
بیلسم ده یوخونو بیر افسانه تک
منی اؤز حربینه چاغیریر فلک

ذهنیمده اویانان کشمه-کشلرین نتیجه‌سی ایدی. یوخودان اویاناندا هله اؤزومه گلمه‌میشدیم و زامانین هاراسیندا اولدوغومو بیلمیردیم. اطرافیمدا یاتان عایله‌میزی گؤرنده وضعیّتین نه یئرده اولدوغونو آنلادیم. سفریمیز یادیما دوشدو و گمینین

گؤیرته‌سینه چیخماغا تلسدیم. هاوا یئنی ایشیقلانیردی. بو آندا اوزاقدان قولاغیما خـوروز بانلاماغی گلدی. ائله ساندیم کی، گمیمیـز بیـر آدا یانینـدان کئچمکـده‌دیـر. گؤیرتـه‌یـه چیخاندان سونرا اؤز سـهویمه ایناندیم. بـو، آدا یـوخ، انـزه‌لـی‌نـین اؤزودور. آممـا گمـی دایانمیش و حرکت ائتمیـردی. هـاوانین قـارانلیغی سـاحلی آیـدین گؤرمگـه قویمـوردو. گمینین دایانماغی باره‌ده هره بیر سؤز دئییردی. چوخ کئچمـه‌دن گمـی یـاواش-یـاواش حرکته باشلادی. هاوا بولودلو اولدوغوندان انزه‌لینی آیدین گؤرمک اولمـوردو. بـو دا منـی عصبیلشدیریردی. آخی ایرانین بیرینجی نـشانه‌سـینی گؤرمـک ایـسته‌ییـردیم. گمیمیـز انزه‌لی لیمانینا یاخینلاشاندا هاوا ایشیقلانمیشدی و هر طرفی گؤرمـک اولـوردو. انـزه‌لیـه حیران اولموشدوم. هر طرف یاشیللیغا بورونموشدو. هله ائولر گؤرونموردو. شـهر ده چـوخ بیر سیخ مئشه‌یه بنزه‌ییردی. حتی شهرین آرخا طرفینده گـؤرونن داغـلار دا یـام یاشـیل ایدی. گؤیلره باش قالدیران چینار آغاجلارینین دالیندا اطرافدان آخیـب گلـن جاماعـاتی آیدین گؤروردوم. آه... دوغروسو بـورا ایرانـدیرمی؟ اؤز گؤزلریمـه اینانـا بیلمیـردیم. آممـا باکی‌دان قطعی شکیلده آیریلدیغیما و اونو داهـا گـؤره بیلمـه‌یـه‌جگیمـه ایناندیم. گمـی لیماندا دایانیب لؤوبر سالاندا ازدهام الیندن سس سسی ائشیتمیردی. هله گمینـی لیمانـا بیرلشدیرن کؤرپو آچیلمامیشدی. استقبالا گلنلرین آراسیندا بیزدن نئچه‌گون قابـاق گلـن مهاجرلر ده وار ایدی. لیمانـداکیلار و گمیـده اولان مـسافرلر اؤز تانیـدیقلاری آدامـلاری گؤرمه‌گه چالیشیردیلار. اودور کـی، هـامی اللرینـی گـؤزلرینین اوسـتونه قویـوب دقتلـه باخیردی. بو آندا لیمانداکی آداملارین ایچیندن بیـر نفـرین منـی آدیمـلا چاغیرماسـینی ائشیتدیم. گؤیرته‌دن آداملارا باخدیم. بیر کسی تانییا بیلمه‌دیـم. یئنـه دقتلـه باخـدیم. او منی سسله‌مکده ایدی. اللرینی یوخاری قووزاییب ترپه‌دن آدامی گؤرن کیمی تانیـدیم. او اؤز کندلیمیز ایدی و بیزدن بیـر هفتـه قابـاق بـاکی‌دان چیخمیـشدی. منـدن اوچ یـاش بؤیوک اولان جلیل ایدی. تئز آتامی چاغیریـب جلیلـی گؤردویومـو دئـدیم. آتـام دا اونـو گؤردو. بیز گمیدن آشاغی ائنمک اوچون تله‌سیردیک، آممـا ندنـسه اجـازه وئریلمیـردی. منی ماراقلاندیران اونلارا دقتله تاماشا ائتدیگیم اهالینین گئییملـری و قیافـه‌لـری ایـدی. اونلارین حیات معیشه‌تینی گؤزلریندن اوخوماق ایسته‌ییردیم. انـزه‌لـی‌لیلـر بـاکی‌لـیلارلا

مقایسه‌ده آشاغی سویّه‌ده اولسا دا مهربان نظره گلیردیلر. بـو آنـدا گمیـدن سـاحله اولان کؤرپو آچیلدی. مـسافرلر آشـاغی تؤکولـدولر. بیـزدن اوّل گلـن مهاجرلرلـه اؤز تـانیش و دوسـتلاری آراسـیندا گـؤروش باشـلاندی. سـئوینجلی گؤزیاشـلاری یانـاقلاردا آیـدین گؤرونوردو. بیز اؤز باغلی شئیلریمیزی گمیدن ائندیرمگه باشلادیق. جلیل و کنـدلیلریمیز بیزه کؤمک ائدیردیلر. آختاریش سالونونا گئتملی ایدیک. سالوندا آختاریش باشلاندی، بیز اؤز شئیلریمیزدن آرخایین ایدیک. آخی یاساق اولان بیر شئیمیز یـوخ ایـدی. آختـاریش مامورلارینین گؤزلری منـیم کتابلاریمـا ساتاشـاندا جـدّی بیـر حالـدا کتـابلاری آراماغـا باشلادیلار. "کتـاب‌یـپ‌قـده‌غنـدیر"، دئییـب اونـلاری باشـقا شـئیلردن آییـردیلار. منـیم گؤزلریمی قارانلیق دومان آلدی. اعتراض ائدیب کتابلاری قوجاقلادیم و دئدیم:

- سیزین بو کتابلاری آلاماغا اختیارینیز یوخدور. بونلار منیم درس کتابلاریمدیر.

مامور حرصلی باخیشلارلا منه باخیب، "اولماز!" دئدی، کتـاب قدغنـدیر. مـن سـؤزلریمی داوام ائتدیریب دئدیم:

- بیز کی، قاچاق مال آپارماق ایسته‌میریک. مگر ایراندا کتاب یوخدور؟

- کتاب واردیر، آمما سیزین کتابلاردان باشقادیر.

من و آتام نه دئدیکسه اولمادی. من کتابلاریمدان آیریلماق ایـسته‌میـردیم. مـامور ایـسه گئتدیکجه عصبی حالا دوشـودور. اوتـوز جیلـده یـاخین کتـابلاردان دؤرد جیلـد ناغیـل کتابلارینی سئچیب، "خواهش ائدیرم، بو ناغیل کتابلارینا اجازه وئـرین"، دئییـب اونـلاری بیر-بیر گؤسترمگه باشلادیم:

- بو لیلی مجنون، بو اصلی و کرم، بو طاهره میرزه، بو دا شاه اسماعیلین ناغلیدیر. بـونلارا دا سؤزونوز وارمی؟

مامور بیزی باشیندان ائله‌مک اوچون ناغیل کتابلارینی اوستومه آتیب دئدی:

- بو ناغیل کتابلاری سیزین! یا الله گئدین.

بئله‌لیکه وطنین ایلک آجی خاطره‌سی قلبیمده یئر آچدی. آللاه آخیرین خیر ائلـه‌سـین، دئییب شـئیلریمیزی یئینـدن باغلاییـب لیمانـا گلـدیک. فیکـریم کتـابلاریمین یانینـدا قالمیشدی. اؤز-اؤزومه دوشونوردوم کی، گؤره‌سن بو کتابلاری ایراندا تاپـا بیلـه‌جگممـی؟

آخی بونلار دار گونلریمده صمیمی بیـر دوسـت کیمـی کاریمـا گلـه‌جکـدی. والودیـانین بیرینجی دفعه دئدیگی سؤزلر یادیما دوشدو.

لیماندا ازدهام آزالیردی. مسافرلر یوکلرینی قاییقلارا ییغیـب غازیایـدان انزلـی‌یـه طـرف گئدیردیلر. لیمانین یوخاری باشیندان گلـن دؤرد نفـر مکتـب شـاگردی دقّتیمـی جلـب ائله‌دی. بو اوشاقلاری گؤرن کیمی باکی‌دا مکتبلی چـاغلاریم یادیمـا دوشـدو. دئییـردیم؛ کاش بو اوشاقلارلا یولداش اولوب اونلارلا دانیشیب صحبت ائده بیلئیدیم. بو، دوغرو ایدی کی، من داها مکتبـده دئییـل، جمعیّتـه داخـل اولموشـدوم. اون دؤرد یاشـیم اولـدوغونا باخمایاراق هله مکتبلی چاغلاریم یادیمدان چیخمامیشدی. ایندی بو مکتب شـاگردلرینی درس اوخوماغا گئدن گؤرنده ایراندا دا مکتب اولـدوغونو گـؤروردوم. بـو منـه تـسکینلیک وئریـــردی. اوشـــاقلار مـــن یاشـــدا یـــا دا منـــدن کیچیـــک گؤرونـــوردولر. اونـــلار بیـــزه یاخینلاشیردیلار. داللاریندا کتـاب چانتاسـی گؤرونـوردو. اوشـاقلار یـوکلریمیزین یانینـا چاتاندا دالاشماغا باشلادیلار. من اونلارین سـؤزلرینی باشـا دوشـموردوم. انزلـی دیلینـده دانشیردیلار، آمما نه اوچون اوّل اوینایيب گـولن اوشـاقلار اینـدی بیـر- بیـرینین جانینـا دوشموشدو؟ بونون سببینی یانیمدا دایانان جلیلدن سوروشدوم. او دئدی:

- سیزین شئیلرینیزی داشیماقدان اؤترودور.

- مگر بونلار حمّالدیر؟

- گؤرمورسنمی؟

ایندیه قدر دقتلـه باخمـادیغیم اوشـاقلارین دالینـداکی کتـاب-دفتـر چانتاسـی دئییـل، پالانمیش. آه، والودیا نه اوچون سنین سؤزلرینه باخیب بـاکی‌دا قالمـادیم؟ نـه اوچـون او مکتبلـی دونیامـدان آیریلـدیم؟ دونیـا گؤزلریمـده قارالمیـشدی. گلـه‌جـک گـونلریمی دوشونمگه باشلادیم. فلک اگنیمده‌کی دونـو چیخاریـب، باشـقا بیـر دون گئییندیرمکـده ایدی. ارادم پولاد اولماسا، من بوردا چورویه‌رم. آتام دولو اندامللی بیر حمال تاپیـب بـاغلی یوکلریمیزی قاییغا داشیتدیرماق ایسته‌ییـردی. بؤیـوک بیـر هـشترخان صـاندیغیمیز وار ایدی. قیمتلی شئیلریمیزی اونـون ایچینـه ییغمیـشدیق. صـاندیغی نئچـه نفـر قوزاییـب حمالین دالینا قویدوق. اونون دیزلری تیتره‌دی و بیر آددیم آتمامیش یئره سالدی. نهایت

کؤمکله‌شیب قاییغا قویدوق. باشقا شئیلریمیزی ده ییغیشدیریب اؤزوموز ده قاییغی منیب انزلییه گلدیک. شئیلریمیزی دوشورنده گؤردوک کی، ابوالفضل آدلی دؤرد یاشلی قارداشیمی غازیاندا قویوب گلمیشیک. آتام، من، جلیل غازیانا قاییتدیق. قارداشیمی آختارماغا باشلادیق، لیماندا آداملارین آزالماسینا باخمایاراق قارداشیمدان خبر یوخ ایدی. قارشیمیزا چیخان آداملاردان خبر آلیردیق. بیر نفر دئدی:

- بیر آژدان دؤرد یاشلی اوشاغین الیندن توتوب آپاریردی.

"هارا آپاریردی؟"، دئیه سوروشدوق.

- لیماندان چیخدیلار، خیابانا طرف.

دالیسینجا قاچدیق. آغلایان قارداشیم آژدانین یانیندا دورموشدو. بیزی گؤرن کیمی یانیمیزا گلمگه جان آتاندا آژدان الیندن توتدو. آتام، "بو منیم اوغلومدور"، دئدی. آژدان خبر آلدی:

- آدین ندیر؟

- میرحسن.

- بو اوغلان دئییر من میرعباسین اوغلویام. گئدک کلانتریه.

آتام:

- منیم کلانتریده نه ایشیم، بو منیم اؤز اوغلومدور.

- اولماز، کلانتریده معلوم اولار.

آغلاماقدان الدن دوشن قارداشیم اؤزونو آتامین قوجاغینا آتیردی، آمما آژدان اوشاغی الدن بوراخمیردی. اطرافیمیزی جاماعات آلمیشی. اونلارین بیری آتامین قولاغینا پیچیلدایاراق دئدی:

- بوردا بئش قرانا قورتارسان، کلانتریده بئش تومنه ده قورتارا بیلمزسن.

بیزیم یانیمیزدا ایران پولو یوخ ایدی. جلیل آژدانین اووجونا بئش قران قیسدی. اونون گؤزلری آچیلدی. قارداشیمی اوندان آلیب گئری قاییتدیق.

انزلی کیچیک بیر شهردیر و خزردن آیریلان "مرداب" آدلی کؤرفزین کناریندا یئرلشمیشدیر. منیم دقّتیمی شهرین اؤزوندن قاباق اونون طبیعتی جلب ائتمیشدی. بوردا

هر طرف یاشیللیق ایدی. بولودلارا میدان اوخویان مئشه آغاجلاری هـر باخـانین روحونـو اوخشاییردی. باشینین اوستونده‌کی چیسکین دومانلار اؤز طراوتی ایله بـو یاشـیللیقلاری جانلاندیریر و اونلارین عؤمرونو اوزادیردی. آراسـی کـسیلمه‌یـن یاغیـشلارین، گؤیلرینـده قاققیلداشان قاغاییلارین مغرور سـسلری ازل گونـدن بـو شـهرین یاراشـیغی اولموشـدور. انزلی‌نین حتی تامام گیلانین اؤزونه مخصوص اولان بیتگیلر اوچون یارارلی تورپاقلاری بـو گؤزل طبیعتین نتیجه‌سی دئییلمی؟

حاشیه:

باکی‌نین نئفت یاتاقلاری باره‌سینده یازیلان کتابلارین بیرینده بئلـه یـازی واردیـر: بـاکی‌نـین تورپـاغی شورانلیقدیر. بونون سببی ده یئرین ان دایازلیغیندا اولان نئفـت یاتاقلاریـدیر. نباتـات اوچـون الوئرشـلی اولمایان تورپاقلارین نتیجه‌سینده باکی‌دا باغ-باغات چوخ آز نظره چـارپیردی. هـر بیـر یئـرین، شـهرین گؤزللیگی ده اونون یاشیللیغیندا اولدوغونا گؤره ائله‌جه ده باکینین بو کیفییتدن محروم اولـدوغو اوچـون بیر چاره تاپماق لازیم ایدی. آبشئرون یاریم‌آداسیندا نئفت قویولاری فانتـال ووراندان سـونرا اقتـصادین دیریلمه‌سی نتیجه‌سینده وجودا گلن میلیـونرلر اؤزلرینـه آغ داشـدان نئچـه مرتبـه‌لـی ائـولر تیکمـه‌یـه باشلادیلار. باکی ایچه‌ری شهرین چرچیوه‌سیندن چیخیب بوی آتماغا باشلاییردی. بونـا گـؤره ده شـهره پارک، باغ، یاشیللیق لازیم ایدی. او زامان حاج زین‌العابدین تاغیئف میلیونرلرین نهنگـی ایـدی. بؤیـوک کارخانالاری بال پته‌کلری‌وار ایدی، خزرده سایسیز گمیلری ایشله‌ییـردی. بـو آدام وارلـی اولمـاقلا برابـر چوخ خیرخواه ملی بیر شخص ایدی. باکی‌نی باغلی- باغاتلی ائتمک اوچون بئله بیـر اعـلان ائتمیـشدی کی، هر کس ایرانین شمال تورپاقلاریندان بیـر کیـسه تورپـاق گتیرسـه، عوضـینده بیـر بوشـکه نئفـت وئره‌جه‌گم. بو اعلاندان سونرا انزه‌لیدن و اونـون آیـری یئرلرینـدن گمیلـره تورپـاق دولـدوروب بـاکی‌یـا گتیریب، عوضینده نئفت آپاریردیلار. حاج زین‌العابدین بـو تورپـاقلارلا بـاکی‌نـین اینـدیکی بـاغلارینین چوخونو سالدیرمیشدی".

بیز اؤز کندلیمیز و قوهومومـوز جلیلین آتاسی جبرائیلین انزلیـده اجـاره ائتـدیگی ائـوده یئرلشدیک. بو ائو چوخ بؤیوک ایدی. اصلینده بیر آنبارا اوخـشاییردی، آممـا تمیـز ایـدی. بیـزدن قابـاق گلـن اوچ ائـولی مهـاجرلر ده بـوردا اولـوردولار. بیـزیم عایلـه‌میـز ده اؤز شئیلریمیزله برابر بیر گوشه‌ده یئرلشدیک. آخشام چاغیلاری بیر یئـره ییغیلیـب صـحبته

مشغول اولوردوق. بو صحبتلرین چوخو کندیمیز باره‌سینده کئچیردی. هـامینین فیکـری کنده گئتمک و اکینچیلیکله مشغول اولماق ایدی. آمما کندده طالعلرینین نـه‌یـه بـاغلی اولدوغونو بیلمیردیلر. او گئجه یاتیب سحر یئمـه‌گینـدن سـونرا جلیـل و اونـون کیچـک قارداشی خلیل ایله شهره چیخیب گزمگه باشلادیق. شهرده اولان بـازار، دوکـانلاری منـه چوخ غریبـه گلیـردی. کیچیـک ماغـازالار بیـر- بیرینـه قیسیلمیـشدی و صـاحبلری ده اوتوروب مشتری گؤزله‌ییردی. بـاکی ایـسه بونـون عکـسینه ایـدی. اوردا اولان ماغـازالار بؤیوک و مشتری ایله دولو اولوردو. فاصله‌لری چوخ آرالی اولدوغوندان کؤنلـون ایـسته‌یـن شئیلری آلا بیلیردین.

حاشیه:

یئنی وارید اولدوغوموز انزه‌لی، او زامانلار پهلوی آدلانیردی. بو آد رضاشاهین فامیلیاسـی ایـدی. او، شـاه اولاندان سونرا انزه‌لی اؤز پاسپورتونو عوض ائدیب پهلوی اولموشدو. آمما هامی اونو انزه‌لـی تـانییردی. او زامانلار آمئریکانین، آفریقانین، آسیانین اکثـر دؤلتلرینـی اؤزونـه مـستملکه ائـدن بریتانیـا ایرانـدا دا اؤز آرزولارینی حیاتا کئچیرمک اوچـون رضـاخانی رضاشـاه ائلـه‌دی. او، شـاه اولانـدان سـونرا مازانـدارانین گنبدکابوسون و ایـرانین باشـقا آبـاد کنـدلرینی صـاحبلرینین الینـدن آلیـب اؤز ثروتینـی چوخالتماغـا باشلادی. انزه‌لینی اؤز آدیله آدلاندیردیغی کیمی اورمیه شهرینین آدینی دا رضائیه آدلاندیردی. تهـرانین بؤیوک خیابانلارینی دا پهلوی سولاله‌لرینین آدلاری ایله عوض ائتدی

جلیل و خلیل ایله بیرلیکده خیاباندا گزیردیک. یـانیمیزدان اورتـا یاشـلی آریـق و بئلـی بوکولموش بیر نفرین اؤتدوگونو گؤردوم. اونون حالی چوخ پیس ایدی. آغزینین، بورنونون سویو بیر-بیرینه قاریشمیشدی. تیتره‌یه-تیتره‌یه، ییخیلا- ییخیلا یول گئـدیردی. خـسته اولدوغونو باشا دوشوب یازیغیم گلدی. اؤز- اؤزومه سؤال وئریردیم کـی، نـه اوچـون بونـو خسته‌خانایا آپارمیرلار؟ جلیل منیم ماراقلانماغیمی گؤروب دئدی:

- نیه تعجب ائدیرسن؟ او، خسته دئییل، تریاکیدیر.

من تریاک کلمه‌سینی ائشیتمیشدیم، آمما تریاکی‌نین نـه اولـدوغونو بیلمیـردیم. جلیـل منی باشا سالدی:

- اونون تریاک چکمه واختی کئچیر.

- بس ایندی بو کیشی هارا گئتمک ایسته‌یر؟

- یقین تریاکخانایا گئدیر.

من ماراقلانمیشدیم. بونا گؤره ده اونو تعقیب ائتمگه باشلادیق. بیز أللی آددیم اونون دالینجا حرکت ائدیردیک. قاپیسی خیابانا آچیلان بیر دوکانا گیردی. بورا قهوه‌خانا دئییردیلر. آمما قهوه‌دن باشقا هر نه دئسن وار ایدی. قاپیدا دایانیب ایچه‌ری باخماغا باشلادیق. قهوه‌خانا توستو ایله دولو ایدی. تاختا چارپاییلارین اوستونده بیر نئچه مانقال قویولموشدو. تریاکیلار مانقاللارین باشینا توپلاشیب اللرینده چوبوغا بنزر بیر شئیی سومورووردولار. ایچه‌ری گیرن یئنی مشتری ایله قهوه‌خانا صاحبی‌نین سسلری اوجالدی. اونو ایچه‌رییه بوراخماق ایسته‌میردیلر. تریاکین هاواسیندان اؤزونو ایتیره‌ن آدام جئبیندن پول چیخاریب وئرندن سونرا مانقال باشینا کئچمگه اجازه وئردیلر. او یاواش- یاواش حاللانیردی. بو منظره‌نی گؤرندن سونرا اؤز خیاللارمین ایچینده غرق اولموشدوم. گؤردوکلریمین هامیسی منیم اوچون یئنی ایدی. بونلار منه فاجعه کیمی گؤرونوردو. مشهور ناغیلیمیزدا "ملیک محمد" کیمی ایشیقلی دونیادان قارانلیق دونیایا دوشموشدوم. ملیک محمد قارانلیق دونیادان ایشیقلی دونیایا چیخابیلدی. بس من نئجه؟ منه ائله گلیردی کی، دوشدویوم قویو ناغیلداکی قویودان داها دریندیر و بوندان سونرا باشیما گلن ماجرالار بوندان دا آغیر اولاجاقدیر. یاواش-یاواش اؤزومو بئله عیبه‌جرلیگه حاضرلامالی ایدیم.

آخشام قاش قارالاندا ائوه قاییتدیق. بیر یئرده یاشادیغیمیز قونشولاریمیز دا ائوده ایدیلر. شامدان سونرا یئنه صحبتلر اوزاندی. جلیلین عمیسی اوغلو رحیم ده بیزیمله اولوردو. باکی‌دا اون ایللیک مکتبی قورتاریب بیر ایل بوندان اوّل معلم اولموشدو. او یئنی ائولنمیشدی. ایییرمی بئش یاشی اولاردی. آمما باکی‌دان الی بوش گلمیشدی. حتی کنده گئتمگه یول خرجی یوخ ایدی. او دئییردی انزه‌لیده گونو دؤرد قیرانا بیر ایش تاپیب، آمما ایکی کؤنوللو ایدی. بیلمیردی بو ایشین دالینجا گئتسین یا یوخ. آخی اون ایل درس اوخویوب معلملیک ائدن بیر شخص نئجه ساده عمله‌لیک ائتسین. ائرته‌سی گون آتام کنده کاریمیزا گلمه‌ین شئیلریمیزی ساتماق اوچون بازارا آپاراجاغینی بیلدیره‌رک دئدی

کی، کنده گئتمک اوچون یول پولوموز یوخدور. بو خیاللارلا یاتماغا حاضرلاشدیق. بیز ایرانا وارد اولاندا شمسی تاریخ ایله ۱۳۱۷، میلادی تاریخ ایله ۱۹۳۸- جی ایل ایدی. غازیاندان انزه‌لیه گیرنده ایندی ده دوران بیر کؤرپو وار ایدی. بو کؤرپو "مرداب" آدلی کؤرفزین اوستونده تیکیلمیشدی. بؤیوک گمیلر اونون آلتیندان کئچنده کؤرپو اورتادان ایکی‌یه بؤلونوب یوخاری قالخیردی. اونون انزه‌لی سمتینده گئنیش بیر میدان وار ایدی. بیزیم اجاره ائتدیگیمیز ائو ده اونون یانیندا یئرله‌شیردی. بورا انزه‌لینین مشهور بازاری ایدی. باکی‌دان گلن مهاجرلر اؤز ساتیلمالی مالارینی بوردا ساتیشا قویموشدولار. بو بازار ایندی بؤیوک اهمیته مالیک ایدی. بازار گونو- گوندن گئنیشله‌نیردی. تجارت دونیاسیندان خبرسیز مهاجرلرین مالارینی اوجوز قیمته آلماق اوچون تهران و اطراف شهرلردن گلن دلاللار بازاری اؤز اللرینه آلمیشدیلار. مهاجرلری اوزاقدان تانیماق آسان اولوردو، چونکی اونلارین اؤزلرینه مخصوص گئییملری و داورانیشلاری وار ایدی. دلالار مهاجرلری هر یئرده گؤرسئیدیلر، اطرافینی آلیب هر جور ساتمالی مالارینی آلماغا حاضر اولدوقلارینی بیلدیریردیلر. بئله بیر بازاردا، یاشادیغیمیز ائوین قاباغیندا یئره بیر ادیال سالیب ساتمالی شئیلریمیزی اوستونه دؤشه‌میشدیک. ادکالون، عطر، چینی قاب، استکان- نعلبکی، خز پالتو، چاینیک، قوری و باشقا شئیلردن عبارت ایدی. آتامین باکی‌دا منه آلدیغی قوزو دریسیندن تیکیلمیش گؤموشی خز پئنجه‌گی بیرینجی دفعه اولاراق أینیمه گئییب ساتمالی مالارین یانیندا دایانمیشدیم. دؤوره‌مه ییغیلان آدامالار هر شئیدن اول اگنیمده‌کی گوموشو پئنجه‌یه تاماشا ائدیردیلر. هامینین گؤزلری منه دیکیلمیشدی. من ایسه پشیمان ایدیم، فیکر ائدیردیم کی، بو پئنجه‌گی ائوده قویوب گلسئیدیم، بوندان یاخشی اولاردی. چونکی مشتریلرین بو حسرتلی باخیشیلاریندان نگران ایدیم. آتام اؤز کندلیلریمیزله نئچه آددیم کناردا صحبت ائدیردی. بو آندا گیئیملی، بزنمیش، دؤزنمیش بیر جنتلمن، یانیندا من یاشدا اولان اوغلو گؤروندو. بو آغا ائنینه راه- راه قیرمیزی قالوستوک باغلامیشدی. عینه‌گی و پئنجه‌گینین قولوندان ائشیگه چیخمیش کؤینه‌گینین دوگمه‌لری قیزیل کیمی پاریلدایییردی. او ساتیلان شئیلری نظردن کئچیریردی. اوغلونون گؤزلری اگنیمده‌کی گوموشو خز پئنجه‌گه

دیکیلمیشدی. اوغلان آتاسینین قولونو دارتیب گوموشو پئنجه‌گی اونا گؤستردی. بـو منـه خطر علامتی ایدی. آتاسی اگنیمه باخدی. ائله بیل او دا بـه‌ینمیـشدی. فارسـجا منـه نـه دئدیسه باشا دوشمه‌دیم. او بونو آنلاییب یاری فارسی یاری تورکی دئدی:

- اگنینده‌کی او پئنجه‌یی ساتیرسانمی؟

- یوخ، ساتماق اوچون اولسایدی، اگنیمه گئیمزدیم.

مسئله گئتدیکجه بؤیویوردو. آتـامین بـو احوالاتـدان خبـردار اولماغینـدان قورخـوردوم. جاماعاتی باشیمدان داغیتماق اوچون اطرافیما ییغیلانلارا دئدیم:

- نه ایسته‌ییرسینیز؟ گئدین. من هئچ نه ساتماق ایسته‌میرم.

جئنتئلمن کیشی اوغلونا دئدی:

- ساتماق ایسته‌میر.

اوغلان آغلاماغا باشلادی، آتاسینا دئدی:

- نه قیمته اولورسا، گرک آلاسان.

آتاسی منه دؤنوب جئبیندن پوللارین چیخاریب گؤستردی:

- قیمتی نه قدردیرسه، من ایکی برابر وئرمگه حاضرام. أللی تومن یاخشیدیرمی؟

- یوخ! ساتمیرام، ساتیلمالی اولسایدی اگنیمه گئیمزدیم.

آتاسی اوغلونو چوخ سئودیگیندن اونون آرزولارینی یئرینه یئتیرمـک اوچـون هـر ایـش گؤرمگـه حاضـر ایـدی. مـن ایـسه گؤموشـو پئنجـه‌یـی اونلاریـن هامیـسیندان چـوخ ایسته‌ییردیم. جاماعات باشیمیزا ییغیلمیشدی. اوغلان ایسه آغلاماقدا ایدی. بو زامان آرایا بیر دللال سوخولدو. سودانی باریشدیرماق اوچون احوالاتی اؤیره‌نیب، اوغلانین آتاسـینین الینده‌کی أللی تومنی آلیب منیم اووجوما باسدی:

- یاخشی پول وئریر، نئچه برابر اونون قیمتیدیر، آللاه خیر وئرسین.

اؤز اگنیمین پالتاریدیر، ساتماق ایسته‌میرم.

اوغلان آغلاماقدا ایـدی. آتاسـی اونـا نـصیحت وئـره‌رک، "آغلامـا مـن پاریـسدن اونـدان یاخشیسین آلیب گتیره‌رم"، دئییردی.

اوغلان ایسه بو سؤزلره باخمایاراق گؤزلرینین قوراسین تؤکوردو. بو آندا آتـام معرکـه‌نـی گؤروب، احوالاتی مندن سوروشدو. دئدیم:

- بیر خبر یوخدور، اگنیمده‌کی پئنجه‌گی آلماق ایسته‌ییرلر.

اوغلانین آتاسی آتامی گؤروب؛ "بو سیزین اوغلونوزدور؟"، دئیه سوروشدو.

- بلی منیم اوغلومدور.

- منیم اوغلوم بایاقدان بوینوما مینیب، دئییر کی، سیزین اوغلانین گئیدیگی پئنجـه‌یـی اونا آلیم. ایندی من حاضرام ایکی برابر قیمته آلام. بویور، بو دا أللی تومن.

آتام دا منیم سؤزلریمی تصدیق ائدیب دئدی:

- خیر ساتیلمالی مال دئییل. او پئنجک اوغلومون اؤزونوندور، مگـر گؤرمورسـن گئییـب اگنینه.

بو آندا بیر آژدانین الینده دگه‌نک باشیمیزا ییغیلان آداملاری آرالاییب ایچَری سوخولدو:

- نه خبردیر؟ نه اوچون داغیلیب گئتمیرسینیز!؟

جنتلمن آژدانی گؤرن کیمی گؤزلری گولدو. احوالاتی بیلندن سونرا آتامی وادار ائـدیردی کی، آژدانین سؤزلرینه قولاق آسیب معاملـه ائلـه‌سـین. آتـام دا یـوخ دئییـردی. اوغـلان گؤزلرینین یاشین سیله- سیله منه غضبله باخیردی. آتاسی اوغلونو آغلار گؤرنده ناراحـات اولوردو. من ایسه آتامین اونلارا یوخ دئییب رد جـاوابی وئردیگینـه گـؤره فخـر ائـدیردیم. باجـارا بیلـسئیدیم قوجاقلاییـب اؤپـردیم آتـامی. دلـلال هلـه ده ال چکمیـردی. بیـزی سوودالاشدیرماق ایسته‌ییردی. آژدان آرامیـزدان چیخیـب معرکـه‌یـه یـاخین‌لاشـان بیـر افسرین قاباغیندا خبردار دوروب اونا گزارش وئردی. افـسر گلیـب آغـانی گـؤره‌ن کیمـی اؤزونو ایتیردی. الینی قولاغینین دیبینه آپاریب اوخلوو کیمی دوم‌دوز خبردار دایانـدی و؛ "بلی قوربان!"، دئیب اوندان جاواب گؤزلـه‌دی. "گـؤره‌سـن بوکیمـدیر؟"، دئیـه اؤز اؤزومـه دوشوندوم. حالیم گئدیکجه خارابلاشیردی. اوغلان داهـا آغلامیـردی. افـسرله آتاسـینین آراسیندا گئدن صحبته قولاق آسیردی. اؤز- اؤزومه دئییردیم کی، گـؤره‌سـن پئنجـه‌گـی منیم الیمدن آلاجاقلارمی؟ بو سؤالا اؤزوم جاواب وئره‌رک "یوخ، راضـی اولمـارام گوموشـو

پئنجه‌گی الیمدن وئریم.″، دئییردیم. افسر آغا ایله صحبتینی قورتاردیقـدان سـونرا آتـامی بیر طرفه چکیب دئدی:

– سن بونو تانیمیرسان! بو ائله خان‌دیر کی، اونون آدی چکیلنده بوتـون گـیلای‌لار تیـر–تیر اسیر. اونونلا طرف اولسان، منیمله طرف اولاجاقسان. آتام جاواب وئردی:

– او اؤزونه خاندیر، اونونلا منیم نه ایشیم؟ مال منیمدیر اختیاری دا منیمله‌دیر. سـاتماق ایسته‌میرم.

افسر دیشلرینی قیجیردیب دئدی:

– بس ائله.

جلیلین آتاسی جبراییل کیشی آتامین یانینا گلیب سوروشدو:

– آغا میرحسن سن انزه‌لیدن شهرلرین بیرینه گئده‌جکسن یا کنده؟

– کنده.

– رحمتلیگین اوغلو بو پئنجک کند یئرینده بیر آی دا داوام ائتمز. اونون تـوکلری نئچـه گونون عرضینده چالی تیکانلارینا ایلیشیب آرادان گئده‌جک. اونون سنه وئـره‌جگـی پـولا اون دست پالتار آلارسان.

آتـام یومشالمیـشدی. قلبـیم دؤیونمگـه باشـلادی. آتـام گؤزلریمـه باخانـدا نـه دئمـک ایسته‌دیگینی بیلدیم. اودور کی، آتاما دئدیم:

– من بو پئنجه‌گی اگنیمدن چیخارمایاجاغام.

اوغلانین گؤز یاشلاری قورویوب عوضینده دوداقلاریندا شن تبـسم اویناشـیردی. بیـر آز بوندان قاباق او آغلاییردی، ایندی ایسه من آغلاییردیم. فرقیمیز بو ایـدی کـی، او آشـکار آغلاییردی. من ایسه ایچیمده. نفرت تامام وجودومو بوروموشدو. اوغلانین اوستونه آتیلیب اونو بوغماق ایـسته‌ییـردیم. گـؤزلریم اونـون گؤزلرینـه ساتاشـدی. او دیلینـی آغزینـدان چیخاردیب، منه دوداق بوزدو. او، بونونلا دا دئمک استه‌ییردی کی، گـؤردون، مـن غالـب گلدیم. ایکینجی دفعه دوداقلارینی بؤزنده داها دؤزه بیلمه‌دیم. فرصتی الـدن وئرمـه‌ییـب چه‌نه‌سینه بیر یوموروق ایلیشدیردیم. اوغلان یئره آشدی. آرا قاریشدی. بـو آنـدا آژدانـین دگه‌نگی باشیما ائندی. ایکینجی دگه‌نگی ده اسیرگه‌مدی. افسرده سیلله و تپیک‌لـه منـی

قارشیلادی. بیزی کلانتریه آپاردیلار. باشیم ایکی یئردن شیشمیشدی، برک آغرییردی. او آخشامی بیزی حبسه سالدیلار، گئجه‌نی صبحه قدر جوجولرین الیندن گؤزلریمیزی یوما بیلمه‌دیک. آتام منی هی دانلاییردی کی، نه اوچون خانین اوغلونو ووردوم. آمما من کؤتک یئمه‌گیمه باخمایاراق خانین اوغلونو وورماغیما گؤره سئوینیردیم. من بو ایشی گؤرمه‌سئیدیم، عؤمرومون آخیرینا قدر عذاب چکردیم. گوموشو پئنجک هله اگنیمده ایدی. آخیری نه اولاجاغینی بیلمیردیم. والودیانین دئدیگی سؤزلر یادیما دوشموشدو. دئمک ایراندا کاسیب اوشاقلارینا درس اوخوماق امکانی اولمادیغی کیمی یئنی یاراشیقلی پالتار گئیمک امکانی دا یوخموش. زنداندا بیزدن باشقا آدام یوخ ایدی. یای اولدوغونا گؤره یئریمیز ایستی و رطوبتلی ایدی. بیز انزه‌لی‌نین هاواسینا عادت ائتمه‌دیگیمیزه گؤره ناراحات ایدیک. بئله‌لیکله سحره چیخدیق. بیر آزدان سونرا بیزی رئیس کلانترینین اوتاغینا گتیردیلر. رئیس یوخاری باشدا میزین آرخاسیندا اوتورموشدو. خان ایله اوغلو دا یانیندا ایدیلر. بیر- بیرلریله دئییب گولوردولر. اوتاغا گیردیگیمیزی گؤرن خان قاشقاباقلی نظرله باخیب باش بارماغینی بیزه طرف اوزادیب دئدی:

- سیز شوروی جاسوسلاری ائله بیلیرسیزکی، بو مملکتین صاحبی یوخدور؟ بو جور دوشونسز سهو ائدیرسیز. ایرانین عدالتلی شاهی وار، ایرانین قانونو وار. ایرانا ال اوزادان جاسوسلارین قولارینی دیبیندن کسه‌ریک. هله جاسوسلوق ائتمه‌گینیز بس دئییل بوینویوغونلوق ائدیب اوغلومو وورورسونوز؟ هله ایندیه قدر منیم اوستومه ال قوزایان اولماییبدیر. او پئنجه‌گی منه ساتماساز زنداندا قالیب چورویه‌جکسیز!

خان بوسؤزلری دئییب یئرینده اوتوردو. آتام عصبی حال کئچیریردی. خانین سؤزلری قورتاردیقدان سونرا دئدی:

- اوندا، بیزیم علیهیمیزه دئدیگین سؤزلری گئری آلمالی‌سان. اونا گؤره کی، بیز نه جاسوسوق، نه ده بوینویوغون. من ایگیرمی ایل قاباق آجلیق الیندن دیدرگین دوشوب بیر پارچا چؤره‌کدن اؤترو باکی‌یا گئتمیشدیم. وطنیمی سئومه‌سئیدیم، اوردا قالار و ایرانا گلمزدیم. ایندی گلمیشیک. خوش گلیبسیز دئمه‌یین اؤزونون اولسون، نه اوچون بو

بهتانلاری بیزیم آدیمیزا یاخیرسیز. من مالیمی ساتماق ایسته‌میرم، بـو عدالتـسیزلیکدیر؟ سنین گؤزون بو پئنجکده قالیبدیرسا، آل!

آتام عصبی حالدا اگنیمده‌کی پئنجه‌گی دارتیب چیخارتـدی و خـانین اوسـتونه آتـدی و "وطنی بئله بیلسئیدیم ایرانا قاییتمازدیم"، دئدی. پئنجک دؤز خانین اوغلونـون قوجاغینـا دوشدو. اونـون گـؤزلری گولـدو. خـان جئبینـدن دؤرد عـدد اونلـوق چیخاردیـب بیـزیم اوستوموزه آتدی. کلانتری رئیسی ایله گؤروشوب اوغلـو ایلـه بیرلیکـده گئتـدیلر. اونـلار گئتدیکدن سونرا آتام کلانتره باخیب دئدی:

- ایندی بیزه اجازه وئریرسینیزمی گئدک؟

رئیس پاپاغینی میزین اوستوندن گؤتوروب باشینا قویا- قویا دئدی:

- هله سیزین گناهینیز پاک اولماییب!

بارماغی ایله زنگی باسدی. آژدان ایچه‌ری گیردی. دگـه‌نکلـه منـیم باشـیما ووران آژدان ایدی. رئیس ایسه گئتدی. آژدان‌نآتامین اوزونه باخیب گولومسه‌ییردی. ائله بیـل دوننکـی آژدان دئییلدی. قیافه‌سی عوض اولموشدو:

- دوغروسو سیزه یـازیغیم گلیـر. مـسافرسیز وطنیـزه گئتمـک ایـسته‌ییرسـیز. سـیزین باره‌نیزده رئیس‌له دانیشمیشام، گوج- بلا ایله اونو راضـی سالمیـشام. آخـی سـیز اؤزونـوز بیلیرسیز گناهینیز بؤیوکدور و هر ایشین اؤز یولو واردیر!

آتام آژدانین نه دئمک ایسته‌دیگینی یاخشی بیلیردی. او پول ایسته‌ییـردی. آتـام خـانین وئردیگیی دؤرد اونلوقدان بیرینی آژدانا طرف اوزاتدی.

- یوخ بو رئیسین شأنینا یاراشماز. بیر اونلوق دا لطف ائدین.

بیر اونلوق دا آتامدان آلا- آلا سؤزونون دالیسینی توتدو:

- من اؤزم ده سیزدن اؤترو رئیس‌له اوز- اوزه دوروب یالوارمیشام. بیر اونلوق دا منه لطف ائـدین جنـاب سـروانی دا یـادینیزدان چیخارمـاین. اونـو دا بیلـین، مـن سـیّدم و اؤولاد پیغمبرم. وئردیکلرینیز ایتر یئره گئتمز. سیزه دعا ائده‌جییم.

آتام بورانین شرّیندن قورتارماق اوچون پئنجه‌یین پوللارینی آژدانین استونه آتدی:

- یالانسا جدین بئلیندن وورسون، دئدی.

آژدان اونلوقلاری بیر- بیرینین اوستونه قویوب خوش گلـدینیز دئـدی. بیـز کلانتـرینین قاپیسیندان چیخاندا دؤنن بیزی باریشدیران دللالی گؤردوک. او دا حقینی ایسته‌ییـردی. پولوموز قالمامیشدی. کلانتریدن چیخیب ائوه قاییتدیق. آتام، قارداشـلاریم، کنـدلیلریمیز چوخ سئویندیلر. باشیمیزا گلن احوالاتی دانیشدیق. گوموشو پئنجه‌گـی الیمیـزدن آلیـب، بیزی سویدوق‌لارینی دئدیک. هامی تعجب ائدیردی. من، "آللاه آخیرینی خیر ائیله‌سـین" دئییب آیاغا قالخدیم. اؤزومله تک اولمـاق ایـسته‌ییـردیم. اختیارسـیز اولاراق خیابـانلاردا گزیب دولانیردیم. گله‌جک طالعیمی دوشونوردوم. آمما فیکریمی بیر یئره ییغیـب نتیجـه چیخاردا بیلمیردیم. آخی ایرانـدا هـارانی گؤرموشـدوم؟ حتـی یاشـایاجاغیمیز کنـدیمیز باره‌ده بئله هئچ نه بیلمیردیم. انزه‌لیه گلـدیگیمیز اوچ گونـون عرضـینده باشـیمیزا گلـن ماجرالار یادیما دوشنده بو ماجرالارین عؤمروموز بویو تکرار اولاجـاغینی یقـین ائـدیردیم. "ایراندا حکم ائدن حاقسیزلیق، زوراکیلیق نـه واختاجـان داوام ائـده‌جکـدیر؟" سـؤاللارینا جاواب تاپماق ایسته‌ییردیم. آمما بو جاوابلار بئینیمدن قـارانلیق دومـانلار کیمـی اؤتـوب کئچیردی. بو زامان رحیمی اؤنومده گؤردوم. او چاره‌سیزلیکدن سحر تئـزدن ایکـی گـون بوندان قاباق بیزه دانیشدیغی ایشین دالینجا گئتمـیش و ایـشه باشلامیـشدی. رحیمـین ساچلاری داغینیق، پالتـاری توزتورپـاقلی ایـدی. او منـی تانیماسـایدی مـن اونـو تانییـا بیلمزدیم. ایشینی خبر آلدیم.

- بیر اربابین تیکدیردیگی ائوده ایشله‌ییرم. کولونگ وورماقدان اللریم قابار اولوب.

او، سحر ایشه گئدنده بیز کلانتریـده ایـدیک، بونـا گـؤره ده بیـزدن نگـران ایـدی. مـن احوالاتی اونا دانیشدیم. باشینی توولاییب دئدی:

- یاشادیغیمیز گونلرین قدرینی بیلمه‌دیک.

یوخاریدا دئدیگیم کیمی رحیم باکی‌دا معلیم ایدی. سـاوادلی ایـدی و دونیـانین انـسی محور اؤزه‌رینده فیرلاندیغینی بیلیردی. بونا گـؤره ده اونـدان اؤیـره‌نمـک ایـسته‌ییـردیم. یاشادیغیمیز ائوه چاتمیشدیق. او مندن آیریلاندا؛ "بو باره‌ده سونرا دانیشاریق"، دئدی. مـن بازارا طرف یوللاندیم. دوننکی حادثه‌نین باش وئردیگی یئرده دایاندیم. ائله بیـل گوموشـو پئنجک گؤزلریمین اؤنونده گؤیده‌کی اولدوزلار کیمـی منـه گـؤز وورردو. بونـو دا یقـین

بیلیردیم کی، بو حادثه خـاطره‌مـه حـک اولـوب قالاجاقـدیر. تـصادفی دئییلـدیر کـی، او حادثه‌دن آلتمیش بئش ایل کئچمه‌سینه باخمایاراق خاطره‌لریمی یازاندا بـو مطلبـه تئـز چاتماق اوچون تله‌سیردیم. گوموشو پئنجه‌گیم اوغورلانسایدی، باشقا مسئله اولا بیلـردی. سؤز بوردادیر کی، بو اوغورلوق بازار اهلینین گؤزلرینین قاباغیندا قانونی یـول‌لا اولموشـدو و هئچ بیر شکایت یولو دا قالمامیشدی. بو خیاللاردان آیریلیب بازارین یانینداکی کؤرپویه طرف یوللاندیم. ازدهام وار ایـدی، سـببی ده کؤرپونـون اورتـادان یـاواش-یـاواش ایکـی حصّه‌یه بؤلونمکده اولدوغو ایدی. بؤیوک دور آغاجی اولان بیر قاییق گلیب اؤتندن سـونرا کؤرپو یئنه ده اوّلکی حالینـا گلـدی. مـردابین کنارینـدا تیکیلمـیش دیـوارین اوسـتونده اوتوران اوشاقلار بالیق توتماغا مشغول ایدیلر. من او واختا قدر بالیق توتما اوونـدا اشـترک ائتمه‌میشدیم، آمما بو ایشه هوه‌سیم چوخ ایدی. ائرته‌سی گون اوزون بیـر قـارغی آلـدیم، اوجونا مؤحکم بیر ایپ باغلاییب، اونون اوجونا دا بیر قارمـاق بـاغلادیم. آممـا قارماغـا نـه سـانجدیغیم یادیمـدا دئییلـدیر. سـویا آتیـب باشـقالاری کیمـی گؤزلـه‌مگـه باشـلادیم. کناریمداکی اووچولار هردن بیر کیچیک بالیقلار توتوردولار. آممـا منـیم سـویا آتـدیغیم قارماقدان خبر یوخ ایدی. بئله‌لیکله ایرمی دقیقه‌یه قدر گؤزلـه‌ملـی اولـدوم. قـارغی‌نـین باشینا باغلادیغیم ایپین ترپندیگینی گؤردوم. تئز اونو چکمگه باشلادیم. نه‌قدر چکدیمسه اولمادی، ائله بیل قارماق سویون دیبینـده بیـر شـئیه ایلیـشیب قالمیـشدی. حؤصـله‌دن چیخمیشدیم. بالیق توتماقدان ال چکیب ائـوه قاییتمـاق ایـسته‌ییـردیم. آممـا قارمـاغی سودان نئجه قورتارماغی بیلمیردیم. بو آندا ایپـین بوشـالدیغینی حـسّ ائتـدیم. تئـز اونـو دارتماغا باشلادیم. بو زامان سـویون اوسـتونده بؤیـوک چیرپینتـی گؤرونـدو. مـن موفـق اولموشدوم. توتـدوغوم بـالیغین بؤیوکلوگـو بیـر مئتـردن آرتیـق اولاردی. بـالیقچیلارین هامیسی حئیران قالمیشدی. بو یئکه‌لیکده بـالیق نـادر ایـدی. مـردابین اورتاسـیندا بیـر کیچیک قاییق حرکت ائدیردی. قاییقچی یاشلی کیشی ایـدی. او بـالیغینن یئکـه‌لیگـین گؤروب قیشقیردی:

– صبر ائدین، بو بالیغی او قارماق‌لا یوخاری چکمک اولماز.

قاییغی مردابین کنارینا طرف گه‌تیـردی. بیـر الیلـه بـالیغین بوغازینـدان او بیـری الیلـه قویروغونـدان توتـوب قـاییغین ایچینـه آتـدی. قارمـاغین اوجـون بـالیغین آغزینـدان چیخارتدی. ساغ الینی بالیغین آغزینا سالیب نفس آلدیغی یئـردن کئچیردیـب یـا علـی دئییب مردابین یانینداکی دیوارین اوستونه آتاندا بالیغین آغزی چیریلدی و سویا دوشـدو. بالیق یوخ اولدو. اطرافداکی آداملارین چوخو تاماشایا دورموشدولار. بیر نفر دئدی:

- بو بالیق یارالانیبدیر. اوزاغا گئده بیلمز.

هامینین گؤزلری مردابدا ایدی. بیر نفرین سسی اوجالدی:

- اودورها مردابین اورتاسیندا سویون اوزونه چیخیب.

همین قاییقچی قاییغی مردابین اورتاسینا هدایت ائتدی. آمما بالیغی توتـا بیلمیـردی. او چاپالاییب قاییقچینین الیندن چیخیردی. ایکینجی بیر قاییقچی کؤمه‌گینه گئتدی. ایکی طرفدن بالیغی توتوب قاییغین ایچینه سالیب، منیم یانیما گلدیلر. اوّلکی قاییقچی دئدی:

- بیز اولماسایدیق سن بو بالیغی مردابدان چیخاردا بیلمزدین بیز سندن آرتیـق زحمـت چکمیشیک.

او، قاییغیندا بیر کیلو آغیرلیغیندا اولان بالیغی و بئش قران پول منه وئردی.

اورداکی بالیقچیلار دئدی‌لر:

- راضی اولما، بالیق سنیندیر.

آمما من اونلارین سؤزلرینه اهمیت وئرمه‌دیم. آخی من بالیغی بالیقدان اؤترو یوخ، تفریح اوچون توتوردوم.

انـزه‌لیـه گلـدیگیمیزدن آلتـی گـون کئچیـردی. سـاتیلمالی مـاللاریمیزی سـاتیب قورتارمیشدیق. کنده گئتمگه حاضرلاشیردیق. آمما بیزی سارابا آپارماغـا یـوک ماشـینی تاپیلمیردی. ۱۳۱۷- جی ایلده انزَلیده، حتی ایرانین باشقا شهرلرینده آوتوبوس یا سـواری ماشینلار یوخ ایدی. اولسایدی دا تهراندا، یاخود دیگر بؤیوک شهرلرده اولا بیلردی.

باکی‌دان گلن مسافرلرین چوخلوغوندان انزه‌لیده یوک ماشـینی تـاپیلمیردی. اودور کـی، آتام واختینین چوخونو ماشین آختارماغا صرف ائدیردی. هله انزه‌لینی ترک ائده‌جه‌گیمیز گون معلوم دئییلدی. بئله‌لیکله بیز انزه‌لیده اون بئش گون قالمالی اولدوق. آخشام چـاغی

ایدی. ایلبیسلرین نغمه‌سی هر طرفی بؤروموشدو. هاوا ساکت ایدی. آغاجلارین یارپاقلاری بئله اسمیردی. اون دؤرد گئجه‌لیک آیین جمالی مردابین سولاریندا اویناشیردی. ائویمیزین قاباغینداکی بازارین های-کؤیوندن خبر یوخ ایدی. بئله بیر آخشامدا بیر ائوده یاشایان بئش عائله بیر یئرده شاملارینی یئییب صحبته باشلامیشدیلار. رحیم هله بیزه قوشولمامیشدی. اؤز حیات یولداشی ایله چای ایچیردی. اونون سسینی ائشیتدیم. گئرییه باخاندا الی ایله منه اشاره ائتدی. بیر آز سونرا صحبته مشغول اولدوق. من اوندان انزلی‌دن هارا گئده‌جه‌گینی خبر آلدیم.

- دوغروسو هله‌لیک اؤزوم ده بیلمیرم. بو حاقدا معیّن قرارا گلمه‌میشم. آنجاق بونو بیلیرم کی، من کنده گئتسم ده اوردا قالا بیلمه‌یه‌جه‌یم. چونکی، کند ایشلرینه وارد دئییلم. هر جور اولسا اؤزومو تبریزه یا تهرانا یئتیرملی‌یم. کنده قالانین اؤکوزو، مال‌حیوانی اولمالیدیر کی، یئر شوملاییب اکین اکسین. بوندان علاوه یاشاماغا ائو ده لازیمدیر و بونلارین هامیسی پول طلب ائدیر. الیم بوش اولدوغونا گؤره منیم کنده قالماغا امکانیم یوخدور. ایش دالیسینجا گئتمه‌لی‌یم.

رحیم دونیا گؤرموش آداملار کیمی دانیشیردی. ائله بیل گله‌جگی الینین ایچی کیمی بیلیردی. من باکی‌دا رحیمی اوزاقدان تانی‌ییردیم. اونونلا هم‌صحبت اولمامیشدیم.

- رحیم آغا! کندیمیز باره‌ده نه بیلیرسن؟

رحیمین آلنیندا یارانان قیریشلاردان درین فیکره گئتمه‌سینی دویدوم.

- بیز عایله‌میزله باکی‌یا گئدنده آلتی یاشیم اولاردی. کندیمیز زنگیل‌آباد او زامان اولدوغو کیمی یادیما گلیر. آجی چای اونون کناریندان آخیر. آمما بو چایین اونا هئچ بیر خیری یوخدور. چونکی اونون یاتاغی کندین سطحیندن آشاغیدیر. یاشیللیقدان علامت یوخدور. کنده بیر آغاج دا اولسون بئله گؤزه گؤرونمور. کیچیک بیر کند اولدوغونا باخمایاراق آغیلا سیغمایان گوللو، چیچکلی کؤوشنی واردیر. کندین سویو اولمادیغیندان اکین و زمیلرین بیتمه‌سی یاغیشین یاغماسینا باغلی ایدی. یاغیش اولماسا، جهنم اوندان یاخشیدیر.

رحیم درین کدرله دانیشیردی. اوندان اؤیرنملی سؤزوم چوخ ایدی:

- دئییرلر هر کندین اؤزونون اربابی واردیر، ائله‌دیرمی؟

- حتی اوتوز-قیرخ پارچا کندلری اولان اربابلار واردیر. ائله اربابلار دا واردیر کی، اؤز کندلرینه نه آیاق باسیبلار، نه ده آدلارینی بیلیرلر. فقط اونلارین مباشرلری کندلری اداره ائدیر. هر مباشرین اؤزونه مخصوص پاکارلاری وار کی، تامام بونلارین هامیسینین یئمک، یاتماق و باشقا خرجلرینی کندلیلردن آلیرلار. بیزیم کندیمیزده قایدا بوجور ایدی. هر گون بیر ائودن اربابین مباشر و پاکارلاینا سحر، ناهار، شام یئمکلری آپارمالی ایدی. بو یئمکلر آشاغی سطحده اولسا، وای ائو صاحیبینین حالینا اولاجاق و شاللاق باشینین اوستونده اویناياجاقدی. بونلاردان باشقا کندلیلر اربابا قوزو، تویوق و س. وئرگیلر وئرملی ایدیلر. مباشرلر کندخدانین اوتاغیندا قالاردی. کندخدا دا اوتاغین کرایه‌سین کندلیلردن اون قات آرتیق آلاردی. هله یورغان-دؤشه‌کلرین کرایه‌سی آیری ایدی. مباشر خرمنده تاخیلی دؤرد یئره بؤلوب بیر حیصّه‌سینی بهره آدی ایله اربابا آییریردی. بئله‌لیکله باشقا خرجلری ده حساب ائدنده کندلینین محصولونون یاریسی اربابین آنبارینا گئدیردی.

رحیم ماراقلا قولاق آسدیغیمی گؤروب، منی اطرافلی شکیلده باشا سالماغا سعی ائدیردی. سؤال وئردیم:

- سیز آلتی یاشیندا ایکن ایگیرمی بئش ایل بوندان قاباق شاهد اولدوغونوز احوالاتلار نئجه‌ده یاخشی یادینیزدا قالبیدیر؟

جاواب وئردی:

- من او زامانلار کندده اولاندا بو قانون قایدالاری اولدوغو کیمی درک ائده بیلمیریم. دئدیکلریمی آتام باکی‌دا منه دانیشیبدیر. آمما من بونلارین هامیسینا اینانیرام. بو باره‌ده کتابلاردا دا اوخوموشام. بو، هئچ ده غریبه دئییلدیر. شاهلیق اصولیله اداره اولونان بیر مملکت بوندان یاخشی اولا بیلمز. چونکی شاهلاری دا اربابلار قورویوب ساخلاییر کی، اونون حمایه‌سی آلتیندا اؤز ظلمکار حرکتلرینی داوام ائتدیرسینلر. نه قدر خالقلارین آراسیندا بیرلیک یوخدور، ایران اولدوغو کیمی ده قالاجاقدیر. آمما زامان گئتدیکجه عوض اولماقدادیر. دونیادا باش وئرن انقلابلار خالقلارین گؤزلرینی آچیبدیر. زامان گلر

ایرانلیلار دا غفلت یوخوسوندان اویانیب بیرلیک یاراتماقلا اؤزلرینی شاهنشاهلیق و اربابلیق اصولوندان خلاص ائدیب، یاخالاریتی بو انگللرین الیندن قورتاراجاقلار.

رحیم آغا ایله صحبتیمیز اوزاندی. هامی یاتماغا حاضیرلاشیردی. هاوا رطوبتلی ایدی. اوستومه نازیک بیر ملافه چکیب اوزانمیشدیم. بیر آز سونرا یاتانلارین خورولتوسو گئتدیکجه اوجالیردی. منیم یوخوم گلمیردی. گؤزلریمی تاوانا دیکیب فیکیر عالمینده ایدیم. رحیم آغانین دئدیگی سؤزلر یادیمدان چیخمیردی. کندیمیزی‌گؤرمگه تله‌سیردیم. بو باره‌ده ائشیتدیگیم حقیقتلری اؤز گؤزلریمله گؤروب گله‌جک‌ده باشیما گلن کند حیاتینین ائنیش- یوخوشلارینین قارشیسینداکی چتینلیکلره اؤزومو حاضرلامالی ایدیم. گوموشو پئنجک احوالاتی منیم اوچون بیر تجربه ایدی. کلانتریده چکدیگیم بیر گئجه‌لیک حبس منی قارا- قورخودان چیخارتمیشدی. اؤزومو گله‌جگه حاضرلامالی ایدیم. یوخوم گلمیردی. خیاللاریم اوزاندیقجا نه اینکی یورولماق بیلمیردیم اوسته‌لیک خوشوما دا گلیردی. بونودا بیلیردیم کی، ایندیکی لحظه‌لر حیاتیمین ان مهم لحظه‌لریندن بیری اولاجاقدیر. اؤنومده‌کی یوللاری بیر-بیریندن آییرد ائدیب هانسی‌نین مبارزه یولونا اویغون اولدوغونو سئچمه‌لی ایدیم. ایکی یول وار ایدی:

بیری هامار و صاف یول ایدی. بو یولون آخیری گئتدیکجه قارانلیقلاردا ایتیر، دومانلیقلارا بؤرونوردو. بو او دئمک ایدی کی، گله‌جکده هر کسن باشیما بیر قاپاز ووروب آزادلیغیمی الیمدن آلاجاق، منسه دینمه‌ییب، اؤنونده تعظیم ائده‌جه‌یم.

ایکینجی یول ایسه داشلی کسه‌کلی، سرت قایالیقللاردان کئچیردی، بو یوللارین سونوندا سئودیگیم گونش اؤز ساری تئللری ایله وجودوما حرارت بخش ائدیردی. گونشین ووصالی چتین اولسا دا، لذت‌بخش ایدی. بیزیم خالق داستانلاریمیزدا دا قهرمانلار چتین یوللاری سئچیبلر و هیبتلی دیولره، اژدهالارا اوستون گلیبلر. آمما منیمله داستانلارداکی قهرمانلارین فرقی بو ایدی کی، اونلار افسانه‌لرده یاشادیقلارینا گؤره تک باشینا مبارزه آپاریب دیولره اوستون گلیبلر. بو گونکو رئال حیاتدا ایسه انسانلار گؤز قاباغیندا اولان و ظلمون الیندن جانا گلن خالقلارین مبارزه‌سی ایله غالب گله‌جکلر. من ایکینجی یولو سئچمیشدیم. داها باکی‌داکی مکتبلی گونلریمی آرخادا قویموشدوم.

اونلاری اونوتماغا چالیشیردیم. آرتیق او گونلرین حسرتینی چکمک واختی کئچمیـشدی. ایندی وطنده‌کی حیاتین کور دویونلرینی آچماق و بـورادا حکمرانلیـق ائـدن شـاهلارین، اربابلارین، قانونسوزلوغونون قاباغینی آلماق لازیم ایدی. آمما نئجه؟ هانسی یول ایلـه؟ بـو سؤاللارین جاوابیندا بیرلیک‌دن باشقا بیر سؤز تاپا بیلمیـردیم. آممـا قطعـی قـرارا گلیـب وطنده بیر عسگر اولاجاغیما سؤز وئرمیشدیم. ائلـه بیـر دؤوران آختـاریردیم کـی، ائللرلـه بیرلیکده مبارزه ائدم. ائله بیلیردیم کی، وطن اؤزو منی هاراییـنا چاغیریر:

- گل اوغول! گل اوغول! دایانما، تئز گل!
عؤمرومو، گونومو گون سایما تئز گل!
ترلان اول، شاهین اول بو غفلت ندیر؟
باشیمدا سسله‌نن تازیانه‌دیر.
یانار داغ چکیلیب دوداقلاریمدان
آز قالا اؤز دیلیم چیخسین یادیمدان
دایانما، سون چاغیم، سون نفسیمدیر،
بو ظلمت، بو محنت داها بسیمدیر.

سانکی بـو فریـاد قولاغیمـدا سـسله‌نیـردی. منـسه هیجانـا گلیـب آذربایجانـا اوچمـاق ایسته‌ییردیم. اونون سسینه سس وئریب یارالارینا مرهم قویماق اوچون تله‌سدیگیمی اونـا بیلدیریردیم.

گلیرم اولسا دا چتین یوللارین،
جالانسین سسینه هاراییم آنا.
گلیرم زجردن، درددن آغارمیش،
پریشان زلفونو داراییم آنا.

اوزونو بیر دفعه گؤرمه‌سم ده من،
گلیرم حال توتام رنک بتیندن

گلیرم ایسینم، حرارتیندن،
قولومو بوینونا دولاییم آنا.

گلیب اؤترگیدیر، کؤهنه نظاملار،
یئنه شعله چکر سؤنموش قیاملار،
او اوچوق داخمالار، او هیسلی داملار،
قوی اولسون مسکنیم ساراییم آنا.

جنوبدان شیمالا چاغلایان کولک
دئییر:- بو گلیشین اولسون مبارک
تحفه‌دیر حسنونه آرزولاریم تک
هر آنیم، هر گونوم، هر آییم آنا

مینمیشم بابامدان قالان که‌هری،
بئلینده جوت قاشلی گوموش یه‌هری،
من جزا حکمویله گزیب ائللری،
گلیرم اغیاری آراییم آنا.

باکی‌دان گلن مهاجرلرین سایی گوندن گونه آرتیردی. انزَلیه گلن گمیلر لیمانا یان آلاندا استقبالا گلنلر ده چوخالیردی. بیز ده بئله گونلرده استقبالا گلنلرین آراسیندا اولوردوق. مهاجرلرین آراسیندا اؤز کندلیلریمیزه و باشقا ایرانلی‌لارا راست گلیردیک. اونلارلا گؤروشوب باکی‌دان و قوهوملاردان حال احوال توتوردوق. بو دا بیزیم سئوینجیمیزه سبب اولوردو. مهاجرلرین انزه‌لیه گلمکلری نه قدر آسان ایدیسه بوردان اؤز یوردلارینا داشینماقلاری او قدر ده چتین اولوردو. نقلیّات وسیله‌لرینین آز اولماسی مسکنین قیتلیغی مهاجرلرین ناراحاتلیغینی آرتیریردی. بونا گؤره ده هامی اؤز یوردلارینا گئتمک اوچون تله‌سیردی. آتام یوک ماشینیندان اؤترو نؤبه توتموشدو. هر گون اورا باش

چکیردی، آمما جاواب منفی ایدی. بیر گون آتـاملا بیـر قـاراژا گئتـدیک. ایکـی نفـر بیـر سوروجو ایله کرایه بارەسینده صحبت ائدیرلر. خوشبختلیکن اونلار دا سارابلی ایدیلر. قـرار اولدو کی، بئش عایلەنین یوکلرینی اؤزلری ایله سارابا آپارسینلار. سوروجویه بیعانه وئریب قرارلاشدیق کی، صاباح گون‌اورتادان سونرا یولا دوشک. آخشام ائوه گلیب تامام احـوالاتی کندلنلریمیزه دانیشدیق. هـامی دئییـردی خـوش حـالینیزا. بئلـەلیکلـه ائرتـەسـی گـون شئیلریمیزی یوکلەییب، گون‌اورتادان سونرا هامی ایلـه گؤروشـوب وداعلاشـدیق و قـاراژا یوللاندیق. یوکلریمیزی ماشینا یوکلەدیک. گون باتامامیش ماشین یولا دوشدو.

سارابا دوغرو

میندیگیمیز ماشین "اینتئرناش" آدلی بؤیوک یوک ماشـینی ایـدی. ۱۳۱۷-نجـی ایلـین مرداد آیی ایدی. انزلیدن آذربایجانا فقط بیر یول وار ایدی. رشت، قزوین زنجـان، میانـا، و بستان آباددان کئچیـب تبریـز یـاخینلیغین‌دا قوروگؤلـو دولانیـب اریـشتناب، امبـاردان، کوردکندی‌نی کئچیب سارابا یئتیشملی ایدیک. بیز انزَلیدن رشته چاتاندا گـون چوخـدان باتمیشدی. یوللار چالا- چوخور اولدوغوندان ماشـین یـول کـەسـه بیلمیـردی. یـوللارین کناریندا سیرا ایله بیتمیش مئشه آغاجلاری آخشامین قـارانلیغینی بیـر آزدا آرتیریـردی. گئجەنین سکوتونو پوزان ماشینیمیز دارتینا- دارتینا اؤز یولونو داوام ائتـدیریردی. هـردن ماشین دایـانیر سـوروجونون کؤمکچیـسی یئـره ائنیـر، تکرلـری یـوخلاییردی. یـوکلرین اوستونده یئرلەشن سرنیشینلرین هئچ بیـری هلـه بیـر-بیرینـی تـانیمیردی. گئجـەنـین قارانلیغی تانیشلیغا مانع اولـسا دا آرادا گئـدن صـحبتلرین سـسیندن مهربـانلیق عطـری گلیردی. منی ماراقلاندیران بیر نفـرین بیـر قـادین‌لا روس دیلینـده دانیـشماسی ایـدی. قادینین سسیندن خـالص روس اولـدوغو معلـوم ایـدی. بـونلار ارآرواد ایـدیمی؟ ماشـینا مینەنـده اونـلارا دقتلـه باخمامیـشدیم. اینـدی ایـسه هـاوا ظلمـت ایـدی و قیافـەلـری گؤرونموردی. سحرین ئتز آچیلماسینا، هم‌سفرلریمیزی یاخیندان گؤروب تـانیش اولماغـا تلەسیردیم. زامان ایسه اؤز حؤکمونده ایدی. منیم سؤزومه باخمایـاراق آتینـی چـاپیردی. یوللاردا بیزیم میندیگیمیز ماشیندان باشقا گل-گئت گؤرونموردو. فقط هر یـاریم یـا بیـر

ساعاتدان اؤنوموزدن گلیب کئچن ماشینلارین سسلری گلیردی. بئله‌لیکله یولومـوزو داوام ائتدیریردیک. ساعاتین نئچه اولماسینی هـئچ کـیم بیلمیـردی. ماشـین بئـشیک کیمـی ییرغالاندیقجا یوخلایانلارین سایی آرتیردی.

حاشیه:

بیزیم هئچ بیریمیز گله‌جک طالعیمیز باره‌ده هئچ نه بیلمیردیک. دوغرودور او زامـانلار مـن طـالعین نـه اولدوغونو بیلمیردیم. ایندی، بو خاطره‌لری یازاندا او زاماندان آلتمیش ایلدن چوخ کئچیـر کـی، اؤزو بیـر انسان عؤمرودور. ایندی کسکینلیکله دئیه بیلرم کی، او "بیلمیردیک" سـؤزو دوغـرو چیخـدی. او تایـدان گلن مهاجرلرین اکثریتی کندلرده آغیر چتینلیکلره اوغرادیلار. اونلار همیـشه کنـد اربـابلاری، خـانلار و به‌یلرله دائیم مبـارزه‌ده ایـدیلر. اربـابلارین آغیـر وئرگیلرینـه اعتـراض ائـدیب قارشـیلاریندا داغ کیمـی دایاندیلار. کندلیلری اطرافلارینا ییغیـب عـصیانادا قالخـدیلار. سـومالی قاسـم‌خـان، سـارابلی محبـوب، اوارسلی ممی، ایوه‌لی رامتین، اوقانلی اسماعیل، قیصره‌لـی علـی‌خـان، مهربـانلی سـتار سـاویز کیمـی او تایدان گلمـیش مهـاجرلر اؤز جـانلارینی بـو یولـدا فـدا ائتمکلـه شـاه اصـول- اداره‌سـینین تمللرینـی سارسیتدیلار.

ماشینیمیز پالچیقدان تیکیلمیش قهوه‌خانا قاباغینـدا دایانـدی. سـوروجونون دئدیگینـه گؤره شام یئمک اوچون مسافرلر ماشـیندان ائنـدیلر. قهـوه‌خانـا بؤیـوک اولـدوغونا گـؤره هامیمیزا یئر تاپیلدی. هر کس اؤز عایله‌سـیله بیـر گوشـه‌ده یئرلـشدی. قیافـه‌لـر توزلـو، تورپاقلی ایدی. آروادی روس اولان جاوانی گؤردوم. او دوغرودان دا یاراشیقلی بیر اوغـلان ایدی. معلوم اولدوغونا گؤره گؤزل بیر روس قیـزی ایلـه ائولنمیـشدی. اینـدی ایـسه آتـا یوردونا گئدیردیلر. او بیری عایلـه باشـچیلارینین یاشـی دا اللـی‌دن یوخـاری اولمـازدی. کیچیک یاشلی اوشاقلاری دا وار ایدی. قهـوه‌خانـا صـاحبی هامییـا چـای گتیرمیـشدی. مهربان آداما اوخشاییردی. چـای ایچیـب راحـات اولانـدان سـونرا هـر کـس انـزه‌لیـدن گتیردیگی خؤره‌گی یئمه‌یـه باشـلادی. بیـز ده اؤز عایلـه‌میزلـه سـفره باشـیندا ایـدیک. عایله‌میز بئش نفردن عبارت ایدی. آتام، آنام، باکی‌دا بئشینجی صینیفی اوخوموش مندن ایکی یاش کیچیک قارداشیم، انزه‌لیده ایتیریب تاپدیغیمیز دؤرد یاشلی قارداشیم. عاقبتی بیلینمه‌ین بیر یولون یولچـولاری ایـدیک. سـحر هـاوا ایـشیقلاناندا سـوروجو مـسافرلری

یوخودان اویاتدی. هامی یوخودان دوروب ال‌اوزلرینی یودو و چای-چؤره‌کدن سونرا قهوه‌خانا صاحبی ایله وداعلاشیب ماشینا میندی. گونش یئنی یوخودان اویاناندا یولا دوشدوک. دئییلدیگینه گؤره بیز هله گیلان‌دان آیریلمامیشدیق. یولون اطرافینداکی داغلار یام‌یاشیل ایدی. آخشامکینا گؤره وضعیّتیمیز یاخشی ایدی. ایندی هامی بیر-بیرینی گؤروردو. داغلارین فرحلی منظره‌لری، یوللارین کناریندا بیتن اوجا وحشی کوللار گؤزلریمیزی اوخشاییردی. اوزاقدا داغلارین باشینی آغ چیسگین دومان بؤروموشدو. عؤمرومده بئله بیر طبیعته راست گلمه‌میشدیم. باکی‌نین دؤره‌سینده اوجا داغ اولمادیغیندان بئله گؤزل منظره‌لر ده اولا بیلمزدی. ماشینیمیز دارتینا-دارتینا یول گئدیردی. بونون دا سببی یولون یوخوشلو اولماسی ایدی. من، قادینی روس اولان اوغلانلا دانیشماق ایسته‌ییردیم. آدینی بیلمه‌دیگیمدن نه جور صحبته باشلادیغیمی بیلمیردیم. بیر آزدان سونرا روس قیزی ارینه شیرزاد آدی ایله خطاب ائدیب نه ایسه دئدی. من بو جاوانین آدینین شیرزاد اولدوغونو بیلیب سئویندیم. جیبیمده اولان کیچیک شعر کتابچاسینی چیخاریب اوخوماغا باشلادیم. شیرزادلا منیم آرامدا کیچیک قارداشیم اوتورموشدو. فاصله‌میز چوخ آز ایدی. او الیمده‌کی شعر کتابینی گؤرن کیمی منه باخیب دئدی:

- شعر اوخویورسان؟

- بلی، دئدیم.

- گؤرونور ادبیاتا هوه‌سین چوخدور؟

من کتابی شیرزادا طرف اوزاتدیم (کتابین آدی یادیمدا دئییل). او، کتابا باخا-باخا دئدی:

- من هئچ واخت ادبیاتلا ماراقلانمامیشام.

شیرزاد کتابی منه قایتاراندا دئدیم:

- من شعر ده یازیرام.

- دوغرودانمی؟ دئییب گؤلومسه‌دی.

- بیرینجی شعریم "پیونئر" ژورنالیندا چاپ اولوب.

بئلـه‌لیکلـه شـیرزادلا صـحبتیمیز شـیرینله‌شـیردی. او منـدن نئچـه‌اینجـی صـینیفده اوخودوغومو، هارالی اولدوغومو خبر آلدی و اؤز حاققیندا دئدی:

– من تئخنیکومو بیتیرمیشم. بیر ایل بونـدان اوّل بـو روس قیـزی ایلـه ائولنـدیم. منـی ایرانلی اولدوغوما گؤره یاخالادیلار. آتامی دا یاخالادیلار. من انزه‌لیه گلنده او زنداندا ایدی. آغلیمیـزا گلمـه‌یـن باشـیمیزا گلـدی، دئییـب گـؤزلرینی یاشـیل داغلاریـن باشـینداکی بوزارمیش چیسکینلی بولودلارا دیکدی.

شـیرزادلا یـوللارا کؤرپـو قویموشـدوق. زامـانین هاراسـیندا اولـدوغوموزو بیلمیردیـک. ماشینین یارالی- خورالی جادادا نئجه آتیلیـب دوشـدویونو حـسّ ائتمیردیـک. داغلاریـن باشینداکی اطرافی باسمیش مئشه‌لرین یاشیللیغی گئتدیکجـه سـئیره‌لیـردی. اوزاقـلاردا بوزاران داغلار گـیلان منطقـه‌سـیندن آرالانمـاغیمیزی بیلـدیریردی. قزوینـه هلـه چـوخ قالیردیق. گون گؤیون اورتاسیندا ایدی. ماشین حرکت ائتدیکجـه قاباقـدان اسـیب گلـن نسیم هاوانین ایستیسی‌نی آزالـدیردی. هـردن بیـر یولـدان اؤتـن ماشـینلار تـوزو هاوایـا قالدیریب سرنشینلرین اوز-گؤزونه چیرپیردی. هره باشینا بیـر شـئی آتیـب اؤزونـو تـوز-تورپاقدان، ایستیدن قوروماق ایسته‌ییردی. یول بویو اؤتوب کئچدیگیمیز کند و شـهرلرین آدینی بیلمیردیم. قزوینی گؤرمک اوچون تله‌سیردیم. آخی بو شـهر واختـی ایلـه ایـرانین پایتاختی اولموشدور. آذربایجانین بؤیوک متفکّری میرزه‌فتحعلی آخوندوفون واختـی ایلـه قزوینـده شـاهلیق ائـدن شـاه عبّـاس بـاره‌سـینده یـازدیغی "آلـدانمیش کواکـب" آدلـی حکایه‌سـینی اوخوموشـدوم و قـزوینین عظمتلـی بیـر شـهر اولـدوغو فیکرینـده ایـدیم. میرزه‌فتحعلی آخوندوفون همین حکایه‌سی بئله باشلانیر:

منجّملر شاه‌عبّاسا خبر وئریرلر کی، یاخین زامانلاردا ایراندا بؤیوک فلاکتلر باش وئره‌جک و نتیجه‌ده شاهین اؤزو ده آرادان گئده‌جکدیر. بونو ائشیدن شاه تشویشه دوشـور و بوتـون سارای آداملارینی چاغیریب بیر اجـلاس تـشکیل ائـدیر. شـاه اونـلاردان چیخـیش یولـو تاپماق ایسته‌ییر. باش وزیر بیر تکلیف ایره‌لی سورور. هامی بـو تکلیفـی بـه‌یـه‌نیـر. بـاش وزیرین نظرینجه حادثه‌دن قاباق شاه تاخت-تاجدان ال چکیب کناره چکیلـسین و اونـون یئرینـه آیـری بیـر شـخص تاختـا چیخیـب شـاه اولـسون. حادثـه‌ده یئنـی شـاه آرادان

گئده‌جکدیر. بو زامان شاه عباس یئنه اؤز شاه‌لیغینا قاییتسین. آمما شاهین یئرینه کیمین تعیین اولونماسی باره‌ده سؤزلری اوزانیر. هئچ کس شاه اولماق ایسته‌میر. چوخ گؤتور-قویدان سونرا قرارا گلیرلر کی، شاهین یئرینه تعیین اولان شخص سلطنت دوشمنلریندن بیر نفر سئچیلسین.

قزوین شهرینده یوسف سراج آدلی بیر شخص یاشاییردی. هامی اونو آزادیخواه و سارای دوشمنلریندن حساب ائدیردیلر. نه ایسه یوسف سراجا زورلا شاه پالتاری گئیندیریب باشینا تاج قویوب تاختا چیخارتدیلار. بئله‌لیکه معین اولان زامان یئتیشدی. آمما فلاکت باش وئرمدی. یوسف سراجین شاهلیغی دوام ائدیردی. او شاه عباس کیمی یوخ، عدالتله رفتار ائدیردی. سارای آداملاری سعی ائدیردیلر اونو تاخت-تاجدان سالیب شاه عباسی اؤز یئرینده ایلشدیرسینلر. آمما یوسف سراج اؤز عدالتی ایله حکمرانلیق ائدیردی.

گون چوخدان ایلمیشدی. ماشینیمیزین سرعتی گئتدیکجه آزالیر و بوز داغلارین، تپه‌لرین آراسیندان بورولا-بورولا اوزو یوخاری حرکت ائدیردی. یولون قیراغیندا تپه‌نین دؤشونده ایکی یوز باشدان چوخ اولان بیر قوزو سوروسو اوتلاییردی. چوبان یاشیل بیر زمینین کناریندا دایانیب الینده‌کی چوماقلا قوزولارین زمییه گیرمه‌سینه مانع اولوردو. من عؤمرومده بو قدر قوزونو بیر یئرده گؤرمه‌میشدیم. حتی باکی‌دا بئله بیر قوزونو قوجاغیما آلیب اوخشامامیشدیم. اودور کی، قوزولاری سئویر و اونلارین اینجه مه‌له‌شمه‌لرینی ائشیدنده کؤره‌لیردیم. او زامان نه بیلئیدیم همین قوزولار یاخین گله‌جکده همدمیم اولوب حیاتیمدا بؤیوک رول اویناياجاقلار؟ بابالاریمیزدان بیر مثل قالیب: یولچو یولدا گرک. بیز ده یولچو ایدیک، یول گئدیردیک. آمما یول بابالاریمیز گئدن یول دئییلدی. اونلار اؤز آیاقلاری ایله یولون دامارینی کسیب مقصدلرینه دوغرو حرکت ائدیردیلر. بیز ایسه ایگیرمی نفره یاخین دؤرد تکرلی ماشین آدلی بیر وسیله‌یه اوتوروب بابالاریمیز کیمی یولون دامارینی کسه بیلمیردیک. مسافرلر حؤصله‌دن چیخمیشدیلار. اونلار داریخیردیلار. هله سارابا چوخ قالمیش اولسا دا قزوینه تئز چاتماغا جان آتیردیلار. گون باتمامیش قزوینین جمالی اوزاقدان گؤرونمه‌یه باشلادی. مسافرلر باشلارینی یوخاری قووزاییب باخیردیلار. ماشین ایره‌لی گئتدیکجه سانکی شهر بیزیم

پیشوازیمیزا گلیردی. شهره وارد اولاندا ماشینیمیز ساغ طرفده بیر قاراژا دؤنـدو. سـوروجو گئجه‌نی قزوینـده قالاجـاغیمیزی بیلـدیریب "ماشـینین تعمیـره احتیـاجی وار"، دئـدی. قاراژین ایکینجی مرتبه‌سینده بوش و قارانلیق اوتاقلاریندان کرایه ائدیب گئجـه‌لـه‌مکـدن اؤترو لازیم اولان شئیلری گؤتوروب یوخاری چیخدیق.

دینجلدیک کئفیمیز دورولدو بیر آز
قزوینین سئیرینه واردیق آتاملا
شهره گؤرکملی دئسم یاراشماز
یئنه سالام وئردیم مین احترامیلا

اولدو شهره‌تینه آخوندوف سبب
او کسگین قلمه، او مرده آلقیش
"آلدانمیش کواکب" او گوندن عجب
ایندی ده قزوینه حاکم یارانمیش

شهر یوخ، قصبه دئسم گؤزه‌لدیر
کوچه‌لر سحرلی، ائولر محقر
هر تزه وارده گؤزون بره‌لدیر
قزوینی من بئله گؤردوم مختصر

آه قزوین بو سیسلی باخیشلار ندیر؟
نئچین دانیشمیرسان، نئچین دینمیرسن
بلکه آزادلیغین حسرتینده بیر
قانادسیز قاریمیش گؤیرچینمیسن

شاه عباس بوغلارین ائشدیکجه بیر- بیر
قزوینه بیر زامان پایتاختیم دئدی
تاجینا شهرتیم، قلینجا تدبیر
جهانا سیغمازدیر بو بختیم دئدی.

آخشام دوشموشدو دینجلمگه احتیاجیمیز وار ایدی. شهری بو قارانلیقدا گزیب دولانماغی بیهوده بیلیب صباحا قالسین دئیه شام تدارکینه باشلادیق. بیر ساعاتدان سونرا آنام سفره‌نی ییغیشدیریب چای گتیردی. من هله ده قزوینی گؤرمک آرزوسوندا ایدیم. آتام و قارداشلاریم درین یوخویا گئتمیشدیلر. آنامدان اجازه آلیب خیابانا چیخدیم. هاوا صاف و دورو ایدی. گؤیه سپه‌لنمیش اولدوزلار بیر-بیرینه گؤز ووروردولار. شهرین ایچینه آخیب گئدن خیابان ساکت ایدی. سکوتو پوزان اوزاقدان گلن مال حیوانلارین و آرا بیر خیابانین ایکی طرفیندن گلن آداملارین سسی ایدی. یان- یانا دوزولموش دوکانلار جرگه‌سی خیابانین او بیری باشینا قدر اوزانیب گئدیردی. دوکانلارین ایچینده یانان سولغون ایشیقلی چراغلار اولماسایدی، خیابانین وجودوندان خبر توتماق اولمازدی. بیر نؤقطه‌ده دایانیب، اطرافا باخیردیم. بئله قارانلیق گئجه‌ده گزیب دولانماق فیکریندن داشینیب منزله قاییتدیم. قزوینین تاماشاسینی صاباحا بوراخیب قویوب شیرین یوخویا گئتدیم. ائرته‌سی گون قاراژین دیوارلارینا یاییلان گونشین شعالاری سحرین چوخدان آچیلدیغینی بیلدیریردی. بیر آز یئمکدن سونرا آتام و مندن ایکی یاش کیچیک قارداشیملا بیرگه شهره چیخاندا ماشینیمیزی تعمیر حالیندا گؤردوک. قاراژدان چیخیب شهره طرف یوللاندیق. خیابان دونن آخشام گؤردویومه اوخشامیردی. سانکی شهر اؤز سیماسینی دگیشمیشدی. هاوا ایشیقلاندیغینا گؤره گل- گئت چوخالمیشدی. شهرده ماشینلارین حرکتیندن خبر یوخ ایدی. بئلینه یوک چاتیلمیش حیوانلار اویان-بویونا گئتمکده ایدیلر. قزوین کیچیک بیر قصبه‌یه بنزییردی. دوکاندارلار اؤز مالالارینی هیسلی تاختا-تاباقلاردا دوکانین قاباغینا دوزوب بیر آغاجدان آسیلان ایکی گؤزلو قدیم تره‌زینین قاباغیندا اوتوروب مشتری گؤزله‌ییردیلر. بو زامان شاه عباسین بو شهری اؤزونه نئجه

پایتاخت ائتدیگینه تعجب ائدیردیم. گؤره‌سن او زامانلار قزوین ایندیکیندن بؤیوک و عظمتلی ایدیمی؟ بیلمیرم. فقط اونو بیلیردیم کی، او زامانلار ایرانین قونشو اؤلکه‌لری شاه عباسین اوردوسونون قورخوسوندان گئجه، گوندوز راحات یاتا بیلمیردیلر. او اوردونو اؤز قوینوندا یئرلشدیرن بو شهر ایدیمی؟ قزوینین شرقدن، غربه اوزانان بیر کیلومئتردن آرتیق اولان بیر باش خیابانی و بو خیاباندان شیمالا، جنوبا آیریلان کوچه‌لری وار ایدی. بو آندا آتام تانیمادیغیم بیر آداما راست گلیب اونونلا ال وئریب گؤروشدو. تعجب ائتدیم. بو غربت شهرده آتامین تانیشی کیم اولا بیلردی؟ آتام اوندان سوروشدو:

- چوخدانمی گلیبسن؟

- بئش ایل اولار، دئییب آرتیردی:

- سیز نه واخت گلیبسیز؟

- اون بئش گون قاباق انزه‌لیه یئتیشمیشیک. ماشینیمیز خاراب اولدوغوندان قزوینده قالمالی اولموشوق.

او، منی و قارداشیمی سوزوب دئدی:

- مقصدینیز هارادیر؟

- کنده گئدیریک، دئیه آتام جاواب وئردی و علاوه ائتدی: باکی‌دان و انزه‌لیدن ایکی‌مین مئتر چیت و باشقا شئیلر آلیب کنده آپاریرام.

او، قاشلارینی چاتیب دئدی:

- رحمتلیگین اوغلو سنین کی، ایکی مین مئتر چیتین وار نه اوچون تهرانا گئتمیرسن؟ نه اوچون بو اوشاقلارینا رحمین گلمیر! کندده مکتب یوخدور. تهراندا بو اوشاقلار تحصیل ده آلا بیلر.

او یئنه سؤزونو داوام ائتدیریب دئدی:

- سن تهراندا اللی تومنه بیر دوکان آلا بیلرسن. ایکی مین مئتر چیتی قویارسان دوکانا ساتارسان، آلارسان آلوئری ده اؤیره‌نرسن، اوشاقلارین دا خوشبخت اولار.

هله تانیمادیغیم بو آدامین سؤزلرینی آتام درک ائده بیلمیردی. آممـا سـونرالار منـه دئییردی کی، بیز گرک او کیشینین سؤزونه قولاق آسایدیق. آتام اونونلا ال وئریب آیریلدی. بیز اؤز یولوموزا داوام ائتدیک. آتام سونرا بیزه دئدی:

- بو آدامین آدی احمد ایدی. ایکی ایل اونونلا حاج زین‌العابدین تاغی‌اوفون دگیرمانیندا ایشله‌میشیک. احمد باکی‌دان گلندن سونرا قزوینین کناریندا اولان بؤیوک دگیرماندا ایشله‌ییردی. بیز یولوموزا داوام ائدیب گزیردیک. بیزدن نئچه آددیم قاباقدا بیر نفر اوجا حزین سسله اوخوماقدا ایدی. اونا یاخینلاشدیقجا سس اوجالیر آمما فارس دیلینده اوخودوغونا گؤره معناسینی باشا دؤشه بیلمیردیم. من سرعتیمی آرتیریب اونا یاخینلاشدیم. آیاقلارینین اوستونه‌دک چاتان آغ اوزون دون گئینمیشدی و ساغ الینده ایکی باشلی بالتا، سول الینین اوستونده چاناغا بنزر بیر قاب وار ایدی. ساچلاری کوره‌یینه چاتاردی. ساققالی ایسه دؤشونه. من بیرینجی دفعه ایدی بوجور آدام گؤروردوم. او حزین سسله اوخویوردو. یولدان کئچنلرین بعضیلری اللرینده اولان خیردا پولو چاناغا آتیردیلار. او هئچ کیمی سایمادان اوخویا-اوخویا یولونا داوام ائدیردی. بو آندا یان دوکاندان بیر نفر چیخیب درویش دئیه اونو سسله‌دی و الینده‌کی پولو اونون چاناغینا آتدی. من، "درویش بو جور اولارمیش"، دئیه اؤز-اؤزومه دوشوندوم. سونرالار اؤیرندیم کی، درویشین الینده‌کی ایکی باشلی بالتایا تبرزین، قولونداکی چاناغا کشکول دئییرلر. بیر مثل وار: "چوخ یاشایان چوخ بیلمز، چوخ گزن چوخ بیلر". بو عین حقیقت دیر. گزمک بوردا سیاحت معناسیندادیر. انسان سیاحتده گؤرمه‌دیین گؤرور، بیلمه‌دیگین‌اؤیره‌نیر و اؤز دونیا گؤروشونو آرتیرماقلا سیاحتنامه شکلینده یازیب گله‌جک تاریخین آیناسینی یارادیر

حاشیه:

دونیادا بؤیوک سیاحلار چوخ اولموشدور. اونلار اؤز سیاحتلری ایله دونیانین چوخ قسمتینی گزیب دولانیب آغیر محرومیتلره باخمایاراق سیاحتنامه‌لر یازیب اؤلکه‌لرین سیاسی، اجتماعی، جغرافی

وضعیّتلرینی گله‌جک نسیللره تقدیم ائتمیشلر. بئله سیاحلاردان بیری ده حاجی زین‌العابدین شیروانی‌دیر. بو آذربایجانلی سیاح ۱۷۸۵ ایلده شاماخی شهرینده روحانی عایله‌سینده آنادان اولوب بئش یاشیندا کربلایه آپاریلمیشدیر. او زامانین عالملرینین حضوروندا درس آلیب صاحب علم اولاندان سونرا قیرخ ایل سیاحتده اولموشدور. بو مدتده آلتمیش مین کیلومئتردن چوخ یول گئتمیشدیر. یازیچی نورالدین کریموف بؤیوک سیاح باره‌سینده یازدیغی "قیرخ ایل سیاحتده" آدلی کتابیندا ح. ز. شیروانی حقینده یازیر: "حاجی زین‌العابدین شیروانی چوخ چتین کئچیلن سوسوز صحرالاردا، اوجا قارلی داغلاردا، سیخ مئشه‌لرده، دالغالاری ایله انسانی لرزییه گتیرن اوقیانوس و دنیزلرده آلتمیش مین کیلومئتردن آرتیق یول گئتمیش و بونا قیرخ ایل واخت صرف ائتمیشدیر. کتابین مؤلیفی بو سیاحتلری دؤرد حصّه‌یه بؤلموشدور.

بیرینجی خط سیر: باغداد، عراق، عجم، گیلان، تالیش، موغان، شیروان، ایران آذربایجانی، خوراسان، هرات، زابل، کابیل، پاکیستان، هندیستان، بانقلادئش، سیام و ماچین داغلاری، سریلانکا، سیند، مولتان، سونرا داغ یولو ایله، کئشمیر، بدخشان، غربی تبت، پامیر، تورکیستان، یارکند، تیان‌شان، داشکند، بوخارا- کابیل یولو ایله تخارستان، توران، فارس ایالتی، سیاح، "سیام ماچین آدلاری" دئینده اندونزیانین اوچ مین آدالارینی نظرده توتور. اندونزیادا بو سیاحین آدی عبدیلمیش اونون آدینا موزه‌لر، کتابخانالار حصر ائدیلمیشدیر.

ایکینجی خط سیر: او، شیرازدان دارابا گلیر. سونرا بندرعباس، هورموز بوغازی، عمّان دنیزی، مسقط، باسیر آدالاری، حزرموت، یمن، باب‌المندب، حبشیستان، سودان، سونرا یئنه عربستان، جده، حجاز، مکه، مدینه، قرمزی دنیز یولو ایله قینه‌نیلین ساغ ساحلینده قصبه، نیل، پورت سعید، قاهره، اوردون، فلسطین، لوبنان، سوریا و عراق سیاحتلری باشلانیر.

اوچونجو خط سیر: باغداد، دیاربکر، قارارمان، آیدین منطقه‌سیندن آتلانتیک اوکئانینا گئدیب قاییتمیشدیر. بو خط سئر بئله‌دیر: آتلانتیک اوکئانی آدالاری، بالکان یاریم آداسی، آرالیق دنیزینده‌کی آدالار روم، آنادولو، آذربایجان تهران، همدان، اصفهان، کرمان، شیراز.

دؤردونجو خط سیر: شیراز، بوشهر، فارس و عمان کؤرفزلری، عربستان دنیزی، عدن کؤرفزی، باب‌المندب بوغازی، قیرمیزی دنیز، جده.

بو قیرخ ایللیک سیاحتین نتیجه‌سی بیر سیرا کتابلاردیر. بو کتابلاردان "ریاض السیاحه"، "حدایق السیاحه"، "بوستان السیاحه"، "کشف المعارف" کیمی اثرلرین آدینی چکمک اولار. بو کتابلار حال حاضردا دونیا کتابخانالرینین بزگیدیر. حاجی زین‌العابدین شیروانی بو سیاحت مدتینده گزیب دولاندیغی ممکتلرین بؤیوک عالیملری و دؤلت باشچیلاری ایله گؤروشموشدور".

یقین کی، حؤرمتلی اوخوجولار یوخاریداکی گتیردیگیم حاشیه بارەسینده منی باغیشلایاجاقلار. چونکی خاطرەلریمده صحبت گزمک و سیاحتدن گئتدیگینه گؤره بؤیوک آذربایجانلی سیاحین قیرخ ایللیک زحمتینی خاطیرلاتماقدان واز کئچه بیلمەدیم. من اؤزوم ایرانا گلەنه کیمی سیاحتده اولمامیشدیم. وطنه قاییتماغیم منیم اوچون بیر سیاحت حساب اولوردو. دئمک یئنی عالمه آددیم قویموشدوم. آغلیما گلمەینلر، گؤزلریمین قاباغیندان پرده-پرده کئچن اوشاق حماللارین منظرەسی، یارالی خورالی یوللار، بیر زامان ایرانین پایتاختی اولان قزوین شهری، و ایندی شاهدی اولدوغوم درویش مسئلەلەسی، بونلارین هامیسینین منیم اوچون یئنیلیگی وار ایدی. گون‌اورتا چاغی منزیله قاییتدیق. ماشینیمیزی قاراژین اورتاسیندا تعمیر ائدیردیلر. همسفرلریمیزین بیر نئچەسی ماشینین اطرافینا ییغیلمیشدیلار. بعضیلری بیزیم کیمی شهری گزمکدن گئری قاییدیردیلار. هامی ناهارا حاضرلاشیردی. گون‌اورتا چاغی ناهار یئمگی‌نین بیر قایدا اولدوغونو انزەلیده گؤردوم. باکی‌دا بو قایدانی گؤرمەمیشدیم. اوردا هر واخت آجسایدیق، غذا یئیردیک. بونون دا معین واختی یوخ ایدی. آمما شام یئمگی بیر قایدا اولاراق اؤز یئرینده ایدی. بونو دا دئمەلی‌یم کی، ایراندا گون‌اورتا ناهاریندان سونرا قیسا بیر یوخو آلماق، دینجلمک اوچون اوزانماق مدنی بیر عنعنه کیمی قبول اولموشدو. آمما باکی‌دا حتی بونا اوخشار بیر شئی یوخ ایدی. چونکی، اهالینین یوز فایزی سحر تئزدن ائودن چیخیر، اوشاقلار مکتبه، بؤیوکلر ایسه ایشه گئدیردیلر. حتی قادینلار ایشه گئدنده آلتی یاشینا چاتمامیش اوشاقلارینی باغچایا تاپشیریب گئدیردی. ساعات اوچده ایشدن قاییداندا اوشاغینی یا اوشاقلارینی اؤزلری ایله ائوه آپاریردیلار. بئلەلیکله ساعات اوچدن سونرا هامی ائوه قاییدیردی. خؤرک یئیندن سونرا پالتارلارینی دگیشیب گزمگه شهره چیخیردیلار. بیز ده ایرانا گلندن سونرا گون‌اورتا چاغی "ناهار ائلەمک" عنعنەسینی اؤیرندیک. ساعات اوچ اولاردی. تک باشینا خیابانا چیخدیم. ایندی ساغ طرفله (خیابانین شیمال طرفی) حرکت ائدیردیم. یای فصلی اولدوغونا باخمایاراق هاوا ملایم ایدی. بعضاً دوکانلارین قاباغیندا دایانیب اونلارین آل-وئرلرینه تاماشا ائدیردیم. بیر نفرین ایچەری گیریب بیر مثقال چای، باشقاسینین بیر سیر پئندیر و آیریسینین کیچیک بیر

قابـدا کؤمـور آلـدیغینی گـؤروردوم. او زامـان اقتـصادیّاتین نـه اولـدوغونو کفایـت قـدر بیلمه‌دیگیم اوچون بو باره‌ده دوشونه بیلمیردیم. سونرالار بو گؤردوکلریم یادیمـا دؤشـنده بیلیردیم کی، اهالینین خرید قـدرتی نـه قـدر آشـاغی ایمـیش. جاماعـاتین گئییمـی ده باکی‌لیلاردان گئریده قالمیشدی. فارس دیلینی بیلمه‌دیگیم اوچـون دانیـشیقلارینی باشـا دؤشموردوم. بو دیل منه یاد ایدی. یولوما داوام ائدیب قزوینین غربینه طـرف گئـدیردیم. اوزاقدان منه طرف گلن بیر جاوان آروادی گؤردوم. او آغ چادراسینی بئلینه باغلامیـشدی. چیگنینده سو ایله دولو کوزه‌نین آغیرلیغی‌نی حسّ ائتمه‌دن یولونا داوام ائـدیردی. "یقـین کی، بولاقدان گلیر"-دئیه اؤز-اؤزومه دوشوندوم. آمما شهرین اورتاسیندابولاق اولارمی؟ بو، آچیلمامیش کور دویون کیمی منی حیرته سالدی. بیر آز قاباغا گئدنـدن سـونرا بـو کـور دویون اؤز-اؤزونه آچیلدی. یئنه بیر نفرین الینده کوزه بیـر دریـن قویـودان چیخـدیغینی گؤردوم. بو قویو ناغیلداکی ملیک محمدین دوشـدویو قـارانلیق قویویـا بنـزه‌ییـردی. اوزو آشاغی گئدن پیللەلری وار ایدی. نـه قـدر باخـدیم دیبـی گؤرونمـوردو. آممـا آشـاغیدان آداملارین سسی گلیردی. یئنه بیر نفر یوخاری‌یا طرف گلمکده ایـدی. قـارانلیق قویـودان باش چیخارتماق اوچون پیللەلری بیر- بیر ائنیب آشاغی دوشمه‌یه باشـلادیم. گئتدیکجـه آشاغیداکی آداملارین سسی اوجالیردی. قیرخ پیلله ائنه‌ندن سـونرا مـسئله آیدینلاشـدی. قویونون دیبینده بیر چالا وار ایدی. دیوارداکی "شیر"ی آچیب سو دولـدوروردولار. بونـون نئجه بولاق اولدوغونو باشا دوشمه‌دیم. آشاغیدان یوخاریا باخاندا قویونون آغزی کیچیـک بیر باجا کیمی گؤرونوردو. بورانین هاواسی رطوبتلی ایدی. یوخـاری چیخماغـا باشـلادیم. ایشیقلی دونیایا چیخیب، راحات نفس آلدیم. یئنه بورانی ترک ائده بیلمیردیم. بیر قیـزین یوخاری گلدیگینی گؤردوم. او ایشیقلی دونیایا چیخمامیش نه جور اولدوسا، کوزه الیندن یئره دوشوب سیندی. قیزین وای سسینی ائشیتدیم. سونرالار بورانین آب آنبار اولـدوغونو اؤیره‌ندیم.

گؤرورم کوزه‌سی چیگنینده بیر قیز
چادراسی بئلینده قاباقدان گلیر

ساندیم کی، جانلارا دەین بو اولدوز
کوزەسین دولدورب بولاقدان گلیر

سایا- سایا، قیرخ پیللەکان
قیرخ پیللەلی قویو گؤردوم
کوزەلره شیر-شیر دولان
من ایلنمیش سویو گؤردوم

پیللەلردن بیر قیز ائندی
نه دانیشدی، نه ده دیندی
او بودرەدی، کوزه سیندی
دوداغیندا وایی گؤردوم

کؤنول ملکی غبار-غبار
اینجیمەسین قوی بولاقلار
آخی دئسم گولونج اولار
قیش چاغیندا یایی گؤردوم

بو منظرەدن سونرا خیابانین آخیرنا طرف یئریدیم. قزوینی تانیماق ایستەییردیم. اودور کی، هر بوجاغینا باش ووروردوم. من او زامانلار هاردان بیلئیدیم کی، واخت اولاجاق همین قزوین‌ده آیلارلا مسکن سالیب بو شهرده ایشه مشغول اولاجاغام. و اونو کوچه-کوچه، ائو-ائو گزیب دولاناجاغام. گونش قزوینین غربینده اولان کیچیک داغلارین اوستونده اؤز تئللرینی هؤروب دال گردنینه آتاندا گئری دؤنوب قاراژا طرف حرکت ائتدیم. داها قزویندن دویموشدوم و بو افسانەلی شهری ترک ائدیب یولوموزا داوام وئرمەیی، اؤز دەده-بابا یوردوم اولان کندیمیزی گؤرمک ایستەییردیم. من قاراژا یئتیشنده ماشینین اوستونده گئدن عملیات قورتارمیشدی. سوروجو و همسفرلریمیز بیر

یئره یغیـشیب دانیـشیردیلار. سـوروجونون فیکـری شـام یئییـب یـولا دوشـمک ایـدی. مسافرلرین اکثریّتی ایسه سحر تئزدن حرکت ائتمگی مـصلحت گـؤروردولر. مـسافرلردن بیری دئییردی: "گوندوزون شری گئه‌جنین خیریندان یاخـشیدیر". بئلـه‌لیکلـه گئجـه‌نـی قاراژدا گئجه‌له‌ییب هاوا ایشیقلاناندا ماشیندا اولان یـوکلرین اوسـتونه مینـدیک. ماشـین آتیلیب دوشه-دوشه خیابانا گیردی. یئنه بیز یئنه یوللار....

زنگان یوللاریندا

زنگانا گئدن یوللار دوزنگاه ایدی. چالا-چوخورلارینا باخمایاراق أیری-بوروق دؤنگه‌لـردن خبر یوخ ایدی. داغلارین دؤشونده گونشین حرارتیندن آغاران زمیلر گؤزلرینی دؤیوردولر. همسفرلریمیز ایکی گئجه یاتیب دینجلدیکلرینه گـؤره هامیـسی شـنگول و شـاد ایـدیلر. هره‌سی بیر مؤضوعدا صحبت ائتدیکلرینه باخمایاراق سؤزلرینی ماشینین نریلتیی‌سـیندن باشا دوشمک اولموردو. انزه‌لی-قزوین یوللاری کیمی زنگانا گئدن یـوللاردا دا سـاکیتلیک ایدی. اتوبوس یا سواری ماشینلاری گـؤزه دگمیـردی. نـادر حـاللاردا یـوک ماشـینلارینا راست گلمک اولوردو. زنگانا نه قدر قالدیغینی بیلن یوخ ایدی. یـول قیراغینـدا آغـارمیش زمینین جانینا دوشن بیچینچیلـرین یانینـدان کئچیردیـک. گونـشین شـعالاری آلتینـدا پاریلدایان اوراقلار گؤزلریمیزی قاماشدیریردی. اونلار بیزی گؤرنده ایشلریندن ال چکیـب بیـزه بـاخیردیلار. بیـز ده اللریمیـزی گؤیـه قالـدیریب سـانکی یورولمایاسـینیز دئییـب اؤتوردوک. گؤزلریمی اوزانان و آخیری گؤرونمه‌ین یوللارا دیکیب قالمیشام:

گئدیریک... گون شاخیر زنگان اؤنده‌دیر
باکی‌دان ذهنیمه تانیشدیر بو آد
آه زنگان گلیرم گؤزوم سنده‌دیر
وطنین حسرتی ایچیمده قات- قات

هر یولون نؤقطه‌سی، سونو وارسا، بس
بو یولون نؤقطه‌سی، سونو هاردادیر؟

دئییرم: آی یوللار گودلین، غرض
وطنی گؤرمه‌یه کؤنول داردادیر

دوغرودان دا بو شهرین آدی منه باکی‌دان تانیش ایدی. باکی‌دا زنگانلی چوخ ایدی. اوردا دا چؤره‌ک‌چیلیک ایله مشغول ایدیلر. آتامین بیر نئچه زنگانلی دوستو وار ایدی. باکی‌دا یاشایان ایران آذربایجانیندان یالنیز زنگانلیلارین بیر مسجدی وار ایدی. من بیرینجی صینیفده اوخویاندا بو مسجدین یانیندان اؤتوب گئدردیم. "خرم‌دره" کندینی آرخادا قویموشدوق. یوللار دوز، هامار اولماغینا باخمایاراق ماشینیمیز تیسباغا کیمی یول گئدیردی. مسافرلر گئتدیکجه حوصله‌دن دوشوردولر. من آتامدان زنگانا نئچه کیلومئتر قالدیغینی سوروشدوم. آتام چیگینلرینی آتیب:

-نه بیلیم آی بالا! من ده سنین کیمی بو یوللارا بلد دئییلم.

آتامی حوصله‌سیز گؤروب داها دنیمه‌دیم. او عمومی حالدا عصبانی ایدی. من آتامدان قورخاردیم. کیچیک بیر مسئله اوستونده منی دؤیردی. بونا گؤره ده یوروجو چاغلاری آرادان آپارماق اوچون اؤزومه صحبت یولداشی تاپمالی ایدیم. شیرزاد منیم یاخینلیغیمدا ایدی:

گئدیریک، شیرزادلا یاناشییام من
دئدی: آدین ندیر؟
- هاشمدیر، دئدیم
- یاشینیز نئچه‌دیر؟
- اون بئشینده‌یم!
عؤمرومون گونومون گونشینده‌یم.
قاچدی دوداقلاری بو آن شیرزادین
- بس دئمک تحصیله مجال تاپمادین!
- دوغرودور طالعیم تالانمیش منیم
سولدو جوجرمه‌میش تورپاقدان دنیم

باکی‌دا شاد ایدیم، باکی‌دا خرّم
هر نه‌ییم وارسا دا اونوندور کرم
یاشیل بیر سرو ایدیم، درسیمده ممتاز
گؤرمه‌دیم، بیلمه‌دیم عؤمرومده بیر یاس
هر یئنی نؤقطه‌یه قویدوقجا آددیم
شعریم، قلمیم اولدو امدادیم
گوندوزوم نغمه‌لی، گئجه‌لریم شن
من ایدیم پاپاغی گؤیه سورتوشن
من ایدیم والئهی شعرین، صنعتین
من ایدیم یولچوسو بیر علوییتن
مین گولدن هورولموش چلنگ ایدیم من
هر اؤتن گئجه‌مه سحر دئدیم من
مکتبلی گونلریم، نورلو چاغلاریم
سؤندو حزین- حزین گور چیراغلاریم
شیرزاد:
-داریخما قارداشیم بو قدر منجه
دؤران اولماسا دا اؤز دیله‌ییینجه
علم اؤزو مشعلدیر ظلمتده یالنیز
علم‌سیز بیر انسان قوشدور قانادسیز
باکی‌دان اولسان دا سن بو گون جدا
طالعین حؤکمودور سنینچین بو دا
نیتین مؤحکمسه، ارادن متین
سیخارسان الینی شعرین، صنعتین
تصمیمین بیر اولسا، مکتبدن کنار
اوخوسان، دیز چؤکر سنه آرزولار

دئمه علم اوخویوم، کئفیم دورولسون
باشیمدا دؤولتدن تاجیم دا اولسون
هر عالیم علمیندن قازانسا مین-مین
محو اولار، پوزولار صفاسی علمین
سن منیم، من سنین بو ائللر بیزیم
بو دردلی، ورملی کؤنوللر بیزیم
هر کتاب، فضیلت ادب دئییلمی؟
حیاتین‌اؤزو ده مکتب دئییلمی؟
من:
عؤمرومده گؤرمه‌دیم نه هجران، نه یاس
آخیردا هجرانلا اولدوم هم‌آواز
آیاق باسمامیشام عؤمرومده کنده
هولا سورمه‌میشم، خرمن دؤینده
باکی‌دان آیریلدیم بو وطن، بو من
وطنده بس ندیر الیمدن گلن؟
شیرزاد:
باکی دا بیر زامان یازیق بیر شهر
آخشامیندا کدر، گوندوزونده شر
قوچولار شهرده، شهرتده، شاندا
ائشردی بوغلارین هر تین باشیندا
جهلین، جهالتین باشیندا بیر تاج
اوشاقلار کتابا، مکتبه محتاج

نهایت ائللرین توکندی صبری
علویت مارشینین چالیندی طبلی

ایران دا، باکی‌نین کئچمیش چاغیندا.
شاه چاپیر کؤهله‌نین اؤز سایاغیندا
گون گلر یورد ائدر اورکلرده کین
گولر ایراندا دا باهاری علمین
سن ده قلمینله سفربر کیمی
سحرین ائلچپسی بیر اولکر کیمی
یازارسان ظلمته آتش جالانسین
سهندین باشیندا بوز پارچالانسین
یاز! گونش دوردوغو گؤیدن ائنرکن
شعرینین کاروانی اویانسین ائرکن
یاز، یارات! شعریندن تیتره‌سین فلک
اولما وطنینده غریبه‌لر تک
یاز کی، اصیل شعر هنردیر یقین
کؤنول آهنگیدیر بشریّتین

×

شیرزادین هر سؤزو قلبیمدن گلیر
صحبت اوزاندیقجا، یوللار گؤده‌لیر
بؤیودو، بوی آتدی اؤنومده شیرزاد
ایچیمده آرزولار اویاندی قات-قات

بیلمه‌دیم لحظه‌لر دولانمیش هاچان
یاییب اؤز عطرینی دوزلره زنگان
غروبون قاشیندا کؤزه‌ریر گونش
شیمالدان چاغلایان یئللر فرح‌بخش

زنگانین اوّلی، بو شهر، بو بیز
زنگانی گؤرمگه وورور قلبیمیز
گون باتیب...چیراغین یاندیراندا شب
آذان‌دیر... سس گلیر، الله و اکبر
دوه کاروانی تک سورونور ماشین
هامییا غریبه گؤرونور ماشین
زنگانین یاراسی قزویندن درین
یارانین دردیندن قی‌ییب گؤزلرین

آرتیق زنگانا وارد اولموشدوق. خیابانین اورتاسی ایله یاواش-یاواش اؤتوردوک. زنگانلیلار بیزه حیرتله باخیردیلار. ائله بیل باکی مهاجرلری اولدوغوموزو باشا دوشموشدولر. گؤزلرینی بیزدن چکه بیلمیردیلر. من بیلمیردیم خیابانین هانسی طرفینه باخیم. آذان چاغی اولدوغونا گؤره دوکانلارین چیراغلاری روشن ایدی. زنگان دا قزوین کیمی دردلی ایدی. بو ایکی شهر آراسیندا او قدر ده فرق دویولموردو. بیر آز سونرا ماشینیمیز شهرین آخیریندا بیر قهوه‌خانا قاباغیندا دایاندی. بیز ایندی آذربایجانین بیر گوشه‌سینده ایدیک. هامینین بوردا تورک دیلینده دانیشدیغینا گؤره سئوینیردیم. زنگاندا بیر آز دینجه‌لیب شام ائله‌دیکدن سونرا حرکت ائتمه‌لی ایدیک. اونا گؤره ده شهرین ایچینه طرف یئریدیم. دسته-دسته آداملارین شهره گئتدیکلرینی گؤردوم. بونلار هارادان گلیرلر؟ سونرا یولون اوتایییندا قارانلیقدا گؤرونمه‌ین قبرستانلیغین اولدوغونو بیلدیم. جمعه‌آخشامی اولدوغونا گؤره هامی اؤز اؤلولرینه باش وورماغا گلیبلر. قبرستاندان خوشوم گلمه‌دیگیندن قهوه‌خانایا دؤندوم. مسافرلرین چوخو پالچیقدان تیکیلمیش سکی اوستونده اوتوروب چای ایچیردیلر. آتام، آنام، قارداشلاریم قهوه‌خانانین ایچینده ایدیلر. من ده اونلارا قوشولدوم. قزوینده آتام، یوللاردا یئمک اوچون تدارک گؤرموشدو. سفره‌میزی آچیب اولدوغوندان یئییب تو ققانین آلتینی برکیتدیک. بیر آز سونرا یولا دوشمه‌لی ایدیک. زنگانی آغیللی باشلی گزه بیلمه‌دیگیمدن حیفسیله‌نیردیم. دئییلدیگینه گؤره زنگانین

اوستو اؤرتولو بیر بازاری دا وار. بو بازارین بیر حصّه‌سی میسگرلرین مکانی‌دیر. زنگان میسی ایرانین هر یئرینده حتی باکی‌دا دا مشهوردور. مسگرلر میسدن قازان، قابلاما، کاسا، آبگردان، مجمعی، سینی و باشقا قابلار قاییریب ایرانین باشقا شهرلینه گؤنده‌ریرلر. نه ایسه یولا دوشمه‌لی ایدیک. مسافرلر ماشینا مینیردیلر. بیر آزدان حرکت باشلاندی. میانا بیزی گؤزله‌ییردی.

حاشیه:

آلتمیش ایکی ایل بوندان اوّل ایرانین هئچ بیر نؤقطه‌سینده یوللار آسفالت اولمامیشدی. سونرالار بیلدیگیمه گؤره یالنیز تهران‌دان کرجه قدر اولان مسافه آسفالت ایدی. بو دا او زامان ایرانین اقتصادی باخیمدان نه قدر گئریده قالدیغینی گؤستریردی. انسانین بدنینده قان دامارلارینین اهمیتلی اولدوغو کیمی، هر مملکتین قان دامارلارینی تشکیل ائدن یوللاردیر. بیز حرکت ائتدیگیمیز او زامانکی آدینی "یارالی- خورالی" قویدوغوم خلوت یوللار دا اقتصادیاتین نه قدر گئریده قالدیغینی گؤستریردی.

قزوین-زنگان یولونون دوز، هامار اولدوغو حالدا، زنگان-میانا یولو ائنیشلی، یوخوشلو ایدی. بو تپه‌نین اوستوندن ائنیب، او بیری تپه‌نین باشینا چیخیردی. بعضی یئرلرده ایسه ایلان کیمی قیوریلا-قیوریلا گئدیردیک. یاخین یا اوزاقلاردا آرابیر پالچیقدان تیکیلمیش کندلر گؤرونوردو. شیرزادلا روس قیزی صحبتده ایدیلر. اونلار روس دیلینده دانیشیردیلار. بعضی حاللاردا هر ایکیسی شاققا چکیب گولوردولر. من روس دیلینی بیلدیگیمه گؤره اونلارین دانیشیقلارینی باشا دوشوردوم. شیرزاد اونو ائلمیرا چاغیریردی. ائله آن دا اولوردو کی، ائلمیرا دینمز، دانیشماز حالدا گؤزلرینی بیر نؤقطه‌یه زیلله‌ییب درین فیکره گئدیردی. بو دا اونونچون طبیعی ایدی. بو روس قیزینین ایرانا گلمه‌سی قارانلیق قویویا داش آتماق کیمی بیر شئی ایدی. آخی طالعی سیناقدان چیخمامیش بیر انسان اؤز گله‌جه‌یی باره‌ده نئجه دوشونه بیلردی؟

ماشین یئریدیکجه مسافرلر تاواندان آسیلمیش فنرلی بئشیکلر کیمی آتیلیب دوشوردولر. بونا باخمایاراق اؤنوموزدن یوک چاتیلمیش ده‌وه و اولاغ کاروانلاری اؤتوب کئچیردی. بو کاروانلار بؤیوک شهرلرله کیچیک شهر و کندلر آراسیندا تجارت علاقه‌لری یارادیر، خالقین امتعه احتیاجلارینی آرادان قالدیریردی. گون‌اورتایا آز قالیردی. دولایلی

یوللارین بیرینده ماشین دایاندی. سوروجونون شاگردی پنجر اولموش تکره باخیب باشینی تووولادی. کیشیلر، اوشاقلار ماشیندان دوشدولر. سوروجو ایله شاگیردی دال تکرلرین بیرینی آچیب تعمیره باشلادیلار. چوخ چتینلیکله لاستیکین دلیگینی تاپیب توتدولار. بو دا ایکی ساعاتا یاخین واختیمیزی آلدی. مسافرلر بو فرصتدن استفاده ائدیب ناهارلارینی یئدیلر. یئنه یولا دوشدوک. نئچه ساعات یول گئدندن سونرا میانا داغلارینا چاتدیق. او زامان قافلانتی تونئللری یوخ ایدی. قیز کؤرپوسونون اوستوندن کئچیب "قیزیل‌اؤزه‌ن" چایینین قیراغی ایله میانایا یوللاندیق. گونون باتماغینا ایکی ساعات قالاندا شهره، داها دوغروسو بیر قصبه‌یه گیردیک. میانانین اورتاسیندان باش آلیب گئدن خیابان سانکی ماشینیمیزا دارلیق ائدیردی. بیر-بیرینین یانینا دوزولموش کیچیک دوکانلاردا نه جور شئیلر ساتیلماسینی دا بیلمک اولموردو. بوردا باغ-باغاتدان، گؤزه چارپان یاشیللیقدان اثر یوخ ایدی. مسافرلرین یئمه‌یه لازیم اولان شئیلره احتیاجی اولدوغونا گؤره بیر نئچه دقیقه دایانمالی اولدوق. من آشاغی دوشوب چؤره‌ک آلمالی ایدیم. دوکانلارین بیرینده ساری خورمانی گؤرنده آغزیمین سویو آخماغا باشلادی. آتامدان پول آلیب بیر چرک ده خورما آلدیم.

حاشیه:

خورما تامارزیسی اولدوغوما تعجّب ائتمه‌یین، باکی‌دا خورما یوخ ایدی. یالنیز تصادفا بیر دفعه خورما یئمیشدیم و دادی داماغیمدا قالمیشدی. بیر گون آنام منه پول وئریب ائویمیزه لازیم اولان بیر نئچه نؤع شئیلری آلیب گتیرمه‌یی تاپشیردی. ماغازایا گئتدیم و همین ساری خورمانی اوردا گؤردوم. اوستونده روس دیلینده (XYPMA) یازیلمیشدی. اونون اوستونده بو آد یازیلماسایدی خورما اولدوغونو بیلمه‌یه‌جکدیم. چونکی خورمانین آدین ائشیتمیشدیم، اؤزونو ایسه گؤرمه‌میشدیم. او زامان یوز قرام او ساری خورمادان آلدیم. خورمانین ساریسی، قاراسی، قهوه‌ییسی و نئچه رنگده اولدوغونو دا بیلمیردیم. سونرالار یادیما دوشدو کی، انزه‌لیده گؤردویوم قارا خورمالار همین ساری خورمانین اعلاسی ایمیش.

بئله‌لیکله آلیب گتیردیگیم چؤرک‌له خورما بیزیم اوچون اعیانی بیر شام یئمه‌یی اولدو. یاریم ساعاتدان سونرا ماشینا میندیک. یولچو یولدا گرک. میانادان تبریزه گئدن یول

قدیم کؤهنه یول ایدی. یولو گؤرندن سونرا زنگاندان میانایا گلن یولا شـکر ائتمـک لازیـم ایدی. بو خاطره‌لری منیم کیمی یاشلی آداملار اوخوسالار نه دئـدیگیمی یاخـشی بیلرلـر. چونکی اونلار دا واختی ایله بو یوللاردان کئچملی اولوبلار.

هله گون باتمامیشدی. گئتدیگیمیز یولون ساغ طرفینده اوجا داغلار گؤرونوردو. اوندا من بیلمیردیم کی، ساراب بو داغلارین او طرفینده‌دیر. بو داغلارین اوستوندن یول اولـسایدی، أللی کیلومئتر گئتدیکدن سـونرا سـارابا چاتـاردیق. بیـز ایـسه ایکی‌یـوز کیلـومئتر یـول گئتمک و بو داغلاری دولانماق مجبوریّتینده ایدیک. یوللار همین یارالی- خورالی یـوللار ایدی. مسافرلرین هامیسی ناراحات ایدیلر. آمما دؤزملی اولدوقلارینی بیله‌رک هـئچ کـس دینمیردی. دوغروسو من اؤزوم ده بو یوللاردان یازماقدان یورولموشام. یـالنیز قاراچمنـده قالماغیمیز یادیمدادیر. سوروجو سحر تئزدن حرکت ائده‌جه‌گیمیزی بیلدیریدی. ائرته‌سی گون گونشدن قاباق یولا دوشموشدوک. "بوستان آبادی" کئچیب تبریز یولـو ایلـه حرکـت ائـدیردیک. "شـیبلی" گدیگینـه چاتمـامیش "قـورو گؤلـو" دولانیـب شـیمالا دؤنـدوک. "اریشتنابی" آرخـادا قویـوب "کـورد کندینـه" طـرف یوللانـدیق. یـاریم سـاعاتدان سـونرا "دوزدوزان" کندینه یئتیـشدیک. بـوردان کنـدیمیز زنگیلابـادا آلتـی کیلومئترلیـک یـول قالیردی. آتام ماشینی ساخلاتدیردی. سوروجویه دئدی:

- بیز بوردا دوشمک ایسته‌ییریک.

سوروجو راضی اولمادی و دئدی:

- سیزین شئیلرینیز یوکلرین آلتیندادیر. بو چوخ واخت ایـسته‌ییـر. بیـزیم ده واختیمیـز یوخدور و قراریمیز دا سارابادیر.

آتام یولـون قیراغینـدا بیـر نفـر دوزدوزانلـی ایلـه تـانیش چیخـدی. بیـزیم کندیمیزلـه دوزدوزان‌لـیلار بیـر عایلـه کیمـی ایـدیلر. بـونلارین هامیـسی بیـر-بیرینـی تـانییردیلار. دوزدوزانلی آتاما دئدی:

- اوغلومو زنگیلابادا یوللاییب سیزین سارابا گلدیگینیزی خبر وئره‌جه‌یم.

بئله‌لیکله چاره‌سیز قالیب اؤز کندیمیزدن اوتوز کیلومئتر اوزاقلاشمالی اولدوق. بو دا بیـزه باها باشا گلیردی. اوردا دوشسه ایدیک، آخشاما کیمی کندیمیزه چاتاجاقـدیق. نـه ایـسه

یولا دوشدوک. دوزدوزان کندی بؤیوک کند ایـدی. او زامـان اوچیـوز ائـولی اولاردی. بـو کنده باخیب اؤز کندیمیزی دوشونه بیلردیم. پالچیقدان تیکیلمیش بو ائولر پریشان حالدا ایدی. منی ماراقلاندیران کندین کوچه‌لرینده اوزاقدان قارا گؤرونن دیکّـه - دیکّـه قوسـی شکلینده اولان شئیلر ایدی. "بونلار ندیر؟"، دئیـه اؤزومـدن سوروشـوردوم. بونـدان عـلاوه ائولرین دیوارلاری بیر طرفی بوزاریردیسا، او بیری طرفی قارالیردی. آنامدان سوروشـدوم. "اونلار قالاقدیر" دئدی. قالاق ندیر آنا؟ تزه‌یـی یاپـارلار، قورویانـدان سـونرا اونـلاری بیـر-بیرینین اوستونه ییغیب سونرا سووایارلار. یئنه بو مسئله منه آیدین اولمادی. آخی تزه‌یـی نه‌دن یاپارلار، نه اوچون یاپارلار؟ اونلار نه‌یـه لازیمـدیر. بـونلارین هامیـسی کنـدده منـه آیدین اولدو. داها سونرالار ایسه عادی بیر مؤضوع اولموشدو. من یـاواش-یـاواش کنـدلی اولماغا طرف گئدیردیم. آمما کندلینین تام معنادا نه اولدوغونو اطرافلی شکیلده سـونرالار اؤیرندیم. ماشینیمیز سون نفسلرینی چکه-چکه سـارابا یاخینلاشـیردی. مـسافرلر سـارابا طرف بویلانیب باخیردیلار. سارابین سول چیگنینده اوجا و باشیندا قار لکـه‌لـری گـؤرونن بیر داغ گؤرونوردو. من یایدا یا قیشدا باشی قارلی داغ گؤرمـه‌میـشدیم. بـو بیرینجـی داغ ایدی کی، منه عظمتلی گؤرونـوردو. آتامـدان سوروشـدوم او داغـین آدی نـدیر؟ آتـامین دیلیندن سـاوالان آدی چیخـان کیمـی دیـسکیندیم. ای داد بـی‌داد! ایللـر بویـو آدینـی ائشیتدیگیم بو داغ کندیمیزین قولاغینین دیبینده ایمیش کی! ایندی هـاردان بیلئیـدیم بو داغی کنده یاشادیغینیز ائوین ایچیندن ده گـؤره بیلـه‌جـه‌یـم. اینـدی مـن هـارادان بیلئیدیم کی، هر گون سحر یئریمدن دورانـدا بیرینجـی سـالام وئـره‌جـه‌گـیم سـاوالان اولاجاقدیر.

سارابدا

سارابا یاخینلاشیردیق. اوزاقدان کند کیمی گـؤرونن بـو شـهر گئتدیکجـه آیدینلاشـیر و بؤیویوردو. بیزی باکی‌دا دا سارابلی تانی‌ییردیلار. من اؤز کنـدیمیزین آدینـدان قابـاق بـو شهرین آدینی ائشیتمیشم. آدیله فخر ائتـدیگیم سـارابا یاخینلاشـیردیق. مکتـب یاشـلی اوشاقلار زمیلـردن بیچیلیـب بـاغلانمیش درزلـری اولاغـلارا یوکلـه‌ییـب خرمنـه دوغـرو

آپاریردیلار. خرمنده بیر طرفده بوغدا کولشلرینی یئره یاییب اوستونده قاراماللاری جرگه قوشوب هولا سوروردولر. یئنی گؤردویوم بو منظره‌لر هله منه آیدین اولمامیشدی. سونرا بو ایشلری گؤرنلرین بیری اولدوم. بیز داها سارابین داروازاسیندا ایدیک.

– سالام ساراب! سنی خوش گؤرموشوک. نئچه گوندور سنی گؤرمک اوچون بو یوللاردا اسیر اولموشوق.

ساراب منه جاواب وئرمک عوضینه اؤز رؤیالارینین ایچینده اوزوردو. سانکی جاواب وئره‌رک: "سنین کیمیلری چوخ گؤرموشم، یئنه ده گؤره‌جه‌یم"، دئییردی.

– هر حالدا منیم سارابیم، من سنین قوناغینام، هم ده اؤز اوغلونام. منی باس باغرینا. بلکه بو گلدیگیم نئچه گونلوک یارالی–خورالی جاددالارین درد- رنجی جانیمدان چیخسین.

سارابین سانکی اوره‌گی کؤورلمیشدی. دوداقلارینین اوجوندا اویناشان تبسملری آیدین گؤروردوم. او منه خوش گلدین دئییردی. او زامان نه بیلئیدیم گله‌جکده اؤزو کیچیک، آدی بؤیوک بومکان، فداییلرین و اونلارین سرکرده‌لری "قاسم خانلارین"، "محبوبلارین" مسکنی اولاجاقدیر. من بو خیاللارین قوینوندا ایکن کاروانسارا کیمی بیر یئره گیردیک. مسافرلر یئنی نفس آلاراق ماشیندان ائنمه‌یه باشلادیلار. هر کس اؤز باغلی یوکلرینی ائندیریب بیر طرفه ییغیردی. بیز ده شئیلریمیزی بیر طرفه ییغیب آرخایین اولدوق. آتام آنامی و قارداشلاریمی یوکلرین یانیندا قویوب منی اؤزو ایله خیابانا آپاردی. بیر نئچه آدامدان مشهدی ابوالقاسیمین دوکانینی سوروشدو. ابوالقاسیم "سومالی" ایدی و قدیمدن بیزیم عائله ایله دوستلوقلاری وار ایدی. اونون دوکانی‌نین اوستو اؤرتولو بازاردا اولدوغونو دئدیلر. بیز بازارا گئدیب اونو آسانلیقلا تاپدیق. آتام اؤزونو تقدیم ائتمک همن قوجاقلاشیب اؤپوشدولر. درحال دوکانی باغلاییب بیزیمله گلدی. عایله‌میزله تانیش اولاندان سونرا بیر آرابا توتوب یوکلریمیزی ایچینه ییغدیق و ائولرینه طرف یولا دوشدوک. مشهدی ابوالقاسمین دؤشنمیش حاضر بیر اوتاغی وار ایدی. اورانی بیزیم اختیاریمیزدا قویدو و "نه قدر سارابدا قالسانیز منیم ائویمی اؤز ائوینیز بیلین"، دئدی. مشهدی ابوالقاسم بیزیم کندیمیزدن اون آلتی کیلومئتر آرالی "سوما" کندیندن ایدی.

هله آتام باکی‌یا گئتمه‌میشدن قاباق مشهدی ابوالقاسیمین باجیسی خاورخانیم آتامین داییسی اوغلو ایله ائولنمیشدی. دئمک اونونلا بیزیم قوهوملوغوموز دا وارمیش. آتام باکی‌دا اولاندا مشهدی ابوالقاسیمین سارابا کؤچدوگونو و اوردا دوکان صاحبی اولدوغونو بیلیردی. بیزیم شئیلریمیزین یاریسی کاروانسارادا قالمیشدی. همین آرابا ایله قاییدیب یوکلری داشییاندا مسافرلرین چوخو اوردا ایدی. شیرزادلا ائلمیرا بیر طرفده دورموشدو. ائلمیرا آغلاییردی. من اونلارین یاخینلیغیندا ایدیم. دانیشیقلارین ائشیدیردیم. اونلار روس دیلینده صحبت ائدیردیلر. ائلمیرانین الینده دستمال وار ایدی. او دایم گؤزلرینین یاشینی سیلیر و "سن منه دئمیشدین ساراب بؤیوک شهردیر، حال‌بو کی، بیز کنده گئتملی‌ییک"، دئییردی. شیرزاد ایسه ائلمیرانین گؤز یاشلارینا دؤزه بیلمیرمیش کیمی دئییردی:

– ائلمیرا! بیز موقتی اولاراق کنده گئدیریک. کنده قالان دئییلیک. من سنه سؤز وئریرم کی، تبریزه یا دا تهرانا گئتملی‌ییک.

من بو منظره‌نی گؤروب ناراحات اولدوم. اوره‌گیم ائلمیرایا یانیردی. او حاقلی ایدی. سونرا ایسه اؤز–اؤزومه دوشونه‌رک "آدام اؤز سئوگیلیسی ایله جهنمه ده گئتسه اورا بهشت اولار"، دئییردیم. شیرزادلا گؤروشوب اوندان آیریلدیم. او گونو بیز عایله‌میزله مشهدی ابوالقاسیما قوناق اولدوق. صحبت اسناسیندا معلوم اولدو مهمانداریمیزین اؤزو ده سککیز ایل قاباق باکی‌یا گئتمیش و بیر ایل قالاندان سونرا یئنه ایرانا قاییتمیشدیر. او بیزدن باکی‌دا اولان سومالیلاردان خبر آلیردی. او گئجه یاتماغا اؤز اوتاغیمیزا قاییتدیق. بئش گون یوللاردا یوخوسوزلوق چکمیشدیک. بو مدّتدن سونرا اؤز یورغان دؤشکلریمیزی آچیب راحات یاتدیق. مشهدی ابوالقاسیمین مندن ایکی یاش کیچیک احد آدلی بیر اوغلو وار ایدی. نئچه ایل مولّا مکتبخاناسیندا درس اوخوموشدو. اونونلا تئز دوست اولدوق. ائرته‌سی گون اونونلا گزمه‌یه چیخدیق. احدین محله یولداشلاری منه حیرتله باخیردیلار. اونلار بیرینجی دفعه ایدی کی، خاریجدن گلن بیر نفری گؤروردولر. منیم اگنیمده‌کی پالتارلار اونلارینکیندان چوخ یاخشی ایدی. منی اونلاردان باشلیجا اولاراق فرقلندیرن باشیمداکی کئپی ایدی. اونلار یا باشی آچیق ایدیلر، یا دا اؤزلرینه مخصوص

پاپاقلاری وار ایدی. اونا گؤره ده پاپاغیما چوخ دقت یئتیریردیلر. بئله‌لیکله اونلارلا دوست اولدوم. اوشاقلار منیم صحبتلریمه دقتله قولاق آسیردیلار. آمما اونلارین بیری چوخ قاش قاباقلی ایدی. منیم دانیشیقلاریما قولاق آسمیردی. احددن بونون سببینی سوروشدوم. "او اوغلان محله اوشاقلارینین قوچوسودور، هامی اوندان قورخور"، دئدی. من اؤز حسابیمی بیلدیم. اؤز-اؤزومه "سارابدا قالان دئییلم، اونونلا دوست اولمالی‌یام، قوی اوره‌گینده کین قالماسین"، دئدیم. بونا گؤره ده اونونلا گوله-گوله دانیشیردیم. آمما بونون هئچ تأثیری یوخ ایدی. اوچونجو گون ایدی کی، سارابدا ایدیک. یئنه محله اوشاقلاری باشیما یغیشمیشدیلار. من اونلارا باکی‌دان صحبت ائدیردیم. بو آندا آدی عزیز اولان همین اوغلان گلیب اؤنومده دایانیب آجیقلی حالدا دئدی:

- منیمله ووروشورسان؟

- سن منه نه ائدیبسن کی، سنینله ساواشام.

او نه قدر آجیقلی حالدا دئدیسه من اونا گوله-گوله جاواب وئردیم. عزیز اوشاقلارین اوزونه باخیب گؤلومسه‌دی. او ایسته‌ییردی اوشاقلارا دئسین کی، گؤردونوزمو مندن قورخور. احد ایله ناهارا ائوه قاییتدیق. احددن خبر آلدیم کی، عزیز نه اوچون منیمله بو جور رفتار ایله‌ییر؟ احد دئدی اونونلا ایشین اولماسین. او کلله وورماقدا چوخ اوستادیر. منی گولمک توتدو. احد خبر آلدی نیه گؤلورسن؟ من گولمه‌گیمین سببین اونا دئمه‌دیم. باکی‌دا دؤیوش زامانیندا کلله‌دن استفاده ائتمک مد ایدی. بو دؤیوشون اؤزونه مخصوص فن‌لری وار ایدی. من بو فنلری بیلیر و اؤزونو نئجه مدافعه ائتمه‌گی ده باجاریردیم. دعوا اولماسین دئیه ساراب اوشاقلاریندان گئن گزمک ایسته‌ییردیم. آمما یاشیمین طلبلری بونا مانع اولوردی. اون بئش یاشیما گیرمیشدیم. بو یاشدا اولان جاوانلارین ان دلیسوو زامانلاری اولور. سارابدان خوش خاطره‌لرله آیریلماق ایسته‌ییردیم. آمما عزیز قاباغیمی کسمیشدی. او مندن ال چکمیردی. آتماجا سؤزلر دئییب منی تحریک ائدیردی. من ایسه اهمیت وئرمیردیم. نه ایسه عزیز ایشینی گؤردو. قاباغیمدا دایانیب دئدی:

- سن دونن باکی‌دان گلیب بو گون سارابدا قوچولوق ائدیرسن؟

آرا وئرمه‌دن یاخامدان توتماق ایسته‌ینده مـن اونـدان قابـاق فرصـتدن اسـتفاده ائـدیب یاخاسیندان یاپیشدیم و اونو اؤزومدن گئنده ساخلادیم. نه قدر چالیشدی کلله ایلـه منـی وورسون، باجارمادی. او منی او زامان وورا بیلردی کی، اللریمی یاخاسیندان چکه بیلسین. آتیلیب دوشـدوکجه یورولـوردو. آخیـردا اؤزونـو منـیم الیمـدن قورتارمـاق اوچـون یـول آختاریردی. من بونو گؤروب اونو ایکی اللی دالا ایته‌له‌دیم. عزیـز دال- دالا گئـدیب یئـره ییخیلدی. یئردن دوراندان سونرا "گؤر سنه نه ائده‌جه‌گم"، دئییـب اوشـاقلاردان آیریلـدی. هامی منه باخیردی. اونلار فیکر ائده بیلمیردیلر کی، قـضیه بـو نتیجـه ایلـه قورتارسـین. محله اوشاقلاری اوره‌کدن سئوینیردیلر. من بونو گؤزلرینـدن اوخویـوردوم. آممـا ظـاهرده ناراحات گؤرونوردولر. من اؤزوم ده ناراحات ایدیم. آمما منیم گنـاهیم یـوخ ایـدی. سـارابا گلدیگیمیزدن دؤرد گون کئچمیشدی. آتام بیر آت کرایـه ائـدیب کنـدیمیزه گئتـدی. او ایسته‌ییردی کی، کنددن قاییداندا اؤزو ایله مالـدان اولاغـدان گتیرسـین و شـئیلریمیزی اونلارا چاتیب کندیمیزه آپاراق. آتامین کنددن قاییتماغی بـئش گـون چکـدی. اؤزو ایلـه اون ایکی اولاغ و کندلیلریمیزدن بـئش نفـر گتیرمیـشدی. اونـلار اوتـوز کیلـومئتر یـول گلمیشدیلر. اولاغـلاری حـه‌یطـه بوراخیـب، ناهـار یئمـه‌یـه و بیـر آز دینجلمگـه اوتاغـا چیخدیلار. منیم الیمه گیره‌وه دوشموشدو. او واختا قدر اولاغ مینمه‌میشدیم.

آتام کندیمیزه گئدن گونونون آخشامی کنده چاتمیش، گئجه‌نـی اوردا قـالمیش و کنـد اهالیسینه قوناقلیق وئرمیشدی. بیزیم کندده ان یاخین قوهوملاریمیزدان بـی‌بـیم ایـدی. اونلارین جمیله آدلی بؤیوک قیزلاری وار ایدی. او مندن بیر یاش بؤیوک ایدی. ایکینجـی دره‌جه‌لی قوهوملاریمیز چوخ ایدی. کنـدیمیزین بـئش کیلومئترلیگینـده مهربـان آدلـی بؤیوک بیر کند وار ایدی. اونـا مـین ائـولی مهربـان دئییردیلـر. دئمـک اولار کـی، بیـزیم ماحالمیزین مرکزی سایبلیردی.

حاشیه:

ماحالیمیز "آلان‌بیراغوش" آدلانیردی. قیرخ پارچا کنده یاخین اولان بو ماحالین مرکـزی مهربـان کنـدی ایدی. بو کند اقتصادی باخیمدان دا اهمیّتلی ایدی. بئله کی، اطراف کندلرین هامیـسی آلـیش-وئـریش

مرکزی ایدی. اودور کی، مهربانین چوخلو دوکانلاری و بازاری وار ایدی. آلان‌بیراغوشون کندلرینین اکثریتینده خالچا توخونوردو. اهمیتی چوخ اولان بو صنعتین مرکزی یئنه ده مهربان ایدی. بو بؤیوک کندین مکه‌یه گئتمیش حاجیلاری دا چوخ ایدی. اونلارین دوکانلاریندا خالچا توخوماق اوچون لازیم اولان مالار: خاما، ایپلیک، بویاق و باشقا یاشایش شئیلری ساتیلیردی. مهرباندا اولان دوکاندارلارین اؤزلرینه مخصوص مشتریلری وار ایدی. بو مشتریلر و یئنی خالچا توخویانلار اونلارا مراجعه ائدیب خاما، ایپلیک، بویاق گؤتوروب خالچا توخوماغا باشلاییردیلار. بو شرطله کی،توخودوقلاری خالچانی یالنیز خام مال آلدیقلاری آداما ساتمالیدیر. سؤز بوراسینداییر کی، توخونان خالچا گونده‌لیک قیمت‌له حساب اولونمالیدیر. اودا قالیردی خالچا آلانین انصافینا. ساتیش زامانی خالچا توخویانین نیسیه آپاردیغی قند، چای و س. بو کیمی شئیلر پولو حسابلانیر، خالچانین قیمتیندن چیخیلیر وقالان پول ایسه بؤلونوردو. بئله‌لیکله خالچا توخونان مدتده نیسیه آپاریلان قند، چای، ات و باشقا مالارین قیمتی چیخیلدیقدان سونرا ایش توخویان بیر آز دا بورجلو چیخیردی".

مهرباندا میرحسین و میربابا آدیندا ایکی عمیم وار ایدی. میربابا عمیم بیزدن بیر آی قاباق باکی‌دان مهربانا گلمیشدی. بونلاردان علاوه آتامین مهرباندا اوچ عمیسی اوغلو وار ایدی. کندیمیزین اهالیسی باکی‌یا کؤچندن سونرا کندی خرابه گؤروب مهربانا کؤچموشدولر. هامیسی روضه‌خوان ایدی. بئله‌لیکله آتامی مهرباندا یاخشی استقبال ائتمیشدیلر. آتام دا بو استقبالین عوضینده یوز نفره یاخین آداما قوناقلیق وئرمیشدی. بئله‌لیکله آتام اونلارین نظرینده سخاوتلی بیر شخصه دؤنموشدو. هامی آتاما حؤرمت ائدیردی.

آتامین کندیمیزدن گتیردیگی آداملاری من یاخشی تانیمیردیم. گئجه‌نی بیزده قالیب سحر تئزدن اویانیب، یوکلری اولاغلارا چاتماغا باشلادیلار. یاریم ساعاتدان سونرا بیز آماده ایدیک. آتام و بیز نئچه گون قوناغی اولدوغوموز مشهدی ابوالقاسم و اونون عائله‌سیله وداعلاشیب یولا دوشدوک. یای فصلی اولدوغونا باخمایاراق آخشامدان دوشن شئه هاوا سرینلشدیرمیشدی. ساوالانین باشیندا گؤرونن قار لکه‌لری داغین عظمتینی داهادا آرتیریردی. اولدوغوموز ائوین قاباغیندا بؤیوک سو آرخینین کناریندا اکیلن سؤیود آغاجلاری اؤز تئللری ایله آینا کیمی دورو آخان سولارا گونشین چیخماسینی خبر وئریردی. الوداع ساراب! سن کیچیک اولسان دا منه ساوالان کیمی بؤیوک گؤرونورسن.

سن کیچیک اولسان دا "کوره‌گینده کل گیزله‌نن" بؤیوک اوغوللار بویودوبسن. ساراب سن بیزه "محبوب"لار، "قاسم خان"لار وئریبسن. الوداع ساراب! ایکینجی گؤروشه قدر.

کاروانیمیز سارابین توزلو کوچه‌لرینـدن غربـه طـرف حرکـت ائـدیردی. بیـز کنـدیمیزه گئـدیردیک. توزونـو گؤرمـه‌دیگـیم و سـونرالار عاشـقی اولـدوغوم دده-بابـا کنـدیمیزه گئدیردیک. مـن حیـاتیمی دؤرد دؤره‌یـه بؤلموشـم: بـاکی، کنـد، تبریـز تهـران. اینـدی باکی‌داکی مکتبلی، شعرلی گونلریمی آرخـادا قویـوب کنـدلی حیاتیمـا آیـاق باسـیردیم. آیریلاری کیمی منیم ده گله‌جگیمدن خبریم یوخ ایدی. آمما بیرجه بونو بیلیردیم‌طالعیم خـوش اولمایاجاقـدیر. بیرینجـی دفعـه انـزه‌لیـده راسـت گلـدیگیم خانـا، گؤموشـو خـز پئنجه‌گیمی الیمدن آلان رضاخانین قولدور کلانتریسینه باخیب آیاغیما پولاددان چاریق، گئیب الیمه دمیردن عصا آلمالی ایدیم. کاروانیمیز سارابی تـرک ائـدیر، آنـام و کیچیـک قارداشـلاریم یوکـو آز اولان اولاغلاریـن اوسـتونده اوتـوروب ییرغـالانیردیلار. بیـز ایـسه کاروانین یانیندا گئدیردیک. یوللارین کناریندا بیچینچیلر اکین ییغیـردیلار. هـر کنـدین یانینـدان اؤتنـده دقتلـه بـاخیردیم و اؤز گؤرمـه‌دیگـیم کندیمیزلـه مقایـسه ائتمـک ایسته‌ییردیم. آمما باجارمیردیم. پالچیقدان تیکیلمیش آلچـاق ائـولری گؤرنـده بیلیـردیم کی، بیزیم ده ائولریمیز بو ائولر کیمی اولاجاقـدیر. کـاروانیمیز یـول گئـدیردی. مـاراقلی بوراسی ایدی کی، ساوالان داغی دا بیزیمله حرکت ائـدیردی. بیـز اونـدان آرالانـدیقجا او ساغ طرقیمیزده ائله بیل گئتدیکجه بوی آتیب بؤیویـوردو. قارشـیمیزا بؤیـوک بیـر چـای چیخدی. یای اولدوغونا گؤره سویو قوروموشدو. آتام منه یاخینلاشیب دئدی:

- سویو آجیدیر؟

- یوخ آجی دئییل آمما شوردور.

- اونا گؤره آجی دئییرلر.

آتام علاوه ائتدی:

- پاییزدا بو چایین سویو چوخالیر. بعضی یئرلرده آدام بویوندان یوخاری قالخیر.

من فیکره گئتدیم. آمما هاردان بیلئیدیم بو چای بیر زامان منیم کند حیاتیمدا مونیسیم اولاجاقدیر. گون‌اورتایا آز قالمیشدی. گونش باشیمیزین اوسـتونده اویناشـیردی. هـاوانین

ایستیسی آنامی و قارداشلاریمی الدن سالمیشدی. قاباقدا یول کناریندا بیر نئچه آغاجلیق گؤرونوردو. کندلیلریمیزدن بیری خبر وئردی کی، او آغاجلارین دیبینده بیر بولاق واردیر. اورا چاتان کیمی ناهار یئییب بیر آز دینجه‌لمک قرارینا گلدیک. یوکلری آچیب یئره قویدولار. من بولاق باشینا گئتدیم. سئیرک بیر چمنلیک دؤشونده قرار تاپان بو بولاقین آیاغی آخیب آغاجلارا دوغرو گئدیردی. بوراداکی قیزیل سؤیودلرین بیتمه‌سی ده بو بولاغین برکتیندن ایدی. گئنیش بیر سفره آچیب یول اوچون گؤتوردویوموز ناهاری یئییب اوستوندن ده بولاق سویو ایچیب استراحت ائتمگه باشلادیق. یوکلری اولاغلارا چاتیب یولا دوشنده گون اگیلمیشدی. هاوا ایستی اولسا دا یولوموزا داوام ائتدیردیک. بیز یولون یاریسینی گلمیشدیک یاریسی ایسه قالیردی. یولوموزون اوستونده "ارزنه" آدلی بیر کند وار ایدی. بو کندده آتامین میرصالح آدلی بیر عمیسی و اونون اوغلو میر محمود و عایله‌سیله یاشاییردی. هامی آجلیقدان باکی‌یا کوچندن سونرا کندین خرابه قالدیغینی گؤرن آتامین عمیسی ارزنه کندینه کؤچوب بوردا یاشامالی اولموشدولار. روسیانین دونباس شهرینده یاشایان و گؤروشونه گئتدیگیمیز میرآغا آتامین عمیسی میر صالحین اوغلو ایدی. آتامین نظری بیر باشا اؤز کندیمیز زنگیلابادا گئتمک ایدی. آمما دئیه‌سن بو ارزنه‌دن اؤتوب کئچمک اولمایاجاق. آتامین اؤز عمیسیندن آیریلماسی ایرمی ایله چاتیردی. گون باتمامیش آتام ارزنه کندینه بیر نفر موشتولوقچو آدیله یولا سالدی. او تله‌سیک گئتدی. کنده یاریم کیلومئتر قالاندا أللی نفره یاخین بیر دسته آداملارین بیزه طرف گلدیگینی گؤردوک. میرصالح عمینین الینده عصا، آغ ساققالی سینه سینه چاتاردی. آتام عمیسینه طرف یئریدی. بیزیم کاروانلا کندن گلن آداملارین آراسیندا قول-بویون اولوب آغلاماغا باشلادیلار. بو شادلیق آغلاماغیندان هامی غمگین اولموشدو. اونلارین دا گؤزلرینده یاش علامتی گؤرونوردو. میرصالحین اوغلو میرمحمود احوالاتی بئله گؤرنده نؤحه اوخوماغا باشلادی. ایندی هامی هؤنکور-هؤنکور آغلاییردی. بیر آز سونرا آراملیق اولدو. میرصالحین آتامدان بیرینجی سؤالی بو اولدو:

- منیم اوغلوم میرآغادان منه بیر خبر گتیریبسنمی؟

آتام:

- بلی گتیرمیشم. ایرانا گلمه‌میشدن قاباق گئتمیـشدیک یانینـا. کئفـی سـازدیر. اونـدان سنه شکیل ده گتیرمیشم.

آتام جئبینده حاضر سـاخلادیغی شـکیلی عمیـسینه طـرف اوزاتـدی. او شـکیلی آلیـب باخدی. سونرا سینه‌سینه باسیب آغلایا-آغلایا یئره اوتـوردو. بـو آغلامـاغین اینیلتیـسینه تاب گتیره بیلمه‌ین جاماعات یئنه آغلاشماغا باشلادی. بئلـه‌لیکلـه یـاواش-یـاواش کنـده طرف حرکت ائتدیک. وضعیّتی بئله گؤرنده داها یولوموزا داوام ائده بیلمه‌دیک. گئجـه‌نـی ارزنه ده قالمالی اولدوق. عمیمین بؤیوک بیر اوتاغی وار ایدی. شام یئینـدن سـونرا اوتـاق جاماعـاتلا دولـدو. هـامی بـاکی‌دان خبـر آلیـر، اوردا اولان قوهـوم قارداشـلاریندان سوروشـوردولار. آتـام دا اونـلارا لازیـم اولان جـاوابلار وئریـردی. کنـدین کندخداسـی دا مجلسده ایدی. اونون خواهشی ایله میرمحرّم عم‌اوغلو روضه اوخوماغا باشـلادی. روضـه‌ده نذیر وئرمه‌یه باشلادیلار. هامی اؤز امواتلاری باره‌سینده صـالاوات چئویرمـه‌یـی خـواهش ائدیردی. مجلس قورتاراندان سونرا گئجه‌نی یاتیب دینجلـدیک. سـحر تئـزدن زنگیلابـادا یولا دوشدوک. بیر نفر کاروواندان آیریلیب کنده موشتولوق آپاردی. کاروانیمیز بیر چایدان کئچنده آتام دئدی: "بو، چای همین آجی چایدیر بیزیم کندین یانینـدان اؤتـور". بیـز بـو چایین کناری ایله گئدیب زنگیلابادا چاتمالی ایدیک. چایین ساغ طرفینده قیرمیزی رنگه چالان سیرا تپه‌لر اوزانیب گئدیردی. سونرالار بیلدیم کی، بو چـایین یاتـاغی و قیرمیـزی سیرا تپه‌لرین آلتی دوز معدنیدیر. اونا گـؤره ده یایـدا چـایین سـویو قورویانـدان سـونرا و یاتاغیندا قالان سو گؤلمـه‌چـه‌لـری تامامیلـه شـور اولـور. کنـده یاخینلاشـدیقجا قلبـیم دؤیونوردو. قاباغیمیزدا اولان تپـه‌لـر کنـدین گؤرونمـه‌سـینه مـانع اولـوردو. او زامـان نـه بیلئیدیم کی، بیر زامان گله‌جک بو یاماجلارا، دوزنگاه‌لارا، دره‌لره آیاقلاریم ده‌یمه‌یـن یئـر قالمایاجاق. کاروانیمیز یول گئدیردی. یاریم ساعاتدان سـونرا کنـده چاتاجاقـدیق. یـاریم ساعاتدان سونرا حیاتیمین ایکینجی مرحله‌سی باشلاناجاقدی. بو مرحلـه حیـاتیمین هـم شیرین هم ده آجی گونلری اولاجاقدی. آمما من بو آجیلیقلاری دا اونـون شـیرینلیکلرینه باغیشلامیـشدیم. بیـز کنـده یاخینلاشـیردیق. یولـون کناریـنـدا بوغـدا زمیلرینـی بـیچن کندلیلریمیز ایشلریندن ال چکیب بیزیمله گؤروشـوب خـوش گلـدین دئییردیلـر. اونـلار

بوغدا باغلارینی گؤتو اوسته یئره ووروب صالاوات چکیردیلر. من بونلارین معناسینی باشا دوشه بیلمیردیم. بیر دسته آدامین کندده بیزه طرف گلدیکلری گؤرونوردو. بونلار بیزیم استقبالیمیزا گلن اؤز کندلیلریمیز ایدی. قاباقدا بیر تپه‌نین اوستونده اوجا بیر بورج گؤرونوردو. بو بورجون او طرفی زنگیلاباد ایدی. استقبالیمیزا گلنلرین چوخونو تانی‌ییردیم. اونلار باکی‌دان گلن یئنی مهاجرلر ایدی. اونلارلا تانیش ایدیم. بونلارین بیری قدرت آدلی بیر اوغلان ایدی. اونونلا اوشاق واختیمیزدان بیر کوچه‌ده بؤیویوب بوی آلمیشدیق و بیر صینیفده اوخویوردوق. قدرتی گؤروب چوخ سئویندیم. بیر چادرالی آرواد منی قوجاقلاییب اؤزومدن اؤپمگه باشلادی. بو منیم بی‌بی‌ام ایدی. بیز دئدیگیم بورجون آشاغی طرفیندن کنده گیردیک. بوردان کندین داملارینین اوستو گؤرونوردو. کندین بعضی یئرلرینده آبادلیق گؤرونوردوسه ده خارابا قالمیش کالاوالار حدیندن آرتیق ایدی. آجی چای ایلان کیمی بورولا-بورولا کندین یانیندان اؤتوب اوزو آشاغی اوزانیب گئدیردی. سول طرفده کندین غربینده اوجا تپه‌نین اوستونده قبرستانلیق یئرلشیردی. قبیر داشلاری اوزاقدان نظری جلب ائدیردی. کندین کوچه‌لرینده و حیطلرینده یاشیللیقدان اثر یوخ ایدی. بیر انسان قدر کؤلگه‌سی اولان بیر آغاج دا گؤزه گؤرونموردو. بیر نئچه دامین اوستونده اوت تایالاری، کوچه‌لرینده کوما شکلینده قالاقلار چوخ ایدی. کندین شرقینده آجی چایین کناریندا چادرالی قادینلار و قیزلار نه اوچونسه جمع اولموشدولار. آه... منیم کیچیک و خرابه کندیم بو سنمیسن؟ سونراسی منیم بؤیوک عظمتلی دونیام بو سنمیسن؟ منیم نه آتمالی، نه ده توتمالی کندیم بو سنمیسن؟ ای منیم حیاتیمین ایکینجی مرحله‌سی بو سنمیسن؟ کندده ائویمیز اولمادیغینا گؤره بی‌بیم گیلین ائولرینده قالمالی ایدیک. اونا گؤره ده اولاغلاری اونلارین حیه‌طینه چکیب یوکلری آچماغا باشلادیلار. من و قدرت بیر دیوار کؤلگه‌سینده اوتوروب صحبت ائدیردیک. بو زامان ایکی چادرالی قیزین بیزه طرف گلدیگینی گؤردوم. بو قیزلارین بیرینی تانیدیم. بی‌بی‌مین قیزی جمیله ایدی. من جمیله ایله گؤروشوب حال احوال توتاندان سونرا یانینداکی قیزی منه گؤستریب دئدی:

– میرهاشم! بو قیزی تانی‌ییرسانمی؟

- یوخ تانیمیرام، دئدیم. یادیما گلمیر.

- بو سنین زئینی دایی‌نین قیزی فاطمادیر.

سونرا یادیما دوشدوکی، اونلار سککیز ایل بوندان قاباق باکی‌دان کنده گلیبلر. فاطما منه دقتله باخیردی. اونلار وداعلاشیب آیریلدیلار. گؤزدن ایته‌نه قدر فاطما ایکی دفعه آرخایا دؤنوب باخدی. اونون بو باخیشلاری منی فیکره آپاردی: گؤره‌سن بو باخیشلارین معناسی ندیر؟ من ایندیه قدر بئله قیز باخیشینا راست گلمه‌میشدیم. باکی‌دا مکتب‌ده درس اوخویاندا صینیفیمیزده چوخلو قیزلار وار ایدی. بیز اونلار ایله باجی-قارداش کیمی رفتار ائدیردیک، بیر-بیریمزه چوخ باخمیشدیق. آمما بو باخیشلا او باخشیلارین معناسی فرقلی ایدی. قدرت‌له بیرلیکده چای قیراغینا گئتدیک. بو چای کندین سطحیندن چوخ آشاغیدا ایدی. کنارلاری ایسه آغ دوز قاتلاری ایله آغاریردی. اوردان قاییدیب بورجون یانینا گلدیک. بو بورج کندین ان یوخاری سطحی شریف دیکینین اوستونده تیکیلمیشدی. اوردان باخاندا ائولرین ایچی ده گؤرنوردو.

بئله‌لیکه کیچیک کندیمیزی بیر نئچه دقیقه‌ده گزیب دولاندیق. یوکلر آچیلیب بی‌بیم گیلین ائولرینه ییغیلمیشدی. بیز اؤزوموزه ائو فیکرینده اولمالی ایدیک. گون هله باتمامیشدی. آتام بیر نئچه نفرله شریف دیکینین غرب طرفینده کالاوالارا باخیردی. اونلارین یانینا گئتدیم. آتاملا اونلارین آرالاریندا گئدن صحبتدن معلوم اولوردو کی، بو کالاوالارین یئرینده اؤزوموزه ائو تیکملی‌ییک. ائرته‌سی گون بیر نئچه نفر ایله کؤهنه کالاوا دیوارلارینی سؤکوب هامارلاماغا باشلادیق. بیچین و خرمن واختی اولدوغونا گؤره کنده بئکار آدام یوخ ایدی. تیکینتی ایشینی بیر نئچه گون دالی آتمالی اولدوق. قبرستانین یانیندا یئرله‌شن خرمنلرده قیزغین ایش گئدیردی. بیچینی قورتارانلار بوغدا درزلرینی آچیب خرمن یئرینه داغیدیر، اؤکوز، اینک، اولاغ کیمی بؤیوک حیوانلاری اوزون سیجیملرله بوغازلاریندان بیر-بیرینه باغلاییب بوغدا کولشلرینین اوستونده دولاندیریب هولا سوروردولر. سحردن باشلانان بو ایش آخشام اوستو قورتاریردی. یعنی بوغدا کولشلری اوغولوب سامانا دؤنوردو. سونرا بیر یئره ییغیب کولک اسنده سوورماغا باشلاییردیلار. بیر یا ایکی ساعاتدان سونرا سامان بوغدادان آیریلیر و خالص بوغدایئرده

قالیردی. بو آغیر زحمتلی ایشلری گؤرنده اؤز- اؤرومه سؤال وئریردیم: "گـؤره‌سـن مـن ده بو کند ایشلرینی اؤیره‌نیب عهده‌سیندن گله بیله‌جه‌گممی"؟ نهایـت مـن کنـدلی بالاسـی اولموشدوم. چؤره‌ک یئمک ایسته‌ییرمسه بو ایشلرین عهده‌سـیندن گلمـه‌لـی‌یـم. آخـشام سرینلیگی دوشوب، بیراغوش داغلارینین اوسـتونو مئـه بوروموشـدو. نـارین اسـن نـسیم کولگی انسانا روح وئریردی. الوان گـونش سـون نفـسلرینی چکیـردی. غـربین اوسـتونده قیزاران آغ بولودلار ساریلیق آزارینا بورونموش و زعفران رنگینده ایدی. خرمنلـرین باشـی اوسته اوچان یاراسالار هر بیر نؤقطه‌یه باش ووروب اؤز پروازلاریندا ایدیلر. صاف طبیعتین نه اولدوغونو بیرینجی دفعه حس ائدیردیم. هله عائلـه‌میـزین گلـه‌جـک طـالعی قـارانلیق ایدی. قارشیمیزدا پاییز، قیش مؤسوملری بیزه دیش آغاریردی. بیزه غالبیت لازیم ایدی.

حاشیه:

۱۳۱۷-نجی شمسی ایلین شهریور آیینین آخیـرلاری قولـدور رضـاخانین اصـول‌اداره‌سـی قلینجینـین کسگین زامانی ایدی. او انگلیس دؤلتینین سیاستی ایلـه تاخـت-تـاج صـاحبی اولموشـدو. ساوادسـیز و شاهلیق شعورندان بهره‌سیز اولدوغونا گؤره مملکتی کؤهنه‌لیکدن چیخاریـب آوروپـا اؤلکـه‌لـری کیمـی مدرن ائتمگی اهالینین پالتارلارینی ده‌گیشمکده بیلیر، کیشیلرین لبّـاده و آرخـالیق عوضـینه پئنجـک-شالوار گئییب باشلارینا پهلوی پاپاغی قویماقدا، آروادلارین ایسه چادرانی آتیب یئرینـه دار دون گئییـب باشلارینا قادین شلیاپیاسی قویماقدا گؤروردو. بونو باشا دوشموردو کـی، مـین ایلـدن آرتیـق اوزون بیـر مدّت عرضینده یارانمیش مدنیّتی نئچه ایلین عرضینده ده‌گیشمک ممکن دئییل. بونا باخمایـاراق اونـون امری ایله آلتمیش بئش فایزی ساوادسیز اولان خالقین ظاهر سیستمینی ده‌گیشمکله یئنی بیر جمعیّت یاراتماق ایسته‌ییردی. امنیه اداره‌لرینین الینه فرصت دوشموشدو. اونـلار کنـد بـه کنـد گزیـب باشـیندا چادراسی اولان آروادلاری تعقیب ائدیردیلر.

کندلیلر خرمنده ایشله‌ییردیلر بیردن اوشاقلار اوجا سسله؛ "امنیه گلیر- امنیه گلیـر"، دئیـه‌هـای-کـوی سالدیلار. کنده قاچاقاچ باشلاندی. خرمنده چادرالارینی بئلینه باغلاییب ایش گؤرن آروادلار ال- آیاغـا دوشوب ائوه قاچماغا باشلادیلار. نئچه دقیقه‌دن سونرا کنده بیر نفر ده اولسون قادین گؤزه گؤرنمـوردو. هامیسی ائوه گیریب قاپینی دالدان باغلاییردیلار. بو آندا ایرمی *نفر آتلی امنیه کنده وارد اولـدو. اونـلار میر غضب کیمی گؤزلری قیزارمیش حالدا کوچه‌لری گزیر هر دئشیگه باش سوخوردولار. آمما اوخـلاری داشا دگمیشدی. امنیه‌لر دوغرودان دا چادرا ایله مبارزه ائتمک فیکرینده دئییلدیلر. بـو حادثـه تـصادفی*

اولاراق باش وئرمیشدی. اهالیسی تامام مسلمان اولان بیـر مملکتـین خـالقی بـو قـانون-قایـدایا نفـرت ائدیردیلر. جاوان قادینلار و قیزلار بو حاقدا شعر قوشوب اؤز آرالاریندا اوخویوردولار:

امنیه گلیب، نم نیه گلیب

چادیر اؤولادی تنگیه گلیب

مسئله بونونلا قورتارمیردی. رضاخان مسلمانلارین دین رهبرلـری ایلـه ده مبـارزه آپـاریردی. امنیـه‌لـر اوتانمادان آخوندلارین عمامه‌لری ایله دوشمنچیلیک ائـدیردیلر. یوخاریـدا قیـد ائتمیـشدیم کـی، منـیم عمیم و عم اوغلانلاریم اهل منبر ایدیلر. بیر گون عمیم مهرباندان بیزه قوناق گلمیشدی. گئتمک اوچون حاضرلاشاندا خبر گلدی کی، کنده امنیه گلیب. عمیم قورخوسوندان آخشاما کیمی کند ایچینـه چیخـا بیلمه‌دی و صاباحا قدر گؤزله‌ملی اولدو.

کند حیاتی

ائو تیکمک اوچون پول لازیم ایدی. نقد پولوموز اولمادیغینا گؤره باکی‌دان گتیردیگیمیـز شئیلردن ساتمالی ایدیک. بیرینجی امیدیمیز بـاکی‌دان و انزلـی‌دن آلـدیغیمیز پارچـالارا گلیـردی. اؤز کنـدیمیزده و اطـراف کنـدلرده قوهـوملاردان تانیـشلاردان بیـزیم پارچـا ساتماغیمیزی ائشیدیب بیلنلر زنگیلابادا تؤکولوب گلدیلر. هـره بـئش مئتـر، اون دوققـوز مئتر، اون بئش مئتر آلیب آپاردی. آمما پولدان خبر یوخ ایدی. هامی نسیه آلیـردی. نقـد پول وئرن آز ایدی. ایکی مین مئتر پارچادان ایییرمی بئش فـایزی آتـامین سـخاوتی ایلـه هدیه ائدیلدی. اونلارین نقد پوللاری هاردا ایدی. خرمندن ائولرینـه آپـاردیقلاری تاخیـل پاییزین آخیرینا کیمی گوج بلا ایله چاتاردی. هر حالدا بیزه یاشاماقدان اؤتـرو ائـو لازیـم ایدی. خرمنلر دؤیولوب قورتارمیـشدی. اینـدی ایـسه سـامانلاری آنبـارلارا داشـییردیلار. سامان داشیماق مسئله‌سینده هامی بیر-بیرینه کؤمک ائدیردی. بیرینجـی دفعـه مـن ده سامان داشیماقدا اشترکت ائتدیم. بو، منیم ایلک کنـدلیلیک ایـشیم ایـدی. مـن کنـاردا دایانیب تاماشا ائدیردیم. آتام ایسه کؤمک ایدیردی. "نه اوچون کناردا دایانیب باخیرسان؟ گل ایشه گیریش!"، دئدی. من هارادان باشلاماغی بیلمیردیم. سونرا ایسه تامامیله سـامان داشیماق ایشیله تانیش اولدوم.

سامان داشیماق اوچون اون-اون بئش عدد بؤیوک تور لازیم ایـدی. بـو تـورلارین ایکـی طرفینه یوغون آغـاج باغلانمیـشدی. بیـر نفـر آغـاجلارین بـو طرفینـدن، بیـر نفـر ده او طرفیندن توتوب ساخلامالی ایدی. ایکی یا اوچ نفر ده شهنه ایله سامانلاری تورون ایچینه دولدوروردو. بیر نفر ده تورون ایچینه تؤکولن سامانی آیاقلاییب برکیـردی. تـور دولانـدان سونرا آغاجلاری ببـر-بیرینـه باغلاییـب مـؤحکم ائـدیردیلر. بـو زامـان سـامان تورونـون آغیرلیغی اونون بؤیوک یا کیچیک اولماسیندان آسیلی اولاراق یئتمیش یا یـوز کیلویـا چاتیردی. سونرا سامان تورونو دؤرد یا بئش نفر قالدیریب اولاغین اوستونه قویوردولار. بیر نفر ده تورون آغاجلاریندان توتوب سامانلیغا طرف آپاریردی. ایکـی نفـر ایـسه سـامانلیغا گتیریلن تورلاری آچیب بوشالدیر و تورو دسته‌له‌ییب باغلایاراق گئری قایتـاریردیلار. مـن تـور آغـاجلارینین بیـر طرفینـدن توتماغـا تعیـین اولونـدوم. بیـر آزدان سـونرا ایـشی دایاندیردیلار. خرمن یئرینده سفره آچیلدی. هامی قلیان آلتی ائله‌مگه باشلادی. بو قلیـان آلتی پئندیر چؤرکدن و قایماقدان عبارت ایدی. گـون‌اورتـا زامـانی خرمنـده‌کـی سـامان قورتاردی. ایمه‌جیلرین هامیسی خرمن صاحبینین ائوینه ییغیلدی. ناهاردان سونرا هـامی داغیلدی. بئله‌لیکله منیم کندده ایلک ایشیم باشلاندی. آخرین کیم بیلیر؟

۱۳۱۸-نجـی ایلـین پـاییز گـونلری باشلانمیـشدی. اؤزومـوزه بیـر آشـیانه تیکمـه‌یـه باشلامیشدیق. شریف دیکینین غرب طرفینده، کندین اوجا حصّه‌سینده اولان کالاوالارین یئرینده ایشله‌ییردیک. ایشلری چتینه سالان سو مسئله‌سـی ایـدی. یاخینلیقـدا بیـر سـو قویوسو وار ایدی. سویو چوخ آز ایدی. بیـر یـا ایکـی وئـدره سـو چکدیکـدن سـونرا سـو قورویوردو. اودور کی، حیه‌طیمیزین بیر طرفینده سو قویوسـو قازیلـدی. سـو چیخمـادی. یالنیز بیر یول قالمیشدی. او دا چایدان سو لتیرمک ایدی. بو مـسئله ده منـیم عهـده‌مـه قویولدو. باکی‌دان ایکی مؤحکم وئدره گتیرمیشدیک. من سو داشیماغا باشلادیم. بو آسـان ایش دئییلدی. آجی چایییندان ایش یئرینه ایکی‌یوز مئتـره یـاخین مـسافه اولاردی. مـن قیرخ لیتر سو توتان وئدره‌لری اوزو یوخاری گتیرملی ایدیم. بو ایشی هـر گـون سـحردن آخشاما قدر تکـرار ائتمـک مجبوریّتینـده ایـدیم. وئـدره‌لـر آیاقلاریمـا توخـانیر و ایـشی چتینلشدیریردی. اودور کی، باکی‌دا گؤردویوم و اوردا معمول اولان بیر وسیله‌دن اسـتفاده

ائتمگه باشلادیم. آغاجدان بیر مئتر مربع شکلینده بیـر کـادر قـاییردیم. اون مئتـر یـاریم اوزونلوغوندا اولان ائنلـی لئنتـین هـر اوجونـا دمیـردن قارمـاق بـاغلادیم. مربـع کـادری وئدره‌لرین اوستونه قویوب قارماقلاری اونلارین قولپلارینا کئچیردیم. اؤرکه‌نی چیگینیمـه سالیب سو داشیماغا باشلادیم. بئله‌لیکله وئـدره‌لـر قیچیمـا دولاشـمیر، گئنـده قـالیردی. آغیرلیق قوللاریما یوخ، چیگینیمه دوشوردو. بو چوخ راحات ایدی. داشـیدیغیم سـو ایلـه پالچیق ائله‌ییب آیاقلاییردیلار کی، یئتیشسین. سونرا بئل‌له کسیب دیوارا قویوردولار. هـر گون بئش یا آلتی فهله‌میز اولاردی. اونلارین ایکی نفری مزدله ایـشله‌ییردیلـر. قـالانلاری حؤرمت اوچون کؤمک ائدیردیلر. بیزیم اوچون بیر ائو، بیر اوتـاق، تؤیلـه و بیـر سـامانلیق لازیم ایدی. هر جور اولورسا، اولسون بونلاری تیکیب قورتارمـالی ایـدیک. چـونکی قـیش قاباقدا اؤز دیشلرینی بیزه آغاردیردی. آتام اون باش قویون و بیر اولاغ آلمیشدی. بـونلاری ساخلاماغا یئر، اوت، سامان لازیم ایدی. ایشلریمیز یاخشی قاباغا گئدیردی. من هر گـون سو داشی‌ییردیم. سویو گتیریب پالچیغین اوستونه تؤکنـده آتـام اوجـا سلـسله؛ "پـالچیق آیاقلا"، دئیه منه امر ائدیردی. مجبور اولوب آیاقلاماغا باشلاییردیم. آتـام عـصبانی ایـدی. اون بئش یاشیم اولدوغونا باخمایاراق اونـدان قورخـاردیم. هـر بیـر ایـشی غلـط یـا گـئج گؤرسئیدیم، الینه شاللاق آلیب منی دؤیمکدن چکینمزدی. اودور کی، وئردیگـی امرلـری یئرینه یئتیریردیم. گونلر اؤتدوکجه دیوارلار اوجـالیردی. مهربانـدان بیـر نفـر قونـاغیمیز گلمیشدی. او مصلحت گؤردو کی، دیوار هورنلرین سـایینی ایکـی نفـره چاتـدیراق. آتـام قبول ائتدی. بنالار ایکی نفر اولدو. بونون آغیرلیغی منیم اوزه‌ریمه دوشـوردو. ایکـی برابـر سو گتیرملی ایدیم. اودور کی، وار گوجومله چالیـشیردیم. قارداشـلاریم اوشـاق اولـدوغونا گؤره ایشه یارامیردیلار. من دایم سو داشیییب پالچیق آیاقلاییردیم. ایییرمی گوندن سـونرا دیوارلار آغاج آتمالی اولموشدو. آغاج تاپماق مسئله‌سی آسـان ایـش دئییلـدی. کنـدیمیز شورانلیق ایدی. آتام اصفق کندینه گئدیب لازیم اولان آغاجلاری بیر باغدان آلیـب نـشان ووردو و آخشام ائوه قاییتدی. ائرته‌سی گون کندلیلریمیزدن اون دنه اؤکـوز آلیـب اصـنق کندینه گئدیب آغاجلاری کسدیک. اؤکوزلرین بویونلارینا گیـو قویـوب آغـاجلاری گیـوه باغلادیلار. قول بوداقلارینی اولاغلارا چاتیب آخشام اوستو کنده قاییتمالی اولدوق.

کندیمیزده بیر بولاق وار ایدی. بو بولاق، دیگر بولاقلار کیمی یوخ، اؤزونه مخصوص بیر بولاق ایدی. یای فصلینده آجی چای قورویور و کنارلارینی آغ دوز قاتلاری اؤرتوردو. چایین یاتاغیندان بیر مئتر کناردا بیر قارینج قازاندا سو چیخیردی. بو سویو کاسا ایله کوزه‌لره دولدوروب ایچمک، چای دمله‌مک، خؤره‌ک بیشیرمک اوچون آپاریردیلار. سویون تامی شور ایدی. آمما یئرلی جاماعات بونو حسّ ائتمیردیلر. کناردان گلن آداملار بو سویو ایچینده اونون شورلوغونو درک ائدیردیلر. بو بولاق تیکدیگیمیز ائوه چایدان داها یاخین ایدی. قیزلار بولاقدان قاییداندا منیم کناریمدان اؤتوردولر. گونده جمعی ایکی دفعه بولاغا گئدن فاطمانین ایشی آرتیق سو داشیماق اولموشدو. من چای کناریندا دایانیب اونون گلیب کئچمه‌سینی گؤزله‌ییردیم. او همیشه بولاقدان تک چیخیب گلیب منیم یانیمدان اؤتنده بیر آز دایانیر تبسمله منه یورولمایاسان دئییردی. آمما او اؤزو بیلمیردی کی، تبسم ائدیب دوداقلاری قاچاندا یاناقلاریندا یارانان ایکی بالاجا چوخور اونون ملاحتینی سون درجه آرتیریردی. اودور کی، سو داشیماغیما سئوینیردیم.

اصنق کندیندن آلیب گتیردیگیمیز آغاجلارین قول بوداقلارین ووروب کەلە کؤتور یئرلرینی صافلاییب، بنالارین اوستونو باسدیرماغا حاضرلاشیردیلار. اوتوراجاغیمیز ائوه و تؤیله‌یه ایکی بؤیوک لنگر آلمیشدیق. بو لنگرلرائوین اورتاسیندان آتیلمالی و آلتینا ایکی طرفدن دیرک وورولمالی ایدی. ایکی گون نجارلار تامام اؤزلرینه مخصوص ایشلری گؤروب قورتاردیلار. لنگرلر و اونلارین ساغ و سول طرفینه آتیلان قره‌لیکلر آتیلدی. لنگرلرین آلتینا وورولان دیرکلر قورتاردی. قره‌لیکلرین آراسینا آتیلان پردیلر دوزولوب باشا چاتدی. داملارین اوستونه سوواخ چکیلدی. ائوین، اوتاغین، تؤیله‌نین داخلی ایشلری قورتاردی. آمما لازیم اولان قاپی پئگجره‌لر قالمیشدی. آتام اصنق کندینه گئدیب ایکی دنه یوغون آغاج کسدیردی. همین کنده اونلاردان تاختا چکدیلر. مشهدی یعقوب آدلی بیر نفر ایشله‌ییردی. هله قاپیلار قورتارمامیشدی. آتامدان بئش تومن پول ایستدی و؛ ″من بو گون کندیمیزه گئدیب ائویمیزه باش وورمالییام، صاباح یئنه گلیب قاپیلاری ایشله‌یب قورتارارام″، دئدی. آتام الین بو جئبینه او جئبینه سالدی. او پول آختاریردی. جئبلرینده پول قالمامیشدی. منی چاغیریب؛ ″گئت احمد کیشیدن بئش تومن پول آل،

اونون بیزه بورجو وار"، دئدی. من احمد کیشینی تاپیب اوندان بئش تومن ببزه اولان بورجونو ایستدیم. او دئدی ایندی یوخومدور، خرمن‌ده وئره‌رم. مقصدی گلن خرمن ایدی. گلن خرمنه ایسه هله اون آی قالیردی. بئله‌لیکله آتام منی بیزه بورجلو اولان آداملارین هر کیمین یانینا یوللادیسا، خیری اولمادی. اونلار دا گلن خرمن‌ده وئره‌رم دئدیلر. آتام هاردانسا بئش تومن پول تاپیب نجار مشهدی یعقوبا وئریب اونو یولا سالدی. یئنه صاباح گلیب قاپیلاری قورتاریب یئریندن آسدی و گئتدی. ائوه، اوتاغا، تؤیله‌یه لازیم اولان پئنجره‌لر قالمیشدی. او زامانین پئنجره‌لری شهرلرده اولان پئنجره‌لر کیمی دئییلدی. کند پئنجره‌لری قیرخ سانت ائنیندە قیرخ اوزونلوغوندا اولان شبکه‌لی کیچیک پئنجره‌لردن عبارت ایدی. بو پئنجره‌لری اؤزوم عهدمه گؤتوردوم. من آز چوخ نجارلیق بیلیردیم. بیز باکی‌دان گلنده شئی‌لریمیزین چوخونو سه‌لایی و یونولموش تاختالاردان قایریلان صاندیقلاردا گتیرمیشدیک. ایندی او صاندیقلار قالیردی. من اونلاری سؤکوب باکی‌دان گتیردیگیمیز چکیج، میشار، کلبه‌تین، رنده ایله رنده‌لیب لازیمی اؤلچولرده کسدیم. سونرا ایسکنه ایله دئشیک آچیب قوراشدیردیم و اون دنه پئنجره دوزلتدیم. اونلاری یئرینه قویوب یانلارین برکیتدیم. قیش اولدوغونا گؤره بو پئنجره‌لرین اوستونه کاغاز یاپیشدیردیم. بو دا سویوغون قاباغین آلماقدان اؤترو ایدی. بئله‌لیکه قیشا اون بئش گون قالاندا تیکدیگیمیز ائوه کؤچدوک. آلدیغیمیز حیوانلاری تؤیله‌یه آپاردیق. منیم حیواندارلیق ایشیم باشلاندی. هر گون اوت دوغرامالی، اونو سامانلا قاتمالی و حیوانلاری یئمله‌ملی ایدیم. آجی چای سئل گلیردی. داها بولاقدان اثر قالمامیشدی. هامی چایدان سو آپاریردی چایین سویو بولانیق و لئهلی اولدوغونا گؤره سو کؤزه‌لرینی آخشام یاتاندا ایستی تندیره قویوردوق. سحره کیمی دورولور و ایشلتمک اوچون حاضر اولوردو. نئچه گون ایدی فاطمانی گؤرموردوم. جمیله اونون ناخوش اولوب یاتاقدا یاتدیغینی منه خبر وئردی. ایندیه قدر اونلارین ائولرینه گئتمه‌میشدیم. نه بهانه‌سیله گئتمه‌یه فیکیرلشیردیم. شام واختی شام یئیندن سونرا فاطمانین قارداشی حسینقولو بیزه گلدی. اوزونو منه توتوب دئدی:

– آتان بیزده‌دیر. دئییرکی، کتابلارینی گؤتوروب بیزه گله‌سن.

من بونو آللاه‌دان ایسته‌ییردیم. حسینقولو فاطمادان اون یاش بؤیوک اولاردی. آتا، آناسی اونو اوشاق ایکن باکی‌یا آپارمیش و او، باکی‌دا مکتبه گئتمیشدی. عرب الیفباسی ایله بئش یا آلتی صینیف درس اوخوموشدو. بیز باکی‌دان گلمه‌میش ائولنمیشدی. حسینقولو گئدندن سونرا آذربایجان خالق ناغیللاری کتابینی گؤتوروب فاطماگیله گئتمک اوچون ائشیگه چیخدیم. قیشین اوّلی اولدوغونا باخمایاراق هاوا چوخ قارانلیق اولدوغونا گؤره اولدوزلار آچیق فضادا سایریشیب بیر-بیرلرینه گؤز ووروردولار. بو زامان گؤیدن بیر اولدوز آخدی. اولدوزون آخدیغینی بیرینجی دفعه اولاراق گؤروردوم. اولدوزلار او قدر پارلاق و بؤیوک گؤرونوردو کی، ال آتیب اونلارین بیرینی آغاجدان آلما درَن کیمی گؤیون قلبیندن آییریب اؤز سئودیگین بیر کسه هدیه آپارماغی دوشونوردون. من فاطما گیلین قاپیلارینی آچاندا ائوی آداملا دولو گؤردوم. هامی کورسونون اطرافیندا حلقه ووروب اوتورموشدو. فاطما ائوین بیر گوشه‌سینده یاتاقدا اوزانمیشدی. کورسونون اوستونده اونلوق چیراق یانیردی. من ایچه‌ری گیرن کیمی کورسونون بیر طرفینده اوتوردوم. کدخدا جلیل، اونون باجیسی و قونشولاردان بیر ایکی نفر وار ایدی. گؤزلریم فاطمادا ایدی. اونون دوداقلاریندا تبسم گؤرونموردو. کدخدا جلیل منه خطاب ائدیب دئدی:

– هه بیبی نوه‌سی! بیزه نه اوخویاجاقسان باشلا گؤرک.

من کتابی الیمه آلیب طاهر و زهره ناغیلینی اوخوماغا باشلادیم.

فاطمانین هانسی ناخوشلوقا دوچار اولدوغونو بیلمیردیم. او زامانلار ماحالدا حکیم، دوکتوردان سؤز گئده بیلمزدی. او، گئجه‌لر یاتا بیلمیردی. بو دا عائله عضولرینی ناراحات ائتمیشدی. من ناغیلی اوخویاندا گؤزلرین منه دیکمیشدی. ناغیلا قولاق آسانلارین دا خوشونا گلدیگینه گؤره دقتله دینله‌ییردیلر.

ناغیل یاریا چاتمامیش فاطمانین آناسی هاجرخانیم قیزینین یاتیب یوخلاماسینی خبر وئردی. هامی سئویندی. بئله مصلحت اولدوکی، داها سس سالماغا گلمز. قوناقلار آیاغا دوروب داغیلیشدیلار. ائرته‌سی گونو ائشیتدیم کی، او گئجه‌نی سحره کیمی راحات یوخلایا بیلمیشدی. جمیله‌نی فاطمانین یانینا یولوخماغا یوللادیم. او خبر گتیردی‌کی،

هاجرخانیم مندن راضیلیق ائدیب دئییـرمیش: میرهاشـمین آغـزی- دیلـی وار اولـسون. اونون ناغیلی قیزیمی شیرین یوخویا آپاردی.

کئچن گئجه‌کی مجلسده اولان احوالاتدان، کتابدان اوخودوغوم طاهر و زهره ناغیلینـدان و فاطمانین روحیه‌سینده عمله گلن مثبت ده‌گیشیک‌لیکدن اؤزوم ده راضی ایدیم. اونـون تئزلیک‌له بو ناخوشلوقدان نجات تاپماسینی و یئنه ده اونو گولر اؤزلـو گؤرمـه‌گیمـی آرزو ائدیردیم. آخشام اوستو ایدی. فاطمانین اؤزوندن ایکـی یـاش کیچیـک باجیـسی سـکینه کوچه قاپیمیزدان ایچری داخل اولاندا منی گؤروب دئدی:

- آنام دئییر کی، کتابینی اؤزونله برابر گؤتوروب آخشام بیزه گله‌سن.

او گئدندن سونرا تئز شام ائدیب بیر آز گؤزله‌ملی اولدوم. ایسته‌ییردیم مـن او را گئدنـده قارداشی ائوده اولماسین. او هر آخشام کندخدانین اوتاغینـدا واخـت کئچیرمـک اوچـون ییغیشان آداملارا مختارنامه داستانینی اوخویوردو. من اونون باجیسینا طـاهر و زهـره‌دن. کتابی گؤتوروب فاطماگیله یولا دوشدوم. بو آخشام دؤننکی گئجـه‌نـین عکـسینه اولاراق یالنیز اؤزلری ایدی. فاطما، آناسی، باجیسی و قـارداش آروادی ایـدی. فاطمـا کورسـونون یوخاری باشیندا دیره‌یه سؤیکنمیـشدی. آرخاسـینا یورغـان-دؤشـک قویموشـدولار. مـن ایچری گیرنده هامی سئویندی. فاطمانین یاناقلاریندا ملایـم بیـر تبـسم گؤرونـدو. آممـا افسوس کی، خصوصی اولاراق فاطمادان کئفینی خبـر آلمـاق اوچـون اوتـانیردیم. اونـون ملایم تبسمی بیزیم دانیشیقلاریمیزین هامیسی ایدی. هاجرخانیم منـه اؤز توتـوب سـاده دیل‌له دئدی:

- سن آللاه، سنه زحمت وئردیک. سن دؤنن ناغیل دئییب گئدندن سونرا فاطما گئجه‌نی سحره قدر راحـات یاتـدیغینا گـؤره حـالی بـو گـون دؤننکینـدن یاخـشیدیر. فاطمـانین دئدیگینه گؤره قیزی سنین دالینجا یوللادیم.

هاجرخانیم بیلمیردی کی، من بـو زحمتلـره اوره‌کـدن راضـیام؟ آممـا نـاغیلا باشـلاماغا ته‌لسمیردیم. بونو بیلیردیم کی، من اؤز نـاغیللاریملا اونـا لای‌لای دئییـره‌م. بـو دا اونـون یوخویا گئتمه‌سینه سبب اولـور. مـن ایـسه اونـون یوخویـا گئتمـه‌سـینه یـوخ، چوخـورا دوشموش گؤزلرینه تاماشا ائتمگ ایسته‌ییردیم. دوغروسو من فاطمـانی سـئویردیم، آممـا

اونون منی سئومه‌سینی قطعی بیلمیردیم. اونـون منـه مئلـی وار ایـدی. آممـا بـو مئیـل سئوگی دئییل، دوستلوقدان دا ایره‌لی گله بیلردی. ناغیلا باشلامامازدان قابـاق فاطمـانین قارداشی آروادی اؤز اوتاغینا چکیلیب گئتدی. من ناغیلین قـالانینی اوخوماغـا باشـلادیم. یاریم ساعاتدان سـونرا باجیـسی سـکینه‌ده یوخویـا گئتمیـشدی. فاطمـانین دا گـؤزلری خیردالاشیردی. آناسـی نـه اوچونـسه ائـشیگه چیخـدی. نـاغیلی دایانـدیریب فاطمـانین گؤزلرینه بـاخیردیم. یئنـه ده ملایـم تبـسم دوداقلارینـدا اوینـادی. او ایکـی بارمـاغینی غنچه‌لنمیش دوداقلارینین اوستونه آپاردی. ایچیمده اویانان هیجان منـی آیـری عـالملره آپاردی. امکانیم اولسایدی دوروب ائشیگه چیخیب ائویمیز گئـدر و بیـر خلـوت عالمینـه قاپیلیب اؤز هیجانلاریمی دوشونردیم. بو آندا آناسی قاپینی آچیب ائوه گلدی. من نـاغیلی داوام ائتدیردیم. یاریم ساعاتدان سونرا فاطما شیرین یوخودا ایدی. یوخویا گئتمـه‌ین،بیـر هاجرخانیم بیر ده من ایدیم. هاجرخانیم دئدی:

– سن دوعا ائله، بو قیز یاخشی اولسون اونو سنه نذر ائدیرم. او دا سنی ایسته‌ییر.

انشالله یاخشی اولار دئیب آیاغـا دوروب ائـویمیزه گلـدیم. او گئجـه سـحره کیمـی یاتـا بیلمه‌دیم. فاطمانین دوشگون قیافه‌سی گؤزلریمین اؤنونده جـانلانیردی. چوخـورا دوشـن گؤزلری یئنه ده منیم اوچون جاذبه‌لی ایدی. اونون بو ناخوشلوقدان سـاغ سـالامات یاخـا قورتاراجاغینا اینانیردیم. سونرالار فاطمانین منه دئدیگینه گؤره او هر آخشام منیم یولومو گؤزله‌ییر و سسیمی ائشیتمک ایسته‌ییرمیش.

حاشیه:

یادیما گلن ایندیه قدر یوزه یاخین رومان، داسـتان و ناغیـل کتـابلاری اوخوموشـام. فرهـاد و شـیرین، عاشق غریب، لیلی و مجنون، طاهر میرزه و زهره، اصلی و کـرم، شـاه اسـماعیل و عـرب زنگـی، ملیـک محمد، رومئو و جولیئتتا و باشقا خالق داستانلاریندا فاجعه‌لی عشق قهرمانلارینا راست گلمیشم. فرهـاد، شیرینین عشقیندن بیستون داغینی چاپدی. عاشق غریب صنمین خاطرینه ی‌ئددی ایل غربتده دربه‌در اولدور. قئیس لیلی دئییب عربستانین قوملو صحرالاریندا دولاندی و قوشلار باشیندا یووا سالیب مجنـون اولدو. کرم اصلینین یولوندا قارلی داغلاردا، بوز چؤللرده ساز چالیـب آخیـردا اوتـوزایکی دیـشینی الـدن وئردی. رومئو، جولیئتتا دئیه- دئیه فاجعه‌لی شکیلده هر ایکیسی دونیادان ناکام گئتـدیلر. اونـلار بختـی

دونموش عاشقلر ایدیلر. اونلار اؤز عشقلرینین یولوندا، دؤزومده، اینامدا مقاومت سیمبولو اولوب ایندی ده یاشاییرلار. گؤره‌سن دونیایا گلیب گئدن سئوگیلیلر یالنیز بونلار ایدیمی؟ یوخ، دونیادا میلیونلارلا سئویب سئویلنلر اولوب، آمما اونلاردان هئچ نام، نشان دا قالماییبدیر. نه اوچون؟ اونا گؤره کی، اونلار اؤز ایستکلرینی چوخ اوجوز قیمته اله گتیریبلر و بو ایستکلرین چوخو هوس اؤزه‌رینده قورولموشدور. حقیقی عشق ایله اؤته‌ری عشق آراسینداکی فرق ده بوندان عبارتدیر.

واختی ایله بیر قارین چؤره‌ک اوچون اؤز آشیانه‌لریندن ال چکیب آرازین اوتایینا کؤچن قارانقوشلار ایندی اؤز یووالارینا قاییدیردیلار. خرابه قالمیش کالاوالاری ابتدائی اولسا دا آباد بنالار عوض ائدیردی. کندیمیز گئت- گئده آبادلاشیردی. هر یئرده تیکینتی ایشلری گئدیردی. قارا قیش قاباقدا اولدوغونا گؤره تئزلیکله اؤز ایشلرینی ساهمانا سالماغا چالیشیردیلار. سؤز بوراسیندادیر کی، بو ایشلر ائو مسئله‌سیله قورتارمیردی. کند محیطینده گذران ائتمک اوچون مال، حیوان او جمله‌دن قویون، اینک، بیر جوت اؤکوز لازیم ایدی. یعنی باکی‌دان گلن مهاجرلر صفردن باشلامالی ایدیلر. گؤره‌سن اونلارین بو احتیاجلارین رفع ائتمک اوچون لازیمی قدر سرمایه‌لری وار ایدیمی؟ البته بیر نئچه نفری چیخاندان سونرا دئمک اولار کی، هئچ کیمین بئله امکانی یوخ ایدی. آخی بو مهاجرلر باکی‌دا شوروینین قانونلارینا گؤره تاجر دئییل، زحمتکش آداملار اولوب اؤز ایشلرینین قارشیلیغیندا آلدیقلاری معاشلا یاشاییردیلار. ۱۹۳۲-نجی ایلدن قاباق گلن مهاجرلر بو نئچه ایل عرضینده اؤزلرینه آسایش دوزلده بیلمیشدیلر. ۱۹۳۸- جی ایلده مجبوری اولاراق گلنلر ایسه بؤیویک فلاکت‌له روبرو ایدیلر. آلدیقلاری مال‌حیوانی اوت- الف و سامان‌لا تأمین ائتمک مهم مسئله ایدی. بئله اولمایان شکیلده ساخلادیقلاری حیوانلار اؤز گؤزلرینین قاباغیندا اؤلوب، تلف اولاجاقدی. قیشدا ائولری قیزدیرماق تندیرلره اود سالیب چؤره‌ک بیشیرمک اوچون یاناجاق لازیم ایدی. بو یاناجاقلاری عادتاً یازدا و یایدا حاظرلاماق لازیم ایدی. مهاجرلر بوندان دا محروم ایدیلر. اونلار یاناجاقلاری ساتین آلمالی ایدیلر. بونا گؤره یئنه بؤیوک چتینلیکلره دوچار اولوردولار. چونکی باکی‌دان گلرکن اوزون یوللاری طی ائدیب کنده چاتاندان سونرا ائو تیکمک و مال- حیوان آلماق مسئله‌سی اللرینده اولان آز-چوخ پوللاری خرجله‌نمیشدی. زنگیلابادا باغ

اولمادیغینا گؤره یاناجاق یالنیز مال- حیوانین آلتیندان اله گلیردی. یعنی یایدا اونـلاردان تەزک یاپیب قورودورلار. قیـشدا تنـدیرده یـا اوجاقـدا یانـدیریب ایستیـسیندن اسـتفاده ائدیردیلر. انسان بیر نئچه گون آجلیغا دؤزه بیلر، آمما قیشدا یاناجاق اولماسا، بیر سـاعات دا دؤزمک اولماز. اودور کی، بئله زامانلاردا تەزگین قیمتی چؤرەگین قیمتیندن یوخـاری قالخیردی. آداملار قناعتله دولانا بیلرلر. مال‌حیوان ایسه قناعت بیلمـز. قیـشین گونونـده سویوق تؤیله‌ده میئمسیز قالان مـال‌حیـوان تلـف اولا بیلـر. بـو دا کنـدلی اوچـون آغیـر مصیبتدیر. بئله‌لیکه قیش گونلرینی بیر- بیر و سایاراق آرخادا قویوردوق. هر گـون سـحر تئزدن دوروب آلاغ تایاسیندان بوز باغلامیش آلاغ بـاغلارینی آییریـب "چـین"لـه نـارین- نارین دوغراییب سامان‌لا قاریشدیرمالییدیم. آلاغ چؤلدن دریلمیش یابانی اوتلار ایدی. بـو اوتلار تیکان ایله دولو اولوردو. اونلاری دوغراماق اوچـون خـصوصی الجـک لازیـم ایـدی. الجکسیز دوغرادیقداتیکان آدامـین اللرینـه بـاتیر و قـان آخماغـا باشـلاییردی. گئجـه‌لـر آغریسیندان یاتا بیلمیردیم. گونده نئچه دفعه حیوانلاری یئملـه‌مـک لازیـم ایـدی. سـحر تئزدن یئری ایسلانمیش تؤیله‌نی کورویوب سبده دولدوروب کوچه‌ده کرمه‌لیگه تؤکمه‌لی ایدیم. سونرا حیوانلارین آلتینا قورو پئیین یاییب تؤیله‌نـی قوروتمـالی ایـدیم. بیـر سـحر تؤیله‌یـه گیـردیم. قویـونلارین بیـری دوغموشـدو. بـو، چکـدیگیمیز زحمتـین بیرینجـی ثمره‌سی ایدی. بیر آزدان سونرا آنـام و عائلـه‌میـزین هامیـسی بـو گـؤزل قیرمیزیـا بنـزر قوزونون تاماشاسینا تؤیله‌یه گلمیشدیلر. آمما قوزولاری سـاخلاماغا یئریمیـز یـوخ ایـدی. قیش اولدوغونا باخمایاراق ایستی سو ایله پالچیق دوزلدیب تؤیله‌نین بیر گوشه‌سینده اون باش قوزو یئرله‌شن کیچیک بیر یئـر دوزلتـدیم. آنـام یئنـی دوغـان قویونـون بیرینجـی سودوندن دادلی بولاما قاییردی. او آخشام چؤره‌گی‌میزین یاوانلیغی یالنیز بولاما اولـدو. او ایل قیش برک قار یاغمیشدی. گونلریمیز آغیـر کئچیـردی. آممـا پـال-پالتـار سـاریدان نگرانچیلیغیمیز یوخ ایدی. هله بیزیم اون ایل بوندان سونرا گئیه‌جک پالتاریمیز وار ایدی. یورغان‌دؤشکلریمیز حدیندن آرتیق ایدی. ایچلـری یـون ایلـه دولمـوش، اوزلـری ایپـک پارچالاردان تیکیلمیش یاتاجـاق پالتـارلاریمیز چـوخ ایـدی. هلـه آنتیـک چینـی کاسـا، نیمچه‌لر، کریستال قابلاریمیزی دئمیرم. چونکی آتام باکی‌دا گیزلی اولاراق آنتیک مـاللار

دا آلیب ساتاردی. خوشونا گلن قیمتلی آنتیک مالاری ساتمازدی. یاخشی یادیمدادیر بیر گون کندیمیزین اربابلاری کنده باش چکمک اوچون زنگیلابادا گلمیشدیلر. بو اربابا سردار بهادری دئییردیلر. اونلار اوچ نفر ایدیلر. کندخدانین ائوینده اوتوراق ائتمیشدیلر. ائرته‌سی گون تبریزه گئده‌جکدیلر. کندخدا "تمیز" یورغان دؤشکلری ایله اربابلارا یئر سالمیشدی. خانلار بو یاتاق پالتارلارینی گؤروب کندخدایا دئیر:

- بو یورغان- دؤشکلر نه‌دیر؟ سنین ائوینده بیزلره لایق یورغان-دؤشه‌گین یوخدور؟ هاردان اولورسا، اولسون بیزه تمیز یاتاجاق تاپمالیسان!

بو سؤزلری دئییب کندخدانی یامانلاییرلار. کندخدا چوخ فیکره گئدندن سونرا گئجه یاریسی بیزیم قاپیمیزا گلیر و احوالاتی آتاما دانیشیب دئیر:

- خواهش ائدیرم منیم یاخامی خانلارین الیندن قورتار.

کندخدا آتامدان اوچ دست ایپک یورغان-دؤشک آلیب آپاریر. اربابلار بو بزکلی و ایپک یاتاجاق‌لاری گؤروب حیرته گلیر. بونلاری کیمدن آلیب گتیربسن، دئیه سوروشاندا کندخدا دئیر:

- بونلاری آغامیرحسندن آلیب گتیرمیشم.

سردار بهادری خبر آلیر:

- میرحسن کیمدیر؟

کندخدا جاواب وئریر:

- سید بابا نوه‌لریندندیر.

اربابین آلتمیش یاشی اولاردی. او فیکره گئدیر. یادینا دوشور کی، کندلیلریمیز، آتام و باشقا کندلیلریمیز باکی‌یا گئتمه‌میشدن قاباق زنگیلابادا اوچ قارداشدان عبارت سیدلر وار ایدی و اونلارا بیر سیه (ایکی پونزا) یئر وئرمیشدیلر. سردار بهادری آتاما کندخدا اولماغی تکلیف ائدیر. آتام قبول ائتمیر و "بیز سیدیک، بیزه کندحدالیق یاراشماز"، دئییر. ارباب یئنه تاکید ائدیر:

- منیم طرفیمدن کندین مباشری اول و منیم ایشلریمه رسیده‌لیک ائت.

آتام مباشرلیگی ده قبول ائله‌میـر و دئییـر کـی، مباشـر اولـسام اؤز کندلیلریملـه طـرف اولمالی اولاجاغام. بئله‌لیکله کند اربابینی مایوس ائدیر.

نوروز

نوروز بایرامینا بیـر آی قالانـدا اؤز روزومـوز حیـوانلارین اوت و سـامانی قورتارمـاق اوزره ایدی. آتام ال-آیاغا دوشموشدو. چاره تاپمالی ایـدی. یوخـسا داوارلار تلـف اولاجاقـدیلار. کندده آرتیق سامانی اولان یوخ ایدی. اطراف کندلرده یالنیز رجل‌آباددا سـامان سـوراغی وئریردیلر. بو کند قیرخ ائولی بیر کند ایدی. بونلاردان باکی‌یا گئدن چوخ آز ایـدی. اونـلار کندده قالیب اکینچلیکله مشغول اولموشدولار. اکین بیتن ایللردن قـالان کؤهنـه سـامان چوخ ایدی. سامان و اوت آلماغـا دا پـول ایـسته‌ییـردی. پـول چوخـدان قورتارمیـشدی. کندیمیزده و قیراق کندلرده بیزه بورجلـو آدام چـوخ ایـدی. آتـام بیـر نئچـه‌سـینه پـول ایسته‌مه‌یه یوللادی. اونلار آند-آمـان ایچیردیلـر کـی، پـوللاری یوخـدور. خـرمن اوسـتو وئره‌ریک دئییردیلر. آتام مجبور اولوب کندلرده اولان بورجلولارین دالینجـا گئتـدی. پـول عوضینه بیر قویون بیر کئچی و ایکی تلو گتیردی. اونلاری مهرباندا سـاتیب رجـل‌دن اون سبد سامان آلدی. بو دا مال-قارانین اوچ یا دؤرد گونلوک یئمه‌گی ایدی. نـوروز یایرامینـا اون گون قالاندا تبریزه گئتملـی اولـدو. ایکـی نیکـولای سـامووارداں بیرینـی، بیـر آز دا کریستال قابلاردان اؤزو ایله سـاتماغا آپـاردی. بیـر هفتـه‌دن سـونرا قاییتـدی. اؤزو ایلـه شیرنی، شوکلات، نوغول و باشقا بایراما لازیـم اولان شـئیلردن آلیـب گتیرمیـشدی. مـن خاطره‌لریمین اوّلینده قید ائتمیشدیم کی، آتام الی‌آچیق خرجله‌ین و سـخاوتلی بیـر آدام ایدی. او زامان جئببینده گونده اون تومن پولو اولسایدی صاباحا بیـر شـاهی دا قالمـازدی. نوروز بایرامینا اوچ گون قالیردی. آمما بایرام فیکرینده اولان یوخ ایـدی. بـاکی‌دان یئنـی قاییتمیش مهاجرلرین نه اؤزلرینین چـؤره‌کلـری وار ایـدی، نـه ده تؤیلـه‌ده اولان مـال-قارانین اوت-سامانی. نهایت گؤزله‌نیلن نوروز بـایرامی گلیـب چاتـدی. سـید اولـدوغوموزا گؤره کندده یا کنار کندلرده بیزه حؤرمت ائدیردیلر. قدیم زامانلاردان کندیمیزده بئله بیـر عنعنه وار ایدی کی، بایرام گونو هامی اوّل سـیدلرین گؤروشـونه گلردیلـر. بونـا گـؤره ده

سحر تئزدن باکی‌دان گتیردیگیمیز سفره‌لری آچیب آتـامین تبریـزدن آلیـب گتیردیگـی شیرنیلری چینی بوشقابلارا دولدوروب سفره‌نین هر طرفینـه دؤزموشـدوک. کنـدلیلریمیز اؤز آرالاریندا قـرار قویموشـدولارکی، کنـد ایچینـه ییغیلیـب هامیـسی بیـر یئـرده بیـزه گلسینلر. سـاعات سـککیز اولاردی. جاماعـات گلمـه‌یـه باشـلادی. آتـام و مـن اونلاریـن استقبالینا چیخدیق. ال وئردیک و اؤپوش، گؤروش باشـلاندی: "آلـلاه گلـن گـونلریمیزی خیر ائله‌سین، نئچه بئله بـایراملار گـؤره‌سـینیز". هـامینین اگنینـده‌کـی پالتـارلار بـایرام خاطرینه گؤره فرق ائله‌ییردی. قیافه‌لـر شـاد گؤرونـوردو. بیـر نئچـه سـاعاتلیق اولـسا دا چؤره‌ک، اوت، سامان مسئله‌سی یاددان چیخمیشدی. کؤهنه ایلی آرخـادا قویـوب یئنـی ایله آددیم قویموشدولار. باهارین اوّلی اولماغینا باخمایاراق هاوا سویوق ایدی. اسن سازاق آدامین قولاقلارینی گؤینه‌دیردی. بیز قوناقلاری ائوه دعوت ائتدیک. اونـلار باشـماقلارینی کناردا چیخاریب بیر-بیر ائوه گیرمگه باشلادیلار. بیـر آزدان سـونرا اوتـاق قیزمیـشدی. او زامانلار کندلرده نوروز بایرامیندا گؤروشه گلن قوناقلاری قبول ائتمک اوچون سفره آچیب شیرینی قویمازدیلار. بیر یا ایکی قابدا ایـده‌دن، کیشمیـشدن قویـوب قونـاغین حـضورونا گتیریردیلر. بو دا کندلیلرین حیات طـرزینین شـهرلیلردن گئـری قالماسـیندان ایـره‌لـی گلیردی. یومورتانی قیرمیزی رنگله بویاییب آخیر چرشنبه گونو آخشام باجـادان قورشـاق سـاللایان اوشـاقلارین قورشـاقلارینا بـاغلاییردیلار. اینـدی بیـزیم گؤروشـوموزه گلـن قوناقلاریمیز سفره دؤره‌سینده ایله‌شیب مشغول ایدیلر. بئله مجلسلر سؤزسوز، صحبتـسیز اولا بیلمزدی. قوناقلاردان بیری قیشین چتین کئچدیگیندن سؤز آچدی:

- من یاشیمدان بئله بیر قیشا راست گلمه‌میشدیم. بو قدر ده قار یاغار؟

خانکیشی قیسا بویلو دایمی کندده قالان زحمتکش بیر آدام ایدی. یئریندن دیللندی:

- قارین چوخ یاغماغی ایلین مباحلیغیندان خبر وئریر. انشاالله بو ایلکی اکینیمیز کـئچن ایلین قوراقلیغینین عوضین چیخار.

سونرا صحبتلر سامان، اوت، علفین قورتارماسیندان، مال-قارانین بیر دری، بیـر سـوموک اولماسیندان گئتدی. کندلیلردن بیری دریندن بیر آه چکرک دئدی:

- سارابدان آلیب گتیردیگیم اینک تؤیله‌ده سویوقدان چـه‌ر توتـوب اؤلـدو. گونـده یـاریم باتمان سود وئریردی. اوشاقلارین یاوانلیغی اللریندن چیخدی.

خانکیشی نیکبین آدام ایدی. او همیشه رنگی بیلنمه‌ین اوزون شال پـالتو گئییـردی. بـو پالتو اونون آبروسی ایدی. دویمه‌لری دایم بـاغلی اولاردی. پـالتونون آلتینـدان گئیـدیگی پالتارلار گؤرونموردو بو بیر سرّ ایدی. یالنیز اؤزو بیلردی. او یئنه دیللندی:

- قارا گونون عؤمرو آز اولار، قیش قورتاردی. داها یازا چیخمیشیق.

قاراگون آبی خانکیشینین اوزونه تعجّبله باخا-باخا دئدی:

- رحمتلیگین اوغلو! سنین فیکر- خیالین هاردا گزیر. کندلیلرین قاراگونلری هله بونـدان سونرادیر. چؤلده اوت، علفین گؤیرمه‌سینه بیـر آیـدان چـوخ قـالیر. سـن اؤزون یاخـشی بیلیرسـن کـی، صـاباح سـورولر اوتلاماغـا چؤلـه گئتـسه‌لـر ده آخـشام اوسـتو ائـوه آج قاییداجاقلار. سحره کیمی مال- قارا ائوده یئمه‌لی اولاجاق.

یئنی گلن مهاجرلردن بیری جاماعاتی گولدورمک اوچون دانیشماغا باشلادی:

- منیم اوت-علف باره‌ده هیچ مشگولوم یوخدور.

هامی اونون اوت-علفینین چوخدان قورتاردیغینی یاخشی بیلیردی. اوردوراونـون اوزونـه باخماغا باشلادیلار. او سؤزونه داوام ائتدی:

- من دؤرد قویون، بیر کئچی آلمیشدیم. قویـونلارین ایکیـسی سـامان یئمکـدن اؤلـدو. قالدی ایکی قویون بیر کئچی. بیـر آی بونـدان قاباقـدان اونلاریـن گؤزلرینـه شیـشه‌سـی یاشیل رنگلی گؤزلوک ووروب قاباقلارینا سامان تؤکورم. بو حیوانلار ساری سامانی یاشـیل یونجا حساب ائدیب اشتها ایله یئییرلر. ایندی بیر آز دا کؤکه‌لیبلر.

هامی گؤلمه‌یه باشلادی. بیر نفر اونون جاوابیندا دئدی:

- یاخشی اولار کی، او گؤزلوکلرین بیرینی ده اؤز گؤزونه ووراسان. آرپا چؤره‌گینی بوغـدا چؤره‌گی عوضینه یئیه‌سن.

بئله گولملی سؤزلر هامینین باشینی قاتمیشدی. کندخدا جلیل ائوین یوخـاری باشـیندا اوتورموشدو. آرانی ساکت گؤروب دئدی:

- آی جاماعات! اؤزونوز یاخشی بیلیرسیز کی، بیز هر ایل بایرام گونو چوبـان، نـاخیرچی، قوروقچـو توتـاریق. ائـشیکده کولـک اسـیر هـاوا دا سـویوقدور. هـامینیز بـوردا وارسـیز. اوتوردوغوموز یئر ایستیدیر. یاخشیسی بودور کی، گلین لازیـم اولان ایـشلریمیزی بـوردا گؤرک قورتارسین.

هامی بوناراضی اولدو. کند ایکی حصّه‌یه آیریلیردی. یوخاری کند، آشـاغی کنـد. آشـاغی کندین قویون سوروسونه هر ایل رحیم اسماعیل اوغلو گئتدیگینه گؤره اونا چوبان رحـیم دئییردیلر. او یاخشی چوبان ایدی. اونون اوتـاردیغی قویـونلار هـر ایـل یوخـاری کنـدین قویونلاریندان کؤک اولاردی.ایندی چوبان رحیم موزدونون آز اولدوغوندان دانیشمیشدی. نهایت اونون مزدونون اوستونه بیر آز علاوه ائتـدیلر. بئلـه‌لیکلـه آشـاغی کنـدین چوبـانی تعیین اولدو. یوخاری کندین چوبانی ایـسه یوخاریـدا قیـد ائتـدیگیم یولداشـیم قـدرتین آتاسی ابراهیم کیشی تعیین اولدو. او، یئنی گلن مهاجرلردن ایدی. ناخیرا یئنی بـاکی‌دان گلن مهاجرلردن رضی اوغلو عباس تعیین اولدو. اونون آلتمیش یاشی اولاردی. قرار اولـدو اؤز کیچیک اوغلو علی حیدر ایله بیرلیکده ناخیر اوتارسینلار. کندین قارامالی آز اولدوغونا گؤره یالنیز بیـر نـاخیری وار ایـدی. قوروقچولوغـو مهـاجرلردن داداش، حـسین و ممـی بویونلارینا آلدیلار. صحبت قوزو سوروسوندن باشلاندی. قوزو اوتـارانلارین زحمـت حـاقّی چوبانلارین زحمت حاقّیندان فرقلی ایدی. چوبانلار اؤز حاقلارینی خرمنده بوغدا حـسابیله آلیردیلار. قوزولاری اوتارانلار ایسه اون گوندن بیـر دفعـه قـوزولارین آنـالارینین سـودونو گؤتوروردولر. بو زحمت حاقّی چوبانلارین زحمت حاقّیندان نئچه قات چوخ ایدی. چونکی قوزولار یازین قیرخ بئشیندن سونرا دؤرد آی قوزوچونون تحویلینده اولـوردو. یعنـی قـوزو صاحبلری دؤرد آی سونرا قـوزولارینی قـوزو اوتارانـدان تحویـل آلاجاقـدیلار. بـو مـدتین عرضینده قوزوچو قوزولاری سحر تئزدن چؤله آپاریب اورتاراجاق، آخشام اوسـتو او بیـری سورولردن سونرا گتیریب قوزولارا مخصوص حصارلی بیـر آچیـق فـضادا سـاخلایاجاقدی. زحمتینه باخمایاراق فایداسی چوخ اولدوغونا گؤره قوزویا گئـدنلرین سـایی چـوخ ایـدی. اودور کی، قوزو مسئله‌سی اورتالیغا گلن کیمی او دئییردی من گئدیرم، بو دئییـردی مـن ده حاضرام. نه ایسه مشتری چوخ ایدی. من و آتام ائوین آشاغی طرفینده اوتورموشـدوق.

آتامین داییسی اوغلو مشهدی اسماعیل بیزیم آرامیزدا اوتورموشدو. مشهد اسماعیل آتاما دئییردی:

- آغا میرحسن سنین اوغلون میرهاشم نه جوت سورمه‌گی باجاریر، نه ده اکین اکمه‌یی. قوزو اوتارماغین گلیری چوخدور. راضی اولسا، قوی کندین قوزولارین اوتارماغا گئتسین.

بو فیکر آتامین هئچ آغلینا گلمه‌میشدی. مشهد اسماعیلین بو سؤزلرین ائشیدن کیمی آتام منه دئدی:

- کندین قوزولارین اوتارا بیلرسن؟

من ده آللاهدان استه‌ییرمیش کیمی دئدیم:

- بلی اوتارا بیله‌رم.

بو زامان مشهدی اسماعیل اوزونو جاماعاتا توتاراق دئدی:

- آغا میرحسنین اوغلو میرهاشم ایسته‌ییر قوزویا گئتسین.

سس-کوی کسیلدی. ائله بیل قورباغا گؤلونه داش آتیبسان. بیزه بایرام گؤروشونه گلمک و سفره‌میزین باشیندا ایلشدیکلرینه گؤره هئچ کیم اعتراض ائده بیلمه‌دی. من آشاغی کندین قوزو سوروسونو اوتارماغا تعیین اولدوم. بیزیمله باکی‌دان گلن عمیم میربابا دا یوخاری کندین قوزو سوروسونه سئچیلدی. بئله‌لیکله طالعیمده یئنی بیر حیات باشلاندی. نئچه دقیقه قاباق آغلیما گلمه‌ین باشیما گلدی.

قوزو اوتاران گونلریم

حاشیه:

آتا، بابالاریمیزدان بیزه یادیگار قالان بیر مثل وار: "کیمینین آولی، کیمینین آخیری". بو مثل دونیامیزدا اولان ضدّیّتلردن ایره‌لی گلیر. یعنی حیاتین ائنیشی وار سا، یوخوشو دا واردیر. بیر زامان اؤزونو خوشبخت بیلیب هر عمله موفق اولان آداملارین آخیری افلاسا اوغرادیغی حالدا اؤزونو بدبخت بیلیب، معیشتی آغیر اولانلارین آغ گونه چیخدیغینی دا چوخ گؤرموشوک. عربلرین بیر مثلی وار: "گله‌جه‌گین اوزونه جسارتله باخا بیلن آدام هامیدان قدرتلیدیر". جسارت یالنیز دونیایا نیکبین اولان آداملاردا تاپیلا

بیلر. دونیا، بدبین اولوب اؤز قینینا چکیلن آداملاری باغیشلایا بیلمز.آذربایجان یازیچیسی جلال برگوشاد یازیر:

"اگر سن گونشین باتماسینا یاس توتوب گؤز یاشی آختیسان، گؤیده آلیشان سایسیز حسابسیز اولدوزلاری گؤره بیلمزسن".

منیم ده حیاتیم یوخاریدا قید ائتدیگیم کیمی ضدّیّتلی اولموشدور. باکی‌داکی مکتبلی، شعرلی گونلریمی آرخادا قویوب الیمه آغاج آلیب کندین قوزولارینی دره‌لره، تپه‌لره یاییب اوتارماغا حاضرلاشیرام. بو دوغرودور کی، اوزامانلار ایندیکی کیمی دوشونه بیلمیردیم. آمما اؤز گله‌جه‌گیمه اینامیم وار ایدی. یئنه ده الیمه آغاج عوضینه قلم آلیب اؤز شعرلی، ترانه‌لی گونلریمی گؤزله‌ییردیم. بو دا منیم عرب الیفباسینی اؤیره‌نیب، اونا غلبه چالماغیملا ممکن اولا بیلردی. من شعر عالمیندن آیریلا بیلمزدیم. گؤیره‌جک توخوم داشی دا دلیب چیخابیلر.

نوروز بایرامینین ایکینجی گونو ایدی. هاوا دوننکینه نسبتاًیومشالمیشدی. سازاق سمیردی. گونشین شعالاری آدامین بدنینه ساریشدیقجا قیشین آجی گونلرینی یاددان چیخاردیردی. ساوالان، بوزگوش، کئچی قیران داغلارینین باشینداکی سئیرک بولودلار گئتدیکجه اطرافا یاییلیب، آرا بیر گونشین قاباغینی آلیردی. تپه‌لرین قوزئی طرفینده گیزله‌نن قار لکه‌لری قیش یوخوسوندان اویانیب اریمکده ایدی. هاوانین صافلیغیندان کند ائولرینین باجالاریندان چیخان بوز توستولر اوخلوو کیمی دوم‌دوز میلله‌نیر، سونرا ایسه ال-اله وئره‌رک کندین اوستونه سئیرک پرده چکیردی. بئله بیر گونده من اؤز قوزولاریمیزی تؤیله‌دن چیخاردیب کندین اورتاسیندا اولان میدانا گلدیم. کندلیلر الیمده آغاج قاباغیمداکی قوزولاری گؤرنده احوالاتی بیلیب هامی اؤز قوزولارینی قاباقلارینا قاتیب میدانا گتیردی. قوزولارین چوخو بیر- بیرینه اوخشادیغینا گؤره تانینماقدان اؤترو، بعضیلری قوزولارین بویونلارینا قیرمیزی، بعضیلری آغ ساپ باغلامیش، بعضیلری ایسه خینا یاخاراق نشانلامیشدیلار. قاباغیمدا اولان قوزولار گئتدیکجه چوخالیردی. اونلار بیرینجی دفعه ایدی کی، اؤز کیچیک یووالاریندان چیخیب بئله بیر آچیق فضادا بیر یئره یغیشیردیلار. خام اولدوقلارینا گؤره بیر یئرده دایانماییب آتیلیب دوشوردولر. کندین بالاجا اوشاقلاری قوزولاری بیر یئره ییغماقدا منه کؤمک ائدیردیلر. آغ‌ساققاللاردان بیری منه یاخینلاشیب دئدی:

- بو بالاجا حیوانلار هله گزیب دولانماغی بیلمیرلر. خام اولدوقلارینا گـؤره بـو گـون بیـر نئچه ساعات قبرستانین اوستونده دولاندیریب کنده قایتار.

قبرستان کندین غربینده اوجا تپه‌نین اوستونده یئرلشمیـشدی. بـوردان باخانـدا کنـدین حیه‌طلرینن ایچی گؤرونـوردو. قـوزولارین سـایی ایکی‌یـوزدن یوخـاری اولاردی. آتـام دا کؤمه‌گیمه گلدی. سورونو تپه‌نین اوستونه طـرف سـوردوک. قـوزولار خوشـوما گلیـردی. قبرستانلیغا چاتاندا اونلارین بیری آتیلیب دوشه- دوشه کنده طرف قاچماغا باشلادی. بـو زامان سورونون هامیسی اونون دالینجا اویناقلاشـیب کنـد طـرف آخیـشدی. قـوزولارین قاباغین آلماق ممکن دئییلدی. اونلار کندین کوچه‌لرینه داغیلدیلار. چوخ زحمتدن سـونرا بیر یئره ییغیـب یئنـه ده تپـه‌نـین اوسـتونه گتیردیـک. کنـده طـرف باخانـدا فاطمـانی داملارینین اوستونده گؤردوم. او آتامی منیمله بیر یئرده گؤروب آشـاغی دوشـدو. فاطمـا گیلین ائولری کند ایچینده میدان طرفینده اولوردو. اونون ناخوشلوغو یاخشی اولموشـدو. من اون بئش گون گئجه‌لر کتابدان ناغیل اوخودوم. ناغیل کتابینین ناغیلاری قورتارانـدان سونرا اؤزوم سینه‌دن ازبر بیلـدیگیم نـاغیلاری دانیـشدیم. او ناغیـل وورغونـو اولموشـدو. ایندی ایسه اؤز ساغلاملیغینی الده ائدیب تدریجله قاباقکی فاطمایا چئـوریلیردی آناسـی هاجرخانیم منه حدیندن آرتیق حؤرمت ائدیردی. حتی قارداشـی دا مـن اونـلارا گئدنـده گولر اوزله قارشیلاییردی. ایندی فاطمـا دانیـشدیغیم حکایـه‌لـری منـدن داهـا یاخـشی بیلیردی. ایندی اونو ائولرینین دامیندا گؤرنده کئفیم دورولدو. بیر آزدان سونرا آتام مندن آیریلیب ائوه گئتدی. من قوزولارلا تک قالمیشدیم. فاطمـا داملارینـین اوسـتونه چیخـان پالچیقدان قایریلمیش پیللەلرده دایانمیشدی. سسلریمیز بیر- بیریمیزه چاتماسا دا اشـاره ایله دانیشیردیق. آرزو ائدیردیم قوزو اوتاران گونلریمین هامیسی قبرستانلیقدا کئچه‌یـدی. آمما بونون ممکن اولمادیغینی بیلیب حیفـسیلنیردیم. قـوزولار سـؤزه بـاخمیردیلار. مـن اونلارین باشـلارینین اوسـتونده دایانیـب کنـده طـرف آخیـب گئتمـه‌لـرینین قابـاغینی آلمیشدیم. کندین جاوانلاری میداندا بیر یئره ییغیلیـب یوموروتـا دؤیوشـدوروردولر. مـن اونلارین سسلرینی آیـدین ائـشیدیردیم. بـایرام گونلرینـده یومورتـا دؤیوشـدورمک کنـد جاوانلارینین مهم تفریحلرینـدن بیـری ایـدی. کنـد آروادلاری کـئچن ایلـدن صـاندیقدا

ساخلادیقلاری قیرمیزی گؤللو بایرام پالتارلارینی گئییب کندین کوچه‌لرینده گؤرونوردولر. اونلار بو قاپیدان چیخیب او بیری قاپییا گیریردیلر. نوروز بایرامینین گؤروشلری و فرحی بؤیوکلری مجبور ائتمیشدی اوشاقلارینین اگنینده‌کی یاماقلی پالتارلارینی چیخاریب، یاماقسیز کؤینک-شالوار گئییندیرسینلر. کندلیلر بایرام گونلری اولدوغونا باخمایاراق یاز اکینینه تدارک گؤروردولر. کئچن ایلین خرمنیندن آییردیقلاری یازلیق توخومونو کندیدن چیخاریب چواللارا دولدورور، دیواردان آسدیقلاری خیش-امرازی آشاغی ائتدیریب ساهمانا سالیردیلار. جوت اؤکوزلرینه مخصوص اولان کوروشنه‌نی آخشامدان ایسلادیب آخورا تؤکوب یئمله‌دیردیلر. کربلای حسن کیشی قوجا اولدوغونا باخمایاراق چواللارین دیبینده اولان یازلیق توخومونو کوچه قاپیسیندان چیخاریب کوچه‌یه قویوردو. جاوان اوغلو اؤکوزلری تؤیله‌دن هایلایا- هایلایا گتیریب گیوله‌ییردی. خیشین دستک طرفینی اورتادان گیوین اوستونه آشیریب کوتانی لاهین‌لا بیر- بیرینه باغلاییب چیگنینه آتدی. بیر باشیندا دمیر پلاسکان اولان اوزون جوت چوبوغونو الینه آلیب یولا دوشنده کربلای حسن جاوان اوغلونا دئدی:

- بالا ماللاری گؤزله، اؤکوزلر اوچ آیدیر تؤیله‌دن ائشیگه چیخماییب، خامدیر، اونلاری برکه سالما. ایکی ساعاتدان سونرا قاییت کنده.

اوغلو آتاسینین سؤزلرینی دینله‌ییب چؤله طرف یولا دوشدو. کندیمیز زنگیلابادا یئنی گلمیش مهاجرلرله برابر بیزیم ده وضعیّتمیز پیس ایدی. یئمه‌گیمیز اوچون یاوان چؤره‌ک بیر طرفه قالسین یازین باشلانماسینا باخمایاراق مال- حیوانین یئمی ده قورتارمیشدی. چؤلده اوت- علف گؤیرمه‌میشدی. آج قاییدان حیوانلارا یئم وئرمک لازیم ایدی. جوت سوروب یئر شوملایان اؤکوزلرین قارینلارینی دویورماق اوچون کوروشنه و آرپا لازیم ایدی. بونلارین هامیسی چوخدان قورتارمیشدی. تلف اولان مال - قارانین سایی گونو گوندن آرتیردی. پول یوخ ایدی. بئله بیر آغیر وضعیّتده آتام مجبور فالیب اوچ دنه چینی کاسا، اوچ دنه چینی بوشقاب، نئچه دنه ده کریستاللاردان گؤتوردو و اولاغین اوستونه بیر ایکی دنه چوال باغلاییب رجه‌ل کندینه یوللاندی. بو، آتامین او کنده بیرینجی سفری ایدی. رجه‌للیلر آتامی یاخشی تانی‌ییردیلار. آتام کنده گیرنده اورانین

آغساققاللاریندان مشهدی عبدول کیشیه راست گلیر. سالاملاشدیقدان سونرا آتاما؛ "ناهارا آز قالیر"، دئییر و اونو قوناق ساخلاییر. مشهدی عبدول آییق آدام ایدی و کندلیلرین وضعیّتینی یاخشی بیلیردی. آتاما بئله بیر سؤال وئریر:

- مال- حیوانینین اوت- سامانی وارمی؟

او بو سؤالی وئرمه‌سئیدی، آتام اوتاندیغیندان نه اوچون گلدیگینی دئیه بیلمه‌یه‌جکدی. آتام ناچار قالیب احوالاتی اونا دانیشیر. مشهدی عبدل دئییر:

- آغامیرحسن! سیزین باکی‌دان گلدیگینیز هله بیر ایله چاتماییب. بو آز مدتده سیزین بیر عالیجناب انسان اولدوغونوز دیللره دوشوب. من چوخ سئوینیرم کی، بو گون منیم قوناغیم اولوبسان.

ناهار یئییب چای ایچندن سونرا سامانلیغا گئدیب آتامین اؤزو ایله گتیردیگی خاراللاری سامانلا دولدوروب بیچین واختی بوغدا و یونجا مقابیلینده وئریر. آتامین کئفی کؤک رجه‌لدن قاییدیر.

مشهد عبدل اوچ گوندن سونرا ایرمی باتماندان عبارت (یوز کیلوقرام) بیر یوک بوغدا ایله قاپیمیزی دؤیور. آتام کوچه قاپیسینا چیخاندا مشهدی عبدل ایله راستلاشیر. او ناهاری بیزه قوناق اولور. آتام مشهدی عبدله دئییر بو نه زحمت‌دیر چکیبرسیز. او دئییر انشاالله خرمنده حسابلاشاریق.

قوزو اوتارماغیمدان اون گون کئچیردی. بیز سود ییغمالی ایدیک. عمومی قرارا گؤره اون گوندن بیر قوزولارین آنالارینین سودو بیزیم ایدی. آمما چؤلده اوت اولمادیغینا گؤره قویونلار سوده گلمه‌میشدی. اودور کی، آتام سودییغماغا راضی اولمادی. من داها قوزولاری قبرستانلیق‌دا ساخلاییب اوتارا بیلمیردیم. قوزولار یاواش-یاواش خاملیقدان چیغیردیلار. اونلاری اوزاقلارا آپاریب اوتارمالی ایدیم. یئنه ده کندین اطرافیندان اوزاقلارا گئتمک ایسته‌میردیم. ایشیم، پئشم اوخوماق اولموشدو. اصلی کرمدن، عاشق غریبدن اوجا سسله اوخویوردوم. بیر گون قوزولاری کند آلتیندا اوتاریردیم. بیر نفرین کنددن چیخیب منه طرف گلدیگینی گؤردوم. بیر آزا دا یاخینا گلندن سونرا اونو تانیدیم. آتامین داییسی اوغلو مشهدی اسماعیل ایدی. او دئدی:

- منی آتان سنین یانینا یوللاییب.

دئدیم:

- آتام نه دئییر؟

- آتان دئییرکی، نه اوچون قوزولاری کند آلتیندا ساخلاییب اوزاقلارا آپارمیرسان، نه اوچون اؤز سسینله کندی باشینا گؤتوروبسن؟

مشهدی اسماعیلین بو سؤزلریندن اوتاندیم. قوزولاری اوزاقلارا آپارماغا سؤز وئردیم. چؤللر یاواش-یاواش گؤیریردی. قوزولار اوتلاماغی اؤیرنیردیلر. تورپاقلارین آراسیندان باش قووزایان قییاخلار گئتدیکجه اوزانیردی. بو دا قوزولارین ان چوخ سئودیگی علفلردن ایدی. قوزولاری اؤز باشینا بوراخسایدیم، یالنیز اویناقلاشاراق اویان-بویانا قاچاجاقدیلار. من بونو اؤیرنمیشدیم کی، قوزولاری اوتلاماغا وادار ائتمک اوچون اونلارین قاباغین چالمالی‌یام. بئله بیر زاماندا قوزولار باشلارینی آشاغی سالیب اوتلاماغا مجبور اولوردولار. قوزولار بیرینجی گونلر چوخ خوشوما گلیردی. آمما گونلر اؤتدوکجه نظریمده عادیلشیر و تکلیک منی سیخیردی. یاخیندا بیر نفر جوت سوروردو. کیم اولدوغونو بیلمیردیم. بیر آز یاخینلاشاندان سونرا تانیدیم. اؤز کندلیمیز حسن ایدی. اونا یورولمایاسان دئدیم. او دا برکتلی اولسون دئییب جوتو ساخلادی و منیم یانیما گلدی. یاخیندا کورا یول ایله بیر نفر بیزه طرف گلیردی. قاباغیندا سوردویو اولاغین اوستونده خورجون وار ایدی. او بیزه چاتاندا یورولمایاسیز دئییب خورجونون ایچیندن بیر ترزی چیخارتدی. سونرا معلوم اولدو کی،بو دا بیر نؤع چرچی ایمیش. حسن کیشی سپمک ایستدیگی توخومدان نئچه اووج ترزیه تؤکدو. عوضینده کیشمیش و ایده آلدی. چرچی گئدندن سونرا منی کیشمیش یئمه‌یه دعوت ائتدی. قوزولار تپه‌نین دؤشونه یاییلیب اوتلاییردیلار. گون چوخدان ییلمیشدی. یاواش-یاواش کنده قاییتمالی ایدیم. آسمان آلا بولودلوق اولدوغوندان هاوا گاه قیزیر گاه دا سویوق کولک اسیردی. حسن کیشی ایله وداعلاشیب قوزولاری کنده طرف دؤندردیم. قاباقدا ایکی گؤی زمی وار ایدی. من قوزولاری بو ایکی زمینین آراسیندا اولان دار کالاهدان کئچیرملی ایدیم. بو دا آسان ایش دئییلدی. قوزولار گؤی زمییه داراشیب آیاقلاییب کورلایا بیلردیلر. بئله اولان زاماندا زمی صاحبی چوباندان خسارت

ایسته‌یه بیلردی. من قـوزولاری هایلاییـب بیـر یئـره تـوپلادیم و دار کالاهـدان او طرفـه کئچیرده بیلدیم. گون باتماغا بیر ساعات قالاندا قوزولاری کنده تؤکدوم. قـوزو صـاحبلری اؤز قوزولارینی سئچیب آپاریردیلار. من قـوزولاری آییرانـدا گـون باتمیـشدی. بیـر آزدان چوبان بایرام قویون سوروسونو کنده تؤکدو. او منی گؤروب دئدی:

- صاباح گون‌اورتا "صدره"ده اولاجاغام، سنی اوردا گؤزله‌ییرم.

صدره بیزیم کؤوشنین دئمک اولار کی، اورتاسیندا یئرلشیر. اوردا اوچ دنه بـولاق واردیـر. اطرافی چمنلیکدیر. بولاقدان آخان سـولاردان بیـر آز آشـاغیدا بؤیـوک بیـر گـؤل عملـه گلمیشدیر. قارا ماللار و قویون سورولری بو گؤلون سویوندان ایچیردیلـر. اودور کـی، بـورا چوبانلارین و مال اوتارانلارین مکانی ایدی. یای، یاز گونلرینـده قویـون و قـوزو سـورولری چؤلده اوتلاییب یاتاغا صدره‌یه گلردیلر. ائرته‌سی گون قوزولاری کنددن چیخاریـب چؤلـه یایدیم. گونلر اؤتدوکجه کؤوشنیمیز یاشیللاشـیردی. کنـدین مـال-قاراسـی دولـو قـارین اولماسا دا چؤلدن آج قـاییتمیردیلار. قویـونلارین سـودو گئتدیکجـه آرتیـردی. کنـدلیلر حیوانلاری تؤیله‌ده یئمله‌مکدن آزاد اولموشدولار. یـالنیز خرمنـه، دؤیـون زامانینـا چاتانـا کیمی چؤره‌ک مسئله‌سی اونلاری سیخیردی.

گون گؤیون اورتاسیندا اولاندا قوزولاری صدره‌یه تؤکدوم. چوبان بایرام هله گلمه‌میشدی. آمما اونون قویونلاری هایلاماق سسی یاخیندا اولدوغونو خبر وئریردی. بولاقـدا ال‌اوزومـو یویوب بیر آز سرینله‌دیم. چوخ چکمـدی بـایرام دا گلـدی. قویـونلار آرخلاریـن و گؤلـون دؤوره‌سـینه ییغیلیـب سـو ایجیردیلـر. بیـر آزدان سـونرا بـایرام اؤز سوروسـونو قـوزو سوروسوندن خیلی آرالی یاتیرتدی. منیم یانیما گلیب دئدی:

- ایندیه قدر قوورتماج یئییب‌سنمی؟

"قوورتماج ندیر؟"، دئیه سوروشدوقدا دئدی:

- ایندی گؤره‌رسن. سن بیر آز "آزا" ییغیب گتیر، من ده قویونلاردان سود ساغیم.

آزا، (قارا ماللارین چؤللرده قالیب قورویان پئیینلری ایدی). صدره آزا ایله دولو ایدی. من ایکی قوجاق آزا ییغیب گتیرَنـه کیمـی بـایرام دا بؤیـوک بادیـانین یاریـسینا قـدر سـود

ساغمیشدی. بایرام سورونون ایچینده اولان قارا قویونلاری سئچیب ساغیردی. من بونـون سببینی خبر آلدیم. او دئدی:

- بونون سببینی چوبانلار بیلر. قارا قویونون سودونون جیریگی (یاغی) آرتیق اولار.

او بادیانی یئره قویوب اطرافدان یومورتـا بویـدا اولان یـومرو چـای داشـلاریندان تاپیـب گتیردی. من بایرامین نه ایش گؤره‌جه‌گینی بیلمیردیم. آزالاردان بؤیوک تونفـال قـالادی. یومرو چـای داشـلارینی بولاقـدا یویـوب تونقـالین اراسـینا ییغـدی. قـورو اوت، علفلرلـه یاندیردی. آزالار قورو اولدوغوندان آلـوولاری گؤیـه قـالخیردی. بیـر آزدان سـونرا توفقـال یانیب قورتارمیشدی. کؤزه‌رن اودون ایچینده اولان داشـلار مـیس کیمـی قیزارمیـشدی. دمیر قاشیق ایله داشلارین بیرینی بادیانین ایچینه سـالدی. بیـر آز صـبر ائدنـدن سـونرا ایکینجی داشی بادیانین ایچینه آتدی. سـود قیـزدی. اوچونجـو، دؤردونجـو و بئـشینجی داشی سالاندا سود قایناماغا باشلادی. سودون اوزو کؤپوکلندی. داشلاری بیر- بیر سودون ایچیندن چیخاریب کنارا قویدو. سونرا سودون ایچینه چؤره‌ک دوغرادی. بادیانی سـویوق بولاغین ایچینه قویدو نئچه دقیقه‌دن سونرا سویوموش قوورتمـاجی یئمـه‌یـه باشـلادیق. حاضر اولان خؤره‌ک ساده و عادی خؤره‌کلردن دئییلدی. بیر معجـون کیمـی ایـدی. مـن قوورتماجین نه اولدوغونو ایندی بیلیردیم. ایندی او زامانـدان آلتمـیش ایـل کئچدیگینـه باخمایـاراق هلـه ده لـذتی یادیمـدان چیخماییـب‌دیـر. قوورتمـاجی یئینـدن سـونرا داغارجیغیمدان سوزمه قاتیغی چیخاردیب آبـدوغ دوزلتـدیم. بـو دا اینـدی ایچـدیگیمیز چایین یئرینی وئریردی. من او زامانلار چایین نه اولدوغونو بیلمزدیم. اصـلا چایـا مئیلـیم یوخ ایدی.

ایندی بیر آز اوزانیب دینجلمک لازیم ایدی. پاپاقلاریمیزی گؤزوموزون اوسـتونه قویـوب آرخاسی اوسته اوزاندیق. گون اگیلنده سورولری ده‌بردیب اوتالاغا آپارمـالی ایـدیک. یئنـه ده یاشیللانماقدا اولان چؤللر بیزی گؤزله‌مکده ایدی. بایرام سورونو ده‌بردیب یولا دوشنده اونا دئدیم:

- بیز بو آخشام سود ییغاجاغیق. صاباحلاری کند آلتیندا منی گؤزله.

آخی قویون سوروسو قوزودان قاباق چیخیردی. من آذاندان یاریم ساعات سونرا باکی‌دان گتیردیگیمیز وئدره‌لری گؤتوروب سود ییغماغا گئتدیم. کندین آلت طرفیندن بیرینجی قاپیدان باشلامالی ایدیم. قاپینی دؤیدوم. ایچه‌ریدن سس گلدی:

- کیمسن؟

- سود گتیرین!

بیر آزدان قاپی آچیلدی و توکّلون آروادی الینده‌کی میس بادیانین سودون وئدره‌یه تؤکوب برکتلی اولسون، دئدی. من "برکتینیز آرتیق اولسون"، دئییب ایکینجی قاپینی دؤیدوم. بئله‌لیکله وئدره‌لر دولدو. سودلری ائوه گتیردیم. آنام ائرته‌دن قونشولاردان قاب-قاجاق آلمیشدی. آتام ائوده ایدی. من سودلری قازانلارا بوشالدیب کند ایچینه قاییتدیم. قالان ائولردن سود ییغا-ییغا فاطماگیلین قاپیلارینا یئتیشدیم. قاپی آچیق ایدی. فاطما سود گونو اولدوغونو بیلیرمیش کیمی من وئدره‌لری یئره قویاندا او قاپینین آغزیندا گؤروندو. آی ایشیغی ایدی. بیز قارشیلاشاندا دوداقلاریندا کی سئودیگیم تبسملر اویناشدی و آغاران دیشلرینی، یاناقلاریندا کی کیچیک چوخورلاری گؤردوم. سود قابی هله الینده ایدی. مندن سوروشدو:

- نیه بیزه گلمیرسن؟

- آخی اوتانیرام.

- نه اوچون اوتانیرسان؟ آنام هئی سنی سوروشور، دئییر نه اوچون بیزه گلمیر؟

"صاباح آخشام گله‌رم"، دئییب آیریلاندا دئدی:

- سود یادیندان چیخدی.

او دوغرو دئییردی. من سود عالمینده دئییلدیم. بئله‌لیکله آخشام اوچیوز قوزونون آنالارینین اون وئدره سودو اولدو. ایندیکی زامانین اؤلچوسو ایله یوزألّلی لیتردن چوخ اولاردی. ائویمیزده قیزغین فعالیت گئدیردی. قونشو آروادلاردان آنامین کؤمه‌گینه گلن وار ایدی. قرار بو اولموشدو کی، سودون چوخو قاتیق چالینیب چالخانسین، قالانی ایسه پئندیر ائدیلسین. بونون اوچون قازانلار اولان سودو قیزدیریب قاتیق مایاسی وورولمالی ایدی. گئجه یاریسینا قدر بو ایشلرین هامیسی گؤرولدو. آنام منی سحر چؤله یولا

سالماقدان اؤترو تئز دورمالی ایدی. قاتیق چالینمیش قازانلارین قاپاغین گؤتورنده ساری رنگلی قایماغی گؤروب حئیران قالدیم. اشتهام آچیلمیشدی. آنام بیر نیمچه قایماق چکیب منه وئردی. بیر لاواش‌لا ایچه‌ری اؤتوردوم. یئنه بیر لاواشین اوستونه قیماق یاخیب داغارجیغیما قویدو. ایرانا گلندن سونرا بیرینجی دفعه اولاراق اؤز امگیمین بهره‌سینی گؤروردوم. بونو بیر کسه بیلدیرمه‌دن اؤز ایچیمده فخر ائدیردیم. بئله‌لیکله کند ایچینه گلدیم. هامی قوزولاری گتیریب سورویه قاتمیشدی. من اونلاری قاباغیما قاتیب قبرستانین اوستو ایله چؤله طرف حرکت ائله‌دیم. گئجه‌نین شئهی یئنی گؤیه‌رن اوتلارین اوستونه چیلنمیشدی. باهارین عطری طبیعتین عطرینه قووشوب قیش یوخوسونا گئدن جانلیلاری حیاتا چاغیریردی. بایرامین اؤزو گؤرونمه‌سه ده سسینی ائشیدیردیم. "قوروقچو" دیکینین او طرفینده اوتاریردی. دونن آخشام دئدیگیمه گؤره منی گؤزله‌ییردی. بایرامین بیر قوجا آتاسی و آناسی وار ایدی. اونلارین نه مال-حیوانی، نه ده اکین اکمه‌یه یئرلری وار ایدی. یالنیز بایرامین چوبانچیلیق حاققی ایله دولانیردیلار. دولانیشیقلاری یاخشی دئییلدی. او هر گون ائودن چیخاندا ناهار یئمه‌ییننه بیر آز قورو چؤره‌ک گؤتورردی. بیزیم یولداشلیغیمیز دونن قوورتماج یئمکدن باشلانمیشدی. من قوزولاردان قاباق قوروقچو دیکینه چیخدیم. بایرام منی گؤروب یانیما گلدی. داغارجیغیما قویدوغوم قایماق به‌لله‌سینی اونا وئردیم. او اشتها ایله بلله‌نی یئمه‌یه باشلادی.

بایرام دئدی:

- هله گون‌اورتایا چوخ قالیر. ناهارا چای قیراغیندا "بند" شامینا گئدک.

بوقراری قویوب بیر-بیریمیزدن آیریلدیق. چونکی قویون سوروسو ایله قوزو سوروسو آراسیندا فاصله اولمالی ایدی. یوخسا قوزولار قویونلار قاریشار و اونلاری أمردیلر. هم ده اونلاری بیر-بیرلریندن آییرماق چتین اولاردی. گون‌اورتا زامانی آجی چایین کناریندا بایرام و کندیمیزین ناخیرچیسی رفعی اوغلو عباس اؤز اوغلو حسین‌له اوردا گلدی. حسین منیم باکی‌دا اولان یولداشلاریمدان ایدی. ناهاری اوچلوکده سود بیشیریب یئدیک. آجی چایین کناری منظره‌لی اولدوغونا باخمایاراق چوبانلار بوردا آییق اولمالی ایدیلر. چونکی چایین اوتای، بو تایی اوجا سیرا هرده‌لردن (تپه‌لردن) عبارت ایدی و

جاناوار چوخ اولوردو. داها دوغروسو قویون-قوزو اوچون چوخ تهلوکه‌لی بیر یئر ایدی. گون اورتادان سونرا ایسه همین یئر کؤلگه‌لیک اولدوغونا گؤره سورونو یاتاغا ووروب خؤره‌ک یئمه‌یین اؤزونون آیری بیر لذّتی اولوردو.

حاشیه:

من اوچ ایل تامام کندیمیزین قوزولارینی اوتارماقلا مشغول اولدوم. بو دا هر ایل نوروز بایرامیندان باشلانیب شهریور آیینین اولینده قورتاراردی. بو مدتده خاطریمده قالان مهم حادثه‌لری یازماغا چالیشاجاغام. هر گون تکرار اولاراق سحر چاغی قوزولاری چؤله آپارایب آخشام اوستو کنده گتیرمک خاطره‌لرینی یازماق هم اوخوجولاری یورار هم ده ایندیه قدر یازدیغیم خاطره‌لر بوندان سونرا یازاجاغیم خاطره‌لره بیر مقدّمه اولاراق یازیلمیشدیز. اصل خاطره‌لریم ایسه ایکینجی دونیا محاربه‌سیندن سونرا باشلاناجاقدیر.

قونشولوغوموزدا اولان رجه‌لی کندینین اکین و اوتلاناجاق ساحه‌لری آز اولدوغوندان اونلارین مال- حیوانی مهربان و بیزیم کندین کؤوشنلریندن استفاده ائدیردیلر. البته بو دا گیزلی شکیلده اولوردو. رجه‌لین سورولری بیزیم کؤوشنین سرحدینه گلیر اطرافی خلوت گؤرنده سرحددی کئچیب بیزیم یئرلری اوتلاماغا باشلاییرلار. آخشام اوستو یئنه قوزولارلا کنده وارد اولا ندا کندین اورتاسیندا یوزدن یوخاری قارا مال ناخیرینی گؤروب تعجب ائتدیم. سونرا معلوم اولدو کی، بو ناخیز ماللاری رجه‌ل کندیندندیر. اونلار یئنه گیزلین شکیلده بیزیم کؤوشنه سوخولوبلار. دئمه بیزیم قوروقچولار اونلاری گودورموش. ناخیرچی قوروقچولاری گؤروب قاچیر. قوروقچولار ناخیر ماللارینی زنگیلابادا گتیریرلر. رجه‌للیلر حاقسیز اولدوقلارینا باخمایاراق بؤیوک بیر دسته جاماعات اللرینده چوماق، دهره بیزیم کنده هجوما حاضرلاشیرلار. اونلارین سایلاری گئتدیکجه آرتیردی. اونلار بیزیم کنده طرف حرکتده ایدیلر. رجه‌للی مشهد عبدل کندین آغ ساقللاریندان اولدوغونا گؤره بو ایشین نه قدر تهلوکه‌لی اولدوغونو بیلیردی. او بیلیردی کی، بو جرکت دعواسیز اولمایاجاق و هر ایکی طرفدن اؤلن یا باشی، قولو سینان دا اولاجاقدیر. بونا گؤره ده بو

هجومون قاباغینی آلماق اوچون آتا مینیب کندین چیخاریندا دسته‌نین قاباغین کسیب دئیر:

- جاماعات! سیزین بو حرکتیز دوزگون دئییل. بو ایکی کندین آراسیندا دوشمنچیلیک یارادار. بیز زنگیلابادلیلارلا همیشه صلح، صفا ایله یاشامیشیق. یئنه ده بونو داوام ائتدیرمه‌لی‌ییک.

جاماعات دئیر:

- مشهد عبدل! بس بیز نه ائتمه‌لی‌ییک؟ اونلار بیزیم ناخیریمیزی آپارسینلار بیز دوروب باخاق؟

مشهدی جاواب وئریر:

- سیز بو ایشی منیم عهدمه قویون. من بو ساعات زنگیلابادا گئدیب ناخیری اؤزوملە رجه‌له گتیره‌جگیمه سؤز وئریرم.

اللری چوماقلی، قداره‌لی و گؤزلری قیزارمیش جاوانلار دئییر:

- یوخ اونلار بو آسانلیقلا بیزیم ناخیری وئرمیه‌جکلر. بیز گرک اؤز گوجوموزو اونلارا گؤسترک.

مشهدی عبدل دئیر:

- من سیزدن ایکی ساعات مهلت ایسته‌ییرم. من الی بوش قاییتسام، او زامان اؤزونوز بیلرسینیز.

مشهدی عبدلون آغیلا باتان سؤزلرینی ائشیدن جاماعات یاواش- یاواش یومشالیر. مشهدی عبدل آتینا بیر قامچی ووروب زنگیلاباد یولونو الینه آلیر. اون دقیقه‌دن سونرا زنگیلابادا وارید اولوب اؤز ناخیرلاری یاتان میداندان کئچیب بیزیم قاپیمیزدا آتدان دوشور. من کوچه‌یه چیخماق ایسته‌ینده کوچه قاپیمیزین دؤیولدویونو ائشیتدیم. قاپینی آچاندا مشهدی عبدلی گؤردوم. او منی گؤرن کیمی:

- آتان ائوده‌دیرمی؟ دئیه سوروشدو.

بلی، دئیه جاواب وئریب، آرتیردیم: بویورون ایچری!

- یوخ، تله سیرم.

بو زامان آتام کوچه قاپیسینا گلدی. سالام وئریب گؤروشدولر. آتام مشهدی عبـدولو ائـوه دعوت ائدیب دئدی:

- بویورون ایچری، نه اوچون قاپیدا دوروبسؤز؟

- یوخ آغامیرحسن ایچری گلمگه واخت یوخدور. اؤزون یاخشی بیلیرسـن کـی، سـیزین قوروقچولار بیزیم کندین ناخیرینی زنگیلاباد ساحه‌سینه کئچدیگینه گـؤره نـاخیرچینین الیندن آلیب کنده گتیریبلر. البته سیزین قوروقچولار حاقلیـدیرلار. بیـزیم نـاخیرچی بـو ایشی اؤز باشینا گؤروبدور. رجه‌للیلر ایسه بـو ایـشدن عـصبانی اولـوب زنگیلابـادا هجـوم ائدیب ماللاری زورلا دا اولسا گئری قاییتارماق اوچون بورا گلمک ایسته‌ییردیلر. آمما مـن اونلارا مانع اولدوم. بونا گؤره‌کی، اونلار بورا گلـسه‌لـر، ایکـی کنـدین آراسـیندا توققوشـما تؤره‌در. بو دا سونراسی پئشمانجیلیغا دگمـز. بئلـه بیـر ایـش هـئچ بیریمیـزین صـلاحینا دئییل. من بورا گلنده سنی دئییب گلمیشم. چونکی سیزین بو کندده بؤیوک حـؤرمتینیز وار و بونو دئییم کی، بو کور دویون یالنیز سیزین الینزله آچیلا بیلر.

آتام مشهدی عبدولون سؤزلرینی دینله‌ییب دئدی:

- سیز بویورون اوتاغا و راحات اولون. من ده ایندی قاییدارام. دئییب کند ایچینـه گلیـب قوروقچولاری و بیر نئچه کند آغ ساققاللارینی کندخـدانین اوتاغینـا چاغیریـب مـصلحته باشلادیلار. آتام دئدی:

- رجه‌للی مشهدی عبدول زنگیلابادا گلیب. ایندی بیزیم اوتاقدادیر.

آتام مشهدی عبدلون تامام دئدیکلرینی کند آغ ساققاللارینا دانیـشدی. قوروقچـولار هـر ایکیسی تصدیق ائدیردی کی، رجه‌لین ناخیری نه اینکی کؤوشنی حتی بوغـدا زمیلرینـی ده اوتاریردیلار. آتام دئدی:

- اولا بیز اونلاردان تعهد آلمالی‌ییق کی، بیر داها رجه‌لین نـاخیری یـا سـورولری بیـزیم کؤشنه آددیم قویماسینلار. ایکینجیسی اوتاریلان بوغدا زمیلرینین خـسارتینی وئرسـینلر. ایندی بیزیم قوروقچولار ناخیری گتیرمکله بیزیم عهده‌میزه آغیر مـسئولیّت قویـوبلار. بـو ماللارین بیری ایتیب یوخ اولسا، بیزه اونلارین زیانینی اؤده‌ملی اولاجـاغیق. بونـا گـؤره ده اونلارین سحره کیمی کئشیگینی چکملی‌ییک.

آتام سونرا علاوه ائتدی:

- منجه رجه‌للی‌لر بورا تؤکولمه‌میش مشهدی عبدلدن لازیم اولان تعهدلری آلیب ناخیری یولا سالاق گئتسین. باشقا بیر یولوموز وارسا، بویورون.

آغ ساققاللاردان بیری دئدی:

- اوندا دئیه‌جکلر زنگیلابادلیلار رجه‌للیلردن قورخوب ناخیری قایتاردیلار.

آتام جاواب وئردی:

- بو ناخیر بیزه آتا، بابامیزدان قالماییبدیرکی، اونلاریندیر. گئج یا تئز بیز بو ماللاری اونلارا قایتارمالی‌ییق. رجه‌ل ناخیرینی بورا گتیرمکده مقصدیمیز وار ایدی. او دا اونلارا بیر قولاق بورماسی وئرمک ایدی. ایندی بیز اؤز مقصدیمیزه چاتمیشیق. اونلارین آغ ساققالی بیزدن عذر ایسته‌ییر. خسارتلریمیزی ده وئرمه‌یه حاضردیرلار.

کندخدا و کندین آغ ساققاللاری آتامین مصلحتینه راضی اولودولار. من اؤز اوتاغیمیزدا مشهدی عبدله چای‌لا قوللوق ائدیردیم. بو زامان آتام ایچَری گیردی. مشهد عبدل گؤزلرینی اونون دوداقلارینا دیکمیشدی و جاواب گؤزله‌ییردی. آتام اونون جاواب گؤزله‌دیگینی گؤروب یوباندیرماق ایسته‌مدی:

- آغا مشهدی عبدل سن ایندی ناخیری اؤزونله آپاراجاقسان. آممـا کندین آغ ساققاللاری مندن بیر نئچه تعهد آلیبلار. من راضی اولموشام، سن ده بو تعهدلری عهده‌نه آلمالیسان.

مشهدی عبدل دئدی:

- سیزین هر سؤزوزه حاضیرام

آتام دئدی:

- تعهدلر بوندان عبارتدیر: بوندان سونرا رجه‌لین ناخیری و سورولری بیزیم کؤشنلره آیاق باسمامالیدیر. ائله‌جه ده بیزیم بوغدا زمیلرینه وورولان خسارت دالی اؤده‌نیلملیدیر.

مشهدی عبدول الینی گؤزونون اوستونه قویوب بو شرطلرین قبول اولدوغونو بیلدیردی. او اؤز راضیلیغینی آتاما بیلدیریب آتین بئلینه قالخدی. کند ایچینده میدانا گلیب و بیر-بیرینین یانیندا یاتیب گؤوشه‌ین ماللاری هایلاییب رجه‌له یولا دوشدو. مشهدی عبدول

چوخ خوشحال ایدی. او اؤز کندلیلرینین یانینا باشی اوجا گئدیردی. هاوا قـارانلیق ایـدی. رجه‌للیلر زنگیلاباد یولونون کناریندا دایانیب مشهدی عبدولون یولونو گؤزله‌ییردیلر. اونـلار مشهدی عبدلون الی دولـو قاییتماسـینا اینـانمیردیلار. بیـر آزدان سـونرا اوزاقـدان گلـن ناخیرین هنیرتسینی ائشیدیب قولاقلارینی شکله‌دیلر. بلی بو مشهد عبـدولون گتیردیگـی ناخیرین هنیرتیسی ایدی. ناخیر رجه‌له چاتاندا هـامی تعجـب ائـدیردی. اوّلـده مـشهدی عبدوله اعتراض ائدنلر باشلارینی آشاغی سالیب دینمیردیلـر. ائرتـه‌سـی گـون بـو مـسئله اطراف کندلره یاییلدی. بو ایشین دینج یوللار ایله حل اولوب باشـا چاتـدیغینی ائـشیدنلر سئوینیردیلر.

یازین قیرخ بئشینده کؤشنین معین بیر حصّه‌سی هر ایـل اولـدوغوکیمی قـوروق اعـلان اولدو. بو قوروق یازین آخیرینا قدر داوام ائده‌جکدی. بو مدتده بورادا گول، چیچـک، علـف حدیندن آرتیق گؤیریردی. قوروقچولار بوردان محافظت ائدیردیلر. کؤوشنین هر طرفینـه باخسایدین لاله‌لرین دؤشلرده قیزاران آل رنگینی گؤره بیلـردین. اینـدی کنـدلیلریمیزین چیتین گونلری یاواش-یـاواش دالـدا قـالیردی. سـاخلادیقلاری حیـوانلارین آغـزی اوتـا چاتمیشدی. اؤزلرینین چؤره‌ک مسئله‌سی ده گئتدیکجه حل اولوردو. اونـلار قویـونلاردان سـاغدیقلاری سـودو نئهـره‌ده چالخاییـب الـه گتیردیکلـری یـاغی سـاتیب بیرتـه‌هـر دولانیـردیلار. بیـزیم ده وضـعیّتیمیز یئمـک سـاریدان گونـدن-گونـه یاخـشیلاشیردی. قوزولارین بابتیندن الیمیزه گلن سود چوخالیردی. سون دفعه ییغیلان سود ایکی‌یـوزألّلی لیتره چاتمیشدی. آتام اؤز کؤنلو ایسته‌دیگی کیمی خرجله‌ییردی. منیم چـؤل یولداشـیم بایرامی دا معیشت باخیمیندان گؤزلـه‌ییـردیم. بـو سـاریدان آنامـا تاپشیرمیـشدیم کـی، اونلارین ائولرینه باش چکسین.

بیر گون آخشام چؤلدن قاییداندان سونرا بیبیم قیزی جمیله بیـزه گلمیـشدی. خلـوه‌تـه سالیب اووجوما بیر کاغیذ قویدو. من تعجب ائله‌دیم. بو کاغیذ نه اولمـوش اولا؟ خلـوه‌تـه چکیلیب کاغیذی آچیب باخدیم. خطین لاتینجا اولدوغونو گؤروب داها دا تعجب ائتـدیم. بو مکتوب فاطمادان ایدی. اونلارین ائولرینه آز گئتمه‌گیمدن گیلئیلیک ائـدیب یـازیردی: ″سن بیزه گلمه‌ینده داریخیرام. آنام دا هئی سنی خبر آلیر دئیر: اولمایا بیزدن کوسـوب؟″.

مکتوبون آخیریندا دئییردی: "بو کاغیذی "بالاجاخانیما" یازدیرمیشام. من اونونلا چوخ صمیمی‌یم. منه سؤزون اولسا، یاز و جمیله ایله گؤندر، بالاجاخانیم منه اوخویار".

بالاجاخانیم بیزمله گلن مهاجر قیزلاریندان ایدی. او باکی‌دا بئشینجی صینیفه قدر اوخوموشدور. من بو علاقه‌یه چوخ سئویندیم. بئله اولورسا، ایشلریمیز داها دا آسانلاشیردی. فاطمانین ساوادسیز اولماغیناآوره‌گیم یانیردی. اونون ساوادی اولسایدی من اورک سؤزلریمی اونا یازیب قلبیمده اولان دؤیونتولری آیدینجاسینا بیلدیریب اوندان جاواب آلا بیلردیم. سونرا ایسه من هانسی دونیادا یادشادیغیمی دوشونوب اؤز یانیلدیغیمی حسّ ائدیردیم. من ساوادسیزلار دونیاسیندا یاشییردیم.

همین آخشام فاطمایا بو مضموندا بیر مکتوب یازدیم:

"عزیزیم فاطما مکتوبونو آلدیم، چوخ سئویندیم. سن یازمیشدین نه اوچون سیزه آز گلیرم. منی گؤرمه‌ینده داریخیرسان. گؤره‌سن بونون واختی چاتمامیشدیرکی، بیز ایکیلیکده بیرگه اوتوروب اؤز سئوگیمیز و گله‌جه‌گیمیز باره‌سینده صحبت ائدک؟ آخی بیز نه واختا قدر اؤز اورک سؤزلریمیزی اونون بونون وسیله‌سیله بیر-بیریمیزه چاتدیراجاغیق؟ بیزیم گله‌جکده قوردوغوموز حیاتین بینوره‌سی ایندیدن قویولمالیدیر. جاواب گؤزله‌ییریم".

ائرته‌سی گون مکتوبو جمله‌نین وسیله‌سیله فاطمایا گؤندردیم. نئچه گون گؤزله‌دیم جاواب گلمدی. یئنه سود ییغما گونو قاپیلارین دؤیدوم. فاطما الینده دولو بادیا قاپیدا گؤروندو. گؤزلرینده گیزلی بیر خجالتین آغریلاریینی گؤردوم. دئدیم:

- نه اوچون مکتوبون جاوابینی گؤندرمیرسن؟

باشینی آشاغی سالمیشدی. اوزومه باخماغا اوتانیردی. فاطما الینده‌کی بادیانین سودون وئدره‌یه بوشالدیب تیترک بیر سسله جاواب وئردی:

- آخی بیزیم که‌بینیمیز کسیلمه‌ییب.

من ایسه تئز جاواب وئردیم:

- ایکی حقیقی سئوگیلینین کبینی آسماندا کسیلیب، دئییب یولادوشدوم.

باهارین آخیر گونو ایدی. قوزولاری کنـددن چیخاردیـب زمیلـرین آراسـیندان کئچیـب قوروقچو دیکینین دؤشلرینه یایدیم. هر طرف اوتلوق و یاشیللیق گؤرونوردو. قوزولار ایکی ساعات اوتلایاندان سونرا قارینلاری شیشیر و یاتیب دینجلمک ایسته‌ییردیلر. اونـلار داهـا ایکـی آی بونـدان قابـاقکی قـوزولار دئییلـدیلر. بؤیویـوب بـوی آتمیـشدیلار. یـونلاری قیرخیلماغـا باشلانمیـشدی. هـاوالارین سـحر چـاغیلاری سـرین اولماسـینا باخمایـاراق گون‌اورتا حدیندن آرتیق ایستی اولـوردو. تبریـز طرفینـده "دنـد" داغینـین باشـیندا قـارا بولودلار اطرافا یاییلماقدا ایدی. شرق طرفده ساوالانین کلله‌سینده گؤرونن آغ قار لکه‌لـری ایسه قارا قیشین آجی خاطره‌لرینی یادا سالیردی. قوزولاری قوروقچو دیکینـدن آشـیریب "ملّا عبداله" بولاغیندا سوواردیم. بایرامین "بؤیوک آغا" چوخوروندان سسی گلیردی. یـاریم ساعاتدان سونرا اونا یاخینلاشیب، داغارجیغیمدا اولان ایکی قایماق بللـه‌سـیندن بیرینـی اونا وئردیم. قویدوغوموز قرارا گؤره ناهاری "بؤیوک شام"دا اولمالی ایدیک. بیر-بیریمیـزدن آیریلدیق. او قویونلاری، من ده قوزولاری هایلادیم. دند داغینین اوسـتوندن آخیـب گلـن بولودلار باشیمیزین اوستونو آلمیشدی. بو دا توفاندان قاباق کی، آراملیغی یـادا سـالیردی. گون اورتایا یاخینلاشدیقجا هاوا یاواش-یـاواش سرینلـشیردی. بئلـه بیـر هـاوادا قـوزولار داهادا شیرین اوتلاییردیلار. گون اورتایا آز قالیردی. "دهنـه" دره‌سـینی کئچیـب بؤیـوک شاما چاتاندا کندیمیزین ناخیرجیسی حسینی گؤردوم. بو زاماندا اوتلاریـن آراسـیندا بیـر ایلانین سورونوب گئتدیگینی گؤردوم. ایلانی قووماغا باشلادیم. اونـا آز قالمیـشدیم کـی، بیر یووایا گیرمک ایسته‌ینـده قویروغونـدان توتـوب وار گوجوملـه ائـشیگه چکـدیم. اونـو آسانلیقلا یووادان چیخاریب بیر نئچه دفعه باشیمین اوسـتونده فیرلادیـب یئـره چالـدیم. المیده‌کی بیر باشی هاچا اولان آغاجین هاچا طرفینی بوغازینا دایاییب الیمله بو غازیندان توتدوم. ایلانین اوزونلوغو بیر مئتره یاخین اولاردی

حاشیه:

باکی‌دا مکتبده درس اوخودوغوم زامانلار طبیعی درس کتابیمیزدا ایلانلار باره‌سینده اطرافلی معلوماتلار وار ایدی. کتابدان اؤیرنمیشدیم کی، اقلیمی بیزیم یئرلره اوخـشایان یئرلـرین ایلانـلاری زهرلـی اولمـاز.

اوندان اؤترو کی، بیز سویوق بیر اقلیمده یاشاییریق. بو یئرلرین ایلانلاری ایکی نؤع اولور. کورامال و گورزه کورامال ایلانلار زهرسیز اولورلار. گورزه ایسه زهرلی اولور. بئله زهرلی ایلان بیزیم موغان کیمی ایستی اولان یئرلرده یاشاییرلار. کورامال ایسه سویوق اولان یئرلرده اولور. بیزیم ساراب و اردبیل ماحاللاریندا بیر مثل وار: "ساوالان گؤرونن یئرده آدامی ایلان چالماز". چونکی ساوالان گؤرونن یئرلرین هاواسی یایلاق هاواسیدیر. من او زامان جاوان ایدیم. دونیادا اولان بوتون حیوانلارا محبت شعارینی بیلمیردیم. آمما ایندی بیلیرم کی، منیم او زامانکی حرکتیم دوزگون دئییلمیش. منیم جاوانلیق عقلیم بو شعار اوستونده قرار تاپمیشدی کی، "ایلانی گؤرەنه لعنت، گؤروب اؤلدومەینه لعنت". بو بارەده بیر آز دا ایضاحات وئرمک ایستردیم:

دئیرلر کی، ایلان یاریسینا قدر یوواسینا داخل اولسا، اونون قویروغوندان توتوب یوواسیندان چیخارتماق اولماز. بو دوزگوندور، اوندان اؤترو کی، ایلانین یوواسی ایری‌بوروق اولور. یوواسینا داخل اولاندا اؤزونو بو ایری-بوروقلارا قیسناییب یوواسیندان زورلا چیخماسینا مانع اولور. ایندی بئله بیر سؤال قاباغا چیخیر. بس نئجه اولدو کی، من بو ایلانی آسانلیقلا یوواسیندان چیخارا بیلدیم؟ جاوابی بودور: من ایلانی هدەلەییر و اونون آردینجا ایدیم. ایلان جانینین قورخوسوندان اؤز یواسینا یوخ، باشقا بیر حیوانین یوواسینا داخل اولموشدو. بو یووا ایلان یوواسی ایله فرقلیدیر.

بیر آزدان سونرا چوبان بایرام دا سورونو چای کنارینا گتیردی. بایرام‌لا حسین منیم یانیما گلنده الیمده‌کی ایلانی گؤروب قورخولاریندان دالی-دالی چکیلدیلر. اونلار ایلاندان وحشت ائدیر و منه یالواراراق "بوراخ گئتسین تهلوکه‌لیدیر"، دئدیلر. من اونلاری هدەلەدییب دئدیم:

- بیر شرطله بو ایلانی بوراخارام.

- نه شرطی ایله؟

- حسین، سن صاباحلاری بیر پونزا قند، بایرام ایسه بیر سیه دویو آلیب بورا گتیره‌سینیز. سودلو آش بیشیریب قندی ده اونون ایچینه سالیب بیرلیکده یئیه‌ک.

اونلار راضی اولدولار. بو زامان حسین ناخیره‌چی توتون کیسه‌سینی چیخاردیب چوبوغونو دولدوروب چکمک ایستدی. بایرام دئدی:

- آخی دئیرلر ایلانلارین چوبوق قیریندان آچیغی گلیر.

بونو ائشیدن کیمی حسینین الینده‌کی چکدیگی چوبوغو اوندان آلیب توستوله‌نن باشینی چیخارتدیم. چوبوغون لوله‌سینده‌کی قیرلی طرفینی ایلانین بوغازیندان بیر آز آشاغیدان توتدوم. دیشینی بارماغیما باتیردی. هر بیریندن بیر دامجی قان چیخدی. من احتیات اوچون بارماغیمین دیبیندن ایپله باغلادیم. بایرام‌لا حسینین رنگی آغارمیشدی. اونلار بو ایشین عاقبتین گؤزله‌ییردیلر. آمما من آرخایین ایدیم. هاوا گئتدیکجه قارالیردی. داغلارین باشیندا شیمشک چاخیب هاوانی ایشیقلاندیریردی. بیز ناهار تدارکونده ایدیک. من قارا قویونلاری سئچیب باشینی توتور بایرام ساغیردی. حسین ایسه اودون ییغماغا گئتمیشدی. بیر آزدان سونرا سودو اوجاغین اوستونه قویوب قایناماسینی گؤزله‌ییردیک. اونلار مندن نگران ایدیلر تئز-تئز ایلان سانجان الیمه باخیردیلار. من ایلانین زهرسیز اولماسینی اونلارا باشا سالا بیلمیردیم. سود بیشندن سونرا چؤره‌ک دوغراییب ایشتها ایله یئمگه باشلادیق. سونرا داغارجیغیمدا اولان سوزمه قاتیقدان اودوغ دوزلدیب ایچدیک. ائله بیل هاوا بیزی گؤزله‌ییردی. دولو یاغماغا باشلادی. اول تک-تک گلیردی. سونرا شدتلندی. فیندیقدان دا یئکه یاغان دولولار بیزی کاریخدیردی. قوزولار یاتاقدان دوروب مه‌لشمه‌یه باشلادیلار. بیز بادیا و کاسانی پاپاق عوضینه باشیمیزا قویدوق. دولولار قابلارین اوستونه دوشدوکجه تاپ‌توپ ایله‌ییب غریبه بیر سس چیخاریردیلار. او زامان من بیرینجی دفعه اولاراق "دولو سیمفونیاسینی" ائشیتدیم. چایین قیراغیندا دالدالانماغا یئر یوخ ایدی. اون دقیقه‌یه قدر داوام ائدن بو دولو یاغیشی غفیلدن باشلادیغی کیمی غفیلدن ده دایاندی. چایین کناری، دوزلر، تپه‌لر آغاریردی. بیز بو مدتده دولونون عاقبتی باره‌سینده مجال تاپیب دوشونه بیلمه‌میشدیک. اریمکده اولان دولولارین اوستو ایله یاخیندا اولان بوغدا زمیسینه طرف قاچماغا باشلادیم. زمییه چاتاندا گؤردویومه اینانا بیلمه‌دیم. دولودان قاباق یاریم مئتر اوجالیقدا اولان بوغدا زمیسی ایندی یئرله یکسان اولموشدو. دولو وورموش زمی صاحبلرینین حالی یادیما دوشدو. بیر ایل زحمت چکیب پروانه کیمی باشینا دولاندیقلای چؤرکلری یئنه باد فنایه گئتمیشدی. یئنه قارا گونلر باشلانمیشدی. یئنه خرمندن الی بوش قاییدیب، گلن ایلین آخیرنا قدر تاخیلسیز قالان کندلیلر وارلیلارین قاپیلارینی دؤیمک اوچون اوزلرینه

اوز باغلامالی اولاجاقلار. بیز سورولری یاتاقدان قالدیریب قوروغـا طـرف حرکـت ائتـدیک. یاغـان دولـولار اریمیـشدی. اوت، علفلـر ایـسلاندیغینا گـؤره قـوزولار اوتلاماغـا رغبـت گؤسترمیردیلر. بئله بیر هـاوادا اؤز عادتلرینـه گـؤره قوروغـاطرف قـاچیردیلار. مـن مـانع اولمادیم. دولونون قوروغون باشینا نه گتیردیگینی گؤرمک ایسته‌ییردیم. بیر گـون سـونرا قوروق پوزولاجاقدی. ایندی ایسه طبیعت اؤزو پوزوموشدو. قوروقدا بیر "بـاغری قـارا"نـین آتیلیب دوشدویونو گؤردوم. نظریمه ائله گلدی کی، اونا ائرته‌دن ته‌له قورولموش و ایـندی تله‌یه دوشوبدور. ایـره‌لـی یئریـدیم. یـانیلمیش اولـدوغومو بیلـدیم. یـاغری قـارانی دولـو وورموشدو. قانـادلاری سـینمیش و قـانلی ایـدی. هـر طرفـده ایریلـی خیردالـی قوشـلار چاپالاییردیلار. قارا بولودلار چکیلیـب داغـلارا طـرف گئتمکـده ایـدی. سـاوالانین گـؤزه گؤرونمه‌ین باشیندا ایلدیریم شاخیردی. تبریـز و دنـد داغینـدان اؤزو ایلـه دولـو گتیـرن بولودلار چکیلمه‌یه باشلامیشدی. بیر ساعات بونـدان قابـاق کؤوشـنده اوزاقـدان گـؤرونن گؤی زمیلر ایندی اؤز رنگلرینی ایتیرمیشدیلر. تورپاقدان اؤلوم قوخوسو گلیردی. طبیعـت اؤز دمیر پئنجه‌سـینی آلان‌بیراغـوش ماحـالینین پـه‌پـه یئینـدن کولـه یئیـه‌نینـه قـدر، جوجه‌سیندن توتموش اؤکوزونه قدر هامیـسینین بوغازینـا سـاریمیش و هـده‌لـه‌ییـردی. قوزولار "سـالخا- سـولخانین" دؤشـلرینده اوتلایـردیلار. بـوردان کنـدیمیزین اطـرافلاری گؤرونوردو. کؤوشـه‌نـین هـر طرفینـده آرا بیـر آدامـلار گؤرونـوردو. بـونلار اؤز اکینلرینـه باخماقدان اؤترو چؤله چیخانلار ایدی. دولونون اونلارا ائندیردیگیی ضـربه‌نـین مقـدارینی بیلمک اوچون صبرسیز حالدا کؤوشنده اولان زمیلرینه بـاش چکیردیلـر. گـون چوخـدان ایلمیشدی. سورونون آغزینی کنده طرف دؤندرملی ایدیم. بو گون کنده تئـز یئتیـشمک اوچون تله‌سیردیم. یاغان دولونون آغیر مصیبتینی و اونـون آجیـسینی اؤز کنـدلیلریمین گؤزلرینده اوخویوب اونلارین دردلرینه شریک اولماق ایسته‌ییردیم. بـو گـون قیـرخ گـون ایدی قوزولاری اؤز حیه‌طیمیزده ساخلاییردیق. بونا گؤره ده مـن چوبـان و ناخیرچیـدان سونرا کنده وارد اولمالی ایدیم. بایرام و حسین مندن قاباق کنـده یاخینلاشـماقدا ایـدیلر. گونش غربین افوقلرینده سون نفـسلرینی چکنـده مـن کنـدین اطرافینـدا ایـدیم. یـاریم ساعاتدان سونرا قوزولاری یئرینه سالیب ائوه باش وورمادان کند ایچینه گئتـدیم. میدانـدا

بئش، اون نفره قدر تینده دایانیب صحبت ائدیردیلر. اونلارین هامیسینین سیمالاری توتغون ایدی. اونلار منی گؤرن کیمی بوگون کؤوشنین هانسی طرفینده اوتاردیغیمی خبر آلدیلار. منیم اونلارا وئردیگیم جاوابی ائشیدنده باشلارینی توولادیلار. اونلاردان بیری دئدی:

- دولونو باغلاتدیرسایدیق بو ایش باشیمیزا گلمزدی.

او بیریسی اونون جاوابیندا دئدی:

- یادیما گلن کئچن ایللرده آغا ماحمود نئچه دفعه دولونو باغلادی. آمما یئنه دولو زمیلریمیزی ووردو. آللاه اؤزو بیلن یاخشیدیر.

آخشام اولدوغونا گؤره هامی اؤز ائولرینه چکیلمیشدی. گونواورتا چاغی اؤز گؤزلریمله گؤردویوم دولونون منظره‌سی یادیما دوشنده و ایندی اولدوزلارین گؤیده پاریلداماسینی گؤرنده طبیعتین اویونلارینا حیران قالیردیم. دوغرودان دا هاوا گؤزل هاوا ایدی. ائوه قاییتدیم. آتام منی گؤروب دولو تؤکولنده هاردا اولدوغومو خبر آلدی. من اونا تامام احوالاتی دانیشدیم. آتام دئدی:

- خالقین امیدی یازدا اکیلن و هله تامامیله جوجرمه‌میش یازلیغا و آرپایا گلیر. بو سؤزون منه یئنیلیگی وار ایدی. بونون نه اولدوغونو آتامدان خبر آلدیم. او منه ایضاحات وئره‌رک دئدی:

- پاییزدا اکیلن بوغدالار گؤیریب سونبوله دولموشدولار. اونلاری دولو ووروب آرادان آپاردی. آمما یازدا اکیلن آرپا و یازلیق بوغداسینا امید یئری واردیر. چونکی اونلار سونبوله دولمامیشلار.

دئمک یاز ایشلرینه امید واردیر. اونلار یئنی‌دن جوجه‌ریب محصول وئره بیلر. آتامین بو سؤزلرینده امید یئری وار ایدی. سونرالار اؤیرندیم کی، دولونون یاغماغی پاییزدا اکیلن زمیلری آرادان آپارسا دا یازدا اکیلن زمیلره خیری اولا بیلر. بونو دا بیلمک لازیمدیرپاییز ایشلری محصولون یئتمیش فایزینی تشکیل ائدیردی. دئمه‌لی کندلیلر محصولون یئتمیش فایزینی الدن ویرمیشدیلر. بئله‌لیکله هامی امیدلرینی طالعلرینه دویونله‌ییب گؤزلمه‌لی ایدیلر. طبیعتدن آسیلی اولان انسانلار نه ائده بیلیردیلر.

گونلریم چؤلده کئچیردی. دونیادا اولوب کئچن احوالاتلاردن خبـریم یـوخ ایـدی. منـیم دونیام یالنیز اوتاردیغیم قوزولار و کؤوشنیمیز ایدی.بئله بیر مثل وار "گوندوز ناخیرا گئجه آخیرا". جاوان اولدوغوما گؤره گونو- گوندن بـوی آتیـب قوّتلـه‌نیـردیم. سـحردن آخـشاما کیمی دره‌لر، تپه‌لر مکانیم اولموشدو. ائنیش- یوخوشلاری قالخیـب ائنیـردیم. بـو دا منـه بدن تربیه‌سی کیمی اولموشدو. گونو گوندن ساغلاملاشیردیم. آممـا هـردن ده گلـه‌جـک حیاتیمی دوشونه‌رک اؤز-اؤزومه آشاغیداکی کیمی سؤاللار دا وئریردیم: گؤره‌سن نه واختا قدر قوزو اوتارمالی اولاجاغام؟ گؤره‌سن اوخودوغوم درسین آردینی توتا بیله‌جگممی؟ گله جکده صنعتیم نه اولاجاقدیر؟ بو سؤاللارا هئچ بیر جاواب تاپا بیلمیردیم. چونکی هر شئی منه قارانلیق ایدی. نئجه کی، بو خاطره‌لری یازارکن ی‌ئتمیش بـئش یاشـیندا اولـدوغوما باخمایاراق هئچ بیر صنعت صاحبی اولا بیلمه‌میـشم. یاشـاماقدان اؤتـرو ال آتـدیغیم بیـر ایش توتمادی. آمما یازیب یاراتماق عشقی باشیمدان چیخمادی. ایرانا گلـن گونـدن شـاه اصول اداره‌سینین چیرکین قانون- قایدالارینین قاباغیندا دایاندیم. یورولمـادان بـو ایـشی داوام ائتدیردیم. مبارزه یوللاری منی هر بیر صنعت صاحبی اولماغیمدان کـسدی. آغیـر معیشت، چؤره‌ک، عایله دردی عالی ساوادا مالیک اولماغیمدان قویدو. عـرب الیفباسـینی آز مدتده اؤیرندیم مطالعه‌دن ال چکمه‌دیم. اجتماعیّت منیم اوچون اونیوئرسیتئت اولـدو، شعرلریم ایسه المین توفنگی. زندانلار ارادمی سیندیرا بیلمه‌دی. اونـا گـؤره کـی، مـن بـو یولون یولچوسو ایدیم. دونیادا دموکراتیک حاکمیتلر قورولدوغو حالدا ایراندا هلـه باشـیندا تاج گزدیرن آمئریکانین قولو اولوب، سرخوش، شهوتران محمدرضالار حاکمیـت باشـیندا ایدیلر. منیم گوموشو خز پئنجه‌گیمی اگنیمـدن چیخـاران آغـالار، میلیـونلار زحمـتکش فهله و کندلیلرین قانین سوروب عیش- عشرتده اولان خانلار حکمرانلیق ائـدیردیلر. مـن بونلارین علیهینه گئده‌ن یولون یولچوسو ایدیم. من بو یولون آخیرینا قدر گئتملی ایـدیم. ایندی ده بو یولون یولچوسو اولدوغوما گؤره فخر ائدیرم. بـو مبـارزه‌نـی باشـا چاتـدیرماق اوچون منه و منیم تک انسانلارا مبارزه یوللارینین اینجه‌لیکلرینی اؤیرنمک لازیـم ایـدی. آمما ایندی من قوزو اوتاریردیم. یایدان ایبرمی گون کئچمیشدی. اربابین مباشری کنـده وارد اولوب کدخدانین اوتاغیندا مـسکن سـالدی. بـو مباشـرین یئتمیـشه یـاخین یاشـی

اولاردی. آدی حاج علی‌خان ایدی. بیر زامانلار تبریز شهری ولیعهدنشین اولاندا مباشر حاج علی‌خانین اؤزونون دئدیگینه گؤره مظفرالدین شاهین سارای خادمی ایمیش و ولیعهدین حضورونا گئدیرمیش. او بو سؤزلری آغیز دولوسو دانیشاردی. اگنینده‌کی پالتارلار دا او زامانا عاید ایدی. پاییز محصولونو دولو ووردوغوندان و یازلیق اکینی کؤرپه اولدوغونا گؤره بیچین باشلانمامیشدی. اودور کی، خرمنلر بوش ایدی. کدخدا کندین آغ‌ساققاللارینی اؤز اوتاغینا دعوت ائتدی کی، مباشرین خرمنلر قورتارانا کیمی خرج- مخارجینی تعیین ائتسینلر. اوّل کدخدا سؤزه باشلادی:

- جاماعات اؤزونوز یاخشی بیلیرسیز کی، هر کندین اؤزونه گؤره قانون- قایداسی اولدوغو اوچون بیزیم کندین ده اؤز قایداسی وار. اربابین مباشری هر ایلکی کیمی کنده تشریف گتیریب. اونون خرج- مخارجینی اؤزونوز تعیین ائدین.

آرایا سکوت چؤکدو. کیم و نه دانیشاجاغینی هئچ کس بیلمیردی. کدخدا بو سکوتو گؤروب دیللندی:

- نه اوچون آغزینیزا سو آلیب دانیشمیرسیز؟

یئنی گلن مهاجرلردن بیری دئدی:

- کدخدا اؤزون یاخشی بیلیرسن کی، بو ایل محصولو دولو ووروبدور. خرمنده بیزیم تاخیلیمیز اولمایاجاق. مباشره خرج وئره بیلمه‌یه‌جه‌ییز. بونا گؤره ده تکلیف ائدیرم مباشر هر گون بیر ائوده قوناق اولسون.

بو تکلیفی ائشیدن مباشر توپ کیمی یئریندن آتیلدی:

- آخماغین بیری آخماق! هئچ بیلیرسن نه دانیشیرسان؟ مگر من آرالیق قوناغییام‌هر گون بیر ائوده قالام. اربابین تورپاغیندا اکیب بیچرسیز اونون مباشیرینه کم حؤرمتلیک ائدیرسیز! آند اولسون آللاها هامینیزی بو کنددن چیخاردیب تؤکره‌م ائشیگه.

حاجی علیخان تکلیف ائده‌نین پالتارینداان و باشینداکی پاپاغینداان مهاجر اولدوغونو بیلیب بارماغینی اونا طرف توتاراق سؤزونه داوام ائتدی:

- من بیلیرم سن بو سؤزلری هاردان اؤیرنیبسن. اونو بیل‌کی، بـورا شـوروی دئییـل، بـورا قوجا ایرانـدیر. اربـابین چـؤرگی‌نـی یئییـب اربابـا شـیللاق آتماسـینین جزاسـینی سـنه گؤستره‌رم.

مباشرین بوسؤزلریندن اوتاغا سکوت چؤکدو. یئنه بو سکوتو پوزان حاجی علـی‌خـان اؤزو اولدو:

- من کندخدانین اوتاغیندا قالاجاغام. هر حالدا سیز گرک اونو راضی سالاسینیز.

داها بو باره‌ده دانیشان اولمادی. کندخدا سؤزه باشلاییب دئدی:

- مباشر منیم اوتاغیمدا قالسا، هر ائوه خرمنده بئش باتمان بوغدا وئرملیسیز.

اوتاقدا اولانلار بیر-بیرینین اوزونه باخماغا باشلادیلار. بیر نفر دیللندی:

- کندخدا بو هر ایلکی قراریمیزین ایکی برابریدیر.

- هر ایلکی مباشر بو ایلکی مباشرلا فرقلیـدیر. کـئچن ایللـرده‌کـی مباشـرلرین قاباغینـا شوربا قویماقلا کئچینمک اولوردو. ایندی گرک بیز خانین اؤز مقامینا گؤره اونـونلا رفتـار ائدک.

نه ایسه کندخدا اؤز دئدیگیندن آشاغی دوشمدی. سونرا مباشره خدمت ائتمـک اوچـون نؤکر تعیین اولدو. اونا دا خرمنین آخیرینا کیمی بیر خالوار بوغدا وئریلملی ایدی. یئکـون سؤزو مباشر دئدی:

- بو کندین قایداسینا گؤره ایلده ائو باشی بیر تویوق وئرملیسینیز. بیزیم نؤکر صـاباحدان بو ایشه باشلایاجاق. تویوقلار دا اربابا لایق اولمالیدیر.

بئله‌لیکله اجلاس قورتاردی. کندلیلر قاشقاباقلی کندخدانین اوتاغینی ترک ائتدیلر.

پاییزدا اکیلن بوغدالاری دولو ووردوغوندان کندلیلر گـؤزلرینی یـازدا اکـدیکلری یـازلیق بوغدا و آرپایا دیکمیشدیلر. بو اکینلر ده چوخ سئیرک ایدی. آمما آجلیق چکن اکینچیلره بو دا غنیمت ایدی. صبرسیزلیکله اونون آغارماسینی گؤزلـه‌ییردیلـر. آرپـا بوغـدادان تئـز یتیشدیگینه گؤره بعضیلری اونو ییغماغا باشلامیشدیلار. بو ایـل داهـا اکینچیلـره اوراق دا لازیم دئییلدی. اوراقدان یالنیز یاخشی بیتن زمیلرده استفاده اولونوردو. آرپـالاری یولماغـا باشلامیشدیلار. بیر نئچه بؤیوک قارا مالدان عبارت هولا قوشوب آرپالاری دؤیـوردولر. الـه

گلن آرپانی چواللارا دولودوروب دگیرمانا یوللاییردیلار. بئله‌لیکله زنگیلابادلیلار ایلک آرپا چؤره‌گی‌نی یئمگه باشلادیلار. بو اونلارا اؤزگه‌دن بورج آلیب یئدیکلری بوغدا چؤره‌گیندن داها لذّتلی گلیردی. او زامانلار کندلرده یاشایانلاری (کیچیک کندلر) اوچ حصّه‌یه بؤلمک اولاردی: ایکی اؤکوزلولر، بیر اؤکوزلولر، اؤکوزلری اولمایانلار. سونونجولار اکینچیلیک‌له مشغول اولا بیلمیردیلر. یالنیز بیر نئچه قویوندان، کئچیدن ساخلاییب بیچینچیلیک ائدیردیلر. یعنی هامپالارین زمیلرینی بیچیب اؤزلرینه سککیز باغدان بیر باغ حاق چیخاردیلار. ایندی بو بیچینچیلر آلان‌بیراغوش ماحالینی دولو ووردوغو اوچون اوراقلارینی گؤتوروب باشقا اوزاق یئرلره گئتمیشدیلر. بونلارین معیشتی چوخ آغیر ایدی. اوشاقلاری وارلیلارا نؤکرچیلیک ائدیردی. دوکاندارلار بئله عایله‌لره نیسیه شئی ده ساتمیردیلار. آمما کندده بیر اؤکوزو اولانلارین آراسیندا قارشیلیقلی یاردیم وار ایدی. اونلار اؤکوزلرییی بیربیرینه بورج وئره‌رک،تای‌بویون ائده‌رک ایشلرینی گؤروردولر. بیزیم کندده ائله‌لری وار ایدی کی، بیر اؤکوزون یانینا اولاغی قوشوب یئر شوملاییردی. ایلین آخیریندا، خرمنده ایسه مباشر حاضر اولوب مختلیف وئرگی آدلاری ایله بونلارین اکیب بیچدیکلرینی اللریندن آلیردیلار.

خرمنلر بو ایل تئز قورتاردی. بونون دا سببی اکینین اولماماسی ایدی. هره‌نین بیر نئچه یوز باغ آرپا-بوغداسی وار ایدی کی، اونو دا دؤیوب قورتارمیشدیلار. اونلار اؤز باشلارینا چاره قیلمالی ایدیلر. بیزیم وضیعیّتیمیز باشقالارینا گؤره یاخشی ایدی. من قوزو اوتارماغا گئتمه‌سئیدیم، وضعیّتیمیز باشقالاریندان دا پیس اولاردی. پاییزدا، قیشدا نه ائده‌جه‌گیمیز معلوم دئییلدی. آمما بیزیم کندده یاشاییب اکینچیلیک ائتدیگیمیز حالدا تهراندا مهم جریانلار یارانماقدا ایدی. دؤلتین قورخاناسی اود توتوب یانمیشدی. حؤکومت بونو شورویدن گلن مهاجرلرین بوینونا ییخمیش و اونلاری تعقیب ائدیردی. آذربایجاندان تهرانا گئدنلر تفتیش اولونوردولار. شناسنامه‌لرینده تولدی باکی اولان شخصلر گئری قایتاریلیردیلار. یئنه مرکزده ایکینجی حادثه باش وئردی. او زامان رضاخانین ولیعهدی محمدرضا مصر پادشاهینین باجیسی فوزیه ایله ائولنمیشدی. ایران ایله مصرین یاخین علاقه‌سی وار ایدی. تهراندا اولان مصر سفیرینین ائوینه اوغرولار باسقین ائدیب قیمتلی

جـــواهرلرینی آپارمیـــشدیلار. بـــو حاثـــه‌نـــی ده مهـــاجرلرین آیاغینـــا یازیـــب تعقیبـــی شدتلندیرمیشدیلر. بئله بیر زاماندا کندیمیزین جـاوان‌لاری کنـدده اولان آغیـر وضـعیّتی گؤروب ایش دالینجا تهرانا یا باشقا شهرلره گئتمه‌یه حاضرلاشـیردیلار. اونـلار جـاده‌لـرده تعقیبین داوام ائتمگی و یول خرجینین آغیرلیغیندان چیچکلی داغلارینی آشیب کـه‌سـه یول‌لا میانایا آخیشماقدا ایدیلر. او زامانلار تهـران-تبریـز دمیـر یولـو قـافلانتی داغلارینـا چاتمامیشدی و "گیـرده‌لایـین" و "بـالیش کنـدی" کنـدلرینین کنارینـدا قیـزغین ایـش گئدیردی. کندیمیزدن حرکت ائدن بیرینجی دسته‌نین اوردا ایش تاپیب ایشله‌مه خبـری کنده چاتاندا ایکینجی اوچونجو دسته حرکت ائتدیلر. بونلار دا سفره‌لرینه بیـر نئچـه آرپـا چؤره‌گی قویوب چیچکلی داغلارینی آشیب گئتملی ایدیلر. مـن ده بـو دسـته ایلـه یـولا دوشمک ایسته‌دیـم. آممـا فاطمـادان آیریلمـاق منـه چتـین ایـدی. اونـا اولان محبّتـیم قارشیمدا یئنی بیر عالم یاراتمیشدی. آمما بو عالمه قووشماقدا چتینلیکلر وار ایـدی. او دا آتام ایدی. آتام منیم فاطما ایله ائولنمگیمه راضی دئییلدی. او منـی وارلـی بیـر عایلـه‌یـه باغلاماق ایسته‌ییردی. من ایسه فاطمانی بوتون دونیا وارینداں آرتیق سئویردیم. بونا گؤره ده آتاملا منیم آرامدا مبارزه گئدیردی. بیر گون کریم آدلی اؤز کندلیمیز آتاما دئییر:

- آغامیرحسن! بیز بو آخـشام کـربلای زیـن‌العابـدینین قیـزی فاطمـانی اوغلـوم علییـه ائلچیلیگه گئتمک ایسته‌ییریک. سن قیزی اؤز اوغلونا آلماق ایـسته‌میرسنـسه، خـواهش ائدیرم بو آخشام منیم اوغلوما ائلچیلیگه گئدک.

آتام کریم کیشی‌نین خواهشینی قبول ائدیب همین آخشام ائلچی اولور. صحبتین اوسـتو آچیلاندان سونرا فاطمانین آناسی هاجرخانیم آتاما دئییر:

- آغامیرحـسن! سـن اؤز اوغلونـا ائلچیلیگـه گلـسن گؤزومـوز اوسـته یئـرین وار. آممـا اؤزگه‌لرین قاباغینا دوشوب ائلچیلیگه گلمه. چونکی ایسته‌میرم سنین سؤزونو یئره سالیم.

بئله‌لیکله ائلچیلری بوش یولا سالیرلار. من بو احوالاتی ائشیدیب آتامدان چـوخ گیلئیلـی اولسام دا اوزونه وورمادیم. چونکی فاطمانین اؤزومون اولماسینا اینانیردیم. فاطمایا یازیـب یوللادیغیم مکتوبون جاوابین وئرمه‌میشدی. بونو دا یاخشی بیلیـردیم کـی، فاطمـا ایکـی یولون آیریجیندا قالیبدیر. او، کند محیطینده بویودویونه گؤره معیّن قرارا گلـه بیلمیـردی

و خلوت گؤروشو بؤیوک گناه حساب ائدیردی. من اونو ایکی یول آیریجیندان قورتارمالی ایدیم. اودور کی، جاواب آلمادان ایکینجی مکتوبو یازمالی اولدوم. چوخ فیکر ائدندن سونرا بئله قرارا گلدیم کی، بو مکتوبو شاعرلر دئمیشکن شعرله یازیم. باکی حیاتیمدان سونرا شعر یازماق اوچون بیرینجی دفعه اولاراق الیمه قلم آلیردیم. بونو دا بیلیردیم کی، فاطما هله شعر عالمیندن چوخ اوزاقدادیر. بالاجاخانیم اولماسایدی بو ایشی گؤرمزدیم. اونون بو شعرلری فاطمایا اوخویوب هر طرفلی باشا سالاجاغینی بیلیردیم:

دئییرم سنینله منیم آرامدا
اولماسین عهدیمیز پارا سئوگیلیم
گؤروشسوز بیر عشقین هجراندیر سونو
ایندی سنینله‌دیر چارا سئوگیلتیم

"کرم"لر، "اصلی"لر اویانیب تئزدن
آلسینلار پاک عشقین درسینی بیزدن
گؤیلرده اوخونان بو عقدیمیزدن
دؤنمه‌رم، دوشسم ده نارا سئوگیلیم

هردن وئریر منه سؤال قاشلارین
دئییر ندیر سنده ملال قاشلارین
یاندیریر باغریمی هلال قاشلارین
چکیر بو کؤنلومو دارا سئوگیلیم

بو شعری جمیله‌نین واسیطه‌سیله فاطمایا گؤندردیم. دیرناق آراسی دئمه‌لی‌یم کی، بیز باکی‌دان گلنده جمیله نشانلی ایدی. یوخاریدا قید ائتدیگیم کیمی او منیم بی‌بی‌مین قیزی ایدی. باکی‌دا دا اوشاقلیغیمیز بیرگه کئچمیشدی. کنده گلندن سونرا دا بیز باجی قارداش کیمی ایدیک (جمیله و اونون اری ایندی حیاتدادیرلار). ایندی جمیله ده منیم

کیمی قوجالیبدیر. او، قارداشسیز اولدوغونا گؤره منی اؤزونه قارداش بیلیردی. اودور کی، منه چوخ حؤرمت بسلردی، ایندی ده بسله‌ییر. من همیشه کنده گئدنده ائولرینه گئده‌رم. من سؤزه باشلامامیش او فاطما ایله منیم آرامداکی هم خوش، هم ده آجی گونلری یادیما سالار و باشینی توولایب یانیقلی آه چکر.

جمیله او زامانلار، من قوزو اوتاراندا آخشام چاغی بیزه گلردی. اونون بو گلیشیندن باشا دوشردیم کی، نه‌سه بیر خبر وار. اودور کی، آرانی خلوت گؤرنده ائرته‌سی گون اونلارین کؤوشه‌نین هانسی طرفینه یئملیک درمه‌یه گئده‌جکلرینی منه بیلدیرردی. من باشا دوشردیم کی، فاطما دا اونونلا اولاجاقدیر. ائرته‌سی گون قوزولاری او طرفه آپاراردیم. بیر ده گؤره‌ردیم کی، قبرستانلیق اوستوندن ایکی قیرمیزی چادرالی قیز یئملیک درمک بهانه‌سی ایله منه طرف گلیر. اونلار منه چاتاندا فاطمانین گؤزلریندن نور ساچاردی و دوداقلاری آچیلاندا گؤزلریم یاناقلارینداکی کیچیک چوخورلارا ساتاشاردی. جمیله دیکلرین او طرفینه یئملیک درمه‌یه گئدردی.

منیم یادیمدان چیخمایان خاطره‌لردن بیری ده جمیله‌نین تویودور. توی گونلری بیر عنعنه اولاراق کندلرده خرمنلر قورتاردیقدان سونرا، پاییزدا باشلاناردی. جمیله ایله نشانلیسی محمدین ده تویلاری بئله بیر پاییز گونلرینین بیرینده باشلاندی. توی کندیمیزده ایکی گون چکردی. بیرینجی گون خینا گئجه‌سی آدلانیردی. ایکینجی گون ایسه گلین گتیرمه گونو اولاردی.

خینا گئجه‌سینده چاغیریلان قوناقلار به‌یین ائوینه توپلاناردیلار. بیر آز سونرا به‌ی ایله اونون ساغدیش-سولدوشو ائوه وارد اولاردیلار. کندین ده‌لله‌گی اونلارین اللرینه خینا یاخاردی. بو تویدا آتام، من و مندن ایکی یاش کیچیک اولان قارداشیم میرابراهیم ده اشتراک ائتمیشدیک. به‌ی و ساغدیش-سولدوشون اللرینده آغ دسمالا بوکولموش شام یانیردی. اونلار قوناقلارین قاباغیندا آیاق اوسته دایانمالی ایدیلر.

قوناقلاردان بیری، ساغدیش-سولدوشلارین کیمین طرفیندن تعیین اولوندوغونو سوروشوردو. آتام همیشه بو کیمی مؤقعلرده قابلاقجیل اولدوغو کیمی همین سؤالی او ائتدیردی. بیر نفر دئدی:

- من تعیین ائتمیشم.

- نه قدر پول قویوبسان؟

- بیر تومن.

آتام دیللندی:

- من اون بئش قیران وئریرم، دئدی. سونرا دا منه دؤنه‌رک:

- دورآیاغا شامی ساغدیشین الیندن آل، دئیه امر ائتدی.

من شامی ساغدیشین الیندن آلیب ساغدیش دایاندیم. بیرینجی ساغدیش؛

- من ایکی تومن وئریرم، دئدی.

آتام:

- من اوچ تومن وئریرم.

بئله‌لیکله ساغدیشین قیمتی بئش تومنده منیم الیمده قالدی، من ساغدیش اولدوم. قیمتی اوچ تومن یاریما قالخان سولدوشلوق منصبینی ایسه قارداشیم میرابراهیم الده ائتدی. ییغیلان پوللار به‌یین جئبینه قویولدو. او گئجه یاخین کندلردن اولان بیر عاشیق گئجه یاریبا قدر اصلی کرمین ناغیلینی دئییب اوخودو. تویون ایکینجی گونو صاباحا قالدی.

ائرته‌سی گون کند ایچینده صحبت ساغدیش-سولدوشدان گئدیردی. بیر نفر (کیم اولدوغو یادیمدا دئییل) منه دئدی:

- ساغدیش-سولدوشون وظیفه‌سی به‌یی قوروماقدیر. چونکی بیر نفر دوشمنچیلیک ائدیب به‌یین پاپاغین اوغورلایا بیلر. بو دا هم به‌یه، هم ده ساغدیش-سولدوشا توهیندیر.

من کند تویلاریندا بیرینجی دفعه اشتراک ائدیردیم. بونا گؤره ده توی قانون‌قایدالاریندان خبریم یوخ ایدی. همین آدام باشقا سؤزلر ده دئدی:

- بو آخشام آلما آتاندا منه طرف آت.

او منیم تعجبومو گؤروب باشا سالدی کی، گون باتمامیش گلین گلنده به‌ی، ساغدیش و سولدوش گلین گلن ائوین دامیندان آلما آتاجاقسینیز. کوچه‌ده اولان جاماعات دا آلمالاری توتاجاق. من سوروشدوم:

بیز آداما نئچه دنه آلما آتاجاغیق؟ او دئدی:

- قالیب اؤزونوزه.

مهربانا گئدن وار ایدی. من پول وئردیم، بیر چه‌رک آلما آلیب گتیردیلر. اوغلان ائوینـدن ده اوچ آلما منه و اوچ آلما سولدوشا وئردیلر. بئش آلما دا به‌ی آتمالی ایـدی. منـیم ایـسه آلدیغیم آلمالارلا سککیز آلمام وار ایدی. ایکیـسینی سـولدوش قارداشـیما وئـردیم. کنـد آروادلاری قاوال چالا-چالا گلینی گتیریردیلر. اونـلار کوچـه قاپیـسینا چاتانـدا بیـز دامـا چیخدیق. جاماعاتین سسی اوجالدی. هر کس بو طرفه آتین، دئیه بـاغیریردی. یـوز نفـره یاخین آدام گئنیش بیر میداندا ال-آیاغا دوشموشدو. بیرینجی آلمانی به‌ی آتمالی ایـدی. نه ایسه گؤزله‌نیلن واخت گلیب چاتدی. جاماعات هیجـان ایچینـده ایـدی. بـه‌یـین آلمـا آتماسیلا بیزیم ده آلما آتماغیمیز باشلاندی. آلمالاری یئره دوشـمه‌یـه قویماییـب گؤیـده توتوردولار. آلمالارین بیری یئره دوشنده هـامی آلمـانین دالینجـا قاچیـب بیـر-بیـرینین اوستونه تؤکولوردو. آلمالاری آتیب قورتاراندا جاماعات ایچیندن بیر سس ائشیتدیم:

- میرهاشم! صادیق گلیر، مواظب اول!

من آرخایا باخاندا گوردوم کی، مهاجر اوشاقلاریندان صادق، به‌یین پاپاغینی اوغورلامـاق ایسته‌ییر. جلد ترپندیم. اونون الی به‌یین پاپاغینا چاتمامیش دال طرفدن قوجـاقلادیم. بـو ایشی یالنیز به‌یین عایله‌سیله عـداوتی اولان آدامـلار گـؤره بیلردیلـر. دئمـک صـادیغین دابانلارینی چه‌کن وارمیش. من صادیغی برک-برک قوجاقلامیشدیم. جاماعـات هامیـسی اوجا سسله "اونو دامین اوستوندن آشاغی آت، اونو آت آشاغی!"، دئییردی. من ده خـالقین سسینه مغرور اولموشـدوم، آممـا اونـو دامـین اوسـتوندن کوچـه‌یـه آتمـاق اوره‌گیمـدن گلمیردی. بو واخت آتامین سسینی ائشیتدیم:

میرهاشم صادیقی بوراخ! ایشین اولماسین.

بو سس منی ائله‌بیل یوخودان اویاتدی، من صادیقی آزاد قویدوم. او بـو ایـشین نـه قـدر پیس اولدوغونو ایندی بیلیرمیش کیمی قیزارمیش حالدا گؤزدن ایتدی.

بئله‌لیکله توی قورتاردی. بیز دامین اوسـتوندن آشـاغی ائنـدیک، جاماعـات ایـسه کنـد ایچینده ییغیشدیب آلما آتماقدان و صادیغین گؤردویو پیس ایش باره‌ده دانیشیردیلار. بـو

احوالات ماحالین باشقا کندلرینه یاییلمیشدی. اونلار دا زنگیلابادا باش وئرن نادر حادثه‌لردن اولان بیر مسئله اطرافیندا دانیشیردیلار.

۱۳۱۹- جو ایلین پاییزینین آخر آیی ایدی. میانا دمیر یولوندا ایشله‌مگه گئدن کندلیلریمیز اؤز عایله‌لرینه آزدان-چوخدان پول یوللاییردیلار. بو پوللار ائولرینین خرج - مخارجینی اؤده‌میردی. قیش قاباقدا، مال-حیوانین اوتو، سامانی چوخ آزلیق ائدیردی. کندیلرینده اولان آرپا اونو قوتارماقدا ایدی. قاراقیش هامینی قورخویا سالمیشدی. بو مسئله یالنیز بیزیم کندلیلره یوخ، دولودان زیان گؤرموش بوتون آلان‌بیراغوش کندلیلرینه عاید اولوردو.

ناخیر و سورو چؤلده گونلرینی کئچیریردیلر. بو سورولر کؤوشنده اوت-علف اولمادیغیندان آج قالیردیلار. ایندیدن اونلارا یئمک لازیم ایدی. بئله بیر زاماندا ماحالا یئنی بیر خبر یاییلدی: "آردالان" اربابلاری پول بورج وئریرلر". آمما بو بورجون شرایطی معلوم دئییلدی. آردالان کندی بیزیم کندین اون کیلومئترلیگینده ایدی. بو کندین اربابلاری خوشنام آداملار دئییلدیلر. اونلار اوچ قارداش ایدیلر. بؤیوک قارداشلارینین آدی حسینقلی‌خان ایدی. آلان‌بیراغوش ماحالینین آداملاری بئله فیکره دوشموشدولر کی، خاندان آلدیقلاری بورج اونلاری قاباقداکی قارا قیشین پنجه‌سیندن قورتاراجاقدیر. نئچه گوندن سونرا بو بورجون شرایطی آشکار اولدو. آردالان اربابلاری وئردیکلری ایییرمی تومن بورجون مقابیلینده أللی تومنین قبضین آلیردی. بو خبر بورج ایسته‌ینلرین امیدینی کسدی. او زامانلار قویونون بیری اوچ تومن ایدی. آلدیقلاری ایییرمی تومن ی‌ئددی قویونون قیمتی ایدی. دئمه‌لی اونلار بورجو قایتاراندا ایییرمی قویون اؤده‌ملی اولاجاقدیلار. بو بورجون آلتینا گیرمک چوخ چتین ایدی.

زنگیلاباد کندیندن، بو بورجدان یادیمدا اولان هئچ کس جسارت گؤستریب آلا بیلمدی. بورادا دیرناق آراسی دئمه‌لی‌یم کی، بیزیم ماحالیمیز سارابا باغلی ایدی. یعنی آلان‌بیراغوش سارابین نئچه ماحاللارینین بیری ایدی. بیز هامیمیز اؤزوموزو سارابلی بیلیردیک. هر یئرده سارابلیلاری غیرتلی، ایگید، قورخماز کیمی تانی‌ییردیلار. ایکینجی دونیا محاربه‌سی باشلاناندان سونرا قولدور، جلاد رضاخانین قورخولو کؤلگه‌سی

چکیلدیکدن سونرا بو غیرتلی ایگیدلر میدانا چیخـدیلار. بـونلارین ان باشلیجاسـی قاسـم محمدی ایدی. او آلان‌بیراغوش ماحالینین "سوما" کندیندن ایدی. بـو غیرتلـی انـسان اؤز حیاتینی خالقیمیزین یوخسول و پنـاه‌سـیز طبقـه‌سـینین یولونـدا الـدن وئـردی. قاسـم محمدی اؤز ایگیدلیگی ایله ساراب کندلیلرینین ظلم- سیتمله دوشـمن اولان آدامـلاری اطرافینا ییغیب حؤکـومتین منفـور قانونلارینـا و حمایـه‌سـینده اولان بـه‌ی - خـانلارین علیهینه مبارزه‌یه باشلادی. سونرالار قاسم‌خان آدی ایلـه مـشهور اولان بـو ایگیـد انـسان سارابدا، تبریزده اولان دؤلت مـامورلارینی، حتّـی مرکـزی دؤلتـی دهـشته سالمیـشدی. قاسـم‌خـان اؤز عمللـری ایلـه خـالق آراسـیندا بؤیـوک حؤرمـت قازانمیـشدی. مـن بـو خاطره‌لریمده یئنه اونون باره‌سینده دانیشاجاغام.

بونونلا بئله سارابین و بیزیم ماحالین باشقا کندلریندن بو بورجون مشتریلری چوخ ایدی. چوخلاری ناچار قالیب بو آغیر بورجـون آلتینـا گیریردیلـر و اونـون عـاقبتی بـاره‌سـینده دوشونموردولر. قیش چوخدان گیرمیشدی. قار یاغیب داغلاری، دوزلری اؤز آغ پـرده‌سـی ایلـه اؤرتموشـدو. کنـدلیلرین سـیغیناجاغی قـورولان کورسـولرین آلتـی ایـدی. بوغـدا اولمادیغیندان هامی آرپا چؤره‌گی یئییردی. بوغدا چؤره‌گی اولانلار دا قناعت اوچون آرپـا چؤره‌گینی بوغدا چؤره‌گینـین آراسـینا قویـوب یـاوانلیق عوضـینه یئییردیلـر. بیـزیم اؤز وضعیّتیمیز ده آغیر ایـدی. آنـام یـای-یـازدا قـوزو اوتاریـب ییغـدیغمیز سـوددن "شـور" حاضیرلاییب گودوشلارا ییغیب قیش اوچون ساخلامیشدی. ناهارا و شاما شـور- چؤرکلـه کئچینیردیـک. هفتـه‌لرلـه ات اوزو گؤرمـوردوک. تؤیلـه‌ده اولان مـال‌حیـوانین یئمـی قورتارماقدا ایدی. یئنه نوروز بایرامی یاخینلاشیردی. مال- حیوانین تلفاتی گونـدن-گونـه چوخالیردی. هئچ کسین سیماسیندا تبسمدن خبـر یـوخ ایـدی. بیـر کنـدلینین قویونـو اؤلنده بو خبر ائو به ائو دولانیردی. هامی یایدا دریـب تیکـانلی "دوه دیـشینی" دوغراییـب حیوانلارین قاباغینـدان قاییـدان "موشـقارت" ایلـه یئنیـدن قاتیـب حیـوانلارین قاباغینـا تؤکـوردولر. بیـزیم ده اوت-سـامانیمیز قورتارمیـشدی. آتـامین امیـدی یئنـه بـاکی‌دان گتیردیگیمیز چینی کاسالارا، بوشقابلارا و کریستال قابلارا گلیردی. رجـه‌ل کنـدینین ده اکینینی دولو ووردوغونا گؤره اونـلار کؤهنـه‌دن قـالان سـامانلاری سـاتمیردیلار. مـشهد

عبدلون ده ائشیتدیگیمیزه گؤره کؤهنه سامانی قالمامیشدی. ائرته‌سی گون آتـام "کـووج" کندینه سامان و اوت گتیرمگه گئده‌جکدی. گون اورتادان سونرا رجه‌للی مـشهدی عبـدل ایکی بؤیوک خارالدا سامان، دؤرد باغلی اوت قاپیمیزی دؤینده آتام ائودن چیخیب مشهد عبدلو گؤردو. اونلار گؤروشوب ال وئرندن سونرا آتام دئدی:

- آغای مشهدی عبدل، بو نه خجالتلیکدیر بیزه وئریرسیز. من بیلیرم سـیزین ده سـامان قورتاریب.

مشهدی عبدل جاواب وئردی:

- آغا میرحسن، من اؤز حیوانلاریمین تلـف اولماغینـا دؤزه‌رم، آممـا سـیزین هـئچ بیـر کورلوغونوزا دؤزه بیلمرم. آغا آداملار گرک آغا کیمی یاشاسین‌لار.

مشهدی عبدول بو سؤزلری دئییب یوکلری آچیب گئتمـک ایـسته‌دی. آممـا آتـام اونـو گوجله اوتاغا دعوت ائتدی. آنام چای حاضرلادی. چای ایچندن سونرا اونو آخـشاما قونـاق ساخلایا بیلمدی. او گئتدی. بیز هامیمیز راحـات نفـس آلا بیلـدیک. کنـدیمیزده تویـوق ساخلایان دا چوخ ایدی. تویوقلارین اؤزوندن اهمیّتلیـسی اونلاریـن یومورتـالاری ایـدی. یومورتا او زامانلار پول واحدی کیمی حساب اولوردو. هر کسین یومورتلایان تویوغو چـوخ اولسایدی، کئفی او بیریلریندن یاخشی اولوردو. ائوه لازیم اولان خیریم - خیردا شئیلرین تأمین ائدیلمه‌سینده یومورتا مهم رول اویناییردی. او زامانلار کنـدیمیزده کـربلای حـسن آدلی قوجا بیر کیشی وار ایدی. اونون یئتمیش بئش یاشی اولاردی. اؤز دئدیگینه گـؤره یئتمیش بئش ایلین أللی ایلینـی کنـددن کنـارا چیخمامیـشدی. کنـد ایچینـده ده آز گؤرونردی. کربلای حسنین او زامانلار دانیشدیغی بیر سؤز اینـدی ده دیللـرده ازبردیـر. او حیاتین آغیرلیغینی، معیشتین چتینلیگینی نظره آلیب دئمیشدی: "اوخونان قورانلارا آنـد اولسون ایکی تویوغوموز هر گون یومورتلاییر، یئنه ده ائوین خرجینـی گؤرمـور". کـربلای حسن او زامان آذربایجان کندلیلریندن بیر نمونه ایدی. اونون دئـدیگی سـؤزلر معیـشتین آغیرلیغیندان ایره‌لی گلیردی. من جسارتله دئیه بیله‌رم کی، او زامانلار رضـاخانین انـسانا ضد سیاستیندن آذربایجان کندلیسی جمعیّتنـین ان بـدبخت قـشرلریندن بیـری ایـدی. امنیه اداره‌لری اؤلکه‌ده امین-آمانلیق یاراتماق عوضـینه آذربایجـانی قورخولـو بیـر مکانـا

دؤندرمیشدی. امنیه‌لر مختلف بهانه‌لرلـه اونـلاری سـویماق ایـسته‌ییردیلـر. الـی قابـارلی کندلیلر پاییزدا تورپاغا توخوم سه‌پیر، بیر ایل تامام یاغماسا، یئنه ده آه و نالـه‌لـری گؤیـه اوجالاجاق و اوشاقلاری‌نین قارنینا بیر پارچا چؤرک ده تاپمایاجاقلار.

یئنه نوروز بایرامینا آز قالیردی. بو بایرام عزیز بیر بـایرام اولـدوغونا باخمایـاراق خـالقین بایراما حاضرلیقدان خبر یوخ ایدی. هامی چؤره‌ک و مـال-حیـوانینین سـامان و اوتونـون فیکرینده ایدی. بئله بیر گونده کندلیلرین بیرینین اینـه‌یـی اؤلموشـدو. او اوشـاقلارینین قارنینی دویوران گلیرینین بؤیوک بیر حصّه‌سینی الـدن وئریـب، بـایرام آخـشامیندا الـی قوینوندا قالمیشدی. بو خبری ائشیدن کند اهالیسی اونون حالینـا آجـی‌ییـردیلار. اونـلار بیلیردیلر کی، اینه‌ک اؤلومو کندلی‌یه آغیـر بیـر ایتگـی حـساب اولونـور. اینـه‌گـی اؤلـن کندلیمیز غلام ایدی. او، اؤلن اینه‌یین باشینی کسمیشدی. آمما اینک او قدر آریق ایـدی کی، اتی یئمـه‌لـی دئییلـدی. یـالنیز بیـر دری، بیـر سـوموک ایـدی. بئلـه‌لیکلـه بـایرام یاخینلاشیردی. بو بایرام بؤیوکلره یوخ، اوشاقلارا ماراقلی ایـدی. اونـلار ایندیـدن یومورتـا بویاییر و باجالاردان قورشاق سالاماغا حاضرلاشیردیلار.

نهایت بـایرام آخـشامی یئتیـشدی. اوشـاقلار کوچـه‌لـرده تونقـال یانـدیریب اوسـتوندن توللانیردیلار. جاوانلیغین اؤزونون باشـقا عـالمی واردیـر. بـو عـالم حیاتـدا اولان معیـشت آغیرلیغینا باخمایاراق گئتمیش و گئـده‌جکـدیر. هلـه نئچـه گـون بونـدان قابـاق بـایرام آخشامی باجادان قورشاق سالاماق فیکـری باشـیمی قاتمیـشدی. حاضـرلیق آپـاریردیم. مؤحکم بیر قورشاق حاضرلامیشدیم. بـایرام آخـشامی ایـدی. هـاوا صـاف و اولـدوزلارین گؤیده یانماغینا باخمایاراق قاپ قارانلیق ایدی. بعضی ائولرین اوسـتونده اولان و قورشـاق سالایان اوشاقلارین خفیف سسلری گلیردی. ائرته‌دن کاغیذ اوستونه بیر نئچه کلمه سؤز یازیـب آلتینـدا آدیمـی یازمیـشدیم. اونـو دا قورشـاغین اوجونـا باغلاییـب فاطمـاگیلین ائولرینین دامینا چیخدیم. دامـین ایکـی باجاسـی وار ایـدی. بیـری بؤیـوک، او بیریـسی کیچیک ایدی. بؤیوک باجا دوز ائوین اورتاسـیندا قـورولان کورسـونون اوسـتونده ایـدی. فاطمایا بو باره‌ده بیر سؤز دئمه‌میشدیم. اونون خبری یوخ ایدی. من ایسته‌ییردیم اونلاری غافلگیر ائـدم. فاطمـا، آناسـی و باجیـسی کورسـونون دؤوره‌سـینده اوتورموشـدولار. مـن

یاواشجادان قورشاغی آشاغی سالالادیم. قورشاق قالین-قاییم ایدی. قورشاغین اوجو کورسویه چاتاندا هامی دیسکیندی. یوخاری باخدیلار و باجادان ساللانان قورشاغی گؤروب ماجرانی باشا دوشدولر. اونلار منی گؤرموردولر آمما من اونلاری چیراغین ایشیغیندا آیدین گؤروردوم. فاطمانین آناسی هاجرخانیم قورشاغی گؤرن کیمی دئدی: "ویّی بسم‌الله، بو یئکه‌لیکلده ده قورشاق اولار؟" اوزونو فاطمایا توتوب:

- آی قیز او ایده‌دن بیر آز باغلا او قورشاغین اوجونا.

فاطما ایده‌لری قورشاغین اوجونا باغلایب اشاره ائتدی کی، یوخاری چکیم. آمما من قورشاغی یوخاری چکمدیم. هاجرخانیم دئدی:

- آی بالا بس نه ایسته‌ییرسن آخی؟

بیر آز دا کیشمیش آرتیردیلار. آمما یئنه من یئریمده مؤحکم دایانمیشدیم. قورشاغی یوخاری چکمیردیم. بو زامان اونلار قورشاغا باغلانمیش کاغیذی گؤردولر، اونلار یازیلی کاغیذا باخیب بیر شئیی باشا دوشمه‌دیلر. هاجرخانیم بیر آز نوغول قورشاغا آرتیردی. یئنه قورشاق یئریندن ترپنمه‌دی. بو آندا فاطما من یازان کاغیذی گؤروب ائشیگه چیخدی. هاجرخانیم کاسایا ییغمیش اولدوقلاری قیرمیزی یومورتالاردان بیرینی گتیریب قورشاقداکی شئیلره علاوه ائتدی. آرزولاری یئنه باش توتمادی. فاطما کاغیذی بالاجاخانیمین یانینا آپاریب اوخوتدورور. اوردا یازیلمیشدی "فاطمانین اؤزونو قورشاغا باغلایین، یازان میرهاشم". فاطما کاغیذی اوخوتدوروب باجانین اوسته منیم اولدوغومو بیلیب ائوه قاییتدی. من دامین باجاسیندان فاطمانین نه قدر خوشحال اولدوغونو گؤروردوم. اونون گؤزلری باجادایدی. آمما منی گؤره بیلمیردی. آناسی فاطمایا باخیب خبر آلدی:

- آی قیز او کاغیذ نه ایدی؟

آمما فاطما یئنه گولوردو. آناسینین صبری کسیلمیشدی:

- آی قیز دانیش گؤرک.

فاطما گوله- گوله دئدی:

- یوخاریداکی میرهاشمدیر.

بونو ائشیدن هاجرخانیم باشینی یوخاری قالدیریب باجایا باخا- باخا دئدی:

- ویّی سن آللاه سن منی یاری جان ائله‌دین. نه بیلیم آخی یوخاریداکی سنسن.

فاطمایا باخیب سوروشدو:

- کاغیذدا دای نه یازمیشدی؟

فاطما اوتانیب آناسینا بیر سؤز دئیه بیلمیردی. او، گولمه‌گینی داوام ائتدیریردی. من ایسه باجادان اونون قیزارمیش یاناقلاریندا‌کی کیچیک چوخورلاری گؤروردوم. هاجرخانیم قیزینین بو گؤلوشلریندن باشا دوشدو کی، کاغیذدا یازیلان سؤزلری اونا دئمه‌ییب. یئنه تکرارا سوروشدو. فاطما دئدی:

- یازیب کی، فاطمانین اؤزونو قورشاغا باغلاییین.

بو سؤزلری ائشیدن هاجرخانیم تعجبله باجایا باخا- باخا:

- ویّی باشیما خیر، بو یئکه‌لیکده قیزی نئجه قورشاغا باغلاییم! دئییب، ائولرینین یوخاری باشیندا اولان صاندیغی آچدی و اوچ رنگلی یون ایپدن توخونموش قالین جورابی و اوچ تیکه بؤیوک قند پارچاسینی قورشاقداکی شئیلرین اوستونه قویدو. فاطما ایسه هله یبر آی بایرامدان قاباق باشلادیغی یئددی رنگلی یون ایپدن توخویوب قورتادیغی جورابی گتیریب قورشاغین اوجونا باغلادی. او بو جورابی خصوصی اولاراق منیم اوچون بایراملیق توخوموشدو. منیم سالاادیغیم قورشاق اونلارین بو هدیه‌لرینی گوجله توتدو. بو هدیه‌لری دامین باجاسی کیچیک اولدوغوندان چکیب دامین اوستونه چیخارتماق اولمادی. قورشاغین هدیه‌لر باغلانان اوجو باجایا ایلیشمیشدی. من مجبور اولوب باجانین آغزیندا قورشاغی آچیب هدیه‌لری بیر-بیر یوخاری چکدیم. آمما بو دا ممکن اولمادی. نهایت هدیه‌لرین هامیسی ائوین اورتاسیندا اولان کورسونون اوستونه تؤکولدو. من دامین اوستونده الی بوش قالدیم. بیر مدت نه ائده‌جگیمی بیلمیردیم. آخیر کی، بیر قرارا گلیب دامین اوستوندن آشاغی ائنه‌ن پیلله‌دن دوشوب قاپیلارینی آچیب ائوه گیردیم. هامی گولوشوردو. آمما اونو بیلمه‌دیم، بو گؤلوشلر منیم ناشیلیغیمدان اؤترو ایدی، یوخسا برنامه‌نین اولمادیغیندان. هله هدیه‌لر کورسونون و یئرین اوستونده سپیلی قالمیشدی.

من اونلارا نوروز بایرامینی تبریک دئییب، گلەجک گونلرینین آیدین اولماغینی آرزو ائیلەدیم.

حاشیه:

او زامان من عؤمرومون ان خوشبخت و جاوانلیق دؤورلرینی یاشاییردیم. ائله بیلیردیم کی، دونیا منیم اوزومه گولور. گئجەلر گؤیلره باخاندا اؤز بخت اولدوزومو فاطمانین بخت اولدوزونون کناریندا گؤروردوم. گوندوزلر چؤللره باخاندا قوشا بیتن چیچەگین بیرینی اؤزومونکو، او بیرینی اونونکو گؤروردوم. دونیادا قوشالیق بؤیوک نعمتدیر. دونیا قوشالیق اوستونده داوام ائدیر. اگر بو اولماسایدی، زامان و زمانه ده اولا بیلمزدی. اگر زامان و زمانه اولماسایدی، کاینات دا درک اولونمازدی. اگر کاینات درک اولونا بیلمەسەیدی، کهکشانلار قارا چادرایا بورونردی. نه گؤئته "فاووستی" یارادا بیلردی، نه ده فردوسی شاهنامەنی، نه ده من یئتمیش بئش یاشیمدا بو ناقابل کؤورەک خاطرەلری. ایندی بیزیم دونیامیز واردیر. بیز انسانلار ایسه یاشایا- یاشایا ائینیشلی- یوخوشلو یوللاردان کئچیب صاباحکی گونلریمیزدن خبرسیزیک. قارانقوش گؤیده اوچور، او بیر آزدان دیمدیگینده بالالارینا آپاردیغی خؤرەگی اونلارا یئتیردیگینه گؤره شاددیر. ناگهان بیر قارتال اؤنونده ظاهر اولور و قارانقوش اونون دمیر پنجەلرینده اسیر دوشور. یا خود ایکی جیران بیر گؤی چمنده قوشا اوتلاییرلار. اونلارین بیری چمنین یانیندا اولان بیر باتاقلیغا دوشوب اوردان چیخا بیلمیر. ایکینجی جیران اونو باتلاقدان چیخارماق اوچون یاخینداکی آخان چایدان، آغزیندا سو گتیریب باتان جیرانین باتدیغی یئره تؤکمک ایستەیەنده ظالیم صیادا راست گلیر و سینەسینه سانجیلان اوخون آجیسیندان سارسیلیر و اؤز قانینا بویانیر. انسانلارین حیاتی دا بئلەدیر. بو گون حیات سنین اوزونه گولورسه، صاباح ممکندور اؤز قودوز دیشلرینی آغارتماقلا طالعینی عوض ائدیب اوچوروملار قاباغیندا قرار وئرسین. انسانلار امنیتی، آزادلیغی سئویرلر. بو اونلارین آمالیدیر. دونیادا گئدن مبارزەلر ده بونو تصدیق ائدیر.

۱۳۲۰- جی ایلین نوروز بایرامی گونو ایدی. یئنه کئچن ایلکی کیمی گون چیخاندان سونرا کند اهالیسی بایرام گؤروشو کئچیردی. هامینین پالتاری دوننکیندن فرق ائدیردی. یاماقلی پالتارلارین عوضینه یاماقسیز پالتارلار گئیمیشدیلر. آمما قیافەلر همین قیافەلر ایدی. گونلر آغیر کئچیردی. نئچه گون بوندان قاباق کندلیلریمیزدن مجبور قالیب اوچ نفر آردلان اربابلاریندان پول بورج آلمیشدیلار. هر بیری ایییرمی تومن آلیب أللی تومنین قبضینی وئرمیشدی. ایندی بایرام گونو هامی بیزیم یؤیوک ائویمیزده ایدیلر. صحبتلر

معیشتین آغیرلیغیندان گئدیردی. سامانین یوخلوغوندان، حیوانلارین قیریلماسیندان. آرپا چؤره‌گینه راضی اولوب اونو دا تاپا بیلمه‌دیکلرینـدن دانیشیردیلار. سونرا دا عادت اوزره چوبان، ناخیرچی و دیگر بو کیمی ایشلرین حلّی ایله مشغول اولدولار. کئچن ایلکی خادملر بو ایل ده سئچیلدیلر. منیم قوزو اوتارماغیمدان هامی راضی قالدیغینا گؤره بو ایل ده کندین آشاغی طرفینین قوزولاری منه تاپشیریلدی. هامی داغیلیب گئدندن سونرا کند ایچینه چیخدیم اوشاقلار هر طرفده دسته-دسته ییغیلیب یومورتا دؤیوشدورووردولر. کندخدا جلیلین قاپیسیندا کندین تک آغاجی اولان ایده آغاجی‌نین بوداقلارینـدا آتیلیب دوشن سرچه‌لرین سسی گلیردی. هاوا صاف اولسا دا ساوالانین باشی اوسته ییغیلان بوز بولودلار داغین اته‌کلرینه هجوم ائتمکده بیر-بیریله یاریشا گیرمیشدیلر. نه ایسه طبیعتده هر نه وارسا باهارین آددیملارینداں خبر وئریردی. ائوه قاییدیب تؤیله‌ده ماللاری بندیندن آچیب قویونلاری دا ماللارا قاتیب چای قیراغیندا سووارماغا آپاردیم. حیوانلاری قایتاریب تؤیله‌یه سالاندا مهربان کندینده یاشایان آتامین بی‌بی‌سی اوغلو ستارین بیزه قوناق گلدیگینی ائشیتدیم. اوتاغیمیزا وارد اولاندا آتاملا ستار صحبته مشغول ایدیلر. من اونونلا گؤروشوب بایرام مناسبتیله اونا تبریک دئدیم. اونون فامیلی ساویز ایدی. ستار آتامدان دؤرد یاش بؤیوک و اوچ ایل آتامدان قاباق باکی‌یا گئتمیشدی. او باکی‌یا چاتان کیمی دمیر یولو استانسیاسیندا ایشه دوشموشدو. سونرالار ترقی ائدیب "زابرات"، یعنی دمیر یولو استانسیاسینین رئیسی اولموشدو. اوردا فیرقه‌یه وارد اولوب سیاسی فعالیّته باشلامیشدی. ۱۳۱۷- جی ایلده یئنیدن ایرانا قاییداندان سونرا مهربان کندینده اؤز آتا-بابا پئشه‌سیله مشغول اولدو. اونون آتا- بابا پئشه‌سی دلله‌کلیک ایدی. مهرباندا بیر دوکاندا ایشه مشغول اولموشدو. ستارین اؤزونه مخصوص دونیا گؤروشو وار ایدی، ضیالی بیر آدام ایدی. من اونون باره‌سینده یئنه دانیشاجاغام. ایندی ستار ساویز بیزده قوناق ایدی. هاوا یاغیشلیق اولدوغونا گؤره آتام اونو مهربانا قایتماغا قویمامیشدی. شام یئمه‌گیندن سونرا آتاملا صحبته باشلادیلار. ستار اوزونو منه توتوب دئدی:

- ائشیتمیشم قوزو اوتاریرسان، نئجه‌دیر، خوشونا گلیرمی؟

جاواب وئردیم:

- نه ائتملی‌یم، اکیب بیچمه‌گی کی، باجارمیرام. آمما قوزولاری سئویرم.

آتام بو سؤزلردن استفاده ائدیب دئدی:

- بو دا یاخامیزدان یاپیشیب دئییر، منی ائولندیر.

ستار منیم اوزومه باخیب آتاما دئدی:

- چوخ دا گؤزل دئییر، جاوان اوغلاندیر، نه عیبی وار. سونرا علاوه ائتدی:

هله دئیین گؤروم، کیمین قیزی ایله ائولنمک ایسته‌ییر؟

آتام:

- زینی داییمین قیزی فاطما ایله.

آتامین بی‌بی‌سی اوغلو ستار دئدی:

- ائشیتمیشم فاطما گؤیچک و آغیللی قیزدیر. اؤزو ده خالچا توخوماقدا یاخشی استاددیر. نه عیبی وار آللاه مبارک ائله‌سین.

آتام ستارین بو سؤزلریندن دوروخوب دئدی:

- من ایسه اونون فاطمانی آلماغینا راضی دئییلم.

- نه اوچون؟ من تعجب ائدیرم سنه، بوردا ائله چتین بیر شئی یوخدور.

آتام:

- او آلان‌بیراغوش ماحالیندا هانسی حاجینین قیزین ایسته‌سه، من حاضرام.

ستار آتامین بو سؤزلرینه تعجب ائدیرمیش کیمی دئدی:

- آی کیشی، سن نه دانیشیرسان؟! ایییرمی ایل باکی‌دا یاشایاندان سونرا بو سؤزلر سنه یاراشماز. سن اوغلونون سئودیگی قیزی یوخ سئومدیگی قیزی آلماق ایسته‌ییرسن؟

آتام بی‌بی‌سی اوغلو ستارین خاطرین چوخ ایستردی. اونا احترام قائل ایدی. آخی آتامین تویو باکی‌دا همین ستارین الیله کئچیریلمیشدی. بو تویون خرجینی ده ستار اؤز اوزه‌رینه گؤتورموشدو. آتام ستارین بو سؤزلرینین قارشیسیندا باشینی آشاغی سالیب دینمیردی. ستار آتامین سکوتونو گؤروب علاوه ائتدی:

- یادیندامی اؤزون ائوله‌ننده دئییردین من یالنیز "بابا قیزینی" ایسته‌ییرم، باشقاسینی یوخ؟ ایندی نه اوچون اؤز اوغلونون ایستدیگی قیزا راضی اولمورسان؟

آتام گناهکار آداملار کیمی باشینی آشاغی سالمیشدی. او گوندن اعتبارا آتـامین فیکـری دگیشدی. حتی من ایکینجی ایل قوزویا گئدنده بیر گون آخشام چاغی قـوزولاری کنـده آییرماغا گتیرمیشدیم. فاطمـاگیلین قاپیلارینـا چاتانـدا گـؤزوم اونـو آختـاریردی. فاطمـا بیرینجی دفعه ایدی کی، قوزولارینی آییرماغـا قاپییـا چیخمامیـشدی. مـن بونـا تعجـب ائدیردیم. جمیله‌نی تاپیب فاطمانین هـاردا اولـدوغونو و قـوزولاری آییرماغـا گلمـدیگینی خبر آلدیم. او، "فاطما سیزین ائوده‌دیر"؛ دئییب گئتدی. بو خبـر سـئویندیریجی اولـسا دا یئنه‌ده تعجبوم آرتدی. بئله بیر قرارا گلدیم کی، ستار ایله آتـام آراسـیندا اولان صـحبتلر آتامین فیکرینده ده‌گیشیک‌لیک وجـودا گتیریبـدیر. قـوزولارین آیریلماسـینی کیچیـک قارداشیما تاپشیریب ائوه قاچدیم. فاطمانی ائویمیزده گؤرنـده سـئوینجیمدن آز قـالیردیم قانادلانیب اوچوم. فاطما منی گؤرنده اونون دوداقلارینـدا اوینایـان تبـسمدن یاناقلارینـدا عمله گلن چوخورلاری گؤردوم. بیز همین گون سود ییغاجاقدیق. بئله بیر گونـده آنـامین ایشی حدّیندن آرتیق اولوردو. قونشولاردان قاب-قاجاق ییغماق، سـودلری بیـشیریب یئـر به یئر ائتمک لازیم ایدی. سونرا بئله معلوم اولـدو کـی، آتـام همـین گـون فاطمـا گیلـه گئدیب آناسیندان خواهش ائدیب دئمیشدی:

- هاجرخانیم بو گون سود گونودور، فاطمانی گؤندر بیزه، بابا قیزینـا کؤمـک ائیلـه‌سـین (آتام آناما باباقیزی دئییردی).

هاجر خانیم دا تعجب ائدیب دئمیشدی:

- گؤره‌سن گون هانسی طرفدن چیخیب؟

بئله‌لیکله قارانلیق طالعیم گئتدیکجه ایشیقلانیردی. او گون گئجه یاریـسینا قـدر بیـزیم ائوده قیزغین ایش گئدیردی. آنام تامام ایشلری یئر به یئر ائدندن سونرا فاطمانی ائولرینه یئتیرمگی منه تکلیف ائتدی. من چوخدان بو فیکیرده ایدیم. فاطمـا چادراسـینی باشـینا آتیب ائودن چیخدیق. گئجه یاریسی ایدی. کند یوخویا گئتمیشدی. کوچه‌لـرده منـدن و فاطمـادان سـونرا هـئچ کـیم یـوخ ایـدی. آی ایـشیغی اولدوغونـدان اولـدوزلار یوخویـا گئتمیشدیلر. بیزیم ائویمیزله فاطما گیلین ائـولرینین آراسـیندا خارابـا کـالاوا وار ایـدی. فاطمانین گؤزلرینه دویونجا باخماقدان اؤترو بئلـه بیـر یئـر واجـب ایـدی. اؤز گلـه‌جـک

طالعه‌میز باره‌سینده اطرافلی دانیشدیق. آسماندا‌کی قمرخـانیم دا بیـزه بـاخیردی. یقـین کی، بیزه حسد آپاریردی. آخی او همیشه تکدیر. فاطمـانی ائولرینـه یئتیـردیم. او گئجـه یوخوم آپارمیردی. اؤز گله‌جک طالع و حیاتیمیزی دوشونوردوم. سحره یاخین گـؤزلریمی یوما بیلدیم. شیرین رؤیالار ایچینده آرا بیر قاریشیق یوخولار گؤروردوم...

یازین آخیرلاری ایدی. یئنه همیشکی کیمی سحر چاغی قـوزولاری کنـددن چیخاریـب چؤله آپاریردیم. یاشیل یاماجلار جؤولانگاهیم اولموشـدو. کنـدیمیزین و باشـقا کنـدلرین اهالیـسینین گـذرانی یاخـشیلاشیردی. قویـونلار سـوده دولموشـدو. هـامی قویـونلارینی ساغیب کره‌یه دؤنـدریر و اونـو سـاتیب آرپـا یـا بوغـدا آلیـب دگیرمانـا آپـاریردی. داهـا حیوانلارین اوت-سامان فیکریندن آسوده اولموشدولار. بونو دا دئیه بیله‌رم کـی، اونلاریـن اؤزلرینین یاوانلیق اوچون قاتیقلاری دا اولموردو. چونکی اؤزلری یئـسه ایـدی، چـؤره‌یـه، قنده، چایا پول تاپا بیلمزدیلر. اکین ده نسبتا یاخشی ایدی. آرپا زمیلری یـاواش - یـاواش آغارماقدا ایدی. هامی بیچینـه حاضرلاشـیردی. بیرینجـی آرپـا بیچینینـدن سـونرا اونـو خرمنده دؤیوب ده‌گیرمانا آپارماق ایسته‌ییردیلـر. بـایرام یئنـه ده منـیم چـؤل یولداشـیم ایدی. او یئنه ده کندین آشـاغی طـرفینین چوبـانی اولموشـدو. وضـعیّتلری چـوخ آغیـر اولدوغونا گؤره چؤله گلنده چؤرک داغارجیغی بوش اولوردو. من یئنه ده کنددن چیخانـدا داغارجیغیمدا ایکی قایماق به‌لله‌سی اولاردی. اونون بیری بایرامین ایدی. چؤرک ده چـوخ گؤتوره‌ردیم. گون‌اورتا چاغی سوددن قوورتماج بیشیریب یئییردیک. ناهاری چـوخ حالـدا چای قیراغیندا اولاردیـق. بیـر گـون یئنـه بایرامـدان قابـاق چـای قیراغینـا یئتیـشدیم. قوزولاری چایدا سوواریب یاتیرتدیم. چایدان آرالی قایالیق وار ایدی. گون‌اورتـادان سـونرا اورا کؤلگه دوشردی. بیز بو کؤلگه‌لیکده ناهار ائله‌ییـب دینجـه‌لیردیـک. هـاوانین ایـستی واختی ایدی. قایالیق کؤلگه‌سینده اوزانمیشدیم. بو آندا قوزولارین هورکمه‌سینی دویـدوم. آیاغا دوروب باخدیم. ساکت‌لیکدن باشقا بیر شئی گؤرمه‌دیم. منی قارا باسیب دئیـه یئنـه یئریمده اوزاندیم. چوخ کئچمه‌میش یئنه قوزولار هورکدولر. بو زامـان یئریمـدن قالخانـدا گؤردوم کی، بیر جاناوار آغزیندا بیـر چپیـشی بوغازینـدان توتـوب قـوزولارین ایچینـدن چیخیر. قاچا- قاچ، های-هارای سالا-سالا جاناوارین آردینجـا یوللانـدیم. منیملـه اونـون

آراسیندا بئش مئتـردن آرتیـق مـسافه اولمـازدی. الیمـده‌کـی چومـاغی جانـاوارا طـرف تولازدیرما آتدیم. چوماق قوردون دال طرفینده یئره ده‌گیب اونون قاباغیندا یئره دوشـدو. قوزو جاناوارین آغزیندا اولدوغونا گؤره قاچا بیلمیردی. او قوزونو یئره آتیب، قوزولارا طرف قاچماغـا باشـلادی. مـن چپیـشی بوراخیـب جانـاوارین دالینجـا یوللانـدیم. قـوزولارا یاخینلاشاندا او یئنه یارالی چپیشه طرف قاچماغا باشلادی. دئمه‌لی من هم قوزولاری هم ده یارالی چپیشی قورومالی ایدیم. چوبان بایرام قویونلاری سووا تؤکـوردو. اونـون بؤیـوک آلاباش آدلی ایتی وار ایدی. بایرام منیم های-هاراییمی "هـرده‌لـرده" ائـشیدیر، بیلیرکـی، قوزو سوروسونه جانوار سوخولوب. او، آلاباشی چای طرفینه کؤشگوردور. جانـاوار بـو آنـدا سورونون ایچینه گیره بیلدی. آمما قوزولار قاچیب آرادان چیخـدیلار. آلاباشـین سـسی و اونون کؤمه‌یی دادیما چاتدی. جاناوار چیخیب گئتدی. من یارالی چپیشین یانینا گلـدیم. چپیش اؤلو کیمی یئره اوزانمیشدی. سانکی جانیندا جان یـوخ ایـدی. چپیـشی اؤلمـوش بیلیب الیمی اوندان اوزدوم. فیکر ائدیب دئدیم: بو، ایندی بایرامین ایتینه قسمت اولا بیلر. سـونرا فیکریمـی دگیـشدیریب بئلـه حـاللاردان اؤتـرو جئبیمـده سـاخلادیغیم بیچـاغی چیخاردیب چپیشین باشین کسدیم. فیکیرلشدیم کی، اگر چپیش دیری اولـسا ترپـه‌نـر، اگر ترپنمه‌سه اؤلمه‌یی یقین اولار. بیچـاق چپیـشین بوغازینـا توخونـان کیمـی چپـیش یوخاری آتیلدی. آمما ایش ایشدن کئچمیشدی. بیچاق حیـوانین بوغـازینی کسمیـشدی. بایرام دا گلدی. احوالاتی بئله گؤروب دئدی:

- اؤلـو بیلـدیگین چپـیش اؤلمـه‌میـشدی، او، جانـاوارین قورخوسـوندان نفـسینی اوغورلامیـشدی. اگـر باشـینی کـسمه‌سـه‌یـدین، بیـر آزدان سـونرا نفـسه گلیـب آیاغـا دوراجاقدی. گون‌اورتا کئچدیگینه گؤره ناهارا حاضرلیق لازیم ایدی. بـایرام سـود قـابینی داغارجیقدان چیخاردیـب قـارا قویـونلاری سـاغماغا باشـلادی. مـن ده اودونـدان، آزادان ییغیب گتیردیم. یاریم ساعاتدان سونرا قوورتماج حاضر ایدی. ناهاردان سونرا بایرام؛

چپیشی کنده آپارا بیلمه‌ریک. یانچیمیزدا کـی، یوخـدور، دئییـب بیچـاغی چیخـاردی و چپیشین قارنینی یاریب اونون جیگرینی، یؤیره‌گینـی و باشـقا ایچـالاتینی چیخارتـدی و دئدی:

- چؤلده کسیلن حیوانین ایچالاتی چوبانا یئتیشر. سونرا آیاغا دوروب چای کناریندا بیتن یولغونلاردان دریب گتیردی. چپیشین جیگرینی و اوره‌ک-بؤیره‌گینی دوغراییب شیشه چکدی. ناهاردان سونرا دئسئر عوضینه جانا سینه‌ن اولدو.

آرتیق یای گیرمیشدی. گونشین قیزمار شعالاری آلتیندا کؤوشنین هر طرفینده قیزغین ایش گئدیردی. کندلیلرین بعضیلری آرپا زمیلرینی یولدوقلاری حالدا بعضیلری ده بیچیلمیش آرپا درزلرینی خرمنده دؤیوب، تئزلیکله اؤزلرینه چؤره‌ک حاضرلاییردیلار. یئدیکلری آرپا چؤره‌گی اولسا دا یادلارا ال آچماقدان یاخشی ایدی. من ایسه هر گون قوزولاری چؤللره یاییب گونده یوزلرله دره‌لری، تپه‌لری آشیب، آخشام ائوه قاییدیردیم. هر گون کؤوشندن، زمیلرده چالیشان بیچینجیلرین شاهدی اولوردوم. اونلار آلا قارانلیقدان یاتاقلاریندان دوروب بیر آز آرپا چؤره‌یی بیر آز قاتیق، ایکی بؤیوک کوزه ده سو خورجونا قویوب گون چیخمامیش زمیده حاضر اولوردولار. بیرینجی باغلادیقلاری آرپا باغلاریندان کؤلگه‌لیک دوزلدیب سو کوزه‌لرینی قیزماسین دئیه اورا قویور سونرا ایسه ایشلرینی داوام ائتدیریردیلر. من هر گون دفعه‌لرله بونلارا مراجعت ائدیردیم. سالامدان سونرا بره‌کتلی اولسون دئیه اونلاری آلقیشلاییردیم. سونرا کؤلگه‌لیکده اولان سو کوزه‌لرینین یانینا گئدیب سو ایچندن سونرا قوزولاری هایلاییب گؤی یاماجلارا یاییردیم.

حاشیه:

گونلریم بئله‌لیکله اؤتوردو. یالنیزگونون باتماسینی گؤزله‌ییردیم کی، آخشام کنده قاییدیم. اؤز کندیمیزدن باشقا یئرلرده کئچن حادثه، احوالاتلاردان خبریم اولمازدی. بو زامان آوروپادا ایکینجی دونیا محاربه‌سی باشلانمیشدی. منیم و حتی کندلیلریمیزین بئله بو محاربه‌دن خبریمیز یوخ ایدی. من باکی‌دا هر گون قزئت اوخودوغوم حالدا، کنده گلندن سونرا هئچ قزئته راست گلمه‌میشدیم. کتابلاریم قوزولار اولموشدو، قلمیم ایسه الیمده‌کی چوماغیم. بونونلا بئله اؤز حیاتیمدان ناراضی دئییلدیم. قوزو اوتارماغی اؤزومه عار بیلمیردیم. منی سارسیدان یالنیز جمعیّتمیزده اولان عدالتسیزلیک ایدی. گؤزومون قاباغیندا سحردن آخشاما قدر چؤلده، آخشامدان سحره کیمی تؤیله‌ده قان تر ایچینده چالیشان کندلیلرین ایل باشیندا خرمن اوستونده اکدیگلری محصولون یاریسیندان چوخونو اربابلار آپاریر و اونلاری قارا گونده آج-یالاواج قویوردولار. او زامانلار آلان‌بیراغوش ماحالیندا قیرخ پارچا کندین

اهالیسینه نمونه اولاراق بیر طبیب ده یوخ ایدی. همین کئچه‌ن باهاردا کندیمیزین اوتوزا یاخین آزیاشلی اوشاقلاری قیزیلجا ناخوشلوغونا توتولوب اؤلدو. بو ناخوشلوق یالنیز بیزیم کندیمیز زنگیلابادا یوخ، اطراف کندلرده ده باش وئرمیشدی. او زامانلار ماحالیمیزدا نمونه اوچون عادی بیر مکتب ده یوخ ایدی. مین ائولی‌مئهربیان کندینده ملا مکتبی اولسا دا ساوادسیزلیق باشدان آشیردی. واختیله آجیندان، باکی‌یا کؤچوب گئدن ساوادسیزلار ایبرمی ایلدن سونرا وطنه قاییداندا اؤزلریله ارمغان اولاراق ساواد دا گتیرمیشدیلر. داها تهرانا مکتوب یازدیرماقدان اؤترو مئهربیانا گئتمیردیلر. هله بو باکی‌دان گلن مهاجرلر باشلارینا گله‌جک ماجرالاردان خبرلری یوخ ایدی. اونلار سونرالار جمعیّتمیزین ان بدبخت آداملاری اولدولار. قولدور رضاخانین و اونون جانیشینی اوغلو محمدرضانین زامانیندا مهاجرلره اولان ظلم و سیتم گونو گوندن آرتیردی. من اونلارا قارشی گئدن سیاستلر باره‌سینده یئنه یازاجاغام. چونکی مهاجرلر رضاخانین علهینه گئدن مبارزه‌لرده قاباقدا حرکت ائدن قشرلردن ایدی. اونلار بو یولدا جانلاریندان، مالاریندان حتی ناموسلاریندان کئچدیلر. آمما ایندیه قدر اونلارین بو فداکارلیقلاری باره‌سینده یازیلان بیر کتابا یا مقاله‌یه راست گلمه‌میشم.

یایین بیرینجی آیینین آخیرلاری اولاردی. آرپا زمیلری بیچیلیب قورتارمیشدی. ایندی بوغدا زمیلری آغاریب یئتیشمیشدی. هامی بوغدا بیچیردی. دریلن بوغدا کؤلشلرینی باغلایب اولاقلارا چاتیب اون یا اون ایکی یاشلی اوشاقلارین واسطه‌سیله کندد، خرمنلره داشی‌ییردیلار. آخشام اوستو کنده قاییداندا بوغدا درزلرینی ردیف و سلیقه ایله بیر بیرینین اوستونه ییغیردیلار. بیزیم ایکی بیچینچیمیز وار ایدی. قارداشیم میرابراهیم ایله بیچیردیلر. آتام الین آغدان قاریا وورمازدی. او فقط ایشلری ساهمانا سالیب امر وئره‌ردی. بو گونلرده اربابین یئنی مباشری کنده گلدی. بونون آدی میرزه‌قاسیم ایدی. بو آدام بیلدیرکی مباشر حاج علی‌خان کیمی قولدور دئییلدی. آریق، اوزون و قوجا ایدی. قان تضییقی اولدوغونا گؤره چؤره‌ک و خؤره‌گینی شیت یئیردی. ملاییم آدام ایدی. آمما اربابین حاققیندان کئچمزدی. شهریور آیی‌نین بیرینده قوزولاری صاحبلرینه تاپشیردیق. قوزولاری قویون سوروسونه قاتدیلار. من داها چؤله گئتمکدن آزاد اولموشدوم. آمما بیچین هله قورتارمامیشدی. هامی کندلیلر چؤلده ایدیلر. کند ایچینده هئچ کس گؤزه گؤرونموردو. من بو ساکت‌لیکدن استفاده ائدیب فاطماگیله باش ووردوم. او، منیم بو گون کنده اولدوغومو بیلیردی. ایندی منی گؤزله‌ییردی. بیر ساعاتدان سونرا فاطمادان

آیریلیب قبرستانین یانیندا اولان خرمنیمیزه طرف حرکت ائله‌دیم. هاوا ایستی و ساکت ایدی. خرمنلرده خالوار داشی‌یان اوشاقلاردان سوای کیمسه گؤزه گؤرونموردو. بیر آز سونرا میرزه‌قاسیم مباشر کندخدانین ائویندن چیخیب خرمنلره طرف گئتمه‌یه باشلادی. بو آندا باغیرتی سسی ائشیتدیم. باخاندا "پورسوق" دیکی طرفدن سون خرمنین آلوولاییب یانماسینی گؤردوم. هارای سالیب یانان خرمنه طرف قاچماغا باشلادیم. نئچه ثانیه‌دن سونرا کندین تامام آرواد اوشاقلاری خرمنلره تؤکولدو. اونلار اللری ایله باشلارینا ووروب واخسئی دئیه-دئیه آغلاشیردیلار. من اوجا سسله قیشقیریب، سو گتیرین، تورپاق گتیرین، دئدیم. من یانان خرمنین یانیندا ایدیم. بو خرمن علی‌اکبرین خرمنی ایدی. او یئنی گلن مهاجرلردن ایدی. کند ایله خرمنلرین آراسی یاخین اولسا دا بونو یقین ائتدیم کی، بو یانغی سو و تورپاق ایله سؤنن دئییل. خرمنین اوزونلوغو ایییرمی مئتره قدر اولاردی. بو خرمندن ایکی مئتر آرالی باشقا خرمنلر باشلانیردی. بئله‌لیکله بوتون کندین خرمنلری تهلوکه آلتیندا ایدی. قرارا گلدیم کی، یانان خرمنین آراسیندا کانال کیمی بیر یول آچماق لازیمدیر. یانغین باشلانان یئردن بئش مئتر بو طرفلیک ایشه گیریشدیم. من بوغدا باغلارینی بیر-بیر تایادان گؤتوروب کنارا آتماغا باشلادیم. آرواد-اوشاقلارا تاپشیردیم کی، تایادان آییریب آتدیغیم باغلاری اوزاق یئره داشیسینلار. یانغین منه طرف گلیردی. آمما من یورولماق بیلمیردیم. او زامان جاوان واختیم ایدی. اوزون بوغدا تایاسینی ایکی یئره بؤلمک ایسته‌ییردیم. یانغین منه یاخینلاشدیقجا یاواش-یاواش آچدیغیم کانال گئنیشله‌نیردی. هر ثانیه‌ده نئچه بوغدا باغینی تایادان آییریب کنارا آتیردیم. آروادلار اولماسایدی، من بیر ایش گؤره بیلمزدیم. یانغین آللولاری آچدیغیم کانالا چاتاندا یاواش-یاواش سؤنمه‌یه باشلادی. آروادلار ته‌لبه‌لرده داشی‌ییب کتیردیکلری تورپاقلاری کؤزه‌رن کولشلرین اوستونه آتیردیلار. نهایت اودو سؤندوردوک. اکینچیلر چؤلده قیزغین ایشه مشغول ایدیلر. اونلار کند طرفیندن آسمانا زیللەنن لای-لای قارا توستولری گؤروب خرمنلرین اود توتوب یانماسینی حسّ ائدیرلر. بونا گؤره ده ایشلریندن ال چکیب کنده طرف قاچماغا باشلاییرلار. بیر آزدان سونرا چؤلچولرین خرمنلره تؤکولدوگونو مشاهده ائتدیک. اونلار چوخ نگران قالمیشدیلار. ایندی هامی علی‌اکبرین

خرمنیندن سونرا باشقا خرمنلرین سالامات قالدیغینی گـؤروب سـئوینیردی. مـاجرا نـین شاهدی اولان مباشر میرزه‌قاسیم منی خرمن صاحبلرینه گؤستریب دئییردی:

- اگر آغا میرهاشم اولماسایدی، خرمنلرین هامیسی یاناجاقدی.

کندلیلرین هامیسی بو یانغینین کیمین طرفیندن تؤرندیگینی سوروشوردولار. آمما هـئچ کس بونا جاواب وئره بیلمیردی. او زامانکی زنگیلابـاددا بـاش وئـرن خـرمن یانغینینـدان آرتیق آلتمیش ایل اؤتدوگونه باخمایاراق هله ده بو مسئله آچیلمامیش بیـر معمـا کیمـی قارانلیق قالمیشدیر. مباشر میرزه‌قاسیم کند اربابی سردار بهادری‌دن مکتـوب آلمیـشدی. مکتوبدا قید اولموشـدو کـی، زنگیلابـادین اعـلا آغ بوغداسـیندان ایکـی خـالوار الکـدن، قلبیردن کئچیردیب تبریزه یولا سالسین. بونا گؤره ده مباشر تدارکده ایدی. او بوغدالاری کندخدانین حیه‌طینـه ییغیـب، کنـدین آروادلارینـا تمیزلتـدیریردی. بوغـدالار چـواللارا ییغیلاندان سونرا ترەزیده چکیب آغزینی تیکدیلر. سحر تئزدن یوکلر تبریـزه داشـینمالی ایدی. تبریزه گؤنده‌ریلن تاخیل هر ایل تکرار اولاردی. بونـون خـرج‌مخـارجی کنـدلیلرین عهده‌سینه ایدی. کندخدا کنددن اون اولاق و دؤرد نفر آدام توتدو. بو ایشه بیـر باشـچی دا لازیم ایدی. میرزه‌قاسیم آتاما دئییر:

- آغا میرحسن! بوغلله‌نین یانینجا بیر نفر ده تبریزه گئتملی‌دیر. من ایسته‌ییـرم سـیزین آغازاده میرهاشم بو ایشی عهده‌سینه گؤتورسون.

آتام راضی اولور. او، آخشام چاغی بو مسئله‌نی منه دانیشدی. تبریزه گئتملـی اولـدوغومو بیلیب چوخ سئویندیم. تبریزی گؤرمک آرزوسـو چوخـدان اوره‌گیمـدن کئچیـردی. مـن تبریزین آدین باکی‌دا عاشیق غریب ناغیلیندان ائشیتمیشدیم. بو ناغیلـدا عاشـیق غریـب شاه‌صنمی سئویر و اونا یئتیشمک اوچـون ی‌ئـددی کیـسه قیزیـل پـول وئرملـی اولـور. عاشیق غریب بو قیزیل پوللاری قازانماق اوچون غربت ائللره گئتملی اولور. او، الینده سـاز دیار به دیار گزیر، نئچه تورپاقلاری آرخادا قویوب مجلسلرده ساز چالیب اوخویاندا عاشیق غریبدن خبر آلیرلار:

- عاشیق هارالیسان؟

- تبریزدنم.

- بیز تبریزی گؤرمه‌میشیک، آمما آدینی ائشیتمیشیک. زحمت اولماسا بیزه تبریزدن چال، اوخو.

عاشیق غریب چوخدان تبریزدن آیریلمیشدی. تبریزین آدین ائشیدنده آناسی، باجیسی و شاه‌صنم یادینا دوشور. سازی سینه‌سینه باسیب حرارتله بئله اوخویور:

تبریز دئدیجه‌یین پوچه- پوچه‌دی
سانامادیم سارایلاری نئچه‌دی
سکسن مین محله، دوخسان مین کوچه‌دی
بازاری، دوکانی، ائلی تبریزین

قویونو موغاندان تؤکولوب گلیر
دویوسو گیلاندا اکیلیب گلیر
هنددن، هندستاندان تؤکولوب گلیر
دارچینی، میخه‌گی، هئلی تبریزین

پهلوانلار کیسوند گئییب یاغلانار
گلن بازرگانلار اوردا ساخلانار
گونده اوچ یوز آلتمیش یوکو باغلانار
گئدر آل- عثمانا مالی تبریزین

تبریز گؤزه‌للری کسیردن باخار
اؤتن جاوانلاری یاندیریب یاخار
جمعه‌دن، جمعه‌یه سئیرانا چیخار
گلینی، قیزلاری، دولو تبریزین.

بلی، عاشیق غریبین داستانیندان تانیدیغیم تبریزه گئتمک، اونو یاخیندان گؤرمک، باکی‌نی باغریما باسدیغیم کیمی تبریزی ده باغریما باسماق ایسته‌ییردیم. نه قدر

چالیشیردیمسا خیال عالمیمده تبریزدن بیر شکیل یارادا بیلمیردیم. اونا گؤره ده تبریزی، تبریزین اؤزونده گؤرمک ایسته‌ییردیم.

بیز سحر تئزدن یولا دوشملی ایدیک. اودور کی، فاطمانین گؤروشونه گئتدیم. او منیم بو سفریمی ائشیدن کیمی قارا قاشلاری چاتیلدی. بیر هفته‌یه قدر قاییداجاغیمی بیلدیکدن سونرا ایسه قاش-قاباغی آچیلدی. فاطمایا لازیم اولان شئیلری خبر آلیب آیریلدیم. تبریز سفری منیم اوچون او زامان ایده‌ال بیر سفر ایدی. قلبیمده تبریز محبّتی اولماسایدی، مباشرین تکلیفینی قبول ائدیب بو کاروانلا سفر ائتمزدیم. من اونسوز دا اربابلارا، خانلارا نفرت ائدیردیم. هله ده گوموشو خز پئنجه‌یین خاطره‌سی یادیمدان چیخمامیشدی. ایندی ایسه کندلیلری سویوب، اللرینی قوینونا قویوب "نئیله‌ییم" دئیه‌ن زامانیندا سوء استفاده ائدیب ایییرمی تومن وئریب بئش آیدان سونرا أللی تومن‌ین قبضینی آلماقلارینی اؤز گؤزوموله گؤرموشدوم. ایندی یئنه ده بو جمعیّت طفیلی‌لرینین باشقا حاقسیزلیقلارینی گؤرمک اوچون تبریزه گئدیردیم.

تبریز سفری

هاوا یئنی ایشیقلانیردی. آتام منی یوخودان اویاتدی. جلد آیاغا دوروب پالتارلاریمی گئیینیب چاریقلاریمی آیاغیمدا برکیتدیم. آنام، سفره‌یه باغلادیغی پئندیر-چؤره‌گی و یئکه بیر توربادا سوزمه قاتیغی قولتوغوما وئریب یولا سالدی. آتاملا بیرگه کندخدانین حیه‌طینه گلدیک. بوغدا چواللاری بیر- بیرینین یانیندا دوزولموشدو. بیر آزدان سونرا یولداشلاریم دا گلدیلر. آخشامدان کندخدانین تؤیله‌سینده آخورلارینا آرپا تؤکولموش قیوراق اولاقلاری تؤیله‌دن چیخاردیب یوکلری چاتماغا باشلادیلار. گون چیخمامیشدان وداعلاشیب یولا دوشدوک. تبریزه گئدن یئتمیش کیلومئترلیک یولو ایکی گونده طی ائتملی ایدیک. او زامانکی اؤلچو ایله دئسک اون ایکی آغاج (ایک منزیل) اولوردو. ایکی خالوار (بیر تون) آغ بوغدانی اون اولاغا چاتیب یولوموزو داوام ائتدیردیک. بیز دؤرد نفر ایدیک، هامیدان جاوانی من ایدیم. اوچ کیلومئتر یول گئدندن سونرا اؤز کووشنیمیزی کئچیب "خاکی" تورپاغینا گیردیک. یایین آخر آیی اولدوغونا گؤره هاوالار گئتدیکجه

سرینله‌ییردی. چؤللرده آرا بیر بیچینچیلره راست گلمک اولوردو. گون اورتاچـاغی گونـون قیزمار واختیندا کورد کندینی آرخادا قویدوق. یول اوزونو صـحبت ائـدیب یـوللارا کؤرپـو سالیردیق. سؤز آراسی شـوخلوق دا گئـدیردی. مـن بـو خـاطره‌لـری یازانـدا او زامانـدان آلتمیش ایل کئچیردی. نه قدر فیکـر ائدنـدن سـونرا تبریـز سـفر یولداشـلاریمین فقـط بیرینین آدی یادیما دوشدو. اوچونون آدینی یادیمـا سـالا بیلمیـرم. بـو یادیمـدادیر کـی، یولداشلاریمین بیرینین آدی نقی و بیزیمله باکی‌دان گلن مهاجرلردن ایدی. یـول اوزونـو گئده- گئده مندن سوروشوردولار:

- قاباقجادان تبریزه گئدیبسنمی؟

- یوخ، بو بیرینجی دفعه‌دیر!

- بئله اولارسا ایشین شولوخ اولاجاق.

- نه اوچون؟

- بیرینجی دفعه تبریزه وارد اولانین آغزینا قابیرقا وئریرلر!

- نه اوچون؟ اونلار هاردان منی تانیاجاقلار؟

- نه دانیشیرسان تبریزلیلر هامینی تانییرلار.

یـول یولداشـلاریم جـاوانلیغیمی گـؤروب منیملـه شـوخلوق ائـدیردیلر. گـون چوخـدان ایلمیشدی. ناهار هله یئمه‌میشدیک. منیم تکلیفیم ایله "اوجان" چایینی اؤتدوکدن سونرا آز دا اولسا دینجه‌لیب ناهار یئمک اوچون اولاقلاریـن یوکونـو آچیـب قاباقلارینـا آرپـادان علفدن تؤکدوک. اؤزوموز ده کنـددن گتیردیگیمیـز پئنـدیر چـؤرک و سـوزمه قاتیقـدان صرف ائدیب بیر ساعاتدان سونرا یولا دوشدوک. گئجه‌نی "اریـشتناب"دا قالمـالی ایـدیک. بورا تبریزه گئدن یولون کناریندا اولان بؤیـوک بیـر کنـد ایـدی. آذان واختـی اریـشتنابا یئتیشدیک. بیر اوتـاق و تؤیلـه کرایـه ائـدیب گئجـه‌نـی اسـتراحته باشـلادیق. هـامیمیز یورولموشدوق، شام یئییب یاتماغا حاضرلاشیردیق. اربابا آپـاردیغیمیز بوغـدادان صـحبت دوشدو. یول یولداشلاریمین بیری دئدی:

- من دفعه‌لرله کنـددن تبریـزه تاخیـل آپارمیـشام. بیـزیم کنـد داشـی چکیـده تبریـز داشیندان آغیر اولدوغونا گؤره هر باتماندا بیر سییه (یاریم کیلو) آرتیق گلیر.

او بیریسی دئدی:

- ارباب کی، بیزیم صداقتیمیزه اهمیت وئرمیه‌جک. یاخشی اولار کی، بو اضافه‌لری اؤزوموزه گؤتورک. پولونا یولوموزو گؤزله‌ین اوشاقلاریمیزا خیریم- خیردا شئیلردن آلیب آپاراریق.

بو سؤزو هامی به‌ینـدی. یولداشلاریم گؤزلرینی منه دیکدیلر. اونلار منـدن جاواب گؤزله‌ییردیلر، من جاواب وئردیم:

- چواللارین آغزی، کندده تیکیلیب، تبریزده آچیلمالیدیر، بو تاخیل امانتدیر هر کیمین اولورسا اولسون.

یولداشلاریم بیر- بیرینین اوزونه باخدیلار. منـدن آلدیقلاری جاوابدان راضی قالمادیقلاری اوچون قاشقاباقلارینی سالاللادیلار. اونلار منیمله دانیشماق ایسته‌میردیلر. من ده ناراحت اولموشدوم. بیر آز فیکر ائدندن سونرا اؤز- اؤزومه بئله قرارا گلدیم: اگر غلله تبریزده آرتیق گلیرسه، یولداشلاریما یوخ عموم کندلیلره یئتیشر. اونلار بو سفر اوچون زحمت حاققی آلاجاقلار. بو فیکیرلرله یورغون اولدوغوم اوچون شیرین یوخویا گئتدیم. سحر هاوا ایشیقلاناندا هامیمیز یوخودان اویانیب یوکلری چاتیب یولا دوشدوک. شیبلی گدیگینه چاتاندا گون چوخدان چیخمیشدی. شیبلی گدیگی چتین و قورخولو بیر یول ایدی. اوزو یوخاری و بیر ده طرفی دره اولدوغونا گؤره بوردا آییق اولماق لازیم ایدی. بئله‌لیکله شیبلینی اؤتوب یولوموزو داوام ائتدیردیک. تبریزه یاخینلاشدیقجا کاروانلارین سایی چوخالیردی. سعیدآبادی آرخادا قویاندان سونرا دئمک اولار کی بو توز- تورپاقلی یوللاردا کاروانلارین، چاروادارلارین الیندن حرکت ائتمک چتین اولوردو. آرا بیر دوه کاروانلارینین زینقروو سسلری ائشیدیلیردی. ماشینا، کامیونا چوخ آز راست گلمک اولوردو. هر بر ساعاتدان گلیب اؤتن یوک ماشینی سیقنال ووراندا کاروانلار هورکوب یولدان کنارا چیخیردیلار. سونرالار من فیکر ائدنده دوشونوردوم کی، او زامانلار بیزیم کاروانلار ایله تبریزه گئتدیگیمیز یول آذربایجانین شاه دامارلاریندان بیری ایدی. بو یول تبریزین اطرافیندا اولان کند، شهرلری اقتصادی جهتدن بیر- بیرینه باغلایاراق اؤز احتیاجلارینی آرادان قالدیرماقدا بؤیوک رول اوینایییردی. ایندی بیز ده بو یول ایله

حرکت ائدیردیک. گون ایلمیشدی. او زامانلار "قیزیلجا میدان" آدلانـان یئـردن کئچیـب تبریزه یاخینلاشیردیق. قلبیم بو آنا شـهری گؤرمـک اوچـون چیرپینیـردی. هلـه گونـون باتماسینا چـوخ قـالیردی. تبریـزین گیریـشینده "زنجیـر" آدلانـان عـوارض آلینـان یئـره یئتیشدیک. روسومو اؤدهییب یولوموزو داوام ائتدیردیک. بیـز یولـون سـاغ و سـولونداکی ایده باغلارینین آراسی ایله گئدیردیک. هله ائو و ساختمانلاردان خبـر یـوخ ایـدی. یـاریم ساعاتدان سونرا بیر مرتبهلی ائولره چاتمیشدیق. کند اربـابین ائـوینی تانییـان کنـدلیمیز خبر وئردی کی، مقصده آز قالمیشیق. بیز شئشگیلاندا حاج سـطوط سـلطنهنـین ائوینـه گئتملی ایدیک. بیر آزدان سونرا اربابین قاپیسینی دؤیدوک. قاپینی من یاشدا بیر اوغـلان آچدی. باغباغاتلی بیر حیهطه گیردیک. باغین او باشی گؤرونموردو. اگنینـده رب دشـامبر أللـی یاشـلی بیـر کیـشی دولانیـردی. او بوغـدا یـوکلرینی گـؤروب بیـزه طـرف گلـدی. بوغدالارین مقدارینی خبر آلـدی. ایکـی خـالوار اولـدوغونو دئـدیم. او، اوغلونـا و نؤکرینـه غلهنین یوخلانیلماسینی تاپشیردی. کیچیک بیر قاپان گتیردیلر. هـر دؤرد چـوالی قاپانـا قویوب چکیردیلر. چکیلنلری اربابین اوغلو و من قید ائدیردیک. نه ایسه بوغـدا یـوکلرینی آغیر- یونگول ائدندن سونرا معلوم اولدو کی، بوغدالار بیر تـون آلتمـیش کیلـودور. منـیم یول یولداشلاریم آجیقلا اوزومه باخماغا باشـلادیلار. مـن کنـددن چیخیـب تبریـزه قـدر اوتوزایکی قیران خرجلهمیشدیم. بو مسئلهنی اربابین اوغلونـا خاطیرلاتـدیم. او دا آتاسـینا دئدی. ارباب گلیب خرجلهدیگیم حسابلارین سیاهیسینی آلدی، آمما باش چیخارتمـادی. آخی من لاتین الیفباسی ایله یازمیشدیم. او منی یوخاری اوتاقلارین بیرینه دعوت ائتدی. بؤیوک بیر سالونا گیردیک. او زامان مئبل مود دئییل ایـدی. فقـط سـالونو دؤرد طرفینـه صـندلی قویولموشـدو. اربـاب کومـودلارین بیرینـی آچیـب بیـر چورتکـه گتیـردی. مـن خرجلهدیکلریمی بیر-بیر دئییردیم، او دا چورتگهیه سالیردی. آخیردا دئدی:

- اوچ تومن اولور.

من بو حسابی قبول ائتمدیم. ایکینجی دفعه، اوچونجو دفعه. دئدی:

- اوچ تومن اولور دا، بالا.

فیکر ائتدیم، بلکه من سهو ائدیرم. یازدیقلاریمی یئنیدن جمع ائتدیم. گؤردوم من سهو ائتمه‌میشم. ارباب بو ایکی قیرانی وئرمک ایسته‌میر. منیمله آل وئرچیلر کیمی چه‌نه وورور. ایشی بئله گؤروب دئدیم:

- عیبی یوخدور آغا، بو ایکی قیران دا منیم زحمت حاققیم اولسون.

اوچ تومنی اوندان آلیب ائشیگه چیخدیم. یولداشلاریم منی کوچه‌ده گؤزله‌ییردیلر. اونلار منی گؤرمک ایسته‌میردیلر. آمما من اونلارین ایستکلرینه عمل ائتمه‌دیگیمه گؤره پشیمان دئییلدیم. لاپ بلکه ده شاد ایدیم. یولداشلاریمین دئدیگینه گؤره تاخیل گرک یوز کیلودان آرتیق گله ایدی. حال بو کی بو آرتیم آلتمیش کیلو ایدی. هر حالدا آذان واختی ایدی قاش قارالیردی. تبریزده گؤی مسجدین آلتیندا کؤهنه بازاردا شفیع کاروانساراسی آدلی بیر کاروانسارا وار ایدی. یولداشلاریم گئجه‌نی اوردا قالاجاغیمیزی مصلحت گؤردولر. من تبریزه بلد اولمادیغیما گؤره اونلارلا راضیلاشدیم. شفیع کاروانساراسی بؤیوک، قدیم و ایکی مرتبه‌لی بیر بینا ایدی. بیرینجی مرتبه‌سی بیر سیرا تؤیله‌لردن عبارت ایدی. ایکینجی مرتبه‌سی ایسه بیر-بیرینین یانینا دوزولموش اوتاقلار ایدی. بیز بیر اوتاق بیر تؤیله اجاره ائله‌دیک. هامیمیز یورغون ایدیک. نده‌نسه اوشاقلار منیمله گئت گئده آچیلیشیردیلار. بیر ساعاتدان سونرا داها او اینجیکلیکدن ایز قالمامیشدی. یولون یورغونلوغو بیزی الدن سالمیشدی. نه واخت یوخویا گئتدیگیمیزی اؤزوموز ده بیلمه‌دیک. ائرته‌سی گون گونش افوقلردن باش قوزایاندا هامی یوخودان اویانمیشدی. شهره چیخماق لازیم ایدی. تبریزی "مشتری" گؤزویله گؤرمک ایسته‌ییردیم. قرار اولدو بیر نفر اولاقلارا یئمدن زاددان تدارک ایله‌ییب اؤزوموز اوچون ناهار حاضرلاسین. قالانیمیز شهری گزمگه چیخدیق. ازل باشدان اوستو اؤرتولو بازارلاری گزدیک. بو بازارلار منه چوخ غریبه گلیردی. باکی‌دا بو بازارلارین تایی یوخ ایدی. دوکاندارلار دوکانلارینین آغزیندا اوتوروب (میلچک قووردولار) آلتمیش ایل بوندان قاباق تبریز کیچیک بیر شهر ایدی. نفوسونون سایی ایکییوز مین نفره یئتیشمزدی. اوستو اؤرتولو بازارلار شهرین اهالیسینه گؤره حدیندن آرتیق ایدی. ایندی دوکان صاحبلری چورت وورماقدا حاقلی ایدیلر. بیز بو بازارلارین هامیسینی گزیب دولاندیق. لازیم اولان

شئیلری آلیردیق. فاطمانین منه تاپشیردیغی شئیلری آلدیم. اوستو اؤرتولو بازاردان چیخیب " ساعات" قاباغینا گلدیک. بوردا تبریز منیم نظریمده اؤزونه مخصوص شکیل آلسا دا یئنه ده کاسیب جلوه‌له‌نیردی. بیز باکی‌دان گلنده گؤردویوم شهرلردن انزلی، رشت، قزوین، زنجان، میانا شهرلری ایدی. من بو یئرلری گؤردوکجه باکی ایله مقایسه ائدیردیم. باکی بو شهرلرین یانیندا مدرن بیر شهر ایدی. اقتصادی جهتدن ده باکی قاباقجیل و صنایع‌لشمیش شهره اوخشاییردی. من او زامانلار جاوان اولسایدیم دا وطنیمیزین پایتاختی اولان تبریزین نه اوچون یوخسول، گئریده قالمیش اولدوغونو درک ائدیردیم. آذربایجان عؤمرو بویو همیشه ایران شاهلارینین اسارتی آلتیندا اینله‌میش و بو اینیلتیلرین سسلری ستارخانین شیخ محمد خیابانی‌نین پیشه‌وری‌نین رهبرلیگی ایله بوتون دونیایا یاییلاندا ایران مرتجعلری‌نین طره‌فیندن بوغولموش، اونلارا آغیر دیوان توتولموشدور. سونرالار ایسه تبریزین سؤزو، آدی شعرلریمین بزه‌گی اولموشدور. هله ۱۳۵۴- جو ایلده یازدیغیم "دومانلی تبریز" آدلی شعریمده تبریزین قلبی چیرپینیر:

ندیر آلنینداکی او قیریشیقلار؟
ای باشی بلالی دومانلی تبریز
ندیر کؤکسونده‌کی کؤزه‌رن یارا
ایگیدلر بئشیگی آمانلی تبریز

چوخداندیر گؤرموروک سنی بیر گولن
فقط اؤز ائلیندیر دردینی بیلن
سؤیله نه واختاجان مرکزدن گلن
اولاجاق حاکمین تهرانلی تبریز

جللادین نفسین کسدین دریندن
آخدی قان بولاغی کوچه‌لریندن
بؤیوک ستارخانین فرمانیله سن
اولدون دؤیوشلرده فرمانلی تبریز

اوغلون شهریاری سسله اویانسین
الده حیدربابا اؤنده دایانسین
شعریمیز وطنین عشقیله یانسین
سن ای شهریارلی قطرانلی تبریز

ای دوغما ائللریم، ای تبریزلیلر
قوربانی اولدوغوم امیرخیزلیلر
وورون دامغالانسین ایکی اوزلولر
دئسینلر آدینا داستانلی تبریز

سانما اوز چئویریب تبریزدن فلک
سنین قلبین یانیر، تهرانین اتک
هانسی بیر اؤلکه‌دیر سؤیله سنین تک
اولوبدور ائللری زیانلی تبریز

دانسالار دا سنین دوغما دیلین وار
آذربایجان آدلی بیر سئوگیلین وار
ظلمتی بوغماغا جوشان سئلین وار
آغ گونه بویلانان عصیانلی تبریز

بیلیرم اولماسان آچیلماز بو گون
خالقین بوغازیندان آسیلان دوگون
عشق اولسون ای وطن سنین گئتدیگین
مقدس یوللارا ای شانلی تبریز

حاشیه:

بیزیم خالقیمیز ظلم سیتم قارشیسیندا همیشه دؤزومسوز اولموشدور. هر بیر زامان حاقسیزلیق، فساد تؤره‌دن سارایین و اونو آیاق اوسته ساخلایان خارجی استعمارچی حؤکومتلرین علیهنه اؤز قیاملاری ایله آیاغا قالخمیش و کسگین فریادلاری ایله باشیندا تاج گزدیرن فرعونلارین سارایلارینی سارسیتمیشلار. بلی، آذربایجان همیشه ایران خالقلارینین آزادلیق کئشیکچیسی اولموشدور. هله ایراندا باش وئرن اسلامی انقلابدان بیر ایل قاباق تبریزده‌کی ایییرمی *دوققوز بهمن قیامی اسلامی انقلابین دؤنوش نؤقطه‌سی اولدو. منحوس پهلوی سولاله‌سی اؤز آخر گونلرینی سایماغا باشلادی. نهایت* ایییرمی *ایکی بهمن انقلابی ایله بو فاسد رژیمین سون نفسلری کسیلیب ایراندا قانون اساسی یاراندی. بو یئنی قانوندا ایراندا‌کی خالقلارا اؤز آنا دیللرینده یازیب اوخوماق اجاه‌سی وئریلدی. بو، ایران تاریخینده ایلک مترقی امید اولسا دا هله ده حیاتا کئچیریلمه‌میشدیر. خالقیمیز بو قانونون حیاتا کئچیریلمه‌سینه امید بسله‌یه‌رک صبرسیزلیکله گؤزله‌ییر.*

بیز او گون تبریزین کیچیک بیر حصّه‌سینی گزیب دولاندیق. ناهار چاغی کاروانسرایا گلیب ناهار یئییب استراحت ائله‌دیک. یول یولداشلاریم یاتمیشدیلار، منیم ایسه یوخوم گلمیردی. تبریزی دولانیب سیر ائتمک ایسته‌ییردیم. اودور کی، اؤزوم تنها بازارا چیخدیم. "ساعات قاباغینا" طرف یولا دوشدوم. تبریزه باخماقدان دویموردوم. محمدسعید اوردوبادی‌نین یازدیغی "دومانلی تبریز" رومانی یادیمدان چیخمیردی. من اونون بیرینجی جلدینی باکی‌دا اوخوموشدوم. بو خیاللارین ایچینده اولارکن نظریم پینه‌چی دوکانینین قاباغیندا دیواردان آسیلمیش فوتبال توپونا ساتاشدی. یئنه ده باکی‌دا اوشاقلارلا فوتبال اویناديغیم گونلر یادیما دوشدو. بو توپ کؤهنه اولسا دا اونو آلماق کؤنلومه دوشدو. آخی من اوچ ایلدن سونرا ایلک دفعه ایدی کی، توپ اویناماق یادیما دوشوردو.دوکانا گیریب دیواردان آسیلمیش توپون قیمتینی سوروشدوم. پینه‌چی دئدی:

– توپون ایچی زده‌لیدیر. آلماق ایسته‌سن تعمیر ائدیب وئره‌رم.

من قبول ائتدیم. پینه‌چی تعمیر ائتمگه باشلادی. دوکاندا من یاشدا ایکی تبریزلی جاوان وار ایدی. اونلار محصل ایدیلر، أیینلرینه فورما پالتار گئییب باشلارینا مخصوص پاپاق قویموشدولار. من ایسه کندلی پالتاریندا و آیاغی چاریقلی ایدیم. اونلار منه باخیر و

تعجّب ائتدیلر کی، آیاغی چاریقلی کندلی بالاسی فوتبالی هاردان بیلیر. البتّه حاقلی ایدیلر. چونکی هله او زامانلار تبریزده فوتبال اویناماق اوچون رسمی بیر میدان بئله یوخ ایدی. من ایسه باکیدا "دینامو" آدلی ایرمی مین نفرلیک استادیوما فوتبال تاماشاسینا دفعه‌لرله گئتمیشدیم. ایندی بو تبریزلی جاوانلار منه حیران قالمیشدیلار.

جاونلارین بیرینین گؤزونده عینک وار ایدی. او مندن خبر آلدی:

- آیاغینداکی چاریقلار توپ اویناماغا یاراشمیر.

جاوابیندا دئدیم:

- عینک انسانا ساواد گتیرمه‌دیگی کیمی، چاریق دا انسانا جهالت گتیرمز. دئییب دوکانین دیواریندان آسیلمیش کؤهنه آوروپا و آسیا خریطه‌سینه باخماغا باشلادیم. مکتبده جغرافیا درسینی اوخویاندا معلمیمیز بؤیوک خریطه‌نی دیواردان آسیب بیزه درس وئرمگی یادیما دوشدو. باخیشلاریم خریطه‌ده خزر دنیزینه ساتاشاندا آبشئرون یاریم‌آداسی گؤزلریمین قاباغیندا جانلاندی. ایرانین خزرین جنوبوندا اولدوغونو بیلیردیم. یئنی گؤردویوم تبریزی تاپدیم. بونو دا دئییم کی، خریطه انگیلیس دیلینده اولدوغونا باخمایاراق من بو دیلی راحت اوخویا بیلیردیم. تبریزلی محصل جاوانلار منیم خریطه‌یه ماراقلا باخدیغیما داها دا حیرتده قالدیلار. لابد بئله فیکر ائدیردیلر کی، آخی بو کندلی بالاسی کیمدیر؟ جاوانلارین بیری الیله خریطه‌نی گؤستریب خبر آلدی:

- بو ندیر؟

- خریطه‌دیر.

- خریطه نه اولان شئیدیر؟

- خریطه دونیانی کیچیک مقیاسدا گؤستریر!

- کندینیزده مکتب وارمی؟

- خیر! حتی ماحالیمیزدا دا مکتب یوخدور.

- بس سن جغرافی درسینی هاردا اوخویوبسان؟

- خارجه‌ده اوخوموشام دئدیم.

خارجه‌ده اوخوموشام دئینده اونلار بیر- بیرینین اوزونه باخدیلار. اونلار مات- مات منه باخیب منی دؤره‌یه آلدیلار. وئردیگیم جاوابلارین دوزگون اولوب اولمادیغینی بیلمک اوچون محصل جاوانلارین بیری خبر آلدی:

- بو خریطه‌ده ایرانی گؤستره بیلرسنمی؟

من خزر دنیزینین آلتیندا یئرلشن ایرانین سرحدلرینی گؤستریب دئدیم:

- بورا ایراندیر، بو نؤقطه تهران بو نؤقطه ایسه تبریزدیر.

اونلارین آغیزلاری آچیلا قالمیشدی. بو زامان پینه‌چی توپون تیوبونو تعمیر ائدیب قورتارمیشدی. او منه اوز توتوب دئدی:

- حاضردیر، امتحان ائده بیلرسن.

من تیوبو آلیب آغزیم ایله ایچینه یئل ووروب امتحان ائله‌دیم. سونرا اونو توپون جلدینه قویوب قیمتینی وئریب تبریزلی جاوانلارلا وداعلاشیب دوکاندان چیخدیم. ساعات قاباغیندان اوزو آشاغی گئتمگه باشلادیم. بیر قالا دقتیمی جلب ائتدی. بو قالانین آدی منه تانیش ایدی. ایندی اونون قاباغیندا دایانمیشدیم. هله یئنه ده بو قالانین ارک اولدوغونو بیلمیردیم. او زامانلار نه بیلئیدیم کی، بیر زامان گله‌جک بو قالا منیم شعرلریمین بزگی اولاجاقدیر:

ارکین کلله‌سینده دایانیب باخان
تبریزه، مرنده نئجه یانماسین
شرقین داروازاسین بابک اؤلادی
ضیاسیز گؤرنده نئجه یانماسین

حاشیه:

ارک قالاسی آذربایجان صنعتکارلارینا او جمله‌دن شاعرلره، رساملارا هئیکل‌تراشلارا حتی موسیقیچیلره مقاومت سیمبولو اولموشدور. اونلار اؤز اثرلرینده ارک قالاسینا آرخالانمیش، آزادلیق و حقیقت اوغروندا مبارزه آپاران قهرامانلارین قدرت و استقامتینی بو قالایا بنزتمیشلر. تبریزین مرکزینده گؤیلره باش قوزایان بو قالا عصرلر بویو ایشغالچیلار طرفیندن قوجا تبریزین باشینا گلن بلالارین شاهیدی اولموشدور. دوشمن گوجلو اولاندا مبارزه قهرمانلاری ارک قالاسینا پناه گتیرمیش و اوندان سنگر کیمی

استفاده ائدیب، دوشمن باشینا اود آلوو یاغدیرمیشلار. جان قورتارماق اوچون چاره‌سیز قالاندا دوشمن الینده اسیر اولماقدانسا اؤزلرینی ارکین باشیندان یئره آتیب ابدیّته قووشموشلار. آذربایجانین گؤرکملی شاعری محمد بی‌ریا ارک قالاسینین تیکیلمه‌سی باره‌ده منظوم بیر داستان یازمیشدیر. من بو داستانی خاطره‌لریمین حاشیه سینده چوخ قیسا حالدا اوخوجولارا تقدیم ائدیرم:

قدیم زامانلاردا ارک قالاسینین تیکیلیشی زامانی تبریزین بیر حاکمی، اونون دا بیر وزیری وارمیش. حاکم قالانین تیکیلمه‌سینین فرمانینی وئریر و اونون باشا چاتدیریلماسینین مسئولیتینی وزیره تاپشیریر. قالا تیکیلمگه باشلانیر. بو ایشده چالیشان بیر "قارا قول" وار ایمیش اونون ایشی ارکین باشیندا ایشله‌ین بنایا کرپیچ آتماق ایمیش. بئله‌لیکه هفته‌لر، آیلار اؤتدوکجه ارک گئتدیکجه گؤیه اوجالیردی. ارکین قورتارماسینا آز قالیردی. بیر گون حاکم وزیر ایله بیرلیکده ارکین تاماشاسینا گلیرلر. حاکم ارکین باشینا کرپیچ آتان قارا قولو گؤروب اونون قدرتینه حیران قالیر. وزیره دئییر:

- وزیر، من بو قارا قولون قوللاریندا‌کی گوجه و اونون مهارتینه مات قالمیشام.

وزیر دئییر:

- قوربان، منیم نظریمجه بو مهارت اونون گوج و قدرتینده یوخ، نه‌سه بیر شئیه اولان عشق، علاقه‌سیندن ایره‌لی گلیر.

وزیرین بو سؤزلری حاکمه آغیر گلیر و وزیره اوز توتوب دئییر:

- وزیر، سؤزون دوغرودورسا گرک بونو ثبوت ائده‌سن. اگر ثبوت ائده بیلمه‌سن جانین خطرده‌دیر. بیر هفته سنه مهلت وئریرم.

حاکم بو ضرب‌الاجلی وئریب گئدیر. وزیر دئدیگی سؤزلره پشیمان اولور. غمگین حالدا آخشام ائوه قاییدیر. او، سوبای ایدی و بیر قوجا آناسی وار ایدی. آناسی اوغلونو غملی گؤروب سوروشور:

- اوغول نه اوچون بیکئف اولوبسان، اولمایا باشینا بیر ایش گلیب؟

وزیر حاکم ایله اؤزو آراسیندا گئدن احوالاتی آناسینا دانیشیر. آناسی دئییر، بو ایش کی چنین ایش دئییل. سن قارا قولون یاشادیغی ائوی تانییب منه گؤستر، قالان ایشلر منیم عهده‌مه. وزیرین آناسی قارا قولون ائوینی تانییاندان سونرا ائرته‌سی گون قولون قاپیسینی چالیر. قاپینی گؤزل بیر گلین آچیر. وزیرین آناسی بو بویلو-بوخونلو و حدیندن آرتیق گؤزل قادینی گؤروب حیران قالیر. وزیرین آناسی دئییر:

- قیزیم منیم اوغلوم حاکمین وزیریدیر. نئچه گون ایدی کی، اوغلوم ایله حاکم آراسیندا اختلاف یارانمیشدی. من نذر ائتمیشدیم بو اختلاف خیرلیکله حل اولسون اؤز قاپیمیزدان سایب یئددینجی قاپیدا نماز قیلیم. ایندی سیزین قاپینیزا چاتمیشام. اگر اجازه وئرسه‌نیز گلیم ایچه‌ری.

گؤزل گلین دئییر:

- بویورون.

وزیرین آناسی قارا قولون ائوینه داخل اولور. بو ائو قورو بیر ائو ایدی. حیات یاشاییش جهتدن هئچ بیر شئیلری یوخ ایدی. ائوین بیر طرفینده بیر دست کؤهنه یورغان دوشک، بیر نئچه ساخسی قاب، بیر سو کوزه‌سی و بیر لوله‌ئین‌دن باشقا هئچ بیر شئی نظره چاتمیردی. وزیرین آناسی ایکی رکعت نماز قیلاندان سونرا گؤزل قادینی یانینا چاغیریب دئدی:

- قیزیم سیزین بو دولاناجاغیز منی یاندیریر. سیز چوخ یوخسولسونوز. سنین کیمی بیر گؤزلین حاققی بؤیوک سارایلاردا یاشاماقدیر. سنین قدرینی فقط وزیرلر، وکیللر بیلر. بئله یاشاماق سنین اوچون حیفدیر.

گؤزل قادین جاواب وئردی:

- گذرانیمیز یاخشی اولماسا دا من اؤز حیاتیمدان راضییام. اریم بیر قارا قولدور. ارک قالاسیندا ایشله‌ییر. آلدیغی ماعاش آز اولسا دا بیر جور دولانیریق. من اریمدن راضییام. او هر گون آخشام ائوه گلنده حوضون کناریندا آیاقلارینی یووارام، بیر آز دینجه‌لندن سونرا شام اوچون بیشیردیگیم خؤرکدن یئییب یاتاریق. او یئنه هاوا ایشیقلاناندا اؤز ایشینین دالیسینجا گئدر.

وزیرین آناسی گؤزل قادینین سؤزلرینی ائشیدیب ناراحت آداملار کیمی دئدی:

- سن نه دانیشیرسان، قیزیم سن بو ائوده اؤز عؤمرونو چورودورسن. سنین تایلارین عالی سارایلاردا یاشاییر. آمما سن دئییرسن من اؤز حیاتیمدان، واریمدن راضییام.

وزیرین آناسی سؤزونون داوام ائتدیره‌رک دئدی:

- منیم اوغلوم سوبایدیر. اؤزو ده وزیردیر. من حاضرام سنی اؤز اوغلوما آلام. اگر سن قبول ائدیب راضی اولسان و بیزیم سارایلاردا یاشاسان، اوندا بیلورسن حیات ندیر.

وزیرین آناسی قارا قولون آروادینی او قدر دانلادی و اؤز اوغلوندان تعریفله‌دی کی، جاوان گلین ایناندی. وزیرین آناسی آیاغادوروب دئدی:

- اوچ گوندن سونرا یئنه سنین سوراغینا گله‌جه‌یم. یاخشی فیکیرلش و ارینده بوشان دئییب گئتدی.

قاراقولون آروادینین فیکری عوض اولموشدو. آخشام اوستو قاراقول ایشدن قاییدیب کوچه قاپیسینی چالدی، سس وئرن اولمادی. ایکینجی دفعه قاپینی دؤیدو، یئنه قاپینی آچان اولمادی. قاراقول تعجب ائدیردی. بیر مدتدن سونرا اونون آروادی قاپینی آچدی. همیشه گولر اؤزله قاپینی آچان آروادین قاشقاباغی یئرله گئدیردی. داها ایشدن قاییداندا ارینین آیاقلارینی یویان آرواد دئییلدی. قاراقول آخشام شامسیز یاتدی. وزیر او گئجه احوالاتی آناسیندان خبر آلاراق سوروشدو:

- آنا، ایشلر نئجه گئدیر، نتیجه آلا بیلیبسنمی؟

آناسی دئدی:

- آرخایین اول اوغول، ایشلر اؤز قایداسیندادیر. قاراقولون گؤزل بیر آروادی واردیر. اونا دئمیشم کی، منیم اوغلوم وزیردیر. سنی اؤز اوغلوما آلاجاغام. اونو ائله ایناندیرمیشام کی، سئویندیگیندن ائله بیلیر جهنمدن چیخیب بهشته گیره‌جک.

صاباحیسی گون وزیر حاکمی ارک قالاسینا دعوت ائتدی. اونلار ارکین آیاغینا چاتاندا گؤردولر قاراقول هله گلمه‌ییبدیر. بیر آزدان سونرا قاراقولون ساللانا- ساللانا گلدیگینی گؤردولر. بنّا ارکین کلله سینده دایانیب شاگردینی گؤزله‌ییردی. قاراقول قالانین آیاغیندا اولان کرپیجلرین بیرینی گؤتورب قالانین که‌لله‌سینه توللادی. کرپیچ نه اینکی بنّانین الینه چاتمادی، هله یاری یولدان قاییدیب قاراقولون باشینی پارچالادی. قاراقول هوشونو ایتیریب ییخیلدی. بو اثنادا وزیر حاکمین اوزونه باخدی. حاکم وزیرین غالب گلدیگینی گؤروب دؤزه بیلمدی. اودور کی، جدّی بیر قیافه ایله وزیره باخیب دئدی:

- وزیر، قاراقول اوّلکی حالینا قاییتمالیدیر!

وزیر یئنه تشویشه دوشوب آناسینین یانینا گلدی و احوالاتی اونا دانیشدی. آناسی دئدی:

- اونون فیکرین ائله‌مه، من اونا اوچ گون واخت وئرمیشم. اگر من بو مدتده اونون یانینا گئتمه‌سم، پیشمان اولوب یئنه قاراقول ایله باریشاجاقدیر.

قاراقولون "زامان" آدلی بیر دوستو وار ایدی. او قاچاق اولدوغونا گؤره تبریزین کنار گوشه‌لرینده یاشاییردی. چونکی او همیشه دؤلت مأمورلاری طرفیندن تعقیب اولوردو. بونون دا سببی ظلمکار آداملارلا دوشمن اولماسی ایدی. او همیشه یوخسوللارین طرفداری اولموش، ازیلن آداملارین حاققینی مدافعه ائدیردی. قاراقول هوشا گلندن سونرا زامانین یانینا گلدی. او تامام احوالاتی اؤز دوستونا دانیشدی و آروادینین وفاسیز چیخیب اوندان اوز دؤندردیگینی دئدی. قاراقولولن دوستو زامان باشا دوشدو کی، بو آرادا قاراقولا دسیسه قوروبلار. بو باره‌ده بیر آز فیکر ائدندن سونرا اوزونو قاراقولا توتوب دئدی:

- بوردان بیر باشا ائوینیزه گئدرسن ساخسی لوله‌یینی سو ایله دولدورلب اونو بیله-بیله یئره سالیب سیندیرارسان. سونرادان باشلارسان آغلاماغا نهایت آروادین تنگه گلیب سوروشاجاق کی؛ آخی بیر لوله‌ییندن اؤترو بو قدر باشینا دؤیوب آغلاماق نه لازیمدیر. بو زامان سن جاواب وئره‌رسن کی؛ من لوله‌یین سینماسیندان اؤترو آغلامیرام. یالنیز بونا آغلاییرام کی، من نئچه ایل ایدی کی، بو لوله‌یینه عادت ائتمیشدیم. نه قدر سو توتدوغونو بیلیردیم و تامام کؤنده‌مینه بلد ایدیم. بو لوله‌یین سیناندان سونرا باشقا لوله‌یین آلسام، اونا اؤیرنمه‌گیم، کؤنده‌مینی بیلمه‌گیم نئچه ایل چکه‌جکدیر.

قاراقول زامانین بو سؤزلرینه قولاق آسیب دینله‌ییردی. ائولرینه گلندن سونرا زامانین دئدیگی سؤزلری حیاتا کئچیردی. قاراقولون آروادی اوزون مدت فیکره گئتدی. وزیرین آناسیندان داها خبر گلمدی. قاراقولون آروادی باشا دوشدو کی، اونا دسیسه قوروبلار. اودور کی، اؤز اری ایله باریشیب اوّلکی کیمی

حیات سورمگه باشلادیلار. نئچه گوندن سونرا حاکم ارک قالاسیندا قیزغین ایش گئدن زامان حاضر اولوب قاراقولون ارکین کللەسسنه کرپیج آتماسینا باخیردی.

تبریزده اولان بیرینجی سفریمده بو شهرین هر طرفینی گزیب دولانا بیلمەسم ده ارک قالاسینی گؤره بیلدیم. بو زامان باکی‌داکی قیزقالاسی یادیما دوشدو. او اؤز محتشم وقاری ایله خزر دنیزینه باخدیغی حالدا، ارک قالاسی دا سهند و عینالی داغلارینا آرخالانیب باشینی بولودلارا دایامیشدی. بو تاریخی قالا شهرین اورتاسیندا قوجا تبریزه آنا، باشقا بنالار ایسه اونا اؤولاد کیمی گؤرونوردو. من او زامان تبریزین کئچمیش تاریخیندن بیر شئی بیلمیردیم. سونرالار تیمورلارین، سلطان سلیم‌لرین بو تاریخی شهره نئجه باسقین ائدیب دیوان توتدوقلارنی اؤیرندیم. آنا شهرین شفیع کاروانساراسینا گلدیم. کندلیلریمیز یوخودان دوروب چای ایچیردیلر. من ده اونلارا قوشولوب قاباغیما قویولان چایی ایچمگه باشلادیم. بیز صاباح تئزدن کنده طرف یولا دوشملی ایدیک. تبریز سفری منیم دونیا گؤروشومو بیر آز دا آرتیردی. قوجامان تبریزین چیرپینان قلبینین سسینی ائشیتدیم. بو بیر سس ایدی. آمما من اونون قلبینین درینلیکلرینه جوموب دامارلاریندا اولان قان جریانینا قوشولمالی ایدیم. آخی تبریز منیم آذربایجانیمین گؤرن گؤزو، چاغلایان قلبیدیر. من اونونلا همیشه یاناشی اولمالییام. آمما افسوس کی، رضاخان کیمی انگللرین، خانلارین، اربابلارین قانلی پنجه‌لری طاعون آزاری کیمی بو دیارین هر نؤقطه‌سینه کؤک سالیب اونون قان دامارلارینی سورماقدا ایدی.

بیز سحر تئزدن یوخودان اویانیب تله‌سیک ده اولسا صبحانه یئییب شئیلریمیزی جمع ائدیب تؤیله‌ده اولان اولاقلارین یانینا گلدیک. بوش چواللاری اونلارین اوستونه آتیب کاروانسارا ایله حق حساب ائدیب گؤی مسجدین قاباغی ایله تبریزی ترک ائتدیک. عطیرلی ایده باغلارینی اؤتوب یولون دامارینی کسمگه باشلادیق. ایندی پیادا دئییل، هر بیریمیز بیر اولاغا مینیب حرکت ائدیردیک. یئنه ده کاروانلار یوللاری باشینا آلمیشدی. یئنه ده دوه کاروانلارینین زینقروو سسی ائرکک اولاقلارین آنقیرماسی ساربانلارین حیوانلاری هایلاماسی ائشیدیلیردی. تبریزه گئدن یوکلو کاروانلار، قاییدانادا دا یوکلو

قاییدیردیلار. بیز ایسه بوش قاییدیردیق، چونکی بیز تاجر دئییلدیک. گون اورتا زامانی شیبلی گدیگینده ناهار یئییب قوروگؤلون کنارینا ائندیک. قوروگؤل صفالی بیر یئردیر. من قوروگؤلو گؤرنده روسیا سفریمده دونباس شهرینده اوزدویوم گؤل یادیمادوشدو. آلتمیش ایل بوندان قاباقکی قوروگؤل چوخ بؤیوک ایدی. ایندی ایسه اونون یاریسی دا قالماییب. بئله گئدرسه و اونون قوروماسینین قاباغی آلینمازسا گله‌جکده بو گؤزل، اوره‌ک آچان گؤلدن بیر نشانه ده قالمایاجاق. بیز قوروگؤلون کناری ایله یول گئدیردیک. گؤلون گؤی سولاریندا اوزه‌ن گونشین باتماسینا آز قالیردی. بیز بئش نفر ایدیک، ایکی نفریمیز گئجه‌نی یول گئدیب سحر تئزدن کنده یئتیشه‌جگیمیزی تکلیف ائتدی. اوشاقلارین بیری گئجه‌نین خئیریندن، گوندوزون شری یاخشیدیر، دئدی. بئله‌لیکله گئجه‌نی اریشتنابدا قالمالی اولدوق. منیم تبریزه اولان بئش گونلوک سفریم یاواش-یاواش سونا چاتماقدایدی. بو سفرین مدتی آز اولسا دا منیم اوچون چوخ ماراقلی ایدی. گئتدیکجه دونیاگؤروشوم گئنیشلنیر و عمومی معلوماتیما میدان آچیلیردی. تبریزده کند اربابی ایله گؤروشوم و اونون دونیا مالینا اولان حریصلیگی، اربابلارین ایچ اوزونو بیر داها منه گؤستردی. بو انگللرله مبارزه آپارماق اوچون فرصت آختاریردیم، آمما بئله فرصتین هاچان اله دوشه‌جه‌گینی بیلمیردیم. قولدور رضاخانین قیلنجینین دالی دا کسیردی قاباغیدا. اونون ژاندارملارینین آدی گلنده کندلیلر تیر- تیر اسیردیلر. من او زامانلار اؤزومو بو میداندا تک بیلیردیم. آمما سونرالار باشا دوشدوم کی، مینلرله منیم کیمی‌لر کمینده یاتیبلار.

نه ایسه او گئجه بیز اریشتنابدا قالیب سحر تئزدن یولا دوشدوک. پاییزا هله نئچه گون قالدیغینا باخمایاراق هاوالار سرینله‌میشدی. "آمباردان" کندی‌نین اوستونده‌کی گدیگه چاتاندا ساوالانین گول جمالی گؤروندو. آل گونش اونون باشی اوستونده جؤولان وورودی. سانکی گونش ساوالاندان آیریلیب اوزاق فضالارا اوچماق ایسته‌ییردی. بو قوجامان داغ ایسه اونو قوجاقلاییب حرارتیندن ایسینمه‌گه جان آتیردی. آلان‌بیراغوش ماحالی گؤرونسه ده اوتوز کیلومئتر یول گئتملی ایدیک. بیر ساعاتدان سونرا بوستان‌آباد طرفیندن آخیب گلن "اوجان" چایینی کئچیب "کوردکندینه" طرف یولا دوشدوک.

گون‌اورتا زامانی بو کندی آرخادا قویموشدوق. ایستی دوشموشدو. آخشام‌دان قاباق کنده چاتمالی ایدیک. آخشام چاغی گون باتار-باتماز کنده یئتیشدیک. بئله‌لیکله منیم تبریز سفریم سونا چاتدی.

شام‌دان سونرا آتامین ائودن چیخیب کندخدا اوتاغینا گئتمه‌گینی گؤزله‌دیم. بیر آز سونرا فاطماگیلده ایدیم. تبریزدن اونا گتیردیگیم هدیه‌لری تقدیم ائتدیم. آناسی هاجرخانیما دا اوچ مئتر پارچا آلمیشدیم. اونلار منیم بو سفردن قاییتماغیما چوخ سئوینیردیلر.

هاجر خانیم دونیا گؤرموش بیر قادین ایدی. او بیزی تنها قویوب ائشیگه چیخدی. گؤزلریم فاطمانین گؤزلرینده ایدی. او یئنه تبسم ائدنده یاناقلاریندا یارانان بالاجا چوخورلار اونون گؤزللیگینی داها دا آرتیریردی. منیم فاطمانین بو حالتیندن خوشوم گلدیگینی بیلمیردی. آخی او بونو هاردان بیلئیدی؟ من کی، بو باره‌ده اونا بیر سؤز دئمه‌میشدیم. آمما بو دفعه دئدیم. او منه باخیب گوله-گوله دئدی:

- سن نه اوچون ایندیه قدر بونو منه دئمه‌میسن؟

- دئسه ایدیم نه ائدردین؟

- سنی شاد ائتمکدن اؤترو همیشه تبسم ائده‌ردیم.

بو دمده من اونون گؤزلرینه باخا- باخا؛

"گول سئوگیلیم، گولوشونده بیر عالم وار

سن گولمه‌سن غمله دولو پیالم وار"،

دئدیم:

گولوش فاطمانین گؤزلرینده، دوداقلاریندا گئتدیکجه دالغالانیردی. آمما ندنسه بو گولوش دالغالاری بیردن- بیره محو اولوب خیال عالمینه جومان آداملار کیمی سیماسیندا نامعلوم غم ایزلری گؤروندو. من بو نامعلوم غم ایزلرینین سببینی سوروشمازدان قاباق او دئدی:

- سن تبریزده اولاندا بیزیم ائوده تعجبلو بیر حادثه باش وئردی.

- دانیش فاطما دانیش خیر اولسون.

او، تامام احوالاتی اولدوغو کیمـی نقـل ائلـه‌دی. مـن فاطمـانین بـو حادثـه احـوالاتینی یازمازدان قاباق مؤضوع آیدین اولسون دئیه بیر ایضاح وئرمک ایستردیم:

فاطمانین مئهریبان کندینده یاشایان مشهدی جلیل آدلی بیر عمیسی اوغلـو وار ایـدی. وارلی بیر آدام ایـدی. کنـدین یاخـشی یئرینـده بیـر دوکـانی دا وار ایـدی. مئهریبـان و آلان‌بیراغوش کندلرینده خالچا توخویانلار مشهدی جلیلدن خالچا گؤتـوروب توخویانـدان سونرا اونا تحویل وئرردیلر. دوکانی دا مال ایله دولـو اولاردی. اونـون اوتـوزبئش یـا قیـرخ یاشی اولاردی. بیرینجی آروادی اؤلموش و اوندان بیر اوغلو قالمیشدی. سونرا سارابلی بیر آرواد ایله ائولنمیشدی. بوندان دا ایکـی اوشـاغی وار ایـدی. پـول اونـو قودورتموشـدو. او، ایندی یئنه آرواد آلماق ایسته‌ییردی. مشهدی جلیل آتامین منیم فاطمـا ایلـه ازدواجیمـا راضی اولمادیغینی بیلیردی. او اینـدی فاطمـانی آلمـاق خیالینـا دوشموشـدو. فاطمـانین بؤیوک قارداشی حسینقلی مئهریبانا گئتمیشدی. اونو دوکانینا دعوت ائدیب دئییر:

- عمی اوغلی من ایسته‌ییرم زنگیلابادا بیر دوکـان آچـام. اگـر راضـی اولـسان سـنینله شریک اولارام. نه قدر جنس لازیم اولسا، من وئره‌رم، سن ده ساتارسان، قازانجینا شـریک اولاریق. بو شرط ایله کی، دوکان سنین اوتاغیندا اولسون. مشهدی جلیلین حیلـه‌سـیندن خبردار اولمایان حسینقلی بو شـراکته راضـی اولـور. مـشهدی جلیلـین آروادی سـارابلی ارینین آرواد آلماسینا گؤره ناراحت ایدی. گیزلین شکیلده فاطمایـا پیغـام گؤنـده‌ریرکـی، عمین اوغلونون سنی آلماق فیکری واردیر. فاطما بو مسئله‌نـی آناسـینا دانیـشیر. آناسـی هاجرخانیم دانیشاندا ساده دانیشاردی:

واه، واه، واه اوتانمیر حیا ائله‌میر، یئره کئچمیر. آخی اونا دئین یوخدور کی، سنین فاطمـا بویدا قیزین وار.

فاطما دئییردی:

بو سـؤزون اوسـتوندن اوچ گـون کئچمیـشدی. آنـاملا سـو قویوسـونون باشـیندا پالتـار یویوردوق. کوچه قاپیسی دؤیولدو. آنام آیاغا دوروب سوروشدو کیمـسن؟ قـاپی دالینـدان عم‌اوغلوم مشهدی جلیلین سسین ائشیتدیم:

-آچین قاپینی منم! آنام قاپینی آچماق ایسته‌ینده من اوجادان،

- آنا قاپینی آچما! دئییب کوچه قاپیسینا طرف گئتدیم. قاپینین دئشیگیندن کوچه‌یه باخدیم. مشهدی جلیل اوچ یوکلو اولاق ایله قاپینین دالیندا دایانمیشدی. یئنه آناما تأکید ائدیب، "قاپینی آچمایاجاقسان" دئدیم. آنام دئدی:

- قیزیم، او سنین عمین اوغلوندور، قاپینی آچماساق یاخشی اولماز!

- یوخ آچما قاپینی. اگر قاپینی آچسان اؤزومو سو قویوسونا آتاجاغام دئیب قویونون باشیندا دایاندیم.

آنام چاره‌سیز قالیب قاپینین دالیندان اوجادان دئدی:

- مشهدی جلیل فاطما قاپینی آچماغا قویمور، دئییرکی، قاپینی آچسان اؤزومو قویویا آتاجاغام.

مشهدی جلیلین سسینی ائشیتدیم:

- منی قاپینیزدان قوورسوز؟ آخی من ایندی هارا گئدیم؟

من بو زامان داوام گتیره بیلمه‌ییب دئدیم:

- هاردان گلیبسن اورا گئت!

بئله‌لیکله مشهدی جلیل نئجه گلمیشدی ائله ده گئری قاییتدی...

فاطما اولان احوالاتی دئییب قورتاراندان سونرا باشینی قووزاییب منه باخدی. من اونون جدّی و تبسم‌سوز گؤزلرینه باخا- باخا دئدیم:

- چوخ گؤزل، عمین اوغلو حیاسیزلیق ائتمیشدی، سن ده اونا لاییقینجه جاواب وئریبسن. داها ناراحت اولماغا گلمز. ایندی اؤز گولوشلرینی مندن اسیرگمه. گول سنه گولمک یاراشیر...

گئجه یاریسی فاطمادان آیریلیب ائویمیزه قاییتدیم. گؤیده‌کی اولدوزلارا باخیب دریندن بیر نفس آلدیم. سانکی اولدوزلار دا منه گئجه‌ن خیره قالسین، دئییردی. اؤزومو خوشبخت حساب ائدیردیم. یاریم ساعاتدان سونرا شیرین رؤیالار ایچینده اوزوردوم. بو ماجرانی آتام دا ائشیتمیشدی. آتامین خالالاری دا اونونلا دانیشیب دئمیشدیلر کی، تئزلیکله منیم فاطما ایله نشانلی اولدوغومو اعلان ائتسین. نئچه گوندن سونرا آتام مئهریبانا گئدیب نشانلاماغا لازیم اولان شئیلری آلیب گتیردی. ائیته‌سی گون آنام و

آتامین خالالاری نشانلیق خونچاسی آپاردیلار. فاطما بیزیم آپاردیغیمیز قوماشلاردان اؤزونه بیر دون تیکیب گئیدی. آرتیق هئچ کیم فاطمایا ائلچی گئده بیلمزدی. آخی او منیم ایدی...

خرمنلر دؤیولوب قورتارمیشدی. کندین کناریندا آچیقلیق وار ایدی. تبریزدن آلیب گتیردیگیم فوتبال توپونون ایچینی هاوا ایله دولدوروب کند ایچینه گلدیم. توپا بیر تپیک ووروب گؤیه یوللاماقلا یئنی بیر مرحلهنین باشلانماسینی اعلان ائتدیم. او گونه قدر زنگیلابادا فوتبال توپو گؤرونمهمیشدی. کندیمیزین جاوانلارینین چوخو مهاجر بالاسی اولدغونا گؤره فوتبال تجربهسیندن کئچمیش ایدیلر. اودور کی، هامیسی باشیما ییغیلدی. زنگیلاباد کندی بیرینجی دفعه اولاراق فوتبالا باخیردی. دروازهلر تعیین اولاندان سونرا هامی ایکی دستهیه بؤلونوب اویونا باشلادیق. پاییز گونلری کند اوشاقلاری بئکار ایدیلر. بیر آی اویوندان سونرا توپون تیوبی زدهلندی. اونون تعمیرینه تبریزه کئتمک لازیم ایدی.

حاشیه:

سئوگی دونیاسینین اؤزونه گؤره بیر عالمی واردیر. سئویب سئوهنلرین اورکلری کؤیرهک اولوب هر کیچیک بیر خوش خبردن شؤقه گلیب هیجانلانار و کیچیک خوشا گلمهین بیر عملدن ده غم دونیاسینا جوموب امیدلرینی الدن وئریرلر. اونلار اولدوزلو گئجهلرده اؤز بخت اولدوزلارینی آختاراندا، ایکی قوشا پارلاق اولدوز گؤرن کیمی، او بیزیمدیر دئیه وصال عالمینین رؤیاسیندا اوزومگه باشلاییرلار. چنلی، دومانلی گئجهلرده ایسه اؤز بخت اولدوزلارینی باتمیش حساب ائدیب سئوگی سفینهسینین سرت قایالارا چیرپیلیب پارچاپارچا اولدوغونو دوشونورلر. اؤز سئوگیلیسینین یانیندان اؤتن قارا کؤلگهدن ده قیسقانیر، بد گؤمانلارا دوچار اولوب خیالات گردابینین دؤرهسینده فیرلانماغا باشلاییرلار. بعضا ده سو-تفاهم جریانینا دوشوب گئجه گوندوز چکدیگی آهلارین، حسرتلرین آتشین چراغیندا ذرّه- ذرّه یانیب معنوی سیخینتیلارا دوچار اولورلار. بئله بیر احوالات بارهسینده خالق افسانهلریندن بیرینی چوخ قیسا حالدا گتیریرم:

قدیم زامانلاردا بیر پادشاه و اونون گؤزونون آغی-قاراسی بیر اوغلو وارمیش. پادشاه اؤز اوغلونو چوخ سئودیگینه گؤره بیر قالا تیکدیرمیشدی کی، بو قالانین قیرخ اوتاغی وار ایدی. پادشاه بو قیرخ اوتاغین اوتوزدوققوزونو شاهزادهیه آزاد اعلان ائتمیشدی، قیرخینجی اوتاغی ایسه یاساق. شاهزاده؛ گؤرهسن بو اوتاقدا نه وار کی، شاه بابام بورانی منه یاساق ائدیب، دئیه بیر گون اجازهسیز بو اوتاغا وارد اولور. بو

اوتاقدا بیر قیز شکلینه راست گلیر و بو قیزا عاشق اولور. ماجرانی آتاسینا بیلدیریب، قیزی آلماق اوچون اونو آختاریب تاپماق فیکرینی اعلان ائدیر. پادشاه اؤز اوغلونا دئییر:

- بو قیز اوزاق دیاردا یاشایان بیر پادشاهین قیزیدیر و هئچ کیم ایله ائولنمک ایستهمیر. سنه ده قیرخینجی اوتاغی یاساق ائتمهگیمین سببی بو ایدی.

آمما شاهزاده اؤز فیکریندن داشینمیر. پادشاه مجبور قالیب چوخلو ثروت ایله اوغلونو یولا سالیر. شاهزاده نئچه آی یول گئدندن سونرا اؤز سئوگیلیسینین دیارینا چاتیر. همین گون بیر نئچه آتلینین شهرده جار چکدیگینی گؤرور. بو آتلیلار سارای مأمولاری ایدیلر. اونلار جار چکیب دئییردیلر:

- آی جاماعات! ائشیدین، شاهزاده خانیم گون اورتاردان سونرا کوچهیه چیخاجاقدیر. کیشی خایلاغینین کوچهیه چیخماغا حاققی یوخدور. هر کس بو فرمانی سیندیرسا، جزالاناجاقدیر.

شاهزاده بو فرمانی ائشیتسه ده اونا اهمیت وئرمهییب شاهزاده خانیمی گؤرمک اوچون کوچهده دایانیب گؤزلهملی اولور. بیر آزدان سونرا شاهزاده خانیم کجاوهده اگلشمیش حالدا شهره وارد اولور . ندیمهلر اطرافینی آلمیشدی. کوچهده شاهزادهدن سونرا کیشی خایلاغی یوخ ایدی. شاهزاده خانیم رد اولاندان سونرا مأمورلار اونو دؤورهیه آلدیلار. او تسلیم اولماق ایستهمیردی. قیلینجینی چکیب مأمورلارلا دؤیوشمگه باشلادی. مأمورلارین سایی گئتدیکجه آرتیردی. نه ایسه شاهزادنی توتوب قوللارینی باغلاییب زندانا سالدیلار. بیر مدتدن سونرا زندانادان آزاد اولوب شاهزاده خانیما ال تاپماق اوچون چاره آختاریردی. چوخ سورغو-سوالدان سونرا شاهزادهیه دئدیلر:

- سارایین یاخینلیغیندا بیر ائو وار. اوردا بیر قوجا آرواد یاشاییر. بو آرواد شاهزاده خانیمین باش ندیمهسیدیر. شاهزاده خانیمی او اؤزو بؤیودوبدور.

شاهزاده بو قوجا قارینی آختاریب تاپیر و اونا بیر آز قیزیل وئرندن سونرا سوروشور:

- نه اوچون شاهزادهنین کیشیلردن آجیغی گلیر؟

قاری جاواب وئریر:

- بو وضعیّت بیر یوخو گؤرمک نتیجهسینده یارانمیشدیر.

- شاهزاده خبر آلیر:

- نئجه یعنی یوخو نتیجهسینده؟

قاری سؤزونو داوام ائتدیرهرک دئییر:

- احوالات بو جور اولموشدور. شاهزاده خانیم یوخودا گؤرور: بیر گؤی چمنلیکده ایکی جیران اوتلاییر. بو جیرانلارین بیری ائرکک ایمیش او بیریسی دیشی. ائرکک جیران چمنلیگین یانیندا اولان بیر باتاقلیغا دوشور. نه قدر چالیشیر بو باتاقلیقدان چیخا بیلمیر. دیشی جیران بیر آز اوزاقدا اولان بولاغا گئدیب آغیزیندا سو گتیریر و ائرکک جیرانین باتدیغی یئره تؤکور، بونو دفعهلرله تکرار ائدیر. بئلهلیکله ائرکک

جیران باتلاقدان خلاص اولور. ایکینجی دفعه دیشی جیران باتلاغا دوشور. ائرکک جیران سو گتیرمگه بولاغا گئدیر. آمما گئری قاییتمیر. شاهزادا خانیم بئله نتیجه آلیر کی، ائرکک تایفاسیندا وفا یوخدور و اوره‌گینده اونلارا قارشی نفرت اویانیر و عؤمرونون آخیرینا قدر اره گئتمه‌مک قرارینا گلیر.

ایشین نه یئرده اولدوغونو آنلایان شاهزاده او گئجه چوخ فیکیرلشدیکدن سونرا معّین قرارا گلیر. شاهزاده محتشم بیر حمام تیکدیریر. شاه‌لارا، شاهزاده‌لره لایق او دیارین اوستاد نقاشلاریندان دعوت ائدیب حمامین دیوارلارینا یاشیل منظره‌لر چکدیریر. حمام قورتاراندان سونرا اونون تعریفی هر یئره یاییلیر. شاهزاده قوجا قارینین یانینا گئدیب اونو راضی سالاندان سونرا دئییر:

- من گؤزل عالی بیر حمام تیکدیرمیشم. سن شاهزاده خانیمی بو حماما دعوت ائدیب، اوندان خواهش ائدرسن کی، حمامین دیوارلاریندا نقش اولان منظره‌لری سنه تعریف ایله‌سین. اوندان سونرا سنین وظیفه‌ن قورتارير.

شاهزاده‌دن آلدیغی قیزیللارلا شؤقه گلن ندیمه بیر گون شاهزاده خانیما دئییر:

- قیزیم ائشیتمیشم شهر ده شاهلارا لایق بیر حمام تیکیلمیشدیر. اگر کؤنلون ایسته‌سه صاباح او حماما گئدک. منیم عؤمرومون آخیر چاغلاریدیر. اوشاق‌لیقدا سنی چیمدیردیگیم کیمی یئنه ده خدمتینده اولوم.

شاهزاده خانیم اؤز ندیمه‌سینین سؤزونو یئره سالماماقدان اؤترو اونون تکلیفینی قبول ائدیر. ائرته‌سی گون کوچه‌ده جار چکیلیر:

- شاهزاده خانیم و ندیمه‌سی حماما مشرف اولور.

حماما داخل اولاندان سونرا ندیمه شاهزاده خانیمدان خبر آلدی:

- قیزیم منیم گؤزلریم یاخشی گؤرمور. او دیواردا چکیلن شکیللر ندیر؟

شاهزاده خانیم دیوارداکی بیرینجی شکیله باخیب دئییر:

- اورا گؤی چمنلیکدیر و ایکی جیران قوشا اوتلاییر. بیری ائرککدیر بیری ده دیشی.

ندیمه یئنه خبر آلیر:

- اونون یانینداکی شکیل ندیر؟

- اوردا ائرکک جیران باتلاقدا باتیر.

ندیمه سوروشور:

- قیزیم بو شکیللر یاخشی معنالی منظره‌لردیر. خواهش ائدیرم اونلارین هامیسین منه شرح وئر.

شاهزاده خانیم شرح وئرمگه باشلاییر:

- بو شکیلده دیشی جیران بولاقدان آغزیندا سو گتیریر. ائرکک جیران باتان یئره تؤکور، ائرکک جیرانی خلاص ائدیر. بو منظره‌ده ده دیشی جیران پالچیغا باتیر. ائرکک جیران سو گتیرمگه گئدیر، آمما گئری قاییتمیر.

شاهزاده خانیم بو منظره‌لری شرح وئردیکجه اؤزونون گؤردوگو یوخولار یادینا دوشور.

شاهزاده خانیمین ندیمه‌سی آخیرینجی منظره‌نی اونا گؤستریب سوروشور:

- بو منظره ندیر؟

شاهزاده خانیم جاواب وئریر:

- بو منظره‌ده ائرکک جیران آغزیندا سو گتیریر کی، دیشی جیرانی باتلاقدان نجات وئرسین، آمما یولدا بیر اووچویا راست گلیر، اووچو اونو اوخلا ووروب یارالاییر.

شاهزاده خانیم آخیرینجی منظره‌نی گؤرندن سونرا درین فیکره گئدیر و ائرکک جیرانین دیشی جیرانی نجات وئرمه‌مه‌سینین سببینی بیلیر. یاریمچیلیق گؤردوگو یوخودان یارانان سوءتفاهمی باشا دوشور. بو مدتده کیشیلره قارشی ائله‌دیگی تله‌سیک رفتاردان پشیمان اولور. اوزاق ائلدن گلمیش شاهزاده ایله ائولنیر.

اوخوجولارین ذهنینده بئله بیر سوال یارانا بیلرکی، بو یازیلار خاطره‌دیر، یوخسا ناغیل کتابیدیر؟ بونو دئمه‌لی‌یم یوخاریدا خالق داستانلاریندان قیسا حالدا یازدیغیم ناغیلین سببی بیر مؤضوعنو باشقا جور باشا دوشمکدن ایره‌لی گلیر. بئله مسئله‌لر باعث اولور کی، بیر انسانین حیاتیندا بؤیوک دگیشیکلر یارانسین. اونون افکارینی آیری بیر سمته یؤنلتسین. ایندی یازمالی اولدوغوم بیر مؤضوع خاطره‌لریمین مهم حصّه‌سینی تشکیل ائدیر.

اوچونجو و آخیرینجی ایل ایدی‌کی، قوزو اوتاریردیم. باهار چاغی ایدی. کؤوشنیمیز هر ایلکی کیمی اوتلو- علفلی ایدی. گؤی زمیلرده بیلدیرچینلرین نغمه‌لری، باشیمین اوستونده اوچان "باغری‌قارا"لارین گور سسلری، نه ایسه طبیعتده اولان بوتون جانلیلار اؤز روزیلرینی تأمین ائتمک اوچون فعالیتده ایدیلر. باشیمین اوستونده ییرتیجی قیرغی بیر سرچه‌نی قووماقدا، سرچه ایسه اسیر اولماق ایسته‌میردی. او قیرغی‌نین الیندن قورتارماق اوچون گاه یوخاری قالخیر گاه دا آشاغی ائنیردی. قیرغی ایسه اونا آمان وئرمه‌ییب هاوادا یاخالاماق ایسته‌ییردی. غریبه بیر غیر برابر دؤیوش میدانی ایدی. گؤزلریم اونلارا دیکیلی

قالمیشدی. سرچه‌یه اؤره‌ییم یانیردی، آمما الیمـدن هـئچ بیـر ایـش گلمیـردی. بـو آنـدا سرچه هاوادا بیر دؤور ووروب قاباغیمداکی کولون ایچینه سوخولدو. قیرغی احوالاتی بئلـه گؤروب اوچوب گئتدی. سرچه ایسه کولـون آراسـیندان چیخـا بیلمیـردی. مـن أگیلیـب کولون ایچینه باخدیم.

بیر باهار گونونده دوزدوزان کندینه گئدن یولون کناریندا فاطمانین آناسی هاجرخانیملا، قارداشی حسینقلونون زمیده آرپا درمکلرینی گؤردوم. اونـلارلا سالاملاشـاندا هاجرخـانیم یانیماگلیب دئدی:

- بالا، اؤزون گؤرورسن‌کی، آتان باشقالارینین قاباغینا دوشوب بیزه ائلچیلگیه گلیر. سـن داها بوندان سونرا بیزدن اینجیمه، تقصیر آتاندادیر.

بونو دئییب مندن آیریلدی. من هاجرخانیما بیر سؤز دئمه‌دیم. بو بیرینجـی دفعـه ایـدی کی، اوندان بئله بیر سؤز ائشیدیردیم. فیکـریم پریـشان اولموشـدو. اؤز- اؤزومـه سـواللار وئریردیم: گؤره‌سن اونلارین فیکری دگیشیلیبمی؟ فاطمانین فیکری ندیر؟ آخشامین تئـز گلمه‌گینی گؤزله‌ییردیم. آخی بو گون سود گونو ایدی. گونش ده باتماق بیلریـردی. مـین بیر خیال عالمینده آخشام قوزولاری کنده تؤکـوب سـود ییغماغـا گئتـدیم. فاطمـاگیلین قاپیلارینا چاتماغا تله‌سیردیم. نهایت نؤبه اونلارا چاتدی. کوچه قـاپیلارینی ووران کیمـی فاطما ائلـه بیـل قـاپینین دالینـدا دایانمیـشدی. تئـز قـاپینی آچـدی. گـؤزلری ایـشیق ساچیردی. او منی گؤرن کیمی همیشه‌کی کیمی تبسملری اویناشـاندا صـدف کیمـی آغ دیشلری گؤرونوردو. آمما من فاطمانین اؤنونده ساکت بیر هئیکل کیمی دایانمیـشدیم. او منیم بو حالیمی گؤروب اؤزونه جدی بیر قیافه آلیب دئدی:

- نه اولوب سنه، بو باخیشلار ندیر؟

فاطما الینده‌کی بادیانین سودون سطله تؤکنده دیللندیم:

- سن منی سئومیرسن؟

او باشینی آشاغی سالماقلا سؤزومو تصدیق ائتدی. دونیا گؤزومده قارالدی. داها صبر ائده بیلمه‌دیم. سطللری گؤتـوروب ائـویمیزه طـرف یـولا دوشـدوم. یولـو نئجـه گئتـدیگیمی بیلمیردیم. اوتاقدا اوزانیب غم دریاسینین ایچینده اوزمگه باشلادیم. نظریمـده فاطمـانین

وفاسیز چیخماسی منی سارسیتمیشدی. اؤز- اؤزومه دانیشیردیم: اوچ ایل تامام اونون عهدینه اینانیب کندده قالیب قوزو اوتارماغی اؤزومه پئشه ائلەدیم. من فاطمانین یولوندا هر بیر فداکارلیغا حاضر ایدیم. او ایسه منیم تامام امیدلریمی آیاق آلتینا آلیب تاپدالامیشدی. اؤزومو خوشبخت حساب ائتدیگیم حالدا، ایندی ایسه دونیانین ان بدبخت آدامی حساب اولونوردوم.

فرهادلارین، مجنونلارین، کرملرین، طاهر میرزەلرین فاجعەلرینی یادیما سالاندا اونلارا گولدوگوم حالدا ایندی اونلار اؤز مزارلاریندان باش قالدیریب قهقهه چکیب منه گولوردولر. سئودا یوللارینین نه قدر داشلی، کسەکلی اولماسینی و گلەجەگیمین قارانلیق افوقلرینه باخا-باخا سونو نه ایله قورتاراجاغینی دوشونوردوم. بعضاً ده آتامین ناراحتلیغینا حق وئریردیم. اؤزومو تنقید ائده- ائده دئییردیم:

نه اوچون آتامین سؤزونه باخمادیم؟ گئجه یاری اولموشدو. خیاللار منی اؤزو ایله آپاریب داشلی قایالارا چیرپا-چیرپا منلیگیمی اؤز منگەنەسنیده سیخیردی. یوخونون نه اولدوغونو بیلمەدن سحرین ایشیقلانماسینی اؤز گؤزومله گؤردوم. یئنه قوزولاری چؤله آپارمالی ایدیم. زحمتکش آنام تئزدن دوروب داغارجیغیما چؤرک قویوب اوستونه ده بیر قایماق بللەسی قویموشدو. بیر آزدان سونرا قوزولاری چؤلده یاماجلارا یاییب اونلارین اوتلاماغینا باخیردیم. آمما آجی و دؤزولمز خیاللار مندن ال چکمیردی. داها اوّلکی چئویکلیک و قیرغی کیمی هر طرفه شیغییان آدام دئییلدیم. لاقید اولموشدوم. دونەنه کیمی اؤزومه مخصوص برنامەم وار ایدی، بیر گون قاباقدان صاباحیسی گون قوزولاری هاردا اوتاراجاغیمی بیلیردیم. آمما بو گون اختیاری قوزولارا وئرمیشدیم. اونلار هارا گئدیردیسه من ده او طرفه گئدیردیم. دونن آخشام بایرام منه چای قیراغیندا اولاجاغینی دئمیشدی. من ایندی تنها اولماغی سئویردیم. بئله بیر زاماندا خیاللارین قوینونا آتیلیب اؤز عالمیمین غم دریاسیندا داها یاخشی اوزه بیلیردیم. الیمدەکی چوماغین بیر اوجونو یئره دایاییب، او بیری اوجونا دا چەنەمی سؤیکەییب دقیقەلرله فیکره گئدیردیم. بئله بیر عالمده ده اورەگیمده فاطمایا قارشی نفرت اویانمیشدی. من اونو سئویردیم و اونون دا منی سئودیگینی یاخشی بیلیردیم. آمما دوننکی گؤروشون آجی منظرەسینین سببی نه

اولدوغونو بیلمیردیم. بو سببی آختاریب تاپمالی ایدیم. او گونون آخشامی کنده قاییتـدیم. شام ائتمه‌دن اؤز اوتاغیما چکیلـدیم. یئنـه خیـاللار هجومـا کئچمیـشدی. گئجـه یـاری بورنومدان اختیارسیز قان آچیلدی. بو قـانین آخماسـینین بـاره‌سـینده نـه قـدر ضـررلی اولدوغونو دوشونه بیلمیردیم. اون گون تامام گونلریم بئلـه کئچـدی. اون گـون فاطمـانی گؤره بیلمه‌دیم. دئیه بیلرم کی، او زامـان چکـیم اون کیلـو آزالمیـشدی. بیـر ده‌ری، بیـر سوموک قالمیشدیم، آمما بیلمیردیم کی، فاطمـانین گؤروشـونه گئـدیب اونـون وفاسـیز اولماسـینی خـاطرلادیم، اؤز گیلئیلیـک‌لریمـی اونـا بیلـدیریم یـا یـوخ. آخیرکـی، دؤزه بیلمه‌دیم. سود ییغما گونو نؤبه اونلارا چاتاندا قاپیلارینی دؤیدوم. همیشه اولـدوغو کیمـی الینده سود بادیاسی قاپینی آچدی. فاطما منـی گـؤرن کیمـی دوداقلارینـدا اولان تبـسم بیردن بیره سؤندو. اونون گؤزلری منه دیکیلی قالمیشدی. او حیرتلـی حالـدا منـه باخـا- باخا تعجب ائـدیردی کـی، انـسان اون گونـون عرضـینده بـو قـدر دگیـشرمیش. فاطمـا دحشتلی حالدا دیلی توپوق وورا- وورا دیللندی:

- سنه نه اولوب؟

- منه هر نه اولسا باعثی سن دگیلمیسن؟

فاطما یئنه ده جدّی قیافه آلاراق دئدی:

- نه اوچون من؟

- یادیندادیر، اون گون بوندان قاباق همین بو قاپینین آغزینـدا "سـن منـی سئومیرسـن" سؤزومون قاباغیندا باشینی ترپه‌دیب سؤزومو تصدیق ائتدین؟

فاطما بو سؤالیمین قاباغمندا اؤزونو ایتیرمیشدی. او هاچانـدان- هاچانـا سـون گؤروشـو یادینا سالیب جاواب وئردی:

- سن مندن سوروشدون، سن منی سئویرسن، من ده اشاره ایله دئدیم بلی.

فاطما سؤزونو داوام ائتدیردی:

- اوچ ایل سنی سئویب گؤزله‌یندن سونرا منی وفاسیز حساب ائدیرسن؟

آرتیق هر شئی منه آیدین اولموشـدو. آرادا سـوءتفاهم اولـدوغونو بیلیـب سـئوینجیمدن گؤزلریمـدن یـاش آخماغـا باشـلادی. فاطمـا منـی گـؤزو یاشـلی گـؤروب اونـون دا

کیپریکلرینین ایسلاندیغینی گؤردوم. بیر مدت گـؤزلریمیز یاشـلی حالـدا بیـر-بیریمیـزه باخیردیق. آخشام ایدی هر یئر قارانلیق. فاطما اطرافی خلوت گـؤروب باشـینی سـینه‌مـه دایادی. هردن بیر باشینی یوخاری قالدیریب چوخورا دوشموش گؤزلریمی گؤرنده اوقـاتی تلخ اولوردی. او، بیردن-بیره اؤزونو اله آلیب؛

- بو آخشام گل بیزه، دئدی و مندن آیریلیب گئتدی.

اون ایل زنداندا قالیب آزاد اولان اسیرلر کیمی دریندن بیر نفس آلدیم. من یئنـه اؤزومـه گلمیشدیم. حیات یئنه ده اؤزومه گولوردو. آخشامین شیمال نـسیمی منـی اوخـشادیقجا باشیم گؤیلره اوجالیردی. اون گـون منـدن آرالـی دوشـن اولـدوزلار دا اللرینـده اولان آغ یایلیغی یئللەدیب منی اؤزلرینه طرف چاغیریردیلار. قمرخانیم دا یوخویا قـالمیش کیمـی ساوالانین باشیندا گؤزلرینی اوغوشدوروردو. سـانکی او دا اولـدوزلارا قوشـولماقدان اؤتـرو تله‌سیردی. سئوینجیمدن ائویمیزه نئجه گلدیگیمی اؤزوم ده بیلمه‌دیم. شام یئینده حـسّ ائیله‌ییردیم کی، ایشتهام آچیلیبدیر. بیر آزدان سونرا فاطماگیلده ایدیم.

ائرته‌سی گون قوزولاری کؤوشنه آپاراندا خوشحال ایدیم. اون گون قـوزولاری اؤز باشـینا بوراخدیغیم گونلر سونا چاتمیشدی. ایندی عوضینی چیخمالی ایدیم. "قارالخاج"دا چوبـان بایرامین سسی گلیردی. قوزولاری او سـمته دؤنـدردیم. گـون‌اورتـا زامـانی آجـی‌چـایین قیراغیندا قوورتماج بیشیریب توققانین آلتینی برکیتدیک و قایـا کؤلگـه‌سـینده اوتـوروب دینجلمگه باشلادیق.

شوروی قوشونلاری آذربایجاندا

۱۳۲۰- ایل شهریور آیی‌نین بیرینـده منـیم قـوزو اوتارمـاغیم تامـام اولـدو. شـهریورین اوچونجو گونو مئهریبانا گئتملی ایدیم. یایین آخیر آیی اولدوغونا باخمایاراق سحر چـاغی هاوا سرین ایدی. یئنی یولا دوشموشدوم کی، گؤیـده گورولتـو سـسی ائـشیتدیم. بیـر آز سونرا بولودلارین آراسـیندا اوچ طیّـاره گؤرونـدو. منـیم ایرانـا گلـدیگیم گونـدن اعتبـاراً بیرینجی دفعه ایدی کی، آسماندا طیّاره گؤروردوم. بونـا تعجـب ائتـسم ده احـوالاتین نـه یئرده اولدوغونو باشا دوشه بیلمـه‌دیـم. یولومـو داوام ائتـدیریب گئـدیردیم. زنگیلابـاددان

مئهریبانا بیر ساعاتلیق پیادا یول ایدی. "چکی" چایین کئچیب کندین کناریندا بیرائـوین حیه‌طیندن بیر نئچه قادینین آغلاماق سسینی ائشیتدیم. یقین کـی، بـو ائـوده اؤلـن وار دئیه کند ایچینه طرف حرکت ائتدیم. من همیشه مئهریبانا گئدنـده آتـامین بـی‌بـی‌سـی اوغلو ستار ساویزین دوکانینا باش ووراردیم. بو دفعه دوکانا گیرنـده وضـعیتین غیرعـادی اولدوغونو حسّ ائتدیم. ستار ساویز بیر نفرین باشینی قیرخا-قیرخـا دوکانـداکی آدامـلارا دانیشاراق دئییردی:

- مئهریباندان بیرینجی، ایکینجـی دؤرلـرده خـدمت ائـدن سـربازلاری خدمتـه دعـوت ائدیبلر. اونلار گرک اؤزلرینی یاخین پادگانلارا تقدیم ائتسینلر.

محرّم آدلی بیر نفر دیللندی:

- لابد بیر خبر واردیر. اگر بئله اولماسایدی، بو دعوتلرین معناسی اولا بیلمزدی.

من بو دانیشیقلاری ائشیدنده کنددن چیخاندا آسماندا گؤردوگوم طیّاره‌لر یادیما دوشدو:

- من زنگیلابددان چیخاندا اوچ طیّاره‌نین تبریز طرفه اوچدوغونو گؤردوم.

دوکاندا اولانلارین هامیسی منه باخماغا باشلادیلار. ستار اوزونو بیر نفره توتوب دئدی:

- کند ایچینه چیخیب خبر آل، گؤر تبریزدن کاروان گلیبدیرمی؟ اگر گلیبدیرسـه سـون خبرلری اؤیرن و بیزه خبر گتیر.

من ستارین دللک دوکانیندا اولانلاری تانی‌ییردیم. اونلارین بیر قیسمی باکی مهاجرلری، بیر قیسمی ده یئرلی آداملار ایـدیلر. مهـاجرلردن محمـود دهـدار، مجیـد بئرنـو، محمـد سوروجو، خیرالله و یئرلیلردن، ابوالقاسیم، حمدالله، حقدوست ایدیلر. بو آداملار او زامـانین حؤکمرانی قولدور رضاخانین، اربابالارین، خانلارین دوشمنلریندن ایدیلر. ابوالقاسیم قوجـا بیر کیشی ایدی. او ساوادلی، تدبیرلی، سیاسـی بیـر آدام اولمـاقلا مئهریبـانین اربـابلاری اسکندری‌لر اونون عقیده‌سینه گـؤره اونـدان ناراضـی ایـدیلر. یئـری گلنـده اونـا تـوهین ائتمکدن چکینمزدیلـر. بیـر آزدان سـونرا سـتارین خبـر اوچـون گؤنـدردیگی آدام خبـر گتیردی کی، شوروی اوردولاری سارابدان چیخیب دوزدوزانا طرف حرکت ائدیبلر. بو خبر دوکانداکی آداملاری حئیرته سالمیشدی. ایراندا یئنی بیر تاریخی حادثه باش وئرمیشدی.

سونرا بیر- بیرینین دالینجا گلن یئنـی خبرلـر هـر طرفـه یـاییلیردی. گـون‌اورتـا چـاغی دوزدوزاندان خبر گلدی:

شوروی اوردولاری اوردا اولان امنیه پاسگاهینی اشغال ائتمیش، امنیـه‌لـر ایـسه چادرایـا بورونوب آرادان چیخیبلار. حال حاضردا پاسگاه‌دا شـوروی اوردولارینـین بیـر حـصّه‌سـی یئرلشمیشدیر. یئنی بیر خبر ده بو ایدی کی، مئهریبان اربابلارینین مباشـریندن ده خبـر یوخدور، هارا قاچیبدیرسا معلوم دئییل. سونونجو خبر مئهریبـان کنـدلیلرینین آراسـیندا خصوصی بیر سـئوینجه سـبب اولموشـدو. آلان‌بیراغـوش ماحـالینین تامـام کندلرینـدن ماحالین مرکزی مئهریبان کندینه تؤکولوب گلمکده ایدیلر. اونلار بو حادثه‌لـرین نـه قـدر یالان یا دوغرو اولماسینی اؤیرنمکدن اؤتـرو مئهریبانـا اوز قویموشـدولار. آخـشام چـاغی شوروری اوردولارینین تبریزه داخل اولوب، اورانی بومباردمان ائتمگـی خبـری مئهریبانـا یئتیشدی. او زامانلار مین ائولی مئهریبان کندینده بیرجه دنه بئله رادیو یوخ ایـدی. هلـه باتری ایله ایشله‌ین رادیولار اختراع اولمامیشدی. ساده برق ایله ایشله‌یـن رادیـولار ایـسه برقین اولماماسیندان اؤترو یوخ ایدی. خبرلر ایسه اطرافدان گلن مسافرلرین واسیطه‌سیله یئتیشیردی. قولدور رضاخانین تاخت- تاجیندان ال چکیب فرار ائتمگی ایلـدریم سـرعتی ایله یاییلاندا یاواش-یاواش امنیتین آرادان گئتمه‌سینه سبب اولـدو. اوغـرولارین اللرینـه فرصت دوشموشـدو. گئجـه‌لـر مـال حیـوانی اولان کنـدلیلرین ائولرینـه باسـقین ائـدیب تؤیله‌لریندن قویونلارین چیخاریب آپاریردیلار. داغلاردا یاشایان ائلاتلاریـن)شاهـسئونلرین بعصیلری اودلو سیلاحلارلا سورولری چؤلده چوبانلارین الیندن آلیب گئجه ایکـن داغـلارا آپاریردیلار. بونا گـؤره ده کنـدلرده گئجـه‌لـر کئـشیک چکمگـه باشـلادیلار. شاهـسئونلر توفنگین اولدوغو احتمالینی وئردیکلری کندلره یاخین دوشه بیلمیردیلر. بیـزیم کنـدیمیز زنگیلابادا توفنگ اولمادیغینا گؤره گئجه‌لـر ایکـی نفـر کئـشیک چکیـردی. بیـر گئجـه کئشیک چکمک نؤبه‌سی منیمله بایرامین عهده‌سینه قویولدو. بیز گئجـه‌نـی سـحره قـدر هوشیار اول، هوشیار اول دئییردیک. بیر احوالات بوجور یاراندی. بیز باکی‌دان بؤیوک بیـر صاندیق گتیرمیشدیک. بو صاندیق پالید آغاجیندان قایریلمیشدی، چوخ دا مؤحکم ایدی. اونون قیفیلی وار ایدی و ایچی بوش بیر آچاری.

من بیر قوطو کیبریتین کوکوردونو قوپاردیب آچارین ایچینه دولدوردوم، اوستونه بیر عدد میخ قویوب مؤحکم باغلادیم. ایپین بیر اوجونو آچارین دسته‌سینه، بیر اوجونو دا میخین یاستی طرفینه باغلاییب میخ طرفینی دیوارا ووردوم. ائله مودحیش پارتلاییش تؤرندی کی، سسی کندیمیزین بئش کیلومئترلیگینده‌کی اطراف کندلره یاییلمیشدی. زنگیلابادین تامام اهالیسی یوخودان اویانیب، بعضیلری کندین کوچه‌لرینده بعضیلری ده داملارین اوستونه چیخیب، گوللەنین هانسی طرفدن آچیلدیغینی بیر- بیرلرینه خبر وئریردیلر. هامی بو سسی گوللە سسینه اوخشاتمیشدی. ائله بیلیردیلرکی، کنده باسقین اولوبدور. سونرا باسقیندان خبر اولمادیغینی گؤروب، کنددە توفنگ واردیر دئیه سئوینیردیلر. داها باسقینچیلار کنده هجوم ائده بیلمز، دئییردیلر. من و بایرام ایسه بو باره‌ده سکوت ائتمیشدیک. ائرته‌سی گون زنگیلابادا اطراف کندلردن گلنلرین سایی چوخالمیشدی. اونلار نگران قالمیشدیلارکی، اولمایا کئچن گئجه زنگیلابادا اوغرولار طرفیندن هجوم اولموشدور؟ اگر بئله دئییلسه، توفنگی اولمایان بیر کنددن گوللە سسی نیه گلسین؟ او گوندن سونرا یئنه ده بایرام ایله من گئجه کئشیکچیسی اولدوق. بو دفعه ده پارتلاییش برنامه‌میز وار ایدی. من یئنه ساختا توفنگیمی دولدوروب آماده ساخلامیشدیم. کندیمیزین جنوب طرفینده اوجا بیر دیک وار ایدی. آدینا "شریف دیکی" دئییردیلر. بو دیکین اوستونده اوچوق بیر قالا وار ایدی. بیز او قالانین قاباغیندا اود قالاییب هردن بیر "هشیار اول" دئییب سسله‌نیردیک. گئجه یارینی کئچمیشدی. بیردن هنیرتی سسی ائشیتدیک. یاخشی دقت ائدندن سونرا کندین یاخینلیغیندان قویون سوروسونون حرکت ائدیگینی دویدوق. گئجه زیل قارانلیق اولدوغونا گؤره بیز اونلاری آیدین گؤره بیلمیردیک. آمما بو سورونو آپارانلارین سسلرینی ائشیدیردیک. اونلار قویون سوروسونو هایلایاندا بیز اونلارین دانیشیقلاریندان ائلاتلی اولدوقلارینی بیلیردیک. بایرام منه دئدی:

- واختیدیر، وور پارتلاسین.

من فرصتی فوته وئرمه‌ییب ال بومباسینی قالانین دیوارینا ووردوم. پارتلاییشین سسی اوّلکیندن داها دا مودحیش ایدی. باسقینچیلار ال آیاغا دوشموشدولر. اونلارین طرفیندن

ده بیر گوللە آتیلدی. باسقینچیلار بونونلا دئمک ایستەییردیلرکی، بیز ده سلاحلی‌ییق. کند جاماعاتی یئنه کوچەلره، داملارا دولموشدولار. اونلار بیزیم شریف دیکینده اولدوغوموزو بیلیب یانیمیزا گلمیشدیلر. بو زاماندا اون دؤرد گئجەلیک آی بولودلارین آلتیندان چیخیب گئجەنی ایشیقلاندیراندا باسقینچیلار سورونو "یونجالی دره‌دن" چیخاردیب یاماجلارا یایماقدا ایدیلر.

ائرته‌سی گون کوچه قاپیمیزدا دایانمیشدیم. ایکی نفر آتلینین منه طرف گلدیگینی گؤردوم. اونلار منه چاتاندا آتلیلارین بیری:

- میرحسنین ائوینی بیزه گؤستر.

من جاواب وئردیم:

- من اؤزوم میرحسنین اوغلویام.

- آتان ائوده‌دیرمی؟

- بلی!

بو زامان آتام کوچه قاپیسیندا گؤروندو.

آتام:

- من میرحسنم، امیرینیز وارمی؟

اونلار آتامی تانییان کیمی آتدان دوشدولر. بیری دئدی:

- من شربیانلی حاج میرابوالفضلم. بیزیم یاخین کندلریمیزدن بیری "سلخه- سئلخه"نین دونن گئجه قویون سوروسونو شاهسئونلر آپارمیشلار. بیز اونلارین دالیسینجا گئدیریک. آغامیرحسن سیزین سخاوتلی بیر آغا اولماغینیزی چوخدان ائشیتمیشم. بیز گئجه یاریسیندان سونرا یولا دوشدوگوموزه گؤره هئچ بیر شئی یئمه‌مشیک. بیزی چایا قوناق ائتمه‌گینیزی خواهش ائدردیک.

آتام جاواب وئردی:

- خواهش ائدیرم بویورن ایچری.

آتام قوناقلاری اوتاغا دعوت ائدیب منه دئدی:

- آتلارین قاباغینا یونجا تؤکوب سووار.

آتام قوناقلاری قایماق، کره، پئندیر و چای ایله قبول ائتـدی. او گونـدن شـریبانلی حـاج میرابوالفضل آتاملا یاخین دوست اولـدو. او گونـدن سـونرا او آتـامین آدینـی هـر یئـرده احتراملا یاد ائدردی. نئچه گوندن سونرا سیفاریش گؤندردی کـی، منـیم شـربیاندا ایکـی دگیرمانیم وار، بوغدا دارتماغا احتیاجینیز اولسا آیری دگیرمانا گئتمه‌یین.

هر یئرده امین-آمانلیق آرادان گئتمیشدی. آمما کندلیلرین آراسیندا باشقا بیـر عـالم وار ایدی. اونلار کند اربابلارینین تازیانه‌لرینین باشـلارینین اوسـتوندن گؤتورولدوگونـه گـؤره شاد ایدیلر. کندلیلر ائله بیلیردیلر کی، داها اربابلار کنده قاییتمایاجـاقلار. اونلاریـن آلـین تریله اکیب، بیچدیکلری محصول اؤزلرینه قالاجاقدیر. کندلیلر ائله دوشونوردولر کـی، بیـر داها کنده گلن مباشرلرین منحوس قیافه‌لرینی گؤرمه‌یه‌جکلر. اؤزلری، اؤزلـرینین آغاسـی اولاجاقلار. من هر گون یا ایکی گونـدن بیـر مئهریبانـا گئـدیردیم. هـر گئدیـشده یئنـی خبرلرلـه قاییـدیردیم. سـتار سـاویزین دللـک دوکـانی بؤیـوک خبـر آگئنـت‌لیگینـه چئوریلمیـشدی. تبریـزین، آذربایجـانین، ایـرانین، جهـانین یئنـی خبرلـری بـورادان آلان‌بیراغـوش ماحـالینین هـر طرفینـه یـاییلیردی. یئنـه مئهریبانـدا ایـدیم. تبریـزدن اربابلارین، وارلیلارین تهرانا قاچماقلاری دیلدن دیله گزیردی. حتـی مئهریبـانین اؤزونـده ده وارلی دوکاندارلار کوچه‌لرده آز گؤرونوردولر، چونکی نئچه گـون بونـدان قاباغـا کیمـی ماحالین اقتصادی اونلارین الینده اولدوغونا گؤره هامییـا حؤکمرانلیـق ائـدیردیلر. اینـدی ایسه دوکانلاریندا اولان ماللاری گیزله‌دیب سـاتماقدان قـاچیردیلار. نئچـه گـون بونـدان قاباغا کیمی مئهریبانین کوچه‌لرینده هامییا دیش آغـاردان اؤزلرینـی آغـا حـساب ائـدنلر ایندی قاشقاباقلارینی سالاییب گلـه‌جکـده نـه اولاجـاغینی گؤزلـه‌ییردیلـر. مئهریبـانین ضیالی شخـصلری، آزادخـواهلاری ایـسه کنـدین کوچـه‌لرینـده فعالیتـده ایـدیلر. اونـلار انگیلـیس و آلمـان مـستملکه‌چیلـرینین نـؤکری اولان قولـدور رضـاخانین ایرانـدان قاچماسیندان سئوینیردیلر. ایللر بویو گؤزله‌نیلن بو گون هامینین اؤره‌گیندن ایدی. آممـا گله‌جه‌گین نه‌دن عبارت اولدوغونو کیم بیلیردی؟

قولدور رضاخانین اینگیلیس دؤلتی‌نین کؤمکلیگی ایله تاخـت- تـاج صـاحبی اولـدوغونا باخمایاراق سونرالار گونو- گوندن حربی قدرته مالک اولان آلمان نازیست‌لرینین رهبرینـه

مئیـل گؤسترمیـشدی. اینگیلـیس دؤلتـی‌نـین دونیایـا حـاکم اولماسـی دؤرونـون باشـا چاتدیغینی تصوّر ائدن رضاخان هندیستانی و بوتون آسیانی تصرف ائتمک اوچـون ایرانـی هیتلره کؤرپـو قـرار وئرمـک ایـسته‌ییـردی. اودور کـی، آلمـان جاسوسـلاری مهنـدس و تکنسیین گئییمینده ایراندا چوخالماقدا ایدی. تهراندا یاشایان سیاست باشـچیلاری دا اؤز مئیللرینی اینگیلیسدن کسیب آلمانلارا بـاغلی اولموشـدولار. هیتلـری هـر یئـرده تبلیـغ ائدیب خالقین نظرینده اونو بؤیوتمک ایسته‌ییردیلر. حتی بئلـه بیـر شـایعه یاییلمیـشدی کی، هیتلر اؤزو مـسلماندیر و اصـل آدی دا حیـدردیر. آممـا هیتلـرین ایـرانلا دوسـتلوق علاقه‌سی یاراتماقدان مقصدی قافقازی تصرف ائدندن سـونرا ایرانـی اؤزونـه کؤرپـو قـرار وئریب انگلستانین گؤزونون گیله‌سی اولان هیندیستانا یول آچماق ایـدی. رضـاخانین بـو غلط سیاستی سبب اولدو کی، هیتلریزمین علیهنـه مبـارزه آپـاران ،نگیلـیس، شـوروی و آمریکا دؤلتلری ایرانا اوردو چکسینلر.

منیم او زامانلار سیاست عالمینده اولمادیغیما گؤره بو سیاسـتلردن خبـریم یـوخ ایـدی. حتی دئیه بیلرم کی، کند محیطینـده یاشـاییب سـحردن آخـشاما کیمـی چؤلـده قـوزو اوتاردیغیما و خبـر واسـیطه‌لـرینین اولمادیغینـا گـؤره ایکینجـی دونیـا محاربـه‌سـینین باشلانماسـیندان خبـریم یـوخ ایـدی. اینـدی ایـسه دونیـانین هـاردا قـرار تاپـدیغی‌نـی آیدینجاسـینا گـؤروردوم. شـاهین، اربـابلارین و اونلاریـن نـؤکرلرینین آراسـینا طـاعون ناخوشلوغو دوشدوگونو گؤروب سئوینیردیم. آوروپایا هیتلر اوردولارینین غلبـه چالمـاغی، شـوروینین تورپاقلارینـا سوخولماسـی و شـرقه طـرف ایـره‌لـی گئتمگـی منـیم آغلیمـا سیغمیردی. سونرالار بو منه آیدین اولدو کی، محاربه زامانی هیتلـر آوروپـانین اون بئـشه یاخین صنایع‌لشمیش اؤلکه‌لرینی فتح ائدیب اونلاریـن حربـی قـووه‌لرینـی اؤز اختیارینـا آلمیش و دونیادا مثلی گؤرونمه‌میش قدرته صاحب اولموشدو. اینـدی دونیـا بؤیـوک بیـر فاجعه اؤنونده قرار تاپمیش‌دی. ستار ساویزین دوکانینا ییغـیلان مترقـی شخـصلر ده بـو گون بو باره‌ده صحبت ائدیردیلر. ابوالقاسیم کیشی سیاستده هامیدان باش اولدوغونا گـؤره آغیللی فیکیرلر ایره‌لی سوروردو. او دئییردی:

"هیتلرین اساسلی پلانلاریندان بیری ده قافقازی فتح ائتمک، بو فتح ایله ده بیر اوخلا ایکی نشان وورماقدیر. بیرینجیسی، باکی‌نین توکنمز نئفتینه ال تاپماق، ایکینجیسی ده قافقازدان ایرانا سوخولوب، بورادان دا هندیستانی و اوزاق شرقی فتح ائتمک اوچون اؤز یوللارنی هامارلاماقدیر. آمما متفقلرین ایرانا گلیشی و رضاخانین قاچماسی هیتلرین بو فیکیر و پلانلارینی پوچا چیخارتدی. صحبت محاربه‌دن گئدیردی".

دوکاندا اولانلارین هامیسی‌نین قیافه‌لری جدی اولموشدو. مئهریباندا اولان وارلیلار آلمانلارین طرفداری ایدیلر. اونلار شوروی اوردولارینین ایرانا گلمه‌سیندن قورخوردولار. اونلار بئله فیکر ائدیردیلر کی، شورویلر دؤلتلیلرین دوشمنی اولدوغونا گؤره اونلارین ثروتینی اللریندن آلاجاقلار. آمما بو فیکرین حیاتا کئچدیگینی گؤره بیلمه‌دیلر. یوخسول کندلیلر ایسه کند اربابلارینین قورخوسوندان کناردا ایدیلر. اربابلارین خرمن واختی کندلیلردن آلدیقلاری بهره‌لر آنبارلاردا قالیردی. مباشرلر جسارت ائدیب بو بهره‌لری تبریزه آپارا بیلمیردیلر. کندلیلر دئییردیلر کی، آنبارلارداکی تاخیل بهره‌لری بیزیم اؤزوموزوندور. تاخیللار گرک بیزیم آرامیزدا بؤلونسون. بو فیکیرلر گئت-گئده گوجله‌نیردی.

پائیز گیرمیشدی. خرمنلر دؤگولوب قورتارمیشدی. قاسیم‌خان آدلی بیر نفرین آدی دیللره دوشمکده ایدی. او، یوخسول کندلیلرین طرفداری اولدوغونا گؤره سارابین و آلان‌بیراغوشون آزادلیق سئون جاوانلاری اونون دسته‌سینه قوشولوردولار. اونلار هانسی کنده آددیم قویاندا اربابلارین تاخیل آنبارلارینی آچیب کندلیلره پایلاییردیلار. قاسیم دئییردی: هر کس بو آنبارا تحویل وئردیگی بهره‌نی گئری آلسین. بو خبری ائشیدن کندلیلر آیاغا قالخدیلار.

کندلیلرین عصیانی

آلان‌بیراغوش ماحالینین اکثر کندلرینده کندلیلر قاسیم‌خانی گؤزلمه‌دیلر. اونلار اؤزلری اربابلارین‌ب‌تاخیل آنبارلارینی آچیب وئردیکلری بهره‌نی آنبارلاردان آپاردیلار. کندلرده بؤیوک بیر هیجان میدانا گلمیشدی. اکثر کندلرده اربابلارین اؤز خصوصی اکین یئرلرینی

الـه کئچیـرن کنـدلیلر همـین تورپـاقلاردان اؤز خیرینـه اسـتفاده ائتمگـه باشـلادیلار. کندلیلرین بـو عـصیانینا بیرباشـا باشـچیلیق ائـدن یـوخ ایـدی. اونـلار هـئچ بیـر معـین تشکیلاتین رهبرلیگی آلتیندا بو ایشه اقدام ائتمه‌میشدیلر. یالنیز قاسیم‌خانین باشـلادیغی آزادلیق حرکاتی‌نین، بیر ده مئهریبانـدا اولان ضـیالی شخـصلرین تـاثیری آلتینـدا عملـه گلمیـشدی. مـن بـو احـوالاتلاردان قابـاق باشـقا اطـراف کنـدلرین مـشخص قاباقجیـل آداملارینی گؤروب اونلارلا تانیش اولموشدوم. ایکینجی دونیا محاربه‌سیندن گلن قورخولو خبرلر هامینی اؤزونه مشغول ائتدیگینه گـؤره سـتارین دوکانینـدا بئلـه بیـر قـرار قبـول ائدیلدی کـی؛ "هـر کـس اؤز اولـدوغو کنـده هیتلریـزمین دونیـادا یاراتـدیغی جنـایتلر باره‌سینده دانیشسین. بو، هامییا آنلاشیلسین کی، آلمانلار عرقچی‌دیرلر و اؤزلرینـی دونیـا خالقلاریندان اوستون توتورلار. اگر هیتلر محاربه‌دن فاتح چیخسا بوتون دونیـا خـالقلاری آلمان فاشیزمینه قول اولمالیدیر".

دونیادا باشلانان ایکینجی دونیا محاربه‌سی و شوروینین، انگیلیـسین، آمئریکـانین ایرانـا اوردو چکمه‌لری نتیجه‌سینده اؤلکه‌ده باهالیق یارانمیشدی. قیمتلر گونو-گوندن آرتماقـدا ایدی. فرصت گودن تاجرلر اؤز ماللارینی باها ساتماق اوچون احتکـارا ال وورور و یارانـان وضـعیتدن سوءاسـتفاده ائـدیردیلر. قنـد- شـکر، چـای، پارچـا، تاخیـل تاپیلمـاز حـالا دوشموشدو. کنـدلیلر دئمـک اولار کـی، آیـلارلا قنـد اوزو گؤرمـوردولر. قـورو توتـدان و کیشمیشدن استفاده ائدیردیلر. جاوانلار تهـران یولـون توتـوب گئتمکـده ایـدیلر. حیـات گئتدیکجه آغیرلاشسا دا اؤلکه‌ده سیاسی جریانلار اؤز یولونـدا حرکـت ائـدیردی. متفقلـر ایرانا داخل اولاندان سونرا تهراندا تشکیل اولان تاریخی کنفرانسین خبرینـی ائـشیتدیک. بو کنفرانسدا شوروی رهبـری اسـتالین، انگلـستانین بـاش نـاظری چئرچیـل و آمئریکـا پرئزیـدئنتی روزوئلـت اشـتراک ائتمیـشدیلر. رضاشـاه قاچدیقـدان سـونرا اؤز اوغلـو محمدرضانی شاه تعیین ائتمیشدی. آمما هئچ دؤلت اونـو رسـمی تانیمامیـشدی. تهـران کنفرانسی ایسه اونون شاه اولماسینی تصدیق ائتدی. شرطی ده بو ایدی کی، اؤلکه گـرک مشروطه قانونیله اداره اولـسون. رضـاخان قاچانـدان سـونرا ایـران خـالقلاری اؤلکـه‌نـین جمهوری شکلینده اداره اولماسینی ایسته‌ییردیلر. آمما تأسّف کی، یئنـه بـو آرزولار پوچـا

چیخدی. محمدرضا خالقا شاه قبول ائتدیریلدی. او، شاه اولاندان سونرا نه اینکی مشروطه یولو ایله گئتمه‌دی، اوسته‌لیک تاریخین ان غدّار دیکتاتورلاریندان بیری اولدو. بئله‌لیکله یئنه ده شاه اصول-اداره‌سی اؤز حؤکمرانلیغینا باشلادی. یئنه ده ایرانین تامام کنار گوشه‌لرینده ژاندارم پاسگاه‌لاری تشکیل اولوندو. قاسیم‌خانین و اونون دسته‌سینین ده فعالیتی آغیرلاشیردی. ایندی اونلار گیزلی حیات سوروردولر. گوندوزلر بیراغوش داغلاریندا‌کی سیغیناجاقلاردا اولسالار دا ائرته‌سی گون سارابین اطراف کندلریندن سسلری گلیردی. قاسیم‌خانین و اونون دسته‌سینین قولاقلاری سسده ایدی. ماحالین هر طرفینده و یا هانسی کندینده اولان جریانلارین، حادثه‌لرین باش وئرمه‌سیندن خبردار اولوب همین گئجه او کندده حاضر اولوب ظالمه قولاق بورماسی وئریب مظلومو مدافعه ائدیردیلر. قاسیم‌خان هامیدان آرتیق آلان‌بیراغوش ماحالینین آردلان کندینین اربابلاریندان کینه‌لی ایدی. بو اربابلار اوچ قارداش ایدیلر. بؤیوک قارداشلارینین آدی حسینعلی‌خان ایدی. من خاطره‌لریمین اولینده بو مشهور و جلاد خانین باره‌سینده یازمیشدیم کی، او ایلین قوراقلیغیندان کندلیلرین کؤوشنده‌کی محصولونون یانیب هدره گئتمه‌سیندن سوءاستفاده ائدیب احتیاجلی کندلیلره ایییرمی تومن وئریب أللی تومنین قبضینی آلاراق هامینی اؤزونه بورجلو ائتمیشدی. دئمک اولار کی، او زامان حسینعلی‌خان و اونون قارداشلاری ماحالین اقتصادی وضعیتینی اؤز اللرینه آلمیشدیلار. خرمن واختی اونلارین مأمورلاری بورجلولارین باشی اوستونو آلیردیلار. خرمنده‌کی تاخیل اونلارین بورجونا آز اولسایدی. مال-حیوانلارینی اوجوز قیمته حساب ائدیب آپاریردیلار. هله متفقلرین ایرانا گلمه‌سیندن قاباق قاسیم‌خان بو جلادلارین حرکتینی گؤرور و تک اولدوغونا گؤره اونلارین بو ظلمونه اعتراض ائده بیلمیردی. ایندی ایسه اونون اطرافینا سارابین و آلان‌بیراغوش ماحالینین ایگید جاوانلاری ییغیلمیشدی. اونلار تاخت-تاج دوشگونلرینین، عدالتسیزلیگین دوشمنلری ایدیلر. حسینعلی‌خان و اونون کیمی ظالم‌لرین قارشیسیندا دایانمیشدیلار.

حاشیه:

۱۳۲۱- جی ایلده مجبور اولاراق تهرانا گئتمیشدیم. بونون سببینی گلـه‌جـک صـحیفه‌لـرده یازاجاغـام. مندن قاباق تهرانا گلن کندلیلریمیز تهرانین گؤمروک میدانیندا آلوئره مشغول ایـدیلر. آتـامین دایـیـسی همین میداندا کؤهنه تلیس آلیر و یامایب ساتیردی. آتامین دایسینین آدی عباس اولدوغونا گؤره من اونا عباس‌دایی دئییردیم. اونون یانیندا مشهدی‌علی آدلی مئهریبانلی بیر کیشی وار ایدی. اونون دا ایـشی عباس دایی کیمی گونی آلیب ساتماق ایدی. من مشهدی‌علی ایلـه تـانیش اولموشـدوم. او، اوجـا بـوی، آریق و أللی یاشلی بیر کیشی ایدی. مندن بیر آی قاباق تهرانا گلمیشدی. سی‌مئتری کوچـه‌سـینده بیـر قاراژین اوست مرتبه‌سینده اولوردولار. کنددن یئنی گلدیگیمه گؤره من ده اونلار اولان منزیلده قالـدیم. مشهدی‌علینین آروادی کنده قالمیشدی. ایکی اوغلونو اؤزو ایله تهرانا گتیرمیشدی. بیز دؤردلوکده بیـر منزیلده یاشاییردیق. من تهرانا گلن کیمی راه‌آهنده نجارلیقدا ایشه دوشدوم. بئلـه‌لیکلـه اوچ آی بونـون اوستوندن کئچـدی. بیـر گـون آخـشام چـاغی مـشهدی‌علـی ایلـه ماحـالیمیزدا کـئچن احـوالاتلاردان دانیـشیردیق. مـن صـحبتی قاسـیم‌خـانین دسـته‌سـیندن اونـون خـانلار و اربـابلار علیهینـه آپـاردیغی مبارزه‌سیندن باشلادیم و علاوه ائتدیم کی، حاییف من قاسیم‌خانی گؤرمه‌میشم. اونـو هـر جـور اولورسـا اولسون گؤرمه‌لی‌یم. مشهدی‌علی گوله - گوله دئدی:

- سن اونو گؤروبسن!

من تعجب‌له دئدیم:

- خیر، بو سعادت هله منه قسمت اولمایب.

او یئنه ده تبسملو هالدا دئدی:

- من سنه ثبوت ائدرم کی، سن قاسیم‌خانی گؤروبسن!

جاواب وئردیم: - نئجه ثبوت ائدرسن؟

مشهدی‌علی جدی قیافه آلاراق دئدی:

- یادیندا وارمی بیر آی قاباق. منیم بیر نفر قوناغیم گلمیشدی؟ ایکی گون بو اوتاقدا بیزه قوناق اولدو؟

- یادیمدادیر.

- او قاسیم‌خان ایدی.

من تعجبلو حالدا دئدیم:

- نه دانیشیرسان مشهدی‌علی؟ نه اوچون اونون قاسیم‌خان اولدوغونو منه دئمه‌دین؟

او منه باخا- باخا دئدی: - قاسیم‌خانلا قراریمیز بو ایدی کی، اونـون گلیـشیندن هـئچ کیمـین خبـری اولماسین.

من بیر جهتدن مشهدعلی‌یه حق وئریردیم. باشقا جهتدن ایسه قاسیم‌خانی چوخ آسان الدن وئردیگیمه گؤره یانیردیم. اودور کی، مشهدعلی‌دن خبر آلدیم:

- سن قاسیم‌خانی هاردان تانیییردین؟

او بیر آز فیکره گئدندن سونرا دئدی:

- بونون احوالاتی اوزوندور.

من اوندان قاسیم‌خان ایله نئجه دوست اولدوغونو دانیشماسینی خواهش ائتدیم. او دئدی:

"مئهریباندا اینه‌دن ساپدان، ساققیزدان، زاددان ساتاردیم. یا دا یومورتا ایله عوض ائدیردیم. بئله‌لیکله گونلریم اطراف کندلرده کئچردی. بیر گون همیشه اولدوغو کیمی قایسارا کندیندن مئهریبانا قاییدیردیم. گون باتمیشدی. آذان چاغی اولاردی، بیر نفرین دره‌دن چیخیب منه یاخینلاشدیغینی گؤردوم. او بیر آز دا منه طرف گلیب خبر آلدی:

- آی کیشی هاردان گلیب، هارا گئدیرسن؟

جاواب وئردیم:

- قایسارادان مئهریبانا گئدیرم. اؤزوم ده مئهریبانلی‌یام.

او گلیب خورجونون ایچینده اولان چرچی شئیلرینه و سبده ییغدیغیم یومورتالارا باخیب دئدی:

- دالیمجا گل.

- منیمله نه ایشین وار؟ من اؤز یولوملا گئدیرم، دئییب یولومو داوام ائتدیردیم.

او یاد آدام گلیب اولاغین باشینی ساغا طرف دؤندردی و؛ "سنه دئییرم دالیمجا گل!" -دئیه امر ائده‌رک منی اؤز آرخاسینا چکیب آپاردی. بیز بیر دره‌یه ائندیک. دره‌ده آلتی نفر تونقالین دؤره‌سینه ییغیلمیشدیلار. اونلارین توفنگلری و آتلاری وار ایدی. یاد آدام منی اؤز یولداشلارییا تقدیم ائدیب دئدی:

- چرچیدیر، قایسارادان مئهریبانا گئدیرم، دئییر.

من هله اونلارین کیم اولوغونو بیلمیردیم. ائله تصوّر ائدیردیم کی، منی سویماق ایسته‌ییرلر. هاوا قارانلیق اولدوغونا گؤره هئچ بیریسینی تانیا بیلمیردیم. اونلارین اورتاسیندا اوتوران بیر نفر مندن آدیمی خبر آلدی.

جاواب وئردیم:

- آدیم مشهدعلی‌دیر.

او آراملا دئدی:

- آغای مشهدی‌علی هئچ بیر شئیدن احتیاط ائله‌مه. بیزیم سنینله ایشیمیز یوخدور. آمما سندن بیر نئچه کلمه سؤز خبر آلاجاغام. بو گون گزیب دولاندیغین کندلرده یئنی خبر نه ائشیدیبسن؟

)مشهدی‌علی تامام گؤروب، ائشیتدیگی و کندلرده اولان جریانلاری قاسیم‌خانا دانیشاراق دئییر:
- بو گونلرده آردلانین اربابلاری و اونلارین مباشرلرینین آیاقلاری کنده آچیلیبدیر. اونلارا بورجلو اولان کندلیلری اینجیدیرلر.
بئله‌لیکله قاسیم‌خان‌لا دوستلوغوموز باشلاندی و قرار بو اولدو کی، چرچیلیک ائتدیگیم کندلرده باش وئرن حادثه و جریانلاری مخصوص آداملارین واسیطه‌سیله قاسیم‌خانا یئتیریم... من تهرانا گئده‌جگیمی قاسیم‌خانا یئتیرمیشدیم. بیلیردی کی، من تهراندایام. او منی گؤمروک میدانیندا تاپدی. ایکی گون بیزده قالدی. سونرا آذربایجانا قاییتدی

.

نه ایسه من قاسیم‌خانی آچیق گؤزله گؤره بیلمه‌دیگیمه گؤره حیفسیله‌نیردیم. تهراندا اولدوغوم زامان ایشدن چیخاندان سونرا گؤمروک میدانینا گلیردیم. بو میدان او زامانلار خرابه شکلینده ایدی. هر طرفی چالا- چوخور، کیچیک تپه‌لرله دولو ایدی. بورا بازار اولدوغونا گؤره ازدحام اولوردو. میدانین اورتاسیندا درویشلر و یالانچی پهلوانلار معره‌که قوروب آداملاری اؤز اطرافینا جمع ائدیردیلر. من مشهدی‌علینین یانیندا اوتورموشدوم. ایچینده اون نفره یاخین بیر کامیونون دایاندیغینی گؤردوم. بیر نفر الینی هاوایا قالدیریب حرارتله دانیشماغا باشلادی. میداندا اولان جاماعات کامیونون اطرافینا ییغیشماغا باشلادیلر. من فارس دیلینی یاخشی بیلمه‌دیگیمه گؤره ناطقین سؤزلرینی باشا دوشه بیلمیردیم. آمما بونلارین نه‌جور آدام اولدوقلارینی و نه باره‌ده دانیشدیقلارینی باشا دوشوردوم. کامیونداکی دانیشان آداملارین گئییملریندن، قیافه‌لریندن ده اونلاری تانیماق آسان ایدی. ناطقلر عوض اولوردو. اونلارین دانیشدیغی سؤزلرین آراسیندا تکرار اولان کلمه‌لردن دانیشیقلارین معناسینی بیلیردیم. ناطقلر: فهله، فاشیزم، مبارزه، طبقه، آزادلیق، جنگ و باشقا تانیش اولدوغوم سؤزلری تئز- تئز تکرار ائدیردیلر. من ده بو تکرارلاردان اونلارین هانسی صنفه عاید اولدوقلارینی درک ائدیردیم، سیاسی مقصدلرینی دوشونوردوم. آمما تشکیلات آدلارینی بیلمیردیم. ناطقلرین کامیونو یاریم ساعات میتنیق وئرندن سونرا حرکت ائدیب او زامانکی سی‌مئتری کوچه‌سی ایله یاواش- یاواش گئتمگه باشلادی. کامیون حرکت ائده-ائده اونلار نطق ائدیردیلر. میداندا‌کی جاماعاتین بیر حصّه‌سی کامیونون دالینجا گئدیردی. من ده اونلاری تعقیب ائدیردیم. قزوین میدانیندا

کامیون دایاندی. بو میداندا، جاماعات چوخ اولدوغونا گؤره کـامیونو دوره‌یـه آلمیـشدیلار. اون بئش دقیقه‌یه یاخین داوام ائدن میتینقین آخیریندا ناطقلرین بیری "زنده بـاد حـزب توده ایران" شعاری ایله قورتارانـدا اونلاریـن هانـسی تـشکیلاتا بـاغلی اولـدوغونو بیلـدیم. بئله‌لیکله تهراندا سیاسی جریانلارا گئتدیکجه ماراغیم آرتیردی. من شاگرد نجار عنوانیلـه ایشه باشلامیشدیم. اوستادیم دا آذربایجانلی ایدی. ساوادسیز اولدوغونا گؤره سهوی چـوخ اولوردو. تهرانین جنوبوندا اولان راه‌آهنده بؤیوک آنبار تیکیلیـردی. بـو سـاختمانین تامـام قسمتلری بئتون آرمه‌دن عبارت ایدی. ایری حجملی سـتونلاری وار ایـدی. آرمـاتور ایلـه توخونموش بو ستونلارا بیز تاختادان قلیب قاییریب آرماتورلارین اطرافینـا برکیـدیردیک. سونرا بئتون تؤکولوردو. بیر گون من سحر تئزدن ایشیمین اوستونده حاضـر ایـدیم. آممـا اوستاددان خبر یوخ ایدی. ساعات سککیزده هامی ایشه باشلامیشدی. من ایسه اوسـتانی گؤزله‌ییردیم. اونون یوباندیغینی گؤروب ایشه باشلادیم. دونن آخشامدان یاریمچیلیق بیـر قلیبیمیز قالمیشدی. بو قلیبین باشقا حصّه‌لرینی تامام ائدیب مئتر ایله اؤلچوب آرخـایین اولاندان سونرا یئرینده برکیدیب میخلامالی ایدیم. من بـو ایـشلرین هامیـسینی گؤرنـدن سونرا قلیبی میخلاییب برکیتدیم. اؤز-اؤزومه چوخ سئوینیردیم. بئله فیکر ائدیردیم کـی، اوستا ایشلری قاباغا آپاردیغیم اوچون منه ساغ اول دئیه‌جـک. او، ایکـی سـاعاتدان سـونرا گلیب احوالاتی بئله گؤروب نه اینکی ساغ اول دئمـه‌دی، عکـسینه عـصبانی حالـدا منـی دانلاماغا باشلادی. او دئییردی:

- سن بو حرکتینله بیزی چؤرکدن سالاجاقسان. بیز ایکی گونلـوک ایـشی ایکـی سـاعاتا قورتارساق، گلن‌آیدان بئکار قالمالی اولاجاغیق. سـن ائلـه بیلیرسـن کـی، تهرانـدا ایـش چوخدور؟ من اوچ آی بئکار قالاندان سونرا بو ایشی اله گتیرمیـشم. سـن هلـه جاوانـسان بئله ایشلری باشا دوشه بیلمیرسن. من اوستایا جاواب وئرمه‌دیم، آممـا اونو بیلیـردیم کـی، اوستام سهو ائدیر. او گوندن اونـون رفتـاری منیملـه دگیـشدی. منـدن یئرسـیز ایـرادلار توتوردو. یئنه ده من اونون غلط ایشلرینه گؤز یوما بیلمیردیم. سـاختمانین مهندیـسی وار ایدی. هر ایکی گوندن بیر الینده‌کی خریطه ایله گؤرولن ایشلره نظـارت ائـدیردی. او بیـر گون ساختمانین نقشه‌سینی بیزیم کارگاهدا قویوب گئتدی. اوستا ایسه قلیب قاییریردی.

اوستادان گیزلین نقشه‌نی آچیب باخماغا باشلادیم. من مکتبده هندسه اوخودوغوم اوچون خریطه دن آز چوخ بیلیردیم. در حال اوستانین الینده‌کی قاییردیغی قلیبین اندازه‌سینین دوزگون اولمادیغینی یقین ائتدیم. اوستا قلیبین ائنین اوچ سانت آرتیق گؤتورموشدو. آمما من جسارت ائدیب بو اشتباهی اوستایا خاطیرلادا بیلمیردیم. بونو بیلیردیم کی، اونون آجیغی توتوب منیم علیهیمه اقدام ائده‌جک و استاد-شاگردلیک صمیمیتی آرادان گئدجکدیر. آمما منیم ده اؤزومه گؤره احوال‌روحییم واردیر. منیم ایله اوستاد آراسیندا اولان صمیمیتین کؤکدن چورومه‌سینی آیدین گؤروب بیلیردیم کی، تئز، گئج اوندان آیریلمالییام. اودور کی، قلیبین اندازه‌سینین اوچ سانت یانلیش اولدوغونو یادینا سالدیم. او منه آجیقلی-آجیقلی باخیب اؤز ایشینی داوام ائتدیریردی. قلیب قورتاراندان سونرا اونو ستونون پئیکرینه باغلاییب میخلایاندا قلیبلر بیر-بیریله اوخومادی. اوستا بیر سؤز دئمه‌دن قلیبلری سؤکوب، آرتیق اولان اوچ سانتیمئتری یونتاییب اؤز قایداسینا سالدی. بو دا نئچه ساعات ایشین آرادان گئتمه‌سینه سبب اولدو.

نئچه گوندن سونرا رئیس ساختمان ایشلره باش چکمگه گلمیشدی. نجار و فهله‌لرین حدّیندن چوخ آرتیق اولدوغونا گؤره نئچه نفرین ایشدن چیخاریلماسینا امر وئردی. ایشدن چیخاریلانلارین بیری ده من ایدیم. نئچه گون بئکار قالاندان سونرا ایش تاپا بیلمه‌ییب باشقا کندلیلریمیز کیمی کؤهنه پالتار آلیب ساتماغا باشلادیم. او زامان بئیروت‌دان گلن پالتارلاری بازاردان آلیب، تعمیر ائدیب اوتوله‌دیکدن سونرا ساتیردیم. آلوئرین گلیری فهله‌لیکدن چوخ اولوردو. آمما من کنده قاییتمالی ایدیم. فاطما یادیمدان چیخمیردی. بیز مکتوبلاشیردیق. منیم اونا یوللادیغیم مکتوبلارین جاوابین بالاجاخانیما یازدیریب منه گؤندریردی. فاطما یازیردی:

"سنی صبرسیزلیکله گؤزله‌ییرم. سن گئدندن سونرا چوخ داریخیرام. آخی سن گئدنده منیم قلبیمی ده اؤزونله آپاریبسان. تئز گل، بو قلبسیز سئوگیلینه یازیغین گلسین".

من ده اونون جاوابیندا یازیردیم:

"سئوگیلیم! بو دوغرودور، من تهرانا گلنده سنین قلبینی اؤزوملە گتیرمیشم. بونو دا یادیندان چیخارتما کی، عوضینده من ده سندن آیریلاندا اؤز قلبیمی سنین یانیندا

قویوب گلمیشم. ایندی سن منیم قلبیمله یاشاییرسان، من ده سنین قلبینله. تهلسمه سئوگیلم، بو تئزلیکده سنین کناریندا اولاجاغام. شانلی توی توتاجاغام و چکدیگیمیز اوچ ایللیک مشقتلر سونا چاتاجاقدیر".

آلوئردن عاید اولان قازانج یاخشی اولسا دا اوندان خوشوم گلمیردی. اودور کی، ایش آختاریردیم. آتامین بی‌بی‌سی اوغلو ستار ساویزین یدالله آدلی کیچیک قارداشی وار ایدی. او باکی‌دا شهر داخیلینده مسافر داشییان ترامواى دمیر یولو خطینده تکنیسین برق ایدی. ایرانا گلندن سونرا مهاجر اولدوغونا گؤره اونون تهرانا گئتمه‌سینه مانع اولوردولار. متفقلر ایرانا گلندن سونرا یوللارین آزادلیغیندان استفاده ائدیب تهرانا گلمیش و شهر ری‌ده‌کی سئمئنت کارخاناسیندا ایشه دوشموشدو. اونون یانینا گئتدیم. بئکار اولدوغومو بیلیب سئمئنت کارخاناسیندا منه ایش دوزلتدی. من ایشیمین آدین دئمکدن قاباق ایشله‌دیگیم یئرین وضعیتینی ایضاح ائتمک ایستردیم. سئمئنت کارخاناسینین کناریندا کیچیک داغ وار ایدی. بو داغدان فهله‌لر سئمئنت داشلارینی چاپیب کیچیک واقونلارلا کارخانانین دگیرمان قسمتینه گتیریردیلر. سئمئنت داشلاری بورادا اویودولوردو. بو دا نقاله واسیطه‌سیله اؤز دؤره‌سینده فیرلانان بؤیوک بیر قازانین ایچینه تؤکولوردو. اونا سو آرتیریلدیقدان سونرا قازان فیرلاندیقجا نارین تورپاق، یومرو فیندیق یا نوغول شکلینده اؤزونه حالت آلیردی. بوردا اونلارا حرارت وئریلدیکجه قورویوب برکی‌ییردیلر. سونرا او کوره‌دن چوخ بؤیوک اون بئش مئتر اوزونلوغوندا اولان باشقا بیر کوره‌یه هدایت اولوردو. بو کوره‌نین حرارتی یوکسک درجه‌یه قالخیردی. بورا منتقل اولان برکیمیش یومرو سئمئنت ماده‌لری بیشیب داش کیمی اولوردو. بو عملیاتدان سونرا کوره‌نین آخیر طرفیندن چیخیب نقاله ایله باشقا دگیرمانا گئدیب، اوردا دارتیلیب گؤردویوموز سئمئنت شکلینه دوشوردو. بؤیوک کوره‌نین آلت طرفی چوخ ایستی اولدوغوندان اونون آلتینا سو سه‌پیب سرین ساخلاماق منیم اوزه‌ریمه قویولموشدو. ایکی آی یاریم بو وظیفه‌ده ایشله‌دیم. ایشیم آسان اولدوغونا گؤره بیزیم قسمتین رئیسی رشوه آلیب، آیری بیر نفری منیم یئریمه تعیین ائله‌دی. منی ایسه کارخانانین کناریندا آهک کوره‌سینده ایشله‌مگه گؤندردیلر. بوردا ایشلر اولدوقجا آغیر ایدی. بیز کوره‌نین آیاغیندا

اولان آهک داشلارینی کوره‌یه داشیمالی ایدیک. بونا گـؤره ده فهلـه‌لـر کـوره‌یـه قالخـان پیلله‌لرده دایانیب داشلاری الدن- اله وئریب یوخاری یوللاییردیلار. ایشین آغیر اولـدوغونا باخمایاراق توی خرجینی قازانماقدان اؤتـرو دؤزوردوم. بیـر آی یـاریم ایـدی کـی، آهـک کوره‌سینده ایشله‌ییردیم. بیر گون الیمده‌کی داش نه جور اولدوسا ساغ آیاغیمین اوستونه دوشدو. آیاق‌قابیمین قالین-قاییم اولدوغونا باخمایاراق آیـاغیمین ایکـی بارمـاغینی ازدی. منـی کارخانـانین بهـداری اداره‌سـینه آپـاردیلار. قیرمیـزی داوا ووروب سـاریدیلار. مـن سئمئنت کارخاناسینا ایشه دوشندن تهراندان کؤچوب شهر ری‌ده یدالله ایله بیر منزیلـده یاشاییردیم. او هله سوبای ایدی. ایکـی نفـر ده مئهریبـانلی بیزیملـه ایـدی. مـن صـدمه گؤرندن سونرا آیاغیمی یئره قویا بیلمیردیم. بیر هفته‌دن سونرا دیرناقلاریمین ایکیسی ده یئریندن قوپدو. نئچه گون ائوده قالمالی اولدوم.

دؤرد آی سئمئنت کارخاناسیندا ایشله‌دیم. گونده اون بیر قران معـاش آلیـردیم. بونـو دا دئمه‌لی‌یم کی، آلدیغیم حقوقون هامیسی اؤزومه قالیردی. منزل و باشقا خرجلـری یـدالله وئریردی. من نه قدر چالیشیردیم کی، خرجیمی اؤزوم اؤده‌ییم، راضی اولمور و دئییردی:

- سنین آتانین باکی‌دا منه ائله‌دیگی یاخشیلیقلار یادیمدادیر. من آتانا چـوخ بورجلویـام. بیر ده کی، سن نشانلیسان، توی ائده‌جکسن. سنه پول لازیم اولاجاق.

یدالله دوغرو دئییردی. آتام اونا چوخ یاخشیلیق ائتمیشدی. او، کنـددن بـاکی‌یـا گئدنـده اوشاق ایدی. قارداشی ستار اونو ساخلاییردی. یدالله بؤیویوب ایشه دوشندن سـونرا سـتار آبشئرون یاریم‌آداسیندا صابونچو واغزالینا (دمیر یولو دای‌اناجاغی) رئـیس تعیـین اولـوب گئدندن سونرا یـدالله بـاکی‌دا تـک قالمیـشدی. آتـام او زامـان اونـون قایغیـسینا قالیـب معیشتینه یاردیم ائتمیشدی.

من یدالله‌دان آیریلیب اؤز راضیلیغیمی اونا بیلدیریب تهرانـا گلـدیم. نـوروز بایرامینـا اون بئش گون قالیردی. کندیمیزین اکثر جـاوانلاری چـؤرک دالیـسینجا تهرانـا گلمیـشدیلر. میربابا آدلی عمیم ده آلتی آی ایدی کی، تهراندا ایدی. او کنده گئتمگه حاضرلاشیردی.

عمیم منیم ده کنده گئتمه‌گیمی بیلیب چوخ سئویندی. بیزیم کنـده گئتمـک خبرینـی ائشیدن کندلیلریمیز عایله‌لرینه هدیه گؤندرمک خیالینـدا ایـدیلر. اونلاریـن هامیـسینین

کندده آتا، آنا، باجی قارداشلاری قالمیشدی. بایرام قاباغی اونلاری سئویندیرمک هامینین اؤره‌گیندن ایدی. منیم ده ایندی ایکی یوزألّلی تومن نقد پولوم وار ایدی. بو پوللارین هر دینارینی اؤز یئرینده خرجله‌ملی ایدیم. کندده آتام، آنام، دؤرد قارداشیم، بیر باجیم، بیر ده سئوگیلیم فاطما قالمیشدی. اونلار منیم یولومو گؤزله‌ییردیلر. من او زامان عایله عضولریمین هر بیرینه آلدیغیم شئیلر یاخشی یادیمدا دئییل. یالنیز آتامین تاپشیریغی ایله اونا مشهد کورکو آلدیغیم یادیمدادیر. بونو دا دئیه بیله‌رم کی، بیز کنده یولا دوشنده ألّلی تومن پولوم قالمیشدی. نه ایسه ۱۳۲۱- جی ایلین آخری نوروز بایرامینا بیر هفته قالاندا کنده ساری یولا دوشدوک. تهراندا اولان کندلیلریمیزین دئیه بیله‌رم کی، هامیسی بیزیم واسیطه‌میزله اؤز عائله‌لرینه گؤندرملی شئیلری وار ایدی. بیز بونلاری بئش عدد بؤیوک تلی‌سلره دولدوروب باغلایاندان سونرا سپه خیابانیندا تبریزه گئدن یئگانه تبریز قاراژینا گلدیک. بیزی یولا سالماقدان اؤترو گلنلر ده چوخ ایدی. بیز اوتوبوس ایله سفر ائده‌جکدیک. او زامانین اوتوبوسلاری آنجاق ایندینین مینی‌بوسلاری بویدا اولاردی. نه ایسه، بیزی یولا سالماغا گلنلر ایله وداعلاشیب یولا دوشدوک. آسفالت یول فقط کرجه کیمی ایدی. اوندان سونرا توزلو تورپاقلی، چالاچوخور شوسه یوللارلا گئتملی ایدیک. کرجی کئچندن سونرا ماشینیمیز آخساماغا باشلادی. چالادان چیخیب چوخورا دوشنده مسافرلر گؤیه آتیلیردیلار، باشلاری آز قالا ماشینین سقفینه دگه‌جکدی. نهایت گئجه‌نی یول گئدیب گون چیخاندا زنگانی کئچدیک. صبحانه اوچون بیر ساعاتدان آرتیق یوباندیق. آخشام گون باتاندا قاراچمنه آلتی کیلومئتر قالاندا خاراب اولموش بیر کؤرپونون آلت طرفیندن کئچنده ماشینیمیز دایاندی. سوروجو اونو ایشه سالا بیلمدی. آشاغی دوشوب موتورا باخدی، ماشینین آلتینا سوخولوب باخاندان سونرا معلوم اولدو کی، اوتوبوسون نه‌یی‌سه سینمیشدیر و یالنیز تبریزده تاپیلا بیلیر. اودور کی، سوروجو تبریزه حرکت ائتدی. ماشینی و اوتوز نفر سرنیشینی شاگردینه تاپشیریب دئدی:

- صاباح قاییداجاغام.

بیر ساعاتدان سونرا هاوا قارانلیق اولدو. مسافرلر اوتوبوسو ترک ائدیب قاراچمنه گئتدیلر. ماشیندا قالانلار بیزیمله سککیز نفر ایدی. گئجه‌نی سحره قدر سویوقدان گؤزوموزه یوخو

گئتمدی. بیز اوتوبوسو ترک ائده بیلمزدیک، چونکی خالقین امانتی اختیـاریمیزدا ایـدی. احتیاط ائله‌ییب ماشیندا قالدیق. ایندی سحرین آچیلماسینی گؤزلـه‌ییردیـک. سحرسـیز گئجه اولمادیغینـا گـؤره سـحر آچیلـدی. آممـا آج ایـدیک. خـاراب اولـوب اوچولمـوش کؤرپونون تعمیرینه گلن فهله‌لرین بیرینه پول وئریب یاخین کنددن بیزه پئندیر و چؤرک آلیب گتیرمه‌یه یوللادیق. گون اورتایـا آز قالانـدا صـبحانه ائـدیب سـوروجونون تبریـزدن گلمه‌گینی گؤزله‌مگه باشلادیق. گون باتان چاغی داها صبریمیز توکنمیشدی. عمـیم ایلـه مصلحت‌لشیب باشقا واسیطه ایله یولوموزو داوام ائتدیرمک قرارینا گلدیک. میانـا طرفـدن بوروق یوللارین آراسیندان آمئریکا کامیونو گلیردی. بیزه چاتاندا اونون قابـاغینی کـسیب بیزی بوستان‌آبادا آپارماسینی خواهش ائتدیک. بئله‌لیکله قیمتی دانیشیب. شـئیلریمیزی اوتوبوسدان ائندیریب کامیونون ایچینه ییغدیق. کنـده طـرف حرکـت ائتمگـه باشـلادیق. کامیونون اوستونه چادر چکیلدیگینه باخمایاراق سویوقدان تیتره‌ییردیک. أینیمیز، گئییم پالتـارلاریمیز قـالین اولـدوغونا گـؤره بـو سـویوغا داوام گتیـره بیلـدیک. سـاعات اونـدا بوستان‌آبـادا یئتیـشدیک. بوسـتان‌آبـاد او زامـان کیچیـک بیـر کنـد ایـدی. کامیونـدان دوشدوگوموز یئر کندین اورتاسی ایدی. گئت، گل گؤزه گؤرونمور، هر طرف خلوت ایدی. گئجه‌نی هاردا قالاجـاغیمیزی بیلمیردیـک. آممـا بونـو بیلیردیـک کـی، بـورا اوچ یولـون آیریجی اولدوغونا گؤره بوتون ائولر قوناق قبول ائدیردیلر. نهایت یاخینـداکی بیـر قـاپینی ووردوق. بیر آزدان سونرا بیر کیشی قاپینی آچدی. بیز مـسافر اولـدوغوموزو اونـا دئییـب گئجه‌نی قالماغا یئر ایسته‌دیک. او بیزیم شئیلریمیزه باخیب مسافر اولـدوغوموزا اینانیـب قاپینی آچدی. گئجه‌نی قالاحاغیمیز یئر بؤیوک بیر ائو ایدی. ائوین اورتاسیندا بیـر تنـدیر وار ایدی، دؤرد طرفینه کؤهنه کیلیم سالینمیشدی. من اوّل تندیره طرف گئـدیب اونـون ایستی اولوب، اولماماسینی بیلمک ایستدیم. ایستی و یئنی سالینمیش اولـدوغونو بیلیـب چوخ سئویندیم. باغلی یوکلریمیزی ائوه گتیریب بیر طرفـه ییغـدیق. بیرینجـی ایـشیمیز آیـاق قـابیلاریمیزی چیخاردیـب آیـاقلاریمیزی تنـدیره سـاللاماق اولـدو. منـیم آیـاق بارماقلاریم سویوقدان کئییمیشدی. تندیرین حرارتی جـانیمیزا سـرایت ائتدیکجـه حـالا گلیردیک. بیر آز پئندیر - چؤره‌ک یئیندن سـونرا صـاحبخانه بیـزه ایکـی دسـت کؤهنـه

یاتاجاق پالتاری گتیریب گئتدی. بیز ایستی تندیرین کناریندا شیرین یوخویا گئتدیک. سحر تئزدن اویاندیق آتامین بوستان‌آباددا یاخین دوستو وار ایدی (آدی یادیمدا دئییل). اونو آختاریب تاپدیم. تهراندان گلیب کنده گئده‌جه‌گیمیزی اونا دئدیم. او بیزی یاخشی قارشیلادی. او دئدی:

- بوردان ساراب طرفینه ماشین یا کامیون چوخ آز گئدیر. سیزین بیر یولونوز وارکی، اولاق کرایه ائده‌ک یوکلرینیزی چاتیب یولا دوشه‌سینیز.

نه ایسه او بیزه دؤرد اولاق کرایه ائله‌دی. قرار بو اولدو کی، صاباح اؤزوموز اولاقلاری گئری قایتاراق. بئله‌لیکله من اولاقلاری تحویل آلیب کرایه‌سینی وئردیم. یوکلریمیزی اولاقلارا چاتیب کنده طرف یوللاندیق. بوستان آباددان چیخاندا ساعات اون اولاردی. کنده اوتوزبئش کیلومئتر یولوموز وار ایدی. یوکلرین حجمی چوخ اولسا دا وزنلری یونگول ایدی. اولاقلار قاباقدا بیز اونلارین آرخاسینجا گئدیردیک. کنده یاخینلاشدیقجا دؤزوموم آزالیردی. من اوچماق ایسته‌ییردیم و اوچماغا قانادیم دا وار ایدی. آمما امکانیمین اولمادیغینا گؤره اؤزمو قفسده حسّ ائدیردیم. بو قفسی سیندیرماق اوزاق فضالارا یوکسلمک اخلاقی جهتدن چوخ چتین ایدی. من اؤز کیچیک کاروانیمیزلا حرکت ائتمه‌لی ایدیم. اونا گؤره ده دقیقه‌لر اوزانیب ساعاتا، ساعاتلار ایسه گونه دؤنوردو. عائله عضولریمیز، فاطما گؤزلریمین اؤنونده جانلانیردیلار. سانکی ایندی من حرکت ائتدیکجه اونلار مندن اوزاقلاشیردی. اونلارا تئز چاتماقدان اؤترو سرعت لازیم ایدی. بو سرعت منده وار ایدی. آمما ایندی اؤنومده حرکت ائدن اولاقلارین آتدیغی آددیملاردان آسیلی قالمیشدیم. یول اوزونو توکنمز خیاللارین ایچینده غرق اولوب باره‌سینده دوشوندوگوم آداملارین قیافه‌لری گؤزلریمین اؤنونده جانلانیردی. هاوا آینا کیمی شفاف ایدی. گونش شعالاری ایله بیزی اوخشادیقجا باهارین آددیملارینین سسی ائشیدیلیردی.

قاباغیمیزدا اوزانیب گئدن یوللارا نظر سالاندا کوردکندی کندینه یاخینلاشدیغیمیزی بیلدیم. بوردا بیزیم کندیمیزه اولان مسافه یاری اولوردو. دئمک اون سککیز کیلومئتر یولوموز قالمیشدی. یول اوزونو گئده-گئده بیر آز پئندیر-چؤره‌ک یئییب کوردکندییه چاتاندا قهوخانادا آیاق اوستو چای ایچیب یولوموزو داوام ائتدیردیک. بیز بوردا اوتوراق

ائده بیلمزدیک. آخشام شوسه جاددادان آیریلیب یاخینلیقدا گؤرونن خاکی کندینه طـرف دؤندوک. گون باتاندا خاکییا چاتدیق. خاکیـدان زنگیلابـادا آلتـی کیلومئترلیـک یـول وار ایدی. خاکی‌کندینی کئچنده عمیم گئجه‌نی خاکیدا قالماغیمیزی مـصلحت گـؤردو. مـن ایسه یولوموزو داوام ائتدیرمه‌گین طرفداری ایدیم. نهایت عمیم منیم تلسدیگیمی گؤروب بیر سؤز دئمه‌دی. خاکی کندینی چیخاندا "قاخ" دره‌سی آدلـی بیـر دره وار ایـدی. بـو دره همیشه باتاقلیق اولاردی. کئچیدی تانیمادیغیمزا گؤره اولاقلاریـن بیـری پالچیغـا باتیـب ییخیلدی. بیز اونون یوکونو آچیـب کنـارا چکیـب یئنیـدن چاتـدیق. بـو زامـان او بیـری اولاقلارین بیری ده باتدی. عمیم وضعیتی بو جـور گـؤروب میـنم اوسـتومه آجیقلانـدی. مجبور قالیب گئجه‌نی خاکیدا قالماغیمیزا راضی اولدوم.

خاکیـدا حـسینعلی آدلـی اوزاق قوهومومـوز وار ایـدی. گئجـه اوردا قالیـب اولاقـلاری یئمله‌دیک. سحر خاکیدان چیخیب یولـون دامـارینی قیرماغـا باشـلادیق. بیـر سـاعاتدان سونرا اؤز کؤوشنیمیزده ایدیک. بو یئرلری من و عمیم قـارینج-قـارینج گزمیـشدیک. بـو یئرلرین دره‌لرینده، تپه‌لرینده آیاقلاریمیزین ایـزی گؤرونـوردو. مـن بـوردان کنـدیمیزین عطرینی دویوردوم. بیر آزدان سونرا صدره ایلـه سالاملاشـدیق. بیـز بـورداکی بـولاقلارین باشیندا یوز دفعـه‌لرلـه قویـون و قـوزو و سـورولرینی یاتیردیـب قوورتمـاج یئمیـشدیک. باشـیمیزی گـؤی چمنلـرین اوسـتونه قویـوب شـیرین رؤیـالارا باتمیـشدیق. صـدره‌دن کندیمیزه ایکی کیلومئتر قالیردی. من داها قرارسیز ایـدیم. تـک اولـسایدیم اولاقـلاردان قاباق اؤزومو کنده یئتیرردیم. آمما عمیمدن اوتانیردیم. ایندی هاچا آدلـی قوشـا دیکلـره چاتمیشدیق. بوردان کنده بیرکیلـومئتردن آز قـالیردی. آرتیـق تیـسباغا یئریـشینه دؤزه بیلمه‌دیم. عمیمه دئدیم کی، من یورولموشام. بیر آز دینجـه‌لـیم، اؤزومـو سـنه یئتیـره‌رم دئییب هاچا دیکینین باشیندا اوتوردوم. او قدر گؤزله‌دیم کی، عمـیم کنـد قبرسـتانلیغینا ایکییوز مئتر قالیردی. بو زامان دیکین باشیندان ایلدریم سرعتلیه کنـده طـرف قاچماغـا باشلادیم. عمیم کند قبرستانلیغینا چاتاندا من اونون یانیندا ایدیم. آه... کندیمیز گؤرونـدو. من ایندی هر ایل نوروز بایرامینین صاباحیسی گونو قوزولاری اوتاردیغیم یئرین اوستونده دایانمیشدیم. کندیمیز آیاغیمین آلتیندا ایدی. او دار چرچیوه‌نین آراسیندا سیخیلان بیـر

کنده اوخشاییردی. بیرینجی باخیشیم فاطماگیلین ائولری ایدی. حه‌یطلرینـدن داما چیخان پیللەلر بوش گؤرونوردو. آغ ساققاللاری کندین اورتاسینداکی میدانین گونئی طرفینده بیر-بیرینین یانیندا اوتوروب کوره‌کلرینی دیوارا دایامیشیلار. چکدیکلری چوبوقلارین توستوسو اوزاقدان گؤرونوردو. میدانین اورتاسیندا اویناشان اوشاقلار قبرستانلیقدا اولان کیچیک یولون اوستوندن اوزو آشاغی حرکت ائدن یوکلو اولاقلاری گؤرن کیمی تهرانچیلار گلدیلر، تهرانچیلار گلدیلر، دئیه بیزه طرف قاچماغا باشلادیلار. اوشاقلارین سسلری کندی باشینا گؤتورموشدو. میدانا آچیلان کوچه قاپیلاری دالبادال آچیلیر و اوردان چیخان چادرالی آروادلار تهراندان گلنلره طرفه باخیردیلار. چوبوق چه‌کن آغ ساققاللارین هامیسی یئریندن آیاغا قالخیب بیزه طرف گلیردیلر. من بیر یئرده دایانیب قالمیشدیم. سانکی آختاردیغیمی تاپا بیلمه‌دیگیم اوچون مات و حیران قالمیشدیم. آه، بودور بولودلار کاروانی پارچالاندی. منیم گونشیمین گول جمالی پیللەلرین اورتاسیندا گؤروندو. من اؤز دوردوغوم یئره میخلانیب قالمیشدیم. فاطمانی گؤرن کیمی قوللاریمی اطرافا آچدیم. او دا منیم کیمی قوللارینی حرکته گتیریب سانکی منیم اونا وئردیگیم سالامین جاوابینی وئریردی. عمیم قارشیلاماغا گلن کندلیلریمیزله گؤروشوب، اؤپوشوردو. من ایسه اؤز یئریمده قورویوب قالمیشدیم. فاطمانین تبسم ائدنده مروارید دیشلرینه و یاناقلاریندا عمله گلن چوخورلارا باخیردیم. کندیمیز آیاقلاریمین آلتیندا ایدی. ساغ طرفده شریف دیکی و اوستونده‌کی کئچمیشده اولان حادثه‌لردن خبر وئره‌ن آراسیندان قیوریلان ایلان کیمی آخیب گلن آجی چای، گؤزه‌للرین بوینوندا‌کی بویون‌باغی کیمی حالقالانیب کندین آلتیندا اؤز کؤپوکلو سولارینی ساحللره سپیردی. قوجامان ساوالانین اوستوندن باش قوزایان الوان گونش اؤز شفقلرینی اطرافا ساچا-ساچا گون‌اورتا مقامینا چاتماغا جان آتیردی. اونون آلتون شعالاری کندیمیزین خارابا کالاوالارینا بویلاناندا سیلدیریم قایالاردان ساللانان شلاله‌لر کیمی انسان گؤزلرینی قاماشدیریردی. من آلتی آی آیریلیقدان سونرا اؤز بالاجا کندیمه، اؤز خارابا کندیمه آیاق قویوردوم. من آلتی آی تهرانین بزه‌کلی کوچه‌لرینده گزیب دولانمیشدیم! اوردا اولان خرامان-خرامان عیشوه‌لنن، اوزلری انلیکلی، کیرشانلی صنعی گؤزللری یاخیندان

گؤرموشدوم. آمما ندنسه کندیمیزین بو یاستی یاپالاق اوچوق ائولری منه تهرانـدان عزیـز گؤرونوردو. چادرالاری یاماقلی قادینلاری ایسه، تهرانین ظاهرلری خوش، بـاطنلری بـوش قادینلاریندان عفیف و مئهربیان گؤرونوردولر. آتام دا استقبالا گلنلرین ایچینده ایـدی. او مندن قاباق عمیمله گؤروشموش، ایندی ایسه منه طرف گلمکـده ایـدی. آتـامین نفـسی یاناقلاریمدا گزه‌نده کؤورلدیم. دفعه‌لرله کؤته‌گینـی یئـدیگیم آتـام اینـدی منـه نـه قـدر مئهربیان گؤرونوردو. بو گؤروش بیرینجی آیریلیق گؤروشو ایـدی. او منـی اؤپنـده ایلـک دفعه اونون گؤز یاشلارینین آخدیغینی حسّ ائتدیم. یوکلو اولاقلار بیزیم ائـویمیزه طـرف حرکت ائدیردی. کوچه قاپیمیزدا آنام ایله روبرو اولدوم. منیم آغلاماق ایلـه آرام یوخـدور. چوخ آز اولور کی، هیجانلاردا کیپریکلـریم ایسلانـسین. آممـا آنـام منـی باغرینـا باسـاندا کؤوره‌لدیم. آنام میثیلسیز انسانلاردان بیری ایدی. بؤیوک بیر عایله‌نین یوکونو چیگنینـده داشییا-داشییا، آتام کیمی عصبانی بیر آدامین اؤنونده ملایم بیـر رفتـاری وار ایـدی. بیـر دفعه ده اولورسا اولسون آتاملا داواسی اولدوغونو گؤرمه‌دیم. حه‌یطده ائویمیزین قاباغینـدا اولاقلارین یوکونو آچیب ائوین بیر طرفینه ییغدیلار.

کنـد اهالیـسی بیـزه طـرف آخیـب گلیـر و ائـو دولموشـدو. هـامی تهرانـدا اولان اؤز کسانلارینین حالینی خبر آلیردی. من بو موقعیتدن استفاده ائدیب کیـسه‌لـرین آغزینـی آچیب گؤنده‌ریلن شئیلری صاحبلرینه پایلادیم. تهرانـدان بیزیملـه شـئیی گؤنـده‌رنلـرین هامیسی پول دا گؤندرمیشدی. مـن بـو گؤنـدریلن پـوللارین مبلغینـی قیـد ائتمیـشدیم. پوللاری دا صاحبلرینه قایتاراندان سونرا هامینین گؤزلرینده سئوینج اویناشیردی. قوناقلار گئتدیلر و اؤزلریله بیر دونیا سئوینج آپاردیلار.

گون اورتادان سونرا شریف دیکینه چیخدیم. گؤزوم فاطمانی آختاریردی. بو دیک بیـزیم ائویمیزین اؤنونده ایدی. بوردان فاطماگیلین ائولری گؤرونموردو. اونلارین ائولریندن چـای قیراغینا گئدن یول آیدین گؤرونوردو. بیـر نئچـه دقیقـه‌دن سـونرا فاطمـانی، چیگنینـده "تلبه" چای قیراغینا گئدن گؤردوم. قایدا اولدوغو کیمی تـه‌لبـه‌ده تنـدیر کولونـو آپاریـب کوللوگه بوشـالداردیلار. بـو ایـش ایـسه سـحرلر اولـوردو، آخـشام چـاغی تنـدیر کولونـو بوشالتماق قایدا دئییل. بئله گؤرونوردو کی، فاطما منی گؤرمک اوچون کوچه‌یه چیخماغا

بهانه آختاریرمیش. او، اؤنونده‌کی یولا یوخ، اوستونه چیخدیغیم شریف‌دیکینه باخیردی. فاطما بو ایشی دفعه‌لرله گؤروردو. بیز اشاره ایله دانیشیردیق. اونو باشا سالدیم کی، بو آخشام ائولرینه گله‌جه‌یم. آمما آخشام ائویمیزین قوناق ایله دولو اولاجاغینی بیلمیردیم. شامدان سونرا گلنلرین سایی گئتدیکجه چوخالدی. صحبتلر تهراندا اولان وضعیتدن گئدیردی. کندلیلریمیزین اوردا یاشاییش جهتیندن و اونلارین گلیریندن، یاخود دا تهراندا ایشله‌مک اوچون ایشین آز یا چوخلوغوندان سوروشوردولار. ساعات اون اولاردی کی، قوناقلارین بیری بیزیم یول گلیب یورغونلوغوموزا اشاره ائله‌دی و دوروب گئتدیلر. فاطمانین منی گؤزلمه‌گینی بیلیردیم. بونا گؤره ده تله‌سیک حالدا ائودن چیخدیم. فاطما ایله آناسی منی کیچیک اوتاقلاریندا گؤزله‌ییردیلر. اونلار منی گؤرن کیمی آیاغا قالخدیلار. هاجرخانیم چای گتیرمک بهانه‌سیله اوتاقدان چیخدی. یئنه باخیشلاریمیز بیر-بیرینه دیکیلدی. فاطمانین گؤزلریندن ساچان آلوولار و تبسموندن گؤرونن مروارید دیشلری یاناقلاریندا‌کی اویناشان چوخورلار منی هیجانا گتیرمیشدی. بیرینجی سؤالی بو ایدی:

- نیه دوشگونسن؟

- هامیسی آیریلیقدان‌دیر، دئدیم.

فاطما دا هیجانلی ایدی. بیلمیردی هاردان باشلاسین، سؤز سوروشماغا عاجز قالمیشدی. بیردن یادینا نه دوشدوسه خبر آلدی:

- تویوموز نه واخت اولاجاق؟

اونو سئویندیرمک اوچون، بایرامدان سونرا، دئییب خبر آلدیم:

- چوخ تله‌سیرسن؟

فاطما باشینی آشاغی سالدی، سونرا گوله-گوله اوزومه باخیب دئدی:

- دؤرد ایل گؤزله‌میشیک، آزدیرمی؟

- یوخ عزیزیم آز دئییل، حدیندن چوخدور. داها وصالسیز یاشاماغین واختی چوخدان کئچمیشدیر. بوندان سونرا دونیادا هئچ بیر قوه بیزی بیر-بیریمیزدن آییرا بیلمز.

فاطما بو سؤزلری مندن ائشیدیب درین فیکره گئتـدی. سـونرا باخیـشلارینی گؤزلریمـه دیکیب دئدی:

- آتانا دئی، آلتی آرشینلیق خالچـانین خاماسـینی، ایپلیگینـی و رنگینـی حاضرلاسـین. تویوموزدان سونرا خالچانی توخوماغا باشلایاجاغام. ایندی ائـویمیزده بؤیـوک بیـر کیلـیم توخویورام، کناریندا سنین آدینی توخویاجاغام.

من فاطمانین گؤزلرینه باخیب دئدیم:

- سنین‌کی، ساوادین یوخدور.

- ساوادیم اولماسا دا هر بیر یازی خطینی خالچا و کیلیم اوستونه کؤچوره بیلیـرم. سـن منی چوخ دا سهل سانما!

- یوخ، مـن سـنی سـهل سـانمیرام. سـنین بارماقلارینـدان هنـر تؤکولـور. بـو دا منـیم خوشبخت‌لیگیمدندیر.

دوغـرودان دا فاطمـانین بارماقلارنیـدان هنـر تؤکولـوردو. اونـون توخودوغـو خالچـالار، کیلیملر، جورابلار کندده مشهور اولموشـدو، باهـا قیمتـه سـاتیلیردی. فاطمـانین آناسـی هاجرخانیم چای دمله‌ییب گتیرمیشدی. چایین عطـری اوتـاغی بوروموشـدو. بئلـه اعـلا، عطیرلی چای کند یئرینده چوخ آز تاپیلاردی. بو دا اونو گؤستریردی کـی، مـن اونلاریـن ائولرینه گلمه‌میشدن قاباق حاضرلیق گؤرولموشدو. گئجه‌نین یاریدان کئچمه‌سینی هـئچ کیم حسّ ائتمیردی. کندده بیزدن باشقا اویاق اولان یوخ ایدی. من داهـا آرتیـق مـزاحم اولماق ایسته‌میردیم. آلتی آیدان سونرا اؤز تـاریخی گـؤروش آرزومـا چاتمیـشدیم. آیاغـا قالخدیم وداعلاشیب ائویمیزه دوغرو حرکت ائتدیم. مـن همیـشه فاطماگیلـدن چیخانـدا گؤیلره باخیب، گئجه یاریسی کندین تمیز هاواسینی سینمده حبس ائـدیب اولـدوزلاری سیر ائتمک عادتیم اولموشدو. قمرخـانیم آسـماندا اؤز یاریـسینی ایتیـرمیش حالـدا منـه باخیب حسد آپاران آداملار کیمی بوینو چیگنینده قالمیشدی. آخی او عؤمرو بویو گونـشه چاتماق اوچون نه قدر چالیشسا دا موفق اولا بیلمه‌میشدیر. او همیـشه گونـشدن آسـیلی قالاراق گاه أیری و نازیک توک شـکلینده، گـاه گـؤزللرین وسـمه چکیلمـیش قاشـلاری شکلینده، گـاه دا اوردونـو شیـشیردیب اؤزونـو گونـشه چاتمـاق اوچـون دایـره شـکلینه

دوشره‌ک اؤز آرزوسونا چاتمیش کیمی یانا-یانا قالمیشدیر. ایندی قمر خانیمین منـی اؤز گونشینه چاتمیش و اونون گؤروشوندن فاتح‌لر کیمی قاییـدان گؤرنـده حـسد آپارماسـینا حق وئریردیم. هله ایرمی بئش ایل بوندان قاباق یازدیغیم "آی و یئر" آدلی شعریمدن بیر پارچادا، یئر قمر خانیما دئییر:

من اولماسام سن ده یوخسان، بو قانوندور دوشونسن
وارلیغینی وجودومدا تاپمالیسان بو گون سن
حتی سنی اوز قلبیمین بیر پارچاسی سانیرام
اوجاغینی کور گؤرنده اودلانیرام، یانیرام
حسرت ایله چوخ باخمیشام سنه حصار دالیندان
آخر دئدیم خبر توتوم من قمرین حالیندان
سن گونشین تئللریله نازلاناندا هر گئجه
سئوگیلیلر سنه باخیب سئویشیرلر گیزلیجه
سن گونشدن الهام آلیب نور سپنده دوزلره
هامی دئییر قمر خانیم قوناق گلیب بیزلره

بیر آزدان سونرا گؤیلر پریـسی قمـردن آیریلیـب ائـوه گلیـب شـیرین یوخویـا گئتـدیم. ائرته‌سـی گـون مئهریبانـا گئتمگـه حاضرلاشـیردیم. بیـزیم کنـدیمیزدن مئهریبانـا بیـر ساعاتلیق پیادا یول ایدی. گون‌اورتادان قاباق مئهریبانا چاتدیم. بیـر باشـا سـتارین دللـک دوکانینا گلدیم. ستار ساویز و باشقا دوستلار منیم تهراندان گلمـه‌گیمـی ائشیتمیـشدیلر. من دوکانا گیرنده همیشه‌کی کیمی دوکان دولو ایدی. دوستلار منی گـؤرن کیمـی هـورا چکیب آلقیشلادیلار. اونـلار تهرانـدا اولان وضـعیت بـاره‌سـینده سوروشـوردولار. مـن ده تهراندا اولدوغوم آلتی آی عرضینده بیلـدیگیم و گـؤردوکلریمین بـاره‌سـینده دانیـشدیم. دانیشیقلار هر شئیدن قاباق سیاست باره‌سینده ایدی. مـن تهـرانین گـؤمروک میدانینـدا توده‌ای‌لرین کامیون ایله میتینق وئریب کوچه‌لرینده شـعار وئریـب حرکـت ائتـدیکلرینی دانیشاندا هامینین آغزی آچیلی قالمیشدی. حتی ایکی دفعه جمعه گونلرینـده فردوسـی کوچه‌سینده اولان حزبین مرکزینده میتینقده اشـتراک ائتـدیگیمی دئـدیم. سـتار نطـق

ائله‌ینلر کیم اولدوغونو سوروشدو. بو سوالا وئره‌جگیم جاوابا هامی قولاغینی شکله‌دی. من نطق ائدنلردن دوکتور رادمنیش و دوکتور کـشاورزین آدلارینـی چکنـده اونلاریـن دریـن فیکره گئتدیکلرینی حسّ ائتدیم. بیر آزدان سونرا مئهریبـانین قوجـا، سیاسـی متفکـری دوکانا گیردی. اونون گؤزلری چوخ ضعیف اولدوغونا گؤره قـارا عینـک ووروب الینـده‌کـی عصا ایله آستا- آسـتا حرکـت ائـدیردی. منـیم تهرانـدان قاییتمـاغیمی ائـشیدیب چـوخ خوشحال اولدو. او منیمله گؤروشوب؛ صحبتلریمیز آیـری واختـا قالـسین، دئـدی. منـیم تهراندا اولدوغوم مدتده تبریزده ده مئهریبانـدا دا چوخلـو دگیـشیکلر عملـه گلمیـشدی، حزبین تبریزده شعبه‌سی آچیلمیش و مئهریبان ایله علاقه‌لر یارانمیـشدی. آلان‌بیراغـوش ماحالیندا سیاسی تبلیغلر گونو-گوندن چوخالمیـشدی. تبریـزدن مئهریبانـا گلـن رابطلـر گونده‌لیک سیاسی برنامه‌لری مئهریباندا تحلیل ائدیب، دونیادا باش وئرن حربی، سیاسـی جریانلاری و گونون طلبلرینی اونلارا آیدیدینلاشدیرمیـشدیلار. سـتارین دوکانینـدا اولان صحبتلردن معلوم اولوردو کی، حزبین گونده‌لیک سیاستی دونیانی قان چاناغینا دؤنـده‌رن هیتلر اشـغالچیلارینین تؤرتـدیگی جنـایتلرین و اونلاریـن عـالی نژادلـی اولـوب دونیایـا حؤکمرانلیق ائتمک خولیالارینین علیهینه ایدی. اوندان اؤتـرو کـی، هیتلـرین اوردولاری غربی آوروپانی اشغال ائدیب شوروی تورپاغیندا ایره‌لییه دوغـرو گئتمکـده ایـدی. جهـان تهلوکـه قارشیـسیندا دایانمیـشدی. شـوروی دؤلتـی‌نـین رهبـری اسـتالین اؤز تـاریخی نطقلرینین بیرینده؛ "هیتلریزمین کولو گؤیه سوورولاجاقدیر " دئمـشدی. بـو سـؤز بوتـون دونیا خالقلارینا دینامیت قدرتی وئرمیشدی. مئهریبان حومه‌سی آلان‌بیراغوش کندلیلری آچیق فیکیرلی آداملارلا یاخیندان علاقه ساخلاییردیلار. اونلارین کومکلیگی ایله کنـدلره قایتماق ایسته‌ییردیم. بیر نفر الینده بیر نئچه نسخه قزئت ایله ستارین دوکانینـا گیـردی. قزئتلرین فارسجا اولدغونو ظن ائدیب اهمیت وئرمک ایسته‌مه‌دیم. آمما محمود دهـدارین قزئتی تورک دیلینده اوخودوغونو بیلیب ماراقلاندیم. یاخین گئدیب باخاندا قزئتین آدینی راحت اوخویا بیلدیم، "وطن یولوندا". بو، ایلک دفعـه گؤردویـوم تـورک دیلینـده چیخـان قزئت ایدی. بیریا آدلی بیر شاعرین شعری ده بوردا چاپ اولموشدو و او شعرین بیر بیتـی یادیمدا قالیبدیر. بو شعر هیتلرین دیلیندن دئییلمیشدیر:

وار اؤلوم قطره‌لری زرلی پیالمده منیم

پروخیچ ده‌ده‌می یاندیریب عالمده منیم

پروخیچ هیتلرین بؤیوک ژنراللاریندان بیری ایدی. اونون هر گون جبهه‌لرده اوغرادیغی مغلوبیتی گؤرن هیتلر بو سؤزلری دئمیشدی. قزئتلرین بیرینی اؤزوم ایله کندده گتیردیم. او گوندن شعر قلمیم جانلاماغا باشلادی. من تهراندا اولاندا عرب الفباسینی اؤیرنمیشدیم. اوّل باکی‌دا اوخودوغوم لاتین الفباسینی بیر جدولده یازیب اؤنونده عرب الیفباسینین حروفلارینی یازمیشدیم. بیر هفته‌نین ایچینده عرب حروفلاری ازبرله‌ییب تهراندا نشر اولان قزئتلرین سرلؤحه‌لرینی اوخویوردوم. بیر آیدان سونرا منیم داها هئچ کیمه احتیاجیم اولمادان قزئتلری اوخویوردوم. معناسینی بیلمه‌دیگیم عرب سؤزلرینی باشقاسیندان خبر آلیب اؤیره‌نیردیم. ایندی "وطن یولوندا" قزئتی الیمده ایدی. من اونا باخماقدان دویموردوم. اوچ گوندن سونرا قزئتین اوخومادیغیم مطلبی قالمامیشدی. ایندی من دونیادا گئدن جریانلارین ایستر سیاسی، ایسترسه ده هله داوام ائدن محاربه‌دن لازیمی نتیجه‌لری آلمیشدیم. تبریز شاعرلرینین شعرلری منی داها دا ماراقلاندیریردی. بیریانین، علی فطرتین، اعتمادین آدلارینی و شعرلرینی ایلک دفعه اولاراق گؤروب ائشیدیردیم. یئنی شعر قلیبلرینه راست گلیردیم کی، اونلاری باکی‌دا گؤرمه‌میشدیم. "وطن یولوندا" قزئتی تامامیله تورک دیلینده منتشیر اولوردو. اونو کندیمیزده اوچ نفر اوخویا بیلیردی، منیم عمیم میربابا، رحیم رشدی، و عین‌الله. بو اوچ نفر ۱۹۲۰- جی ایلدن ۱۹۲۸- جی ایله قدر باکی‌دا عرب الفباسی ایله درس اوخوموشدولار. ۱۹۲۸- جی ایلدن سونرا لاتین الفباسیله عوض اولموشدو. اودور کی، آدلارینی یازدیغیم آداملار "وطن یولوندا" قزئتینی چوخ راحت اوخویا بیلیردیلر. من مئهریباندان گتیردیگیم بو قزئتی کند ایچینده رحیمه و عین‌اللها وئردیم. اونلار بو قزئتی او قدر یوکسک استقبال ائتدیلر کی، یاریم ساعاتدان سونرا کند ایچینده ائله بیل کیچیک بیر میتینق تشکیل اولموشدو و رحیم رشدی بیریانین شعرینی ائله حرارتله اوخویوردو کی، قولاق آسان کندلیلریمیز گاه دقتله قولاق آسیر، گاه دا گولوشوردولر. جسارتله دئیه بیلرم کی، زنگیلاباد او زامان ایلک دفعه ایدی کی، قزئت اوزو گؤروردو.

زامان ایره‌لییه دوغرو حرکت ائتمکده ایدی. محمدرضاخان، آتاسی رضاخانین یئرینده اوتوروب شاه اولاندان سونرا داغیلیب پوزولان امنیه‌لرین تشکیلاتلاری یئنیدن برپا اولموشدو. امنیه‌لر یئنه ده قاباقکی کیمی رشوه، شاللاق، هده-قورخو ایله کندلیلره یاناشیردیلار. کند اربابلاری و اونلارین نؤکرلرینین آیاقلاری کنده آچیلمیشدی. کند اربابلاری کندلیلرین عصیان ائدیب تاخیل انبارلارینی داغیدیب آپاراندان سونرا اونلاردان انتقام آلماق ایسته‌ییردیلر. اودور کی، اؤز سیخینتیلارینی گوندن گونه آرتیریردیلار. اردلان کندینین اربابلاری آلان‌بیراغوش کندلرینین جانینا دوشوب بورجلو اولان کندلیلری سویماغا باشلامیشدیلار. سومالی قاسیم‌خانین آتلیلاری بو قانسیز خانلارین حرکتلریندن جانا گلمیشدیلر. اونلاری اؤز جزاسینا یئتیرمک اوچون مقام گودوردولر. قاسیم‌خان اؤز دسته‌سیله گوندوزلر داغلاردا دالدالانیر، گئجه‌لر کندلیلری سویان، اونلاری هده‌له‌ین و اونلارین ناموسونا توخونان خانلارین، کندخدالارین سوراغینا گئدیب جزالاندیریردیلار. بئله احوالاتلار ساراب و آلان‌بیراغوشون ژاندارملارینی قورخویا سالمیشدی. اونلار قاسیم‌خانین آدین ائشیدنده تیر- تیر اسیردیلر. ژاندارم پاسگاه‌لارینین رئیسلری قاسیم‌خانلا طرف دوشمک ایسته‌میردیلر. اونلار یاخشی بیلیردیلر کی، قاسیم‌خانین دسته‌سی دئمک اولار کی، تامامیله سلاحلیدیر. اونلار یاخشی بیلیردیلر کی، قاسیم‌خانین دسته‌سی ایله توققوشمالی اولدوقلاری تقدیرده اؤز جانلاری داها چوخ تهلوکه‌یه دوشه‌جکدیر. اودور کی، قاسیم‌خانین ظهوروندان اوفولونا قدر ساراب، یا دا آلان‌بیراغوشون ژاندارملاری اونون علیهینه جدی شکیلده یوروش ائتمدیلر. بئله بیر سؤال قارشیا چیخا بیلر کی، بس قاسیم‌خانی و اونون یولداشلارینی هلاک ائدن کیملر ایدی؟ من بو باره‌ده، قاسیم‌خانین هارادا و کیملرین طره‌فیندن و هانسی قوه‌لرین دسیسه‌لری نتیجه‌سینده نامردجه‌سینه اؤلدورولدوگو حاقدا سونرالار یازاجاغام.

نوروز بایرامینین ایلک گونو یئنه هر ایل اولدوغو کیمی کندیمیزین اهالیسی بیزه بایرام گؤروشونه گلمیشدیلر. ائویمیز دولو ایدی. آتام یئنه ده تدارک گؤرموشدو. هامی دئییب گولسه ده باطنده‌کی ناراحاتلیق حسّ اولونوردو. آخی ایلین بو ایامی کندلیلرین ان چتین چاغلاری حساب اولوردو. کندیلریندن تاخیللاری قورتارمیش و ساخلادیقلاری

حیوانلارین اوت علفلری، سامانلاری سونا چاتمیشدی. کؤوشنین ده گؤیرمه‌گینه هله چوخ قالیردی. کندلیلر اؤزلرینین آجلیق و چتینلیک چکمه‌لرینه دؤزه بیلیردیلر. آمما ایندی قیشدان آریق، اؤلومجول حالدا چیخان مال-حیوانلارین آجیندان تلف اولمالارینا دؤزه بیلمیردیلر. اونلار گؤزلرینی بوندان سونرا قویونلارین ساغیلماغینا دیکمیشدیلر. بو آرزویا چاتماق اوچون هر بیر چتینلیگه دؤزمه‌لی ایدیلر. ایندی هامی بیزیم ائویمیزده اوتورموشدو. صحبتلر یازدیغیم موضوع‌لار باره‌سینده گئدیردی. بیر آزدان سونرا چوبان، قوروقجو، ناخیرچی و قوزوچولاری تعیین ائدیب داغیلیشدیلار. بو ایل من قوزو اوتارماغا گئتمه‌دیم. ایندی داها دونیادان بی‌خبر دئییلدیم. حسّ ائدیردیم کی، چؤللر منه دارلیق ائدیر. آزاد اولوب هر طرفه اوچماق ایسته‌ییردیم. حسّ ائدیردیم کی، جمعیّتین مرکزینده اولماق واختی آرتیق گلیب چاتمیشدیر. "وطن یولوندا" قزئتی منی یئریمدن ائله اویناتمیشدی‌کی، نئچه ایلدن بری ایتیردیگیم قلمیمی آختاریب تاپماق فیکرینه دوشموشدوم. بو ایتمیش قلم اوزاقلاردا یوخ، اؤز دؤور-بریمده ایدی. یقین کی، اونو ایندی توز باسیب مندن گیلئیلی حالدا بیر طرفده دوشوب قالاراق منی نیفرینله‌ییردی.اونو اللری، قوینوندا بیر گوشه‌ده تاپدیم. قلم منه باخماق ایسته‌میردی. شاعر قلمین بئله گؤرنده دئدی:

جؤهرین یارانیب قانیمدان منیم
پایین وار آدیمدان، سانیمدان منیم
سن گئتسن قالمارام، یانیمدان منیم
یولوما نور ساچان چراغیم قلم

سنین کؤمگینله دولموشام کینه
ظلمه، جهالته گرمیشم سینه
چتین گونلریمده سن اولدون منه
امیدیم، سنگریم یاراغیم قلم

قلمین ده قلبی دولو ایدی. شاعرین سؤزلرینی دینله‌ییب ولقان کیمی آچیلدی:

دئدی: من قلمم، یازماقدیر پئشم
تاریخین باشیندا من ایلشمیشم
سنین تک شاعره گولوب بئزمیشم
چوخ اوزاق گؤرورم وفادان سنی

سن اؤزونون دئییل، بو ائللرینسن
آیلارین، ایللرین، فصیللرینسن
بیر ده شن گله‌جک نسیللرینسن
اونلار اونوتماسین دعادان سنی

حاشیه:

بئله‌لیکله یئنه ده شعر عالمینه قاییتمیشدیم. دؤرد ایل بو عالمدن آیری دوشمه‌گیمه گؤره قلمیمین مندن گیلئیلی اولماغا حاققی وار ایدی. بو دا دوغرودور کی، او زامانلار اوچ ایل قوزو اوتاریب، هر گون سحردن آخشاما قدر یوزلرله دره‌لری، تپه‌لری آیاغیمین آلیتیندا قویوب قوزولارین دالیسینجا قاچمیشام. قوزولاری بوغدا، آرپا زمیلریندن قوروماقدا وار قوه‌می صرف ائدیب، آخشاملار یورغون-آرغین یوخو عالمیندن یاخا قورتارا بیلمه‌میشم. بوندان باشقا کند محیطینده دار چرچیوه‌ده قالیب دونیادا باش وئرن سیاسی مسئله‌لردن، اقتصادیاتدان، محاربه‌لردن خبرسیز قالماغیم، قلمدن آرالی دوشمه‌گیمده تاثیر قویموشدو. نه ایسه، یولچو یولدا گرک. یولچونون قاباغین هئچ بیر قوه آلا بیلمه‌یه‌جکدیر. هر بیر یولچونون اؤزونه مخصوص یولو اولدوغونا گؤره مقصده چاتماق اوچون بو یولو گئتمه‌لیدیر. من ده بو یولچولارین بیری‌یم. کئچمه‌لی اولدوغوم یوللاری کئچمیشم، کئچه‌جه‌گیم یوللار ایسه اؤنومه‌دیر. اؤنومده اولان یوللار ایسه گله‌جه‌گیمدیر. گله‌جگه جسارتله باخا بیلمه‌یه‌نین گوجو آز اولار. اگر قوللاریمدا توکنمز بیر قدرتین اولماسینی ایسته‌ییرمسه اؤز دونیاما اینامیلا باخمالی‌یام. قوزئی آذربایجانین مشهور یازیچیسی جلال برگوشادین "سیریلمیش قیلینج" کتابیندا گؤزل جمله‌لره راست گلمیشدیم. او یازمیشدی: "حیاتدا اینامسیز، اعتقادسیز یاشایانلار عادتا آرزودان محروم قالیرلار". بس حیاتدا کیمه و نه‌یه اینانمالی؟ هندلیلر یاخشی دئییبلر "حقیقتدن گؤزل اینام یوخدور". آمما اینام پرده‌سینین آرخاسیندا گیزلننلر ده واردیر.اونلار هامار و دوز یوللاردا یاخشی حرکت ائتمگی باجاریرلار.

داشلی، کسه‌کلی، ائنیشلی، یوخوشلو یوللارا چاتاندا ایسه گؤزلری قارالیر. بئله آداملار هئچ واخت اینامللی اولماییبلار. اونلار چاغریلمامیش قوناقلاردیر. بئله بیر مثل ده واردیر: "ای ایگید اگر قیلینجی قینینا قویاجاقسان، دسته‌یه ال آتما". یئنه بیر مثل: "اصیل ایگید گؤزونون آجیسینی- یه‌هر اوستونده آلیر. نال جینگیلتیسی ایگیده آنا لایلاسی تک عزیزدیر".

نوروز بایرامیندان سونرا ایدی. مئهریباندا ستارین دوکانیندا ایدیم. تبریزدن حزبین نماینده‌سی گلملی ایدی. آمما اونون گلیش تاریخی معلوم اولمادیغینا گؤره تئز- تئز مئهریبانا گئدیردیم. دوکاندا اولان صحبتلر بو باره‌ده گئدیردی. اطراف کندلرده اولان مسئوللارا خبر وئریلمیشدی. ایکی گوندن سونرا مئهریباندان گلن کندلیمیز ستاردان منه پیغام گتیردی؛ "تئز مئهریبانا گل". ناهار یئییب حرکت ائله‌دیم. بیر ساعاتدان سونرا مئهریباندا ایدیم. تبریزدن نماینده گلمیشدی. من اورایا چاتاندا ییغینجاق باشلانمیشدی. تبریزدن گلن نماینده اوتوز یاشیندا اوزون و آریق بیر آدام ایدی. ستار اونون محمدباقر نیکنام اولدوغونو منه دئدی. ییغینجاق ایکی بؤیوک اوتاقدا تشکیل اولموشدو. او صحبت ائدیردی. یاخشی ناطق ایدی. مرکزی دؤلتین آذربایجانا اهمیت وئرمه‌مگیندن، نفتین اینگیلیسلر طرفیندن غارت اولماسیندان، آذربایجان کندلیلرینین اربابلار طرفیندن سویولماسیندان، دونیادا باش وئرن محاربه‌دن و اونون زیانلاریندان، خالقلارین صلح یولوندا مبارزه‌سیندن اطرافلی دانیشدی. تبریز نماینده‌سیندن سونرا محمود دهدارا سوز وئریلدی. او، ماهر ناطقلر کیمی نطق ائدیردی. محمود دهدار مهاجرلردن ایدی. اونون دانیشیغیندان معلوم اولوردو کی، دفعه‌لرله بئله تریبونالاردان چیخیش ائتمیشدیر. بو ییغینجاق مئهریباندا بیرینجی بؤیوک و مهم اجلاس ایدی. اجلاسی ستار ساویز اداره ائدیردی. او تدبیرلی و سیاسی بیر آدام اولدوغونا گؤره اجلاسا لایقینجه احاطه‌سی وار ایدی. خطابت کؤرسوسونه چیخیب دانیشانلار چوخ ایدی. عؤمورلری بویو بوغونوق محیطینده یاشاییب، مرکزی دؤلتین تامام فسق‌فجورلارینی گؤروب دردلرینی آچیق شکیلده دانیشا بیلمه‌ینلرین اللرینه فرصت دوشموشدو. اودور کی، دانیشیلان سؤزلر آغیزدان یوخ، اورکلرینین ان درین گوشه‌سینده گیزله‌نن سؤزلری آچیب، آیدینجاسینا دانیشیردیلار. ناطقلرین سؤزلری ییغینجاقدا اولانلارین سوره‌کلی آلقیشلارینا سبب

اولوردو. اجلاسین سونوندا قبول اولان قطعنامه‌نین مضمونو یاخشی یادیمدا دئییل، آمما بو یادیمدادیر کی، اجلاسین یئکونلاری مئهریبان کمیته‌سینه مربوط اولان کندلرین اهالیسینه چاتدیریلماق قراری آلیندی. مین ائولی مئهریباندا تشکیل اولان بو ییغینجاق بعضیلرینی سئویندیرسه ده، بعضیلرینی عصبی‌لشدیرمیشدی. بو بؤیوک کندین دیندار آداملاری چوخ اولسا دا دین پالتارینین آرخاسیندا گیزلننلر ده آز دئییلدی. بونلار ستارین و اونون رهبرلیگی آلتینا ییغیشانلارین علیهینه تبلیغات آپاریردیلار. او زامانلار مئهریباندا میرزه‌حبیب آدلی بیر آخوند وار ایدی. اونون علمینین درینلیگینه هئچ کیمین سؤزو اولا بیلمزدی. آمما یاشادیغی کندده اجلاس تشکیل وئریب مرکزی دؤلتین علیهینه گئدن ییغینجاقلاردان خوشو گلمزدی. میرزه‌حبیب او زامانلار آز قدرته مالیک ایدی. سونرالار ائله بیر قدرته صاحب اولدو کی، مئهریباندا یئنی تشکیل اولان ژاندارام پاسگاهینی حسابا آلمازدی. مئهریبان و آلان‌بیراغوش کندلیلری پاسگاها یوخ، میرزه‌حبیبه مراجعه ائدیردیلر. هر کسین شرعی یا قانونی مسئله‌سی اولسایدی، میرزه‌حبیب حل و فصل ائدردی. چونکی پاسگاه‌دا رشوه وئرنلرین سؤزو حیاتا کئچدیگینه گؤره مشتریلری یوخ درجه‌سینه چاتمیشدی. ایندی مئهریباندا تشکیل اولان ییغینجاغین گزارشلری میرزه‌حبیبه تقدیم اولوردو.

مئهریبان کمیته‌سی اجلاسدا تصویب اولموش قطعنامه‌نین قرارلارینی حیاتا کئچیرمگه باشلامیشدی. هر نئچه گوندن بیر برنامه اوزو ایله معین کندلرین فعاللاری ایله مئهریباندا اوتوروب هانسی کندلرده اجلاس تشکیل وئریلمه‌سی باره‌ده تصمیملر توتوردو. سونرا بو تصمیملر کندلرده حیاتا کئچیریلیردی. بیزیم کندیمیز زنگیلابادا ایکی دفعه اجلاس میز اولدو. بو اجلاسلارین بیرینده مئهریباندان ایکی نفر گلمیشدی. اونلارین بیری مجید بئرنو، بیری "کووه" کندیندن کریم حقی ایدی. اجلاسدا اونلار صحبت ائدندن سونرا من سؤزه باشلادیم. دئمک اولار کی، بو اجلاس بیرینجی سیاسی، اجتماعی اجلاس ایدی کی، کندیمیزده تشکیل تاپمیشدی.

باهار فصلینین اورتاسی ایدی. طبیعت یاشیل دونا بورونموشدو. چؤللر اؤز برکتلی سفره‌سینی آچیب بوتون یارانمیشلارین اختیاریندا قویموشدو. قویون سورولری آخشام

کنده قاییداندا دؤشلری سودله دولو اولوردو. اونا گؤره ده قارا قیشدان چیخان کندلیلرین اقتصادی وضعیتلری آز دا اولسا ساهمانا دوشموشدو. قویونلاردان ساغیلان سودو نئهره‌لرده چالخاییب، الده ائتدیکلری کره‌نی بازاردا ساتیر و اؤز احتیاجلارینی رفع ائتمگه مجبور اولموشدولار. بئله گؤزل بیر فصل‌ده آتام منیم توی تدارکمده ایدی. تویدان قاباق شیرنی ایچیلیب کبین کسیلدی. ایندی من هر بیر فیکر-خیالدان آسوده اولموشدوم. داها ایندی هئچ کیم فاطما ایله منی بیر-بیریمیزدن آییرا بیلمزدی. بوندان سونرا گیزلین شکیلده یوخ، آشکارجاسینا، سینه‌می قاباغا وئریر و قاپیلارینی دؤیمه‌دن فاطماگیلین ائولرینه گیره بیلیردیم.

او گونون آخشامی فاطمانین گؤروشونه گئتملی ایدیم. آمما گونش باتماق بیلمیردی. سانکی زامانین آیاقلاری بوخوولانمیشدی. حرکت ائله‌یه بیلمیردی. دؤرد ایل دؤزموشدوم. بو سون دقیقه و ساعاتلارا دؤزمک ایسه چوخ چتین گلیردی. نهایت تهران‌دان گتیردیگیم سوغاتلاری گؤتوروب فاطماگیله یوللاندیم. باهارین هاواس کندی اؤز باشینا گؤتورموشدو. اؤزومو بؤیوک مبارزه‌لردن فاتج چیخان آداملار کیمی حسّ ائدیردیم. بیر دقیقه‌دن سونرا اؤز سئوگیلیمین کناریندا اولاجاقدیم. گئجه‌نین قارا چادراسینا بورونن کندیمیز منیم تماشاما دایانمیشدی. فاطماگیلین کوچه قاپیلاری آچیق ایدی. حیه‌طلرینده هئچ کیم گؤزه گؤرونموردو. کیچیک اوتاقلاریندان ایشیق گؤرونوردو. اوتاغین روبروسونا چاتاندا فاطمانی تک گؤردوم. من ایچه‌ری گیرن کیمی فاطما قاپینین جفته‌سین باغلادی. بیرینجی انتظار باشا چاتمیشدی. ایندی بیز سارماشیق کیمی بیر- بیریمیزه ساریلمیشدیق. دونیا یادیمیزدان چیخمیشدی. نامحرملیک پرده‌سی آرادان گؤتورولوب فاطمانین بدنیندن گیزلی میغناتیس قوه‌لر حرکته گلیب منیم دامارلاریمدا هر طرفه یاییلماقدا ایدی. فاطمانین عطری اوتاغی بوروموشدو. من بو عطری سینه‌مه اوددوقجا اودور و دویماق بیلمیردیم. بیز هر ایکیمیز ساعاتلارلا ایستی قیزمار گونشین آلتیندا یول گئدیب، یاشیل بیر چینارین کؤلگه‌سینده سرین و گوارا بولاغین باشیند یئرله‌شن سوسوز آداملارا اوخشاییردیق. فاطمانین

یاناقلاری قیزارمیشدی. حسّ ائتدیم کی، او داها یورولموشدور. اونون قوللاریندان توتـوب اوتورماغا دعوت ائتدیم. فاطما تؤوشویوردو. اونون بیرینجی سؤزو بو اولدو:

- من ائله بیلیرم کی، یوخو گؤرورم.

جاوابیندا دئدیم:

- یوخ عزیزیم، سن یوخو گؤرمورسن، حقیقتی گؤرورسن.

فاطمانین گؤزلرینده اولان تبسم بیردن-بیره سؤندو. من جدّی شکیلده خبر آلدیم:

- سن نه اوچون غمگین اولدون؟

او یئنه گوله-گوله دئدی:

- یوخ غمگین دئییلم. یئنه آرا وئرمه‌دن سوروشدو:

- تویوموز هاچاندیر؟

من اونون یومشاق آغ اللرینی الیمه آلیب جاواب وئردیم:

- تویوموز چوخ تئز اولاجاقدیر، اون گون، اون بئش گون سونرا.

اونون گؤزلری پاریلداماغا باشلادی و یئنه سؤال وئردی:

- منی ده تهرانا آپاراجاقسانمی؟

من فاطمانین بو سؤالینا تعجب ائدیب دئدیم:

- سنی اوندان اؤترو سئومه‌میشم کی، من تهراندا، سن کندده قالاسان؟ سن گرک ساواد اؤگره‌نه‌سن، اوخویوب یازماغی باجاراسان.

او منیم گؤزلریمه باخا- باخا سوروشدو:

- اگر من ساواد اؤگرنسم، سنین کیمی ناغیل کتابلارینی اوخویا بیلرممی؟

- بلی اوخویا بیلرسن. هر هانسی کتابی کؤنلون ایسته‌سه اوخویا بیلرسن.

بو آندا فاطمانین یادینا بیر شئی دوشدو و اؤزونه مخصوص بیر قیافه توتاراق دیدی:

- ایسته‌ییرم، سنه بیر صحبت ائدم.

من خوشحال اولوب جدّی حالدا دئدیم:

- ایندیه قدر من سنه چوخلو صحبتلر، ناغیللار دانیشمیشام. ایندی ده سن دانـیش، مـن قولاق آسیرام.

فاطما صحبته بئله باشلادی:

- سیز باکی‌دان گلمه‌میشدن بیر ایل قاباق ایندیکی کیمی باهار واختی ایدی. بیز بئش نفر قیز ایدیک. چؤله یئملیک درمه‌یه چیخمیشدیق. قیزلار هر طرفدن گلدی دانیشیردیلار. صحبت آداخلی اولماقدان، اره گئتمکدن دوشدو. قیزلارین بیری دئییردی: "من بویلو- بوخونلو، وفاسی اولان اوغلانی سئویرم". قیزلارین بیری اونا جاواب وئردی: "توتاق اوغلانین بویو- بوخونو اولدو. آمما اونون اؤره‌گه یاتیملیغی جسارتی و اخلاقی اولماسا نه فایداسی؟". عباس دایی‌نین قیزی زینب ده افاده ایله دانیشماغا باشلادی: "منیم آداخلیم باکی‌دادیر. آدی میرهاشمدیر. بیز باکی‌دا اولاندا او بیزه گلردی آنام اونا دئیردی‌کی، میرهاشم! قیزیم زینبی سنه آداخلی ائله‌میشم بؤیویندن سونرا تویونوزو اؤزوم یولا سالاجاغام. او مندن ایکی یاش بؤیوک ایدی. دئییرلر ایرانا گلمک ایسته‌ییرلر".

فاطما سؤزونو داوام ائتدیره‌رک دئدی:

من ده سیزین ایرانا گلمه‌گینیزی بیلیردیم. آمما آدینی ائشیتسم ده اؤزونو گؤرمه‌دیگیم اوچون سنین باره‌نده تصمیم توتا بیلمیردیم. ایندی زینب افاده ایله سنین آدینی چکیب اؤزونه آداخلی چیخاندا داها صبر ائده بیلمه‌ییب دئدیم: "آی قیز بوش-بوشونا دانیشیب اؤزونو یورما، میرهاشم منه یاراشیر سنه یوخ". منیم بو سؤزلریم زینبین آجیغینا گلدی. او جدی قیافه ایله منه باخیب دئدی: "آی قیز اوتانمیرسان باشقاسینین آداخلیسینی اؤزونه چیخیرسان؟". بئله‌لیکله زینب مندن کوسوب، آرالی گزمگه باشلادی. او گوندن سونرا من دایما اوزومو دانلاییردیم کی، نه اوچون من سنی گؤرمه‌میش، بیلمه‌میش زینب‌له بو جور رفتار ائله‌دیم؟ اودور کی، من سیزین باکی‌دان گلمه‌گینیزی صبرسیزلیکله گؤزله‌ییردیم. سیز باکی‌دان گلن کیمی جمیله‌گیلین ائولرینده اولدوغونوزو بیلدیم و اورا گئدیب سنی گؤردوم و بیلدیم کی، اؤز فیکریمده یانیلمامیشام. گؤیده آختاردیغیم یئرده الیمه دوشموشدو. بیر زامان آدینا عاشق اولموشدوم ایندی ایسه اؤزونه...

فاطما سؤزلرینی قورتارمیشدی. اونون گؤزلریندن معصوملوق، سؤزلریندن ایسه اینام یاغیردی. من اؤزومو خوشبخت حسّ ائدیردیم. من ایندی اوج اعلادا سئیر ائدیردیم. حیاتیمین ان حسّاس و شیرین آنلارنی کئچیریردیم. بو آندا یئنه مجنونلار، کرملر یادیما

دوشدو. اونلارین اؤز عشقلری یولوندا چکدیکلری ریاضت و ناکاملیق منی دوشـوندوروردو. اونلارین عؤمورلری بویو نه‌لر چکدیکلرینی درک ائدیب بئله عشق قهرمانلارینین دردلرینه شریک اولوردوم. آخی عاشقلرین دردینی فقط عاشقلر بیلر. بـو آنـدا فاطمـا منـیم خیـال عالمینده اولوب نه‌لر باره‌سینده فیکر ائتدیگیمی گؤروب دئدی:

- نـه اولـدو سـنه، نیـه دانیـشمیرسان؟ اینـدی ده دانیـشماسان، بـس نـه واخـت دانیشاجاقسان؟ دانیش کی، سنین صحبتلرینی اؤزون کیمی چوخ سئویرم.

فاطما دا منیم کیمی بئله بیر آنلارین لذتینی درک ائدیردی. اودور کـی، اؤتـن دقیقـه و ثانیه‌لری هدره وئرمکدن چکینیردی. من اونا؛ "سئوگیلیم، دونیایـا بیـزیم کیمـی سـئویب سئویلنلر چوخ گلیب گئتمیشدیر، عشقین آلوولو میدانلارینا آددیـم قویـانلارین اکثریّتـی بیر-بیرینین حسرتینده شمع کیمی یاناراق مجنون صحرالاردا، کرم ارضـروم داغلارینـدا، فرهاد قایالاردا، اؤز سئودیکلرینین آردینجا دوشسه ده دونیانی ناکام حالدا ترک ائتمیشلر. ایندی بیز، آدلاری دونیادا داسـتان اولان محتـشم ناکـام عاشـقلرین یانینـدا خوشـبخت عاشـقلر دئییلیکمـی؟" دئینـده اووسونلاشـمیش مـاراللار کیمـی منـه قـولاق آسـیردی. سؤزلریمین جمله‌لری اوزاندیقجا اونـون گـؤزلرینین خومارلانـدیغینی آیـدین گـؤروردوم. فاطما نازلاناراق دئدی:

- سن چوخ یاخشی دانیشیرسان. من سنین صـحبتینی ائـشیدنده آنـا لایلاسـی کیمـی جانیما سینیر. کاش من ده سنین کیمی دانیشا بیلئیدیم.

اونا اؤرک وئرمکدن اؤترو دئدیم:

- یوخ، منیم فاطمام! سن مندن ده شیرین دانیشیرسان، سنین سؤزلرین دوداقلارینـدان یوخ، باخیشلارندان سوزولور. کاش سنین باخیشلارین منده اولایدی.

فاطما نه ایسه فیکر ائله‌ییب آیاغا دوردو. تاقچادا اولان گؤزگونو الینه آلیب دئدی:

- آخی منیم باخیشلاریمدا نه وار کی؟

من گؤزگونو اونون الیندن آلیب دئدیم:

- سن اؤز باخیشلارینا منیم باخیشلاریملا باخسان، اؤره‌گینین درینلیگینـده اولان آرزو و دیلکلرینی اؤز باخیشلاریندا آیدینجاسینا گؤره‌رسن. آخی بیر مثـل وار "اوره‌کـدن اوره‌گـه

یول اولار"، همین بو یول ایله من سنین قلبینه گیریب اوردا اولان اینجه‌لیکلری اوخویا بیلیرم. دئی گؤروم سن ده منیم قلبیمی اوخویا بیلیرسنمی؟

فاطما منیم گؤزلریمه باخا-باخا دئدی:

- بلی اوخویا بیلیرم.

من بو سؤزلری تاماملاماق اوچون دئدیم:

- بس بیزی ده بیر-بیریمیزه سئودیردن بو یوللاردیر.

من فاطمانی بوندان آرتیق یورماق ایسته‌میردیم. گئجه یارینی کئچمیشدی، آمما زامانی دقیق شکیلده بیلمیردیک. کند اهالیسی شیرین یوخودا ایدیلر. اویاق اولان فقط بیز ایدیک. زامانی دویمادان اوز- اوزه، نفس-نفسه دایانلب بیر- بیریمیزین گؤزلریمیزه باخماقدان دویا بیلمیردیک. بو آندا "نامازآغانین" آذان سسی ائشیدیلدی. بیز هر ایکیمیز افسانه‌لره اوخشایان بو شیرین گئجه‌نین سونا چاتدیغینی بیلیب آیریلمالی ایدیک. بو گئجه منیم آداخلی‌بازلیق گئجه‌م ایدی. وصال گئجه‌میز ایسه آرخادا ایدی. آذان سسی کسیلمیشدی. فاطما ایله وداعلاشیب آیریلدیم. کند سکوت ایچینده ایدی. یئنه همیشه‌کی کیمی صبحون تمیز هاواسینی سینه‌مه اودوب فاتح سرکرده‌لر کیمی سینه‌می قاباغا وئریب حرکت ائدیردیم. کندین یاستی-یاپالاق ائولریندن و گؤیلره نوغول کیمی سپیلن اولدوزلاردان الهام آلیردیم. بو کیچیک خارابا کندیمیز منه بئهیشت کیمی گؤرونوردو. اللرینی آللاه درگاهینا قوزامیش خارابا کالاوالار منه دهشتلی یوخ، بیر یووا کیمی گؤرونوردو. آخی بو کالاوالار دفعه‌لرله فاطما ایله منیم گؤروشوموزون شاهدی اولموشدو. اونلار منه سیرداش کیمی عزیز گؤرونوردولر. بو کندین هر آددیمیندا، چؤللرینین هر قارینجیندا ایزیم وار ایدی. کوچه قاپیمیزا چاتماغا باخمایاراق ائوه گئتمک ایسته‌میردیم. ائوده یوخودان سونرا منی گؤزله‌ین باشقا بیر شئی یوخ ایدی. من ایسه یوخویا گئتمگی سئومیردیم. کئچیردیگیم گئجه‌نین رؤیالاری ایله یاشاماق ایسته‌ییردیم. اودور کی، ائویمیزدن ایرمی آددیم آرالی اولان کندیمیزین باش داشینا اوخشایان شریف دیکینه چیخدیم. هاوا آلاتورانلیق ایدی. زنگیلاباد بو آلاتورانلیقدا غرق اولان بیر گمییه بنزه‌ییردی. بو غرق اولان گمینی فقط ساوالانین اوستوندن باش قووزایان الوان گونش

نجات وئره بیلردی. کندیمیز آیاقلاریمین آلتندا ایدی. شریف دیکینه یاخین ائولردن ناماز قیلماغا حاضرلاشانلارین "آللاهاکبر" سسی ائشیدیلیردی. منی هئچ کیم شریف دیکینده گؤرمه‌سین دئیه یاواش-یاواش ائویمیزه طرف یولا دوشدوم. کوچه قاپیمیز باغلی ایدی. بوقاپینین نئجه آچیلماق سرّی اؤز الیمده ایدی. بیر آزدان سونرا یئریمین ایچینده اوزانمیشدیم. هاچان یوخویا گئتدیگیمی اؤزوم ده بیلمه‌دیم. آمما یوخومدا یوخولار گؤروردوم. بو یوخولار شیرین رؤیالارلا بزنمیشدی، یاشیل سئیرانگاهلار مسکنیم اولموشدو. فاطمانین الی الیمده ایدی. قارشیمیزدا اوزانان گؤی چمنلیکده آرا-بیر کؤلگه‌لی سؤیود آغاجلاری گؤرونوردو. باشیمیزین اوستوندن هاچالانیب گئدن دورنا قاتارینین قاناد سسلری و اونلارین قارشیمیزدا یئره دوشن کؤلگه‌لرینه والئه اولموشدوق. گونشین شفاف شفقلری آلتیندا اسن ملایم کولکلر فاطمانین تئللرینی اوخشاییردی. آمما اوزاقداکی داغلارین باشینی قارا بولودلار آلمیشدی. قارا بولودلار اؤز اتکلرینی یئره سالاییب هر طرفی بورومکده ایدی. بیردن گؤی گورولدایب ایلدیریملار چاخماغا باشلادی. بو آندا یوخودان اویانیب یئریمین ایچینده اوتوردوم. گؤردویوم یوخولار پرده-پرده گؤزلریمین اؤنونده جانلانماغا باشلادی. یاشیل چمنلر، دورنالارین قاتاری، کؤلگه‌لی سؤیود آغاجلاری، و گله‌جک حیات یولداشیم فاطما و من.... یوخودان اویانماغیما پشیمان اولموشدوم. هانسی بیر قوه منیم یوخولاریمین پوزولماسینا سبب اولموشدو؟ بو فیکرده ایکن رؤیالاریمین آخریندا گؤردویوم قارا بولودلارین اؤز اتکلرینی باشیمین اوستونه سالاماغی یادیما دوشدو. بو نه ایدی؟ بونون قئیدینه قالماییب شیرین رؤیالارین آردینی یئنه گؤره‌جه‌یگیم اوچون گؤزلریمی یومدوم...

توی

آتام توی اوچون حاضرلیق آپاریردی. بو تویون خرجی ده آغیر ایدی. آتامین الی آچیق اولدوغونا گؤره ماحالیمیزدا، خصوصیله مئهریباندا اعتباری چوخ ایدی. او، هر هانسی بیر حاجینین دوکانیندان نیسیه ایسته‌سئیدی، اونا یوخ دئمزدیلر. بیر هفته‌دن سونرا تویوموز باشلاناجاقدی. اونا گؤره ده آتام هر گون مئهریبانا گئدیردی. مئهریباندا حاجی عزیز آدلی

بیر دوکاندار وار ایدی. او، آلان‌بیراغـوش ماحـالینین اکثـر کندلیلرینـه توخومـاق اوچـون خالچا وئرردی. آتامین بو حاجی ایله هئچ بیر معامله‌سی یوخ ایدی. آمما یاخیندان حـق- سالام‌لاری وار ایدی. حاجی یاخشی بیلیردی کی، میرحسنین اوغلونون تویو مشتریلرینی آرتیرا بیلر. اودور کی، من آتاملا اونون دوکانینین قاباغیندان کئچنده آتـامی سـسله‌دی و بیزی دوکانا دعوت ائتدی. سالام علئیکدن سونرا دئدی:

- آغا میرحسن، سیز بیزه چوخ کم‌لطف اولوبسونوز. بیـزی سـرافراز ائـدیب بیـر اسـتکان چای میل ائتمک اوچون دوکانا تشریف گتیرمیرسیز.

بو سؤزلری دئییب همیشه حاضر اولان تزه دم چای ایلـه بیـزی قارشـیلادی. بیـر آزدان سونرا حاجی عزیز صحبت آراسیندا دئدی:

- ائشیتمیشم آغازاده‌یه توی تدارکینده‌سیز.

آتام اونون سؤزونو تصدیق ائده‌رک دئدی:

- بلی حاجی‌آغا، بئله بیر فیکیرده‌ییک.

حاجی عزیز:

- آللاه مبارک ائله‌سین. توی دئییبلر، آدامـین بـاغری‌یچاتلاماسـین. تویـون بـو زمانـه‌ده خرجی چوخدور.

آتام حاجینین سؤزلرینی تصدیق ائدیب دئدی:

- دوز بویورورسوز، آمما چاره ندیر؟ گرک بئله ایشلر انجام تاپسین.

حاجی عزیز باشینی آشاغی سالیب بیر آز فیکره گئدندن سونرا آتامین اوزونه باخا- باخـا دئدی:

- آغا میرحسن، سیزین آغازاده‌نین تویو باره‌سینده بیر مـصلحتیم وار، قبـول ائتـسه‌نیـز، توی خرجینین آلتیندان چیخا بیلرسیز.

حاجی، آتامین اونون اوزونه تعجبله باخدیغینی گؤروب سؤزونو داوام ائتدیردی:

-باخین، ایندیه قدر بیز بو ماحالدا چوخ تویلار گؤرموشوک. هامی توی ائدنلر شـوربا ایلـه اؤز قوناقلارینی یولا سالیبلار. سن آغالیق ائدیب شوربا عوضینه خروشلو پلو وئر. بـو ایـشی

ایندیه قدر هئچ کیم ائله‌مه‌یبدیر. سنین بو حؤرمتینین اؤنونده قوناقلارین اؤزلـری تویـون خرجینی اؤده‌یه‌جکلر.

آتام بیر آز فیکره گئدندن سونرا حاجی عزیزه دئدی:

- یوخ، حاجی آغا، من قوناقلاریمـا دئیـه بیلمـرم کـی، مـن سـیزه تویـدا خروشـلو پلـو وئره‌جه‌یم، سیز ده اونون مقابیلینده منه پول وئرین.

حاج‌آغا گولومسه‌یه- گولومسه‌یه دئدی:

- آغا میرحسن! سن قوناقلارینا بو باره‌ده هئچ بیر سؤز دئمه‌یه‌جکسن. بـو ایـشلری قـوی منیم عهده‌مه. سن مئهریباندان و اطراف کندلردن قوناق دعوت ائدنده اونلارین هر بیرینه بیر کلله قند، بیر جوت یاخشی یون جـوراب خلعـت گؤنـدر. سـن بونـونلا اؤز قوناقلارینـا حؤرمت قائیل اولورسان. قونـاقلارین دا بورجـودورکی، سـنین اوغلونـون تویونـدا شـاباش وئریـب پـول خرجلـه‌سـینلر. بـو ائـل آراسـیندا بیـر قایـدا اولاراق جـاوانلارین ائولنمـک مسئله‌سینی آسانلاشدیریر.

حاجی عزیز دونیا گؤرموش و تدبیرلی بیر آدام ایدی. او، سؤزونو داوام ائتدیریب دئدی:

- من چوخ گؤرموشم، بعضی یئرلرده بیر قایدا اولاراق دونیادان اؤلوب گئـدن آداملاریـن عایله‌لرینه کؤمک اولسون دئیه مـاتم گونونـده مـالی کؤمکلیـک ائـدیرلر. بـو عـادتلر ائـل آراسیندا هم عرفاً، هم ده شرعاً گؤزل عادتلردیر. بونا ائلدارلیق دئییرلر.

من ده آتاملا حاجی عزیزین سؤزلرینه قولاق آسیردیم. بو آندا آرایا سکوت چؤکـدو. آتـام فیکره گئتمیشدی. بیردن بیره یادینا بیر سؤز دوشن آدامـلار کیمـی باشـینی قالـدیریب استاکانلارا چای سوزن حاجییا باخیب خبر آلدی:

- حاجی آغا، بس نه اوچون سیز کئچن ایل اؤز اوغلونوزا تـوی توتانـدا قونـاقلاردان پـول آلمادینیز؟

آتامین بو سؤالینی گؤزله‌مه‌ین حاجینین دوداقلارینا تبـسم قونموشـدو. او گؤزلـه‌مـه‌دن جاواب وئردی:

- آغامیرحسن سیز اؤزونوزو منیمله مقایسه ائتمه‌یین. بو دوغـرودور کـی، منـیم اؤزومـه گؤره مالیم دؤلتیم واردیر. آمما سنین کیمی خالق آراسیندا حؤرمتیم یوخدور. منیمله اوز

به اوز اولان آداملار ظاهرده حؤرمت گؤسترسه‌لر ده سببی بودور کی، بلکه آرامیـزدا اولان معامله‌ده اونلارا ارفـاق قائیـل اولام. باطنـده ایـسه منـه مالپرسـت گـؤزو ایلـه بـاخیرلار. منفعتینـی آپـاردیغیم مـشتریلر بیـر دفعـه اولـسون منـیم ائویمـده بیـر تیکـه چـؤرک کسمه‌ییبلر. آمما سن زحمتکش بیـر آدام اولوبـسان. آلـین تریلـه اؤزون اکیـب اؤزون ده بیچیبسن.

بو آندا دوکانا بیر چادرالی قادین گیردی. او چایین مثقالینی خبـر آلیـب، بیـر آز قیمـت اوستونده چنه ووردو و ایکـی مثقـال چـای آلیـب دوکانـدان چیخـدی. حـاجی یئنـه ده سؤزونون آردینی توتوب دئدی:

- سنین اوغلون قوزو اوتاراندا ائوینیزده سـود، قایمـاق، کـره بـول اولانـدا سـفره‌نـده بـو نعمتلردن استفاده ائدن قوناقلارین ائولرینه آیاغین دا دگمه‌ییب. اینـدی او آدامـلار چـوخ شاد اولارلار کی، سنین اوغلونون تویوندا اونون باشینا شاباش ائلـه‌سـینلر. منـیم سـنینله آرامیزدا اولان فرق بوردادیر. سن اؤز قدرینی بیلمه‌لیسن، منیم مصلحتیمه باخیـب زیـان گؤرسن، من بو زیانلارین هامیسینی اؤده‌مه‌یه سؤز وئریرم.

حاجی عزیزین سؤزلری آتامین اؤره‌گینه یاتمیشدی. حاجی سؤزلرینی قورتاراندان سـونرا آتامین باخیشلاری منده ایدی. سانکی او منیم فیکریمی بیلمک ایسته‌ییردی. مـن ایـسه حاجیا باخیردیم. اونون گؤزلرینده صداقتین موج وورودوغونو آیدین گؤروردوم. بونـا گـؤره ده بو مصلحتین دوزگون اولدوغونو آتاما بیلدیردیم. بیـز حـاجی عزیـز ایلـه راضیلاشـیب کنده قاییتدیق. یول اوزونو پیادا گلیردیک. او زامانلار کندلیلرین کنـد آراسـیندا گئـدیش گلیشلری اولاغ یا آت واسیطه‌سیله اولوردو. ماشیندان خبـر یـوخ ایـدی. بیـر ایـل سـونرا مئهریبانلی شوفئرمحمد ایندینین مینی‌بوسلارینی اوخشایان کؤهنه بیر اوتوبـوس آلـدی. بو، آلان‌بیراغوش ماحالیندا بیرینجی موتورلـو ماشـین ایـدی. او گونـدن اعتبـارا یـاواش- یاواش مئهریباندان تبریزه گئدن کاروانلارین سایی آزالماغا باشلادی. کاروانلارین او زامان تبریزه گئدیب گلمه‌لری بیر هفته چکیردی. ایندی ایسه بیر یا ایکی گونه ائنمیشدی. بیـز پیادا یول گئدیردیک. من تهرانا گئدیب گلندن سونرا آتامین منیمله اولان رفتاری عـوض اولموشدو. ایندی او، مئهریبانلیغی کئچمیش خشونتین یئرینده اؤزونه پئشه ائتمیـشدی.

آتام ایندیه قدر هئچ بیر زامان بیر مؤضوع بارەسینده منیمله مصلحت ائتمەمیشدی. آممـا ایندی سون زامانلاردا هر کیچیک مسئله بارەسینده منیم مصلحتیمه احتیـاجی اولـوردو. عرب الفباسیندا فارس و تـورک دیلینـده چـاپ اولان کتـاب و قزئتلـری راحـات اوخویـا بیلیردیم. کنددن تهرانا، تهراندان کنده گلیب گئدن مکتوبلاری مـن یازیـب اوخویـوردوم. تهران سفریم منیم دونیا گؤروشومده بؤیوک تأثیر بوراخمیشدی. ایندی دئیه بیلـرم کـی، دونیادا باش وئرن بوتون مهم جریانلارلا سیخ شکیلده علاقه ساخلاییردیم. هله فاشیزمین دونیادا یاراتدیغی قارا بولودلار انسانلارین باشی اوستونده قاناد چالماقـدا ایـدی. هیتلـرین برباد ائدیجی قوشونلاری دونیانی هدەلەییردی. آتاملا بیرگه گون باتاندا کنده یئتیشدیک. رحیم رشدی، عین‌الله و عمیم تینده آیاق اوسته دایانیب صـحبت ائـدیردیلر. مـن اونـلارا یاخینلاشیب سالام وئریب گؤروشدوم. اونلار منیم مئهریبانـدان گلـدیگیمی بیلیـب خبـر آلدیلار:

– هه مئهریباندا نـه وار نـه یـوخ، یئنـی خبـر وارمـی، "وطـن یولونـدا" قزئتـی تبریـزدن گلمیشدی‌می؟

منیم جاوابیم منفی ایدی.

رحیم دئدی:

– منیم بی‌ریانین شعرلریندن خوشوم گلیر. کیشی دوغرودان دا شاعردیر.

سونرا بی‌ریانین بو شعرینی اوخوماغا باشلادی:

هیتلری رؤیادا گؤردوم لشگر بدخواه ایله،

آسمانا دیرماشیب جنگ ایله‌ییر آللاه ایله.

یوخاریدا یازدیغیم اوچ نفر، کندیمیزده هامیدان ساوادلی ایدیلر. مـن بـونلارین آراسـیندا ان چوخ رحیم رشدینی سئویردیم. او معلیملیک ائله‌میشدی. ایرانا گلندن سونرا سیاسـی، اجتماعی جریانلارا آرتیق اهمیت وئریردی. بونونلا بئلـه اونـون معیـشتی هامیـدان آغیـر ایدی. من خاطره‌لریمین اوّلینده اونـون انزلیـده سـاده بیـر عملـه کیمـی ایـشلمه‌گینـی یازمیشدیم. رحیم رشدی کنده گلنـدن سـونرا آروادی بیـر کؤرپـه اوشـاغی ایلـه تبریـزه کؤچموشدو. اوچ آیدان سونرا ایش تاپا بیلمه‌ییب یئنه کنده قاییتمیشدی.

آذان سسی ایشیدیلنده کندین قویون سوروسونو چوبان بایرام کنده تؤکدو. قویونلارین آیاقلارینین آلتیندان قوپان توز- تورپاق اطرافی بوروموشدو. بیر آزدان سونرا بو توزون ایچیندن بایرامین هئیکلی ده گؤروندو. من اونون استقبالینا گئدیب یورولمایاسان، برکتلی اولسون دئییب اونونلا گؤروشدوم. اونون بیرینجی سؤزو بو اولدو:

- یاخشی اؤزونو کنارا چکیب منی بو چؤللرده تک قویدون، داها چوبانلیق سنینله بیرگه اولدوغوموز زامانلار کیمی منه یاپیشمیر. پاییزدا قویونلاری صاحبلرینه تاپشیریب تهرانا گئده‌جه‌گم.

من بایرامین جاوابیندا دئدیم:

- هر دؤورون بیر حؤکمو واردیر. بئله بیر دؤورلر هر کسین اؤز استعدادینا اویغون اولسایدی داها دا یاخشی اولاردی.

سونرا بایراما بیزدن بیر آز آرالی اولان رحیم رشدینی گؤستریب دئدیم:

- رحیمی گؤرورسنمی؟ او، معلم‌دیر. ائلییه بیلر بو کندین مکتب اوزو گؤرمه‌ین اوشاقلارینا درس وئریب اونلاری ساوادلی ائله‌سین. آمما کیمدیر بو باره‌ده فیکر ایله‌سین.

صاباح "صده‌ره‌ده" اولاجاغام، ناهارا سنی گؤزله‌ییرم.

- قوورتماج بیشیرسن گلرم.

او، گؤزوم اوسته دئییب ائولرینه طرف گئتدی. ائرته‌سی گون گون‌اورتایا بیر ساعات قالاندا ایکی بؤیوک لاواشا آخشامدان چالینمیش قاتیق قویوب اوزو صده‌ره‌یه طرف یوللاندیم. یازین یاریسی اولاردی. گون‌اورتایا یاخین اولدوغونا باخمایاراق هاوا ملایم ایستی ایدی. هر طرفه باخیردین یاشیللیق ایدی. گئجه‌دن اوتلارین اوستونه دوشن شئهدن اثر قالمامیشدی. بوتون طبیعت جانلانماقدا ایدی. بیلدیرچینلرین زمیلرین آراسیندان گلن نغمه‌لری هر طرفی بوروموشدو. یاخیندا، اوزاقدا جوت سوروب یئر شوملایان اکینچیلرین اووهه- اووهه سسلری گؤیده اوچان "باغری قارا"لارین سسینه قوشولوب جاذیبه‌لی سیمفونیا یاراتمیشدی. کؤوشنیمیزین غرب طرفینده "شربیان" داغلارینین یاماجلاریندا گؤرونن قار لکه‌لری گونشین نورونو اؤزونده عکس ائتدیریردی. حرکت ائتدیگیم یولون کنار گوشه‌لرینده قاریشقالار و باشقا حشراتلار وار قوّه‌لری ایله

یاشاماق اوغروندا مبارزه آپاریردیلار. طبیعتین بئله بیر آنیندا صدەرەده منی گؤزلەین بایرامین یانینا گئدیردیم. بایرام ساوادسیز ایدی. کند محیطینده آنادان اولوب یاشادیغینا گؤره جمعیّت و سیاست بارەده هئچ نه بیلمیردی. نه قدر بو بارەده اونا دانیشسام دا قولاغینا گیرمیردی. آمما کند قیزلاریندان صحبت گئدنده قولاقلارینی شکلەییب هیاجانلا سؤزه گیریشردی. کندیمیزدن صدەرەیه اولان یول بیر کیلومئتردن چوخ اولاردی. ایندی صدەره قارشیمدا ایدی. اورا چاتماغا آز قالمیشدیم. اوردا اولان ایده آغاجلارینین عطری هر طرفی بوروموشدو. صدەره خلوت ایدی. هله هئچ کیم گؤزه گؤرونموردو. ساغ طرفدەکی بولاقدا ال- اوزومو یویوب چمنلیکده اوزاندیم. بیر آزدان سونرا یوخاری طرفدن گؤیه اوجالان توزاناق بایرامین گلیشیندن خبر وئریردی. ایندی سوسوز قویونلارین بولاقلارین آلت طرفینده جمع اولان سو گؤلمەچەسینه تؤکولوب سیراب اولاجاق‌لاری گؤزله‌نیلیردی. بایرام، سوروسونون آرخاسیندا گلیب صدەرەیه یئتیشدی. اوز-گؤزونو توز باسمیشدی. او منیمله گؤروشنده ناراحات حالدا دئدی:

- ″داوالی یئرده″، ″شریف چوخوروندا″، ″گووالانین″ اوست طرفلرینده قویونلاری اوتارماغا یئر تاپیلمیر. هر طرفه باخیرسان زمیدیر. صدەرەیه یئتیشنه قدر ددەم یانیبدیر.

او، آرخاسیندا اولان داغارجیغی چیخاردیب بیر طرفه آتدی و بولاق باشینا قاچدی. ال - اوزونو یویوب سو ایچندن سونرا گلیب چمنلیکده اوزاندی. من بایرام گلَنه قدر قورو اودون، آزا ییغیب اوجاق قالاییب یومرو چای داشلارینی آزالارین آراسینا ییغمیشدیم. بایرامدان کیبریتی آلیب آزالاری آلیشدیردیم. بایرامین داغارجیغیندا چؤرک آز اولاردی. او دورکی، اوزونو منه طرف توتوب خبر آلدی:

- اؤزونله چؤرک گتیریبسنمی؟

- چؤرک گتیرمەمیشم، آمما قایماق بللەسی گتیرمیشم، دئیه جاواب وئردیم. بایرام منیم جاوابیمی ائشیدن کیمی گتیردیگیم باغلامانین اوستونه جومدو و بەبه دئیەرک علاوه ائتدی:

- قایماق بللەسی یئمەگیم سنینله گئتمیشدی، قوورتماج سنین اولسون قایماق بللەسیندن سنه وئرمیەجییم.

جاواب وئردیم:

- من ده سنه قوورتماجدان وئرمیه‌جه‌یم. آرخایین اول.

قایماق بلله‌سینین هر بیری، بیر ایگیدین ناهارینی گؤرردی آمما او اونلارین هـر بیرینـی دؤرد دیشلمه‌ده ایچری آتیب، ایکینجی بلله‌نی الینه آلا- آدئدی:

- سود یئمکدن چییریمیشم. قویون ساغماقدان زهله‌م گئدیر.

بایرام ایکینجی بلله‌نین حسابینا یئتیشندن سونرا داغارجیقدان بادیـانی چیخاریـب قـارا قویونلارین سوراغینا گئتدی. قارا قویونلار بایرامی یاخشی تانییردیلار. اونـون الینـده قـارا بادیانی گؤرن کیمی اؤز یئرلرینده دایانیب حرکت ائتمیر و ساغیلماقلارینی گؤزله‌ییردیلر. بیر آزدان سونرا یاریدان یوخاری سود ایلـه دولـو بادیـا اوجـاغین یانینـدا ایـدی. آزا ایلـه قـالانمیش اوجـاق یانیـب قورتارماقـدا ایـدی. مـن قـالاغی آرالاییـب قیـزاران داشـلاری یوخلادیم. داشلار پول کیمی قیزارمیشدی. بایرام دیللندی:

- قوورتماج بیشیرمک یادیندان چیخماییب کی؟

- یوخ، چیخماییب، بوتون ایشلری اؤزوم گؤره‌جیه‌م.

ایللر بویو بایراما خدمت ائله‌میش دمیر قاشیغینی داغارجیغدان چیخاریـب منـه وئـردی. من قاشیق ایله قیزارمیش داشلارین بیرینی چیخاریب بادیـانین ایچینـه سـالدیم. بیـر آز گؤزله‌دیم. فاصیله ایله داشلاری بیر- یر سودون ایچینه سالیردیم. بئشینجی داشدا، سـود قاینار حالا دوشدو، سونرا کؤپوک باغلاییب داشـماغا باشـلادی. آرتیـق قوورتمـاج حاضـر ایدی. ایچینه چؤرک دوغراییب سرین بولاغین ایچینه قویوب بـایرامین یانینـا گلـدیم. او دالی اوسته اوزانیـب چـورت وورماقـدا ایـدی. هـاوا ایـستی اولـسا دا سـاکتلیک هریـانی بوروموشدو. قویونلارین بعضیلری یاتیب، بعضیلری ایـسه بیـر یئـره ییغیـشاراق کورنـاش وورموشدولار. هردن بیر جوتدن قاییـدانلار صـده‌ره‌دن گلیـب کئچنـده برکتلـی اولـسون دئییب سوووشوردولار. بایرام درین یوخویا گئتمیشدی. او پاپـاغینی گـؤزلرینین اوسـتونه قویاراق یاتمیشدی. من ده بولاق باشینا گئدیب سویوموش قوورتمـاجی گتیریـب یئمگـه باشلادیم. آج اولدوغوما گـؤره، بیـر ده بیـر ایـل بـو دادلـی چوبـان خـؤره‌گینـدن آیـری دوشدویومدن منه چوخ یاپیشدی. سونرا بادیانی و قاشیغی بولاق باشـینا آپاریـب یـودوم.

بایرام هله یوخودا ایدی. بو آندا قویون سوروسونون ایچیندن بیر کئچی آیریلیب چؤله طرف حرکت ائدنده سورونون هامیسی اونون دالینجا یولا دوشدو. من درحال بایرامین چوماغین گؤتوروب سورودن آیریلان قویونلاری گئری قایتاردیم. بایرام بو سس-کویه یوخودان اویاندی. گؤزلرینی آچان کیمی گونشین گؤیده هاردا اولدوغونو معیّن‌لشدیریب:

- واخت کئچیر، قویونلار آجییبلار. حیوانلاری ده‌برتمک لازمدیر. دئیب چوماغینی الینه آلیب داغارجیغینی دالینا آتدی. آیریلاندا دئدی:

- سن بو گون اولماسایدین بو قدر راحات یاتیب یورغونلوغومو آلا بیلمه‌یه‌جکدیم.

اونونلا وداعلاشیب کنده طرف یولا دوشدوم. توی گونو یاخینلاشدیقجا ائویمیزه گلیب گئدنلرین سایی آرتیردی. بو گون آنام قونشولارین کؤمه‌گیله ائویمیزین دیوارلارینده و تاواندا اولان قارا قوروملاری تمیزله‌ییردی. خالالاریم حیه‌طین او باش- بو باشینا گئدیب گمکله اللرینده‌کی سوپورگه ایله هر یئری سوپوروردولر. بیر نئچه نفر ده دیوارلارا یاپیلان تزه‌کلری یئریندن قوپاریب قارا لکه‌لری سورتوب آغاردیردیلار. دامبارانلی لیلا دا ایشله مشغول ایدی. او، فاطمانین داییسی آروادی ایدی. منی گؤرن کیمی ارکیانا گوله- گوله اوجادان ئدی:

- هئچ معلوم‌دورکی، هارداسان؟ خالقین آروادلاری سحردن بورادا ایشله‌مکدن ال آیاقدان دوشوبلر. سنین گرک بوردا نوغولون، کیشمیشین، بادامین آیاق گؤتوروب یئریسین. آمما بیز هئچ نه گؤرموروک.

دامبارانلی لیلا هامی ایله بو جور ایدی. آرواد، کیشی اونا فرقی یوخ ایدی. هر کیم ایله سؤزو اولسایدی کندین اورتاسیندا دایانیب قوللارینی اؤلچه-اؤلچه اوجادان سؤزونو دئیردی. هئچ کیمدن چکینمزدی. کندین کندخداسی اونونلا دانیشماقدان چکینردی. ایندی من ده لیلانین حاقلی اولدوغونو گؤروب؛

- لیلا خالا سن حاقلی‌سان، باش اوسته، دئدیم و بیر باش "خاورین" ائوینده‌کی دوکانینا گئدیب نوغول و کیشمیش آلیب گتیردیم. آمما بادامی یوخ ایدی. بو واخت فاطما یادیما دوشدو. دایانماییب یولا دوشدوم. آناسی هاجرخانیم منی قارشیلاییب:

- وی سن آللاه هارداسان بس، سکینه‌نی سنین دالینجا گؤندرمیشدیم کی، ناهارا گله‌سن بیزه. خبر گتیردی کی، گئدیبسن چؤله.

- هه، گئتمیشدیم صده‌ره‌یه، زحمت چکدیگینیزه چوخ راضییام.

فاطما ائوده ایدی. منیم سسیمی ائشیدیب ائشیگه چیخیب منی گؤرن کیمی سالام وئرندن سونرا دوز اوتاقلارینا طرف گئتدی. اونون یوخاریداکی جه‌فته‌سینی آچیب منی اوتاغا دعوت ائتدی. اونون یاناقلاری قیزارمیشدی. خبر آلدیم:

- ایندی تویوموزون باش توتاجاغینا اینانیرسانمی؟

- اینانیرام، دئیب علاوه ائتدی: آخی منده نه گناه واردیر؟ آتان تویوموزا او قدر مانعه‌لر تؤره‌تدی کی، آدامین اینانماغی گلمیردی. آمما ایندی گؤرورم کی، هجران سونا چاتیب. ایندی بیلیرم کی، بیزیم ده باشقالاری کیمی ائویمیز، ائشیگیمیز اولاجاقدیر.

فاطما بو سؤزلری دئییب باشینی سینمه دایادی. من اونون تیتره‌دیگینی حسّ ائتدیم. باشینی سینه‌مدن قالدیریب گؤزلرینه باخدیم. فاطمانین کیپریکلری ایسلانمیشدی. سببینی خبر آلدیم. او منه جاواب وئرمه‌دن یئنه باشینی سینمه سؤیکه‌دی. سونرا منه باخیب دئدی:

- من سنین اؤره‌گینین چیرپینان سسلرینی ائشیدیرم.

من تله‌سیک حالدا دئدیم:

- او ائشیتدیگین سسلر منیم سینه‌مده چیرپینان اؤز قلبینین سسلریدیر.

فاطما منیم باشیمی اؤز اؤرگینه طرف آپاردی:

- سن ده منیم اؤرگیمه باخ گؤر دؤیونورمو؟

من دقتله قولاق آساندان سونرا جاواب وئردیم:

- من ده سنین سینه‌نده اؤز قلبیمین سسلرینی ائشیدیرم.

بئله‌لیکله بیر ساعاتدان سونرا فاطمادان آیریلدیم. گون باتماغا آز قالیردی. آنام و اونا کؤمک ائدن قونشولار ایشلرینی قورتارمیشدیلار. ائو یاراشیقلی گؤرونوردو. آتام سحرچاغی مئهریبانا گئتمیشدی. هله ده قاییتمامیشدی. او الیندن گلنی اسیرگه‌میردی. هر یئرده توی صحبتی اولاندا؛ "ائله بیر توی توتاجاغام کی، آلان‌بیراغوش ماحالیندا تایی

اولماسین"، دئییردی. آتام دوغرو دئییردی. او، شـهرت سـئون اولـدوغونا گـؤره هـر ایـش گؤرسه‌یدی اعلاسینی گـؤره‌ردی. خینایاخـدی گونونـه ایکـی گـون قـالیردی. ایـشلر اؤز قایداسـیله گئـدیردی. آذان سـسی اوجالانـدا آتـام مئهریبانـدان قاییتـدی. ایکـی اولاغـا چاتیلمیش یوکلری آچیب بیر طرفه قویـدوق. بـونلارین هامیـسی تـوی لوازمـاتی ایـدی. دویو، ات ایسه صاباحا قالمیشدی. اطراف کندلردن دعوت اولونمالی قوناقلارین ائلچیلـری تعیین اولونموشدو. سککیز کنددن چاغیریلان قوناقلارین سیاهیـسی حاضـر ایـدی. آتـام چوخ جاوانلارین تویونا رهبرلیک ائدیب یولا سالمیـشدی. اینـدی اؤز اوغلونـون نؤبـه‌سـی اولدوغونا گؤره داها دا اؤزونو گؤسترمک ایـسته‌ییـردی. او بـو ایـشلرین هامیـسینی تـک باشینا گؤرموردو. هر ایش دالینجا بیر نفری گؤندرمک ایـسته‌سـئیدی، ایکـی نفـر حاضـر اولوردو. بونا گؤره ده هئچ بیر ایش یئرده قالمیردی. آتامین فقط منیمله ایشی یوخ ایدی. توی مقامیندا منه ایش بویورماغی یادیما گلمیر. ائرتـه‌سـی گـون اطـراف کنـدلره قونـاق چاغیرماغا گئدن ائلچیلر ائومیزده حاضر ایدیلر. قرارا آلینمیـشدی هـر کنـده بیـر ائلچـی گؤندریلسین. یازیلی دعوتنامه‌لر هر کندین آغ‌ساققالی‌نین آدینـا یـازیلمیش و او کنـددن چاغیریلان قوناقلارین آدلاری قید اولونموشدو. بئله‌لیکلـه ائلچیلـر کللـه قنـدلری، یـون جورابلاری خورجونا قویوب یولا دوشموشدولر. ائرته‌سی گونو خینا یاخدی آخشامی ایدی. بو آخشاما فقط اؤز کنـدلیلریمیز و یـاخین قوهـوملاریمیز دعـوت اولونموشـدولار. بیـزیم کندیمیزده خینایاخدی آخشامی‌نین مراسیمی بئله ایـدی: بـه‌ی، سـاغدیش و سـولدوش قوناقلارین حضوروندا حاضر اولوب تعیین اولونان یئـرده آیـاق اوسـته دایـانیرلار. بونـدان سونرا تامام ایشلر کندین دللگی‌نین عهده‌سینده اولـور. دللـک اوچ عـدد شـمع یانـدیریب به‌یین، ساغدیشین سولدوشون الینه وئریر. بو آندا قوناقلاردان بیر نفر دیلله‌نیر:

– قایدا بودورکی، هر کـس سـاغدیش اولـسا بـه‌یـین خیرینـه پـول وئرملیـدیر. اینـدی ساغدیش دئسین گؤرک نه قدر پول وئریر؟

ساغدیش مثال اوچون " بئش تومن"، دئییـر. باشـقا بیـر نفـر؛ "مـن آلتـی تـومن تقـدیم ائدیرم"، دئییب، اؤز اوغلونا یا باشقا بیر جاوانا امر ائدیر:

– گئت ساغدیشین الینده‌کی شمعی تحویل آلیب اؤزون ساغدیش دایان.

بئله‌لیکله رقابت باشلانیر و هر کیم آرتیق پول وئرسه، ساغدیش اولور. بو آندا دللک به‌یی ساغدیشی و سولدوشو اوتورماغا دعوت ائدیر. ائرته‌دن حاضر اولموش خینانی دللگه وئریرلر. دللک خینادان بیر مقدار گؤتوروب به‌یین ساغ اووجونا قویور. به‌ی اووجوندا اولان خینانی ساغ چیگنی‌نین اوستونه آپاریر. به‌یین آرخاسیندا دایانمیش جاوانلار یا اوشاقلار به‌یین الینده‌کی خینانی قاپیرلار. بو خینا قاپما اوچ مرتبه تکرار اولور. سونرا دللک به‌یین اگنینده‌کی پالتارلاری سویوندوروب به‌یلیک پالتارلارینی گئیندیرمگه باشلاییر. به‌یین کؤینه‌گینی دگیشدیرنده دللک دئیر:

- منیم انعامیمی وئرین، یوخسا به‌یین کؤینه‌گین دگیشدیرمییه‌جه‌گم.

بئله‌لیکله دللگه خلعت وئریب اونو راضی سالیرلار. به‌یین به‌یلیک پالتارلارینی گئیندیرندن سونرا به‌ی، ساغدیش و سولدوش اللرینده شمع آیاق اوسته دایانیرلار. سونرا مجلسده اولان عاشیق به‌یی تعریفله‌مگه باشلاییر:

خونچایا دوزموشم نوغولنان بادام
تویونو ائیله‌رم اؤرکدن شادام
ساغ اولسون مجلسه ییغیلان آدام
گؤروم آی به‌ی تویون مبارک اولسون
ساغدیشین، سولدوشون ائلین وار اولسون.

بئله‌لیکله عاشیق تویون اداره اولونماسینی الینه آلیر. به‌یین قارداشلاری، باجیلاری و دوست-آشنالاری به‌یین قاباغیندا اویناماغا باشلاییرلار. مجلس قورتاراندان سونرا کندین جاوانلاری گئجه یاریسینا قدر به‌ی و گیزیر اویونونا مشغول اولورلار. منیم "خینایاخدی" گئجه‌م ده یوخاریدا یازدیغیم منوال ایله حیاتا کئچدی. ائرته‌سی گون توی گونو ایدی. کیچیک کندیمیزده جانلانما وار ایدی. حیه‌طیمیز گئنیش اولسا دا قورولان اوجاقلارین، آسیلان قازانلارین و گل-گئدین الیندن یئر دارلیق ائدیردی. اطراف کندلردن گلن قوناقلار یوللاردا گؤرسنمگه باشلادی. بو قوناقلارین چوخو آت ایله گلیردیلر. بیزیم ایکی بؤیوک ائویمیز، بیر اوتاغیمیز وار ایدی. ائولرین بیری کندلردن گلن قوناقلارا تعیین اولونموشدو. بیری ده اؤز کندلیلریمیز اوچون. باهارین ان صفالی چاغلاری ایدی. هاوا

لطافتلی و اؤره‌گه یاتان ایدی. بیراغوش داغلارینین اوستونو آغ ایپک کیمی قوجاقلایان مئه یاواش-یاواش داغلارین اتکلرینه ائنمکده ایدی. کؤوشنیمیزده گؤزه گؤروکن تپه‌لر یاشیل دونا بورونموشدو. بو یاشیللیقلارین آراسیندا قیرمیزی خالی کیمی یئره دوشنمیش لاله‌لر باشلارینی آشاغی سالاییب اوتانجاق قیرلار کیمی یئره باخیردیلار. بئله بیر زاماندا قوناقلار قاپیمیزدا آتدان دوشوب ایچه‌ری گیریردیلر. حه‌یطده قورولان اوجاقلارین اوستونده‌کی دویو و خوروشون عطری هامینین اشتهاسین آچیردی. او زامانلار آذربایجان کندلرینده معیشتین آغیرلیغیندان خوروش پلو باهالی خؤرک اولدوغوندان عمومیت تاپمامیشدی. بیز او زامانلار نوروز بایرامیندان، نوروز بایرامینا پلو اوزو گؤرردیک. آمما حیفلر اولسون توی گونونده موسیقی‌دن، چالغی آلتلریندن، حتی عاشیق‌دان بئله خبر یوخ ایدی. سببی ده بو ایدی کی، عمیم و آتامین عمیسی اوغلانلاری تویدا حاضر ایدیلر. اونلار منبر اهلی اولدوقلارینا گؤره موسیقی ایله راضی‌لاشمامیشدیلار و فقط آغاعلی آدلی آتامین باکی دوستلاریندان مئهریباندا یاشاییردی. اونو دعوت ائتمیشدی. آغا علی‌نین اوقدر گؤزل سسی و مغنّیلیک مهارتی وار ایدی. تمام قولاق آسانلاری حیرتده قویموشدو. او اطراف کندلردن گلن قوناقلارین ایچینده یوخ، بلکه اونلاردان آیری اؤز کندلیلریمیزین آراسیندا آواز اوخوماغا مشغول ایدی. آیری طرفه سس گئتمه‌سین دئییه قاپیلاری باغلامیشدیلار. نهایت او گون ناهار واختی چاتمیشدی.گلمه‌میش قوناق قالمامیشدی. آشبازلار ناهار چکمه‌یه باشلامیشدیلار. سفره‌لر آچیلمیش قاتیق، قایماق پئندیر و باشقا لوازمات آرایا دؤشنمیشدی. باکی‌دان گتیردیگیمیز نیکولای چینی قابلاردا خروشت پلو چکیلیب قوناقلارین حضورونا گئدیردی. آشبازلارین باشلاری قاریشیب و اؤزلرینی ایتیرمیشدیلر. بایرام دا بو گون اؤز یئرینه باشقاسینی چؤله گؤندرمیشدی. ایندی آیاق آداملارینین بیری اولموشدو. باشقا کندلردن گلن قوناقلار یئمه‌یه باشلامیشدیلار. ایندیده اؤز کندلیلریمیز اوچون خؤره‌ک داشینیردی. بیر ساعاتدان سونرا خؤره‌ک یئمه‌میش آدام قالمامیشدی. هامی چای صرف ائله‌ییردی. حاجی عزیز قوناقلارین ایچینده یوخاری باشدا ایله‌شمیشدی. او اطرافا گؤز گزدیریب دئییه‌جه‌گی سؤزلرین واختی چاتدیغیی بیلیب سؤزه باشلادی:

- بیز هامیمیز بو گـون آغـا میرحـسنین دعـوتی ایلـه اؤز آغـازادهسـینین تویونـا جمـع اولموشوق. دوغرودان دا آغا میرحسن بیزلری دعوت ائتمکله هـامیمیزا افتخـار وئریبـدیر. ایندیه کیمی بو ماحالدا مثلی گؤرونمه‌ین پذیرالیغی بیزدن عمله گتیرمیشدیر. چـون آغـا میرحسن سخاوتلی بیر آغادیر و بوردا اوتورانلارین ایچینده اونون چؤره‌گینـی کـسمه‌یـن آدام آز تاپیلار. بونا گؤره‌ده بو توی گونونده من بو پوللاری به‌یه شاباش ائدیرم:

- آغای حاجی عزیز ایبرمی تومان آللاه برکت وئرسین، آلـلاه اوغلانلارینـا تـوی قـسمت ائله‌سین.

چون هامی بو مسئله‌دن آگاه ایدی. بیر بیر شاباش وئرمه‌یه باشلادیلار. کندخدا مـشهدی جلیل ده شاباش وئرنلری آدلاری ایلـه چاغیریـب وئردیگـی مبلغلـری ده بیـان ائـدیردی. کنـدلردن گلـن قونـاقلاردان سـونرا نؤبـه اؤز کنـدلیلریمیزه یئتیـشدی. کنـدلیلریمیزین وئردیکلری مبلغلر آز ایدی. هر ائودن بیر نفرین وئردیگی شاباش بئش تومن، اوچ تومن یا ایکی تومن ایدی. بئله‌لیکلـه گـون اورتـادان اوچ سـاعات گئدنـده بـو مراسـم قورتـاردی. قوناقلارین بعضیلری آتلارینی مینیب گئتدیلر. بعضیلری ایسه گلین گلمـک مراسـیمینده اشتراک ائتمک اوچون قالدیلار. گلین گلنده بیـز دامـدان آلمـا آتمـالی ایـدیک. آممـا او زامانلار ایلین بو واختیندا باهارین اورتاسیندا آلما هاردا ایـدی. بعـضیلری تکلیـف ائتـدیلر کـی، آلمـا عوضـینه قنـددن اسـتفاده اولونـسون. مـن بونـا راضـی اولمـادیم. مئهریبـان دوکانلارینی بیر-بیرینه ووراندان سونرا بیر باتمان کئچن ایلدن قالان قاراداغ ناری آلـدیم. بو نارلار قوروموش اولسالار دا بؤیوک ایدیلر. دقیقه‌لر اؤتدوکجـه زنـیم صـبریم آزالیـردی. کیشیلرین مجلسینده ساکتلیک اولسا دا فاطماگیلین ائولرینده آروادلارین چالدیغی قاوال سسی کندی باشینا گؤتورموشدو. منی ده سئویندیرن بو ایدی. بونا گؤره ده تامام فیکریم اوردا قالمیشدی. بیلمک ایسته‌ییردیم کی، فاطمـا اینـدی نـه حالـدادیر. گـون چوخـدان أگیلمیـشدی. کنـد اهالیـسی و قونـاقلار شـریف دیکینـه طـرف ائـویمیزین قاباغینـا ییغیلیردیلار. گون باتانا یاخین گلین گله‌جکدی. من بو چـاغی عؤمرومـون ان تـاریخی، و فرحلی چاغی حساب ائدیردیم. کندیمیز زنگیلاباد هیجان ایچینده ایـدی. کنـدین تامـام کیشیلری، قادینلاری، اوشاقلاری اؤز ائولرینی ترک ائدیب قاپیلارینی باغلامیشدیلار. هـاوا

صاف کؤنوللر شفاف ایدی. ساوالانین باشینداکی چیسگین دومانلار اؤز یئرلرینی گونـشین ساری تئللرینه تاپشیرمیشدی. آجی چایین ان داشقین واختی ایدی. دفعه‌لرلـه کنارینـدا اولدوغوم، دفعه‌لرله سولاریندا چیمدیگیم بو چای اؤز اته‌کلرینی اطرافا یاییب، بیزیم ائوین کناریندان کئچنده سانکی منه سالام وئریب تویومدا شرکت ائتمک ایـسته‌ییـردی. منـیم آجی چای ایله دوستلوغوم اوجوز قیمته باشا گلمه‌میـشدی. سـؤزلریمین شـاهدی، ایـزی ایندی ده اونون کناریندا قـالان قوردوغـوم اوجـاقلار و قـالادیغیم تونقـاللاردیر . بـو آنـدا کندیمیزین آلتیندان اؤتوب کئچن "باغری قارا" قوشلاری نظریمی جلب ائتـدی. اونلاریـن بو حرکتلری منی سارسیتدی. آه، آمان اونلار نغمه‌لریله جاواب وئردیلر:

- بیزه تله قوردوغون گونلر یادیندان چیخیبدیرمی؟

آه، یئنه دونیا گؤزلریمده قارالدی:

- ای بو تورپاغین سئویملی قوشلاری!

ائله بیل اونلار منیم سؤزلریمی ائشیدیب گناهلاریمی باغیشلامیـشدیلار. قوشـلار هـاوادا دؤور ووروب یوللارینی کندیمیزین اوستوندن سالدیلار.

فاطماگیلین ائولریندن گلن قاوال سسی گئتدیکجه اوجالاندا منـی طبیعتـین قوینونـدان آییردی. گون باتماغا آز قالمیشدی. گلین ائولریندن چیخیب بؤیـوک قـادین دسـته‌سـیله کوچـه‌یـه آددیـم قویموشـدو. مـن ائلـه بیـل فاطمـانین آتـدیغی آددیملاریـن سـسینی ائشیدیردیم. او بیزیم ائوه یاخینلاشیردی. بـو گلـیش تـاریخی بیـر گلیـشه بنـزه‌ییـردی. چکـدیگیمیز هجـرانلارین یـارالاری سـاغالماقدا ایـدی. کنـد اهالیـسی، قونـاقلار کوچـه قـاپیمیزین آغزینـدا شـریف دیکینـین دؤشـونده جمـع اولموشـدولار. هـامی بـه‌یـین، ساغدیشین، سولدوشون آلما آتماسینی گؤزله‌ییردی. قادینلار قـاوال چـالا- چـالا کوچـه قاپیمیزا یاخینلاشیردیلار. فاطمانین باشـینداکی آغ اؤرتـوک اونـون جمـالینی گؤرمـه‌یـه قویموردو. دسته، کوچه قاپیمیزدان حیه‌طه وارید اولانـدا مـن، سـاغدیش و سولدوشـوملا نردبان ایله داما چیخماغا باشلادیق. آلما توتماغـا ییغیـشانلارین سـس- کویـو اوجالـدی. اونلار بیزی آدیمیزلا چاغیریب دئییردیلر:

- بورا آت، بورا آت!

آلمالار دال- با- دال آتیلماقدایدی. آلمالاری یئره دوشمگه قویموردولار. من کندلردن گلن قوناقلاری دا نظرده توتموشدوم. ایسته‌ییردیم اونلار دا بی‌نصیب اولماسینلار و بو تویون خاطره‌لری یادلاریندا قالسین. نهایت ایگیرمییه یاخین آلما آتیلیب قورتاردی. بو زاماندا ائو قاپیمیزین آغزیندا دایانان گلین ایچرییه داخل اولدو. بیز دامدان حه‌یطه دوشدوک. آمما ائومیزده چال چاغیرماق یئنی باشلانمیشدی. اطراف کندلردن گلن قوناقلار گئتمه‌یه حاضرلاشیردیلار. من ساغدیش و سولدوشوملا ائولرین بیرینه چکیلدیک بیر آز سونرا کندین جاوانلاری دا بیزه قوشولدولار.

آتامین دوستو آغاعلی مئهریبانا قاییتماق ایسته‌ییردی. آتام اونون گئتمه‌یینه مانع اولوب دئمیشدی:

- هارا گئدیرسن تویوموز هله بوندان سونرادیر.

آغاعلی بیز اولدوغوموز ائوه وارد اولاندا جاوانلارین کئفی سازالدی. آتام آغاعلی‌نی اوخوماغا دعوت ائتدی. آغاعلی اوشاق‌لیق واختیندا آتا- آناسیله باکی‌یا گئتمیشدی. ی‌ئددی یاشیندا مکتبه گئدیب درس اوخوماغا باشلامیشدی. نئچه ایلدن سونرا معلملری اونون گؤزل سسی اولدوغونو بیلیب موسیقی مکتبینه گؤندریر و بیر مغنّی کیمی تانینماغا باشلامیشدی. ایرانلی اولدوقلارینا گؤره ۱۹۳۸- نجی ایلده ایرانا قایتمیشدیلار. ایندی او بیزیم آرامیزدا ایدی. آتام آغاعلینی اوخوماغا دعوت ائدنده او قاوال ایسته‌دی. قاوال حاضر اولاندان سونرا موغاماتدان اوخوماغا باشلادی. من او زامانلار موسیقی هاوالارینی بیلمیردیم. فقط اونو بیلیردیم کی، آغاعلی‌نین سسی به‌مه قالخاندا، جه- جه ووراندا آروادلار توی مجلیسینی بوراخیب کیشیلر مجلسینین قاپیسینا ییغیلیب تاماشا ائدیردیلر. کندلیلریمیز آغاعلینین اوخوماق خبرینی ائشیدیب توی مجلسینه طرف آخیب گلمکده ایدیلر. بیر آزدان سونرا ائوده اوتورماغا یئر قالمامیشدی. بئله‌لیکله توی مجلسی گئتدیکجه قیزیشیردی. جاوانلار اوقدر هیجانا گلمیشدیلر کی، اؤزلری ایستر ایسته‌مز آیاغا قالخیب اویناماغا باشلاییردیلار. بیزیم کندین جاوانلارینین چوخو او تایدان گلمه اولدوقلارینا گؤره اونلاری اویناماقدان ساخلاماق اولموردو. گئجه یاریسینا یاخین ایدی. مجلسده اولانلار یاواش-یاواش داغیلیردیلار. بیر آزدان سونرا بیز بئش یا آلتی نفر

قالمیشدیق. آروادلارین مجلسینده چال چاغیردان خبر یوخ ایدی. سحردن آخشاما قدر گورولدایان قاوالین سسی کسیلمیشدی. بئله معلوم اولوردو کی، آروادلارین چوخو اؤز ائولرینه قایتمیشدیلار. خالقین تویو قورتارمیشدی. آمما منیم تویوم هله آرخادا ایدی. من ساغدیش و سولدوشوملا صحبت ائدیردیم. بو آندا بیر نفر قاپینی آچیب اشاره ایله منی چاغیردی. آیاغا قالخیب قاپییا طرف گئتدیم. ائشیگه چیخاندا دامبارانلی لیلانی گؤردوم (دامباران کند آدی‌دیر و لیلا او کنددن بیزیم کندیمیزه اره گلمیشدی). ایندی فاطمانین یئنگه‌سی ایدی. او منی گؤرن کیمی قولومدان توتوب اوتاغیمیزین قاباغیندا اولان قهوه‌خانانین قاپیسینی آچیب تئز اولون دئییه منی ایچری ایته‌له‌دی. قهوه‌خانادان اوتاغا قاپی وار ایدی. قاپینی آچیب ایچری داخل اولاندا فاطمانی آیاق اوسته دایانیب قاپییا باخدیغینی گؤردوم. آه، آرزوسون چکدیگیم گون اؤنومده ایدی. او منی گؤرن کیمی ده‌جل اوشاقلار کیمی قوینوما آتیلدی. فاطما ایندی منی دوز کیمی یالاماغا باشلامیشدی. من لال آداملار کیمی دئمه‌یه سؤز تاپا بیلمیردیم. دیللریمیز قاپانمیشدی...

بو لال ترانه‌لردن دوغان ترنملر آرزولاریمی اوخشایاراق صاباحکی یوللاریما گول سپیردی. سئوگیلیمین شانه چکیلمیش شلاله تئللرینین عطرینده غرق اولماق خیالی خاطرمدن اؤتدوکجه، دقیقه‌لری سایا- سایا آرخادا قویوب، علوییت عالمینه اوچماقدا ایدیم.

طبیعت منه حیات ترانه‌سی اوخویوردو. دؤرد ایللیک هجرانین سرت بوزلو قایالاری گؤزلریمین اؤنونده شمع کیمی اریییب یوخا چیخدیغینی گؤردوکجه، قارانلیق گئجه‌لردن سونرا گونشین دوغولدوغونو گؤروب تسکینلیک تاپیردیم.

ائویمیزین ایچیندن گؤرونن و هر گون سالام وئردیگیم ساوالان داغی شاد گؤرونوردو. او اؤز اوغلونون توی گونونده گؤیلر صاف اولسون دئیه قارا بولود لکه‌لرینی چاغیریب اؤز آرخاسیندا گیرلتمیشدی.

قیرمیزی و ساریبا چالان هرده‌لردن باش آلیب گلن آجی چایین لئهلی سولاری دورولموشدی. بو چایین قیراغینداکی قیزلار بولاغی هر گون یولچوسو اولدوغو فاطمایا گؤز آیدینلیغی وئریردی.

منیم قـدر آیـدین گئجـه‌لـرده اولـدوزلارلا دانیـشان آز تـاپیلار. هـر آخـشام فاطمـانین گؤروشوندن قاییدانـدا اونـلارلا حدینـدن آرتیـق راز نیـاز ائتـدیگیم چـاغلار یقـین کـی، یادلاریندان چیخماییبدیر. آخی اولدوزلار دا وفـالی انـسانلار کیمـی اولـورلار. انـسانلارین وفاسیزی تاپیلار، آمما اولـدوزلارین هـئچ بیرینـه وفاسـیز دئمـک اولمـاز. سـن اونـلاری آختارماق ایسته‌سن معین واختدا اؤز وعده‌گاهیندا تاپا بیلرسن. اینـدی مـن اولـدوزلاری، اولدوزلار دا منی تانی‌ییریق. هر کس منیم گؤزلریمین ایزینی آختارمـاق ایـسته‌سـه اونـو اولـدوزلارین آراسـیندا تاپـا بیلـر. او دا منـیم بخـت اولدوزومـدور. مـن یئـر اوزونـده اؤز دوستلاریما وفالی اولدوغوم کیمـی، بخـت اولـدوزوم دا آسـمانداکی اولـدوزلارا وفالیـدیر. ایندی اونلار منیم بو شنلیک گونومده سئوینجله دولـو هیجـانلی گـؤزلرینی بـو کیچیـک کندیمه دیکیب منی آلقیشلاییرلار.

ناکام عاشقلر درد اهلی اولارلار. قوی اونلار منه حسد آپارماسینلار. من ده اونـلار کیمـی واختیندا دردلی اولموشام. درد غم ایله سئوینج ائکیز دوغولماسـایدی، حیـاتین معناسـی اولمازدی. دونیادا هئچ کیم ناکاملیغی سئومیر. بونـو دا بیلمـک لازیمـدیر کـی، ناکـاملیق اولماسـایدی کامـا یئتیـشمگین دادی بیلینمـزدی. سـئوینج، شـادلیق تـام معنـادا عطـا اولونمالی بیر شئی اولسایدی، من اؤز شادلیغیمین یاری قسمیتنی بیـر گـول دسـته‌سـی کیمی ناکاملارا هدیه گؤنده‌رردیم. قوی اونـلار دا منـیم شـنلیک گونومـده شـرکت ائـده بیلسینلر.

کندیمیزین اورتاسیندا کندخدا جلیلین قاپیسیندا تک تنها بیر سؤیود آغاجی وار ایـدی. بو آغاج اولماسایدی کندیمیزین اوستوندن اؤتوب کئچن قوشلار دینجلمکدن اؤته‌ری بیـر یئر تاپا بیلمزدیلر. بو سؤیود آغاجی اولماسایدی کندیمیزده قوشلارین اؤتـن نغمـه‌لرینـی هئچ کیم ائشیتمزدی. ایندی بو گون نغمه دئیین قوشلارین سـایینین چوخلوغونـدان بـو سؤیود آغاجی بار گتیرن آغاجلار کیمی باشینی آشاغی ایمیشدی و کنـدین بـو تـاریخی تویونا تبریک دئییردی. من اؤز عؤمور طالعی‌مین دفترینی واراقلایارکن گردک اوتـاغینین قاپیسینی ووردولار:

– تئز اولون باشدان دوشون. خالق آخی سیزی گؤزله‌ییر!

بو سس فاطمانین یئنگه‌سی دامبارانلی لیلانین سسی ایدی. آخی یئنگه هاردان بیلئیدی بیز باشدان دوشموشدوک. ایندی ایسه من فاطمانین دریا رنگینه چالان ماوی گؤزلرینده اوزمک ایسته‌ییردیم. آخی یئنگه هاردان بیبئیدی فاطما بو شیرین گئجه‌نین رؤیالاریندا غرق اولوب، ایپک قاشلارینین آلتینداکی کیپریکلری خومارلانا- خومارلانا وصال موغاماتی‌نین ساری تئللرینده رقص ائدیردی. ایندی من واختی اولسا دا بو شاعرانه گئجه‌نی ترک ائتملییدیم. بیر آزدان سونرا آروادلارین چالدیغی قاوالین سسی قارانلیق گئجه‌نین باغرینی یارا- یارا شریف دیکینی آشیب اوزاقلارا یاییلیردی. بو سس مدنیّتیمیزین انسانلیق نجابتیندن دوغولان و اؤز عنعنه‌لرینه صادق قالانلارین سسی ایدی. بو سس عهد پیمانینا وفالی قالانلارین و اؤز نفسینین اؤنونده پولاددان حصار چکیب دؤزنلرین سسی ایدی. بئله اولماسایدی، شنلیک قوروب، توی توتماغین معناسی دا اولا بیلمزدی. بیر آزدان سونرا یئنه فاطمانین یانینا قاییتدیم. باخیشلاری یئنه معنالی ایدی. فاطما ایله منیم باره‌مده کندیمیزده چوخلو شایعه‌لر یاییلمیشدی:

"اونلار تویلارینی چوخدان ائلییبلر. ایندی توی توتماغین نه معناسی واردیر"، دئینلرین سهو ائتدیکلری آرتیق بللەنیردی. ایندی فاطما مغرور و دؤیوشلردن فاتح چیخان سرکرده‌لر کیمی قارشیمدا دایانمیشدی. فاطما منیم الیمدن توتوب یئره اوتورماغا دعوت ائدیب دئدی:

- من نئچه گوندور گئجه‌لر یاتا بیلمه‌میشم. حتی خینایاخدی گئجه‌سی ده، سحره کیمی یوخوم آپارماییب. ایندی ده بیلیرم یوخوم آپارمایاجاق. گل بیر ناغیل دانیش، قوی کئچن گئجه‌لرین یورغونلوغو جانیمیزدان چیخسین. آخی سنین ناغیل دانیشماغین منه آنا لایلاسیندان دا شیرین گلیر. من فاطمانین گؤزلرینه باخا- باخا دئدیم:

- منیم فاطمام! ناغیللارین هامیسی افسانه‌دیر. آمما بیر حقیقی ناغیل واردیر. او دا شاهدی اولدوغوموز و اونونلا یاشادیغیمیز اؤز عشقیمیزدیر. بو دؤرد ایللیک عشقی اؤز خاطریندن کئچیرسن یوخون گلمزمی؟

فاطما سالینمیش یئرین ایچینده اوزانیب اللرینی باشینین آلتینا قویوب دئدی:

- یوخ، اؤز عشقیمیزی دوشوننده هیجان بوتـون حـسّلریمی اؤز قوینونـا آلیـر. بئلـه بیـر زاماندا یوخودان صحبت گئده بیلرمی؟ سن منـیم خاطریمـه همـین او افـسانه دئـدیگین ناغیللاردان دانیش.

من درین فیکره گئدندن سونرا ایندیه قدر فاطمایا دانیشمادیغیم بیر ناغیلی باشلادیم:

قدیم زامانلاردا سلیمان آدلی بیر شاه وارمیش. بو شاه دونیـادا اولان بوتـون حیـوانلارین دیلینی بیلرمیش. بیر گون سلیمان شاه اؤز قوشونو ایله گئدنده گؤزلری یول کنارینداا، بیر قاریشقایا دوشور. سلیمان شاه خبر آلیر:

- آی قاریشقا، نه اوچون داشین اوستونده دایانیبسان؟

قاریشقا جاواب وئریر:

- سنین کیمی دونیایا گلیب- گئدن سلیمانلاری سایماقدان اؤترو.

سلیمان شاه تعجب ائدرک سوروشور:

- مگر منیم کیمی دونیایا نئچه سلیمان گلیب گئدیب؟

قاریشقا دئییر:

- سنینله یئتمیش بئش سلیمان دونیایا گلیب گئدیب.

سلیمان شاه خبر آلیر:

- سن بونو هاردان بیلیرسن؟

- باشیمین یئکه‌لیگیندن.

- باشینین یئکه‌لیگین هاردان بیلک؟

- قارنیمین نازیکلیگیندن.

- قارنینین نازیکلیگین هاردان بیلک؟

- قناعتیمدن.

- قناعتینی هاردان بیلک؟

قاریشقا سلیمان شاها باخیب دئییر:

- من بیر بوغدا ایله یئددی ایل دولانارام.

سلیمان شاه جدی حالدا دئییر:

- قاریشقا، من سنی امتحان ائده‌جه‌یم. سؤزون دوغرو اولسا هر نه ایسته‌سن سنه وئره‌جه‌یم، دوغرو چیخماسا منیم آغیر مجازاتیمی گؤزله.

دئییب امر ائدیر قاریشقانی بیر قوتونون ایچینه سالیب اؤزلری ایله آپاریرلار. بو قضیه‌دن یئددی ایل کئچیر. بو احوالات سلیمان شاهین یادینا دوشور. امر ائدیر قوطویا سالینمیش قاریشقانی گتیریرلر. سلیمان شاه قوطونون آغزین آچیر. باخیب گؤرور کی، قاریشقا بوغدانین دؤرده‌ده اوچ قسمتینی یئییب بیر قسمتی قالیب. سلیمان شاه قاریشقادان خبر آلیر:

- قاریشقا سن دئییردین بیر بوغدا ایله یئددی ایل دولانارام. آمما ایندی بوغدانین بیر قسمتی‌ده قالیب!

قاریشقا جاواب وئریر:

- سلیمان شاه ساغ اولسون. من بونو بیلیردیم کی، سیز عیش، عشرت و سیاست آدامیسیز. احتیاط ائتدیم کی، ممکندور من سیزین یادینیزدان چیخام. اودور کی، قناعت ائله‌دیم.

سلیمان شاه دئییر:

- قاریشقا! سنین سؤزلرین دوغرو چیخدی. دئی گؤروم ایندی مندن نه ایسته‌ییرسن؟

قاریشقا سلیمان شاها تعظیم ائدیب دئییر:

- منیم سیزدن بیر تمنّا واریمدیر!

-او ندیر؟

قاریشقا دئییر:

-منیم تمنّام بودور کی، قاریشقا تایفاسیندان وئرکی آلمایین.

سلیمان شاه تأخیر ائتمه‌دن دئییر:

- بو گوندن قاریشقا تایفاسی وئرگیدن آزاددیر.

قاریشقا سئوینجک حالدا سلیمان شاها تعظیم ائدیب دئییرل

- سلیمان شاه ساغ اولسون سیز صاباح تامام قوشونوز ایله منه قوناقسیز. ائرته‌سی گون قاریشقا اونلاری عمارتین داخیلینه دعوت ائدیردی. سلیمان شاه دروازه‌دن ایچری داخیل اولاندا قاریشقا دئدی:

- شاه ساغ اولسون بارماغینیزداکی اوزوگو وئرین. تشریف آپاراندا سیزه تقدیم ائده‌رم.

سلیمان شاه اوزوگونو قاریشقایا تحویل وئریب اؤز قوشونو ایله عمارتین داخیلینه وارد اولاندا حیرتده قالیر. اؤز-اؤزونه فیکر ائدیب دئییر:

- قاریشقایا باخ... دونیانین جاه جلالینی، جواهراتلارینی، داش قاشلارینی، آنتیک قیمتلی شئیلرینی بوردا گیزله‌دیب، منه دئییر قاریشقا تایفاسیندان وئرگی آلما.

خلاصه قاریشقا سلیمان شاهدان و اونون قوشونوندان یاخشی پذیرالیق ائدیب، اونلاری یولا سالاندا سلیمان شاه قاریشقادان اوزوگونو ایسته‌ییر. قاریشقا دئییر:

- سیزین اوزوگونوز قارشیداکی اوتاغین ایچینده‌دیر.

سلیمان شاه قارشیداکی اوتاغا وارد اولاندا اوردا ی‌ئتمیش بئش دنه اوزوگون شاهدی اولور. بو اوزوکلرین هامیسی بیر بویدا، بیر شکیلده ایدی و هامیسینین اوستونده سلیمان شاهین آدی یازیلمیشدی. سلیمان شاه تعجب ائده‌رک سوروشور:

- بو اوزوکلرین هانسی منیمدیر؟

قاریشقا جاواب وئریر:

- تفاوتلری یوخدور، هر هانسینی گؤتورسنیز فرقی یوخدور. من سیزینله یئددی ایل قاباقکی بیرینجی گؤروشوموزده دئمیشدیم کی، سیز دونیایا گلن یئتمیش بئشینجی سلیمان شاه‌سینیز.

بئله‌لیکله سلیمان شاه اوزوکلرین بیرینی گؤتوروب عمارتدن چیخاندا اوزونو قاریشقایا توتوب؛

-قاریشقا تایفاسی وئرگی وئرملیدیر، دئییب یولا دوشورلر.

قاریشقا سلیمان شاهین آردینجا باخا- باخا دئییر:

- من بیلیردیم کی، شاهلار اؤز عهدینه وفا ائدن دئییللر.

من بو افسانه‌نی فاطمایا دانیشدیقجا اونون گؤزلری گاه یومولور، گاه آچیلیردی. افسانه‌نین سون چاغلاریندا ایسه شیرین رؤیالارین ایچینده ایدی. منیم فاطمام یوخویا گئتمیشدی. من اونون یوخودا نه‌لر گؤردویونو بیلمیردیم. آمما فاطمانین یاناقلارینین، دوداقلارینین و گؤزلرینین هردن آرام- آرام ترپنمه‌سیندن اونون یوخودا هانسی رؤیالارین دریاسیندا اوزدوگونو حسّ ایده بیلیردیم. هردن بیر صورتینده گؤرونن ملایم تبسملر و بو تبسمدن یاناقلارینداوجودا گلن و چوخ سئودیگیم بالاجا چوخورلاری گورنده سحره کیمی فاطمانین یانیندا اوتوروب بو منظره‌یه تاماشا ائتمک ایسته‌ییردیم. او، شیرین یوخویا گئتمیشدی. من ده اونون کناریندا اوزانیب رؤیالاریندا اوزمک ایسته‌ییردیم. بوآندا فاطما تیتره‌ین کیمی اولدو. جمالینداکی نارین تبسملر یوخا چیخدی. فاطما اوزونه جدی بیر حال آلمیشدی. من اونون بو حالتینه دوام گتیرمه‌ییب اوزومو یانا توتدوم. بیر آزدان سونرا من ده شیرین یوخودا ایدیم. سحر تئزدن یوخودان اویاناندا فاطما چادراسینی باشینا اؤرتوب اوتاقدان چیخماق ایسته‌ییردی. او اوزونو منه توتوب دئدی:

:ا- بو گون گؤرملی ایشیمیز چوخدور. حه‌یط-باجا پیس حالدادیر. ایسته‌ییرم حیه‌طه سوپورگه چکیب ساهمانا سالام.

من گئیینیب حیه‌طه چیخاندا فاطما حیه‌طی سولاییردی. او دوز دئییردی، حیه‌ط- باجا پیس وضعیتده ایدی. دونن آشبازلارین قوردوقلاری اوجاقلار، دؤره‌سینده اولان قاب- قاجاقلار هر طرفی بوروموشدو. فاطما منه اشاره ائدیب دئدی:

- سن بو اوجاقلاری، قازانلاری آرادان گؤتور، سوپورمگی ایسه منیم عهدمه.

بو آندا آتا- آنام دا ائودن چیخیب بیزه قوشولدولار. پراکنده اولان قاب- قاجاقلاری بیر یئره ییغماغا باشلادیلار. یاریم ساعاتدان سونرا حیه‌ط یاراشیقا دوشموشدو. فاطما حیه‌طی سوپورندن سونرا ساموارا اود سالیب دودکئشینی اوستونه قویدو. آنام بیزیم صبحانه‌سیز اولدوغوموزو بیلیردی. اودور کی، سفره‌نی اوتاغا آپاریب قایماقدان، کره‌دن دوزوب بیزی قهوه خانه‌یه دعوت ائتدی. فاطما حیه‌طی سولاییب، سوپوروب قورتارمیشدی. اوتاغا گلن کیمی بئلینه باغلادیغی چادرانی آچیب بیر طرفه آتدی. یئنه

ده آخشامکی کیمی جلوه‌لنمگه باشلامیشدی. من اونون سفره باشیندا اوتورماسینا چوخ تله‌سیردیم. آخی من فاطما ایله بیرلیکده ایندیه قدر سفره باشیندا اوتورمامیشدیم. بو ایلک دفعه ایدی، ایکیمیز بیر یئرده، بیر سفره‌دن چؤرک کسیردیک. من بو حالتی گؤرنده مغرور آداملار کیمی عائله قوروب مستقل شکیلده یاشاماغی حسّ ائدیردیم. چتینلیک چکسم ده اؤز آرزولاریما چاتیب و عؤمرومون آخرینا قدر فاطما ایله شن حیات سوروب خوشبخت اولاجاغیمیزی حسّ ائدیردیم. گله‌جکدن کیمین خبری اولا بیلر؟ هئچ کیمین خبری اولمادیغی کیمی منیم ده خبریم یوخ ایدی. مثل وار: سن سایدیقلارینی سای، گؤر فلک نه سایبرا! نه ایسه ایندی آرزوسون چکدیگیم گون گلیب چاتمیشدی. فاطما ایله بیر سفره‌ده چؤرک کسیردیک. بیز سفره‌ده‌کی نعمتلره یوخ، بیر-بیریمیزه باخیر و بو باخیشلارلا گؤزلریمیزین بَکلرینده اولان اؤز شکیللریمیزی گؤروردوک. بئله آنلاردا فکر ائدیردیم، داها بوندان سونرا هئچ بیر قدرت بیزی بیر-بیریمیزدن آییرا بیلمز و بو محبت ایندیکی چاغلاریمیز کیمی قوجالیق چاغلاریمیزدا دا بیزی اؤز قوینونا آلاجاقدیر. ایندی تویوموزون ائرته‌سی گونو فاطما ایله من ایکیلیکده بیرگه حیاتیمیزین ایلک گونونو باشلامیشدیق.آمما من اونون بیر ایش دالینجا تلسدیگینی حسّ ائدیب سوروشدوم:

- دئیه‌سن تله‌سیرسن؟

او بلی دئییب سؤزونه دوام ائتدی:

- بیز حیه‌ط-باجانی ساهمانا سالدیق. ائولر ایسه قالیر، ممکندور قوناق گلسین...

من اونون سؤزونو کسیب دئدیم:

- قایدا بئله‌دیر کی، بیز اوچ گون گردکده اولمالی‌ییق. سن الینی آغدان قارایا وورمامالیسان.

فاطما تعجبله منه باخیب دئدی:

- نه دانیشیرسان. من بوردا اوتوروم آنان تک باشینا ائوده چالیشسین! ایشلری قورتاراندان سونرا یئنه سنین یانیندا اولاجاغام، دئییب اوتاقدان چیخدی.

او گئدندن سونرا اوتاغی بوش گؤروب داریخـدیم. مـن ده اونـون دالینجـا ائـوه گئتـدیم. دوغرودان دا کئچن آخشامکی تویون تـؤر-توکونتـولری هلـه اؤزونـو گؤسـترمکده ایـدی. فاطمانی ایشه مشغول اولان گـؤروب، گـزه- گـزه کوچـه‌یـه چیخـدیم. همیـشه عاشـقی اولدوغوم شریف دیکینه طرف یولا دوشدوم. ایندی یئنه ده کندیمیز آیاقلاریمین آلتینـدا ایدی. کند ایچینده گؤرونن آداملار منی شریف دیکینده گؤروب اوزون مدت باخـا- باخـا کئچیردیلر. منیم نظریم اؤز حیه‌طیمیزده ایدی. دئییردیم بلکه فاطما گؤزومه گؤرونـسون. بوندان قاباق اونو اؤز حیه‌طلرینده آختاریردیم. ایندی یادیما دوشدو کی، شـریف دیکینـه چیخاندان بویانا فاطمانین اؤز حیه‌طلرینه باخمامیشام. آخی فاطما دا باشقا قیزلار کیمـی دوغما ائولرینی ترک ائتمیشدی. ایندی منلـی، بیزلـی اولموشـدو. شـرقدن اسـن کولـک ساچلاریمی اوخشاییردی. طبیعت اؤز یاشیل دونونو تپه‌لره، دوزلـره سرمیـشدی. باهـارین بو چاغیندا یئرین آلتیندا، اوستونده، گؤیلرینده، بوتون جانلیلار سرمـست ایـدیلر. قانـادلی بـؤجکلر ویزیلـدایا- ویزیلـدایا سـاغا- سـولا اوچماقـدا ایـدیلر. قاریـشقالار داللارینـدا داشیدیقلاری اؤزلریندن بؤیوک یوکلری اؤز یووالارینا داشیماقدا، بیر- بیرلری ایله یاریـشا گیرمیشدیلر. نارین- نارین اسن ملایم کولکلر، قارشیمداکی کیچیک تپه‌نین یاماجلارینـدا بیتن و کؤنول آچان ککلیک اوتو کوللارینین عطرینی اطرافا یاییردی. اوزاقلاردا بوزگـوش داغلارینین دؤشلرینده گؤرونن قار لکه‌لری گونشین شعالاری آلتیندا پاریلـداییردی. بئلـه بیر آندا فاطما یادیما دوشدو. اونون، منیم کناریمدا یئری بوش گؤرونـوردو. طبیعتـین بـو جانلی چاغیندا و انسانی والئه ائدن بو منظره‌لردن فاطما محروم قالمیـشدی. اینـدی مـن تک ایدیم. گـزدیگیم، گؤردویـوم بـو سـیرانگاه‌لاردان اؤز فاطمامـا پـای آپارمـالی ایـدیم. یاخینداکی تپیه دوغرو گئدیب آرا- بیر بیته‌ن لاله‌دن، آغ و ساری گـوللردن بؤیـوک بیـر دسته باغلاییب و ایکی قسمته بؤلدوم. کنده طرف، ائویمیزه یولا دوشدوم. فاطما ایله آنـام حیه‌طده کیلیمی چیرپیـب ائـوه آپارمـاق ایـسته‌ییردیلـر. اول الیمـده‌کـی گـوللرین بیـر دسته‌سین مئهریبان زحمتکش آناما و ایکینجی دسته گولو ایسه فاطمایا تقـدیم ائـدیب، اونلارا اوزون عؤمور آرزو ائله‌دیم. "اوزون عؤمور" کلمه‌سی آغزیمـدان چیخانـدا فاطمـانین چهره‌سینده تبسمون یوخا چیخدیغینی حسّ ائتدیم. آمما من بونون سببینی باشا دوشـه

بیلمه‌دیم. ناهار چاغی بوتون عایله‌میز بیر سفره‌نین دؤره‌سینه ییغیلیب ناهار یئمه‌یینه حاضرلاشیردیق. فاطما منی کنارا چکیب دئدی:

- آتانا دئی‌کی، من آلتی آرشین خالچا توخوماق ایسته‌ییرم. لازیم اولان لوازماتی آلیب حاضر ائله‌سین، من ایشه باشلاییم.

جاواب وئردیم:

- منیم فاطمام، سن هله تزه گلینسن، بو مسئله باره‌سینده سونرا دانیشاریق.

او جدی شکیلده دئدی:

- یوخ من بئکار اوتورا بیلمرم.

گوله- گوله جاواب وئردیم:

- بس بو باره‌ده آتام ایله سن اؤزون دانیشسان داها دا یاخشی اولار. بونونلا سن اؤزونون جسارتلی، ایشگوزار اولدوغونو آتاما ثابت ائدرسن.

فاطما منیم سؤزلریمی تصدیق ائدیب دئدی:

- عیبی یوخدور. اؤزوم آتانلا دانیشارام.

بیر آزدان سونرا هامیمیز سفره باشیندا ایدیک. بیز بئش قارداش بیر باجی ایدیک. بؤیوکلری من ایدیم. کیچیگیمیز باجیم زهرا ایدی. ناهاردان سونرا فاطما خالچا توخوماق مسئله‌سینی آتاملا آرایا قویدو. آتام دا راضی اولوب دئدی:

- من صاباحدان بو ایشه اقدام ائده‌رم.

بئله‌لیکله گونلریمیز خوش کئچیردی. تویوموزون اوچونجو گونو هاجر خانیم "آیاق آچدی" اوچون بیزی عایله‌لیکله قوناق چاغیردی. بو قوناقلیق اؤز صمیمیلیگی ایله ان صفالی قوناقلیق ایدی.

اون گونه یاخین ایدی مئهریبانا آز گئدیب گلیردیم. بونا گؤره ده ستارین دوکانیندا ایشلرین نه یئرده اولدوغوندان، دئمک اولار کی، خبریم یوخ ایدی. صاباحیسی گون مئهریباندا ایدیم. بو دفعه ستارین دوکانینا وارد اولاندا قاباقکی قیزغین مباحثه‌لردن خبر یوخ ایدی. شوروی قوشونونون آذربایجانا وارد اولوب، رضاخانین قاچماسیندان سونرا پوزغون حالا دوشن ژاندارم اداره‌لری، یئنی‌دن برپا اولموشدو. کندلردن باش گؤتوروب

قاچان اربابلار ایندی یئنه ده کندلره قاییتمیش و اؤز قدیمکی آسیب-کسمگیله کندلیلره دیوان توتوردولار. بیر زامان اؤز قینلارینـدا گیزلـه‌نـن مئهریبـان مرتجـع‌لـری، یئنـه ده باشلارینی اؤز قینلاریندان چیخاریب کندلرین مترقی آداملارینی تعقیب ائتمکده ایـدیلر. ستارین دوکانیندا بیر زامان جلسه حالیندا گئدن دانیشیقلاری، اینـدی گیـزلین شـکیلده حیاتا کئچیریردیلر. مئهریبانین اربابلاری اولان اسکندریلر اؤز جاسوسلاری ایله بـو، مـین ائولی کنده داها دا آرتیق مسلّط اولوب مئهریبان کومیتـه‌سـینی تعقیـب ائـدیردیلر. بونـا باخمایاراق کومیته اؤز فعالیّتینی داوام ائتدیریردی. تبریز کومیته‌سیله اولان سـیخ علاقـه گوندن-گونه محکمله‌نیردی. "وطن یولوندا" قزئتی دائیمی شکیلده مئهریباندا یـاییلیردی. بو قزئت نه اینکی آذربایجان، ایران حتی بوتون دونیادا گئدن حربی، سیاسـی جریـانلاری خالقلارین اختیاریندا قویوردو. وطن یولونـدا قزئتـی تامامیلـه آذربایجـان دیلینـده چـاپ اولدوغونا گؤره ساوادلی، و آز ساوادلیلارین آراسیندا رغبتله اوخونوردو. تبریز شـاعرلرینین شعرلری خصوصی اولاراق محمد بی‌ریانین ساطیرا ایله یازیلمیش اثرلری خالق طرفینـدن بؤیوک ماراقلا قارشیلانیردی. بو شاعرین او زامان یازدیغی اجتمـاعی شـعرین بیـر بنـدی ایندی ده یادیمدادیر:

یایدا هارای سال، باغیر، آی سرین اسکنجه‌بی
قیشدا گتیر شهره سات، تازه شیرین لبلبی
آروادی آل یانینا باشلاگینان مطلبی
بیشمیش شیرین لبلبی، آی سرین اسکنجبی

شاعر «اعتماد» بیر ژاندارمین دیلیندن بئله یازیردی:

آی خانکیشی واللاهی منیم رشوه جانیمدیر
اونسوز ایشیم آشماز بو منیم عزّ شانیمدیر

پول آدی گلن واختی چیخیر هوش باشیمدان
دشت ائیله‌میشم یئددی تومن خاللی هاشیمدان
خوشدور منیم ایندی کئفیم احمد داداشیمدان

آی خان کیشی واللاهی منیم رشوه جانیمدیر
اونسوز ایشیم آشماز بو منیم عز شانیمدیر

وطن یولوندا قزئتی منیم اؤز ادبی فعالیتیمده بؤیوک رول اوینایاراق، باکی‌دان گلندن سونرا دؤرد ایللیک سکوتو سیندیرمیشدیم. مکتبلی، کتابلی، دفترلی، قلملی، ایشیقلی بیر دونیادان، مکتبسیز، کتابسیز، قلمسیز قارانلیق بیر دونیایا قدم قویموشدوم. بو دونیادا معیشتین آغیرلیغی، محیطین دارلیغی، دونیا ایله علاقه‌نین اولماماغی منی اؤز پنجه‌سینده سیخیردی. ایکینجی دونیا محاربه‌سی بعضی چتینلیکلری آرادان قالدیردی. علاقه‌لر یاراناندان سونرا دونیانین هاراسیندا یاشادیغیمی حسّ ائتدیم. عدالتسیزلیک ایله مبارزه یوللاری آچیلمیشدی. کند اربابلاری یئنیدن کندلره قاییتسالار دا اؤز گله‌جکلرینه ایمانلاری یوخ ایدی. بئله بیر زاماندا باکی‌دان گلندن سونرا ایلک شعریمی یازمیشدیم. دئمک اولارکی، الیمه قلم آلان گوندن سونرا بو منیم ایکینجی "منیمدیر" آدلی شعریم ایدی:

عزیز وطن سنین دوغما ائلینده
بیتن لاله، آچان گوللر منیمدیر
بو شؤکتلی، عظمتلی تورپاغین
قوینونداکی ایگید ائللر منیمدیر

آسلان کیمی خالقیمداکی چوخ هنر
تاریخ بیلیر وقارلیدیر داغ قدر
بولبول کیمی نغمه دئین هر سحر
سازیمداکی سسلی تئللر منیمدیر

سعادتدن الهام آلسین ائلیمیز
گونش چیخسین، روشن اولسون کؤنلوموز

یوردوموزون شهرتیدیر دیلیمیز
بو شهرتلی شیرین دیللر مینمدیر

ایندی دوغما دیار گئیینیر الوان
وطن گؤیلریندن چکیلیر دومان
فخردیر کؤنلومه بو سؤز هر زامان
آذربایجان آدلی ائللر منیمدیر

بو شعری مئهریبان کومیته‌سینین واسیطه‌سیله وطن یولوندا قزئتی‌نین اداره‌سینه گؤندردیم. بیر آیدان سونرا مئهریبانا گئتمیشدیم. هله ستارین دوکانینا چاتمامیش شعریمین چاپ اولدوغونو منه خبر وئردیلر. او دؤرده هله اؤزومه تخلص سئچمه‌میشدیم. هاشم حسن‌زاده بیرینجی دفعه شعریمین آلتیندا درج اولموشدو. شعریمین قزئتده چاپ اولماسی، منیم سئوینجیمه سبب اولدو. مئهریباندا و اؤز کندیمیزده دوستلار آراسیندا شعر یازان کیمی تانینماغاباشلادیم. شعریم چاپ اولان وطن یولوندا قزئتینی ایللر بویو ساخلامیشدیم. بئله‌لیکله مئهریبان کومیته‌سی آغیر شرائطده اولسا دا اؤز ایشینه ادامه وئریردی. کومیته کند صاحبلرینین کندلیلر ایله رفتاریندان، اونلارین بیر ایل زحمت چکیب دریدن، قابیقدان چیخیب اله گتیردیکلری محصولو بهره و بعضی عنوانلارلا اللریندن چیخاریب، اونلاری فلاکتده قویماقلاریندان، مباشرلرین و ارباب نؤکرلرینین کندلیلری آغاجا باغلاییب شلاق ایله دؤیوب، تؤیله‌ده گونلرله حبسده ساخلامالاریندان، تهرانین فاسد حؤکومتینین آذربایجانا اؤگئی گؤزو ایله باخدیغینا گؤره اونون اقتصادی وضیعیتی‌نین گونو-گوندن آغیرلاشماسیندان، آذربایجانین تاخیلینی تهرانا داشینیب قوندارما باهالیق یارانماسیندان، شهرلرده بئکارچیلیغین آرتماسیندان، کندلیلرین اؤز اکینچیلیک ایشلریندن ال چکیب تهرانا کؤچمه‌سیندن و س. بو کیمی مهم مسئله‌لرله مشغول اولوردو. ایکینجی دونیا محاربه‌سی خارجی خبرلر ایچینده مهم یئر توتوردو. فاشیزمین یالانچی تبلیغاتی ایله مبارزه آپارماق، اونلارین ایچ اوزونو آچیب خالقا

گؤســترمک، هیتلــرین جبهــه‌لــرده الــه گتیردیگــی مــوفقیتلرین دونیــا خــالقلارینین قهرمانلیقلاری نتیجه‌سینده آرادان گئتمه‌سیندن گئدیردی.

بئله‌لیکله بو مترقی قوه‌لرین قاباغیندا بعضی قارا گروه‌لار دا وار ایـدی کـی، کومیتـه‌نـین حرکتلرینی نظارت آلتینا آلیردیلار. کومیته‌نین هر آتدیغی آددیمـی اؤز عـالی مقاملارینـا یئتیریردیلر. بو عالی مقاملار مئهریبـانین بؤیوکلـو-کیچیکلـی اربـابلارین قولچومـاقلاری ایدی. بونلارین ایچینده ائله روحانی نمـالار دا وار ایـدی کـی، اونلاریـن تـدبیرلری فاسـد دربارین خیرینه تامام اولوردو. اونلار آلان‌بیراغوش ماحالینین اربابلاری ایلـه البیـر اولـوب کنـدلیلره ربـا ایلـه پـول وئریردیلـر. او دؤرده اولان قوراقلیـق ایللـری کنـدلیلری الـدن سالمیشدی. مال-داوارین سایی آزالیردی. ماحـالین آردالان آدلـی کنـدی‌نـین اربـابلاری بوندان استفاده ائدیب ربا ایله بیره بئش پول وئریب کندلیلری سـویوردولار. بـو دا پهلـوی سولاله‌سی‌نین خیرینه قورتاریردی. او زامانلار آلان‌بیراغوش ماحالیندا شرعی و اجتمـاعی مسئله‌لره میرزه‌حبیب صدری یئتیشیردی. اونون وئردیگـی حـؤکملر سـورغو - سوالـسیز اجرا اولونوردو. او مترقی حرکتلرین دوشمنی ایدی.

۱۳۲۱- نجی ایلین باهاریندان ایکی آی کئچیردی. بو، ایلین ان حـسّاس واختـی ایـدی. کؤهنه محصول قورتارمیش، یئنی محصولون اله گلمه‌سینه بیر آیدان چوخ قالیردی. بئلـه بیر زاماندا دوخسان فاییز جوتو اولان اکینچیلراؤز روزیلرینی قورتاریردیلار. نه ایسه خرمن واختینا قدر دؤزمه‌لی ایدیلر. بعضیلری قویونلارین سـودو ایلـه، چـوخ عایلـه‌لـی‌لـر ایـسه حیوانلارین ساتیب بوغدا آلماقلا دولانیردیلار. آمما هر کندده بیر نـؤع عایلـه‌لـر وار ایـدی کی، اونلارا"قارا" دئییردیلر. بونلارین نه یئرلری وار ایدی، ن ده جوت سورمه‌یه اؤکـوزلری. بئله عایله‌لـرین حیـاتی بیـر نئچـه قویـون کئچیـدن عبـارت اولـوردو و بیچـین واختـی بیچینچیلیک حاققی ایله گون کئچیریردیلر. بئله اونلارین معیشتی داهادا آغیـر اولـوردو. حیوانلاری آز اولدوغونا گؤره ساتیب تاخیل آللا بیلمیردیلر. بعـضی کنـدلیلر ده وار ایـدی کی، بونلارین بیر اؤکوزو اولوردو، مجبور اولـوردولار باشـقا بیـر اؤکـوزو اولانـلارلا شـریک جوت سورسونلر. بو شرایطده یاشایان کندلیلر مجبور قالیردیلار خرمنه قـدر بوغـدا بـورج

ائله‌سینلر. بئله بیر شرایطدن سو استفاده ائدنلر ده وار ایدی. هـر کـس اونـلاردان بوغـدا بورج ایسته‌سه ایدی، اؤز شرطلرینی آرایا قویوردولار. اونلار دئییردیلر:

– من سنه ایییرمی باتمان بوغدا بورج وئریرم هـر باتمـانی بـئش تـومن (اونـون قیمتـی)، خرمن واختی بوغدا هر نئچه‌یه اولسا او قیمتلـه (گونـون قیمتـی ایلـه) حـساب ائـدیب بوغدامی وئررسن. عایله‌سی آج قالان کندلی مجبور قالیب بو شرایطه راضی اولـوردو. بونـو دا دئمه‌لییم کی، آلتمیش ایل بوندان قاباقکی اقتصادین بو گونکو اقتـصاد ایلـه فرقـی وار ایدی. بو فرق عبارت ایدی:

اردبیل ده یاغیشین بول یاغماسیندان تاخیل دا فراوان اولوردوسا، سارابدا ایسه قوراقلیق اولماسیندان محصول دا آز تاپیلیردی. بئله‌لیکله اردبیل‌ده بوغدانین قیمتی اوجوز، سارابدا ایسه باها اولوردو. اردبیلدن سارابا بیر تون تاخیل داشینماق اوچون نقلیّات واسیطه‌لرینین اولمادیغینا گؤره اللی باش اولاغ لازیم اولوردو. بئله‌لیکله خرمن زامانی بوغدا ایکـی تـومن اولوردو. بورجلو کندلی ایگیرمی باتمان عوضینه، اللی باتمان بوغدا وئرملـی اولـوردو. بئلـه بیر آغیر شرطین آلتیندان چیخماق ضعیف کندلیلره آغیر باشا گلیـردی. بهداشـت صـفر درجه‌سینده ایدی. قیرخ پارچا کنـدی اولان بیـر ماحـالین بیـر حکیمـی ده یـوخ ایـدی. ناخوش اولوب یاتاغا دوشن آداملار ساغالمادان دونیادان کؤچوردولر. بیز باکی‌دان گلنـدن سونرا منیم نظریمی جلب ائدن و حیرته گتیرن کند اهلینین گئیدیکلری پالتارلار ایـدی. ایشین آغیرلیغینـدان و مـالی جهتـدن گئریـده قـالان کنـدلیلرین پالتـارلاری اولـدوقجا آجیناجاقلی حالدا گؤرونوردو. سـاده پارچـادان تیکـیلن کؤینـک و شـالوارلار اؤز رنگینـی ایتیرمیش و نئچه یئردن یاماقلی اولوردو. حتی باشلاریندا‌کی پاپاقلارینی یاماقلی گؤرنـده تعجب ائدیردیم. مـال حیـوانی چـوخ اولان کنـدلیلرین آغ یونـدان ایریلیـب توخونمـوش پالتولاری اولوردو. اونلار بو پالتولاری یالنیز سویوقدان قورونماق اوچون یـوخ، آبیرلارینـی اورتمک اوچون گئییردیلر. باشقا کندلره گئتمک ایسته‌ین کندلیلرین حتماً بئله پالتو سـو اولمالی ایدی. چونکی پالتونون آلتینداکی کؤهنه پالتارلار باشقالارینین نظرینـدن گیزلـی قالیردی. اودور کی، پالتو آدامین آبروسـودور دئییردیلـر. بئلـه پالتوسـو اولمایـانلار ایـسه لازیمی واختلاردا یاخین آداملاریندان "بیرووز" پالتو آلیب گئییردیلر.

بیز باکی‌دان گلنده اؤزوموزله حدیندن آرتیق لباس گتیرمیشدیک. آتام بو لباسلارین بیر قسمتینی قونوم-قونشولارا پایلادی. قالانلارینی ایسه اوچ ایلین عرضینده هامیسینی گئییب کؤهنلتدیک. تزه‌سین آلماق امکانیمیز اولمادیغینا گؤره ازلده حیرت و تعجوب ائتدیگیم کندلیلرین شکلینه دوشدوم. چؤلده قوزو اوتاراندا آیاغیمدا چاریق، اگنیمده کؤهنه پالتاردان باشقا آیری گئییم اولمازدی. من باکی‌دا مکتبده درس اوخویاندا مدیر، قاپی آغزیندا دایانیب ایچَریه داخل اولان اوشاقلارین پالتارلارینا، آیاق‌قابیلارینا دقتله باخاردی. پالتارلار چیرکلی، آیاق‌قابیلار رنگسیز اولسایدی، اونون علتینی خبر آلاردی. ایندی او گونلری آرخادا قویموشدوم. ایندی، نئجه دئییرلر؛ پالازا بورونوب ائل ایله سورونوردوم. آمما بئله بیر حالا دوشمه‌گیمه افسوس ائتمیردیم. ایشیقلیقدان چیخیب قارانلیغا دوشمک منه عادی بیر مسئله کیمی گؤرونوردو. آخی من بی‌سواد دئگیلدیم. آخی من یئددی ایل درس اوخوموشدوم، چوخلو کتابلار مطالعه ائتمیشدیم، ناغیللار اؤیرنمیشدیم، دونیادا اولان خالقلارین اکثریتینین مندن ده آغیر شرایطده یاشاماقلاریندان خبریم وار ایدی. اؤزومون فئودال بیر اؤلکه‌ده قرار توتدوغومو بیلیردیم. بونا گؤره ده هر بیر چتینلیگین اؤنونده دایانماغی باجاریردیم. منی سارسیدان جمعیّتده اولان عدالتسیزلیک، ظلم، فسادین اولماسی ایدی. بونون مبارزه یوللارینی اؤیرنملی ایدیم. بو یوللار ایندی اؤنومده ایدی. بو مبارزه‌ده هر طرفلی ایشه باشلامالی اولاجاقدیم. بو دا ایستر شعریم و قلمیمله، استرسه ده اؤز وجودوملا اولا بیلردی. مئهریباندا یارانان کومیته‌ده اولان فعالیتیم بو مبارزه‌یه بیر آددیم اولاراق یوللاریمی ایشیقلاندیریردی. هله برکه، بوشا دوشمه‌دیگیم اوچون یوللارین ائنیش یوخوشلارینی تانیمیردیم. بو باره‌ده معلوماتیمی آرتیرماق اوچون مطالعه‌دن اؤترو لازیمی کتابلار اختیاریمدا یوخ ایدی. نه ایسه بو مبارزه یوللارینین نه قدر اوزون اولدوغونا اینانیردیم. نهایت بو قارانلیق سکوتو پوزماق و اونون یئرینده ایشیقلی طنطنلی حیات، یئنی دونیا یاراتماق اوچون هر بیر فداکارلیغا جان آتیردیم. ایندی ایسه یئنه فاطمانین اؤز کناریمدا اولماسی منی داهادا روحلاندیریردی. آمما افسوس کی، منیم فاطمام بو مبارزه یوللاریندان ایندی هئچ بیر شئی بیلمیردی. آمما گله‌جکده منه حیات یولداشی اولدوغو کیمی، یول یولداشی دا

اولاجاغینا اینانیردیم. بئله کی، فاطما بیزیم ائویمیزه گلنـدن سـونرا عایلـه‌میـزده بؤیـوک ده‌ییشیکلیکلر عمله گلمیشدی. او ائو ایشلرینی تامامیله اؤز الینه آلمیشدی. ایللـر اوزونـو استراحت بیلمه‌ین آنامین زحمتـی آزالمیـشدی. ائـویمیزین هـر گوشـه‌سـیندن سـلیقه، ساهمان نظره چارپیردی. فاطما بیر گلین کیمی منیمله ائوله‌نندن سونرا من داهـا اونـون کؤلگه‌سینی ایزله‌مک اوچون شریف دیکینه چیخمیردیم. او اینـدی اؤز کناریمـدا ایـدی. سونـسوز گئجـه‌لـرده اولـدوزوم، ناخیـشلی گونلریمـده گونـشیم اولموشـدو. او باهـار چیچکلرینین عطرینی اؤزو ایله گتیرمیشدی. هر انسان قلبینی اوخشایان شیمال و شـرق کولکلری‌نین شئهلی طراواتی ائویمیزه دولموشدو. سانکی قیسقانج طبیعت رحمته گلیـب و هله ایندیه قدر بیر که‌سه بخش ائتمدیگی محبتی بیزیم آیاغیمیزا سپمیـشدی. سـانکی بو باهار چاغیندا کؤوشنیمیزین هر طرفینده بیتن الوان چیچکلرین قوخوسو کنـدیمیزین اوستونه قونوب ائویمیزین سوراغین آلیردی. اینـدی فاطمـا ایلـه منـیم، سـئوینجیمیزدن چکدیگیمیز قهقهه‌لرین گور سسی محبـت عـالمینین گؤیلرینـه یـاییلان بیـر دؤرده هـر ایکمیز بیرگه مین ائولی مئهریبـان کنـدینین یانینـدان آخـان "چکـی" چایینـا گئتملـی ایدیک. آتام فاطمانین توخوماق ایسته‌دیگی آلتی آرشین خالچانین خاما و ایپلرینی آلیـب گتیرمیشدی. ایندی بو خامالاری یویوب بویاماق لازیم ایدی. بوردا بیر سوال قاباغـا گلیـر: نه اوچون خامالاری کندیمیزین یانینداکی "آجی" چایيندا یوخ، التی کیلومئترلیکده اولان چکی چایینا آپاریردیق؟ سببی بـودور: کنـدیمیزین بؤیرونـده آخـان آجـی چـای، باهـار چاغیندا لئهلی اولور. بئله سودا خامالاری یوماق اونـون رنگینـده، جلاسـیندا پـیس تـأثیر بوراخیر. آمما چکی چایی داغلاردان آخیب گلن سئل چایی اولدوغونا گـؤره اونـون سـویو دورو اولوردو. بونـدان باشـقا بـو چـایین یاتاغینـدا "زینـه" نـارین بـولاقلار واردیـر. چـای قورویاندان سونرا بو زینـه بـولاقلار یئـردن چیخیـب گؤلمـه چـه‌لـر وجـودا گتیریـر. بـو گؤلمه‌چه‌لردن دائیم سو آخیر. حتی مئهریباندا اولان خالچا توخویـانلار دا، خامـالاری بـو چایدا یویوردولار. بئله‌لیکله بیز سحر تئزدن یوخودان اویانیب، خامالاری اولاغین اوسـتونه آتیب یولا دوشدوک. بو بیرینجی دفعه ایدی کی، فاطما ایلـه "یـول" یولداشـی اولـوردوم. اولاغ قاباقدا گئدیر، بیز ده اونون دالینجا حرکت ائدیردیک. هاوا هله قیزمامیشدی. یولـون

قیراغینداکی گؤی زمیلرین عطری اطرافی بوروموشدو. سونبوللرین باشینا قونان قیرمیزی قانادلی حشراتلار اویان-بویانا اوچماقدا ایدیلر. بیز آجی چایین کناری ایله چکی چایینا طرف گئدیردیک. بیر ساعاتدان چوخ یولوموز وار ایدی. "مختار شامی" آدلی بیر یئردن کئچنده من فاطمایا دئدیم:

- بو یئر یادیندا وارمی؟

فاطما قیزارمیش حالدا گوله- گوله جاواب وئردی:

- بئله یئر هئچ یاددان چیخارمی؟

بورا بیزیم ایکی دفعه گؤروش یئیرمیز اولموشدو. بورا اوندا خلوت اولان بیر یئر ایدی. فاطما جمیله ایله بیرگه یئملیک درمک بهانه‌سی ایله بورا گلردیلر. فاطمادان سوروشدوم:

- سن او زامان گؤروشه گلنده اؤزونو نئجه حسّ ائدیردین؟

فاطما جدی حالدا جاواب وئردی:

- دوغروسو قورخوردوم. دئییردیم، منی بوردا گؤرسه‌لر جاماعات آراسیندا آبروم گئدر. قارداشیم منی اؤلدوررردی.

من فاطمانی امتحان ائتمک اوچون یئنه سوروشدوم:

- من بو گؤروشلردن سونرا دالییا چکیلسه‌یدیم او زامان نه ائدردین؟

فاطما دقتله اوزومه باخا- باخا جاواب وئردی:

- سن نه دانیشیرسان؟ آللاه گوسترمه‌سین. من اؤزومو محو ائدردیم. آمما من سنی یاخشی تانییردیم. یادیندامی سؤ تفاهم اولان گونلر نه حالا دوشموشدون؟ او زامان من سنین سئوگینه ایناندیم.

من ده فاطمانین بو سؤزلرینی اورکدن دئمه‌یینه اینانیردیم. اؤزومده غرور حسّ ائدیردیم. بئله بیر آغیللی اینانملی بیر گؤزل ایله ائولنمگیمه خوشحال ایدیم. یول اوستونده اولماسایدیق اونو باغریما باسیب گؤزلریندن اؤپردیم. نه ایسه بیز یولا کؤرپو سالمیشدیق، صحبتیمیز گول آچمیشدی. تبریزدن گلن یول آجی چایین اوستوندن کئچیردی. اونا گؤره ده بو یولدا گل-گئت چوخ ایدی. سول طرفده رجه‌ل، کووه، زرنه، کندلری گؤرونوردو. مئهریبان کندی ایسه قاباقداکی دیکلرین او طرفینده اولدوغو اوچون گؤزه

گؤرونموردو. نهایت مئهریبان گؤرونن دیکین اوستونه چیخدیق. بوردان هر طرف گؤرونوردو. جمالوو کندی، اهره گئدن یولدا قرار توتان گویجه‌بئل، کئچی‌قیران، گدیکلری گؤز قاباغینداایدی. مئهریبان کندی باغلی- باغاتلی اولدوغونا گؤره ائولر گؤزه گؤرونموردو. گونون قیزمار چاغیندا چکی چایینا چاتدیق. سویو دورو اولان بیر گؤلمه‌جه تاپیب، خامالاری اولاغین اوستوندن گؤتوروب ایشه باشلادیق. دوغروسو من خاما یوماقدان هئچ نه بیلمیردیم. آمما فاطما بو ایشده اوستاد ایدی. او دفعه‌لرله بو چایا خاما یوماغا گلمیشدی. خامالاری سویا سالاندان سونرا اونلاری آیاخلاماق لازیم ایدی. نهایت خامالار سویون آخاریندا بیر مدت قالمالی ایدیلر. خامالاری سویون آخارینا قویاندا ناهار واختی ایدی. فاطما کنددن گتیردیگی سفره‌نی آچیب ایچینده‌کی قاتیق، قایماق و پئندیری اورتایا قویدو. اوزون یول گلیب ایشله‌یندن سونرا بو ناهاری اشتها ایله یئدیک. بیر مدتدن سونرا خامالاری سودان چیخاردیب ایستی چای داشلارنین اوستونه سردیک. ایندی یودوغوموز خامالارین قوروماسینی گؤزله‌ملی ایدیک. من حیاتیمیزین گله‌جگی باره‌ده چوخ دؤشونوردوم. دوغروسو فاطمانی چوخ قیسقانیردیم. فیکر ائدیردیم من فاطمادان قاباق دونیادان گئتسم او اره گئده‌جکمی؟ اؤزومه وئردیگیم بو سوالین قارشیسیندا عاجز قالیردیم. جاواب تاپا بیلمه‌دیگیم اوچون فیکر عالمینه گئدیردیم. اؤز- اؤزومه؛ "من حتی اؤلندن سونرا دا هئچ کیمین الی فاطمایا دَیمه‌ملیدیر!" دئییردیم.

بئله فیکرلرین دوزگون اولمادیغینی او زامانلار درک ائده بیلمیردیم. ائله بیلیردیم کی، فاطما فقط مندن اؤترو یارانیبدیر. اونو او قدر سئویردیم کی، بیگانه آدی اورتالیغا گلنده قیسقانجلیق دریاسیندا غرق اولوردوم. بو مسئله‌نی فاطمه ایله آرایا قویوب صحبت ائده بیلمیردیم. خامالاری داشلارین اوستونه سریب بیر- بیریمیزین یانیندا اوتوردوغوموز حالدا یئنه بو خیاللار عالمینده اوزوردوم. حتی فاطمانین کناریمدا اولدوغونو اونوتموشدوم. او زامانلار بونو درک ائده بلیمیردیم کی، بو غلط فیکیرلر گله جکده منیم حیاتیمی باشقا بیر سمته سؤق ائتدیره بیلر. کاش او زامانلار بئله فیکرلر باشیمدا اولمایایدی. آما بو غلط خیاللار باشیمدا یووا سالیب گله‌جک حیاتیمی باشقا بیر عالمه آپاریردی. بو قارانلیق خیاللار منی اؤز قوینونا آلیب ساحلی گؤرونمه‌ین توفانلارین

قوجاغینا آتاجاغینی بیلمیردیم. آمما گله‌جکده نه‌لر باش وئردیگینی کیم بیلیر. من ائله بیلیردیم کی، فاطمادا، من ده، هرایکیمیز جاوانلیق دؤرانیمیزی یاشاییریق. هله گله‌جکده چوخ گونلر گؤره‌جه ییک. من دیزلریمی قوجاقلاییب فیکر عالمینده ایکن فاطما قولومدان توتوب دئدی:

- سنه نه اولوب، نه اوچون دینیب دانیشمیرسان؟ مگر گمیلرین غرق اولوب؟

اونون بو سؤزلری منی خیاللار عالمیندن آییردی. او شاد ایدی من ایسه غمگین. او گؤلوردو، من ایسه قارا خیاللاردا یاشاییردیم. قطعی قرارا گله‌رک فاطمانین گؤزلرینه باخیب دئدیم:

- منیم فاطمام، گل بیر عهد پیمان باغلایاق.

او، آغلینا هئچ بیر خیال گتیرمه‌دن خب آلدی:

- نه عهدی پیمانی؟

دئدیم:

- بئله بیر عهد پیمان کی، من سندن قاباق دونیادان گئتسم، سن اره گئتمه. سن مندن قاباق دونیادان گئتسن، من ائولنمه‌ییم.

بو سؤزلر دیلیمدن چیخان کیمی فاطمانین گؤزلرینی غم بورودو. دئدیگیم سؤزلره پئشمان اولموشدوم. من فاطمانی ایندیه قدر بئله پریشان گؤرمه‌میشدیم. دونیا منه قارالدی. اونون اللریندن توتوب دئدیم:

- منیم فاطمام، سنه نه اولدو؟ نه اوچون بئله پریشان خاطر اولدون؟ منی عفو ائت. اؤلوم مسئله‌سینی دیلیمه گتیردیم. بیز هله جاوانیق، حیاتیمیز آرخادادیر، کاش دیلیم لال اولایدی بو سوزلری دانیشمایایدیم.

فاطما غملی گؤزلریله باخیب منی یاندیرا- یاندیرا دئدی:

- بونو بیلیرم‌کی، من سندن قاباق دونیادان گئده‌جَیم. آما راضی دئییلم مندن سونرا سن سوبای قالاسان.

من فاطمانین غملی باخیشلارینا دؤزه بیلمیردیم. اودورکی، اختیارسیز گؤزلریمدن یـاش آخیردی. فاطما منیم گؤزلریمی یاشلی گؤرن کیمی چالیشدی اؤزونـو شـاد گؤسترسـین، تبسملی بیر حالدا دئدی:

– من سنین بو عهد پیمانینی قبول ائدیرم. آمما سنه بیـر وصـیتیم واردیـر. مـن سـندن قاباق اؤلسم، منیم باجیم سکینه ایله ائولن، راضی‌سانمی؟

راضییام دئدیم. منـیم رضـایتیمدن فاطمـا او قـدر سـئویندی کـی، بـورا چـای قیراغـی اولماسایدی بوینوما آتیلیـب منـی قوجـاقلاردی. بئلـه‌لیکلـه فاطمـا یئنـه اوّلکـی حالینـا قاییتدی. او دائیم گولوردو. اونون گولوشلرینده بیر عالم وار ایدی. گولنـده مرواریـده بنـزر دیشلری نمایـان اولـور، یاناقلارینـدا عملـه گلـن بالاجـا چوخـورلار گؤرونـوردو. سـکینه، فاطمادان ایکی یاش کیچیک ایدی. اوشاقلیق چاغیندا چیچک آزارینـا دوچـار اولـدوغونا گؤره سول گؤزونده آغ لکه وار ایدی. فاطمادا اولان مثبت جهتلـر سـکینه‌ده یـوخ ایـدی. سکینه اونون اوره‌یین‌ده اولدوغونا گؤره، باجیسی سکینه‌نـی آرتیـق درجـه‌ده، سـئویردی. همیشه اونون گلـه‌جگـی بـاره‌ده دؤشـونوردو. آممـا سـکینه فاطمـانین عکـسینه اولاراق باجیسینی منه قیسقانیردی. من فاطمانین گؤروشونه گئدنده اونون پـاخیللیغی توتـاردی. حیه‌طین اورتاسیندا دایانیب قارا- قیشقیریق سـالیب آغلایـاردی. هلـه مـن فاطمـا ایلـه نشانلی اولاندا بوتون عایله منیمله موافق ایدیلر. سکینه بونلارین عکسینه اولاراق بیزیملـه له‌ج ائدیردی. من بونلاری بیله- بیله فاطمانین وصییه‌تینـی قبـول ائتـدیم. آخـی یـاخین گله‌جکده باش وئرن جریانلاردان خبریم یوخ ایدی. من فکیر ائدیردیم: بیـزیم اؤلومومـوزه هله چوخ قالیر. او واختا قدر سـکینه ده حتمـا" اره گئـده‌جکـدیر. بـس منـیم بـو بـاره‌ده نگرانچیلیغیم اولمامالیدیر. فاطما ایله منـیم چکـی چاییـنـا خامـا یوماغـا گئتمـه‌گیمیـز، صاباحکی حیاتیمین عؤمور دفترینده قید اولموش ان مهم مسئله‌لردن بیری اولدو. ایندی گون چوخدان ایلیمیشدی. هاوا گئتدیکجـه بولودلاشـیردی. چـای قیراغینـدا داشـلارین اوستونه سردیگیمیز خامالار قوروموشدو. فاطماایله بیرلیکده اونلاری ییغیب کنـده طـرف گئتمه‌گه حاضیرلاشدیق. یاریم سـاعاتدان سـونرا بیـز یولـدا ایـدیک. یـول اوزونـو چـای کناریندا دانیشدیغیمیز صحبتلر هر ایکیمیزین بئینینه کؤلگـه سالمیـشدی. عهـد پیمـان

سؤزونو دیله گتیریب آرایا آتماقدا اؤز-اؤزومو دانلاییردیم. معلوم اولدوغو کیمی فاطما دا مبهم خیاللارین قوینوندا غرق اولموشدو. نه ایسه من اونو غم دونیاسیندان آییرمالی ایدیم. کولک فاطمانین تئللرینی اویناتماقدا ایدی. بو زامان واقفین مشهور قوشماسی یادیما دوشدو. آرانی خلوت گؤروب اوجادان اوخوماغا باشلادیم:

خومار- خومار باخماق گؤز قایداسیدیر
لاله تک قیزارماق اوز قایداسیدیر
پریشانلیق زولفون اؤز قایداسیدیر
نه باد صبادن، نه شانه‌دندیر

فاطما دقتله قولاق آسیردی. او منیم اوخوماغیمی سئویردی. اصلی کرم، یا طاهرمیرزه ناغیلینی اونا دانیشاندا آرادا گلن قوشمالاری سؤز ایله دئییینده، الینی منه طرف اوزادیب دئیردی:

- سن آللاه شعرلری آواز ایله اوخو.

من ده جاوابیندا دئییردیم:

- آخی یاخشی دئییل سسیمی قونشولار ائشیدر.

او یئنه تاکید ائدردی:

- ائله اوخوکی، فقط من ائشیدیم.

ایندی اونا واقفین بو شعرینی اوخویاندا کئچن سئودالی گونلریمیز اونون یادینا دوشوردو. فاطما غم دونیاسیندان آیریلمیشدی. مروارید دیشلری گؤرونوردو. من صحبتیمیزین آردی کسیلمه‌سین دئیه دئدیم:

- فاطما، من اؤزومو دونیادا خوشبخت حسّ ائدیرم. سن ده اؤزونو خوشبخت حسّ ائدیرسنمی؟

او گؤزلرینی افوقلره دیکیب دئدی:

- ساغلیق اولسا البته اؤزومو خوشبخت حسّ ائدیرم. آمما منی باجیم سکینه چوخ دوشوندورور.

- نه اوچون فاطما؟

- آخی ایندی اونون اون یئددی یاشی واردیر.

- من فاطمانین نه دئمک ایسته‌دیگینی درک ائدیردیم. اودور کی، جاوابیندا دئدیم:

- دونیادا ارسیز قالان کیمدیر کی. ساغلیق اولسا هامی ایشلر اؤز قایداسینا دوشر.

هاوا گئتدیکجه توتولوردو. اوزاقداکی داغلارین باشیندا ایلدیریم شاخیردی. کوله‌یین شدتی آرتماقدا ایدی. یولون قیراغینداکی بوغدا زمیلری یئل ووردوقجا دنیز کیمی ییرغالانیردی. بیز ایندی آجی‌چایین کؤرپوسوندن رد اولموشدوق. یاغیشا دوشمه‌مک اوچون اولاغی بیزله‌ییب فاطمانی تلسدیردیم:

- بیر آز جلد اولماق لازیمدیر. یورولمامیسان کی؟

او یوخ دئییب سرعتینی آرتیردی. بیر آزدان مختار شامینین کناریندان کئچنده اوزومو فاطمایا توتوب دئدیم:

- بو دا مختار شامی.

او منیم نه دئمک ایسته‌دیگیمی بیلیب دئدی:

- بلی، او گونلر ده یاددا قالان گونلردندیر. سونرا علاوه ائدیب سوروشدو:

- یئنه او گونلره قاییتماق ایسته‌ییرسنمی؟

فاطمانین بو سوالی منی چاشدیردی. گؤزلنیلمز بیر سوال اولدوغونا گؤره بیر آز فیکره گئدیب سونرا جاواب وئردیم:

- گئری قاییتماق امکانی اولمایان بیر زاماندا یاشاماغین نه فایداسی وار. آمما او گونلری بیر خاطره کیمی یاشاماق ایسته‌ییرم. اؤتن سئودالی گونلریمیز بیزیم اوچون هدف یوخ، واسیطه ایدی. ایندی ایسه هدفیمیزه چاتیب عایله یاراتمیشیق. بو بیزیم آرزوموزدور و بو آرزولارلا دا یاشامالییق.

گؤزلرینده حیات عشقی موج ووران فاطما سؤزلریمه قولاق آسا- آسا دئدیکلریمی تصدیق ائدیردی. یاغیش یاغماغا باشلامیشدی. کنده چاتماغا آز قالسا دا تلسمک لازیم ایدی. بیز کوچه قاپیسیندان ایچه‌ری گیرنده آنام بیزی قارشیلادی. او یودوغوموز خامالارا باخیب مبارک اولسون دئییب بیزی ایچری دعوت ائتدی. من خامالاری اولاغین

اوستوندن گؤتوروب ائوین بیر طرفینه قویـدوم. فاطمـا دا، مـن ده هـر ایکیمیـز یورغـون ایدیک. اؤز اوتاغیمیزا چکیلیب استراحته باشلادیق. فاطمانین یانـاقلاری قیزارمیـشدی. او خالچانی توخویوب قورتارماغا تله‌سیردی. من بو تله‌سمه‌یین علتین خبر آلدیم، دئدی:

- آتان بیزیم ائولنمه‌گیمیزه مانع اولوردو. اودورکی، تویوموز نئچـه ایـل تـأخیره دوشـدو. ایندی من ایسته‌ییرم سنین آتانا ثابت ائلییم کی، او منیم باره‌مده سـهو ائـدیردی. منـیم کیمی گلین الینه دوشموشدو، گرک قدریمی بیلئیدی.

فاطما دوز دئییردی. منیم اونون آغیللی بیر قیز اولماسینا هئچ بیر شبهم یوخ ایدی. اونـو منه سئودیرن خصلتلرین بیری ده اونون آغلی، کمالی ایدی. فاطمـا بعـضی واخـتلار ائلـه حکیمانه سؤزلر دئییردی‌کی، من حیران اولوردوم و بئلـه بیـر قیـزی سـئومه‌گیمـه فخـر ائدیردیم. من ایندی اونون اؤنونده دایانیب اللریمی چینینه قویوب دئدیم:

- منیم فاطمام، بیز اؤتن آجی گـونلری آرخـادا قویموشـوق. بیـز اؤز عـشقیمیزده غالـب چیخمیشیق. آجی گونلرین فیکرینی چکمک عوضینه صاباحکی گـونلریمیزین فیکرینـده اولمالییق. بونو دا بیلیرم کی، آتام دونن سنین قـدرینی بیلمیردیـسه صـاباح بیلـه‌جکـدیر کی، سنین کیمی بیر ملک آسماندان بیزیم ائویمیزه قـدم قویموشـدور. فاطمـا منـیم بـو خوشا گلیم سؤزلریمی ائشیدندن سونرا دئدی:

- یاخشی- یاخشی منی آز تعریفله، کاش آتان دا سنین کیمـی فیکـر ائـده ایـدی. مـن جاواب وئردیم:

- سنی من سئومیشم قدرینی ده من بیلمه‌لییم.

فاطما آیاغا دوروب اوتاقدان چیخدی. بیر آزدان سونرا الینده یودوغوموز خامـالاردان بیـر کلف ایله ایچری گیردی. خامانی منه گؤسترەرک دئدی:

- بوندان سونرا سنین ده ایشین تعیین اولونوبدور. گرک کؤمک ائـده‌سـن بـو کلافـلاری آچیب یوماق شکلینه سالاق.

بو سؤزلری دئییندن سونرا اوجادان امر ائتدی:

-قوللارینی آچ!

آچدیم. فاطما خاما کلفینی قوللاریمین اوستونه سالدی. ایپین اوجونـو تاپیـب سـاریماغا باشلادی. بیر آزدان سونرا بیز قیرمیزی رنگلی کلفـی آچیـب قورتارمیـشدیق. بئلـه‌لیکلـه ایکی گون ایشیمیز کلف آچماق اولدو. فاطما بو ایشلری قورتاراندان سونرا دئدی:

- هله‌لیک سنینله ایشیم یوخدور.اونو دا بیل کی، بو، ایشیمیزین اوّلیـدیر. هلـه آخیرینـا چوخ قالیب.

فاطمانین هر بیر ایشدن اؤترو منه وئردیگی بویوروقلاردان خوشوم گلیـردی. مـن اونـون هر امرینه حاضر ایدیم...

۱۳۲۱- جی ایلین یایی باشلانمیشدی. کندلیلر آرپا بیچینینه باشلامیـشدیر. هـر یئـرده قیزغین ایش گئدیردی. بوغدا زمیلری قینیندان چوخدان چیخسا دا هلـه آغارمامیـشدی. کندلیلرین روزیسی قورتاردیغینـا گـؤره بیچـدیکلری آرپـادان خرمنـده دؤیـوب دییرمانـا گؤندرمک ایسته‌ییردیلر. آمما اربابین مباشری کنده گلمه‌دیگینه گؤره هئچ کیم بو ایـشی گؤرمگه جسارت ائده بیلمیردی. کندلیلرین گـؤزلری تبریـز یولونـا دیکیلـی قالمیـشدی. اؤزلری اکیب اؤزلری بیچدیکلری محصولدان استفاده ائده بیلمیردیلـر. کنـدلیلردن بیـری (آدی یادیمدا دئییل) یوز باغ آرپانی خرمنده دؤیمه‌یه باشلادی. بو آدامین یئـری، اؤکـوزو یـوخ ایـدی. آرپاسـینی دردییـی زمینـی ده باشـقا قوهومـو، یوخـسول اولـدوغو اوچـون اکمیشدی. نوروز بایرامیندان بویانا اوندان- بوندان بورج ائله‌ییـب دولانمیـشدیلار. آروادی کنده ائو قالمامیشدی کی، گونده بیر چه‌رک آرپادان اؤترو مراجعه ائمـه‌مـیش اولـسون. اینـدی جـانی بوغازینـا گلـن بـو کنـدلی واری، یوخـو اولان آرپـانی خرمنـده دؤیمـه‌یـه باشلامیشدی. آخشام اوستو دؤیونو قورتاریب سوررو و گئجـه یاریـسی اولاغـلارا چاتیـب دگیرمانا آپاریر. ایکی گوندن سونرا آرپانی دارتیب کنده قاییدیر. ایندیه قـدر بـورج آلیـب یئدیکلری طلبکارلار وئردیکلری بورجلاری آلماغـا گلیرلـر. بیـر هفتـه‌دن سـونرا اربـابین مباشری کنده گلیر. کنده مباشر اولمادان خرمنده هـولا سـوروب آرپـا گؤتـورن آدامـی چاغیرتدیریر و اونو بی‌اجازه ایش گؤردویو اوچون بیر قویون (شیشک) جریمه ائـدیر. بئلـه ظلم، ناروا ایـشلر آذربایجـان کنـدلرینین هامیـسیندا برقـرار ایـدی. اودور کـی، کنـدلیلر اربابلارین ظلموندن جانا گلمیشدیلر و بو ظلم سـتمین الینـدن قورتارمـاق اوچـون بهانـه

آختاریردیلار. ماحالین باشقا کندلرینده قاسیم‌خانین دسته‌سی طرفینـدن اؤلـدورولن بیـر اربابین خبرینی ائشیدنده بوتون ماحالین کندلیلری خوشحال اولموشدولار. قاسـیم‌خـانین ساراب و آلان‌بیراغوش ماحالینـدا آیاغـا قالخیـب کنـدلیلری مدافعـه ائتمـه‌سـی، اونـون محبوبیتینی گون-گوندن آرتیریردی. اؤزلرینه گووه‌نن جاوانلار قاسیم‌خانین دسـته‌سـینه قوشولوردولار. اربابلار ایسه قورخویا دوشموشدولر. اؤزلرینی قوروماقـدان اؤتـرو اوبـاش‌لارا پول وئریب اونلاری اؤز اختیارلارینا آلیردیلار. بیزیم ماحالین بیر چوخ کندلرینـه صـاحب اولان آردالان خـانلارینین کنـدلیلره ائتـدیکلری ظلـم- سـتم قاسـیم‌خـانی داهـادا آجیقلاندیریردی. قاسیم‌خانین ساکنی اولدوغو "سوما" کندی ده بو خانلارین ایدی. دئمک اولار کی، ماحالین بیر چوخ کندلیلری آردالان خانلارینا بورجلو ایـدیلر. هـر کـس اونـلارا بورجلو اولسایدی داها او بورجون آلتیندان چیخا بیلمزدی. خانلارین مأمورلاری کنـدلرده گزیب اربابلارین طلبلرینی ییغماقلا کندلیلره دیوان توتوردولار. بورحونو وئره بیلمه‌یه‌نـین تؤیله‌سینی بوشالدیردیلار. بو، ائله بیر دؤورده ایدی کی، خـان اصـل بورجونـو آلمیـشدی. آپاردیغی مال حیوان ایسه اونون طلبیندن علاوه و نوزول پوللار ایدی. بـو حاقـسیزلیقلار، ظلملـر اؤز ایـشینی ماحالـدا گؤرمکـده ایـدی. هـامی گؤزونـو قاسـیم‌خانـا دیکمیـشدی. قاسیم‌خانین دسته‌سی گوندن گونه چوخـالیردی. بـو دسـته‌یـه سـلاح لازیـم ایـدی. بـو سلاحلاری اربابلارین اؤزونـدن زور ایلـه آلیـردیلار. ابـراهیم‌خـان، قاسـیم‌خـانین دوسـتو اسماعیلین الیندن چـوخ ناراحـات ایـدی. چـونکی اونـون قاسـیم‌خـانین دسـته‌سـیندن اولدوغونو بیلیردی. خان اؤز آداملارینا تاپشیریب دئییر:

- بو اسماعیلی او قدر وورون کی، اؤلسون، قانی منیم بوینوما.

بو خبری ایشیدن قاسیم‌خان ابراهیم‌خانا سفارش گؤنده‌ریر:

- ابراهیم‌خان سومانی ترک ائدیب گئتمه‌سن سنی آرادان آپاراجاغام!

بو خبری ابراهیم‌خانا یئتیریرلـر. او قورخویـا دوشـور. چـونکی او، قاسـیم‌خـانی یاخـشی تـانییردی. او بیلیـردی‌کـی، قاسـیم‌خـان دئـدیگینی ائـدن آدامـدیر. صاباحیـسی گـون ابراهیم‌خان گیزلین اولاراق عایله‌سیله سومانی ترک ائـدیر. سـوما کنـدلیلری بـو خبـری قاسیم‌خانا یئتیریب دئییرلر:

- خان اؤزو ایله سیلاح دا آپاریردی.

بو خبری ائشیدن قاسیم‌خان اؤز دسته‌سیله ابراهیم‌خانی تعقیب ائدیر و اونلاری تلخاب آدلی بیر کندده محاصریه آلیر. بیر ساعات آتیشمادان سونرا ابراهیم‌خان جانینین قورخوسوندان ائو اشیالارینی و سیلاحلاری کندده قویوب آروادی ایله آرادان چیخیر. بئله‌لیکله قاسیم‌خان اونلارین قویوب گئتدیکلری دؤرد قبضه آلمان بئرنو توفنگینه صاحب اولور. بو خبر ایلدیریم سرعتی ایله ساراب و آلان‌بیراغوش ماحالینا یاییلیر. بوتون کندلیلر سئوینیرلر. آمما باشقا کندلرین اربابلاری بو خبردن سارسیلیب قورخویا دوشورلر و بیلیرلر کی، صاباح بئله حادثه‌لر اونلاری دا گؤزله‌ییر. او دؤورده آلان‌بیراغوش ماحالینا نظارت ائدن ژاندارم پاسگاهی تبریز- ساراب جادداسینین کناریندا یئرله‌شن دوزدوزان کندینده ایدی. قاسیم‌خانین تلخاب‌دا اولان جریانی بو پاسگاها آغیر ضربه ایدی. بو ژاندارملار السیز- آیاقسیز کندلیلری دؤیمکده، سویماقدا، رشوه آلماقدا جلاد ایدیلر. آمما قاسیم‌خان کیمی جانیندان قورخمایان و باشیندا فداکار جاوانلارین توپلاشماسیندان قورخوردولار. اونلار بونو چوخ یاخشی بیلیردیلر کی، قاسیم‌خانلا طرف دوشمک اؤزلرینین آرادان گئتمکلرینه برابردیر.بونا گؤره ده اونونلا مدارا ائدیردیلر. قاسیم‌خانین اربابلارلا هر هانسی بیر کندده مبارزه‌سینی ائشیدنده سایمازیانا دولانیردیلار. من قاسیم‌خانین احوال روحیه‌سینی، اخلاقینی دوستلاری ایله اولان رفتاری باره‌سینده ده تحقیقات آپارمیشام. اونو گؤرنلر، یاخود دسته سینده اولان دوستلارینین هامیسی قاسیم‌خانی ملایم، خوش اخلاق، خالقا صمیمی، یوخسوللارا حدیندن آرتیق حؤرمت ائدن بیر آدام کیمی تعریفله ییردیلر. هر هانسی بیر کندده اربابلارین، کندخدالارین ستمینده اولان آداملارین کؤمه‌ییینه گئدردی. قاسیم‌خان "شاللی" آدلی بیر کندده اولان ووروشمادان سونرا بیر نئچه گون اورادان آرالی اولماغا مجبور اولور. شربیان کندینی اؤتوب، دره‌چی داغلاریندان آشیب اؤز دسته‌سی ایله بوستان‌آبادا گئتمک ایسته‌ییرلر. هله بوستان‌آبادا چاتمامیش بیر چوبانا راست گلیرلر. آج اولدوقلارینا گؤره چوباندان سود آلماغ اوچون اونا مراجعه ائدیرلر. قاسیم‌خان چوبانی آغلار گؤرنده تعجب ائدیر. آغلاماسینین سببینی خبر آلاراق سوروشور:

- اوغلوم نه اوچون آغلاییرسان؟

چوبان دئییر:

- آخی سیزین نه‌ییئیزه لازیمدیر کی، من نه اوچون آغلاییرام؟

قاسیم‌خان دئییر:

- بلکه سنه کؤمک ائده بیلدیک؟

چوبان جاواب وئریر:

- منیم دردیم ائله درد دئییل کی، سیز کؤمک ائده بیله‌سیز، دئیه اؤز دردینی دئمکدن چکینیر.

قاسیم‌خان سماجتدن ال چکمه‌ییب دئییر:

- اوغول نه اوچون دردینی بیزه دئمیرسن؟ اونو بیل کی، بیز سنه کؤمک ائده بیلمه‌سک، هئچ کیم کؤمک ائده بیلمز. بیزدن اوتانما دانیش!

چوبان قاسیم‌خانین ال چکمه‌دیگینی گؤروب بیر آز فیکره گئدندن سونرا آغلایا- آغلایا دئییر:

- منیم دردیم عشقدیر. کندیمیزده بیر قیزی سئویرم، او دا منی سئویر. آمما قیزین آتاسی من چوبان اولدوغوما گؤره قیزینی منه وئرمک ایسته‌میر.

قاسیم‌خان دئییر:

- سن جاوان اوغلانسان نه اوچون آغلاییرسان؟ اونو دا بیل کی، منیم آغلایان آدامدان خوشوم گلمیر. دئدیگین سؤزلر دوغرو اولسا، یعنی قیز دا سنی سئوسه سؤز وئریرم قیزین آتاسین راضی ائده‌رم. ایندی بیز نه سحر، نه‌ده گون اورتا هئچ نه یئمه‌میشیک، دور آیاغا بیزه بیر کاسا سود ساغ وئر آجیق. قیز طرفیندن هئچ نگران اولما آللاه کریمدیر.

چوبان قویونلاردان سود ساغیب، اوجاق قالاییر. قاسیم‌خانی و یولداشلارینی دویورور. قاسیم‌خانین بوستان‌آباد دا چوخ یاخین صمیمی بیر دوستو وار ایدی. هردن بیر اونا قوناق اولاردی. بوستان‌آباد او دؤرده اوچ یولون آیریجیندا اولان بؤیوک کنده اوخشایان بیر قصبه ایدی. گون باتاندان سونرا قاسیم‌خان اؤز دوستو ایله چوبانین مسئله‌سینی مطرح ائله‌ییر. دوستو چوبانین دئدیکلرینی تصدیق ائدیب دئییر:

- چوبانی من یاخشی تانییرام، قیـز دا اونـو سـئویر. آممـا آتاسـی قیزینـی اونـا وئرمـک ایسته‌میر.

قاسیم‌خان دوستونون واسیطه‌سیله قیزین آتاسینی اؤز یانینا چاغیرتـدیریر. قاسـیم‌خـان قیزین آتاسیندان سوروشور:

- قیزینی نه اوچون چوبانا وئرمک استه‌میرسن؟

قیزین آتاسی جاواب وئریر:

- منیم قیزیمین ائلچیسی چوخدور. هامیسینین واری، دؤلتی اولا- اولا قیزیمـی اونـلارا وئرمه‌رم.

قاسیم‌خان:

- بیلیرسن قیزین چوبانی حدیندن آرتیق سئویر؟

قیزین آتاسی دئییر:

- بو ایش قیزین یوخ، منیم سئومگیمه باغلیدیر.

قاسیم‌خان:

- سن اؤز قیزینین خوشبختلیگینی ایسته‌ییرسنمی؟

- بلی، ایسته‌ییرم.

قاسیم‌خان دئییر:

- سن قیزینی سئومه‌دیگی آداما وئرسن، نئجه خوشبخت اولا بیلر؟

قیزین آتاسی قاسیم‌خانین بو سوالینا جاواب وئره بیلمیر. قاسیم‌خـان سـؤزونون آردینـی توتور:

- سـن هـاردان بیلیرسـن بـو گـون چوبـان اولان آدام صـاباح آدلـی- سـانلی آدام اولا بیلمه‌سین؟ من صاباح سنین اجازه‌نله قیزینین و چوبانین شـیرنی ایچمـه‌سـینی تـشکیل ائده‌جیم. خرجی مخاریجی ده اؤز عهده‌مه.

بوستان‌آباد طرفلرینده قاسیم‌خانین آدینی ائشیتمیشدیلر. آمما اؤزونو تانمیردیلار. اینـدی ده اونو قاسیم‌خانین اؤز دوستوندان سونرا هئچ کیم تانیمیردی. اوچ گوندن سونرا شـیرنی

ایچیب که‌بین کسدیریرلر و چوبان اؤز آرزوسونا چاتیر. قاسیم‌خان اؤز دوستو و قیزین آتاسی ایله وداعلاشیب آیریلاندا، قیزین آتاسی دئییر:

- قیزیمی چوبانا وئرمه‌سئیدیم نه ائدردین؟

قاسیم‌خان جاواب وئریر:

- او زامان اؤزوم سنین قیزینین الینی چوبانین الینه وئره‌جکدیم. من قاسیم‌خانام.

قیزین آتاسی قاسیم‌خانین آدینی ائشیدن کیمی باشا دوشور کی، بو مسئله‌ده کیمین ایله طرف ایمیش. بئله‌لیکله قاسیم‌خان او گون بوستان‌آبادی ترک ائتمیشدی.

یئنه ده گدیکلری، داغلاری آشیب، آلان‌بیراغوش ماحالینا قاییدیر. سارابین "گؤللوچه" آدلی کندینده قاسیم‌خانین حاجی طهمز آدلی بیر دوستو وار ایدی. یوللاری او طرفه دوشنده اونا قوناق اولاردیلار. یئنه ده بوستان‌آباددان قاییداندا حاجی طهمزه قوناق اولورلار. اوندان آیریلاندا، قاسیم‌خان و یولداشلاری اونا پول وئریرلر کی، اونلارین عایله‌لرینه یئتیرسین. قاسیم‌خان سارابدا وضعیتی آغیر گؤروب اون گونلوک بیر-بیرلریندن آیریلماغی مصلحت گؤرور. قاسیم‌خان تهرانا، یولداشلاری ایسه تبریزه یا باشقا شهرلره گئدیرلر. حاجی طهمز، قاسیم‌خان و یولداشلاریندان عایله‌لری اوچون آلدیغی پوللاری اونلارا وئرمیر. بئله خیال ائدیر کی، قاسیم‌خان و یولداشلاری بو گون‌صاباح اربابلارین یا ژاندارملارین اللرینده اؤله‌جکلر و وئردیکلری پوللار اونا قالاجاقدیر. بوردان معلوم اولور کی، قاسیم‌خان حاجی طهمزی اؤزونه دوست سئچمکده سهو ائدیبمیش. ایندی او اؤزونو بؤیوک بیر خیانته حاضرلاییردی. مگر قاچاق نبینی اؤز سنگر یولداشی خیانت ائدیب آرخادان گوللّه ایله وورمادیمی؟

بو بیر ائل مثلی‌دیرکی، "آغاجی اؤز ایچیندن قورد یئیر". آذربایجانین گؤرکملی یازیچیسی اسماعیل شیخلی‌نین بو باره‌ده یازدیغی "دسته‌سی اؤزوموزدندیر" حکایه‌سی ماراقلیدیر. او یازیر:

"بؤیوک بیر مئشه‌ده بیر چنار آغاجی وار ایدی. بو چنار یاشدا، بویدا، بوخوندا مئشه‌ده‌کی آغاجلارین هامیسیندان باشدا دوروردو. بونا گؤره ده اونو مئشه‌نین آغ ساققالی سئچمیشدیلر. بیر گون نئچه آدام مئشه‌دن آغاج کسمه‌یه گلیرلر. اونلار گیزلین حالدا

آغاجلاری کسمه‌یه باشلاییرلار. مئشه آغ ساققالی‌نین مأمورلاری بو خبری اونا یئتیریب دئییرلر:

- بیر نئچه آدام مئشه آغاجلارینی کسیر.

آغساققال خبر آلیر:

- نه‌ایله کسیرلر؟

مأمورلار جاواب وئریرلر:

- اللرینده بالتا آدلی بیر شئی واردیر.

آغساققال خبر آلیر:

- بالتا نه اولان شئیدیر.

جاواب وئریرلر:

- دمیردندیر. پاریلداییر.

-دسته‌سی

-آغاجداندیر.

مئشه‌نین آغساققالی بو جاوابی ائشیدن کیمی دئییر:

- هه، دسته‌سی اؤزوموزدندیر.

دونیانین هر نؤقطه‌سینده گئدن صنفی مبارزه‌لرده بئله خایینلر اولموشدور. انسان قلبینین داخلی عالمینی اوخوماق ممکن اولمادیغی کیمی، بئله جاناوارلار قوزو جلدینه گیریب اؤز خیانتلرینی حیاتا کئچریرلر.

قاسیم‌خانین صاحب‌قیران آدلی بیر یولداشی وار ایدی. اونو اؤز آزادخواهلیق حرکتلری ایله هامی تانییردی. اونا گؤره ده اربابلار، کندخدالار اونا آت نعلبنده باخان کیمی باخیردیلار. صاحب‌قیران اؤزو یوخسول اولسا دا، گؤزو-کؤنلو توخ آدام ایدی. "شاللی" کندینین کندخداسی قولام، صاحب‌قیرانین مسافرتده اولماسیندان سوءاستفاده ائدیب اونون آروادینی زور ایله اؤز بزم‌لرینه گتیریب اویناماغا مجبور ائدیر. آروادین یالوارماسینا و گؤز یاشلارینا اهمیت وئرمیرلر. اونو مجلسین اورتاسینا ایته‌له‌ییب رقص ائتمگه وادار ائدیرلر. بو خبری ائشیدن صاحب‌قیران تصمیم اوتور کندخدا قولامی اؤلدورسون. بئله بیر

زاماندا قاسیم‌خان و یولداشلاری مسافرتدن قاییدیرلار. صاحب‌قیران قاسیم‌خانین یانینا گلیب احوالاتی اونا دانیشیر.

قاسیم‌خان دئییر:

- کندخدا قولام او قدر اجلاف، آلچاق آدامدیر کی، او اؤز آناسینا دا رحم ائله‌مز. من اونو چوخدان تانییرام. او کندخداسی اولدوغو کندین و باشقا کندلرین اهالیسینه حدیندن آرتیق ظلم ائتمیشدیر. ایندیکی سون حرکتی ده اولماسایدی من اونو جزاسینا چاتدیراجاقدیم. ایندی او اؤزو بو جزانی قاباغا سالمیشدیر.

قاسیم‌خان او گئجه‌سی اؤز یولداشلاری ایله کندخدا قولامین ائوینه گیریر. شیرین یوخودا اولان قولام سس-کویه اویانیر.

قاسیم‌خان دئییر:

- قولام، سن اربابلارلا البیر اولوب کندخداسی اولدوغون کندین و اطراف کندلرین اهالیسینه ظلم ائدیبسن. اونلاری سویوب تالاماقدا خانلارین خیرینه چالیشیبسان. کندلیلری تحقیر ائدیب انسان یئرینده قویمامیسان. میدانی اؤزونه آچیق گؤروب باشقاسینین ناموسونا توخونوبسان. من بو عمللریندن اؤترو سنین جانینی آلماق ایسته‌ییرم. توفنگین وارسا اؤزونو مدافعه ائت.

قولام آغلایا- آغلایا یالوارماغا باشلاییر. قاسیم‌خان دئییر:

- بو ناله‌لرین خیری یوخدور. اشهدینی دئی.

بئله‌لیکله کندخدا قولام اؤز جزاسینا چاتیر. همین آخشام قاسیم‌خان اؤز دسته‌سیله داغلارا چکیلیر. صاباحیسی گون بو خبر ساراب و آلان‌بیراغوش ماحالینا یاییلیر. خانلارین جانینا واهمه دوشور. کندلرده اولان اربابلار شهرلره قاییدیرلار. کندخدالار اؤز قینلارینا گیریرلر. کندلیلر ایسه بو خبردن شاد اولورلار. اربابلار یاواش-یاواش کندلیلردن آلدیقلاری بدعتلری لغو ائدیرلر. قاسیم‌خان نئچه گوندن سونرا یولداشلارینا دئییر:

- منیم سارابدا ایشیم وار. واجب اولدوغونا گؤره یولا دوشمه‌لی‌یم.

یولداشلاری دئییر:

- تک گئتمه‌یین یاخشی اولماز، اجازه وئر بیریمیز سنینله گئدک.

قاسیم‌خان راضی اولمور. اؤزو تک یولا دوشور. سارابدا ایشین گؤرندن سونرا یولداشلارینین یانینا قاییداندا یئیجه کندینه چاتمامیش ایکی نفر سیلاحلی ژاندارم ایله اوز-اوزه گلیر. قاسیم‌خانین کیچیک بئرنو توفنگی وار ایدی. بو توفنگین قونداغیندان و لوله‌سیندن کسدیریب بیر اسلحه کیمی پالتو سونون دال طرفینده گیزله‌دردی. ژاندارملار قاسیم‌خاندان شکله‌نیرلر. اوندان خبر آلیرلار:

- سن کیمسن؟

قاسیم‌خان آیری بیر آد دئییر. خبر آلیرلار هاردان گلیرسن؟ قاسیم‌خان جاواب وئریر:

- سارابدان گلیرم.

ژاندارملارین بیری دئییر:

- سن قاسیم‌خانا اوخشاییرسان. سنین جاییزن واردیر. دوش قاباغا، گرک بیزیمله سارابا گله‌سن. قاسیم‌خان دئییر:

- سیز نه دانیشیرسیز، قاسیم‌خان کیمدیر؟ من کندلی بابانین بیرییم. اهل عیال صاحبییم. سیز آللاه منی ایشیمدن گوجومدن قویمایین.

ژاندارملار دئییرلر:

- اولماز، بیز سندن شکلییک، گرک سنی سارابا آپاراق.

ژاندارملار قاسیم‌خانی قاباقلارینا قاتیب سارابا دوغرو گئدیرلر. سارابین یاخینلیغیندا ژاندارملارین بیری توفنگینی یولداشینا وئریب دئییر:

- بو توفنگی ساخلا، من سو باشینا چیخیب قاییدیرام.

ایندی بو ژاندارمین هر الینده بیر توفنگ وار ایدی. قاسیم‌خان یارانمیش وضعیّتدن استفاده ائدیب جلد حالدا توفنگینی چیخاردیب ژاندارمین اوستونه توتوب دئییر:

- تئز اول توفنگلری آت یئره. یوخسا بئینینی قیزدیرارام!

ژاندارم مات معطل قالیر. گؤره‌سن بو کندلی بابانین بیری بو بالاجا توفنگی هارادان گتیریب؟ تئز توفنگلری یئره آتیر و ایندی یعقین ائدیر کی، بایاقدان کندلیه اوخشایان آدام قاسیم‌خانین اؤزو ایمیش. قاسیم‌خان جلد توفنگلری یئردن گؤتوروب دئییر:

- اللرینی یوخاری قالدیر. بو زامان ژاندارمین یولداشی گلیر. احوالی بئله گؤرنده وحشته دوشور و یالوارماغا باشلاییب دئییر:

- سن آللاه قاسیم‌خان بیزیمله ایشین اولماسین. بیز اهل عیال صاحبی‌ییک، اوشاقلاریمیزی یئتیم قویما.

قاسیم‌خان توفنگلری یئردن گؤتوروب چیگنینه سالیب دئییر:

- سیزینله ایشیم یوخدور. آرخایین اولون. دوشون قاباغیما!

ژاندارملار اللری یوخاریدا قاسیم‌خانین قاباغینا دوشورلر. قورخولاریندان بنیزلری آغاران ژاندارملار خبر آلیرلار:

- بیزی هارا آپاریرسان؟

قاسیم‌خان جاواب وئریر:

- سیز منی توتدوغونوز یئره آپاریرام.

بئله‌لیکله قاسیم‌خان ژاندارملاری قاباغینا قاتیب یئیجه‌یه طرف آپاریر. ژاندارملار قاسیم‌خانین، سیزی اؤلدورمیه‌جییم سؤزونه اینانمیرلار. ائله خیال ائدیرلر کی، قاسیم‌خان اونلاری معین بیر یئرده اؤلدورمه‌یه آپاریر. یئنه یالوارماغا باشلاییرلار:

- قاسیم‌خان، بیزی بالالارینین باشینا دولاندیر، بیزه رحمین گلسین. بیزی باغیشلا، بیز سنین نؤکرین اولاریق.

قاسیم‌خان جاواب وئریر:

- منیم سیزین نؤکرچیلیگینیزه احتیاجیم یوخدور. اونو دا بیلین کی، من سیزین کیمی دئییلم. من قاسیم‌خانام، دیلیمدن چیخان سؤزو آیاقلامارام. سیزه دئدیم کی، اؤلدورمک مسئله‌سی یوخدور. سیزین سیلاحلارینیزی دا قایتاریب، اؤزونوزو ده بوراخاجاغام، آمما یئرینده. بونو دا سیزه دئییرم و اؤز فرمانده‌نیزه ده دئیین، منی و یولداشلاریمی تعقیب ائله‌مه‌سین! منیم ده سیزینله ایشیم اولماز. منیم بو مصلحتیمه اهمیت وئرمه‌سه‌نیز اربابلاری، خانلاری بوراخیب سیزین جانیزا دوشه‌جییه‌م. منه قاسیم‌خان دئیرلر، دئدیگیم سؤزلری یئرینه یئتیره‌رم. قاسیم‌خان سؤزونو ادامه وئریب دئییر:

– منیم دوشمنچیلیگیم بو یازیق کندلیلری غارت ائـدیب، سـویانلارلادیر. سـیز اونـلاری حمایه ائتسه‌نیز، سیز ده منیم دوشمنلریم حساب اولارسینیز.

بو زامان یئیجه کندی اوزاقلاردا گؤرونمه‌یه باشلامیـشدی. یـوللار خلـوت ایـدی. یئیجـه کندینه آز قالاندا قاسیم‌خان ژاندارملارا دئییر:

– سیز بوردا دایانین! من سیزین سیلاحلارینیزی او گؤرونن حصارین یانینـدا قویاجاغـام. من اورا چاتمامیش سیزین حرکت ائتمه‌یه حاققینیز یوخـدور. او واخـت‌کـی، مـن سـیزه علامت وئردیم، اوندا گلیب توفنگلرینیزی گؤتوروب دالییـا قاییدارسـینیز. مـن او حـصارا چاتمامیش حرکت ائتسه‌نیز اؤزونوزو اؤلموش بیلین.

قاسیم‌خان بو سؤزلری دئییب اونلاردان آیریلیب یـولا دوشـور. ژانـدارملار اینـدی یقـین ائدیرلر کی، داها اؤلوم اونلاری هده‌لـه‌میـر. اونـا گـؤره سـاکت دایـانیرلار. قاسـیم‌خـانین حصارین یانینا چاتماسینی گؤزله‌مه‌یه باشلاییرلار. بیر مدتدن سونرا قاسیم اونلارا علامـت وئریب گؤزدن یوخ اولور. ژانـدارملار گئـدیب حـصارین دیبینـدن تـوفنگلرینی گؤتـوروب راحات نفس آلیرلار. اونلار قاسیم‌خانین بو مردانه رفتاریندان خوشلاری گلمیشدی. آما بـو خبر هئچ بیر یانا یاییلمادی. بو حادثه‌دن خبر توتان فقط ژانـدارملارین فرمانـدهی اولـدو. فرمانده قاسیم‌خانین قورخوسوندان و اؤزونون بـی‌آبـرو اولماسـیندان چکینیـب اؤزونـدن یوخاری فرمانده‌هه ده گزارش وئرمه‌میشدی. ژانـدارملارا دئمیـشدی کـی، بـو مـسئله اؤز آرامیزدا قالسین.

یایین اوغلان واختی ایـدی. هـاوالار صـاف کئچیـردی. باهـارداکی یاشـیللیق گونـشین حرارتینـدن سـارالماغا باشلامیـشدی. سـوتول سـونبوللر سـاریلیق آزارینـا دچـار اولـوب باشلارینی ایمیشدیلر. بیر آی بوندان قاباغا کیمی یئر اوزونه یاییلمیش گؤی یونجـالاردان خبر یوخ ایـدی. هـر طرفـده سـاری کـوللارین آراسـیندا دریـسینی دگیـشمیش ایـلان قابیقلارینا راست گلمک اولوردو. قیزمار گونشین الینـه فرصـت دوشموشـدو. اؤز حرارتـی ایله الیندن گلنی اسیرگه‌میردی. فرصتی الدن وئرمه‌مک اوچون اکینچیلر قیـزغین ایـشه باشلامیشدیلار. کؤوشنین هر طرفینده بیچینچیلر اولگوج کیمی اوراقلارینی ایشه سـالیب بویونلاری چیگنینده‌کی ساری سونبوللری بیچمکده ایدیلر. کـورا یـوللاردا حرکـت ائـدن

جاوان اوشاقلار قاباقلاریندا‌کی خالوار چاتیلمیش اولاغلاری بیزله‌یه- بیزله‌یه "سودان گلن سورمه‌لی قیز" هاواسینی اوخویا- اوخویا کنده طرف حرکت ائتمکده ایدیلر. آتام ایله قارداشلاریم سحر تئزدن هاوا ایشیقلانمامیش "قوشا آرخاجداکی" بوغدا زمیسینی بیچمگه گئتمیشدیلر. من ایسه گون چیخاندان سونرا تک باشینا پیادا، اونلارا کؤمک ائتمگه گئدیردیم. یول اوستونده اکین بیچن کندلیلریمیز گونون بو واختیندا چؤله کئتمگیمی گؤروب سوروشوردولار:

-آغامیرهاشم، انشااله هارا بئله.

جاواب وئریردیم:

- "کپرگه"میزین یانینا گئدیرم. اونلار منیمله ظارافات ائدیب دئییردیلر:

- ایندی آخشامدیر، سیزین کپرگه‌نیز بیر آزدان سونرا کنده قاییداجاق.

من گوله- گوله اونلارین کرگه‌سینه دؤنوب یورولمایین، آللاه برکت وئرسین دئییب، کؤلگه‌لیکده قویدوقلاری سو کوزه‌سیندن سو ایچیب صحبته مشغول اولدوق. بو کرگه بئناماز آغانین کرگه‌سی ایدی. بیزیم کندده ایکی آغا یاشاییردی. بیری ناماز قیلان، دیندار اولدوغونا گؤره اونا ناماز آغا دئییردیلر. او بیریسینه ایسه ناماز قیلمادیغینا گؤره بئناماز آغا آدی وئرمیشدیلر. ایندی کرگه‌سینده اولدوغوم بئناماز آغا ایدی. او الینده‌کی اوراق ایله بیچدیگی بوغدا دسته‌سینی الینده توتوب همیشکی کیمی گؤزلرینی قییب، باشینی ترپه‌دیب سوروشدو:

-- نه وار، نه یوخ؟ مئهریبانا گئتمیشدینمی؟

من باشیملا اشاره ائتدیم:

- دونن گئتمیشدیم.

- تبریزده بیر خبر وارمی؟

جاواب وئردیم:

- ایشلر اؤز قایداسیندادیر.

او سؤزومو یاریمچیلیق قویوب دئدی:

- آلمانلارین قاباغینی کسیبلرمی؟

- نه اینکی قاباقلاری کسیلیب حتی دالییا اوتورماغا باشلاییبلار.

بئناماز آغا، "دالییا اوتوروبلار" سؤزونو ائشیدنده گؤزلری پاریلدادی. بئناماز آغا دا مهاجرلردن ایدی. اونلار بیزدن یئددی ایل قاباق باکی‌دان گلمیشدیلر. او باکی‌دا فهله ایشلمیشدی. اؤز ایشینده فعال اولدوغونا گؤره اونو "ساغ- سول" سئچمیشدیلر. ساغ، سول مسئله‌سسی بئله ایدی:

شورویده بیر فهله بیر جرمه مرتکیب اولسایدی، اونو همین فهله‌دن دفاع ائتمک اوچون فهله‌لر طرفیندن نماینده سئچیلردی کی، دادگاه‌دا شرکت ائتسین. ایندی بئناماز آغا کندیمیزین فعالاریندان بیری ایدی. او آز ساوادلی اولدوغونا باخمایاراق تشکیلانی ایشلره آز چوخ وارد ایدی. من بئناماز آغادان آیریلیب اؤز کرگه‌میزه طرف یولا دوشدوم. بیزیم کرگه‌میزده آتام و قارداشلاریمدان علاوه بیر بیچینچیمیز ده وار ایدی. کرگه‌ده قیزغین ایش گئدیردی. من اوراق ایله بیچه بیلمه‌دیگیمه گؤره الیمله یولماغا باشلادیم. آما بوغدا کوللاری آسانلیقلا یئردن قوپماق ایسته‌میردیلر. آتام منیم چوخ زحمته دوشدویومو گؤروب دئدی:

- بالا، سندن بیزه کؤمک اولماز قاییت کنده. سونرا یادینا نه دوشدوسه سحردن دریب باغلادیقلاری بوغدا باغلارینی اولاغلارا چاتیب دئدی:

- بونلاری کنده آپاریب اؤز خرمنیمیزده آچیب اولاغلاری بو طرفه گلن خالوارچی اوشاقلارلا قایتار گلسین.

بئله‌لیکله خالوار چاتیلمیش اولاغلاری قاباغیما قاتیب یولا دوشدوم. اؤز خالوارلارینی کنده آپاریب آچاندان سونرا قاییدان اوشاقلار بیر- بیرلرینه باخیب گولنده من باشا دوشوردوم کی، اونلار منه گولورلر. آخی خالوارچیلیق اون یاشیندا اولان اوشاقلارین ایشی ایدی. ایندی اونلار منی خالوار آپاران گؤرنده گولمکلری توتوردو. نهایت او گون منیم آتاما و قاردشلاریما کؤمک ائتمک مقصدیم بئله بیر نتیجه ایله قورتاردی. ائویمیزده آنام منی گؤرن کیمی خبر آلدی:

- نه تئز قاییتدین بالا؟

من آناما جاواب وئرمک ایسته‌ینده گـؤزلریم فاطمایـا ساتاشـدی. او منـی گـؤرن کیمـی گوله- گوله دئدی:

-- هه سن ائله بیلیرسن کی، اکین درمک قوزو اوتارماقدیر؟

فاطما خالچا دستگاهینین اوستونده اوتوروب ایلمه چالیردی. من اونو قاباقلاییب دئدیم:

-- یوخ، دستگاه دالیندا اوتوروب خالچا توخوماقدیر.

سونرا هر ایکیمیز گولمه‌یه باشلادیق.

۱۹۴۲- نجی ایلده دونیا مقیاسیندا دهشتلی جریانلار گئـدیردی. بـو دوغـرودور کـی، او دؤورده کندلرده برق اولمادیغیندان رادیو دا یوخ ایدی. بونا باخمایاراق دونیـا خبرلـری آز مدت عرضینده هر یانا یاییلیردی. کندلر ایله شهرلر آراسیندا اولان علاقه‌لـر چوخـالیردی. نئچه ایل بوندان اول ایکی یا اوچ گونه تبریزه گئدن کـاروانلار، اینـدی ایکـی سـاعاتا بـو یوللاری طی ائدیردیلر. اونا گؤره ده داخلی و خارجی خبرلر هامینین اختیارینـدا اولـوردو. ایکینجی دونیا محاربه‌سی اؤز شـدتی ایلـه داوام ائـدیردی. آلمـانین قولـدور قوشـونلاری مسکو یاخینلیغینا چاتمیشدی. شوروینین جنوب طرفینده ایسه آلمانین زرهلی قـوه‌لـری استالینقرادا طرف حرکت ائتمکده ایدی. آلمانلار استالینین آدینا بـاغلی اولان بـو شـهری تصرف ائتمک اوچون وار قوه‌لرینی صرف ائدیردیلر. اونلار بیلیردی کی، بو قهرمان شـهری اللرینه کئچیرسه‌لر شوروی قوشونلارینین روحیه‌سی آزالاجاق و آسانلیقلا قافقازی تصرف ائدیب اؤز آرزولارینا چاتاجاقلار. قافقاز استراتژی منطقه اولدوغونا گؤره هیتلر بـورا آرتیـق اهمیت وئریردی. آخی شوروی قوشونلاریندا خدمت ائدن تانقلار، طیاره‌لر و تامام موتورلـو ماشینلار اؤز یاناجاقلارینی باکی‌دان آلیردیلار. بو شهرین اهمیتی حدیندن آرتیق بـاکی‌دا تولید اولان بنـزین اؤزه‌نؤعونـده بیرینجـی یئـری توتـوردو. آلمـان قوشـونلاری اؤز تـانق، طیاره‌لرینده مـصرف اولان بنـزین روسـیا چؤللرینـده اوتـوز یـا قیـرخ درجـه‌یـه قالخـان شاختانین قاباغیندا دونوب ماشینلاری حرکتدن دوشوردو. باکی‌دا تولید اولان بنزین ایسه داها یوخاری درجه‌لرده دونماییب موتورلارین قـدرتینی آرتیریـردی. هیتلـرین ایکینجـی آرزوسو دا ایرانی اؤزونـه کؤرپـو حـساب ائـدیب اوردان انگلـستانین مـستعمره‌سـی اولان هیندیستانا یول تاپماق ایدی. آمما شوروی، آمریکا، انگلستان هیتلرین بو نقشه‌سینی باشا

دوشوب ایرانا قوشون وارد ائتدیلر. بئله‌لیکله هیتلرین بو آرزوسو اؤرگینده قالـدی. اینـدی آلمان قوشونلاری آوروپانین اکثر تورپاقلارینی ضبط ائتمیش، شـوروینین غربینـده دونیـا خالقلارینا میدان اوخویوردو. او زامانلار ایراندا دا هیتلرین طرفدارلاری آز دئییلدی. اونـلار آشکار شکیلده هیتلری مدافعه ائـدیردیلر. اؤتـن صـحیفه‌لـرده دئـدیگیم کیمـی گـولملی شایعه‌لر یاییب؛ "هیتلر اصلینده مسلماندیر. آدی دا حیدردیر"، دئییردیلر. بئله شایعه‌لـرین میدانا چیخماسینا سبب رضاخانین هیتلرلـه یئنـی قـراردادلار باغلاییـب آلمـانین تـاجر، مهندس و حربی سیاسی باشچیلارینی ایرانا دعوت ائتمه‌سی ایدی. اونلار ایرانـدا گئنـیش تبلغاتا باشلامیشدیلار. ایران تاجرلری ایسه آلمان تاجرلری ایله قراردادلار باغلاییـب مـال صادرات و وارداتینا باشلامیشدیلار. بئله کی، او زامانلار هر طرفه باخیردین آلمـانین ایرانـا وارد اولان ماللاری ایدی. بئله تجارتلردن فایدالانان بعضی تاجرلر هیئلر قوشونلارینین بـو گون، صاباح ایرانا وارد اولما شـایعه‌لرینـی یایماقـدا ایـدیلر. او زامـانلار جـاوان گـؤرکملی آذربایجان شاعری بالاش آذراوغلو بو جور تاجرلره کنایه ایله بئله دئییردی:

بس نییه قبول اولمادی بیلدیر کی، قوربانین سنین؟
ساخلا گیلن باهار گلیب هیتلر اؤزو کسر حاجی
چوخ دا امیدسیز اولما سن بلکه ده گلدیلر حاجی

او دؤورده بیز ائشیدیب یا قزئتلرده اوخویوردوق: آلمان قوشونلاری محاربه اعلان ائتمه‌دن شوروی تورپاقلارینا سوخولموش شهرلری، کندلری، سیلاحسیز خالقلاری بئله قیرماقدان چکینمیردیلر. غافیل اولموش شوروی قوشونلاری آلمان قوشـونلارینین اؤنونـده دایانیـب قهرمانجاسینا اؤز تورپاقلاریندان دفاع ائـدیردیلر. ایکینجـی دونیـا محاربـه‌سـی خرچنـگ آزاری کیمی اؤز تاثیرینی بوتون دونیادا اولدوغو کیمی ایرانا دا، اونـون کنـد و شـهرلرینه یایمیشدی. بو تاثیر خصوصی اولاراق کندلرده داها آرتیق گؤزه چارپیردی. کندلیلر باشـقا طرفدن عایدلری اولمادیغینـا گـؤره معیـشتلری چـوخ آجیناجـاقلی اولموشـدو. قنـدین، شکرین، چایین، قوماشین قیمتلری باهالاندیغینا گؤره شـهرلرده جیـره‌بنـدی اولموشـدو. آدلارینی یازدیغیم محصوللار کوپن ایله وئریلدیگینه گؤره ماغـازالارین قاباغینـدا ازدهـام اولـوردو. او زامـانلار نؤبـه، صـف مـسئله‌سـی یـوخ ایـدی. ایـرانلیلار نؤبـه‌ده دایانمـاغی

اؤیرنمه‌میشدیلر. بیر ماغازادا قند یا شکر وئرسه‌یدیلر بئش یوزدن آرتیق آروادلی، کیشیلی جاماعات بیر- بیرینه فشار وئریب اؤزلرینی قاباغا سوخماق ایسته‌ییردیلر. قند شکری کوپن ایله ایییرمی ایکی قیرانا تامام اولدوغو حالدا آزاد بازاردا اون ایکی تومنه ساتیلیردی. کندلرده ایسه وضعیت آیری شکیلده ایدی. یعنی کندلرده کوپن یوخ ایدی. کندلیلر مجبور ایدیلر اؤز لازیملاری اولان قند، شکر، چای، قوماشی آزاد بازاردان تهیه ائله‌سینلر. بونا گؤره ده اونلارین ائولرینده قنددن، شکردن اثر گؤرونموردو. کندلیلر مجبور ایدیلر چای ایچمک اوچون کیشمیشدن، توت قوروسوندان استفاده ائتسینلر. کندلیلر اؤزلری اکیب بئجردیگی بوغدانی ساتیب عوضینه آرپا چؤرگی یئیردیلر. چونکی آرپانین قیمتی اوجوز اولدوغونا گؤره اونلارا داهادا صرفه‌لی اولوردو. ایکینجی دونیا محاربه‌سینین باشلانماسی و اونون نتیجه‌سیندن عمله گلن باهالیق آذربایجانین بوتون کندلیلری کیمی بیزیم ماحالین کندلیلری ده چؤرک دالاسینجا تهرانا آخیشماغا باشلادیلار. کندلرده وجودا گلن خرابه‌لرین سایی گونو- گوندن آرتیردی. تهران‌دا ایش اولمادیغینا گؤره آذربایجان‌دان گئدن جاوانلار مجبوری شکیلده بازاردا حماللیغا یا خیابانلاردا پرتاقال ساتماغا مشغول اولوردولار. او زامان آذربایجان ایرانین گئریده قالمیش ایالتلریندن بیری ایدی. مرکزی دؤولت تامام دقّتینی تهرانا وئریردی. اؤلکه‌نین اقتصادی تهراندا جمع اولموشدو. مرکزده اعیانلار طرفیندن مرمردن گؤزل نئچه مرتبه‌لی یاراشیقلی ساختمانلار تیکیلدیکجه باشقا شهرلرده سایجا اوندان آرتیق ائولر خرابالیغا دؤنوردو. تبریز کیمی مهم شهرده بیر نئچه کیچیک کارخانا وار ایدی. یادیمدا قالان او کارخانالاردان کیبرئت کارخاناسی و گؤن کارخاناسی (چرم سازی خسرو و چرم سازی ایران) نظره چارپیردی. آذربایجان او دؤورده کشاورزی بیر اوستان اولماقلا ایرانی تاخیل جهتدن تامین ائدیردی. کندلرین قارانلیق ائولرینده خالچا دستگاه‌لارینین آرخاسیندا ایلمه چالیب، خالچا توخویان خیردا قیزلارین بارماقلاری، تهراندا ایله‌شن آغالارین شیک سالونلارینین یاراشیغی اولموشدو. آمما خالچا توخویانلارین اؤزلری همیشه "الی خمیر قارنی آج" دولانیردیلار. من دفعه‌لرله بو رنگی سولموش خیردا قیزلارین ایش دستگاه‌ینین آرخاسیندا اوتوروب ایلمه چالا- چالا بونغمه‌نین اوخوماقلارینین شاهدی اولموشام:

اندازا اریشین پامبیق
پولون گلیر صاندیق- صاندیق
اندازا اودونا یاندیق
اونا گؤره خیردا قالدیق

اندازا بؤیوک اؤلچوده توخونان خالچالارا دئییردیلر. بـو کیچیـک هنرمنـدلر گونـده ائنـی آلتمیش سانت بیر خالچاین سطحینده قیرخ جین ایش توخوماغـا مجبـور ایـدیلر. ایـش صاحبی سخاوتلی اولسایدی گونـده بـئش قیـران اونـا مـزد وئریـردی. قولـدور رضـاخان دودمانینین آذربایجانا بی‌توجهی نتیجه‌سینده ائللر اؤز دوغمـا یوردونـدان آوارا سـرگردان اولوب غربت ائللره مسافرته مجبور اولوردولار. حتی ایندی دونیادا ائلـه بیـر مملکـت تاپـا بیلمزسـن کـی، اوردا آذربایجـانلی اولماسـین. رضـاخانین و اونـون اوغلـو محمدرضـانین شووینیست سیاستی، ایراندا حکمرانلیق ائدن شاهلارین هامیسینین اوزونو آغارتمیشدی.
کندلیلر کؤوشنده‌کی آرپا، بوغدا زمیلرینـی بیچیـب قورتارمیـشدیلار. ایـندی خرمنلـرده گؤرونن ایشلر هامینی مشغول ائتمیشدی. قـادینلار کیـشیلرله بیرگـه حیـه‌طلرینـده‌کـی قویولاریندان سو چکیب سطل و کوزه‌لرده خرمنلـره سـو داشـییردیلار. هـولا سـورمکدن اؤترو خرمن یئرلرینی سولاییب برکیتمک لازیم ایدی. خـرمن یئرلرینـده بیـر- بیـرینین اوستونه باسیلان باغلاردان بؤیـوک تایـالار وجـودا گلمیـشدی. بعـضی خرمنلـرده بوغـدا باغلارینی آچیب خرمن یئرینه داغیدیردیلار. کندلیلر ایندی بیر ایل تامـام پروانـه کیمـی اکیب بیچدیکلری محصولون باشینا دولانیردیلار. گون اورتایا یاخینلاشدیقجا هاوا قیزماغا باشلاییردی. هولا سورنلرین سایی گئتدیکجه آرتیردی. خیردا اوشـاقلار هـولا مـاللارینین دالینجا دولانـا- دولانـا اللرینـده‌کـی اوزون آغـاج ایلـه اونـلاری سـرعتله حرکـت ائتمگـه تلسدیریردیلر. بؤیوکلر ایسه دمیر شه‌نه ایله آیاقدان کنارا دوشـموش سـونبوللری ییغیـب هولا ماللارینین آیاقلاری آلتینا آتیردیلار. کولـشلرین اوسـتونده حرکـت ائـدن مـاللار آج اولدوقلارینا گؤره فرصتدن اسـتفاده ائـدیب آیـاقلارینین آلتینتـداکی سـونبوللردن آغیـز دولوسـو یئمکـده ایـدیلر. بئلـه حـاللاردا خـرمن صـاحبی اونلاریـن آغزینـا توربـا ووروب

یئمکلرینه مانع اولوردو. من ده خرمنده ایدیم. کیچیک قارداشیم میرابوالفضل هولا سورمکده ایدی. آتام بوغدا تایاسیندان بیر نئچه بوغدا باغلیسی آییریب منه دئدی:

- توخوملوق اوچون بونلارین چاودارلارینی آییر!

من باغلینی کؤتویو اوسته یئره ووروب باشلاری باشقا سونبوللردن اوزون اولان چاودارلاری سئچمه‌یه باشلادیم. خرمن قونشوموز مشهدی یداله تنبه‌کی کیسه‌سینی جیبیندن چیخاردیب چوبوغونو دولدرا- دولدورا بیزیم خرمنه گلیب تایا کؤلگه‌سینده اوتوروب آتامی چوبوق چکمه‌یه دعوت ائتدی. آتام الینده‌کی شه‌نه‌نی بیر یانا آتیب مشهدی یداله‌نین کناریندا اوتوردو. مشهدی یداله چوبوغونا ایکی نفس ووروب آتاما وئریب دئدی:

- رعیتچیلیکده فایدا قالمایيب. اوشاقلار بؤیوسئیدیلر یغیشدیریب تهرانا کؤچردیک. سونرا الیله خرمنلرده دولانان مباشری گؤستریب علاوه ائتدی:

- او مباشری گؤرورسنمی؟ اک، بیچ، سووار. صاباح خرمنده حاضر اولوب سنین دریدن، سوموکدن چیخیب اله گتیردیین محصولو یاری بؤلوب آپاراجاقدیر.

آتام مشهدی یداللانین سؤزلرینی تصدیق ائدیب دئدی:

- دوغرودور زنگیلاباد یاشامالی کند دئییل. نه ایچمه‌یه سویو وار، نه ده زمیلری سووارماغا.

بو آندا آشاغی خرمنلرده فیرلانان مباشرین سسی اوجالماغا باشلادی. او الینده‌کی عصاسینی اوینادا- اوینادا نه ایسه دئییردی. کولک اسدیگینه گؤره اونون سسینی ائشیتمک اولموردو. بیر آزدان سونرا مباشر اولان خرمنده آداملارین سایی آرتماغا باشلادی. مشهدی یداله آتاما دئدی:

- گئدک گؤرک آشاغی خرمنلرده نه خبردیر.

اونلار مباشرین های- کوی قالدیردیغی خرمنه طرف گئتدیلر. بورا حسن کیشینین خرمنی ایدی. مباشر عصا ایله دونن آخشام سوورولوب ده‌جلنمیش بوغدا شوشونو گؤستریب دئییردی:

- آی جاماعات گؤرورسونوزمو. شوشون ده‌جینی پوزوب بوغدادان گؤتـوروبلر. بـو خـرمن کیمین خرمنیدیر؟ قوی اؤزو منه جاواب وئرسین.

بو آندا حسن کیشی اؤزونـو خرمنـه یئتیـردی. مباشـر اونـو گـؤرن کیمـی یاخاسـیندان یاپیشیب ده‌جی پوزولموش بوغدا شوشونون یانینا چکیب دئدی:

- بو خرمن سنیندیرمی؟

- بلی

- بو ده‌جی نه اوچون پوزوبسونوز؟

- بیز پوزمامیشیق آغا!

- بس کیم پوزوبدور، من پوزموشام؟

- بیلمیرم آغا.

- دوغروسونو دانیش، بو شوشدن نه قدر بوغدا گؤتوروبسونوز؟

- منیم خبریم یوخدور آغا.

بو آندا خرمنه ییغیلان آغ ساققالللاردان بیری اوزونو مباشره توتوب دئدی:

- آغـا بـو ده‌جـین پوزولماسـیندان معلومـدورکی، بوغـدادان گؤتورولمـه‌ییـب. آغـزی کؤپوکلنمیش مباشر بو سؤزلری دئیَن آغ ساققالا طرف دؤنوب جاواب وئردی:

- کیم سنه دانیشماغا اجازه وئردی. ایمانینی یاندیریب یالاندان فتوا وئریرسـن. بیلیرسـن کی، اربابین بیر بوغداسینی اوغورلاساز ناماز و عبادتینیز قبول اولماز.

بئناماز آغا خرمنه ییغیلان جاماعاتین ایچینده ایدی. او قاباغـا گلیـب مباشـرین اؤنونـده دایانیب دئدی:

- ارباب کندلیلرین حقینی تاپدالاسا اونون ناماز و عبادتی قبول اولارمی؟

مباشر قاشلارینی چاتیب:

- اربابین کندلیلرین مالیندا گؤزو یوخدور.

بئناماز آغا اؤز آرزوسونا چاتمیش کیمـی بیـر آز دا قاباغـا یئرییـب گـؤزلرینی مباشـرین گؤزلرینه دیکیب دئدی:

- سن اربابین مباشریسن یا کندلیلرین؟

مباشر:

- اربابین.

بئناماز آغا:

- بس سن نه اوچون اربابین نؤکری اولا- اولا اوچ آی اؤز نؤکرینله بو یازیق کندلیلرین حسابینا یئییب، ایچیب، یاتیرسینیز؟ نه اوچون حقینیزی اربابین عوضینه کندلیلردن آلیرسینیز؟

مباشر اؤزونو کندلیلرین ایچینده تنها گؤروردو. بئناماز آغانین جاوابیندا دئدی:

- بو قایدا- قانون قدیمدن واردیر.

بئناماز آغا سوروشدو:

- بو قایدا قانونلاری اربابلار قویوب یا کندلیلر؟

سونرا اوزونو کندلیلره توتوب خبر آلدی:

- آی جاماعات، سیز مباشرین و اونون نؤکرینین اوچ آیلیق خرج- مخارجینه راضیسیزمی؟

کندلیلر هر طرفدن دئدیلر:

- یوخ، راضی دئییلیک.

بئناماز آغا بو سؤزلردن سونرا مباشرین گؤزلرینین ایچینه باخماغا باشلادی. هامی مباشره استهزا ایله باخیردی. او اؤزونو ایتیرمیشدی. بئناماز آغانین سؤزلرینین مقابلینده نه دئیه‌جگینی بیلمیردی. اودور کی، جاماعاتی آرالاییب آرادان جیخدی. دوز یاشادیغی کندخدانین اوتاغینا گئتدی. یاریم ساعاتدان سونرا آتینی مینیب کنددن چیخدی. اونون مقصدی تبریز ایدی. او کنددن دوزدوزانا، اوردان ماشین ایله تبریزه یولا دوشه‌جکدی. کندلیلرین بئناماز آغادان خوشلاری گلمیشدی. آمما بو ایشین عاقبتیندن ده واهمه‌یه دوشموشدولر. اونلار یاخشی بیلیردیلر کی، اربابلار بو احوالاتدان آسانلیقلا کئچمه‌یه‌جکلر. بئله‌لیکله اوچ گون کندلیلر قورخولاریندان هولا سوروب، سووروق ائلییه بیلمه‌دیلر. مباشر کنده اولمادان بو ایشلرین انجامی ممکن دئییلدی. اودور کی، ایشین عاقبتینی گؤزله‌ملی ایدیلر. مباشر تبریزه گئدیب زنگیلابادا اولان احوالاتی کند اربابلارینا

دانیشمیشدی. حاجی سطوط سلطنه بهادری، سردار بهادری، احمد بهادری بیزیم کندین اربابلاری ایدیلر. اونلاوین آذربایجاندا اونلارلا کندلری وار ایدی. حاجی سطوط سلطنه بیر زامان اردبیلین فرمانداری اولموشدو. نهایت کند اربابلاری جلسه تشکیل وئریب قرارا آلمیشدیلار: گرک زنگیلابادلیلارا قولاق بورماسی وئریلسین. اهالی نگرانلیق ایچینده ایدی. بو احوالاتین نه جور قورتاراجاغینی هئچ کس بیلمیردی. خرمنده ایشلرین یاتماسی دا کندلیلری داریخدیریردی. کندخدا جلیلین الینه گیره‌وه دوشموشدو. هامینی دانلایاراق دئییردی:

- گمیده اوتوروب گمیچی ایله دعوا ائله‌ییرسیز. ایندی عاقبتین گؤزله‌یین.

ائرته‌سی گون مئهریبانا گئتدیم. یایین آخیری اولدوغونا گؤره هاوالار سرینله‌میشدی. بیراغوش داغلارینین باشینداکی آغ بولودلار یاماجلارا طرف سالانماقدا ایدی. چؤللر اؤز طراوتینی الدن وئرمیشدی. شور دره‌نی کئچیب سفییار دوزونه چیخاندا مئهریبانین هله اؤز یاشللیغینی ایتیرمه‌میش سؤیود و قلمه آغاجلاری گؤرونمه‌یه باشلادی. یاریم ساعاتدان سونرا چکی چاییینی کئچیب ستارین سلمانی دوکانیندا ایدیم. ستار اؤز ایشینده ایدی. او الینده‌کی اولگوجو قارا بلؤو داشینا چکیب بوینونا قیرمزی فیته سالینمیش مشترینین باشینی قیرخماغا باشلادی. کناردا صندلی اوستونده مئهریبانین مشهور ضیالیلاریندان مشهدی عبدالعظیم اوتوروب صحبت ائدیردی. بیر آز سونرا حق‌دوست دا گلدی. من "وطن یولوندا" قزئتیندن خبر آلدیم. دئدیلر دونن بیر شماره گلیبدیر. او دا عبدل‌محمدین الینده‌دیر.

ستار اوزون منه طرف توتوب خبر آلدی:

- زنگیلابادا نه خبر وار؟

من کندلیلرین مباشرله مناقشه‌سیندن و مباشرین آجیق ائله‌ییب تبریزه گئتمه‌سیندن دانیشدیم.

مشهدی عبدالعظیم منه باخیب دئدی:

- بس بئله ده، خبرلر سنده ایمیش.

مشهدی عبدالعظیم مئهریبان آزادخـواهلارینین آراسـیندا هامیـدان چـوخ بیلیـردی. او دؤورده اوتوز بئش یاشی اولاردی. او هر بیر سـوالین قارشیـسیندا حاضـر جـاواب ایـدی. سونرالار مئهریباندا عبدالعظیم آدلی آدام چوخ اولدوغونا گؤره اونو باشقالاریندان آییرمـاق اوچون پیغمبر عبدالعظیم دئییردیلر (نئچه ایل بوندان قاباغا کیمی حیاتدا ایدی). اینـدی عبدالعظیم ستارا مراجعت ائدیب دئدی:

- آغای ساویز، بو مسئله کومیته‌یه مربوط اولـور. سـیزین نظرینیـز نـدیر؟ سـتار سـاویز قیرمیزی فیته‌نی باشینی اصلاح ائتدیگی آدامین یاخاسیندان آچیب دئدی:

- منیم نظریمجه کندلیلر گرک مباشرین مقابلینده مقاومت گوسترسینلر. بئناماز آغانین مباشرین اؤنونده دایانیب، اونونلا کسگین شکیلده دانیشماسینی تصدیق ائدیرم.

قرارا آلیندی زنگیلابادلیلار گرک احتیاطی الدن وئرمه‌سـینلر. مـن سـتارین دوکانینـدان چیخیب عبدالمحمدین دوکانینا گلدیم. او خیاطلیق ایشیله مشغول ایدی. دوکاندا خیـاط چرخیندن نئچه قواره پارچادان سونرا آیری بیر شئی گؤزه گؤرونموردو. عبدالمحمد منـی گولـه- گولـه قارشـیلادی. او آچیـق فیکیرلـی آدام ایـدی. مئهریبـان کومیتـه‌سـینین عضولریندن ساییلیردی. اونون دوکانی همیشه مئهریبـانین ضـیالی آدامـلاری ایلـه دولـو اولاردی. بیر آزدان سونرا مئهریبان آزادخواهلارینین آغ ساققالی اولان آغـاعلی دوکـانین قاپیسیندا گؤروندو. همیشه‌کی کیمی گؤزلرینده قـارا عینـک الینـده عـصاسی وار ایـدی. منیم دوکاندا اولماغیمی بیلمه‌دن بیر طرفده اوتوردو. بونون دا سببی دوکانین قـارانلیق و اونون گؤزلرینین ضعیف اولماسی ایدی. منیم دوکاندا اولدوغومو ائشیدنده ایـسه سـاغینا- سولونا باخدی. من اونونلا گؤروشوب حال- احوال توتـدوق. ابوالقاسـیم منـیم خـاطریمی چوخ ایستردی. من دونن زنگیلابادا باش وئرن احوالاتی اونا دانیـشدیم. او بیـر آز فیکـره گئدندن سونرا دئدی:

- بو مسئله اؤزلویونده مهم بیر مسئله‌دیر. ایندی ایراندا کندلی عصیانی مطرح دئییـل. او او گونلره چاتماق اوچون کندلیلر بعضی امتحانلاری تجربه ائتملیدیرلر. بو دوغرودور کـی، رضاخان اؤز دیکتاتورلوق تاختیندان دوشوبدور. عوضینده اونون اوغلـو غربـی اؤلکـه‌لـرین یاردیمی ایله اؤز سلطنتینه مشغولدور. شوروی دؤولتی ده دونیـادا مثلـی گؤرونمـه‌مـیش

فاشیزم علهینه محاربه‌ده‌دیر. بو محاربه ایسه سوسیالیزم ایله فاشیزمین آراسیندا اؤلوم-دیریم مسئله‌سی اولدوغونا گؤره باشلاری اؤزلرینه قارشیبدیر. ایندی شوروی قوشونلارینین ایراندا، آذربایجاندا اولدوغونا گؤره مرکزی دؤولتین اربابلاردان اولان حمایتی آزالیبدیر.

بو سؤزلری آغا علی بیر نفسه دانیشدیغی اوچون اؤز یورولدوغونو حسّ ائدیب سؤزلرینه آرا وئردی. عبدلمحمد الینی چرخین اوستونه قویوب قولاق آسیردی. من ده اونون دانیشیقلاریندا غرق اولموشدوم. ابوالقاسیم هامینین اونو دقتله دینله‌دیگینی گؤروب، سؤزونون آردینی توتدو:

- آمما زنگیلاباد کندلیلرینین مباشرله اولان مناقشه‌سینده صحبت مباشرین اوچ آی کنده قالیب کندلیلرین حسابینا دولانماقلاری مسئله‌سینده بو بدعتی اوستونوزدن گؤتورسه‌نیز سیزین اوچون بیر غلبه‌دیر. بئله بیر زاماندا کندلیلرین اؤزلرینه اولان اینامالاری آرتار و باشقا کندلرین کندلیلرینه بؤیوک بیر کؤمکلیک ائتمیش اولارسینیز. بو دا قالیب کندلیلرین بیرلیگینه، بیرلیک اولمایان یئرده دیریلیک اولماز.

آغاعلی کیشی قوجا اولدوغونا باخمایاراق حرارتله دانیشیردی. بو آندا آرا گزدیره‌ن، هامینین تانیدیغی بیر نفرین دوکانا وارد اولدوغونو گؤرن آغاعلی‌کیشی آیاغا دوروب گئتدی. من ده وطن یولوندا قزئتینی عبدالمحمددن آلماق اوچون بو آراگزدیره‌نین گئتمه‌ییني گؤزله‌ملی اولدوم. او گئدندن سونرا قزئتی آلیب عبدالمحمدین دوکانین ترک ائدیب، عمیم گیله گئتدیم. ناهارا آز قالمیشدی. عمیمین آدی میرحسین ایدی. اونونلا آرامیز عمی و قارداش اوغلو کیمی ایدی. آمما عمیمین اوغلانلاری منی چوخ سئوه‌ردیلر. من همیشه اونلارا گئدنده استقبال ائدیردیلر.

ناهاردان سونرا بیر آز استراحت ائدیب کندیمیزه قاییتدیم. مئهریبانی چیخاندان سونرا وطن یولوندا قزئتینی جیبیمدن چیخاریب اوخوماغا باشلادیم. قزئتین بیرینجی صحیفه‌سینده شاعرلرین عکسلری‌ده سالینمیش و نئچه شاعرین شعرلری چاپ اولموشدو. قزئتین بیر صحیفه‌سینده "جبهه‌لرده وضعیت" مقاله‌سی آلتیندا "نظرلی"نین قلمی ایله دونیادا و شوروی تورپاقلاریندا فاشیزمین یاراتدیغی قانلی ووروشمالاردان و

اونلارین حتی کؤرپه اوشاقلارا رحم ائتمه‌دیکلریندن بحث گئدیردی. هیتلریزمین مسکووی، لنینقرادی، استالینقرادی نئچه هده‌له‌دیکدن سونرا ایندی گئرییه چکیلمه‌یین‌دن، حددیندن آرتیق تلفات وئرمه‌یین‌دن، آلمان سربازلارینین روسیانین کسگین شاختاسیندان جان قورتارماییب دؤیوش میدانلاریندا دونوب قالماسیندان و ایرانین، آذربایجانین داخلی خبرلریندن یازمیشدی. محمد بی‌ریادان یئنی بیر شعر وار ایدی. بی‌ریا بو شعری چوخ آروادلی بیر کیشی‌نین دیلیندن یازمیشدی. بو شعر ساطیرا ایله یازیلدیغینا گؤره افشاءائدیجی ایدی. من شاعر بی‌ریانی وطن یولوندا قزئتی ایله تانیمیشام. او آز مدتین عرضینده بؤیوک شهرت قازانمیشدی. اونون طنز شعرلری اوخوجولار طرفیندن سئویله- سئویله اوخونوردو. من ده اونون شعرلرینی هیجانلا اوخویاردیم. آشاغیدا شاعرین یادیمدا قالان چوخ آروادلی کیشی شعریندن بیر بندینی اوخوجولارین نظرینه یئتیریرم:

گول‌صنمی آلان زامان فاطما بوشاندی قالمادی
گئتدی یازیق توکزّبان هئچ طلاقین دا آلمادی
شاد بو ائویمده بیر نفر باشینا چادرا سالمادی
ایندی مزّمت ایله‌ییر طایفا تفاقیم آی کیشی
آروادی لاپ چوخالتمیشام چاغدی داماغیم آی کیشی

گون باتمامیش کنده یئتیشدیم. کوچه قاپیمیزدان ایچری گیرمه‌میش فاطمانین توخودوغو خالچایا ووردوغو هوانگین سسینی ائشیتدیم. ائوه وارد اولارکن فاطمانین یانیندا باشقا بیر قیزین اوتوروب ایش توخوماغا مشغول اولدوغونو گؤرنده، اوتاغا دؤنوب قزئتین قالان حصّه‌لرینی اوخویاندا فاطما ایچه‌ری گیردی. منی گؤرن کیمی یئنه دوداقلاری قاچدی و میرواریده بنذر دیشلری گؤروندو. او گوله- گوله دئدی:

- هه یئدیگین، ایچدیگین اؤزونون اولسون. گؤردوکلریندن دانیش.

من فاطمانی یانیمدا اوتوردوب دئدیم:

- قولاق آس سنه چوخ آروادلی کیشینین شعرینی اوخویاجاغام.

من همین شعری اوخوماغا باشلادیم. شعری اوّلدن اوخویوب آخیرا چیخدیم. سونرا دئدیم:

- فاطما گؤرورسنمی، بیز جاوان واختیمیزدا توی ائیلمه‌گیمیز دؤرد ایل چکدی. آمما ائله آداملار دا واردیر کی، ایلده نئچه آرواد آلیب بوشاییر.

فاطما دئدی:

- کول اولسون ائله کیشیلرین باشینا.

سونرا او آیاغا دوردو و ایندی قاییدیرام دئییه اوتاقدان چیخدی. فاطمانین توخودوغو خالچا یاریدان کئچمیشدی. او ائو ایشلرین‌ده آناما کؤمگلیک ائدیر، بوش واختلاریندا خالچا دزگاهینین اوستونده اوتوروب ایلمه چالیردی. بعضی واختلاردا ایسه کند قیزلاریندان گؤمه‌یه گلیردیلر. فاطما بو ایشه باشلایاندان من داریخماغا باشلامیشدیم. تامام گونو فاطماسیز قالدیغیما گؤره سیخیلیردیم. اودور کی، اونون بو ایشی قورتارماسینا چوخ تله‌سیردیم.

تبریزه اربابلارا شکایته گئدن مباشر هله قاییتمامیشدی. کندده نگرانچیلیق حؤکمرانلیق ائدیردی. خرمنلرده ایشلر دایانمیشدی. مباشرین نؤکری کندده اولسا دا هئچ کیمه دؤیون و سووروق اجازه‌سی وئرمیردی. مباشرین آدینی انوری چاغیریردیلار. او اربابلارین صادق نؤکرلریندن سایلیردی. اوزده خوش اولسا دا باطینده حدیندن آرتیق کینه‌لی آدام ایدی. خوشو گلمه‌ین آداملاردان انتقام آلماغا جان دئییردی. ایندی او تبریزه گئتمیشدی. هانسی بیر فیتنه ایله قاییداجاغینی هئچ کیم بیلمیردی. نهایت دؤردونجو گون آخشام اوستو انوری سانکی بیر قوشون ایله کنده گیردی. سردار بهادرین اوغلو رضاخان، اونون اوغلو اسداله‌خان حاجی سطوط سلطنه‌نین اوغلو پاشاخان و تبریز قولدورلارین‌دان اوچ نفر اؤزلری ایله گتیرمیشدیلر. اونلار کنده وارد اولان کیمی کندخدانین ائوینده گیزلی اجلاس تشکیل ائتدیکدن سونرا توتدوقلاری تصمیملری حیاتا کئچیرمه‌یه باشلادیلار. اوّل کندین آغ ساققالاریندان اوچ نفر دعوت ائدیب اؤزلری ایله

اربابین تاخیل آنبارینا آپاریرلار. سونرا اونلاری آنبـارا باخماغـا وادار ائـدیرلر. آغ سـاققاللار باخیب دئییرلر:

- باجانین آلتیندا شوش دایانان بوغدا پوزولوبدور.

انوری دئییر:

- بئله معلوم اولور کی، آنباردان بوغدا اوغورلانیـب. سـیز ده شـاهد اولـون. بیـز اؤزومـوز اوغرونو تاپاریق دئیب آنباری ترک ائدیرلر. بیرینجی ایشلری بـو اولـور، کندخـدا جلیلـین قاپیسیندا اولان سؤیود آغاجیندان بیر نئچه تر چوبوق کسیرلر. گون باتاندا بئناماز آغـانین سوراغینا گئدیرلر. اونو ائولرینده تاپمیرلار. گمانلاری گلن یئرلری ائو به ائو آختاریـب اونـو تاپیرلار. اربـابلارین حـضورونا گـه‌تیریرلـر. بئنامـاز آغـانی اوزو قویلـو یئـره اوزادیـب تـر چوبوقلارلا اونو دؤیمه‌یه باشلاییرلار. بئنامـاز آغـا اول مقاومـت ائـدیر. سـونرا کـوره‌ییـنه چیرپیلان چوبوقلارین ضربه‌لری آلتیندا او اربابلاری یامانلاییر. اربـابین اوباشـلاری آجیغـا دوشوب ضربه‌لری آرتیریرلار. بئناماز آغانی شیل کوت ایله‌ییب تؤیله‌یه سالیرلار. اهـالینین هله بئناماز آغانین دؤیولمه‌سیندن خبری یوخ ایدی. حسن کیشینی ائولرینـدن چـه‌کـه- چه‌که گتیرنده کندین آشاغی طرفینده اولانلار قضییه‌دن خبـردار اولـورلار. بونـونلا بئلـه هامی ائولرینده ایدی. فقط حـسن کیـشینین آرواد اوشـاقلاری آغلایـا- آغلایـا کندخـدا ائوینین باغلی قاپیسینین آرخاسیندا داد- هارای سالمیـشدیلار. حـسن کیـشیدن سـونرا نؤبه خانبابایا یئتیشدی. اونون حسن کیشینین خرمنینده‌کـی ده‌ج مـسئله‌سـیندن هـئچ خبری یوخ ایدی. اونو فقط بو معرکه‌یه چکیب گتیرن کئچن ایل مباشر انوری‌نین خانبابا ایله آرالاریندا باش وئرن و انورینی ناراحات ائدن سؤزو اولموشدو. او زامان قرار اولموشـدو مباشرین سحر، ناهـار و شـام یئمکلرینـی ائـو باشـینا بؤلوشدورسـونلر. خانبابـا یوخـسول اولدوغونا گؤره تویوق کسه بیلمه‌ییب ساده بیر خؤره‌ک بیـشیریب مباشـره یوللامیـشدی. مباشر انوری خانبابانی چاغیرتدیریب دئمیشدی:

- بو نه خؤره‌کدیر تهیه ائدیبسن؟ مگر بیلمیرسن من بئله خؤره‌کلری صرف ائده بیلمرم.

خانبابا یوخسول، لاکین بوی-بوخونلو بیر کیشی ایدی. او دیلینه گلن سؤزو آیدین، آچیقجا و طرفین اوزونه دئیه‌ردی. ایندی مباشرین اونا دئدیگی سوزلر اونو ناراحات ائتمیشدی. بونا گؤره ده خانبابا درحال جاوابیندا دئمیشدی:

- بونا باخ، تبریزین سوزو (سبزی) ساتانی منه مباشر اولوبدور.

خانبابانین بو سؤزو مباشری یاندیرسا دا بیر سؤز دئییه بیلمه‌میشدی. آمما کین اؤره‌ییندە یووا سالمیشدی. فرصت‌دآختاریردی خانبابادان انتقام آلسین. ایندی بو انتقامین واختی چاتمیشدی. خانبابا ائویندە هر خیالدان آسوده اوتورموشدو. بئله بیر زاماندا کوچه قاپیسی دویولور. خانبابا اؤزو قاپیینی آچیر. مأمورلار دئییرلر:

- ارباب سنی ایسته‌ییر.

- نه اوچون؟

- اوردا بیلرسن.

خانبابا مسئله‌نین نه یئرده اولدوغونو بیلمیردی. یئنه خبر آلیر:

- اربابین منیمله نه ایشی اولا بیلر؟

جاواب آلیر:

- دوش قاباغا!

خانبابا گلیب بهادریلرین قاباغیندا دایانیر. بو زامان مباشر انوری خانبابایا دئییر:

- تبریزین سوزو ساتانی منم؟

خانبابا ایشین نه یئرده اولدوغونو ایندی باشا دوشور. ایکی نفر اونو یئره یاتیرتماق ایسته‌ییر. آمما خانبابا مقاومت گؤستردیگینه گؤره دؤرد نفر اوباشلاردان کومکله‌شیب اونو اوزو قویلو یئره یاتیردیرلار. قوللارینین اوستونده اوتورورلار، ایکی نفر ده چوبوقلا کوره‌ییندە وورورلار. خانبابانین کوره‌یی زولاق-زولاق اولور. اونو دا یاریمجان تؤیله‌یه سالیرلار. ایندی نؤبه مشهدی عبادا یئتیشمیشدی. اونون تقصیری بو ایدی: کند اربابلاریندان احمدخان بهادری کئچن ایل "ارزنه" کندیندن زنگیلابادا گلیر. هئچ کیم کند آغ ساققاللاریندان اونون پئشوازینا چیخمیر. اربابین کند آغ ساققاللارینین بو

حرکتیندن خوشو گلمیر. او زامان آغ ساققال حساب اولان مشهدی عبادی چاغیرتدیریب اونا دئییر:

- نه اوچون منیم پئشوازیما چیخیب قوربان کسمه‌ییبسیز؟

مشهدی عباد جاوابیندا دئییر:

- آغا، نئچه گوندور ناخوشام، یورغان دوشکده یاتیرام. منیم سیزین تشریفیزدن خبریم اولماییب.

احمدخان بهادری (احمدخان بهادری سونراکی انتخابات دؤرلرینده سارای طرفیندن مجلسه نماینده سئچیلدی. شاهین لایقلی نؤکری اولدوغونا گؤره سئنات پالاتاسینا دا تعیین اولونموشدو) مشهدی عبادین بو سؤزلرینی بهانه حساب ائدیب، اونا خط نشان چکمیشدی. آدی "محکوملارین" سیراسیندا اولدوغونا گؤره بو محترم آغ ساققالی چکیب خانین حضورونا گتیرمیشدیلر. نه ایسه او گون جزالانانلارین سایی چوخ ایدی. بونو دا دئمه‌لییم‌کی، اربابلارین بو چیرکین حرکتلری کندیمیزین تاریخینده قارا خطله یازیلمیش قارا گونلریندن بیری ایدی. بئله حادثه‌لر تنها بیزیم کندیمیزده یوخ، اربابلی کندلرین هامیسیندا باش وئریردی. اربابلار کندلیلری اؤزلرینه قارا قول حساب ائدیب اونلارلا قانسیزجاسینا رفتار ائدیردیلر. بئله حرکتلر قیرخ ایل بوندان قاباغا کیمی داوام ائتمکده ایدی. او قارا تاریخلی گونلری یاشی چوخ آداملار اؤز گؤزلری ایله گؤرسه‌لر ده جاوان نسیللرین یادینا گلمز. جاوانلار بو خاطره‌لری اوخوماقلا بیلمه‌لیدیرلر کی، اونلارین تورپاق صاحبی اولان آتا- بابالاری قرینه‌لر اربابلارین الیندن نه‌لر چکمیشلر. سونرا گلن نسیللر بیلملیدیرلر کی، اونلارین اجدادلاری اؤز زولاق- زولاق چاتلامیش اللریله یئر شوملایب توخوم سپیب محصول گؤتورمه‌لرینه باخمایاراق همیشه محتاج اولاراق نئجه دئیرلر الیم خامیر، قارنیم آج وضعیّتینده یاشامیشلار. بو بیزیم آغیلا سیغمایان فاجعه‌لی تاریخیمیزدندیر. زحمتکش کندلیلرین زحمتیندن قیدالانان خانلار، اربابلار کندلیلرین حقلرینی منیمسه‌مکله عؤمورلری بویو اونلاری تحقیر ائتمیش و چوخ زامانلار دا ناموسلارینا گؤز دیکمیشدیلر. بونلارا قارشی مبارزه لازیم ایدی. آمما هانسی یول‌لا؟ مگر رضاخان، اونون اوغلو و دربار آداملارینین اؤزلری مینلرله کند صاحبلری دئییلدیمی؟ بو

بؤیوک ییرتیجی فئودللاری آرادان آپاریب اونلارین شرّینی کندلی زحمتکشلرینین باشی اوستوندن گؤتورمک اوچون هانسی یول‌لا حرکت ائتمک لازم ایدی؟ او زامانلار بو سؤاللارا جاواب تاپیب عملی ائتمک چوخ چتین ایدی. آمما زامان ایره‌لییه دوغرو حرکت ایئدیکجه یئنی فیکیرلرین مئیدانا گلمه‌سینه شرایط یارانیردی. اربابلارین کندیمیزه اولان هجومو، اونلارین آمانسیزلیغی تامام اطراف کندلره یاییلمیشدی. صحبت هر یئرده زنگیلاباددان گئدیردی. باش وئرن حادثه ساراب و آلان‌بیراغوش کندلیلرینین آجیغینا سبب اولموشدو. باشقا کندلرین اربابلاری ایسه بوغلارینی یاغلاییب اؤزلرینی کندلیلر علیهینه هجوما حاضیرلاییردیلار. کندیمیزده اربابلارین آت اویناتماسی ماحال خانلارینا روحیه باغیشلامیشدی. اونلار کئچن ایللرده کندلیلره وئردیکلری پول و بوغدا بورجونو تامامیله آلا بیلمه‌میشدیلر. بو ایشه اقدام ائتمکدن چکینیردیلر. قاسیم‌خانین قورخوسو اونلارین آمانینی کسمیشدی. زنگیلاباد قضیه‌سینده قاسیم‌خانین گؤزه گؤرونمه‌مه‌سی اونلاری یئنی هچوملارا آماده ائتمیشدی. بو هجوم نئچه گوندن سونرا باشلاندی. آردالان خانلاری زنگیلابادی الوئریشلی بیر یئر حساب ائدیب تصمیملرین توتموشدولار. اونلار بئله فیکر ائدیردیلر: زنگیلابادلیلار اؤز ربابلاریندان آلدیغی یارالار هله ساغالماییبدیر. ایندی اونلار هراس و قورخو ایچینده‌دیرلر. یاخشیسی بودور کی، طلبلریمیزی بو کنددن باشلایاق.

گون باتانا یاخین ایدی. ائودن چیخیب کند ایچینه طرف گئدیردیم. خرمنلرده ازدهام وار ایدی. اوردان گلن سسلری آیدین ائشیتمه‌سم ده بیر خبر اولدوغونو دویدوم. بو خرمن مشهدی اسماعیلین خرمنی ایدی. او بیزه قوهوم حساب اولوردو. ایکی نفر یاد آدامین اولدوغونو گؤردوم. بیر نفردن مؤضوع‌نو خبر آلدیم. دئدی:

– آردالانلی حسینعلیخانین آداملاری‌دیر. مشهدی اسماعیلدان بوغدا طللبلری وار.

ایشین اول– آخیرینا یئتیشدیم. معلوم اولدو کی، مشهدی اسماعیل نوروز بایرامین‌دان سونرا آردالان خانلاریندان ایییرمی باتمان بوغدا آلیب. قراردادا یالان قیمت‌له باتمانی اوچ تومن حساب اولونوب، خرمنده باتمانی بیر تومن حسابی ایله بوغدا تحویل آلسینلار.

مشهدی اسماعیلین آروادی و دؤرد کیچیک اوشاقلاری دا خرمنده ایدیلر. مشهدی اسماعیلین آروادی داد- بیداد سالیب دئییردی:

- قویمارام ایییرمی باتماندان آرتیق آپارسینلار. اوشاقلاریمین آجیندان ئولمه‌یینه راضی اولمارام.

ایندی مأمورلار ایییرمی باتمان عوضینه أللی باتمان بوغدا ایسته‌ییردیلر. مشهدی اسماعیل دئییردی:

- منیم خرمنده وار- یوخ بوغدام آلتمیش باتماندیر. بونو دا سیز آپارساز اوشاقلاریم آج قالاجاق. وئردیگینیز ایییرمی باتمان بوغدانی آپارین سؤزوم یوخدور. قالانینا دا قبیض وئریم.

خانین مأمورلاری دئییردیلر:

- اولماز، گرک أللی باتمان بوغدانی وئره‌سن.

بئله‌لیکله من ایشین جریانینا وارد اولدوم. خانین مأمورلاری مشهدی اسماعیلین خرمنده‌کی بوغداسینی اؤزلری ایله گتیردیکلری چوالارا دولدورماغا باشلادیلار. مشهدی اسماعیلین آروادی اصلی اؤزونو بوغدالارین اوستونه سریب مانع اولماق ایسته‌ییردی. او یالواریردی، آغلاییردی، اوشاقلاریما رحم ائدین، دئیه گؤزلرینین یاشین تؤکوردو.

مشهدی اسماعیلین نه تورپاغی وار ایدی، نه ده اؤکوزو وار ایدی. کندین قوروقچولوغو اونون عهده‌سینه ایدی. بو ایلکی آلاجاغی حقینی قیشدا بورج آلیب یئمیشدی. خرمنده‌کی بوغدا ایسه باشقالارینین عوضسیز اونلارا اکدیکلری "پره‌کاردان" عمله گلمیشدی. ایندی خانین مأمورلاری بونو دا اللریندن آلماق ایسته‌ییردیلر. مأمورلار اصلی‌نی کنارا ایته‌له‌ییب بوغدالاری چواللارا دولدورماقدا ایدی. اونلارین بو حرکتلرینده‌ن انزه‌لیده گوموش رنگلی خز پنجه‌ییمی اگنیمدن چیخاردان عینکلی فئودال گؤزلریمین اؤنونده جانلاناراق دیوه چئوریلیب اؤز آتشین نفسی ایله منی یالاماغا باشلادی. دونیا گؤزلریمین قاباغیندا قارالمیشدی. بوغدالاری چواللارا دولدورماقدا اولان خانین مأمورلارینی ایته‌له‌ییب، اللرینده‌کی دولو چواللاری آلیب خرمن یئرینه بوشالتدیم:

- چیخین کنددن اجلافلار! یا وئردیگینیز ایییرمی باتمانی آپاراجاقسینیز یادا ایتیلین بوردان!

مأمورلارین بیری منه غضبله باخیب دئدی:

- سن کیمسن؟

- منیم کیم اولماغیم سنه مربوط دئییل.

- بیز خانین طلبین ایستهییریک. بیزیم الیمیزده سندیمیز وار.

- ائله سندلر باشینیزا دهیسین.

دئییب مشهدی اسماعیلا دؤندوم:

- نه اوچون آغزینا سو آلیب دانیشمیرسان. یوخسا اؤز اوشاقلارینا یازیغین گلمیر؟ هانسی اوچ آیلیق بورجا ایییرمی باتمان عوضینه أللی باتمان وئریبلر؟

سونرا خرمنه ییغیلان کند اهالیسینه دئدیم:

- بونو دا بیلین کی، مشهدی اسماعیلی سویاندان سونرا سیزین سوراغینیزا گلهجکلر.

مأمورلار نه ائدهجکلرینی بیلمیردیلر. مشهدی اسماعیل اورهییندە گئدن خیاللارین ایچینده غرق اولموشدو. او سانکی تصمیمین توتان آداملار کیمی میدانا آتیلیب خانین مأمورلارینی یاخالاییب دئدی:

- هایدی خرمندن چیخین! سیزین حاققینیزدان آرتیق بیر دهنه ده بوغدا وئرمیهجهیم.

خرمن یئرینده اولان چواللاری گؤتوروب کنارا تولللادی. مشهدی اسماعیلین بو حرکتیندن جوشه گلمیش کندلیلر بیر آغیزدان دئدیلر:

- چیخین گئدین، چیخین گئدین!

مأمورلار حئیرت ایچینده باخا- باخا قالمیشدیلار. نه ائدهجکلرینی بیلمیردیلر. سونرا خرمندن اوزاقلاشدیلار. کندلیلرین بیری ائله بیل بو احوالاتدان خوشو گلمیشدی:

- گلمیشدیلر بوغ آپارسینلار، ساققاللارین دا قویوب گئتدیلر.

ایکینجی کندلی:

- هایلا گلن، وایلا گئدر.

اوچونجو کندلی:

- آللاه عاقبتین خیر ائله‌سین.

مأمورلار گئدندن سونرا جاماعات خرمندن داغیلیب گئتدیلر. آتامین بو مسئله‌دن خبری یوخ ایدی. کندلیلریمیز آتاما خرمنده‌کی جریانی دانیشمیشدیلار. او ناراحات حالدا ائوه گلیب، منه اعتراض ائده‌رک دئدی:

- سن نه اوچون خالقین ایشلرینه قاریشیرسان؟ بو ایشین آخیری هارا چکه‌جگینی بیلیرسنمی؟

من آتامین بو سؤزلرینین جاوابیندا دئدیم:

- آتا بیز باکی‌دان گلنده انزه‌لیده منیم گوموشو پئنجه‌ییمی اگنیمدن چیخاردان عینکلی ارباب یادیندامی؟ بیزی بیر آخشام سحره کیمی حبس‌ده ساقلاماقلاری یادیندامی؟ بیزدن رشوه آلماقلاری یادیندامی؟

آتامین منیم سؤزلریمه قولاق آسدیغینی گؤروب علاوه ائتدیم:

-او زامان بیر نفر تاپیلیب بیزه کؤمکلیک الینی اوزاتسایدی، حق دانیشیب بیزه یاخشیلیق ائتسه‌یدی، سنین او آدامدان خوشون گلردی یا آجیغین؟

آتام منیم سؤزلریمی دینله‌یندن سونرا آجیقلی حالدا دئدی:

- من بیلیرم سندن آدام چیخماز.

آتام بو سؤزلری دئییب گئتدی. من اؤز اوتاغیمیزا گلدیم. فاطما بو احوالاتی ائشیدیب ناراحات اولموشدو. او منی اوتاقدا گؤزله‌ییردی. اونون نگران گؤزلرینده گؤزله‌نیلمه‌ین بیر حادثه‌نین باش وئره‌جه‌ییندن دوغان تشویشلری آیدینجاسینا اوخوماق اولوردو. او ایره‌لی گلیب باخیشلارینی منه دیکمیش حالدا خبر آلدی:

- نه اولوب؟ منه آچیغین دئی. منی خرمنلرده اولان احوالاتدان باشا سال. من اؤز عملیمدن راضی اولدوغوما گؤره اؤزومو چوخ راحات حسّ ائدیردیم. اودور کی، فاطمانی بو نگرانچیلیقدان خلاص ائتمک اوچون دئدیم:

- اؤزونو ناراحات ائتمه. من اؤز وظیفه‌می انجام وئرمیشم. زه‌لی کیمی انسانلارین قانین سوران ظالملرین اؤنونده دایانماق لازیمدیر.

سونرا خرمنده‌کی حادثه‌نی فاطمایا دانیشدیم. مـن سـؤزومو عـادی حالـدا گولـه- گولـه دانیشدیغیم اوچون گؤزلرینده آراملیقدان نشانه‌لر گؤرونـسه ده، یئنـه ده اونـون داخیلـی عالمینده قـارا فیکیرلـرین یـووا سـالدیغینی درک ائـدیردیم. فاطمـا بـو قـارا خیـاللارین پنجه‌سیندن خلاص اولماق اوچون سوروشدو:

- بس بو ایشین آخیری نه ایله قورتاراجاقدیر؟

اونون قلبینده یووا سالمیش آرامـسیزلیق، بـو سـؤالین اوسـتونده قـرار تاپمیـشدی. مـن فاطمانی گله‌جکده بـاش وئـره‌جـک حادثـه‌لـرین اؤنونـده نئجـه دایانماغـا و اونـو نئجـه قارشیلاماغا آماده ائتمک اوچون دئدیم:

- بیز بو گونون ایچینده یاشاییریق. گله‌جکده باش وئرن حادثه‌لردن کیمـین خبـری اولا بیلر. بو ایشین نه جور قورتاراجاق سؤالینا گلنده ایـسه بـو دا معلومـدور کـی، چتینلیکلـر قاباغا گله بیلر. آممابو چتینلیکلرین اؤنونده دایانماغی باجارمالی‌ییق.

فاطما منیم سؤزلریمین قورتارماسینا دؤزمه‌ییب یئنه سوروشدو:

- آخی امنیه‌لر سنی توتارلار.

من فاطمانین خیالیندان کئچنلرین هامیسینی بیلیردیم. اونا تسکین وئرمک اوچون :

- امنیه‌لر منی بو آسانلیقلا توتا بیلمزلر. سؤزلریمی دئمـه‌یـی باجاریرامـسا اؤزومـو حفـظ ائتمه‌گی ده باجاریرام. بئله زامانلاردا امکانی واردیر کی، هله‌لیک ده اولسا بیر- بیریمیزدن آیریلاق. منی سیخان فقط بودور.

فاطما اوشاقلیق زامانی اؤز عایله‌سیله باکی‌دان کنده گلمیشدی. بونـا گـؤره ده بـاکی‌دان هئچ بیر خاطره‌سی یوخ ایدی. کند محیطینده بؤیودویونـه گـؤره هـامی کنـدلیلر کیمـی امنیه سؤزوندن وحشت ائدیردی. امنیه‌لـرین بیـر ایـل بونـدان قاباغـا کیمـی آروادلاریـن باشیندان چادرالارینی قاپماسی کندلیلرین یادیندا ایدی.

فاطما توخودوغـو خالچـانی قورتارماقـدا ایـدی. او منـدن آیریلیـب اوتاقـدان چیخـدی. خرمنلرده یئنـه ده قیـزغین ایـش گئـدیردی. آردلان اربـابلارینین مـأمورلارینین کنـده قاییتمـاقلاری یقـین ایـدی. آممـا بـو دفعـه تکلیکـده یـوخ، دؤلـت مـأمورلاری ایلـه قاییداجاقدیلار. دؤلت مأمورلاری ایسه امنیه‌لردن باشقا بیر کس اولا بیلمزدی. ائرتـه‌سـی

گـون هـامی گـؤزده-قولاقـدا ایـدی. کیچیـک قارداشـلاریم شـریف دیکینـه چیخیـب مئهریباندان، دوزدوزاندان کنده گلن یوللاری گودوردولر. شـریف دیکینـدن مئهریبانـدان گلن یوللار بیر کیلومئتر اوزاقلیقدان گؤرونوردو. آتام، آنام و فاطما هامیـدان چـوخ نگـران ایدیلر. آتاملا بئله قرارا گلمیشدیک کی، مأمورلار کنده چاتمامیش من کنـددن چیخیـب "اصنه" کندینه گئدیم. گون باتمامیش مـأمورلارین "شـورادره‌دن" چیخیـب کنـده طـرف گلمکلرینی خبر وئردیلر. اوردان بیزیم کنده بیر کیلومئتردن چـوخ اولاردی. مـن بـو آنـدا آجی چایی کئچیب اوتایدا هردلرین ایچینده گئدیردیم. اصنه گدیگینه چاتمـامیش بیـر نفرین منه طرف گلدیگینی گؤردوم. او مندن خبر آلدی:

- سن هارالیسان؟

- زنگیلابادلی.

او دالیمجا گل دئییب قاباغا دوشدو. من یئریمدن ترپنمه‌دیم. او منـیم مـردد اولـدوغومو باشا دوشوب دئدی:

- احتیاط ائله‌مه، زنگیلاباد باره‌سینده سندن فقط بیر نئچه سؤز خبر آلاجاغیق.

من تانیمادغیم آدامین دالینجا دوشـدوم. اؤنومـوزده‌کـی تپـه‌نـی آشـیب دره‌یـه دوغـرو ائندیک. هرده‌لرین بیرینده خلوت بیر یئرده نئچـه نفـرین اوتـوروب صـحبت ائتـدیگینی گؤردوم. بیرآز آشاغیدا اونلارین آتلاری اوتلاییردی. بیز اونلارا چاتاندا منی دقتله سؤزدولر. آمما بو آداملارین ایچینده داش اوستونده اوتوران و آیاقلاری چاریقلی اولان بیر نفر منـیم نظریمی جلب ائتمیشدی. اونو هارادا گؤردویومو یادیما سالماق ایسته‌ییردیم. اونلار بـئش نفر ایدیلر. منی اؤزو ایله بورا گتیرن آدام یولداشلارینا باخیب دئدی:

- زنگیلابادلیدیر.

اوتورماغا دعوت ائتدیلر. منه تانیش گلن آدامین یانیندا اوتـوردوم. و دقتلـه اونـا باخیـب خبر آلدیم:

- باغیشلایین من سیزی هاراداسا گؤرموشم. آدینیز ندیر؟

او، گؤزلرینی قییب منی نظردن کئچیردی و دئدی:

- نه‌یینه لازیمدیر؟

- آخی من سنی تانییرام.

- هاردان تانییرسان؟

- من سنینله بئش گون یول یولداشی اولموشام.

- هارادا؟

- باکی‌دان گلنده. انزه‌لیدن یوک ماشینینین اوستونده سارابا گلدیک.

سؤزلریمی قورتارمامیش به‌به دئییب آیاغا دوردو. من ده آیاق اوسته دوروب قوجاقلاشدیق. سهوه یول وئرمه‌دیگیمی ثبوت ائتمک اوچون دئدیم:

- آدینیز دا شیرزاددیر. ائله دئییلمی؟

او باشی ایله تصدیق ائدیب جاواب وئردی:

- ائله‌دیر کی وار.

شیرزادین یولداشلاری تعجب‌له بیزه باخیردیلار. بئله بیر شرایطده، بئله بیر تاپیشماغا حئیرت ائدیردیلر. شیرزاد یولداشلارینین آراسیندا بیر نفره اؤز توتوب دئدی:

- قاسیم‌خان بو دوستوموزلا باکی‌دان گلنده انزه‌لیدن سارابا کیمی یولداش اولموشوق بیزیم تانیشلیغیمیزین مدتی آز اولسا دا بیر-بیریمیزی دریندن اؤیرنمیشیک.

شیرزاد قاسیم‌خاندان آد آپارانده من کیملرین آراسیندا اولدوغومو بیلدیم. گؤزلریم قاسیم‌خانا دیکیلی قالمیشدی. هر زامان آدینی، اؤزونو تمجید ائتدیگیم گؤروشونو آرزولادیغیم آدام ایندی گؤزومون اؤنونده ایدی. قاسیم‌خان منیم اونا چوخ باخدیغیمی گؤروب سوروشدو:

- ائشیتدیگیمیزه گؤره زنگیلابادا بعضی حادثه‌لر باش وئریب، دوغرودورمو؟

من تصدیق ائدیب دئدیم:

- دوغرودور.

قاسیم‌خان:

- احوالاتی دانیشین.

- ماجرا بودورکی، خرمنلرین بیرینده ده‌جلنمیش بوغدا شوشلرینین بیری پوزولموشدو. مباشر فریاد سالدی کی، بوغدادان اوغورلاییبلار. خرمن صاحبی و کندلیلر دئییرلر ممکندور ده‌جی قوشلار پوزموش اولسون. بو سؤز مباشرین آجیغینا گلیر و دئییر:

- سیز یالان دئییرسیز، بوردا اوغورلوق واردیر. خرمن صاحبی بیر قوزو جریمه وئرملیدیر. هامی بوامره اعتراض ائدیرلر. مباشر آجیغا دوشوب تبریزه گئدیر. پاکارینا تاپشیریق وئریب دئییر، من تبریزه گئدیرم. بو آخشام خلوتده تاخیل آنبارینی دامین اوستوندن باجادان پوزارسان. اوچ گوندن سونرا مباشر کندین اربابلاری ایله کنده قاییدیر. یالاندان تاخیل آنبارینی تالان ائدیبسیز، دئیه بئش نفری او قدر ووردولار کی، ایندی ده یورغان-دؤشکده‌دیرلر.

قاسیم‌خان یولداشلارینا تعجّبله باخیب دئدی:

- گؤرورسوزمو؟.

من اونلارین سونونجو حادثه‌دن خبرلری اولمادیغینی بیلیب دئدیم:

- هله بو حادثه‌دن سونرا باشقا بیر حادثه ده باش وئرمیشدیر.

قاسیم‌خان دقتله منه باخیب دئدی:

- دانیش.

من ایکینجی حادثه‌نی قیسا حالدا ایضاح ائتمگه باشلادیم. سؤزلریمی قورتاراندان سونرا قاسیم‌خان خبر آلدی:

- ایندی هارا گئدیردین؟

جاواب وئردیم:

- نئچه نفر مأمورون کنده طرف گلدیگینی منه خبر وئردیلر. مصلحت گؤردوم کنددن چیخام.

قاسیم‌خان گولومسه‌ییب دئدی:

- کنده طرف گلن‌لر مأمور دئییلمیشلر. چونکی بیز دونن "دئچان" آربابلارینا قولاق بورماسی وئرمیشیک. اونلار بو شرایطده هئچ بیر یانا مأمور گؤندره بیلمزلر. آردالان اربابلارینین دا حسابینا یئتیشه‌جه‌ییک. یاخشیسی بودور کی، سن بوردان چیخیب دوز

ائوینیزه گئت. هئچ کس سیزی هده‌له‌یه بیلمز. سیزین کند بیزیم نظریمیزین آلتینـدادیر. بونو دا یادیندا ساخلا، بیزیم باره‌میزده هئچ کیمه هئچ سؤز دئمه.

من قاسیم‌خانا سؤز وئریب اونلاردان آیریلیب کنـده طـرف یوللانـدیم. ائـویمیزده هـامی سفره باشیندا اوتوروب شام یئییردیلر. عایله‌میز منـی گـؤرن کیمـی هامیـسی قورویـوب قالدیلار. اونلار ائله بیلیردیلر کی، من ایندی اصنه‌ده‌یم. بیرینجی سؤالیم بو اولدو:

- مأمورلار گلدیلرمی؟

اونلارین نگران اولمادیقلارینی گؤروب قاسیم‌خـانین سـؤزونون دوغـرو اولـدوغونو حـسّ ائتدیم. آتام دئدی:

- کنده گلنلر مأمور دئییلمیشلر.

آج اولدوغوما گؤره اوتوروب شام یئمه‌یه باشلادیم. آتام منیم یاری یولدان قاییتمـاغیمین سببینی بیلمیردی. یئنه سؤال وئردی:

- آخی سن هاردان بیلدین کی، او گلن‌لر مأمور دئییلـدی. اونـلار کنـده یئتیـشنده سـن اصنه گدیگینی اویانا آشمیشدین.

آخیر کی، من آتاما جاواب وئرملی ایدیم. بونا گؤره دئدیم:

- من یولدا گئدرکن فکر ائدیب بو نتیجه‌یه گلدیم کی، اونلار داها کنـده قاییـدا بیلمزلـر. آخی بـو گـونلر اربـابلارین بختـی یاتـان گـونلردیر. زنگیلابـاد اربـابلارینین کنـده گلیـب چیخارتدیغی اویونلارا باخما. اونلار بیـر گـون ده کنـده قالـسایدیلار اونلاریـن حـسابینا یئتیشردیلر.

آتام یئنه ده منیم سؤزلریمه اینانماییب دئییردی:

- مأمورلار یئنه ده قاییداجاقلار.!

زنگیلابادلیلارین دا گؤزلریندن ناراحات اولدوقلارینی اوخوماق اولـوردو. خـصوصاً آردالان اربابلارینا بورجلو اولان کندلیلر داها آرتیق نگران ایـدیلر. خرمنینـده حادثـه بـاش وئـرن مشهدی اسماعیل ایسه کند ایچینده هئچ گؤزه گؤرونموردو. من هـر جـور اولورسـا اونـو تاپیب دئدیم:

- اؤزونو بو قدر ناراحات ائتمه و خیالین آسوده اولسون. اربابلار یا اونلارین نؤکرلری هله‌لیک بو کنده آددیم قویا بیلمه‌یه‌جکلر.

مشهدی اسماعیل منیم بو سؤزلریمدن اؤره‌کلنیب سؤال ائتدی:

- سن هاردان بیلیرسن؟

جاواب وئردیم:

- عقلیم بو جور حؤکم ائدیر. سببی ده بودور کی، "دیچان" کندینده کندلیلر اربابلارین علیهینه قالخیبلار و اونلاری کنددن قووبلار. البتّه ائشیتدیگیمه گؤره بو حرکتده قاسیم‌خانین دسته‌سینین ده الی واردیر.

بو خبر کندلیلری سئوندیرمیشدی. اونلار اؤز عادی ایشلرینه مشغول اولموشدولار. خرمنلر قورتارماق اؤزره ایدی. پاییز باشلانمیشدی. هاوالار بولودلو کئچسه ده یاغیشدان خبر یوخ ایدی. بونا باخمایاراق بعضی کندلیلر پاییز اکینینه باشلامیشدیلار. کندلیلر قورو تورپاقلاری شوخوملاییب توخوم سپیردیلر. بعضلری ایسه قازما، سیجیم گوتوروب قیشدا یاندیرماق اوچون اودون ییغماغا گئدیردیلر. کئچن قیشدا تؤیله‌ده ایسلانمیش و کوچه قاپیسینین آغزینا تؤکدوکلری پئیینلر ایندیه قدر قورویوب برکیمیش کرمه‌لری بئل ایله‌کسیب دیوار دیبینده دوزوب قوروماق اوچون گونه وئریردیلر. کندین هر طرفینده داملارین اوستونده اوت، آلاغ تایالاری گؤیه اوجالماقدا ایدی. بیزیم کندیمیزده هر ائوده او زامانلار ایکی تندیر اولاردی. بو تندیرلرین بیری ائوده، او بیریسی ایسه حیه‌طده. بو تندیرلر فصلی ایدی. ائوده‌کی تندیری قیشدا هاوالار سویویاندا یاندیراردیلار. حیه‌طده‌کی تندیری ایسه یایدا هاوالار قیزاندا. ایندی پاییزین سویوق هاوالاری اؤز اته‌گینی سالالامیشدی. ائوده یانان تندیرلرین توستوسو دامین اوستونده‌کی باجالاردان گؤیه میلله‌نیب بیر آزدان سونرا هاوادا اطرافا یاییلیردیلار. نه ایسه کندلیلره راحات اولوب دینجلمک یوخدور. اونلار دائیم فعالیتده اولورلار. ایشین آغیرلیغیندان یایدا ایستیدن، قیشدا سویوقدان پینه باغلاییب چاتلایان اللری اؤز طالعلری ایله بیرگه دوغولموشدو. کندلیلرین آسوده و راحات اولان چاغلاری قیش فصلینده اولور. بئله فصلده مال حیوانلار چؤلده یوخ، تؤیله‌ده اولور. بو حیوانلارین یئمینی حاضرلاماق اوچون اوت دوغراییب،

سامان قاتیر و گونده یئددی ائوینه یئم ویریب، هر گون قویودان سو چکیب حیوانلاری سووارماق، تؤیله‌نین ایسلانمیش پئیینلرین سبدله ائشیگه چیخارماق، یئرینه قورو پئیین یایماق کندلیلرین گونده اون آلتی ساعات واختلارینی آلیردی. بو هله قیش چاغیندا استراحات فصلی حساب اولوردو. عایله‌میزین بؤیوک اوغلو اولدوغوما گؤره من بو ایشلری گؤرمگه مجبور ایدیم. کند محیطینده یاشامایانلار کندلیلرین آغیر مشقتله حیات سورمکلرینی درک ائده بیلمزلر. اونلار جمعیّتین ان مهم طلبلرینی اؤده‌سه‌لرده، ان گئریده قالمیش طبقه‌لردن ایدیلر.

ایندی پاییز ایدی. هله بولودلار رحمه گلمه‌میشدیلر. کندلیلرین اکثری توخوملارینی چواللارا دولدوروب یاغیشین یاغماسی‌نی گؤزله‌ییردیلر. بولودلار گؤیلردن چکیلنده اونلار داریخیردیلار. بیر نئچه گون ده یاغیش یاغماسا کندلیلر قورو تورپاغا توخوم سپملی اولاجاقدیلار. بو دا پاییز ایشینین کؤرپه اولاجاغینا سبب اولوردو.

فاطما خالچا توخوماغا باشلایاندان گوندوزلر اونونلا با هم اولا بیلمه‌میشدیم. بو دا منی داریخدیریردی. خالچانین تئزلیک‌له توخونوب قورتارماسینی صبرسیزلیکله گؤزله‌ییردیم. ایندی نئچه گون ایدی فاطما خالچا توخویوب قورتارمیشدی. اونون آزاد واختی چوخالدیغینا گؤره من ده گونون چوخ واختینی ائوده اولوردوم. فاطما بیزیم ائوه گلندن بویانا ایشین چوخ اولماسینا باخمایاراق کؤکلمیشدی. بو دا اونون گؤزللیگینی داها دا آرتیریردی. دوداقلاریندا‌کی تبسم گوندن گونه چوخالیردی. بو دا منیم خوش اولماغیما سبب اولوردو. خرمنده باش وئرن حادثه‌دن غمگین اولان فاطما ایندی یئنه‌ده دئییب گولر اولموشدو. او بئله چاغلاردا سانکی حیاتین شنلیک ترانه‌سینین باده‌سینی ایچیب اؤزونو دونیادا خوشبخت حساب ائدن آداما بنزه‌ییردی. فاطما چوخ حساس ایدی. او ان کیچیک شاد خبردن شادلانار، اورک آچمایان خبرلردن ایسه غم دریاسیندا اؤزمه‌یه باشلایاردی. ساوادسیز اولسا دا ساده دئییلدی. هر بیر اشاره‌لی سؤزدن سؤز آنلاییب، کنایه‌لی کلاملاری بیر-بیریندن سئچردی. بو مثبت جهتلر اوندا جمع اولسا دا فاطمایا ساواد لازیم ایدی. بیر گون او الینده جوراب توخویوردو سؤال ائله‌دیم:

- فاطما ساوادلی اولماق ایسته‌یرسنمی؟

او سؤزلریمی دریندن درک ائتمه‌میش کیمی خبر آلدی:

- اوخویوب یازماق؟

- بلی اوخویوب یازماق.

فاطما الینده توخودوغو جورابی کنارا قویوب دئدی:

- بلی البته ایسته‌ییرم.

سونرا علاوه ائتدی:

- ایسته‌ییرم بالاجا خانیمدان درس آلام.

- سن یازماغی، اوخوماغی بالاجا خانیمدان یوخ، اؤزومدن اؤیرنمه‌لیسن.

- فرقی واردیر؟

- بلی فرقی واردیر. فرقی ده بودور کی، بالاجا خانیم سنی فقط لاتین الفیباسیله ساوادلی ائده بیلر. او الیفبا ایسه ایراندا رسمی دئییل. سن گرک ایندیکی مدرسه‌لرده معمول اولان عرب الیفباسیندا فارس و اؤز دیلیمیزی اؤیره‌نه‌سن. فاطما گؤزلرینی منه دیکیب دئدی:

- دونیادا اوخویوب یازماغی اؤگرنسه‌ایدیم داها آرزوم قالمازدی.

من اونو هوه‌سه گتیرمک اوچون دئدیم:

- سنین حتماً ساوادین اولمالیدیر.

من اونون اللرینی الیمه آلیب علاوه ائتدیم:

- فاطما بیز بو کندده یاشایا بیلمریک. گرک تهرانا گئدک. اوردا یاشلی آداملار اوچون مدرسه‌لر واردیر. سن هر گون بیر یا ایکی ساعات او مدرسه‌لرده درس اوخوسان ساوادلی اولوب اوخویوب یازماغی اؤیره‌نرسن. ایسته‌سن لاپ یازیچی‌دا اولا بیلرسن.

فاطما خالچانی توخویوب قورتارماغا آز قالاندا منه دئمیشدی:

- ایسته‌ییرم سنین آدینی خالچانین حاشیه‌سینه توخویام. آمما سنین آدینی نئجه یازماغی بیلمیرم.

من فاطمانین بو فیکرینی آلقیشلاییب دئمیشدیم:

- بو یاخشی فیکیردیر. آمما منیم آدیمین یئرینه آتامین آدینی توخوسان داها دا یاخشی اولار.

فاطما منیم فیکریمه شریک اولدو. من آتامین آدینی میرحسن سؤزونو کاغاذ اوستونده یازیب اونا وئرمیشدیم. اودا مهارتله آتامین آدینی خالچانین کناریندا توخوموشدو. بو هنر ایندیه قدر بیزیم کندده بیرینجی دفعه گؤرولوردو. ایندی ساواد بارهسینده دانیشاندا دئدیم:

- فاطما سنین خالچایا توخودوغون آد آلتی حرفدن عبارتدیر.

و حرفلری آیری-آیری یازیب اونا اؤیرتدیم. سونرا بیر آغ کاغاذ و بیر مداد وئریب میرحسن سؤزوندن اوچ سطر یازماسینی تاپشیردیم. او بو تاپشیریغین عهدهسیندن یاخشی گلمیشدی. اؤزونون، منیم، آدیمی دا یازماغا باشلامیشدی.

من قاسیمخانی اؤز یولداشلاری ایله اصنه گدیکی هردهلرینده گؤردویوم گونون گئجه یاریسی قاسیمخان ایکی نفری یئمک تأمین ائلهمک اوچون زنگیلابادا گؤندریر. اونلار کندین آشاغی طرفینده آخیرینجی ائو اولان مشهدی توگلون قاپیسینی وورورلار. مشهدی "توگل"ون اؤزو پالتارینی گئیینیب قاپینی آچیر. او ایکی نفر آتلی، سیلاحلی آداملاری اؤنونده گؤرنده قورخوب قاپینی باغلاماق ایستهییر، آمما سیلاحلی آداملار اونا مانع اولوب دئییرلر:

- قورخمایین بیز قاسیمخانین آداملاریندانیق. یول ایله کئچیردیک سحردن غذا یئمهمیشیک. بونا گؤره ده سیزه مزاحم اولدوق.

سیلاحلی آتلیلار اونا پول وئریب دئییرلر:

- بیزه بیر آز چؤرهک و بیر دنه قویون یا قوزو سات، آللاه سندن راضی اولسون.

مشهدی توگل اول اونلارا اینانمیر و سؤزلرینی یئره سالماق ایستهییر:

- من هاردان بیلیم سیز قاسیمخانین آداملاریسیز؟

اونلار جاواب وئریرلر:

- بئله اولماسایدی بیز سنین تؤیلهده اولان مالالارینی اؤزوموزله آپارا بیلیردیک. بیزه اینانمیرسان یولون کناریندا قاسیمخانین اؤزو ایله گؤروشه بیلرسن.

بئله‌لیکله مـشهدی توگـل آلـدیغی پولـون عوضـینده اونلاریـن احتیـاجین رفـع ائـدیر. قاسیم‌خانین یولداشلاری مشهدی توگلدن آیریلاندا دئییرلر:

- دوه گؤردون قیغین گؤرمه‌دین.

مشهدی توگل بو حادثه‌نی بیر مدت هئچ کیمه دئمه‌ییب اؤز قلبینده ساخلاییر. سونرالار بو حادثه‌نی بیر خاطره کیمی کند اهلینه دانیشاردی. کندلیلر قاسیم‌خـانین نـه جـور آدام اولدوغونو. اونون نه بویدا- بوخوندا اولدوغونو خبر آلیردیلار. مشهدی توگلون ایـسه اونـلارا جاوابی بو اولاردی:

- واللاه من ایمانیمی یاندیرا بیلمرم. گئجه قارانلیق ایدی. او یولداشلاریندان بیر آز آرالـی دورموشدو.

۱۳۲۲- نجی ایل ایدی. مئهریبان کومیته‌سی همیشه اولـدوغو کیمـی اؤز ایـشینه داوام وئریردی. تبریز کومیته‌سیله مئهریبان کومیته‌سی سـیخ علاقـه‌ده ایـدی. تبریـزدن گلـن نماینده و رابطلر حزبین داخیلی، خارجی سیاسـتلرینی آیدینلاشـدیریر و تحلیـل تجزیـه ائدیردیلر. بو سیاستلرین بیری ده دونیا صلحونون قورونماسی ایدی. فاشیزم اوردوسو داها نفسدن دوشموشدو. سون نفسلری اولماسا دا مسکو و اسـتالینقراد جبهـه‌لرینـده آلـدیغی ساغالماز یارالار اونلاری روحدان سالمیش و هر طرفدن محاصره‌یه آلینمیشدیلار. فاشـیزم آرتیق شرقه ایره‌لیلمکـده یـوخ، غربـه طـرف گئریلـه‌مکـده ایـدی. آممـا هیتلـر و اونـون تبلیغاتجیسی "قوبئلز" یالان تبلیغاتلارلا فاشـیزمین دونیـادا غالـب اولاجاغینـا و اونلاریـن غرب جبهه‌سیندن مجبوری یوخ، تاکتیکی حرکت اولدوغونو بیلدیریردی. قـوبئلزدن خبـر آلاندا کی، نه اوچون بو قدر بؤیوک یالانلار دانیشیرسان؟ جاوابیندا دئمیشدی:

- یالان بؤیوک اولسا اونون هامیسینا اینانماسالار دا، یاریسینا اینانارلار.

ایندی هیتلر ناپالیونون روسیادا دوشموش گونونده ایدی. تبریزده چـاپ اولان قزئتلـرین هامیسیندا دونیادا گئدن محاربه‌دن شـعرلر درج اولـوردو. آممـا اونلاریـن آراسـیندا یئنـه بی‌ریانین شعرلری کسگین و قدرتلی ایدی. او طنز ایله هیتلری قامچیلاییردی:

هیتلری رویاده گؤردوم لشگر بدخواه ایله
آسمانه دیرماشیب جنگ ائیله‌ییر آللاه ایله

مئهریبان کومیته‌سی داخیلی ارتجاعچی قوه‌لرلـه محاصـریه آلینمیـشدیلار. مـین ائـولی مئهریبانین اربابی حاجعلی سلطان هردن بیر مئهریبانا گلیب گئدنـده اؤز آدامـلاری ایلـه جلسه تشکیل وئریب ستار ساویزین و اونون یولداشلاری باره‌سـینده تـدبیرلر گـؤروردولر. آمما قاسیم‌خانین قورخوسو گؤرولن تـدبیرلری اجـرا ائتمگـه امکـان وئرمیـردی. اربـابلار گئجه‌لر ده راحات یاتا بیلمیردیلـر. اونلاریـن یوخولاریـندا گـؤردوکلری کابوسـلار گونـو-گونـدن آرتیـر و قاسـیم‌خـانین آرادان گؤتورولمـه‌سـینی گؤزلـه‌ییردیلـر. اینـدی آردلان خانلارین‌دان علاوه باشقا کندلرین خانلاری دا کندلری ترک ائدیب شهرلره گئتمیـشدیلر. آردلان اربـابلاری آلان‌بیراغـوش ماحالینـدا بؤیـوک بیـر بانـد تـشکیل وئریـب لازیمـی سیلاحلارلا تجهیز اولموشدولار. اونلار بئله فیکر ائدیردیلر کی، قاسیم‌خـان اونـلارا غالـب گله بیلمز. اودور کی، آردالان کندینده راحات اوتـوروب هـئچ کیمـی حـسابا آلمیـردیلار. قاسیم‌خان ایـسه فرصـت گؤزلـه‌ییـردی. او مبـارز دوسـتلارینی باشـینا ییغیـب لازیمـی تدبیرلری گؤرمک‌ده ایدی. اونون و دوستلارینین آراسیندا ایکی فیکـر جریـانی وار ایـدی. دوستلاری دئییردی. بیز گرک همیشه‌کی سیاستیمیزی آردالاندا دا اجرا ائتمـه‌لـی‌ییـک. یعنی هـئچ کـس بیلمـه‌دن آردلان خـانلارینی غافـل ائـدیب هجومـا کئچمـه‌لـی‌ییـک. قاسیم‌خانین نظری ایسه بئله ایدی:

- بیزیم بو عملیاتیمیز کئچن عمللریمیزدن فرقلنیر. بیز ایندیه قدر بئله بؤیوک دوشمنله مبارزه ائتمه‌میشیک. آردلان خانلارینین سیلاحلی قـوه‌لـری بیزیمکینـدن چوخـدور. بیـز کندلی قوه‌لردن ده استفاده ائتمکله اونلارا دا بـو یورشـده اشـتراک ائتمـک اجـازه‌سـینی وئرملی‌ییک. قوی اونلار دا بیزیملـه اولـسونلار. بئلـه‌لیکلـه مبـارزه یـوللارینی اؤیـره‌نیـب خانلارلا اؤز به اؤز دایانماغی‌وباجارسینلار.

شیرزاد قاسیم‌خانا باخا- باخا دئییر:

- بیزیم عملیـاتی قاباقجـادان هـامی بیلـسه، ممکنـدور ژانـدارملار بـو ایـشدن خبـردار اولسونلار. او زامان نه اینکـی عملیمیـز نتیجـه‌سـیز اولار اوسـته‌لیـک اؤزومـوز ده خطـر قارشیسیندا قرار تاپاریق.

قاسیم‌خان جاواب وئریر:

- بونلارین هامیسینین فیکرینی ائله‌میشم. بیز اوچ گونون عرضینده عملیاتیمیزی باشلاییب، قورتارمالییق .

قاسیم‌خان و آردالان حادثه‌سی

آلان‌بیراغوش ماحالیندا کندلیلرین احوال روحیه‌سی یوکسک درجه‌ده ایدی. اونلار آردالان خانلاریندان انتقام آلماق اوچون وار قوه‌لرینی صرف ائتمگه حاضر ایدیلر. سببی ده آیدین ایدی. آردالان خانلاری ماحالین بیر چوخ کندلیلرینی اؤزلرینه بورجلو سالیب اونلاری سویماغا مشغول اولموشدولار. خانلارین عمللری نه قانون‌لا نه ده شرعا دوز گون دئییلدی. ایییرمی تومن وئریب أللی تومن قبض آلماق. یاخود ایییرمی باتمان بوغدا مقابیلینده أللی باتمان طلب ائتمک اونلار اوچون عادی مسئله اولموشدو. بو طلبلر اوچ آی عرضینده اؤده‌نیلملی ایدی. یوخسا بو بورجلار آی باآی دوغوب بالالاییردیلار. بئله‌لیکله کندلیلر هر زامان خانلارا بورجلو اولوردولار. شاللاق و دؤلت مأمورلاری ایسه همیشه باشلارینین اوستونده حاضر ایدی. خانلارین ظلمی بونلارلا تامام اولموردو. اونلار کندلیلرین اکیب بیچدیکلری محصولدان آلدیقلاری بهره‌دن علاوه بعضی وئرگیلردن ده استفاده ائدیردیلر. خانلارین ماحالدا بیر- بیرینین یانیندا نئچه پارچا کندلری وار ایدی. بو کندلرین کندلیلری ائو باشی تویوق، قوزو، وئرمه‌لی و مباشر و نؤکرلرینین خرج- مخارجینی اؤده‌ملی و خانلارین خصوصی ایشلرینده بئگارلیق ائتملی ایدیلر. بونلاردان علاوه اونلارین کندلیلرله غیر انسانی رفتارلاری آغیلا سیغمازدی. کندلی قادینلار، کیشیلر خانلارا تعظیم ائتملی و اونلارین حاقسیز امرلرینی یئرینه یئتیرملی ایدیلر. خانلار هانسی کنده آددیم قویاندا اونلارین آیاقلاری آلتیندا قوربان کسمه‌یه مجبور اولوردولار. ایللر بویو بو ظلملری چه‌کن کندلیلر اؤز عقده‌لرینی بوشالتماق اوچون فرصت گؤزله‌ییردیلر. ایندی بو فرصت باشا چاتمیشدی. اؤزلرینی هر فداکارلیغا آماده گؤرن کندلیلر بو ایشین عاقبتینی حسابا آلمادان اربابلاردان انتقام آلماق اوچون حاضرلاشیردیلار. بو حاضرلیغین نه‌یین بهاسینا قورتارماسی باره‌ده فیکر ائدن یوخ ایدی.

قاسیم‌خانین آتلیلاری بو خبری اربابلارین بوتون کندلرینـده اولان اؤز یـاخین آداملارینـا یئتیرمیشدیلر. اونلار فقط بیر اشاره‌یه معطل ایدیلر. آردالان کنـدی یعنـی آلان‌بیراغـوش ماحـالینین اربـابلارینین مرکـزی اولان بـو فـساد یوواسـی قاسـیم‌خـانین آداملارینـین محاصره‌سینده ایدی. آردالانا گئدیب- گلن مظنون آداملار کنترل اولونوردو. بونـونلا بئلـه خانلار وضعیتین نه یئرده اولدوغونو درک ائتمیشدیلر. اونلار کندین محاصـره‌ده اولـدوغونا باخمایاراق بیـر نئچـه کنـده گیـزلین آدام گؤنـدره بیلمیـشدیلر. بـو آداملاریـن بیـری د مئهریبانا گئتمیشدی. مئهریبانین قدرتلی، سؤزو داشدان کـئچن مللاسـی میـرزه‌حبیـب صدری احوالاتی بئله گؤروب تدارکه باشلامیـشدی. هـر جـور اولوردوسـا خـانلارا کؤمـک گؤندرمگی اؤزونه بورج بیلمیشدی. بو کؤمک ایکی نفر سـیلاحلی قـوه‌دن عبـارت ایـدی. بیـری مئهریبـانین دلیقـانلی جاوانلارینـدان جـامی، ایکینجیـسی نـصیری تایفاسـیندان ساییلان یوسفخان ایدی. بو ایکی نفر سیلاحلی، آتلی اولاراق اؤزلرینی آردلان خانلارینین خدمتینه یئتیره بیلمیشدیلر. اطـراف کنـدلردن ده هـر جـور اولورسـا اولـسون اؤزلرینـی خانلارین دسته‌سینه یئتیره بیلمیـشدیلر. آردلان خـانلارینین باشچیـسی حـسنعلی‌خـان اولماقلا برابـر اوچ قارداشـین یاشلیـسی حـساب اولـوردو. بونـدان عـلاوه خـانلارین آنـا و باجیلاری اونلارلا با هم ایدی. هله آردالاندا سـاکیتلیک حـؤکم سـوروردو. قاسـیم‌خـانین آتلیلاری کنده وارد اولمامیشدیلار. بو دا توفاندان قابـاقکی آراملیغـا بنـزه‌ییـردی. آردالان خانلاری یاشادیقلاری عالی بینانین داخیلینده اؤز مـؤقعلرینی برکیتمکـده ایـدیلر. اونـلار اؤزلرینه مطمئـین یئرلـرده سـنگر بندلیکلـه مـشغول اولموشـدولار. اونلاریـن سـیلاحلی قوه‌لری قاسیم‌خانین سیلاحلی قوه‌لرینه اوستون گله‌جگینـه اینـانیردیلار. اؤزلرینـه نئچـه گونلوک آذوقه و مهمات ذخیره ائتمیشدیلر. خانلارین آناسـی دا اؤز اوغلانلارینـدان دالـی قالان دئییلدی. او لازیم اولان دسـتورلاری وئریـر و سـیلاحلی قـوه‌لرینـه اؤرک- دیـرک، وئره- وئره اونلارین روحیه‌لرینی تقویت ائدیردی. گون باتیب، گئجه‌نـین قـارانلیغی کنـده حاکم اولموشدو. آمما گئجـه‌نـی یاتـان چـوخ آز ایـدی. هـامی سـحرین آچیلماسـی‌نـی گؤزله‌ییردی. بئله بیر حاضرلیق کندلیلرین آراسـیندا داهـا گوجلـو ایـدی. قاسـیم‌خـانین دسته‌سی ده اؤز تدارکلرینده ایدیلر. قاسیم‌خان خصوصی عملیـاتلاری اولمایانـدا باشـیندا

دؤرد یا بـئش نفـردن آرتیـق یولداشـی اولمـازدی. بئلـه حـاللاردا اونـلار گونـدوزلر داغ اتکلرینده کئچینیب، گئجه‌لری یاخین کندلرده اولان دوستلارینین ائولرینده قالیب سحر تئزدن اورانی ترک ائدردیلر. آمما کناردا‌کی دوستلاری ایله رابطه‌لـری کـسیلمزدی. مهـم بیر مسئله باش وئرسیدی آز مدتین عرضینده دسته‌لـری تکمیـل اولاردی. اینـدی اونـلار یئنه اولدوغو کیمـی بیـر یئـره توپلاشمیـشدیلار. معلـوم اولـدوغونا گـؤره قاسـیم‌خـانین دسته‌سـینده اون نفـر سـیلاحلی وار ایـدی: آوارسـلی ممـی، تلخـابلی شـیرزاد، سـومالی بایرامعلی، کوللوجه‌لی ابی، قزیلجالی مهدی، سـومالی نـوروزعلی، طـوطی قـارینین اوغلـو اسماعیل و حاجی رضا. بونلار دائیمی شـکیلده قاسـیم‌خـانین دسـته‌سـیندن آیریلمایـان صمیمی جان بیر قهرمانلار ایدیلر. بونلاردان باشقا دا قاسیم‌خـانین دوسـتلاری وار ایـدی. حتی تبریزین اؤزونده ده صمیمی دوستلاری وار ایدی. اونلاردان چهره‌لی میـرزه‌عبـدالله، سومالی مشهدی ابوالقاسیم، تبریزلی مشهدی رسـول، اوقـانلی اسـماعیل، قلـی کـامران، دئچانلی آغابابانین آدلارینـی چکمـک اولار. قاسـیم‌خـان هـلاک اولانـدان سـونرا اونـون عائله‌سینی حمایه ائتمیشدیلر.

ایندی قاسیم‌خـان اربـابلارلا ایکـی ایللیـک مبـارزه‌سـینده ان مهـم یئـر توتـان آردالان حادثه‌سینه حاضرلاشیردی. دسته‌سینین عضولری اونون باشینا ییغیلمیشدیلار. آردالانـین اؤزوندن و اطراف کندلردن گلن کندلیلر ایسه بیر گـون قاباقـدان آردالانـا گلیـب یـاخین آداملارینین یا قوهوملارینین ائوینـده یئرلشمیـشدیلر. آممـا سـحر آچیلمـاق بیلمیـردی. سانکی مرموز بیر قوه زامانین عقرب‌لرینی توتوب ساخلامیشدی.

قاسیم‌خانین دسته‌سـی آردالانـا داخیـل اولمامیـشدان بـو کنـدین جغرافـی مـؤقعیینی بیلدیکلرینه گؤره دؤیوش میدانینی و آغالیق بیناسـینین قـرار توتـدوقو مکـانلاری نظـره آلیب قاسیم‌خانین امری ایله کیمین هانسی یئـرده پنـاه یـا سـنگر توتاجـاقلاری بـاره‌ده تعیینات وئریلمیشدی. صباحی‌سی گون قاسیم‌خان اؤز آتلیلاری ایلـه آردالانـا وارد اولـدو. اونلار اؤز تعیین اولموش یئرلرینده سنگر توتدولار. بو مبارزه کند کوتله‌لرینین اریـابلارین ظلـم سـتملرینه قارشـی بیرینجـی عـصیانلاری ایـدی. بئلـه بیـر عـصیان او زامانـا قـدر آذربایجانین باشقا یئرلرینده باش وئرمه‌میشدی. گون چیخمیـشدی. آردالان کنـدی بیـر

حادثـه قارشـسیندا دایانمیـشدی. آغـالیق بیناسـیندا خـانلارین تـوفنگچیلرینین حربـی آرایشیندن هئچ کیمین خبری یوخ ایدی. بینانین قاپی پنجره‌لری باغلی نظـره گلیـردی. هر حالدا اونلار بینانین داخیلینده ایدیلر. دؤیوش میدانی سکوت ایچینـده اولـسا دا کنـار گوشه‌ده هله پنهان اولموش کندلیلرین سسی ائشیدیلیردی. بیرینجی گوللّه قاسیم‌خـانین طرفیندن آتیلدی. پنجره‌نین سینیب یئره تؤکولن شیشه‌لرینین سسی ائـشیدیلدی. آممـا خانلار دئیه‌سن صبرلی ایدیلر. اونلار جاواب وئرمـه‌مکلـه اؤز سـنگرلرینی پنهـان شـکیلده سـاخلاماق ایـسته‌ییردیلـر. ایکینجـی گـوللّه‌دن آغـالیق بیناسـینین قـاپیلارینین بیـری سارسـیلدی. آتیـشمانین تـزه باشلانماسـینا باخمایـاراق قاسـیم‌خـانین دوسـتلاری سیلاحلانمیش حالدا دسته- دسته گلیب اونا قوشولوب اؤزلرینه سنگر دوزلـدیردیلر. بئلـه سیلاحلی قوه‌لرین سایی گئتدیکجه آرتیردی. بئله‌لیکله آتیشما گئتدیکجه گوجله‌نیـردی. خـانلارین ائـولرینین قاباغینـدا حیـه‌طلـری وار ایـدی. قاسـیم‌خـانین یولداشـلاری اؤز سنگرلرینی ترک ائدیب کوچه‌نی کئچیب خانلارین داروازاسـینین آغزینـا چاتمیـشدیلار. تصمیملری هر نؤع ایله اولورسا اولسون داروازنی آچیب ایچه‌ری گیرمک ایسته‌ییردیلر. بـو حالدا باش وئره‌ن یئنی بیر حادثـه دؤیوشـون طالعـه‌ییـنی حـل ائتمـیش اولـدو. آغـالیق بیناسینین آرخاسیندا باغ وار ایـدی. دؤیوشـدن کنـارداکی کنـدلیلر بـاغین حـصاریندان آشیب باغا دولورلار. بینانین دالیندان دیوارین اوسـتونه نردبـان قویـوب دامـا چیخیـرلار. اللرینده‌کی قازما و کولونگ‌له دامین اوستونو سؤکمه‌یـه باشـلاییب آچـیلان باجـارلاردان اوت، علفلری یاندیریب ایچه‌ری آتیرلار. قاسـیم‌خـان کنـدلیلرین بـو عملیـاتینی گـؤروب دئییر:

- کندلیلر بیزدن زرنگ چیخدیلار.

آغالیق ائوین آتش بوروموشدو. یانقین بو اوتاقدان او بیـری اوتاغـا یـاییلیردی. خـانلارین توفنگچیلری اؤزلرینی ایتیرمیشدیلر. قاسیم‌خان و یولداشلاری بینانین حیه‌طینه دولسا دا آتیشما هله داوام ائدیردی. یئنی یانماغا باشلایان اوتاقلارین ایچیندن آراسی کـسیلمه‌دن یاغان گوللّه‌لر قاسیم‌خانین آتلیلارینی کاریخدیرمیشدی. اونلار اؤزله‌رینه مناسب پنـاه‌گـاه آختارماقدا ایدیلر. اربابلارین آناسی دا أوز اوغلانلاری ایله بیر اوتاقدا اولدوغونا گؤره آرا بیـر

سسی گلیردی. بیر آز قاباق اوغلانلارینی کندلیلرله مبارزه‌یه دعوت ائدن بو قادین، اینـدی اوغلانلارینی صلح ائتمگه دعوت ائدیردی. قاسیم‌خان ایسه خانلارا کؤمک اوچـون گلنلـره مراجعت ائدیب اوجا سسله دئییردی:

– سیزینله ایشیمیز یوخدور. هر کس اسلحه‌سینی یئـره قویـسا اونـا آمـان وئریلـه‌جـک. اوتاقلارین داخیلینده خانلار آجیقلی حالدا اؤز طرفدارلارینی آتش آچماغا وادار ائـدیردیلر. شیرزاد اؤزونو بیر اوتاغین قاپیسینا یئتیرمیشدی. او اشـاره ایلـه یولداشـلارینی اؤز یانینـا چاغیریردی. بیر آزدان سونرا شیرزاد و یولداشلاری قاپینی سیندیریب جلـد ایچـه‌ری وارد اولدولار. اوتاقلارین یئرینده جنازه‌لر گؤرونـوردو. اونـلار اؤزلرینـه سـنگر تاپیـب آچـیلان گوللّه‌لره جاواب وئریردیلر. ایندی آرتیق آتیشمالار ائـشیکدن اوتـاقلارین ایچینـه سـرایت ائتمیشدی. خانلارین توفنگچیلری دعوانی اودوزدوقلارینی گؤروب اؤز جـانلارینین هایینـا قالمیشدیلار. اونلار فرصتدن استفاده ائدیب اؤزلرینی معرکـه‌دن قورتارمـاق اوچـون جـان آتیردیلار. مئهریباندان خانلارین کؤمه‌گینه گلـن یوسـف‌خـان اؤز کندلیـسی "جـامی"نـی اؤلموش گؤروب وحشته دوشور. نهایت یوسف‌خـان و بیـر نئچـه‌لـری اؤزلرینـی اؤلومـدن قورتاریـب قـاچیرلار. داهـا آتیـشما سـسی ائـشیدیلمیردی. خـانلارین تامـام سـنگرلری قاسـیم‌خـانین اختیارینـدا ایـدی. آممـا اؤلنلـرین ایچینـده حـسینعلی‌خـانین اؤلوسـو گؤرونموردو. حسینعلی‌خان هر نئجه اولورسا اؤزونو بینانین آشاغی طبقـه‌سـینه یئتیریـب تؤیله‌یه داخیل اولور. اوردان دا سامان آنبارینا کئچیب گیزله‌نیر. کندلیلر حـسینعلی‌خـانی آختارماغا باشلاییرلار. حتی سامان آنبارینا وارد اولورلار. بو آختاریش جدّی شکیلده انجام تاپمیر. یعنی کندلیلر اینانمیرلار خان بو سامانلارین آلتینـدا گیـزلنمیش اولار. نـه ایـسه خان گئجه یاریسینا قـدر سـامانلیقدا گیزلنیـب قـالیر. آرا سایخیـشاندان سـونرا جـانینی اؤلومدن قورتاریب قاچیر. بئله‌لیکله آردالان حادثه‌سی قورتاریر. آردالانین ساراب و اطـراف کندلردن گلـن کنـدلیلرین آراسـیندا بؤیـوک هیجـان وار ایـدی. اونـلار دونـه‌نـه کیمـی کندلیلرین گؤنون سویوب فلاکتده قویان خانلارین خرابه قالان ائولرینین اوستونده رقـص ائدیردیلر. کندلیلر هورا چکیب شادلیق ترانه‌سین ترنم ائـدیردیلر. آردالانـین کوچـه‌لـری، آغالیق بیناسینین اوتاقلاری جاماعاتلا دولـو ایـدی. اونـلار قاسـیم‌خـانی و یولداشـلارینی

آلقیشلاییردیلار. اژدها یوواسینی خرابه قویان "ملک محمد"لرین ایلکین دفعه اولاراق فریاد آدلی بایراغی اوچ باشلی اژدهالارین، جانی شیشه‌ده اولان دیولرین، خرابه‌لری اوستونده دالغالانیردی. بو، آذربایجانین بوتون کندلرینه مالک اولان اربابلارا اؤلوم مارشی ایدی. زه‌لی کیمی آداملارین قا نین سوروب قارنی شیشن، قانون و شریعتین نه اولدوغونو بیلمه‌ین فاسد شاهلارین تشکیل وئردیگی کابینه‌لرین عالی و فعال عضولری اولان بو اجلافلارا خطر سیقنالی ایدی. آلان‌بیراغوش و ساراب کندلیلرینه ایسه کیچیک ده اولسا ظفر بایرامی کیمی گؤرونوردو.

خانلارین ایکی مرتبه‌لی بیناسیندا، کوچه‌لرده‌کی جاماعات اربابلارین تاخیل آنبارینا طرف آخیب گئتمکده ایدیلر. آنبارین قاپیلاری آچیلمیشدی. عؤمورلرینده بو قدر تاخیل گؤرمه‌ین کندلیلر اؤزلرینی بوغدا دریاسینین ایچینده گؤروردولر. قاسیم‌خان تاخیل آنبارینین اؤنونده دایانیب دئمیشدی:

- بو آنبار اکین اکیب گؤتوردویو محصولدان بهره وئرن کندلیلریندیر.

آردالان حادثه‌سی هله‌لیک قورتارمیشدی. اطراف کندلردن گلن کندلیلرین بعضیلری اؤز کندلرینه قاییدیردیلار. قاسیم‌خان و اونون آتلیلاری آردالانی ترک ائتمکده ایدیلر. بیر ساعاتدان سونرا کوچه‌لرده هئچ کیم گؤزه گؤرونمموردو. قاسیم‌خان اؤز دایمی باشیندا اولان آتلیلارلا داغلارا چکیلدی. آخشام چاغی سارابدان ژاندارملارین و حؤکومت مأمورلارینین دسته‌لری آردالانا طرف گلمکده ایدی. آردالان کندلیلری ائولرینه چکیلیب قاپیلارینی باغلامیشدیلار. خانلارین بیناسیندا و کوچه‌لرده سس‌سمیر یوخ ایدی. ژاندارملار کنده وارد اولاندا اونلاری قارشیلایان اولمادی. اونلار بو حادثه‌دن گئج خبر توتموشدولار. ایندی خانلارین جسدلری دوشن اوتاقلاردا گزیب دولانیردیلار. اؤلولری آیاقلاری ایله چئویریب دقتله باخماقدا ایدیلر. قاسیم‌خانین آتلیلارینداں ایکی نفر بایرامعلی و سومالی رضا یارالانمیشدیلار. اونلارین یارالاری آغیر اولسا دا اؤزلری ایله آپارمیشدیلار. ایندی آردالاندا حاضر اولان ژاندارملارین سایی آز اولدوغونا گؤره سارابا قایتمالی ایدیلر. مأمورلار آردالانداکی بو عملیاتدان گزارش حاضیرلاییب، ایکی نفر ژاندارملاردان خانلارین بیناسیندا کئشیکچی قویوب گئدیرلر. آردالان خبری سارابدا،

تبریزده حتی تهراندا توپ کیمی آچیلیب بؤیوک هـای کویـه باعـث اولموشـدو. آردالانـدا اشتراک ائدن اطراف کندلرین اهالیسی اؤز کندلرینه قاییدیب اورداکی اربـابلارین تاخیـل آنبارلارینی داغیدیب وئردیکلری بهره‌لـری آپـاریردیلار. او دؤورده سـارابدا اولان انتظـامی قوه‌لرین آز اولدوغونا گؤره هئچ بیر ایشه اقدام ائده بیلمه‌دیلر. بیزیم کنـدیمیز آردالانـدان آرالی اولدوغو اوچون آخشام چاغی بیزه خبر چاتدی. آردالاندا عملیات قورتـاردیغی حالـدا اوزاق کنـدلیلر هلـه اینـدی هیجانـا بورونـوب اربـابلارین تاخیـل آنبـارلارینی داغیـدیب آپـاریردیلار. زنگیلابـادلیلار دا هیجـان ایچینـده ایـدیلر. هـر مـسئله‌دن قابـاق اونـلاری دوشوندورن اربابلارین تاخیل آنباری ایـدی. بئنامـاز آغـانین کـوره‌یینـده‌کـی اربـابلارین ووردوغو چوبوقلارین یارالارینین هله یئری گؤزدن ایتمه‌میشدی. اونـون اربـابلارا قارشـی اولان نفرتی قلبینده یووا سالمیشدی. بئناماز آغا اول منیملـه مـصلحته گلـدی. مـن اونـا دئدیم:

- تاخیل آنباری مسئله‌سی گون اورتایا قدر حل اولمالیدیر. سـن گئـت کنـدلیلری باشـا سال.

بئناماز آغا سئوینجک گئتدی. علی‌اکبرله گؤروشوب مسئله‌نـی اونـونلا دا آرایـا قویـدوم. گون اورتاچاغی کندلیلرین یاریسی تاخیل آنبارینین قاباغیندا ایدی. کندخدا ایلـه آتـام دا بو ایشدن خبر توتوب آنبارین قاباغینا گلمیـشدیلر. کندخـدا جلیـل اوزونـو کنـد اهلینـه توتوب دئییر:

- نه اوچون بورا ییغیشیبسیز؟

بئناماز آغا جاوابیندا:

- اؤزون بونون سببینی بیزدن یاخشی بیلیرسن. اطـراف کنـدلرده نـه بـاش وئردیگینـی بیلمیرسنمی؟

کندخدا جلیل کندلیلرین تاخیل آنبارینی داغیتماغـا اولان هـوه‌سـینی گـؤروب اونـلارلا یومشاق دانیشماغا باشلادی:

- بو عملین نه قدر سیزه باها باشا گله‌جگی باره‌ده فیکر ائدیبسیز؟

من جاواب وئردیم:

- سیز ده اربابلارین بو کندلیلرین باشینا نه اویون آچدیقلارینین فیکرینی ائدیبسیزمی؟

آتام منیم بو مسئله‌یه قاریشماغیمدان قورخوردو. اودور کی، عصبانی اولوب آجیقلی حالدا منیم اوستومه سه‌سلندی:

- سنین ایشین اولماسین، قاییت گئت ائوه.

من یئریمده دایانمیشدیم. بئناماز آتاما دئدی:

- هه، سن ده اربابلاردان طرفدارلیق ائدیرسن؟

آتام بو زامان اوزونو کند اهلینه توتوب دئمیشدی:

- آی جاماعات، بیر هفته منه مهلت وئرین، بو مهلت قورتاران گونو من اؤزوم بو آنبارین قاپیسینی آچیب تاخیلنی سیزین اؤزونوزه قایتاراجاغام.

آتامین سؤزوندن تاخیل آنبارینین قاباغینا ییغیلان کندلیلر بیر- بیرینین اوزونه باخیب داغیلیب گئتدیلر. کند ایچینده سس کوی یاتدی. بئله‌لیکله زنگیلابادین تاخیل آنبارینین قاپیسی آچیلمامیش قالدی.

قاسیم‌خان مئهریباندا بعضی آردالان اربابلارینی مدافعه ائدن آداملاردان ناراضی ایدی. بونلارین ان باشلیجاسی میرزا حبیب صدری ایدی. جامی ایله یوسف‌خانین آردالانا گؤندریلمه‌سینی اوندان گؤروردو. بونا گؤره ده آردالانی ترک ائدنده اؤز یولداشلارینا دئییر:

- گلن یاخین گونلرده "شاهباغی" کندینده حاضر اولوب مئهریبانین سوراغینا گئتمه‌لی‌ییک.

نئچه گوندن سونرا قاسیم‌خان یوزه یاخین سیلاحلی آتلی ایله بیرلیکده شاهباغی کندینه ییغیلمیشدیلار. بو کندله مئهریبانین فاصیله‌سی بیر کیلومئتردن آز اولاردی. اونلار شاهباغینین مئهریبان طرفده‌کی باغچالارینده سنگر توتموشدولار. بو خبری هامیدان قاباق میرزه ایوب صدری ائشیتمیشدی. مین ائولی مئهریبان کندینین اهالیسی تشویشه دوشموشدولر. میرزه حبیب اؤز فرمانی ایله بوتون طرفدارلارینی کؤمگه چاغیریر. ایندیه قدر مثلی گؤرونمه‌میش هیجان یارانیر. بیر ساعاتدان سونرا مئهریبانین شربتلی قبرستانلیغیندا اللیدن یوخاری سیلاحلی آتلی قوه‌سی حاضر ایدی. آللاه‌قولو اوغلو علی آدلی بیر نفر اؤز مخصوص گئییمی ایله چاریقلی، پئتاوالی، سیلاحلی پاترونلو، آت

اوستونده ایلـه‌شـیب شـربتلی قبرسـتانلیغیندا آت اوینـادیردی. آلـلاه‌قولـو اوغلـو علینـی تانیمایـان یـوخ ایـدی. اینـدی قوجالـسا دا جاوانلیغینـدا بـاکی‌دا حـاجی زیـن‌العابـدین تاغی‌یئوین بال پته‌کلرینده ایشله‌ین یوزلرله کارگرلرین رئیسی اولموشدو. او زامان مشهور میلیـونر تـاغی‌یئـوین اؤزو ده بونـدان حـساب آپـارارمیش. او اؤزونـو قولـدور کیمـی تانیتدیرمیشدی. ایندی او یئنه جاوانلیق واختی کیمی تـوفنگی چیینینـده آت اوسـتونده اوتـوروب مـلا حبیبـین فرمـانی ایلـه جـاوانلاری قاسـیم‌خـانین علیهینـه قالـدیریردی. قاسیم‌خـانین دسـته‌سـی شـاهباغی ایلـه مئهریبـان آراسـیندا گئـدیش- گلیـشی قطـع ائتدیکلرینه باخمایـاراق یئنـه ده مئهریبـانین شـاهباغی کندینـده احـوالاتین نـه یئـرده اولدوغونو بیلیردیلر. آللاه‌قولو اوغلو علی اؤز آتلیلارینا حرکت امری وئریـر. اونـلار کنـدین شاهباغینا طرفکی سون باغچالاردا سنگر توتورلار و قاسیم‌خـانین هجومونـو گؤزلـه‌ییرلـر. آمما قاسیم‌خان هجوما باشلامیر. بیر سـاعاتدان سـونرا قاسـیم‌خـان آتلیلارینـین گئریـه چکیلمک خبری مئهریبانا یئتیـشیر. قاسـیم‌خـان چـوخ فیکـر ائدنـدن سـونرا مئهریبانـا هجومونو فایداسیز گؤرور. او زامانلار مئهریبان کنـد اولـسا دا کیچیـک بیـر شـهر ایـدی. اهالیسی ایسه قاسـیم‌خـانین حرکتینـی درک ائتمیردیلـر. وارلـیلار، دؤلـت و اربـابلارین هاوادارلاری اونو کندلیلره یول که‌سن، جانی کیمی تانیتدیریردیلار. قاسیم‌خان مئهریبانـا غالب گله بیلسه ایدی، تبریزه کیمی هئچ بیر قوه اونون قاباغینی آلا بیلمزدی. قاسیم‌خان داها آلان‌بیراغوش ماحالیندا قالا بیلمه‌دی. بیر یا ایکی گونه تبریزدن بـو ماحـالا قوشـون گؤنـدرمکلری حتمـی نظـره گلیـردی. تبریـزین امنیـه فرمانـده‌لـری سـارابین امنیـه تشکیلاتیندان ناراضی ایدیلر. اونلارین قاسیم‌خانین قاباغینـدا دایانـا بیلمـه‌ییـب، کنـدلی عصیانلارینی یاتیردا بیلمه‌دیکلرینه گؤره توبیخ اولونوردولار. ایندی تـصمیم توتموشـدولار کندلرده‌کی عصیانلاردا اشتراک ائدنلری جزالاندیرماق اوچون تبریزین اؤزو اقدام ائله‌سین. نئچه گوندن سونرا سرهنگ حلمی آدلی بیـر افـسرین فرمانـده‌لیگـی آلتنـدا سـارابا وارد اولـدولار. آردالان قـضیه‌سـینده اشـتراک ائـدنلر بـو مـسئله‌نـین نئجـه قورتاراجـاغینی بیلدیکلرینه گؤره بیر عده‌سی آرادان چیخمیش بیر عـده‌سـی ده دؤلـت قوشـونلاری وارد اولاندان سـونرا آرادان چیخـدیلار. اطـراف کنـدلرین قاچـان اربـابلاری کنـده قاییتماغـا

باشلادیلار. آردالان اربابی حسینعلی‌خان دا قارداشلارینین آنـا باجیـسینین و نـؤکرلرینین عزاسـیندا قـارا گئیمـیش حالـدا سـارابا گلمیـشدی. او اؤلومـدن یاخـا قورتاریـب قاچـا بیلمیشدی. ماحالین اکثر کندلری اؤز تاریخی دؤرونون گونلرینـدن بیرینـی کئچیرمکـده ایدی. خصوصی اولاراق آردالان کندینین باشینین اوستونو قارا بولـودلار آلمیـشدی. کنـد ایچینده سربازلارین چکمه‌لریندن و اونلارا وئریلن فرمانلاردان باشقا سس ائشیدیلمیردی. کندده قالان کندلیلر ائولرینده اوتوروب قاپیلارینین آچیلماغینی گؤزله‌ییردیلر. اربـابلارین نؤکرلری خانلارا و قوشون فرمانده‌لرینه اؤز قویروقلارینی بولاماقـدا ایـدیلر. کنـد دوننکـی هایلی- کویلو، گوللّه سسیندن قولاق توتولان کنده اوخشامیردی. فرمانده اوزونـو آشـاغی رتبه‌لی درجه‌دارلارا توتوب امر وئردی:

- کند اهالیسینی بورا گتیرین!

سربازلار حرکته گلدیلر. آردالان کیچیک کند اولـدوغونا گـؤره بـو مـسئله او قـدر اوزون چکمدی. یاریم ساعاتدان سونرا بیر عدّه قوجا کیشیلردن، یاشلاری اللیدن یوخـاری اولان کندلیلر، فرماندهین دؤوره‌سینه ییغیلان اربابلارین قارشیسیندا صف چکمیشدیلر. قوشون فرماندهی حلمی آجیقلی حالدا گلیـب صـفین اوّلینـده دایـانمیش قوجـا بیـر کیـشینین اؤنونده دایاندی:

- اسلحه‌ن هانی؟

- منیم اسلحه‌م یوخدور آغا.

- دونن سن نئچه نفری اؤلدوروبسن؟

- من آدام اؤلدورمه‌میشم آغا.

-بس دونن سن هاردایدین؟

- ائوده ایدیم آغا.

بو آندا آردالان کندینده یاشایان و خانلارین سفره‌سیندن آرتیق قالانی یئییب قابلارینین دیبین یالایان بیر نفر فرمانده‌ین قولاغینا نه ایـسه پیچیلـدادی. فرمانـده قوجـا کیـشییه باخیب سوروشدو:

- اوغلون هاردادیر؟

- بیلمیرم آغا.

- نئجه یعنی بیلمیرسن. اوغلونو هاردا گیزله‌دیبسن؟

- من گیزلتمه‌میشم آغا. هارا گئدیبسه بیلمیرم.

فرمانده خانلارین نؤکرینه اشاره ائله‌دی. اونلار جلد گلیب قوجانی اوزو قویلو یئره ییخدیلار. بیر نفر قوجانین اللرینی بیر نفر ده آیاقلاریندان توتدو. بیر نفر ده الینده‌کی آت قامچیسی ایله کوره‌کلرینه وورماغا باشلادیلار. قوجا کیشی اول قامچیلارین ضربه‌سینه دؤزدو. بیر آز سونرا داوام گتیره بیلمه‌ییب فریاد ائله‌مه‌یه باشلادی.

فرمانده صفده دایانمیش ایکینجی نفره یاناشدی:

- قاسیم‌خان ایندی هاردا اولا بیلر؟

بو، اوّلکی قوجادان جاوان ایدی. باشینی دیک توتوب مغرور دایانمیشدی. فرماندهین قاسیم‌خان ایندی هاردا اولا بیلر سؤالینی ائشیدن کیمی سینه‌سین قاباغا وئریب جاواب وئردی:

- قلبیمده...

فرمانده بو جاوابدان خوشلانمادی. الینده‌کی افسرلره مخصوص چوبوغونو قوجانین گؤزلری قاباغینا توتوب دئدی:

- من قاسیم‌خانی تاپماق اوچون سنین قلبینی سؤکه‌رم.

قوجا جاوابیندا:

- سیز اونو اوردا تاپا بیلمزسینیز.

- نه اوچون؟

یاشلی کیشی فرماندهین اوزونه باخماق ایسته‌میردی. ایندی او گؤزلرینی افوقلره دیکیب دئدی:

- اونون قلبیمده‌کی یئری امن دیر. اوردا مینلرله قاسیم‌خانلار یاشاییر. سیز هانسی قاسیم‌خانی آختاریرسینیز؟

فرمانده یاشلی کیشینین سؤزلرینی درک ائتمیردی.

بو آندا بیر نفر قویروغونو بولایا- بولایا فرمانده‌هین قولاغینا نه ایسه پیچیلدادی. فرمانده:

- سن ساوادلیسان؟

- بلی.

- بس نه اوچون اعلاحضرت شاهنشاه‌لا دوشمنچیلیک ائدیرسن؟

- او بیزیمله دوشمنچیلیک ائدیر.

فرمانده آجیغی توتوب یاشلی کیشییه بیر سیلله ووروب یئنه اشاره ائله‌دی. اونو دا یئره اوزادیب قامچی ایله وورماغا باشلادیلار. هامی تاماشا ائدیردی. آمما قامچیلارین سسیندن باشقا سس ائشیدیلمیردی. بو آندا قوجا بیر قاری بیر طرفده جمع اولوب آغلایان کؤهنه چادرالی آروادلارین آراسیندان آیریلیب فرمانده‌ین یانینا گله- گله اوجا سسله فریاد ائدیب دئدی:

- آی بی‌انصافلار، آی اجلافلار، قاسیم‌خانا گوجونوز چاتمیر. اونون آجیغینی بو یازیق کندلیلردن آلیرسینیز؟ غیرتینیز وار اوندان قورخمورسونوز گئدین اونون اؤزو ایله حسابینیزی چورودون. آخی بو قوجا کیشیلردن نه ایسته‌ییرسینیز. قوجا قارینین بو سؤزلریندن سارسیلان فرمانده اوجا سسله قارینین باشینا قیشقیردی:

- ایتیل بوردان کافتارین بیری کافتار. قوجا اولماسایدین سنه گؤسترردیم. خجالت چکمیرسینیز اؤز آغالارینیزین علیهینه قیام ائدیب، تاخیل آنبارلارینی داغیدیب غارت ائدیرسینیز.

قوجا قاری سؤزوندن قالماییب جاواب وئردی:

- اربابلار بیزیم آغالاریمیز دئییل، دویماق بیلمه‌یه‌ن اؤز قارینلارینین آغالاریدیرلار کی، کندلیلری بیر پارچا آرپا چؤره‌ییینه محتاج ائدیبلر.

فرمانده بو سؤزلرین قاباغیندا نه ائده‌جه‌گینی بیلمیردی. او حسینعلی و باشقا خانلار ایله مشورت ائدیب فرمان صادر ائله‌دی:

- تاخیل آنباریندان بوغدا آپاران کندلیلر، ایکی برابر تاخیل وئرملیدیرلر.

صفده دایانان کندلیلر آزاد ائدیلدیلر. اربابین نؤکرلری فعالیّته باشلادیلار. اونلار سربازلارین حمایه‌سی آلتیندا ائولره سوخولوب آنباردان بوغدا آپاران آپارمایان هر کیم اولورسا اولسون ائوده مؤجود اولان تاخیللاری چواللارا دولدوروب ائو صاحبینین

اولاغلاری ایله اربابین آنبارینا داشیماغا باشلادیلار. اونـلار ائـولرده آرواد اوشـاقلارین گـؤز یاشـلارینا حتـی یالوارماقلارینـا اهمیـت وئرمـه‌دن کنـدیلرده‌کـی تـاخیللاری آنبـارلارا داشـی‌ییـردیلار. کنـدین اوسـتونه قـارا پـرده چکیلمیـشدی. هـر ائـوده آه- نالـه سـسی ائشیدیله‌ردی. نئچه آیلیق گله‌جک گونلرینه ذخیره ائتدیکلری یاوان چـؤره‌کلرینـی ده اؤز گؤزلرینین قاباغیندا آپاریردیلار. او گون گئجه یارسینا قـدر آردالانـین ائولرینـدن آغـالیق آنبارلارینا تاخیل داشیندی. آنبارلار دولاندان سونرا یئنی آنبارلار آچیلـدی. بـو خبـر آن- با- آن اطراف کندلره یاییلیردی. بو دا اونلارین تشویشه دوشمکلرینه سبب اولوردو. بیـزیم کندیمیزده ده چاخناشما وار ایدی. بونا گؤره ده آردالاندا و اونون اطراف کندلرینده گئدن جریانلاری ایزله‌ییردیلر. آتام‌لا منیم آرامدا توققوشمالار گئدیردی. او منیم سیاسی و کنـد مسئله‌لری باره‌سـنیده اولان جریـانلارا دخالـت ائتمگیمـه راضـی دئییلـدی. مـن آتـامی ارتجـاعچی آدام سـایمیردیم. او احتیـاطلی اولـدوغونا گـؤره بئلـه جریـانلاردان دوغـان خطرلردن چکینیردی. کندخدا جلیل‌له آتام آراسیندا آشکار اولماسا دا مبـارزه گئـدیردی. کندخدا جلیل آتـامین کنـدلیلر آراسـیندا عینـی حالـدا کنـد اربـابلارینین یانینـدا اولان احترامینا حسد آپاریردی. او آتامین بو مقامینی محو ائتمـک اوچـون معـین بیـر نؤقطـه آختاریـب اورا بارمـاق قویمـاق ایـسته‌ییـردی. کنـدیمیزین تاخیـل آنبـارینی داغیتمـاق مسئله‌سینده منیم اشتراکیم کندخدا جلیلین الینده بهانه اولوب، بو واسـیطه ایلـه آتـامی مبارزه میدانیندان چیخاریـب اؤزونـو کنـدده رقیبـسیز ائلییـه بیلـردی. کندخـدا جلیـل تدبیرلی آدام ایدی. آز ساوادلی اولسا دا اونـدا نـه اینکـی کنـدیمیز کیمـی کیچیـک بیـر کندین کندخداسی، حتی بؤیوک بیر شهره ده فرماندار اولا بیلردی. اینـدی او هـر یئـرده دئییه بیلر میرحسنین اوغلو آنباری داغیتماق ایسته‌ییردی، من قویمـادیم. بـو مـسئله‌یـه گؤره آتامین آراملیغی یوخ ایدی. او منی همیشه دانلاییردی. بو ایشلره سون قویمـاغیمی ایسته‌ییـردی. مـن ایـسه بئلـه مـسئله‌لـری آختاریـب تاپمـاق و اوردا اشـتراک ائتمگـی سئویردیم. آردالان و اونون اطرافیندا گئدن جریانلارین آخیری هـاردا قورتاراجـاغی هلـه معلوم دئییلدی. فقط بوراسی معلوم ایدی کی، سرهنگ حلمی تبریـزدن گلیـب آردالانـدا آسیب کسیردی.

اونلار آردالاندا کندلیلرین وار یوخونو اللرینـدن آلانـدان سـونرا بـو آرادا فعـال اشـتراک ائدنلری زندانی ائدیردیلر. نؤبه سوما کندینـه چاتانـدا بـورا قاسـیم‌خـانین دوغمـا کنـدی اولدوغونا گؤره جزالاندیرماق مسئله‌سی داهـا شـدتله انجـام تـاپیردی. آردالانـدا اولـدوغو کیمـی شـاللاق و تـوهین ائتمـک یونگـول جـزالاردان حـساب اولـوردو. سـوما کنـدی حسینعلی‌خانین اولـدوغونا گـؤره قاسـیم‌خـانین قوهـوم اقربـالارینی، اونـلارلا دوسـتلوق ائـدنلری‌ده شـاللاق ووروب مـال حیـوانلارینی اللرینـدن آلیـردیلار. سـوما کنـدینین یاخینلیغیندا بیراغوش کندی یئرلشمیشدی. بو کنـدین کندخداسـی کـربلای حـسن ده سومادا سرهنگ حلمینین یانیندا ایدی. او امنیه‌لرله برابر قاسیم‌خانین ائوینه گلیر. اونـون خالچالارینی، مال حیوانلارینی‌و حتی آروادینین پالتار صاندیغینی آچیب اونون گلین‌لیک و آلت پالتارلارینی گؤتوروب دئییر:

- قاسیم‌خانین غیرتی وارسا گلیب بو پالتارلاری مندن گئری آلسین.

بئلـه‌لیکلـه جلـلاد سـرهنگ حلمـی کندبـه‌کنـد کنـدلیلری سـویوب بیـزیم کنـده یاخینلاشیردی. بئله گونلرده کندیمیزین کندخداسی جلیلین دیلی اوزانمیشدی. سحردن آخشاما کیمی کند ایچینده سسی گلیردی. کندلیلرله هده-قورخو رفتـار ائـدیردی. غللـه آنبارینی داغیتماق ایسته‌ینلره گولوردو. آتام کندخدا جلیلـین بـو سـؤزلرینی و کیملـرین باره‌سینده دانیشدیغینی درک ائدیردی.

کندخدا جلیل بیر گون تامام کند ایچینده گؤزه گؤرونمدی. هارا گئتدیگینی هـئچ کـیم بیلمیردی. او گونون ائرته‌سی بئناماز آغا کند ایچینه چیخمـادی. آتـام دا ناراحـات نظـره گلیردی. منی چاغیریب دئدی:

- بیر نئچه گونلویه آرادان چیخ.

خبر آلدیم:

- نه اوچون؟

او جدی قیافه آلیب دئدی:

- مگر گؤرمورسن؟ دؤلتین قوشونو ایله بیزیم آرامیزدا بیر کند قالیب. سنه دئینده بئله ایشلره قاریشما سؤزه باخمیرسان. جلیل کندخدا دا هارا گئدیب، معلوم دئییل. آرا سایخیشانا کیمی کندده قالما.

دئدیم:

- هارا گئدیم؟

- هارا گونلون ایسته‌ییر.

آتام بیر ساعاتدان سونرا هارادان ایسه أللی تومن پول تاپیب منه وئردی. فاطما اپی قاباغیندا دایانیب آتاملا منیم آرامدا اولان سؤزلره قولاق آسیردی. من و فاطما اوتاغا گئتدیک. فاطمانین دقتی منده ایدی. او تامام ماجرانی بیلیردی. او غملی باخیشلاری ایله منی اودلاییردی. سؤزه گلیب دئدی:

- ایندی نه ائتمک ایسته‌ییرسن؟

من فاطمانین کؤنلونو آلماق اوچون گوله- گوله دئدیم:

- من سنین فیکرینه باغلییام، مصلحت سنینله‌دیر.

فاطما:

- آخی قالسان ممکندور سنی توتسونلار.

او ائله بوندان قورخوردو. جاواب وئردیم:

- من توتولماقدان قورخمورام. سنین گؤز یاشلاریندان چکینیرم.

فاطما کؤورک حالدا دئدی:

- آخی منیم گؤز یاشلاریمدان نه اولاجاق کی، باشینا بیر ایش گلسه من نه ائده‌رم؟

فاطما باشینی منیم چینیمه قویموشدو. من اونون ایپک ساچلارینی اوخشایا- اوخشایا دئدیم:

- منیم فاطمام، مندن نگران اولما. منی هئچ کیم توتا بیلمز. من سنین محبتیندن قانادلاری قیریلماز قارا قوشام. تورپاقدا اولدوغو کیمی سونسوز فضالاردا دا اوچماغی باجاریرام. سندن موقتی اولسا دا آیریلماغیم منه آغیر بیر درددیر.

فاطمانین دینمه‌دیگینـی گـؤروب اونـون اوزونـه باخانـدا گـؤزلرینی یاشـلی گـؤردوم. او آغلاییردی. من اونون بو حالتینی گؤروب ائله ساندیم کی، بوتـون کایئنـات آغلاییـر. مـن اونون گؤز یاشلارینا دؤزه بیلمیردیم. بو آندا فاطمانین اللریندن توتوب دئدیم:

- آغلاما، منیم فاطمام! بئله ایسته‌مه‌سن من سندن هئچ بیر زامـان آیریلمایاجاغـام. هـر کیم گونشین باتماسی‌نا گؤز یاشی آخیتسا، گؤیـده‌کـی سایـسیز- حسابـسیز اولـدوزلاری گؤره بیلمز.

او منیم ناراحات اولدوغومو گؤروب گؤزلرینده‌کی شئهی سیله- سیله گولمه‌یه باشـلاییب دئدی:

- من آغلامیرام. هله‌لیک ده اولسا گئتمه‌یینه مانع اولمورام. آمما هارا گئتسن تئز قاییت. من ایسه اونون ماوی گؤزلرینه باخیب:

- آرخایین اول منیم مارالیم. تئز قاییتماغا چالیشاجاغام، دئییب علاوه ائتدیم: منـه تئـز- تئز مکتوب یاز. بالاجا خانیم بو باره‌ده سنه کؤمکلیک ائـدر. بـو دا یادینـدا قالـسین کـی، آردالاندا گئدن مسئله‌لری ایزله و منـه گؤنـدردیگین مکتـوبلاردا اطرافلـی شـکیلده یـاز. کنددن تهرانا گلن اولورسا اونلارین واسیطه‌سیله منه گؤندر.

من سحر تئزدن کنددن چیخمالی ایدیم. بونـا گـؤره ده گئجـه یاریـسینا قـدر یوخومـوز گلمه‌دی. فاطمایا مزه‌لی سؤزلر دئییب اونو گولدورمک ایسته‌ییردیم. کنـدیمیز بوتونلوکلـه یوخویا گئتمیشدی. اویاق واردیسا او دا بیز ایدیک. آرابیر کند ایت‌لرینین هوروشـمه‌سـی ائشیدیلیردی. اوتاق قاپیسینین اوستونده‌کی ایکی بالاجا پنجره‌دن اولدوزلار بیزه حـسدله بـاخیردیلار. بیـر آزدان سـونرا یاشـماقلی آی دا اولـدوزلارا قوشـولوب اوتـاغین ایچینـه سوخولماغا جان آتیردی. بیزدن سوای هامی یوخویا گئتمیشدی.

سـحر تئـزدن ائـو اهلـی یوخـودان اویانمیـشدی. آنـام سـفره‌یـه لازم اولان تـدارکلری گؤرموشدو. یاغلی فتیـر، کـره، پئنـدیر و باشـقا احتیـاجیم اولان پالتـارلاریمی بـاکی‌دان گتیردییمیز چمدانا یغیب باغلامیشدی. مندن ایکـی یـاش کیچیـک قارداشـیم شـئیلری اولاغا چاتیب یولا دوشدوک. دوزدوزانا گئدیب اوردان ماشـین ایلـه تهرانـا طـرف حرکـت ائتملی ایدیم. او زامانلار دوزدوزاندان تهرانا اوتوبوس ایشله‌میـردی. مـن اول بوسـتان‌آبـادا

گئتملی، اوردان دا مقصده طرف یولوما ادامه وئرملی ایـدیم. قارداشـیم منـی دوزدوزانـدا قویوب کنده قاییتدی. من ایکی گوندن سونرا تهرانا چاتـدیم. بـو منـیم تهرانـا ایکینجـی سفریم ایدی. تهران او زامان کیچیک بیر شهر اولدوغونا گؤره اونو تانیماق آسان بیر ایـش ایدی. بئش یوزمین نفر جمعیتی اولان بو شهر شیمالدان قـدیمکی شـاه رضـا، جنوبـدان راه‌آهـن، شـرقدن میـدان ژالـه غربـدن ایـسه امـامزاده‌حـسن قـدر یاییلمیـشدی. بیـزیم کندلیلریمیز میدان قزوینده یئنی تیکیلمیش بیر قاراژین ایکینجـی مرتبـه‌سـینده ایکـی اوتاق کرایه ائتمیشدیلر. بو ایکی اوتاقدا ی‌ئددی نفر یاشاییردی. بونلارین هامیسی سوبای ایدیلر. من ده گلیب اونلارا قوشولدوم. او زامانلار تهرانین وضعیتی اولدوقجا پـیس ایـدی. دونیا محاربه‌سینین قیزغین واختی ایدی. قنـد، شـکر، قومـاش، چـای و بعـضی جنـسلر جیره‌بندی اولموشدو. کوپن واسیطه‌سیله وئریلیردی. چؤره‌کچیلرده ساتیلان چؤره‌کلـرین رنگی قاپ- قارا ایدی. چؤره‌کلرین ایچینـدن هـر نـه دئـسن چیخیـردی. او دؤورده نؤبـه مسئله‌سی مطرح دئییلدی. چـؤره‌کچیلـرین و کـوپن ایلـه سـاتیلان مـاللارین قاباغینـدا هنگامه اولاردی. آرواد، کیشی، اوشاق هامیسی قاریشاردی بیر بیرینه. هر کیمـین گوجـو چـوخ اولـسایدی، او موفـق اولاردی. تهـرانین اکثـر خیابـانلاری آسـفالت اولمامیـشدی. خیابانلاردا سواری ماشین چوخ آز گؤرونردی. اونون عوضینده فایتونلار جـولان ائـدیردیلر. او زامان تهراندا دؤرد اوتوبوس خطی وار ایدی. بونلارین ایکیسی راه‌آهندن حرکت ائـدیب قدیمکی شاهپور خیابانیله کئچیب سبزمیداندا قورتاریردی. اوچونجو خـط گـارد ماشـین آدلانیـردی. قـدیم ری خیابانینـدا ماشـین دودی اسـتگاهیندان حرکـت ائـدیب یئنـه سبزمیداندا سونا چاتیردی. یئنی سالینمیش دؤردونجو خـط ایـسه میـدان گـؤمروک‌دن مولوی خیابانیله گارد ماشـیندا سـونا چـاتیردی. ماشـین دودی او زامـانلار بلژیکـی بیـر کمپـانی واسـیطه‌سـیله اداره اولونـوردو. ماشـین دودی دئمـک اولار کـی، بیـر کیچیـک لوکوموتیودن و بئش یا آلتی هر طرفی آچیق واقونلاردان عبارت ایدی. بـو قاتـار تیـسباغا کیمی آهسته حرکت ائدردی. تهرانین نادینج اوشاقلاری بو حرکتدن سوء استفاده ائـدیب واقونلارین دامینا چیخیب ارتیسیت بازلیق ائـدردیلر. تهـران‌لا کـرج آراسـیندا گئـدیش- گلیش چوخ آز ایدی. کرج او زامانلار کند حساب اولـوردو. کرجـه اوتوبـوس خطـی یـوخ

ایدی. تهرانین قزوین میدانیندا اوچ یا دؤرد بؤیوک قدیمی سواری اتومبیللردن وار ایدی. فقط بو سواریلر تهرانی کرجه وصل ائدیردیلر. یوخاریدا دئدیگیم کیمی او دؤورده فـایتون مسافر داشیماقدا بیرینجی یئری توتوردو. بئش قیرانا تهرانین هر طرفینه گئتمک اولوردو. فایتونلار شیک و تزه ایدیلر. قوشولان آتـلار ایـسه قـدرتلی، قیـوراق اولـوردولار. سـواری ماشینلار چوخالدیقجا فایتونلارین میدانی گئتدیکجه دارالیردی. ائله بیر زامان اولدو کـی، تاکسیلر میدانا گلندن سونرا ایکی آتلی فایتونلار بیر آتلییا تبدیل اولدولار. داهـا فـایتونلار دخل خرج ائده بیلمیردیلر. سون زامانلاردا فایتونا قوشولان آتلار او قدر آریق اولوردو کی، تکرلری حرکته گتیره بیلمیردیلر. تهرانین سو مـسئله‌سـی ده مهـم مـسئله‌لـردن ایـدی. ایکینجی دونیا محاربه‌سـی زامـانی تهرانـا سـو کمـری چکیلمـه‌میـشدی. اهـالینین سـو احتیاجی ایکی تکرلی ارابه‌لر واسیطه‌سیله تامین اولوردو. بو ارابه‌لـره بیـر آت قوشـولوردو. تکرلرین اوستونده ساری رنگلی بشکه اولاردی. لازیم اولان سویو ایسه ایندیکی بـاغ ملـی دئییلن مکانین شرق طرفینده سو قویولاریندان بؤیوک شـیرلر واسـیطه‌سـیله دولـدوروب شهرین هر طرفینه آپاراردیلار. هر سو داشییانین اؤزونه مخـصوص سـاحه‌سـی وار ایـدی. اونلار قاپی- قاپی، ائو- به- ائو دولانیب بیر سطل سویو بیر قیرانا سـاتیردیلار. بئلـه‌لیکلـه سو داشییان ارەبه‌لری تهـرانین تامـام خیابـان و کوچـه‌لرینـده گؤرمـک اولاردی. تـراکم حسابی ایله فایتونلاردن سونرا سو ارەبه‌لری ایکینجـی یئـری توتـوردو. بـونلارا قوشـولان آتلارین خیابانلاردا تؤکولن پئیینلری سوپوروب تمیزلـه‌مـک شـهرداری مـأمورلارینین ان مهم ایشلریندن بیری ایدی. بئله بیر دؤورده ایکینجی دفعه اولاراق تهرانا آددیـم قویـدوم. سوبای کندلیلریمیزین کرایه ائتدیک‌لری ائوده قالـدیم. کنـددن گتیـردیگیم أللـی تـومن پولون اون ایکی تومنین یوللاردا خرجله‌میشدیم. تهراندا ایش تاپماق چتین ایـدی. منـیم کیمـی کنـدلردن تؤکولـوب گلـن کنـدلیلر شـهرین خیابانلارینـدا بئکـار دولانیـردیلار. آلوئرچیلیک الیمدن گلیردی. آمما ایش تاپیب ایشله‌مگـی چـوخ سـئودیگیمه گـؤره بیـر مدت ایش دالینحا دولاندیم. ایش تاپا بیلمـه‌ییـب آلوئرچیلیگـه اوز قویـدوم. سـحر بـازارا گئدیب خارجدن گلن نیمداش پئنجک- شـالوار آلیـب تعمیـر ائتدیکـدن سـونرا میـدان قزوین و گؤمروکده ساتاردیم. دقتلـه ایـشیمین آردینجـا اولـسایدیم، قـازانجیم یاخـشی

اولاردی. آمما آلیب ساتماغا هوسیم اولمادیغینا گؤره فارسی ساوادیمی آرتیرماق اوچون مطالعه دالینجا گئدیردیم. میدان قزوین‌ده قزئت ساتان وار ایدی. من واختیمین چوخونو اونون یانیندا کئچیریردیم. او زامان قزئت ساتانلارین دکّه‌سی یوخ ایدی. قزئت و مجله‌لری آرخین کناریندا یئره دؤشه‌ییب ساتاردیلار.ی‌من دئیه‌ن قزئت ساتان اطرافدا مشتریلری وار ایدی. اونلارا قزئت آپاراندا من اونون یئرینده قالاردیم. هم مشتریلری یولا سالاردیم هم ده قزئت و ژورناللاری اوخویاردیم. بئله‌لیکله دونیادا باش وئرن خبرلردن اطلاع تاپاردیم. فارسی ساوادیمی تقویت ائدردیم. هم ده شعر یازیب تبریزه گؤندرمگی اونوتمازدیم. بئله گونلرده اکبر امینی آدلی بیر نفرله تانیش اولدوم. او وزارت کشورین کارمندی ایدی. تانیشلیغیمیز اونون طرفیندن باشلاندی. آغای امینی میدان قزوینه چوخ گلردی. او منیمله روبرو اولاندا منه سالام وئرردی. من ده جاواب وئرردیم. سونرادان معلوم اولدو کی، امینی بیزیم یاخین کندلیمیزدیر. بو دا سبب اولدو کی، بیر- بیریمیزه اولان محبتیمیز آرتسین. امینی همیشه گئیملی کئچیملی اولاردی. او کراواتسیز خیبانا چیخمازدی. گون اورتادان سونرا منی تاپاردی گزه- گزه میدان قزویندن میدان گؤمروکه گئدیب قاییداردیق. صحبتلر اوزاندیقجا معلوم اولدو کی، بیزیم اینامیلاریمیز دا بیردیر. بئله‌لیکله بیزیم یاخینلیغیمیز گئتدیکجه آرتماغا باشلادی. بیر گون امینیه تبریزده وطن یولوندا قزئتینده چاپ اولان شعریمی گؤستردیم. او چوخ سئوینیب دئدی:

- به‌به سن شاعر ده وارسان!... منیم عمیم اوغلو دا شاعردیر.

من خبر آلدیم:

- او کیمدیر؟ منی اونونلا تانیش ائله.

- سن اونو تانییرسان.

من تعجب ائتدیم. امینی دئدی:

- میدان قزوینده کفاشین یانیندا اوتوروب میرزه‌لیک ائدیر. آدی دا سلیماندیر.

نه ایسه من شاعر سلیمان‌لا تانیش اولدوم. سلیمان امینینین یاخشی خطی وار ایدی. بیر گون منه دئدی:

- تبریزه چاپ اوچون یازیب گؤنـدردیگین شـعرلری اول منـه وئـر پاکنویـسلیک ائـدیم. سونرا تبریزه گؤندر.

بئله‌لیکله شاعر سلیمان امینی ایله دوست اولدوق. من یـازدیغیم یئنـی شـعرلریمی اونـا اوخویاردیم. او شـعرلریمی پاکنویـسلیک ائـدردی. سـونرا تبریـزه وطـن یولونـدا قزئتینـه گؤندره‌ردیم. تبریزدن تهرانا گلن بو قزئت چهارراه استانبول‌دا قزئـت سـاتان بیـر دکّـه‌یـه گؤندریلردی. من هر ایکی گوندن بیر بـو دکّـه‌یـه مراجعـت ائـدیب اوردان وطـن یولونـدا قزئتینی آلاردیم. بیر گون یئنه قزئت آلماغا گئتمیشدیم. قزئتـی آلیـب آچـدیم گـؤزلریم یازیب گؤندردیگیم شعره ساتاشدی. چوخ سـئویندیم. قزئـت سـاتان جـاوان بیـر اوغـلان ایدی. او منیم خوشحال اولدوغومو گؤروب خبر آلدی:

- چوخ سئوینیرسن، اولمایا سندن قزئتده بیر سؤز چاپ اولوب؟

من اونون تورکجه دانیشدیغینی گؤروب داها دا سئوینیب دئدیم:

- بلی، بو چاپ اولان شعر منیمدیر.

او، قزئتی منـدن آلیـب شـعری اوخوماغـا باشـلادی. قزئـت سـاتان اوغـلان اوخودوقجـا دوداقلاری قاچیر خوشحال اولوردو. من اونون کیم اولدوغونو بیلمیردیم. تـانیش اولانـدان سونرا گئتدیکجه آرامیزدا قیریلماز تئللر یاراندی. او، عزیز محسنی ایدی. سونرالار او منیم شعرلریمین هوه‌سکاری اولدو و "توخوجو قیز" آدلی شعریمی فارس دیلینه ترجمه ائتـدی. عزیز محسنی ایندی ده حیاتدادیر. او بیر سیاسی اجتماعی خادم اولماقلا برابر گـؤرکملی آذربایجان یازیچیلارینداندير.

تهراندا اولدوغوم محله شهرین ان ازدحاملی محله‌لریندن بیری ایدی. چوخ سعی ائله‌دیـم بو محله‌دن آیریلام، آمما خئیری اولمـادی. کنـدلیلریمیز بـوردا کاسـیبچیلیق ائـدیردیلر. مجبور اولوب قالمیشدیم. داروازا قزوین او زامـان لالـه‌زار و اسـتانبول خیابـانلاری کیمـی آلوئر اوچون مناسیب ایدی. بونو دا دئمه‌لی‌یـم کـی، تهـرانین قوچـولاری دا بـو خیابانـدا اولوردولار. آخشام چاغی باشلار هاوالانیـب مـست اولانـدان سـونرا اربـده سـسلری گؤیـه اوجالیردی. اونلار ضامندار بیچاقلارینین ضامینین چکیـب آی نفـس‌کـش دئیـب حریـف آختاریردیلار. کیمـین اختیـاری وار ایـدی اونلاریـن سـؤزلرینین قاباغینـدا سـؤز دانیـشا

بیلسین. بئله قوچولارین چؤره‌ک و گوزارانلاری جیبلرینده‌کی ضامندار بیچاقلاردا ایدی. بئله ائتمه‌سه‌یدیلر باشقالاریندان باج آلیب دولانا بیلمزدیلر. بو محله‌نین ماغازادارلاری، آلوئرچیلری اکثراً آذربایجانلی ایدی. بوینو یوغونلار دا بونلارا منسوب ایدی. داروازا قزوین ایکی یئره بولونموشدو. شیمالدا میدان قزوین، جنوبدا ایسه میدان گؤمروک. میدان قزوینه زکی‌خان حؤکمرانلیق ائدیردی. میدان گؤمروکه ایسه صحبت‌خان. بونلارین آراسیندا دوشمنچیلیک اولدوغونا گؤره توققوشمالار باش وئریردی. بو توققوشمالاردا زیان گؤرنلر باشچیلار یوخ، اونلارین نؤچه‌لری اولوردو. صحبت‌خان باکی مهاجرلرینده‌ن ایدی. اونلار اوچ قارداش ایدیلر. صحبت‌خان، اثباطخان و ایوب‌خان. بو اوچ قارداشین گؤمروک میدانیندا قهوه‌خانالاری وار ایدی. دؤوره‌لرینده اولان نؤچه‌لری بو قهوه‌خانادا قومار سالیب، تلکه آلیب صحبت‌خانا وئرردیلر. اونون یاشی قیرخدان آرتیق اولاردی. نه ایسه میدان گؤمروک بو لارین حؤکمرانلیغی آلتیندا اولاردی. گلیر یئرلری چوخ ایدی. دئدیگیم کیمی ایکینجی باند زکی‌خانین باندی ایدی. اؤزوندن کیچیک اوچ قارداشی واردی: آدلاری علی‌خان، زینال‌خان، محمدعلی‌خان ایدی. بو دؤرد قارداشین ایکی قهوه‌خانلاری و بیر مسافرخانالاری وار ایدی. بو قهوه‌خانالارین آدی قهوه‌خانا ایدی. اصلینده ایسه اوردا شیره و تریاک چکیلردی. بو دؤرد قارداش اردبیلین "ائردی‌میسلی" کندیندن ایدیلر. بونلار پول اله گتیرمک اوچون هر بیر آلچاقلیغا ال آتیردیلار. بونا گؤره ده تهراندا‌کی تورکلر اونلارا بی‌غیرت و اجلاف آدی وئرمیشدیلر. زکی‌خان کلانتری رئیسینه ده حاق-حساب وئردیگینه گؤره الی قولو هر طرفه آچیق اولموشدو. اوچونجو باند ایسه خیابان استانبولدا اولسا دا داروازا قزوین‌ده دخالتلری وار ایدی. بو دخالتلر زکی‌خان‌لا علاقه‌دار اولدوغونا گؤره بو ایکی باندین آراسیندا کین و عداوت وار ایدی. خیابان استانبول‌دا عادل خان، قارداش‌خان، قاسیم‌خان آدلارینده‌ن اوچ قارداش بیر رئستورانین صاحبی ایدیلر. عادل‌خان اورتانجیل قارداش اولسا دا استانبول خیابانیندا بؤیوک احترام صاحبی ایدی. او باشقالاری کیمی چوماقدار یا نؤچه ساخلامازدی. استانبول خیابانینین جنوبوندا‌کی پاساژلارین دوکاندارلاری اونون طرفدارلاری اولا- اولا عادل‌خانین فرمانیندا دایانمیشدیلار. بیر گون داروازا قزوینده بیر حادثه‌نین شاهدی اولدوم. گون اورتایا آز

قالمیشدی. زکی‌خانین ایکی مرتبه‌لی قهوه‌خاناسینین قاباغیندا قدیم مـدل‌ده اوچ بؤیـوک سواری اوتومبیل دایاندی. بیر آنین ایچینده اون بئش نفرلیک بؤیوک بیر دسـته تـشکیل وئردیلر. زکی‌خـانین ایکینجـی مرتبـه‌ده اولان قهـوه‌خاناسـینا هجـوم ائـدیب بیـر نئچـه دقیقه‌نین ایچینده تامام میز- ماسـالری سـماور، اسـتکان نعلبکیلـری وافـور، مانقـاللاری سیندیریب آرادان آپاردیلار. زکی‌خانین کیچیک قارداشی محمدعلی‌خان اؤزونـو خطـرده گؤروب ایکینجی مرتبه‌دن یئره آتیلیـب قاچانـدا بیـر قیچـی سینمیـشدی. بـو عملیـات فیلملرده اولان تبهکارلارین مکانینا انجام تاپان هجوملارا بنزییردی. بو ماجرادا زکی‌خانا و اونون قارداشلارینا وورولان ضربه او قدر آغیر ایدی کی، داها اونلار بوکولمـوش بئللرینـی دوزه‌لده بیلمدیلر. انتقام آلماق اوچون زکی‌خانا بؤیوک قوه‌لر لازیم ایدی. اونـا گـؤره ده او زامانلار دربار طرفیندن تشکیل تاپمیش کیچیک گروه‌لارا قوشولماغا جان آتدیلار.

داروازا قزوین جهلین، فسادین مرکزی اولدوغونا گؤره انتظامی جهتدن تهـرانین ان مهـم منطقه‌لریندن بیری ایدی. بو منطقه‌یه کلانتری اون نظـارت ائـدیردی. بـورا تعیـین اولان رئیس‌لر فساد تؤره‌دن باندلارلا البیر اولوب اونلاردان باج آلیـردیلار. زکـی‌خـان تئـز- تئـز عوض اولان رئیس‌لرلـه آرانـی سـازلاییب اونلاریـن جیبلـرین دولـدوردوقلارینا گـؤره اؤز بیلدیکلرینی ائدیردیلر. داروازا قزوینده ائله گون اولمازدی کی، اوردا قتل، بیچاق چکمـک، آدام سویماق و کؤتک کارلیق اولماسین. شهربانینین بوردا امنیه یاراتمـاق اوچـون بوتـون جهـدلری هـدره گئـدیردی. نهایـت سـروان صـادقی آدلـی بیـر افـسری کلانتـری اون رئس‌لیگینه تعیین ائتدیلر. بو افسر بیرینجی دفعه نسبی ده اولـسا امنیـت یـارادا بیلـدی. سروان صادقی جدی افسر ایدی. او بیلیـردی کـی، بـو منطقـه‌ده امنیتـسیزلیک یـارادان کیملردیر. اونا گؤره بیرینجی ایشی زکی‌خاندان و اونون باندینـدان باشـلادی. اونـلار دؤرد قارداش اولدوغو اوچون هامیسینی کلانتریه گتیرتدیریب دوسـتاق ائتـدی. سـروانین اؤزو شخصاً اونلاری استنطاقا چکیب شاللاق ووردورور. او زامان دئییردیلر کی، سروان صـادقی توده‌ای‌دیر. بو سؤزون دوزگـون اولـوب اولماماسـینی هـئچ کـیم بیلمیـردی. او تـوده‌ای اولماسا دا بو آدی اونا یاپیشدیرماقلا سروانی میداندان چیخارتماق ایسته‌ییردیلر. نه ایـسه زکـی‌خـانین الـی- قولـو باغلانـدی. اونـون داهـا داروازا قزوینـده فـساد تـؤرتمگی باشـا

چاتمیشدی. او زامانلار تهران کیچیک بیر شهر اولسا دا اطرافلی شکیلده قول- بوداق آتیب بؤیومکده ایدی. سونرالار شهرین شیمال شرق طرفینده میدان ثریّانین زیربیناسی قویولوردو. زکیخان و قارداشلاری بو میدانین یئرلرینی آلیب ساختمان، ماغازا، سینما تیکیدیردیلر. بئله‌لیکله اؤز فساد عمللرینی اورا کؤچورتدولر.

اکبر امینی ایله یئنی باشلانان دوستلوغوموز داوام ائدیردی. او هر گون ایشدن چیخاندان سونرا منیم یانیما گلیردی. بیر گون شهری گزمک قرارینا گلدیک. جمعه گونو ایدی. خیابان فردوسی‌ده حزب توده‌نین بیناسینین قاباغیندان اؤتنده جاماعاتین چوخ اولدوغونو گؤروب اورا دؤندوک. معلوم اولدو کی، جمعه اولدوغونا گؤره ییغینجاق واردیر. حزبین حیه‌طی کیچیک اولسا دا بیر نفر نطقینی قورتاریب تریبونادان آشاغی ائندی. اونون دالینجا دوکتور رادمنیش سؤزه باشلادی. منیم اونون دانیشیغیندان خوشوم گلیردی. او کیچیک گؤزلرینی قیاراق یومروغونو هاوادا گزدیریب عصبانی حالدا انگلیس امپریالیزمیندن، اونلارین جنوبدا، خوزستاندا آپاردیغی استعماری سیاستیندن، فهله صینفینین بو سیاست قارشیسیندا بیرلیگیندن، بوتون دونیا کارگرلرینین ایران زحمتکشلرینین آرخاسیندا دایاندیغیندان، فاشیزمین دونیادا یاراتدیغی جنایتلردن دانیشیردی. من اکبر امینی ایله میتینق قورتارانا قدر گئدن دانیشیقلاری دینله‌دیک.

۱۳۲۳- نجو ایلین باهار چاغلاری ایدی. بو فصل‌ده تهرانین سرین ملاییم هاواسی آدامی شؤقه گتیریردی. طبیعت قیش یوخوسوندان اویانمیش، البرز داغلارینین اتکلرینده یئنی جانلانما باشلامیشدی. خیابانلارداکی آغاجلار یاشیل دونا بؤرونه‌رک یولدان کئچنلری اؤز کؤلگه‌سینه چاغیریردی. بوداقداکی سرچه‌لرین، ائولرین شیروانیلرینده یووا سالمیش "یا کریم" قوشلارینین نغمه‌لری باهارین عطرینه قوشولوب، قانلاری دورولموش انسانلاری اؤز قوینونا چاغیریردی. کیچیک دؤرد تکرلی ارابه‌لرین اوستونده "چاغالابادام" ساتانلارین گؤر سسلری خیابانلارداکی جمعیتین قولاقلارینی اینجیتسه ده یام- یاشیل چاغالاباداملاری گؤرنده اؤره‌کلری سویویوردو. بئله بیر زاماندا میدان قزوینده فارابی گؤز مریضخانه‌سینین کناریندا "قاتلانان" چارپایی‌نین اوستونده ساتدیغیم پالتارلاری دؤشه‌ییب بعضیلرینی دیواردان آسیب مشتری گؤزله‌یه‌ن آداملار کیمی دایانمیشدیم. بازار کاساد ایدی. ائله

گون اولوردو کی، دشت ائلییه بیلمیردیم. فاطمانین کنددن منه گؤنـدردیگی مکتـوبلاری دؤنه- دؤنه اوخویوردوم. فیکریم فاطمانین، آردالاندا گئدن عصیانلارین یانیندا قالمیشدی. فاطمانین یازدیغینا گؤره سرهنگ حلمی اصنه کندینه قـدر گلمـیش اربـابلارلا بیرلیکـده کندلیلرین وار یوخلارینی اللریندن آلمیـشدی. کنـدلیلرین بیـر چـوخلاری یـارالانمیش، بعضیلرینی اؤزلری تبریزه زندانا آپارمیشدیلار.

قاسـیم‌خـان آرادان چیخـدیغینا و داغـلارا چکیلدیگینـه گـؤره سـرهنگ حلمـی اونـو توتابیلمه‌میش، ناچار قالیـب تبریـزه قاییتمیـشدی. مـن قاسـیم‌خـانین حرکتیلـه چـوخ ماراقلانیردیم. بو حرکت گئنیش مقیاسـدا اولماسـا دا اردبیلـین، سـارابین، آلان‌بیراغـوش ماحالینین کندلیلرینین آراسیندا بؤیوک تأثیر بوراخمیشدی. قاسیم‌خانین و ایرانین باشقا یئرلرینده اولان کند عصیانلاری ثابت ائتدی کی، داها ایراندا فئودال قورولوشو و اونـلاری مدافعه ائدن اربابلارین عؤمورلری باشا چاتمیشدیر. تورپاق، "اونون اوستونده ایـشله‌یـه‌ن و اونو اکیب بئجره‌نیندیر"، شعاری کندلیلرین و اونـا باشـچیلیق ائـدن قاسـیم‌خـان کیمـی انسانلارین خئیرینه قورتارسا دا چوخ دا اوجوز باشا گلمه‌میشدی. بو یولدا جـانلارینی فـدا ائدن انسانلار هئچ بیر کسه منت قویمادان اؤز وظیفه‌لرینـی یئرینـه یئتیرمیـشدیلر. بئلـه آداملاردان بیری ده قاسیم‌خان ایدی. آذربایجانین گؤرکملی یازیچیسی جلال برگوشادلی وطنیمیزین قهرامان اوغلو بابکین بـاره‌سـینده یـازدیغی "سـیریلمیش قیلیـنج" رومانینـدا یازیر:

"آزادلیغی سئومه‌یه‌ن آدام یوخدور. لاکین عدالتلی آدام اونو هامی اوچون، عدالتـسیز آدام ایسه یالنیز اؤزو اوچون طلب ائدیر".

بو سؤز حقیقتدیر. خـالقیمیزین ملـی قهرمانلارینـدان جاوانـشیر، بابـک، قاچـاق نبـی و قاسیم‌خان کیمی آداملار دا آزادلیغی اؤزلری اوچون یوخ، هامی اوچون ایسته‌ییردیلر.

قاسیم‌خان اؤز دوستلاری ایله بیر مدت گؤزه گؤرونمه‌دیلر. بیر آیدان سونرا آلان‌بیراغوش ماحالینا گلیرلر. گون باتاندا سوما کندینین یاخینلیغیندا اولان بیراغوش کندینه چاتیرلار. چوبان قویون سوروسونو کنده تؤکمه‌یه حاضرلاشـیردی. قاسـیم‌خـان چوبـانی چاغیریـب دئییر:

- خان چوبان سورونو کنده تؤکمه‌یه تلسمه! بیر آز ال ساخلا.

چوبان تانیمادیغی آداملاری گؤروب خبر آلیر:

- نه اوچون؟

- سونرا گؤره‌رسن.

نه ایسه چوبانی یاریم ساعات لنگیدیرلر. آخشامین قارانلیغی هر یئره چؤکندن سونرا قاسیم‌خان و یولداشلاری اؤزلری ایله گتیردیکلری تلی‌سلری باشلارینا کئچیردیب قویون سوروسونون ایچینده ایلیب یئریه- یئریه اؤزلرینی بیراغوشون کندخداسی کربلای حسنین ائوینه یئتیریرلر. بیچین واختی اولدوغونا گؤره کندخدا کربلای حسنین بیچینچیلری شام یئییردیلر. اونلار قاسیم‌خانی و اونون سیلاحلی یولداشلارینی گؤروب تشویشه دوشورلر. قاسیم‌خان دئییر:

- سیز هئچ ناراحات اولمایین، سیزینله ایشیمیز یوخدور. بیزیم ایشیمیز فقط بو کندخدا ایله‌دیر.

قاسیم‌خان علاوه ائدیر:

- آمما نه قدر بیزیم ایشیمیز قورتارماییب هئچ کیمین بو ائودن ائشیگه چیخماغا حاققی یوخدور.

سونرا اوزونو کربلای حسنه توتوب دئییر:

- سن اربابلارین ان یاخین نؤکری اولوبسان. آردالان و باشقا کندین ماللارینی غارت ائدیبسن. حتی منیم ائویمی غارت ائدیب خالچالاریمی، حیوانلاریمی آپاریبسان. وبونلار بیر طرفه، منیم آروادیمین پالتار صاندیغینی آچیب اونون گلین‌لیک پالتارلارینی آلت پالتارلارینی آپاریب ناموسسوزلوق ائدیبسن و دئیبسن: اگر قاسیم‌خانین غیرتی وارسا، گلسین آروادینین بو آلت پالتارلارینی مندن آلسین. من ایندی گلمیشم، هم او پالتارلاری، هم ده ناموسوما توخوندوغون اوچون جانینی آلام.

او بونو دئییب کندخدا کربلای حسنی باشقا بیر اوتاغا آپاریب جانینی آلیر. بئله‌لیکله عؤمرو بویو اربابلارین قاباغیندا کیچیلن، کندلیلرین وار یوخونو الیندن آلیب خانلارا باغیشلایان، اؤز آلچاقلیغی ایله بوتون ماحالدا مشهور اولان کندخدا کربلای حسن اؤز

جزاسینا چاتیر. بـو خبـر سـارابدان کئچیـب تبریـزه یئتیـشیر. امنیتـی برقـرار ائلـه‌مـک ایسته‌ینلر یئنه ال-آیاغـا دوشـورلر. قاسـیم‌خـان بیـر بـلا اولـوب اونلاریـن قیرتلاقلارینـا کئچمیشدی. رئیس کل ژاندارمری آذربایجان ساراب امنیه‌لرینین بی‌کفایـت اولـدوقلاری باره‌ده فیکر ائدیردی.

قاسیم‌خانین دسته‌سی یئنه ده داغلارا چکیلیب گؤزدن ایتیرلر. خانلار، اربابلار بیراغـوش کندینین کندخداسی‌نین قاسـیم‌خـانین طرفینـدن جزالانیـب اؤلدورولمـه‌سـی خبرینـی ائشیدیب اونون یئنه بو اطرافلاردا اولدوغونو بیلیب قورخویا دوشورلر. قاچـانلاری قـاچیر، قاچمایانلار ایسه گیزلنیرلر. کندخـدا کـربلای حـسنین اؤلدورومـه‌سـی بوتـون کنـدلرین کندخدالارینی وحشته سالیر. اونلار هاردا اولسالار گئجه‌نی سـحره کیمـی یاتـا بیلمیرلـر. کندخدالار قاسیم‌خانین هانسی گـون، هانـسی گئجـه، هانـسی کندخـدانین ائوینـه جـزا حؤکمو ایله گلیب اونلاری مجازات ائده‌جکلرینی یاخشی بیلمـه‌سـه‌لـر ده یئنـه ناراحـات ایدیلر. کندلیلر ایسه اؤز شادلیقلارینی گیزلده بیلمیردیلر. اونلار اربـابلارا قارشـی تـوکنمز نفرتلرینـی هـاردا اولورسـا اولـسون آیدینجاسـینا بیلـدیریردیلر و اونلاریـن کؤکونـون کـسیلمه‌سـینی آلـلاه‌دان ایـسته‌ییردیلـر. بئلـه بیـر دؤورده قـادینلار کیـشیلردن اؤنـده گئدیردیلر. اونلار اؤز آجیقلارینـی خـانلاردان، اربـابلاردان چیخمـاق اوچـون اورکلرینـده گیزلین قالیب بوی آتمامیش اؤز شـعر طبعلرینـدن اسـتفاده ائـدیردیلر. قاسـیم‌خـانین و آردالان کندلیلرینین عصیانلاری ساراب و آلان‌بیراغوش ماحالیندا مثلی گؤرونمه‌میش بیر حادثه اولدوغو اوچون ماحالین قیز گلین‌لرینین اوره‌کلرینده ایز سالمیش بو حادثه‌لر شـعر فورماسیندا اؤزونو بروزه وئریـردی. مـسئله آیـدین اولمـاق اوچـون بیـر مثـال گتیرمگـی مصلحت گؤرورم: زور ایله اؤزونو شاه بیلن رضاخان قـادینلاری آوروپـا قـادینلاری کیمـی مدرن ائتمک اوچون اونلارین قرینه‌لر بویـو عـادت ائتـدیکلری باشـلاریندا‌کی چـادرالاری کنارا آتیب باشی آچیق اولمـاقلارینین فرمـانینی وئرمیـشدی. بـو فرمـان عجیـب مثلـی گؤرونمه‌میش بیر حادثه اولدوغو اوچون و خالقین ذهنینـده دریـن ایـز سـالدیغینا گـؤره قیـزلار، گلـین‌لـر خالچـا توخوجولـوق دزگـاهینین آرخاسـیندا اوتـوروب بـو شـعری اوخوماقلارینی اؤزوم ائشیتمیشدیم:

امنیه گلیب، نم‌نیه گلیب

چادرا اؤلادی، تنگیه گلیب

قاسیم‌خان حرکتی ده خالق آراسین دریـن تـاثیر قویـدوغو اوچـون کنـدلیلر طرفینـدن بومسئله‌یه دایر شعرلر قوشولموشدو. بو شعرلری اوخویانلار ایسه قیـزلار، گلینلـر اولـوردو. بیزیم یئرلرده قیزلارین ایکی ییغینجاق یئری وار ایدی: بیری بـولاق باشـی، ایکینجـسی ایسه خالچا توخونان دزگـاهلارینین آرخاسـی. هـر دزگـاهین دالینـدا اوچ یـا دؤرد نفـر اوتوروب شعرلری خور حالیندا اوخویاردیلار. آشاغیدا گتیردییم شعر ده او جمله‌دندیر:

داغلارین باشیندا اسیر یئل کیمی

یول وئرین، یول وئرین قاسیم‌خان گلیر

ظالیم اربابلارا دیوان توتماغا

چیگینینده توفنگی باغری قان گلیر

بئله‌لیکله قاسیم‌خان آد، سان قازانمیشدی. اونون محبوبییتی خالق آراسیندا گئتدیکجـه آرتیـردی. تبریـزده اولان امنیـه مـسئوللاری قاسـیم‌خـانین آزاد شـکیلده آت اوینادیـب، مالکلری سیخینتیا سالیب اونلاری بیر- بیر آرادان آپارماسینین سـببینی سـارابین امنیـه اداره‌لرینین بی‌کفایت اولماقلاریندا گؤروردولر. بونا گؤره ده قـاراداغ‌دان بیـر عـده ژانـدارم دسته‌سینی سارابا گتیریرلر. بونلارا قاسیم‌خانین تئزلیک‌له توتولماسـی تاپشیریلمیـشدی. بونا گؤره اونلار گئجه- گوندوز قاسیم‌خانی نئجه تله‌یـه سـالاجاقلاری بـاره‌سـینده نقـشه چکیردیلر. اونلار یاخشی بیلیردیلـر کـی، قاسـیم‌خـانی دؤیـوش میدانینـدا مغلـوب ائـده بیلمه‌یه‌جکلر. بئله اولسا اؤز جانلاری دا خطره دوشه بیلردی. بونا گؤره ده باشقا بیر یـول تاپماق لازیم ایدی. قاسیم‌خانین دسته‌سینده دئچان کندیندن اولان اسماعیل آدلـی بیـر اوغلان وار ایدی. او قاسیم‌خانلا بیرلیکده اربابلارین علیهینه گئدن دؤیوشلرده اؤلموشـدو. اونون طوطی آدلی قوجا آناسی وار ایدی. اوغلونو الدن وئرمیش بو قوجـا قـاری اوغلونـون اؤلومونو قاسیم‌خاندان بیلیردی. او دئییردی:

- منیم اوغلومون باعثی قاسیم‌خاندیر. او اولماسایدی منیم اوغلوم اؤلمزدی.

بونا گؤره ده اونون قاسیم‌خانا نفرتی وار ایدی. دائیم سارابین امنیه اداره‌لرینه گئدیب قاسیم‌خانین علیهینه شکایت ائدیردی. ایندی طوطی قاری قاراداغدان بیر دسته امنیه‌لرین سارابا گلدیگینی ائشیدیب اونلارین رئیسینه شکایت ائدیر. امنیه رئیسی طوطی قاریدان خبر آلیر:

- سن کیمسن؟ طوطی قاری جاواب وئریر:

- منیم آدیم طوطو دور، اسماعیلین آناسی. قاسیم‌خان منیم اوغلومون اؤلومونون سببیدیر. من اوندان شکایته گلمیشم.

رئیس خبر آلیر:

- سن قاسیم‌خانین هاردا اولدوغونو بیلیرسنمی؟

طوطی قاری دئییر:

- یوخ، ایندی اونون هاردا اولدوغونو بیلمیرم.

رئیس اونا تاپشیریق وئریب دئییر:

- اوغلونون انتقامین آلماق ایسته‌ییرسنسه گرک آییق اولوب قاسیم‌خانین یئرینی اؤیره‌نیب منه خبر وئره‌سن.

طوطو قاری رئیسه سؤز وئریب اوندان آیریلیر.

بو خاطره‌لرین کئچن صفحه‌لرینده یازمیشدیم کی، قاسیم‌خانین سارابین کوللوجه آدلی کندینده طهمز (یا حاجی احمد) آدیندا بیر دوست بیلدیگی یاخین آدامی وار ایدی. قاسیم‌خان و یولداشلاری حاجی طهمزه پول وئرمیشدیلر کی، عایله‌لرینه یئتیرسین. حاجی بو پوللاری آلاندان سونرا پوللاری صاحبلرینه وئرمیر و فیکر ائدیر کی، قاسیم‌خان و یولداشلاری بو گون- صاباح امنیه‌لر طرفیندن اؤلدوروله‌جک. اوندان سونرا کیم بیلیر کی، قاسیم‌خانین منیم یانیمدا پولو واردیر. بئله‌لیکله حاجی طهمز پوللارا صاحب اولماق اوچون قاسیم‌خانین و اونون یولداشلارینین اؤلوم خبرینی گؤزله‌ییردی. قاسیم‌خان آرانی ساکت بیلیب یولداشلاریندان مهدی، شیرزاد، ابی، نوروزعلی ایله گئجه یاریسی حاجی طهمزین قاپیسیندا آتدان دوشورلر. ائو صاحبی یوخودان اویانیب اونلاری قارشیلاییر.

حاجی طهمز بو خبرسیز گلن قوناقلاردان ناراحات اولسا دا اونلارا بیلدیرمیر. قاسیم‌خان حاجی طهمزه دئییر:

- حاجی، بیز سنه پول وئرمیشدیک کی، عایله‌لریمیزه وئره‌سن. آمما سن کوتاهلیق ائدیب پوللاری اؤز یانیندا ساخلاییبسان. ایندی او پوللار اؤزوموزه لازیمدیر. حاجی طهمز قوناقلارا یئمک حاضرلاییب دئییر:

- سیز استراحت ائدین، من سیزه پول تهیه ائدیب قاییدیرام. حاجی آتا مینیب طوطی قارینی گؤرمک اوچون دئچان کندینه گلیر. او طوطی قارینی گؤرن کیمی دئییر:

- نه یاتیبسان آرواد تئز اول قاسیم‌خان بیزده‌دیر.

طوطو قاری قولاقلارینا اینانماییب خبر آلیر:

- دوغرو دئییرسنمی؟

حاجی دئییر:

- یالان نه لازیمدیر؟ آرواد تئز اول.

حاجی طهمز، قارینی قاراداغدان گلن امنیه‌لرین یانینا آپاریر. طوطو قاری گئجه یاری رئیس امنیه‌نی یوخودان اویادیب دئییر:

- نه یاتیبسان رئیس، قاسیم‌خانین یئرینی تاپمیشام.

بو مسئله‌دن اؤترو قاراداغدان سارابا گلن رئیس بو خبردن خوشحال اولوب ال- آیاغا دوشور. امنیه‌لری یوخودان اویادیب تله‌سیک آتلانیب کوللوجه‌یه ددغرو حرکت ائدیرلر. بیر ساعاتدان سونرا کوللوجه کندینده ایدیلر. قاسیم‌خان اؤز دوستلاری ایله حاجی طهمزین ائوینده شیرین یوخویا گئتمیشدیلر. اؤزلرینه دوست بیلدیکلری بیر خایئنین خیانتلریندن خبرلری یوخ ایدی. قاراداغ امنیه‌لری حاجی طهمزین ائوین ساکت حالدا محاصره ائدیرلر. آمما امنیه‌لر قاسیم‌خانین و یولداشلارینین یاتدیغی اوتاغا یاخین دوشه بیلمیرلر. دفعه‌لرله دؤیوشدن غالب چیخان قاسیم‌خانلا اوز- اوزه دایانماقدان چکینیردیلر. مردانه دؤیوشمکدن چکینن امنیه‌لر بو قرارا گلیرلر کی، نه قدر قاسیم‌خانین الینده توفنگ وار، اونا یاخین دورماق اولماز و اؤز جانلاری‌دا خطره دوشه بیلر.

قاسیم‌خان، سومالی نوروزعلی، قزیلجالی مهدی، کوللوجه‌لی ابی، حاجی طهمزین ائوینده توفنگلرینی دیوارا سؤیکه‌ییب، قاپینین دالینی مؤحکم باغلاییب یاتمیشدیلار. اسدالله دامین اوستونده کئشیک چکمه‌یه تعیین اولونموشدو. امنیه‌لر ائوی محاصریه آلیب گیزلنمیشدیلر. حیه‌طی سکوت بؤروموشدو. بو سکوتو پوزان فقط یاتانلارین خورولتولاری ایدی. امنیه‌لر دامین اوستونه چیخاندا اسدالله‌نی یاتیب یوخلامیش گؤرورلر. او یورغون اولدوغونا گؤره درین یوخویا گئتمیشدی. امنیه‌لر اسدالله‌نین توفنگینی گؤتوروب اونو ترک سیلاح ائدیرلر. اسداله گؤزلرینی آچاندا اؤزونو محاصره‌ده دوشمن توفنگینین لوله‌سینی اؤز آغزیندا گؤرور. امنیه‌لر اونا دئییرلر: سه‌سینی چیخارتسان اؤزونو اؤلموش بیل. او زامانلار کند ائولرینین دامیندا باجا اولاردی. بو باجا ائوده تندیر سالاندا اونون توستوسو ائشیگه چیخماق اوچون ایدی. امنیه رئیسی بیر اوغلان اوشاغینی یوخودان اویادیب، اونا پول وئریب دئییر:

– بو ائوده دؤرد نفر یاتیبدیر. اونلارین توفنگلری واردیر. بیز سنی باجادان ائوین ایچینه سالالیاجاغیق. سن اوّل ائوین قاپیسینی آچیب سونرا اونلارین توفنگلرین بیر- بیر گؤتوروب بیزه وئرملیسن. بئله‌لیکله اوغلانین بئلینه طناب باغلاییب باجادان ائوین ایچینه سالالییرلار. اوغلان قاپینی آچیب، اونلارین توفنگلرینی گؤتوروب امنیه‌لره وئریر. ایندی قاسیم‌خان و یولداشلاری ترک سیلاح اولموشدولار. امنیه‌لر دریندن نفس آلیرلار. سونرا ائوه سوخولوب قاسیم‌خانی، شیرزادی، نوروزعلینی، ابی‌نی، مهدینی یوخودا ایکن اؤلدورورلر. دامدا کئشیک چکن اسدالله ایسه اونو تهدید ائدن و گوللەلرین سسیندن تشویشه دوشن امنیه‌نی گؤروب فرصتدن استفاده ائدیب امنیه‌نی ترک سیلاح ائدیر و توفنگین قنداغی ایله اونو ووروب آرادان چیخیر. بئله‌لیکله ساوالان داغینین اتکلرینده زحمتکش کندلیلرین امیدی، آرخاسی اولان قاسیم‌خانی و یولداشلارینی فاسد دربارین نؤکرلری اولان امنیه‌لرین قانلی اللریله نامردلیکله اؤلدورورلر. سارابین و آلان‌بیراغوش ماحالینین گؤیلرینده پاریلدایان بو اولدوزلار ابدی اولاراق گؤزلرینی یومورلار. بو آجیناجاقلی فاجعه‌دن سونرا فئودالالار یئنه ده اؤز شمشیرلرین چاخماق داشینا چکیب ایتیله‌مه‌یه باشلادیلار. یئنه ده کندلیلری اؤزلرینه قول حساب ائدن اربابلار، اؤز ییرتیجی

دیشلرینی قیجیردیب قاسیم‌خانین آجیغینی زاواللی کنـدلیلردن چیخمـاق اوچـون جـان آتیردیلار. ساراب و آلان‌بیراغوش ماحالینین تن اورتاسیندان آخیب گئـدن آجـی چـایین لئهلی سولاری ساکت و آرامجاسینا آخیردی. قاسیم‌خان اؤز ایکی ایللیـک مبـارزه‌سـینده دفعه‌لرله بو چایین کناریندا گئجه‌لر اوجاقلار قالاییب، سحره کیمی اولدوزلارلا دردلشیب، اؤز مبارزه یوللارینی ایشیقلاندیرماق اوچون فیکره گئدیب، آجـی چـایین سـولارینا گـؤز دیکمیشدی. ایندی داهـا قاسـیم‌خـان یـوخ ایـدی. آممـا آجـی چـای آخیـردی. اینـدی همدمسیز قالان بو چای قاسـیم‌خـانین و اونـون آتلیلارینـین، کناریـنداکی قـالادیقلاری اوجاق داشلارینا باخا- باخا گله‌جکـده تاپیلاجـاق قاسـیم‌خـانلاری دؤشـونوردو. سـارابین غربینده گؤیلره باش قوزایان "بیزگوش" داغی دؤره‌سینده یاشایان ائللـرین مقـدس آناسـی اولموشدور. اونون دؤشلریندن آخیب گلن سود قاسیم‌خانلار کیمی ایگیـدلری بویـا- باشـا یئتیرمیشدی. قاسیم‌خان هر سحر گؤزلرینی یوخودان آچاندا اؤزونو بـو قوجامـان داغـین اتکلرینده گؤروردی. دوشمن گؤزوندن یایینماق اوچون اونون مئهریبان قوینونا سیغینیب نوازشلریندن الهام آلاردی. ایندی او ابدیّته قوشولموشدو. بیزگوش داغی داهـا اونـو گـؤره بیلمه‌یه‌جک. آمما قاسیم‌خانین و اونـون آتلیلارینـین بـو داغـین تپـه‌لرینـده، دره‌لرینـده قویوب گئتدیگی آیاق ایزلری، قالادیقلاری اوجاقلارین کؤزلری کؤزرمکده ایدی.

قارا داغدان گلن امنیـه‌لـر قاسـیم‌خـانی و یولداشـلارینی نامردلیـک‌لـه اؤلـدورومکلرینی یاخشی بیلیردیلر. بو عمل اونلار اوچون بؤیوک بیر فتح اولا بیلمزدی. اونلار اؤزلرینی باش مقاملارین یانیندا قهرمان گؤسترمک اوچون اؤز عملیاتلارینی شیشیردیب اونا باشـقا دون گئیدیردیلر. امنیه‌لرین رئیسی‌نین یوواریا یازدیغی گزارش‌ده بئله یازیلمیشدی:

"بیـز قاسـیم‌خـانی و آتلیلارینـی کوللوجـه داغلارینـدا غـافلگیر ائـدیب نئچـه سـاعات آتیشدیقدان سونرا اونلاری هلاکته یئتیردیک".

اونلار حتّـی اؤز آتلارینـین بیرینـی گـوللّه ایلـه ووروب اؤلـدورورلر و ایـسته‌ییرلـر ثابـت ائله‌سینلر کی، بو آتی آتیشما زامانی قاسـیم‌خـانین آتلـیلاری وورموشـلار. رئـیس امنیـه فرمان وئریر قاسیم‌خانین، شیرزادین، نوروز علینـین، ابـی‌نـین و مهـدینین جنـازه‌لرینـی

گئجه ایله آپاریب کوللوجه داغلارینا آتیب صحنه سازلیق ائدیرلر. بئله‌لیکله تاریخه قووشموش بیر کندلی جریانی تامام اولور.

قاسیم‌خانین اؤلوموندن سونرا اونون عایله‌سی آجیناجاقلی حالا دوشور. اونون بئش یاشلی غضنفر آدلی اوغلو، یئنی آنادان اولموش بیر قیزی یئتیم قالیر. مال حیوانلاری خانلارین طرفیندن تالانمیش و اوستونده اوتورماغا بیر کلیملری ده قالمامیشدی. قاسیم‌خانین قوهوملاری اونون عایله‌سینی "چهره" کندینه گتیریب حمایه‌دارلیق ائدیرلر. سونرا سارابدا یاشایان سومالی ابوالقاسیم اونلاری سارابا گتیریب اؤز عائله‌سینین یانیندا یئر وئریر. قاسیم‌خانین دوستلاری و اونو ایسته‌یه‌نلر چوخ ایدی. "اوقانلی" اسماعیل اونون دوستلاریندان ایدی و تبریزده یاشاییردی. قاسیم‌خانین عایله‌سین تبریزه آپاریر. بیر مدت بیرلیکده یاشاییرلار. سونرا قاسیم‌خانین تبریزده یاشایان قوهوملاریندان قولو کامرانی بو عایله‌نی اؤز حمایه‌سینه گؤتورور. قاسیم‌خانین تبریزده ده دوشمنلری وار ایدی. اونلار هر یئرده اعلان ائدیرلر کی، هر کیم قاسیم‌خانین عایله‌سینی اؤز ائوینده ساخلاسا اونون ائوینه اود ووراجاقلار. بو خبردن سونرا قاسیم‌خانین دوستلاریندان دئچانلی (آغابابا) اونون عایله‌سینه منصور خیابانیندا بیر ائو کرایه ائدیر. آذربایجاندا ایرمی بیرآذر قیامیندان سونرا فرقه، قاسیم‌خانین عایله‌سینین قئیدینه قالیر. اونلارا ماعاش تعیین ائدیب یاشاماق اوچون ائو وئریر. قاسیم‌خانین اوغلو غضنفری اوخوماق اوچون مدره‌سه‌یه قویور. او ایندی حیاتدادیر. اؤز عایله‌سیله تهراندا یاشاییر. بو خاطره‌لرین مؤلفی اوزون ایللر بوندان قاباق قاسیم‌خانین مبارزه‌سینی ایزله‌ییب تدقیقات آپاریبدیر. ایندی بو خاطره‌لری یازاندا شاهدی اولدوغوم قاباقکی معلوماتلارا قانع اولماییب، قاسیم‌خانین حیاتدا قالان مبارز دوستلارینی آختاریب تاپماغا موفق اولا بیلمیشم. آخی اونلارین چوخو یاشامیرلار. منه خبر وئردیلر کی، قاسیم‌خانین بیر نفر سومالی مبارز دوستلاریندان حیاتدادیر. من او آدامی آختاریب تاپدیم. اونون آدی (بایرام) ایدی. او، ایندی ده قاسیم‌خانین آدی چکیلنده گؤزلری یاشاریر. بایرام منی خوش اوزله قارشیلادی. قاسیم‌خانین اوغلو غضنفری ده تاپدیم. غضنفر او زامانلار کیچیک اوشاق اولدوغونا گؤره آتاسینین مبارزه‌لریندن خاطرینده ایز سالان بیر خبر یوخدور. آمما او بؤیویندن سونرا آتاسینین

دوستلاریندان چوخ سؤزلر اؤیرنمیشدیر. قاسیم‌خانین باره‌سینده خاطره‌لـریمین قـارانلیق یئرلرینی ایشیقلاندیرماق اوچون اوندان کؤمک آلمیشام.

منیم تهرانا گلدیگیم بئش آیدان چوخ چکسه ده پول قازانماق باره‌سینده بیر ایش گؤره بیلمه‌میشدیم. گونده‌لیـک خرجیمـی گوجلـه اؤده‌ییـردیم. سـببی ده بـو ایـدی کـی، اؤز ایـشیمین اوسـتونده دایانـا بیلمیـردیم. فـارس دیلینـده سـاوادیمی آرتیرمـاق، سیاسـی تشکیلاتلاردا اشتراک ائله‌مک، گونلریمی یئنی دوسـت اولـدوغوم آدامـلارلا کئچیرتمگـه صرف اولوردو. بو کیمی ایشلر واختیمی الیمدن آلیردی. کنـده قاییتمـاق ایـسته‌ییـردیم. آمما کنده الی بوش قاییتماق ممکن دئییلدی.

قاسیم‌خانین قاراداغ امنیه‌لری طرفیندن نامردلیکله اؤلدورولمه‌سـی زامـانی مـن تهرانـدا ایدیم. بو خبردن سارسیلدیم. کوراوغلو، قاچاق نبی یادیما دوشدو. اونلارین دا مبارزه‌لـری پرده پرده گؤزلریمین اؤنوندن اؤتوب کئچمه‌یه باشلادی. بـونلار ائللـرین دانیـشان دیلـی، دوشونن بئینی، ووران اللری ایدی. بئله مبارزلری خالق یاشـادیب و یاشـاداجاقدیر. آلتـی آی ایدی تهراندا ایدیم. فیکریم فاطمانین یانیندا قالمیشدی. کنده قاییتماق ایسته‌ییردیم. آتامین تهراندا محمدجعفر آدلی خالاسی اوغلو وار ایدی. او عینـی‌حالـدا آتـاملا صـمیمی دوست ایدی. منه خبر یوللامیشدی، بو آخشام روضه‌میـز وار، حتمـاً گـل بیـزه. آخـشام اونلارین ائولرینده ایـدیم. روضـه‌ده اشـتراک ائـدنلرین هامیـسی اؤز کنـدلیلریمیز ایـدی. روضه‌خوان دا آتامین عمیسی اوغلو ایدی. مـن مجلـسه وارد اولانـدان سـونرا مـلا روضـه دئمه‌یه باشلادی. من اونون یانیندا اوتورموشدوم. او اوزونو منـه طـرف توتـوب دئـدی: آی عم‌اوغلو سنه باش ساغلیغی وئریرم، حیات یولداشین وفات ائدیبدیر. من بئله بیر خبـری ائشیتمه‌یه آماده اولمادیغیم اوچون اوّل اونـون سـؤزلرین درک ائتمـه‌دیـم. روضـه دئـین عم‌اوغلوما باخدیم. او آیاغا دوروب منی قوجاقلاییب آغلاماغا باشلادی. دئـدیگی سـؤزلری تکرار ائله‌دی. من داها مجلسده دایانا بیلمه‌دیم. ائوه قاییتـدیم. یولـدا هـارا گئتـدیگیمی بیلمیردیم. خیابانلاری تانیمیردیم. اؤز- اؤزومه؛ "فاطما دا اؤلرمی؟ یوخ بو ممکـن دئییـل. حتماً سهو اولوب. کئچن هفته من اوندان مکتوب آلمیشام"، دئییردیم. آغلایـا بیلمیـردیم. گؤزلریمدن یاش گلمیردی. آمما باطنده تامام وجودم سارسیلمیشدی. نـه ائـده‌جـه‌ییمـی

بیلمیردیم. قانادیم اولسایدی کنده اوچاردیم. سحرین آچیلماسینا صبریم یوخ ایدی. فاطما ایله دؤرد ایل مدتینده کئچیردیگیم آنلار، خاطریمده جانلانیردی. کاش تهرانا گلمه‌ییدیم باشیما هر بلا گلیردیسه قوی فاطمانین کناریندا گلئیدی، کاش فاطمادان آیریلمایایدیم. آه، فاطما منی باغیشلا. بیر داها سنین او مئهریبان و معصوم باخیشلارینی گؤره بیلمه‌یه‌جه‌یم. بیرداها سنین محبتله دولو قلبینین دؤیونتوسونو ائشیتمه‌یه‌جه‌یم. سنینله باغلادیغیم ایلقارین جؤهری قورومامیش نه اوچون منی ترک ائتدین. باغلادیغیمیز ایلقاردا؛ "من سندن قاباق دونیانی ترک ائده‌جیه‌م"، دئمیشدین. سن بونو هاردان بیلیردین فاطما. دردین وار ایدی، نه اوچون منیمله آرایا قویمادین. سونونجو مکتوبوندا یازمیشدین "حامله اولموشام" نه اوچون اونو اؤزونله آپاردین فاطما. مگر آدامدان آداما قالان یادگار گناهدیرمی؟ آه، فاطما منی دئدیگیم بو سؤزلره گؤره باغیشلا، سنی یادگارینا گؤره یوخ اؤزونه گؤره سئومیشدیم. ایندی سنینله منیم آرامدا چکیلن دیوارین آرخاسیندا دایانیب آند ایچیرم: ایلقاریما وفادار قالاجاغام فاطما. ائوده تک ایدیم. منزل یولداشلاریمی روضه‌ده قویوب قاییتمیشدیم. تک اولماق ایسته‌ییردیم. ایچیمده گئدن چارپیشمالارین ایچینده دیدیلسم ده اؤزومه تسکینلیک وئرمک ایسته‌ییردیم. آمما باجارمیردیم.

منزل یولداشلاریم قاییتدیلار. هر آخشام چاغیلاری شاد اولان منزیلیمزه سکوت چؤکموشدو. اونلار دا منه باش وئرن فلاکته ناراحات ایدیلر. گئجه‌نی نئجه یاتیب سحر چاغی نئجه اویاندیغیم یادیمدا دئییل. سحر تئزدن منزل یولداشلاریملا خداحافظلیک ائدیب تهرانین سپه خیابانیندا (یندیکی خمینی) تبریز قاراژیندان کنده طرف یولا دوشدوم. ائرته‌سی گونو دوزدوزاندا ماشیندان دوشدوم. بوردان بیزیم کندیمیزه آلتی کیلومئتر یولدور. او زامانلار کند آرالاریندا ماشین اولمادیغینا گؤره پیادا یوللاندیم. گون اورتا اولمامیش کنده یئتیشدیم. بیر کس‌له اوز به اوز اولمادان کوچه قاپیمیزدان ایچه‌ری وارد اولاندا آنامی گؤردوم. آنام منی گؤرن کیمی آغلایا- آغلایا قوللارینی آچیب بوینوما دولادی. من ایندی فاطمانین اؤلومونه ایناندیم. آنامدان آیریلیب اؤز کیچیک اوتاغیمیزا داخیل اولدوم. اوتاقدا کیمسه یوخ ایدی. فاطمانین، من تهرانا گئدندن سونرا اوزرلیکدن

توخودوغو و رنگلی پارچالاردان بزک ووردوغو ایکی تـور آسیلمیـشدی. اوتـاغین یوخـاری باشیندا منیم شکلیمی دیواردان آسیب دوره‌سینی قیرمیزی رنگله بـزه‌میـشدی. اوتـاغین تاقچالاأینـدا بـاکی‌دان گتیردیگیمیـز سـماوری، چینـی قـابلاری دوزموشـدو. اؤز اللریلـه توخودوغو خالچانی اوتاغین یئرینه سالیب سـلیقه ایلـه بزکلـی بیـر اوتاغـا بنزتمیـشدی. بئله‌لیکله یاشادیغیمیز ائو شهر ائولرینـدن گئریـده قـالان ائـو دئییلـدی. آممـا بـو ائـوین صاحبه‌سی یوخ ایدی. اونون اؤزوندن قویوب گئتدیگی یادگارلار ایسه اؤز یئرینـده ایـدی. فاطمانین اؤزونه مخصوص عطری، اوتاغی بوروموشـدو. بـو عطـرین نـه واختـا قـدر داوام ائده‌جگینی کیم بیلیردی. آه فلک، نه اوچون قارا قارغا مـین ایـل یاشـاییر، دیمدیگینـده یاشیل یارپاق دولاندیران گؤیرچین ایسه نئچـه باهـار؟ فاطمـا بـئش گـون ناخوشـلاییب یاتاقدا یاتمیشدی. عؤمرونون سون چاغلاریندا آناما دئمیشدی:

- قولومدان توتوب منی حیه‌طه آپار.

آنام اونا کؤمکلیک ائدیب حیه‌طه آپارمیـشدی. کوچـه قاپیـسینا طـرف گئـدیب، اوردان تهراندان گلن یوللارا باخیب دئمیشدی:

- گلیب چیخمادی... بئله بیلسئیدیم اونو تهرانا گئتمه‌یه قویمازدیم.

آنـام بـو سـؤزلری منـه دانیـشاندا آغلامـاغیم توتـدو. بیرینجـی دفعـه ایـدی کـی، مـن آغلاییردیم. نه قدر اؤزومه تسکینلیک وئردیم. آغلاماغیمین قاباغین آلام، آممـا اولمـوردو. دؤرد ایللیک خاطره‌لر یادیما دوشدوکجه فاطمانین عؤمرونون باهار چاغیندا، ابدی اولاراق دونیایا گؤز یومماسی منی کؤیرلدیردی. منیم گلیشیمی ائشیدن قوهومولار، کنـدلیلریمیز بیزه گلمه‌یه باشلادیلار. ائویمیز یاس مجلیسینه دؤندو. گلنلر فاتحه وئریب باش سـاغلیغی وئریردیلر. فاطمانین مزاری اوستونه گئتمک اوچون تله‌سـیردیم. آخـی قبرسـتانلیق کنـد ایچیندن آیدین گؤرونوردو. من فاطما ایله ایکیلیکـده راز نیـاز ائتمـک اوچـون هـاوانین قارانلیق اولماسی‌نی گؤزله‌ییردیم. گونش مغربـه طـرف ایلدیکجـه فاطمـانین گؤروشـونه حاضرلاشیردیم. من اونونلا دفعه‌لرلـه گؤروشـه حاضـر اولموشـدوم. آممـا بـو گـؤروش او گؤروشلره بنزه‌میردی. بو الوداع گؤروشو ایدی. منیم فاطمایا دئمه‌لی اورک سـؤزلریم ایلـه دانیشیمالی سؤزوم چوخ ایدی. او گؤزلرینی دونیایا یوممادان قاباق منیم دالیمجـا تهـران

یوللارینا باخیب؛ "گلیب چیخمادی"، دئمیشدی. مـن اینـدی اونـا خبـر وئرملـی ایـدیم و دئمه‌لییدیم:

- فاطما مـن گلمیـشم، داهـا گـؤزلرین یـوللاردا قالماسـین. آممـا منـیم فاطمـام گـئج گلدیگیمه گؤره منی باغیشلا.

قاش قارالاندان سونرا تکجـه اؤزوم و هـئچ کـیم بیلمـه‌سـین دئیـه، ائـوی تـرک ائـدیب قبرستانلیغا یولا دوشدوم. هاوا بولودلوق اولـدوغونا گـؤره اولـدوزلاردان خبـر یـوخ ایـدی. گئجه‌نین زیل قارانلیغی اطرافی بوروموشدو. من قبرلـرین اوسـتونده حرکـت ائـده- ائـده گـؤزلریم فاطمـانین مزارینـی آختـاریردی. قبرلـرین هامیـسی کؤهنـه ایـدی. چوبـانلیق زامانیمدا باهارین اوّل گونلری قوزولاری اوتارا- اوتارا فاطما ایلـه اشـاره ایلـه دانیـشدیغیم یئره طرف گئتدیم. همین اوردا تزه بیر مـزار گـؤردوم. سـانکی فاطمـانین گولوشـلریندن دوغان عطر، طراوت مزارین اوستونده دولانیردی. فاطمانین بـاش داشـینین یانینـدا دیـز چؤکدوم. سونرا سهویمی باشا دوشـوب آیاغـا قالخـدیم. آخـی مـن همیـشه فاطمـا ایلـه دانیشاندا، اونونلا اوز- به- اوز دایانیب صحبت ائدردیم. ایندی مزارین آیاق طرفیندن دیـز چوکوب فاطمانین گؤزلرینه بـاخیردیم. صـحبتی هـاردان باشـلاماغیمی بیلمیـردیم. مـن فاطمادان اوتانیردیم. اونو موقتی ده اولسا ترک ائتمه‌ییمدن خجالت چکیردیم. اودور کـی، باخیشلاریمی اوغورلاییب گؤزلریمی یومدوم. اؤز عالمیمده ائله حسّ ائدیردیم کی، فاطمـا گؤزلریمین اؤنونده دایانمیـشدیر. سـونرا فاطمـانین سـایی گئتدیکجـه آرتیـب چوخـالیر. فاطمالار حلقه ووروب دؤورمده دولانا- دولانا، گوله- گوله منه ریشخند ائدیرلر. گؤزلریمی آچاندا اؤزومو گئجه‌نین ظلمتی قوینوندا گؤردوم. داها فاطمانین مـزاری اوسـتونده دایانـا بیلمه‌دیم. اؤزومو دانلایا- دانلایا گئـری قاییتـدیم. گـؤز یاشـلاریم آمـانیمی قیرمیـشدی. بئله‌لیکله فاطما ایله گله‌جکده قوراجاغیم حیـات بـاره‌سـینده قـرارا آلـدیغیم نقـشه‌لـرین هامیسی پوچا چیخمیشدی. من فاطمانی ساوادلی گؤرمک ایـسته‌ییـردیم. اونـو سیاسـی، اجتماعی حتی ادبی جهتدن معلوماتلی اولماقلا برابـر اؤزوملـه چیگـین-چیگینـه مبـارزه یوللاریندا آددیملاماسی‌نی گؤزله‌ییردیم. من فاطمانی تهرانا گتیریب یئنـی مـدنی حیـات قوروماقلا، باشقا مبارز قادینلار کیمی حاققی تاپدالانمیش آداملارین حقوقو یولوندا فعـال

اشتراک ائتمه‌یینی دوشونوردوم. آمما افسوس کی، او ایندی قارا تورپاغین آلتینـدا ابـدی یوخویا گئتمیشدی. کندیمیز بیر زامان منه بهشت مثالیندا اولسا دا، ایندی اؤز طراواتینی الدن وئرمیش کیمی نظریمه گلیردی. داها کندده قالماق ایسته‌میردیم. بونونلا بئله یئنـه فاطمانین قیرخی چیخماسی‌نی گؤزله‌دیم. فاطمانین مزاری اوستونده حاضر اولوب اونـونلا خداحافظلیک ائدیب، صاباحیسی گون تهرانا یولا دورمالی ایدیم. گئجه‌نـین قـارانلیغی اؤز اتکلرینی قبرستانلیغا سالسا دا بـو دفعـه گـؤیلر صـاف ایـدی و اولـدوزلار یئنـه ده بیـر-بیرلرینه گؤز ووروردولار. فاطمانین مزاری اؤنونده دیز چؤکدوم:

- منیم فاطمام سن شورانلیقدا بیته‌ن چیچیک ایدین. تئز آچیلدین، تئـز سـولدون. سـن قوملو صحرادا سرو ایدین، کؤلگه سالمامیش سـارالدین. سـن اولـدوزلار ایچینـده اولـدوز ایدین. سحر آچیلمامیش آخیب گئتدین. من دردیمی کیمه دئییم فاطما؟ سن گـؤزلرینی یوموب بو گلیملی، گئدیملی دونیایا اؤز بورجونو اؤده‌دین. آمما هانسی قیمته فاطما؟ مـن ایندیه قدر سنین وارلیغین‌لا نفس آلیردیم. بونـدان سـونرا قلبیمـدن سـیلینمه‌یـن ابـدی خـاطره‌لرینلـه یاشـاماغا آنـد ایچیـرم. مـن سـنی اؤز شـعرلریمده ده باجـاردیغیم قـدر ابدی‌لشدیرمگه چالیشاجاغام. دونیا گؤزومـده جهنمـه دونـسه ده سـنه وئـردیگیم ایلقـارا وفادار قالاجاغیما سؤز وئریرم. سندن سونرا حیاتـدا قالـسام دا حیـاتی حیاتـا گـؤره یـوخ، سنین خاطرلرینی حیات‌لا یوغوروب اؤزومله یاشاتماغا سؤز وئریرم. الوداع، آرام یات منـیم فاطمام.

مزارین تورپاغیندان بیر اووج آلیب باش داشـینا سـپدیم. گؤروشـدن قاییدانـدا گمیـسی سونسوز دریالاردا توفـانلار الینـدن قایـالارا چیـرپیلمیش، یئلکنـی قیـریلمیش، دالغـالار قوینوندا هدفسیز اوزن گمیچیه بنزه‌ییردیم. گله‌جک حیاتیمدا فلکین منـه نـه جـور دون بیچیب تیکدیگینی بیلمیردیم. او زامـانلار جـاوان ایـدیم. اؤزومـو آمانـسیز فیرتینـالارین اختیاریندا قرار وئرمیشدیم. آمما تئز آنلادیم کی، حیاتین گـولر اوزو وارسـا، اونـون غـدار باخیشلاری، گؤزلری ده واردیر. زامانه‌نـین ایـستی‌سـینه، سـویوغونا دؤزوب اونـون دمیـر منگه‌سینده سیخیلیب ائنیشلی، یوخوشلو یوللاریندا پولاد کیمی برکیمـه‌سـم زامانـه‌نـین مـدحش بورولغانلارینـدان چیخمـاق ممکـن اولمایاجاقـدیر. آیلاریمـین اوسـتونه آی،

ایللریمین اوستونه ایل گلدیکجه، بونلاری دوشـونوب آنلاییـردیم. ایندیـه قـدر فاطمـانین سئوداسیله یاشاییردیمسا، بوندان سونرا فاطماسیز یاشاماغی دا باجارمالییدیم.

فاطما نیه اؤلدو؟

من فاطمانین اؤلومونو باشقا آداملارین ساده اؤلومو کیمی درک ائدیردیم. هله او زامـانلار حیات تجروبم آز اولدوغونا گؤره هر اؤلومون اؤزونه مخصوص سببی اولدوغونو بیلمیـردیم. سونرالار بو سبب بارەسینده دوشونمەیه باشلادیم. آمما فیکریمی بیر یئره ییغیـب نتیجـه آلا بیلمیردیم. فاطمانین اؤلوموندن اوتوز ایل سونرا بو مسئله منیم اوچـون آیـدین اولـدو. من خاطرەلریمین اولینده فاطمانین اؤزوندن بؤیوک حیسنقلی آدلی قارداشـی اولـدوغونو یازمیشدیم. اونون دا آروادینین آدی فاطما ایدی. (ایندی حیاتـدادیر) ایییرمـی بـئش ایـل بوندان قاباق تهراندا بیزه قوناق گلمیشدی. مـن همیـشه بـو فاطمـانی گؤرنـده منـیم اؤز فاطمام یادیما دوشوردو. فاطما ایله منیم آرامـدا اولان مناسـبتلرین هامیـسیندان اونـون خبری وار ایدی. آمما بیزیم ایشیمیزه مانع اولمازدی. او ائلەیه بیلردی منیم آیـاغیمی اؤز ائولریندن کسسین. او بو ایشی گؤرمەدی. حتی اؤز ارینه ده بیزیم بارەمیزده دانیشمازدی. بونا گؤره ده من اوندان چوخ راضـی ایـدیم. ایـندی ده راضـییام. دئـدیم کـی، فاطمـانین قارداشی آروادی فاطماخانیم بیزه قوناق گلمیشدی. من اونو گـؤرن کیمـی یئنـه کؤهنـه خاطرەلریم یادیما دوشدو. اوندان خبر آلدیم:

- آخـی مـن ایندیـه کیمـی فاطمـانین عؤمرونـون واختـسیز قورتارماسـیندان هلـه ده خبرسیزم. سنین بو بارەده خبرین وارمی؟

او بیر آز فیکره گئدیب دئدی:

- فاطما باکی‌دا آنادان اولموشدو. او بـئش یاشـیندا اولانـدا نـاخوش اولـور، اونـو بـاکی‌دا یاخشی بیر حکیمین یانینا آپاریرلار. حکیم فاطمانی معایینه ائدندن سونرا خبر آلیر:

- سیز هارالیسیز؟

آتاسی دئییر:

- بیز آرازین او تایيندان، سارابدان گلمیشیک.

حکیم دئییر:

- منیم ائشیتدیگیمه گؤره سارابین یاخشی آب-هاواسی واردیر. ایسته‌ییرسینیز قیزینیز یاخشی اولسون گئدین اؤز ولایتینیزه، باکی‌نین هاواسی بئله ناخوشلوقلار اوچون قورخولودور. اوندا معلوم اولور کی، فاطمانین اوره‌ک خسته‌لیگی واردیر. حکیمین بو مصلحتینه گؤره اونلار باکی‌نی ترک ائدیب کنده گلیرلر.

فاطمانین بو سؤزوندن فیکره گئتدیم. اؤز- اؤزومه دئییردیم، نه اوچون بو باره‌ده منه بیر سؤز دئمه‌ییبلر. اودور کی، فاطما خانیما دئدیم:

- من بو سؤزلری ایندی ائشیدیرم.

او اؤزونه جدی قیافه آلاراق دئدی:

- آخی فاطما سنی چوخ ایسته‌ییردی. اونلار بو جور فیکر ائدیردیلر کی، سن بو مسئله‌دن خبردار اولسان فاطما ایله ائولنمکدن واز کئچرسن.

من:

- بو نه سؤزدور، من بیلسئیدیم کی، فاطما ایله ائولنمکدن بیر گون سونرا اونو الدن وئره‌جییم، یئنه ده اوندان دؤنمزدیم. من فاطمانی تبریزی، تهرانی دولاندیریب اونا دوا درمان ائدردیم.

من او زامان باشا دوشدوم کی، اؤز قلبیمین سلطانی فاطمانی نئجه آسان الدن وئرمیشم. فاطما خانیم بو سؤزلری منه دانیشاندان سونرا، اوزون ایللر بویو بیر سؤزو اؤز- اؤزومه تکرار ائدیردیم: "فاطما نه اوچون دردینی منه دئمه‌دین؟". من بو خاطره‌لری یازاندا فاطمانین اؤلوموندن اللی بئش ایل اؤتوردو. ایندی ده ائله گون اولماز کی، اومنیم یادیما دوشمه‌سین و "فاطما نه اوچون دردینی منه دئمه‌دین؟" جمله‌سینی ادا ائتمه‌میش اولام. بئله‌لیکله ایندی یئتمیش بئش یاشیم اولدوغونا باخمایاراق فاطمانین خاطره‌لری کؤنول دفتریمدن سیلینمه‌میشدیر. اونون معصوم و اجلسیز وفاتی یادیما دوشنده اوزون مدت فیکره گئدیب اوندان سونراکی، حیاتیم نه قدر آجیناجاقلی اولسا دا اونونلا اولدوغوم گونلرین حسرتیله یاشامیشام.

او زامانلار فاطمانین واختسیز اؤلومو منی بؤیوک سیناقلار قارشیسیندا قویدو. اوندان سونراکی حیاتیم ایکی حالتدن خارج دئییلدی. یا اونونلا باغلادیغیم عهد پیمانا وفالی قالمالی ایدیم، یا دا بو پیمانلاری آیاق آلتینا قویوب اوستوندن کئچملی ایدیم. بئله حالدا اؤز انسانی، اخلاقی جهتلریمه قلم چکیب، عؤمرومون سونونا قدر اؤز عشقیمه خیانت ائدیب صداقتسیزلیک باتلاغیندا قالمالی اولاجاقدیم. بئله یاشاماغا، یاشاماق دئمک اولمازدی. من وفانی و صداقتی انتخاب ائدیب، باشقاسینا سؤز وئریب اوستوندن کئچنلره گولوب، اونلارین حالینا آجیمیشام. حیاتدا کیمه نه‌یه اینانمالی؟ منیم نظریمجه دونیادا صداقتدن گؤزل اینام یوخدور. بو منیم عؤمروم بویو شعاریم اولموش و بو شعاردان قیمتلی تجربه‌لر اله گتیرمیشم. صداقتین اصل معناسی اینامدیر. اینانملی آداملارین کناریندا اینامسیزلارا یئر اولا بیلمز.

فاطمانین وفاتیندان سونرا کند حیاتی منی سیخیردی. تهرانا گئتمک فیکری باشیمدان چیخمیردی. گئن دونیا منه دارلیق ائدیردی. اودور کی، گونو- گونه ساتماق ایسته‌میردیم. بونا گؤره ده توتدوغوم تصمیمی آتاملا آرایا قویوب ۱۳۲۳-نجو ایل باهارینین آخیرلاریندا تهران سفرینه حاضرلاشیردیم. خرداد آیی ایدی. هر طرف گول- چیچیک عطرینه بورونموشدو. زمیلر قیندان چیخیب دن باغلاماقدا ایدی. گونشین حرارتی گوندن- گونه چوخالدیقجا بعضی اوت علفلر آغارماغا باشلامیشدی. کندلیلر پاییز اکینینه آماده اولماق اوچون یئر شوملاییردیلار. نه ایسه زحمتکش کندلیلر اؤزلرینی بیچینه آماده ائدیردیلر. بیر ایل تامام باشینا دولاندیقلاری محصولون بهره‌سینی گؤرمک اوچون صبرسیزلیکله گؤزله‌ییردیلر. بئله بیر زاماندا من کندی ایکینجی دفعه اولاراق ترک ائدیردیم. هدفسیز ایدیم. فیکریمی بیر یئره ییغیب گله‌جگیم باره‌سینده تصمیم توتا بیلمیردیم. فاطمادان سونرا دونیانین بو قدر دارالدیغینی گؤروب اونو قیمتسیز سانیردیم. آمما یازدیغیم و بوندان سونرا یازاجاغیم شعرلر یادیما دوشنده حیاتا اولان علاقم چوخالیردی. اؤزومو قوجاغینا آتدیغیم مبارزه یوللاری منی اؤزونه طرف چاغیریری.

بئله حاللاردا قوللاریما قوت گلیر، اؤزومو سفربرلیگه آلیردیم. گله‌جه‌یه امیدوار اولوردوم. فاطماسیز دا بو دونیادا یاشاماغین ممکن اولدوغونو درک ائدیردیم. بئله‌لیکله یوللارین

دامارینی کسیب تهرانا یاخینلاشیردیم. ائرته‌سی گون تهراندا ایدیم. اؤز یاشـادیغیم منزلـه وارد اولاندا کندلیلریمیز منی قارشیلادیلار. کنددن اونلار اوچون گتیـردیگیم مکتـوبلاری تحویل وئردیم. بونو دا دئمـه‌لیـیم کـی، مـن کنـده گئدنـده اؤز یاتاجـاق پالتـارلاریمی و ساتدیغیم ماللاری بو منزلده قویوب گئتمیشدیم. اونلاریـن هامیـسی اؤز یئرینـده ایـدی. دئمه‌لی من صاباحدان اؤز ایشیمه باشلایا بیلیردیم. آممـا کنـدلیلریمیزین دئـدییی سـؤزه گؤره بازار چوخ کاساد ایدی. هامی ایش آختاریردی. ایشدن خبـر یـوخ ایـدی. ایکینجـی دونیا محاربه‌سی باشلاناندان سونرا متفق قوشونلار ایرانـا وارد اولمـوش، اؤلکـه‌نـین مهـم اقتصادی ایشلرینی اؤز اللرینه آلمیش، ایـرانین دمیـر یولـو و باشـقا قـسمتلرینه صـاحب اولموشدولار. دئمک اولار کی، ایران سون نفسلرینی چکمکده ایـدی. بوتـون لازیـم اولان یاشاییش امکانلاری بیره یوز باهالانمیش، بیر چوخ کارخانالار مواد خامین اولمادیغینـدان باغلانیب، کارگرلر بئکار اولموشدولار. ایکینجی دونیا محاربه‌سیندن فایدالانان آمئریکانین افسر و سربازلاری آزاد شکیلده تهرانین کوچه و خیابانلاریندا دولانیب عیاشـلیغا مـشغول ایدیلر. اونلار تهران گؤزللرینی هامینین گؤزو قاباغیندا یاخالاییب، اؤز ماشینلارینا چکیـب کئـف مجلـسلرینه آپـاریردیلار. تهـران دوغـرودان دا "قورخولـو تهـران" اولموشـدو. محمدرضاخانین درباری گئتدیکجه قدرت تاپیردی. او متفقلر طرفیندن شاه تعیین اولاندا مشروطه‌نی حفظ ائده‌جگینه سؤز وئرمیشدی. ایندی ایسه بوتون قـرارلارین آیـاق آلتینـا آلیـب، اؤز اربـابلاری آمئریکـانین، اینگلیـسین وئردیکلـری دسـتورلاری اجـرا ائـدیردی. آمئریکانین بیروت دان گلـن کؤهنـه پالتـارلاری ایـرانین اقتـصادیاتینی پـوزوب پارچـا و تیکیش کارخانه‌لارینا آغیر ضربه وورموشدو. دئمک اولار کی، بـو نـوع کارخانـالار گونـو-گونـدن فعالیتـدن دوشـوردولر. آممـا کـارگرلرین اعتـراض و اعتـصابلاری آرا وئرمـه‌دن آرتیردی. بو اوجا سـسلره هـارای وئـرن اصـفهان، خوزسـتان نفـت کـارگرلری ده اونـلارا قوشولوردولار. حزبین کارگرلرده بؤیوک نفوذو وار ایدی. حتی تهرانین کنارلاریندا کـرپیچ کوره‌پزخانالاریندا ایشله‌ین کارگرلرین گونده اون آلتی سـاعات ایـشله‌ییـب آجیناجـاقلی یاشایشلارینا گؤره، بو طبقه‌نین فریـادلاری دا گـاه- گـاه اوجـالیردی. بونـونلا بئلـه بـازار تاجرلری ده رکود ایچینده بوغولوردو. آوروپادا محاربه‌نین گونـو-گونـدن گئنیـشلندیگینه

گـؤره تجـارت ایـشلری یـاتمیش و تـاجرلر بـازاردا میلچـک قورویـوردولار. بئلـه‌لیکلـه بئکارچیلیق اؤز کؤلگه‌سینی ایرانین هر طرفینه یایمیشدی. بئله بیر زاماندا من تهرانا وارد اولدوم. ائرتـه‌سـی گونـو همیـشه‌کـی کیمـی اؤز کاسـبچیلیق ایـشیمه باشـلادیم. آممـا آلوئرچیلیک ایشی ایله اؤزومو راضی سالا بیلمیردیم.

۱۳۲۴- نجو ایلین باهاریندا کنده قاییتدیم. ائرته‌سی گـون مئهریبانـا گئتـدیم. سـتارین سلمانی دوکانی همیشه‌کی کیمی اؤز فعالیتینـده ایـدی. آردالانـدا بـاش وئـرن قـضیه‌دن سـونرا اربـابلارین سـسی بـاتمیش اونلاریـن نـؤکر و طرفـدارلارینین کؤلگـه‌لـری گـؤزه گؤرونموردو. کندلیلر ایسه قاباقکیلارا گؤره آرتیق آزادلیق حسّ ائدیردیلر. ایندی هـر بیـر کیچیک ایشدن اؤترو اربابلارا مراجعت ائتمه‌دن اؤز اکینچیلیک ایشلرینه مـشغول ایـدیلر. مئهریبان کومیته‌سـی‌نـین قوللارینـا وورولان بنـدلر یـاواش- یـاواش بوشـالماقدا ایـدی. مئهریبانین مقتدر مللاسی میرزه‌حبیب صدری باشینی آشاغی سـالیب هـامی ایلـه مـدارا ائدیردی. او آردالان اربابلاری ایلـه اولان علاقـه‌سـیندن پئـشمانچیلیق چـه‌کـن آدامـلارا اوخـشاییردی. اونـون اقتـداری آزالـدیقجا مئهریبـان کومیتـه‌سـینین قـدرتی آرتیـردی. مئهریبانین تبریزله علاقه‌سی گوندن گونه مؤحکملنیردی. تبریـز قزئتلـری مرتـب حالـدا کندلره یاییلماقدا ایدی. مئهریبانا گلن کیمی "وطن یولوندا" قزئتینی منه وئردیلر. یئنه ده گـؤزلریم تبریـز شـاعرلری طرفینـدن یـازیلان "آذربایجـان مارشـی" آدلـی شـعری ایلـه ایشیقلاندی:

یوردوموزو یاشاداجاق آدیمیزلا، سانیمیز
هندیستانین داغلاریندان مؤحکمدیر هی ایمانیمیز
تاریخلرین زینتی‌دیر شهرتیمیز- شانیمیز
بونا شاهد بدنده‌کی ایلیگیمیز، قانیمیز
بیز دونیانین قورخو بیلمز بیر قهرمان ائلی‌ییک
آلوولاردان یارادیلمیش آذربایجان ائلی‌ییک

سونرالار بو شعر آذربایجانین ملی سرودونا دؤندو. فدائی‌لر دسته‌سینین، ملی قوشـونلارین ان سئویملی نغمه‌لرینـه چئوریلـدی. هلـه جـاوان اوشـاقلار آغاجـدان توفنـگ دوزلـدیب

چیگینلرینه آشیراراق فداییلر کیمی بو سرودو اوخویا- اوخویا ستارخان خیابانیندا رئژه گئدیردیلر.

من شاعرلر ایچینده محمد بی‌ریانی کسگین قلم صاحبی اولدوغونا گؤره سئویردیم. اونون شعرلری آذربایجانلیلارین ازبری اولموشدو. او رئال حیاتی اولدوغو کیمی تصویر ائدیب، اونون اینجه‌لیکلرینی آچیب گؤستره بیلیردی. بی‌ریا اوّلکی آجیناجاقلی حیاتیندان آیریلیب شهرت عالمینه قدم قویموشدو. خالق اونو، او دا اؤز خالقینی سئویردی. او شاه اصول اداره‌سینین غدار دوشمنی ساییلیردی. او هله کارگر آدلی شعرینده بوتون ایران کارگرلرینه اوز توتوب دئییردی:

گؤز آچ ای کارگر، بسدیر، آییل بو خواب غفلتدن
جاهاندا مرحمت اوممما بو قانوندان، بو دؤلتدن

بئله‌لیکله بی‌ریا ملی حؤکومت قورولاندان سونرا وزیر رتبه‌سینه قدر اوجالدی. او ملی بیر شخص ایدی. ۱۳۲۵-نجی ایلده قوام سلطه‌سینین حیله‌گر سیاسیتی نتیجه‌سینده خائین شاهین فرمانی ایله امنیه قوه‌لری آدی آلتیندا آذربایجانا گلن قوشون تبریزی و یوردوموزون باشقا نؤقطه‌لرینده یاشایان ائللریمیزی قان چاناغینا دؤندریب، ملی حؤکومتی آراداان آپاراندان سونرا شاعر محمد بی‌ریا دا شورویيه پناهنده اولدو. اؤزونو آیری بیر عالمده تاپان شاعر، شوروینین سیاستی، و بایراقداری کیمی چیخیش ائده بیلمه‌ییب، اؤز شهرتینی الدن وئرمیشدی.

هله کندلیلرین حیاتیندا هئچ بیر دگیشیکلیک وجودا گلمه‌میشدی. اونلار نئچه ایل بوندان قاباقکی کیمی یاشاییردیلار. دئمک اولار کی، بو یاشاییش ابتدائی حیاتین بیر نمونه‌سی اولاراق کندلیلری اؤز دار منگنه‌سینده سیخماقدا ایدی. هله قیرخ پارچا کندی اولان آلان‌بیراغوش ماحالیندا فقط مین ائولی مئهریباندا یئنی ابتدائی مکتب آچیلمیشدی. قالان باشقا کندلرده هله ده مدرسه‌دن خبر یوخ ایدی. کندلرده اولان ساوادلیلار آز- چوخ اوخوموش ملالاردان عبارت ایدی. تهراندان بیر مکتوب گلسه ایدی، او مکتوبو گوتوروب ملّانین یانینا قاچاردیلار. هله ده کندلرده حتی مئهریباندا دا نمونه اولاراق بیر درمانگاه یوخ ایدی. مریضی اولانلارین دردلری بیلینمه‌دن دونیادان

کؤچوردولر. قیزیلجا، چیچیک چیخاردان بالاجا، کؤرپه اوشاقلار دسته- دسته آتا آنالارینین گؤزلری قاباغیندا جان وئریردیلر. نه ایسه بهداشتین نه اولدوغونو هئچ کیم بیلمیردی. هر کند ائوینده بیرتندیر اولاردی. بو تندیری گونده بیر دفعه اودلایاردیلار. بونا گؤره ده ائولرین تاوانی قارا قوروملارلا دولو اولاردی. ائوین داخیلینده وجودا گلن توستو دیوارلاری دا قارالداردی. سحر تئزدن اود سالینان تندیرین اوستونه بیر قازان قویوب ایچینه سو تؤکوب قایناياندان سونرا بیر آز یارما تؤکردیلر. یارما بیشندن سونرا اوستونه کیچیک کاسادا سود تؤکوب بیشیرردیلر. بو بیر کندلی عایله‌سینین صبحانه‌سی ایدی. البته بو دا اکینی، یئر شوملاماغا اؤکوزو و مال حیوانی اولانلارین امکانیندان آسیلی ایدی. آخشام چاغیلاری ائولری ایشیقلاندیرماق اوچون دودی چیراغلار یاندیراردیلار. بو چیراغلار استوانه شکلینده اون بئش سانتیمئتر اوجالیغیندا اولاردی. اوستونده کیچیک بیر دئشیک‌دن نفت تؤکوب اورا ایپلیکدن بیر پیلته سالاردیلار. بو چیراغ یاناندان سونرا چوخ آز ایشیق‌لا ائوی ایشیقلاندیراردی. یئنه‌ده کندلیلر چوخلو نفت ایشلنمه‌سین دئیه، تئز یاتیب چیراغی سؤندورردیلر. بو باره‌ده کندیمیزدن اولان خاطرنی حاشیه اولاراق قید ائدیرم:

حاشیه:

کندیمیزده بیر عائله یاشاییردی. بونلار ار- آروادان عبارت ایدی. اوشاقلاری اولمادیغینا گؤره سونسوز ایدیلر. یاشلاری‌دا آلتمیشدان یوخاری ایدی. کیشینین آدی مشهدی عبدالله، آروادینین آدی ایسه قارالیلا ایدی. بونلار یوخسول ایدیلر. آخشاملار دانیشماغا سؤزلری اولمادیغینا گؤره واختلارینی قونشولاری ائوینده کئچیرردیلر. قارالیلا دئییر:

- واللاه گئتمه‌دیگیمیز یئر قالماییب. هارا گئدک آخی؟ مشهدی عبدالله:

- گون باتمامیش سنه دئدیم کی، بیر دانه یومورتا آپار چیراغ یاغی آل گتیر.

قارالیلا:

- یومورتالا یان بیر تویوغوموز وار، او دا بو گون یومورتادان کسیلیب. چیراغ یاغین نه ایله آلا یدیم.

مشهدی عبدالله بیر آز فیکره گئدیب دئییر:

- نئجه‌دیر بو آخشام قونشوموز کربلای‌حسن گیله گئدک؟

قارالیلا راضیلیق وئرندن سونرا تئز حاضرلانیب کربلای‌حسن گیله گئتمه‌لی اولورلار. کربلای‌حسن اؤز عایله‌سیله چیراغی سؤندوروب یاتمامیش، مشهدی عبدالله و قارالیلا ایچه‌ری گیریرلر. کربلای‌حسن بو چاغیریلمامیش قوناقلاری گؤرنده پرت اولسا دا، بیر سؤز دئییه بیلمه‌ییب ایشین آخرین گؤزله‌ییر. مشهدی عبدالله‌نین انگی قیزاندا قورتارماق بیلمزدی. او کند دالیندا یاغیشسیزلیقدان یانان آرپا زمیسیندن دانیشیب دئییردی:

- اوراق‌لا بیچملی دئییل. گرک ال‌له یولوب خسیل ائدم و قیشدا حیوانلارا یئدیردم.

کربلای‌حسن مشهدی عبدالله‌نی یاخشی تانییردی. بیلیردی کی، هله- هله قورتاراسی دئییل. اودور کی، قازانین اوستونه قویولموش یانان چیراغا باخیب دئییر:

- دئییه‌سن چیراغین یاغی قورتاریر.

مشهدی عبدالله، کربلای‌حسنین بو سؤزلرله نه دئمک ایسته‌دیگینی یاخشی بیلیردی. اودور کی، اؤزونو اوندا قویماییب سؤزونه داوام وئریردی. کربلای‌حسن ایکینجی، اوچونجو دفعه "دئییه‌سن چیراغین یاغی قورتاریر"، دئینده مشهدی عبدالله چیراغی پوف ائله‌ییب سؤندورور و دئییر:

- بویوللاریم چیراغی نئیلیریک آخی، سن دئیه‌نی من ائشیدیرم، من دئیه‌نی ده سن ائشیدیرسن.

- بیر گون آتامین خالالاری بیزه گلمیشدیلر. بونلار ایکی باجی ایدیلر. هر ایکیسی ده سونسوز ایدیلر. اوشاقلاری اولمادیغینا گؤره منی و قارداشلاریمی اؤزلرینه اوغول بیلردیلر. بیز ده اونلارین خاطرلرینی ایسته‌ییردیک. بؤیوک خالانین آدی فاطماسلطان خالا، کیچییی ایسه سلطنت خالا ایدی. یاشلاری قیرخ یا اللی اولاردی. ایندی بو مئهربیان خالالار بیزده ایدیلر. فاطماسلطان خالانین باخیشلاری منی گودوردو. ائله بیل منه دئمه‌لی سؤزو وار ایدی. بئله‌لیکله سؤزه گلدی:

- بالا سن نه واخت ائولنمک فیکرینه دوشه‌جکسن؟

سلطنت خالام اونون سؤزونون داوامیندا:

- خالان دوز دئییر، اری اؤلن آرواد اره گئدر. آروادی اؤلن کیشی ده آرواد آلار. رحمتلیک فاطمانین دا ایلی قورتاریب. دونیادا نه چوخ قیز وار. بیزیم سؤزوموز بودور کی، ائولن، فیکر- غصه‌دن آزاد اول. آنام دا خالالاریمین طرفداری ایدی. من ایسه اونلارین بو سؤزلرینه اهمیت وئرمه‌دن سکوت ائدیردیم. اونلار منیمله فاطما آراسیندا اولان عهد پیماندان خبرلری یوخ ایدی. و بو دردی آچیب اونلارا دئییه بیلمیردیم. خالالاریمیز منیم

سکوتومو گؤروب مسئله‌دن ال چکدیلر. آمما ائولنمک مسئله‌سی قورتاران دئییلدی. اونلار هفته‌ده بیر یا ایکی دفعه بیزه گلیب منیم ائولنمک بـاره‌مـده صـحبت آچیـردیلار. اونـلار دئییردیلر:

- فلانکسین قیزی آغیللی کمالللی قیزدیر.

سلطنت خالا دئییردی:

- سن بو ماحالدا هانسی قیزی ایسته‌سن یوخ دئمزلر.

اونلار منیم ایچیمده نه‌لر کئچدیگینی بیلمیردیلر. من فیکر ائـدیردیم، مـن فاطمـا ایلـه آرامیزدا اولان پیمانی اجرا ائتسم، سئومه‌دیگیم بیـر قیـزلا ائـولنمیش اولـورام. بـو عهـد پیمـانی آیـاق آلتینـا قویـوب اوسـتوندن کئچـسم، عـؤمروم بویـو فاطمـانین ایتگـین باخیشلارینین آلتیندا محو اولاجاغام. بئله‌لیکلـه ائولنمـک مـسئله‌سـی گونـده‌لیـک بیـر برنامه‌یه دؤنموشدو. منی اؤز حالیمـا قویمـوردولار راحـات اولام. حتـی کنـدیمیزده اولان یاشیدلاریم مندن ال چکمیردیلر. اونلار دا ائولنمه‌یه تلسمه‌ییمی ایسته‌ییردیلر. آمما منیم هئچ بیر کسه جاوابیم یوخ ایدی. نه ایسه بیر هفته‌دن سونرا ائوه گلنده یئنـه خـالالاریمی بیزده گؤردوم. صحبتلر یئنه ائولنمک باره‌سـینده گئـدیردی. اونـلار منـی گـؤرن کیمـی دئدیلر:

- بودورها به‌یین اؤزو ده گلدی.

یئنه صحبتلر باشلانیب تکلیفلر ایشه دوشدو. اونلار منیم سکوتومو گؤروب داها دا جـدّی اولوردولار. سلطنت خالام:

- بالا نه اوچون آغزینا سو آلیب دانیشمیرسان؟ بیز سنین خیرینی دئییریک.

بئله‌لیکله خالالاریمین سؤزلریندن تنگه گلمیـشدیم. آنـامین و اونلاریـن اوزونـه باخیـب دئدیم:

- سیز دئییرسیز من ائولنیم؟

خالالاریم جاواب وئردیلر:

- بلی بیز ایسته‌ییریک سن ائولنه‌سن.

من:

- بس صبر ائدین، بو ساعات قاییدیرام. دئییب ائودن چیخدیم. گون اورتایا آز قالیردی. باهار اولدوغونا گؤره هاوا ملایییم ایدی. بیراغوش داغلارینین باشینداکی مئه هله چکیلمه‌میشدی. کند سکوت ایچینده ایدی. آرا بیر آجی چایین او تایینداکی مال اوتاران اوشاقلارین سسی گلیردی. گاه دا قیزمار گونش بولودلارین آراسیندان باش قوزاییب کندیمیزه باخاندا کالاوا دیوارلارینین کؤلگه‌لری اوزانیردی. آتام شریف دیکینین اوستونده تک اوتوروب چوبوغونو سومورماقدا ایدی. بئله بیر گونده ائودن چیخیب اؤز عؤمور طالعیمین ان مهم چاغلارینی حلّ ائتمه‌یه گئدیردیم. فیکر ائتمه‌یه ماجالیم یوخ ایدی. یول گئدیردیم. کند اهالیسی منیم بو تصمیمیمدن خبردار اولسایدی کئتدیگیم یولون کناریندا دایانیب یا منه تبریک دئییب یاخشی یول آرزولایاردیلار، یادا کی، قاش گؤزلرینی تورشودوب یولومون کناریندان چکیلیب گئدردیلر. هر حالدا اونلارین فیکیرلری منی دوشوندورموردو. منه مقدس اولان فاطما ایله باغلادیغیم عهد پیمانی امضالاماغا گئدیردیم. اونا گؤره ده مغرور ایدیم. انسانلاری باشقا مخلوقاتدان آییران دا اونون ایلقارلی اولماسیندا گؤروردوم. من اؤز عؤمرومون آخیرینا قدر باشی آشاغی یاشایا بیلمزدیم. اودور کی، ایری آدیملارلا فاطمانین آتاسی ائوینه گئدیردیم. من خوشبختلیگیمی بو ائوده تاپمیشدیم. غیری خوشبختلیگیمی ده بو ائوده تاپمالیدیم. فاطمانین آتاسی ائوینین کوچه قاپیسینین رمزینی بیلیردیم. اونو آچیب راحات حیه‌طه وارد اولدوم. فاطمانین اؤزوندن کیچیک باجی‌سینین آدی سیکنه ایدی. او قویو باشیندا قاب- قاجاق یویوردو. من سکینه‌یه یاناشیب اصل مطلبین اوستونو آچدیم:

- سکینه منیمله ائولنمک ایسته‌ییرسنمی؟

منیم سؤالیم گؤزله‌نیلمز اولدوغونا گؤره او بیر آز فیکره گئدندن سونرا منیم اوزومه باخیب گولومسه‌ییب باشینی ایکی دفعه آشاغی ایب دئدی:ش - بلی.

من داها سؤزو اوزاتماییب دئدیم:

- بس اؤزونو حاضرلا. اوّل آخشام گله‌جَیم سنی آپارماغا. بونا گؤره ده سجیللی‌نی گتیر وئر منه.

او تئز ائوه قاچیب بیر نئچه سجیللی گتیردی. من اونون اؤز سجیللیسینی سئچیب قالانین اونا قایتاردیم. داها یوبانماییب ائوه قاییتدیم. آنام، خالالاریم و قونشو آروادلاردان بیر نئچه نفر وار ایدیلر. من ائوه وارد اولان کیمی دئدیم:

- منیم داها ائولنمک مسئلم قورتاردی. خالالاریم و آنام منه باخماغا باشلادیلار. اونلار منیم سؤزومو یاخشی باشا دوشمه‌میشدیلر. سلطنت خالام سوروشدو:

- یعنی ائولنمک ایسته‌میرسن؟

دئدیم:

- بونو دئمک ایسته‌ییرم کی، من داها ائولندیم. ایندی ده سیزین حضورونوزدا دایانمیشام. ائوده اولان آروادلارین هامیسی بیر- بیرینین اوزونه باخماغا باشلادیلار.

- آنام: بو نه دانیشیر؟ منکی باشا دوشمورم.

فاطماسلطان خالام تعجب‌لو حالدا خبر آلدی:

- آخی سن آیاق اوستو گئدیب کیمینله ائولندین؟

- فاطمانین باجیسی سکینه ایله ائولندیم، بو دا اونون سجیللی‌سی.

هامی حیرت ایچینده قالدیلار. سو دایاندی، دگیرمان یاتدی. خالالاریم و آنام منیم سلیقه‌مه حیران قالمیشدیلار. فاطماسلطان خالام:

- بیز نه دئییریک بالا، اؤزون بیلن یاخشیدیر. بیز دئییردیک ائولنه‌سن. ایندی کی، سکینه‌نی اؤزون سئچیبسن وبالی اؤز بوینونا.

بو خبری آتاما وئرن کیمی او ممی بیبی اوغلونو چاغیریب عقد اوخوتماق اوچون اونو مئهریبانا یوللادی. بو خبر ایلدیریم سرعتی ایله کندده یاییلدی. ممی بیبی اوغلو آخشاما یاخین مئهریباندان قاییتدی. او میرزه‌حبیبه مراجعه ائدیب، عقد ایشینی تامام ائتمیشدی. سکینه‌نین بؤیوک قارداشی حسینقلی مئهریبانا گئتمیشدی. او کنده قاییدانا کیمی من ایشی تامام ائتملی ایدیم. بونا گؤره ده گون باتاندان سونرا ائودن چیخیب سکینه گیله طرف یوللاندیم. کند آروادلاری سانکی منی گؤزله‌ییردیلر. اونلار ائو داملارینین اوستونده یا کوچه قاپیلاریندا دایانیب منیم سکینه‌نی قاچیرتماغیمی گؤزله‌ییردیلر. دامداکی آروادلار منی گؤرن کیمی پیچیلتیا دوشدولر. من اؤزومو

بیلمـه‌مزلیگـه ووروب یولومـا داوام ائـدیردیم. نامـاز آغـانین آذان سـسی ائـشیدیلیردی. چوبانلارین کنده تزه تؤکدوکلری قویون سورولرینین توزو چکیلمـه‌میـشدی. حیاتیمـدا یئنی بیر مرحله باشلانیردی. بو مرحله‌نـی باشـا چاتـدیرماق اوچـون اؤنومـده‌کـی بوتـون آجیناجـاقلی چتینلیکلـری نظـره آلمیـشدیم. بـو چتینلیکلـر منـه وفاسـیزلیقدان آسـان گلیردی. توتدوغوم ایش غلط اولسا دا تقصیری اؤزومده ایدی. آدام بیر گون دونیایا گلیب، بیر گون ده دونیادان گئـده‌جکـدیر. حیـاتین یاخـشی یـا دا پیـسلیگی آدامـین اؤز طـرز فیکریندن آسیلیدیر. مثل وار، سارالا- سارالا یاشاماقدان، قیزارا- قیزارا اؤلمک یاخـشیدیر. ایندی خالقین باخیشلاری اؤنونده من سکینه‌نی قاچیرتماغا گئدیردیم. اونلار هـر شـئیی بیلیردیلر. آمما بیر شئیی بیلمیردیلر. او دا فاطما ایله منیم آرامدا اولان عهد پیمان ایـدی. کاش کندلیلریمیزین بو پیماندان خبرلری اولایدی. منی عجول حساب ائتمه‌یه‌یـدیلر. نـه ایسه بیر زامان فاطما، ایندی ایـسه سـکینه اولان ائـوین قاپیـسین آچیـب ایچـه‌ری وارد اولدوم. سکینه کوچه قاپیسینین دالیندا منی گؤزله‌ییردی. چادراسینین آلتیندا بیر بوقجـا وار ایدی. داها یوبانماغا گلمزدی. قاپینی آچیب سکینه‌یه دئدیم:

- دوش قاباغا!

او ایره‌لیده من ده اونون آرخاسینجا یولا دوشدوک. ایندی بیـزه تاماشـا ائـدنلرین سـایی چوخالمیشدی. بیز بو حیرت ائـدیجی باخیـشلارین آلتینـدا کوچـه قـاپیمیزدان ایچـری داخیل اولدوق. ائویمیزده قونوم- قونشو آروادلار چوخ ایدی. اونلار منی و سکینه‌نی گـؤرن کیمی قاوال سسی شریف دیکینی آشیب اوزاقلارا یاییلماغا باشلادی.

حاشیه:

بئله‌لیکله من فاطمانین کیچیک باجیسی سکینه ایله ائولندیم. او زامـانلار بـو ائـولنمگین سـرّینی هـئچ کیم بیلمیردی. (کندلیلریمیزین اکثریتی ایـندی ده بیلمیـر). آممـا مـن بـو مـسئله‌نـی بعـضی یـاخین دوستلاریملا مطرح ائله‌میشدیم. هر حالدا بو ازدواج اؤز مئیلـیم ایلـه اولماسـا دا فاطمـانین وصـیتی‌نـی یئرینه یئتیرمگیمه گؤره باشیم اوجا ایدی. آخی من اونا سؤز وئرمیشدیم. مـن سـؤز وئـردیگیم وصـیته عمل ائتمه‌سیدیم، اؤز داخیلی عالمیمله مبارزه‌ده اولاجاقدیم. بو دا گله‌جکده منی اخلاقی جهتدن باشـقا بیر شخصیته چئویره بیلردی. اؤز عقیده‌مین اوستونده مـؤحکم دایانمـاغیم، منـیم اوچـون اخلاقـی بیـر

ایده‌ال اولدو. بو ایده‌ال گله‌جکده یوللاریمی ایشیق‌لاندیریب هر بیر معنادا ثابت قدم اولماغیمدا کؤمه‌ییم اولدو. حتی بیر اوشاغا دا وئردیگیم سؤزه عمل ائتمه‌یه چالیشمیشام و بعضیلری کیمی لاقید و خود پرست اولمامیشام. بو دوغرودور کی، منیم علمی دانشگاهی سندیم یوخدور. آمما منیم دانشگاهیم اجتماع اولوبدور. اجتماع ائله بیر علمی اوجاقدیر کی، حتی دانشگاه اؤز علمی ایله اونو اطرافلی شکیلده احاطه ائده بیلمیر. حیاتین آجیناجاقلی وضعیتی، عایله دردی، چؤره‌ک دردی، مسکن دردی، مدنیّت دردی و باشقا دردلر، آداملارلا علم آراسیندا ائله بیر سد یارادیبدیر کی، منیم کیمی آشاغی طبقه‌دن اولانلارا بو سدّی آشماغا امکان وئرمیر. یئنه ده بونا باخمایاراق ایرانا گلندن سونرا آلتمیش ایل داییمی اولاراق مطالعه نتیجه‌سنیده اجتماعدان آلدیغیم درسلر، پندلر ایستر سیاسی، ایستر ادبی، تاریخی و باشقا علملردن آز چوخ بهرمند اولوب، اجتماعدان گئریده قالمامیشام. قازاندیغیم شعار ایسه بو اولموشدور: آداملارا وفا، دوشمنلرینه جفا. بو شعارین اؤزولو باکی‌دا یئددی ایللیک مکتب یوللارینداقویولموشدور. بو شعاری نظره آلاراق ایلک دفعه حیات یولداشیم فاطما ایله منیم آرامدا اولان محبت پیمانیندا سیناقدان چیخدیم. ایندی محبت‌سیز یاشاسام دا پشیمان دئییلم. حیاتیمدا دوستلاریم چوخ اولوبدور. سعی ائتمیشم دوستلاریما وفالی اولام. اونلارلا آرامدا اولان قول قرارلارا اهمیت وئرم. بونا گؤره ده دوستلاریم منی سئویر و احترام قاییل اولورلار. قوجالدیغیما گؤره شعر کتابلاریمین چاپیندا منه حدیندن آرتیق کؤمکلیک ائدیرلر. من دوستلاریمدان چوخ راضییام. حیاتدا وفالی دوستلاری اولمایانلار حیاتین شیرینلیگینی درک ائده بیلمزلر. مثل وار دئیبلر: "وفالی دوست پیس قارداشدان یاخشیدیر"

– سکینه ایله ائولنمگیم سبب اولدو فاطما یادیمدان چیخماسین اونو گؤرنده فاطمانین وصیتی یادیما دوشور. اودور کی، هر بیر چتینلیگه دؤزموشم. بو خاطره‌لری یئتمیش بئش یاشیمدا یازیرام. آلتی اوشاغیم وار. اوچ قیزیم، اوچ اوغلوم. اوغلانلاریم ائولنیب، قیزلاریم دا اره گئدیبلر. سکینه ایله من قالمیشیق. منیم گونوم مطالعه و یازماق ایله کئچیر. سکینه‌نین ایسه منیم بو ایشلریمدن خوشو گلمیر. اونون دا واختی قیزلاری ائوینده کئچیر.

سکینه ایله قرار قویموشدوق تهرانا کؤچک. او دئییردی:

– سن تهرانا گئدیب اوردا بیر منزیل کرایه ائله. سونرا بیزی ده آپار.

بیچین یاخینلاشیردی. کندلیلر ده حاضرلیق آپاریردیلار. هامی اوراقلارینی ایتیله‌ییر، بارماق‌چیلیقلاری ساهمانا سالیردیلار. خرمن یئرلرینه سو سپیب، مال- حیوان‌لا

آیـاقلادیردیلار. یئـددی ایـل کنـدده یاشـاماغیما یاخمایـاراق، بیچـین‌ده اشـتراک ائـده بیلمه‌میشدیم. ائویمیزده بئله مصلحت گؤردولر کی، من تهرانا گئدیم و بوتون عائله‌میـزی اورا آپارماغا زمین یارادیم. آممـا "یـولا چیخانـدا تبریـزه ده بیـر بـاش وورسـایدیم پـیس اولمازدی"، دئیه دوشوندوم. بونا گؤره ده دوزدوزاندان بیـر باشـا تبریـزه گئتمـه‌یـی قـرارا آلدیم. شهریورین اوللری ایدی. من وطن یولونـدا قـزئتینین اداره‌سـینه گئتملـی ایـدیم. تبریـز نئچـه ایـل بونـدان قابـاق گؤردویـوم شـهره اوخـشامیردی. ائلـه بیـل تبریـز تـزه یوخوسوندان اویانمیشدی. خیابانلاردا طنطنه وار ایدی. سـاعات قابـاغی میدانینـدان اوزو آشاغی گئتدیکجه بو طنطنه داها دا آرتیق گؤزه چـارپیردی. فردوسـی خیابانینـا چاتانـدا ارک قالاسینین قاباغیندا جاماعات حددیندن چوخ ایدی.

ماراغیم گئتدیکجه آرتیردی. بو بیرینجی دفعه ایـدی تبریـزده بئلـه بیـر هیجانـا راسـت گلیردیم. ارک قالاسینین خیابانا آچیلان بؤیوک دروازاسینا چاتاندا بو ازدهامین نه‌یه گؤره برپا اولدوغونو باشا دوشدوم. قاپینین هر طـره‌فینـه پوسـترلر آسیلمیـشدی. بـو پوسـترلر آذربایجانین بؤیوک موسیقیدانی عزیرحاجیبکوون اؤز حیـات یولداشـی ایلـه تبریـزه وارد اولماسی‌نی و بو آخـشام ملـی تئـاتردا اونـونلا گـؤروش مناسـبتیله ترتیـب اولان هنـری گئجه‌ده اشتراک ائده‌جگینی بیلدیریردی. تبریزلیلـر عزیرحـاجیبکوون اونـون اؤز مـشهور اثرلری ایله او جمله‌دن آرشین مال آلان، او اولماسین بـو اولـسون (مـشهدی عبـاد) کـور اوغلو کیمی دونیا شهرتلی اوپئرا و موسیقیلی کومئدیالاری ایله تانییردیلار. ایندی هـامی اونـو یاخینـدان گؤرمـک، اونـونلا تـانیش اولمـاق آرزوسـو ایلـه ملـی تئـاترین اؤنونـده توپلانمیشدیلار. عزیرحاجیبکوو تنهـا یوخاریـدا آدلارینـی چکـدیگیم اثرلـری ایلـه یـوخ، آذربایجان موسیقیسینی ایلـک دفعـه نوتایـا سـالمیش و یوزلرلـه آذربایجـانلی موسـیقی اهلینین معلمی اولموشدور. جسارتله دئیه بیلرم کـی، موسـیقیمیزین بـو گونکـو شـهرتی عزیر حاجیبکوولا باغلیدیر. ایندی اونون تبریزده اولماسی موسیقی سئور خالقیمیزی داها دا سئویندیریردی. تبریز خیابانلاریندا دؤلتین انتظامات مـأمورلاری گـؤزه آز گؤرونـوردو. مرکزین آذربایجاندا اولان اقتداری گون- گوندن آزالیردی. شـهریور آیینـدا ائـشیتدیگیم خبر اساسیندا پیشه‌وری تبریزه گلمیش و آذربایجـان دئمـوکرات فرقـه‌سـینین تـشکیلی

باره‌سینده یغینجاق اولاجاقدی. تبریز اؤز اونودولماز تاریخی گونلرینی یاشاییردی. مشروطه نهضتی ایندی آیری شکیلده حیاتا کئچمکده ایدی. مشروطه دؤرونده ستارخان وار ایدیسه، ایندی ده پیشه‌وری باشدا ایدی. بو ایکی رهبرین زامان فرقلری بوندا ایدی: ستارخان مشروطه نهضتینده زامانین، سیاسی شرایط جهتیندن مناسب بیر دؤورونده وجودا گلمیشدی. نصرالدین شاهین اوزون مدتلی حؤکمرانلیغی نتیجه‌سینده دربارداوجودا گلن فساد، اؤزباشینالیق سوء مدیریت او قدر گئنیشلنمیشدی کی، لیاقتلی ملت و دؤلت خادملری اؤلدورولور و خائین، پست آداملاردان رشوت آلیب خادملرین یئرلرینه تعیین ائدیردیلر. دربارین اطرافیندا اولان فئودالاللار بئله مؤقعیتدن سوءاستفاده ائدیب کندلیلری سویوب، تالاماقدا ایدیلر. نصرالدین شاه اؤلندن سونرا اونون ولیعهدی مظفرالدین، شاه اولدو. آذربایجاندا ستارخانین و باشقا آزادخواهلارین رهبرلیگی آلتیندا مشروطه قیامی وجودا گلدی. آمما پیشه‌وری‌نین رهبرلیک ائتدیگی آذربایجان دئموکرات فرقه‌سی آیری بیر شرایطده یاراندی. هیتلرین یاراتدیغی فاشیزم آوروپانی، آفریقانین شیمالینی تصرف ائدیب قانا بویامیشدی. شوروی‌ده مسکویا کیمی ایره‌لی گئدن هیتلر، خالقلارین قدرتی نتیجه‌سینده دالی چکیلمه‌یه مجبور اولموشدو. محاربه سون نفسلرین چکیردی. هیتلرین اسیری اولان اؤلکه‌لر آزاد اولموشدو. فاشیزم تورپاغا باسدیریلسا دا محاربه‌نین سون زامانلاریندا معرکه‌یه وارد اولان آمئریکا، ژاپوندا هیروشیمانی آتوم بومباسی ایله بمباران ائدیب فاشیزمین یئرینی توتموشدو. شورویده ایسه ایگیرمی بئش میلیوندان آرتیق انسانلار حیاتینی الدن وئرمیش، بو تورپاغین آوروپا قسمتی تامامیله ویران اولوب خرابه‌یه دؤنموشدو. ایندی آمئریکا شوروی‌نین علیهینه بهانه دالیسینجا گزیردی. محاربه‌دن بیر دری، بیر سوموک چیخان شوروی، باشقا بیر محاربه‌یه وارد اولماق ایسته‌میردی. اودور کی، آمئریکا ایله مدارا ائتمگه مجبور اولموشدو. بئله بیر زاماندا پیشه‌وری آمئریکا کیمی آرخاسیندا دایانان مرکزی دؤلتین اؤنونده آذربایجان دئموکرات فرقه‌سینین بایراغینی الینه آلمیشدی.

من وطن یولوندا قزئتینین اداره‌سینه گئتملی ایدیم. بئله شن ازدهامدان آیریلیب گولوستان باغینا طرف یولا دوشدوم. الیمده اولان آدرس‌له آسانلیقلا بو اداره‌نی تاپدیم.

هله بو ادراه‌یه وارد اولمامیش بیلمیردیم بوردا کیملر ایلـه اوزبـه‌اوز اولاجاغـام. گـؤره‌سـن مندن استقبال ائده‌جکلرمی؟ پیلله‌لرله یوخاری چیخدیم. ایشیغی آز اولان کوریـدورا وارد اولدوم. بو آندا بیر نفرین کوریدوردا اوتاقلارین بیرینه وارد اولدوغونو گؤردوم. نئچه آددیـم ایره‌لی گئدنـدن سـونرا تعجبلـر ایچینـده بـو آدامـی تانیـدیم. او منـیم بـاکی‌دا مکتبـده اوخودوغوم زامان ادبیات معلمیم قیلمان موسایئف ایـدی. او دا منـی گـؤرن کیمـی اونـا تانیش گلمیشدیم. او، قاپینین آغزیندا دایانیب منه باخیردی. من اونا یاخینلاشاندا فیکـره گئدیب دئدی:

- قوی گؤروم سنین آدینی یادیما سالا بیلرممی.

من جاوابیندا:

- عزیز معلم سیزین منیم کیمی مینلرله شـپئییندینیز اولوبـدور. یئـددی ایلـدن سـونرا منیم آدیم یادینیزا گلرمی؟

من نئچه ایلدن سونرا اؤز ادبیات معلمیمه تبریزده راست گلمیـشدیم. بـو منـیم اوچـون اینانمامالی اولسا دا حقیقتی وار ایدی. بیز چوخ صمیمی و مئهربان حالـدا گؤروشـدوک. او منیم الیمدن توتوب اؤز اوتاغینا دعوت ائتدی. منیم ادبیـات معلمـیم سـووئت افـسری ایدی. اونون اوّلینجی سؤالی بو اولدو:

- یادیمدا قالان، سن باکی‌دا شعر یازیردین و شعرینین پیونئر ژورنالیندا چـاپ اولماسـی دا یادیما گلیر. بس نه اوچون ایندی شعر یازمیرسان؟

- یازیرام.

- نه اوچون بیزه گؤندرمیرسن؟

- گؤندریرم.

- بس نه اوچون بیز چاپ ائتمیریک؟

- چاپ ائدیرسیز.

بو آندا قیلمان معلیمین تعجّبو آرتدی و دئدی :

- نه اوچون من گؤرمه‌میشم؟

من اونا توضیح وئریب دئدیم:

- من باکی‌دا شاگردینیز اولاندا آدیم میرعلی، فامیلیم میرعلی‌زاده ایـدی. اینـدی ایـسه هاشم حسن‌زاده آدی ایله سیزه شعر یوللاییرام.

قیلمان معلم:

- بس شعرلری وطن یولوندا قزئتینده چاپ اولان هاشم حسن‌زاده سیزسینیز؟

- بلی منم.

- من بیر ایلـدن چوخـدور کـی، تبریـزده‌یـم و سـنین شـعرلرینین بیـزه چاتماسـی‌نـی گؤزله‌ییردیم. آمما آیلار کئچدیکجه سندن خبر اولمادیغینا گؤره نگران قالمیـشدیم. بـس هاشم حسن‌زاده سن ایمیشسن.

قیلمان معلم بو آندا الیمدن توتوب دئدی:

- گل گئدک سنی جعفر خندانا و رضا قولییئوا تقدیم ائدیم.

بیز ایکیلیکده بؤیـوک بیـر سـالونا وارد اولـدوق. رضـا قولییئـو وطـن یولونـدا قـزئتینین رئداقتورو، جعفر خندان ایسه اونون معاوینی ایدی. قیلمان معلم منی اونلارا تقدیم ائـدیب دئدی:

- تهراندان بیزه شعر یازیب گؤنده‌رن و منیم باکی‌داکی شـاگردیم هاشـم حـسن‌زاده‌نـی سیزه تقدیم ائدیرم.

بو آندا اونلارین هر ایکیسی آیاغـا دوروب منیملـه گؤروشـدولر. جعفـر خنـدان، قیلمـان معلمه اوز توتوب دئدی:

- بس نه اوچون ایندیه قدر هاشم حسن‌زاده‌نین سـیزین شـاگردینیز اولماسـی‌نـی بیـزه دئمه‌میسن.

قیلمان معلم:

- دوغروسو بو گونه کیمی هاشم حسن‌زاده‌نین منیم شـاگردیم اولماسـی‌نـی بیلمیـردیم. چونکی او باکی‌دا منیم شاگردیم اولاندا میرعلی میرعلیـزاده ایـدی. ایرانـا گلنـدن سـونرا باشقا تخلص سئچیبمیش.

جعفر خندانین باخیشلاری منده ایدی. بئلـه گؤرونـوردو کـی، او منیملـه مـاراقلانیردی.

جعفر خندان:

- یئنه تهرانا گئتمک ایسته‌ییرسینیز، یوخسا تبریزده قالاجاقسینیز؟

- ایش اولسا تبریزده قالماق ایسته‌ییرم.

بو آندا رضا قولییئوین سسینی ائشیتدیم:

- چاپ اولان شعرلرینین پولونو آلیبسانمی؟

من سوروشدوم:

- چاپ اولان شعرلره پول دا وئریرسینیز؟

- بلی.

بو آندا زنگ ووروب حسابداری جاغیردی. او الینده اولان بؤیوک دفتری رضا قولییئوین اؤنونه قویدو. او، دفتری آچاندا اوردا شعرلری چاپ اولان شاعرلرین آدلاری و شعرلرینین آدی یازیلدیغینی اوخودوم. ماراقلی بوراسی ایدی کی، شاعرلر آلدیقلاری پوللارین قاباغیندا امضاء قویموشدولار. منیم بئش شعریم چاپ اولموشدو. هر شعریمین اؤنونده آلتمیش تومان یازدی و منه اوچیوز تومان وئردیلر. بو منه بؤیوک کؤمکلیک اولدو. بیر آز سونرا یازیچیلاردان انور محمدخانلی، عوض صادیق و آهنگساز جهانگیر جهانگیروف بیزه ملحق اولدولار. معلمیم منی اونلارا تقدیم ائتدی. رضا قولییو منی یانینا چاغیریب دئدی:

- بیز چوخ مایییلیک کی، سن بیزیمله بو اداره‌ده ایشله‌یه‌سن. آمما بیزه اولان امره گؤره یئرلی آداملاری ایشدن چیخارتمیشیق. بو دا البته هله‌لیکدیر. سن تهراناداکی آدرسینی وئر. بیز سنه مکتوب یازیب تبریزه دعوت ائده‌ریک.

بو آندا رضا قولییئوین یادینا بیر شئی دوشن کیمی، یازیچی عوض صادیقا اوز توتوب دئدی:

- عوض معلم، بیزیم دوستوموز هاشم حسن‌زاده‌یه بیر ایش دوزلت. مشغول اولسون سونرا اؤز اداره‌میزه گتیره‌ریک.

بئله‌لیکله عوض صادق‌لا بیرلیکده صمد صباحی‌نین اولدوغو ملی تئاترا گلدیک. صمد صباحی رئژیسسور ایدی. او اؤز آکتیورلاری ایله بؤیوک بیر سالوندا جلیل محمد قلی‌زاده‌نین "آنامین کتابی" آدلی نمایش‌نامه‌سینی صحنه‌یه حاضرلاییردی. عوض صادق صمد صباحییا دئدی:

- دوستوموز هاشم حسن‌زاده شاعر، و استعدادلی جاوانـدیر. سـیزینله قالیـب بیـر یئـرده ایشله‌مه‌ییـنیزی مصلحت گؤرورم. صمد صباحی دقتله منه باخیب خبر آلدی:

- صحنه‌یه چیخیبسانمی؟

جاواب وئردیم:

- بلی مکتبیمیزده صحنه‌یه چیخمیشام.

او یئنه خبر آلدی: دص

- هانسی نمایشنامه‌نی اوینایبسان؟

- جعفر جبارلینین ۱۹۰۵- نجی ایلده یازدیغی نمایشنامه‌سینی!

صمد صباحی عوض صادیقا باخیب دئدی:

- چوخ یاخشی من موافقم.

بئله‌لیکله من سالونا کئچیب بوش صـندللرین بیرینـده اوتـوردوم. سـالوندا اوتـوز نفـردن آرتیق آکتیور وار ایدی. اورتادا صندلی اوستونده لـیلا محـسن‌پـور اوتورموشـدو. او بـاجی رولونو اوینایییردی. صمد صباحی لیلا محسن‌پورا یاخینلاشیب دئدی:

- لیلاخانیم سنین ایفـا ائتـدیگین بـو رول بـو نمایـشنامه‌نـین ان چتـین قـسمتلرینـدن بیریدیر. گرک آرتیق دقت ائدیب، منیم تاپشیریقلارمی اجرا ائده‌سن.

لیلا محسن‌پور بو رولو اوچ دفعه تکرار ائدنـدن سـونرا رئژیسـسور اونـدان راضـی قالـدی. صمد صباحی مشقین قورتارماسینی اعلان ائدیب دئدی:

- صاباح سحر ساعات سککیزده هامی بوردا اولمالیدیر.

بو آندا اونون نظری منه ساتاشیب نه ایسه فیکر ائدیب دئدی:

- اوشاقلار خواهش ائدیرم اوتورون. بو آندا شفیعی‌زاده آدلی مـشهور کمـدی آکتیـورا اوز توتوب دئدی:

- سـن ۱۹۰۵- نجـی ایلـده نمایـشنامه‌سـینده (اونـلار بـو نمایـشنامه‌نـی صـحنه‌ده اوینامیشدیلار) آللاه‌وئردیسن و سن ده (منه اشاره ائدیب) ایمـاموئردی. بیـر- بیرینیزلـه قونشوسونوز. ایندی گئجه یاریدیر سیزین هر ایکینیزین الینده سـیلاح واردیـر. خبرسـیز حالدا بوردا بیر- بیرینیزله آرخادان توققوشورسونوز. بونـدان سـونراکی اویـون سـیزین اؤز

عهده‌نیزه‌دیر. و ایکی صندلینی فاصیله ایله سنگر تعیین ائدیب "باشلایین!"، دئدی. من دالی دالییا، اطرافا باخاراق یئری‌ییردیم. شفیعی زاده ده منیم کیمی حرکت ائدیردی. بیر آندا هرایکیمیزین کوره‌کلریمیز بیر- بیرینه توققوشدو. شفیعی زاده هیکللی قارنی یوغون ایدی. او بو اندام‌لا دیسگینیب اؤزونو سنگرین (ماسانین) دالینا آتدی. من ده قورخموش حالدا اؤزومو سنگرین دالینا یئتیردیم. شفیعی:

- آده دلی مسلمان باشینی قووزاییبسان اودلایاجاغام.

ایماموئردی:

- آند اولسون آغام ابوالفضلین دوشن قوللارینا، باشینی قوزاییبسان یئدیسینی ده چاخاجاغام تپه‌نه.

آللاه‌وئردی:

- آده دئیه‌سن سنین سسین منه تانیش گلیر.

ایماموئردی:

- دوغروسو سنین ده سه‌سین منه تانیش گلیر.

آللاه‌وئردی:

- بیر آز باشینی قوزا باخیم.

ایماموئردی:

- دوز دئییرسن، سن باشینی قووزا.

آللاه‌وئردی باشینی سنگردن یوخاری قووزاییر:

- آلا! گؤردون؟

ایماموئردی:

- آده آللاه‌وئردی سنسن؟

آللاه‌وئردی:

- آده، ایماموئردی سنسن؟

هر ایکیسی سنگردن چیخیب قوجاقلاشیرلار. بیزیم بو اویونوموز هامینین خوشونا گلمیشدی. بئله‌لیکله منی قبول ائتدیلر. من هئچ بیر معیّن رولون ایفاچیسی تعیین

اولمادان اونلارلا تامام واخت مشقلرده اشتراک ائدیردیم. آکتیورلارلا تانیش اولماغا باشلامیشدیم. تئاتر عالمینین اؤزونه گؤره خصوصیتی واردیر. بو عالمین ان چوخ ماراقلیسی جمعیّتی اولدوغو کیمی تصویر ائتمه‌سینده‌دیر. بو تصویر بدیعی اولدوقجا تأثیری آرتیق اولار. بؤیوک شکسپیر ده بو یولو سئچمکده سهو ائتمه‌میشدیر. بو صحنه بیرلیگینده جاوان بیر اوغلان‌لا تانیش اولدوم. او بو کوللئکتیوده سوفلیور ایدی. یعنی نمایش زامانی آکتیورلارین آراسیندا اولان دیالوقلار یادلاریندان چیخسا کتاب اوزو ایله یاددان چیخان سؤزلری اونلارا خاطیرلادیر. تأسّف کی، او اوغلانین آدی یادیمدا قالماییب. اونونلا صحبت زامانی معلوم اولدو کی، اونون آیدا اولان مداخیلی ی‌ئتمیش یا سکسن تومندیر. آمما بو مبلغ آز ایدی. من اؤزومدن علاوه عائله‌مه ده کؤمکلیک ائتملی ایدیم. بونا باخمایاراق دؤزوردوم. ۱۳۲۴- نجی ایلین شهریور آیینین اون ایکیسینده فرقه اؤز تشکیلینی اعلان ائتدی. بو اعلامیه اون ایکی ماده‌دن عبارت ایدی و او زامان آذربایجان خالقینین آرزولارینی ترنم ائدیردی. تورپاقلارین کندلیلر آراسیندا بولونمه‌سی و آذربایجان دیلینین تدریسی او جمله‌دن ایدی. تبریزده و آذربایجانین هر نؤقطه‌سینده یئنی حیات حؤکم سورمه‌یه جهد ائدیردی. بو دا خالقین سئوینجینه سبب اولموشدو. بو ایشدن ناراضی قالانلار فئودالار و اونلارین نؤکرلری ایدی. اربابلارین طرفدارلاری کندلرده تشکیل تاپان ییغینجاقلارا حمله آپاریب سیخیشدیریردیلار. بونا باخمایاراق خالق آذربایجان دئموکرات فرقه‌سینین اطرافینا توپلانمادا ایدی. حزب توده ایرانین تبریزده‌کی شعبه‌سی فرقه ایله بیرلشیب واحد بیر شعارین آلتیندا فعالیّته باشلادیلار. بئله‌لیکله او گؤزله‌نیلن تاریخی گون گلیب چاتدی. فرقه‌نین بیرینجی قورولتایی طنطنه ایله کئچیریلدی. مرکزی کومیته‌نین عضولری سئچیلدی و آغای پیشه‌وری فرقه‌نین لیدئری تعیین اولدو. "آذربایجان" قزئتی فرقه‌نین مرکزی اورقانی تعیین اولدو. بو قزئتین الیّتی آغای پیشه‌ورینین رهبرلیگی آلتیندا اداره اولوردو. اونون باش مقاله‌لرینی ده اؤزو یازیردی. او زامانلار ایران مجلسی تعطیل حالیندا ایدی. آذربایجان قزئتی یازیردی: "آذربایجان خالقی ملی مختاریتی‌نی تأمین ائتمک اوچون ایالت و ولایت انجمنلرینین تشکیلی و ایران مجلسینین تاخیرسیز شکیلده باشلانماسینی طلب ائدیر".

بئله‌لیکله من شهریورین آخیرلارینا قدر تبریزده قالدیم. عایله‌میزه پول گؤندرملی ایـدیم. ملی تئاتردا قالماغیم مالی وضعیتین آغیرلاشماسینا سبب اولـوردو. بونـا گـؤره ده جعفـر خندانین یانینا گئدیب دئدیم:

- من تهرانا گئدیرم. منه احتیاج اولسا بو آدرسه مکتوب یازین.

آدرسیمی اونا وئریب تهرانـا قاییتـدیم و اؤز ایـشیمه مـشغول اولـدوم. تهرانـدا اولانـدا دا تبریزده گئدن وضـعیتی ایزلـه‌ییـردیم. بـو گـونلرده آذربایجانـدا نماینـده‌لـر سئچکیـسی اولموشدو. آغای پیشه‌وری بو مجلسده دئمیشدی:

"بیز اؤزوموز اؤزوموزو اداره ائتمک ایسته‌ییریک. بیزیم بو ایشیمیزین قاباغین آلانلار اولسا جاوانلاریمیزی سفربر ائدیب اؤز ملی قوشونوموزو یاراتمـالی‌ییـق. بیـز ایرانـدان آیریلمـاق ایسته‌میریک. آذربایجانا داخلی مختاریت ایسته‌ییریک".

بئله‌لیکله آذربایجان دئموکرات فرقه‌سی گونو گونـدن قـدرت تـاپیردی. آذر آیینـین اون آلتیسیندا وطن یولوندا قزئتیندن مکتوب آلدیم. اونلار منی ایشه دعوت ائـدیردیلر. مـن او گوندن تبریزه قایتماق فیکرینـه دوشـدوم. لازم اولان تـدارکلری گـؤروردوم. آذر آیینـین ایرمـی بیری‌نـده تبریـزده قیـام گونـو باشلانمیـشدی. تبریـز پادگـانی تـسلیم اولـوب سیلاحلاری یئره قویموشدولار. ملی مجلس تشکیل تاپمیشدی. بو مجلسده فرقه رهبـری آغای پیشه‌وری ملی دؤلتین باش وزیرلیگینه سئچیلدی. اوردا دؤلت عـضولرینی مجلـسه تقدیم ائتدی.

آذر آینین ایرمی ایکیده تهراندا ایکی نفر آذربایجانلی جاوانا ایله اوز به اوز اولدوم. اونـلار تبریزدن یئنی یئتیشمیشدیلر. پالتار آلمـاق ایـسته‌ییردیلـر. مـن اونـلاردان تبریـزده‌کـی وضعیّتی خبر آلدیم. بیری:

- تبریزدن دئمه، تبریز اود توتوب یانیر. فدائیلر هـر بیـر ایـشی اؤز اللرینـه آلیـبلار. بیـز قویوب قاچمیشیق.

من:

- نه اوچون قاچیبسیز؟

- بیز آرتشده گروهبان ایدیک. تبریز پادگانی تسلیم اولدو. بیز ده تهرانا گلدیک. ایندی یئتیشمیشیک.

- نه اوچون قاچیبسینیز؟ سیز کی، سر لشکر دئییلدیز. اوردا قالیب ملی دؤلت ایله همکارلیق ائتسه‌یدیز کیم سیزه بیر سؤز دئیه بیلردی.

اونلار منه أیری-أیری باخیب بیری خبر آلدی:

- سن ده اونلاردانسان؟

- من ده آذربایجانلییام. هر کیم بو خالقین حقوقونو مدافعه ائتسه اونون طرفدارییام.

اونلار منیم بو سؤزلریمدن دیسکیندیلر. بیر سؤز دئمه‌ییب گئتدیلر. ائرته‌سی گون منه خبر وئریب دئدیلر:

- سنین دونن ایکی نفرله بحث ائتدیگین آداملار گروهبان پالتاریندا سنی آختاریرلار.

من اوزاقدان اونلارا باخیب تانیدیم. اونلار دونن شخصی پالتارلا منیمله دانیشان آداملار ایدی. من آذر آینین ایییرمی‌سینده تبریزه گئتملی ایدیم. وضعیّتی بو جور گؤروب آیین ایییرمی اوچونده تهراندان چیخدیم. ایییرمی بیر آذر قیامیندان سونرا تبریزی گؤرمک اوچون تله‌سیردیم. ایندی اوردا وجودا گلن بو دگیشیکلیکلری اؤز گؤزوموله گؤروب، اؤلچوب بیچمک ایسته‌ییردیم. مرکزی دؤلت آذربایجاندا جریاندا اولان بو احوالاتلاردان چوخ ناراحات ایدی. بونا گؤره ده آذربایجانا گلیب گئدن مسافرلری قزوین شهرینده کنترل ائدیب شکلی اولدوقلاری آداملاری جلب ائدیردیلر. من تبریزه اؤزوموله آپاردیغیم شعرلریمدن نگران ایدیم. بو شعرلری الیمدن آلماسینلار دئیه اونلاری پالتومون آستاریندا گیزلتمیشدیم. بئله‌لیکله قزوینده مسافرلرین شئیلرینی آختارماغا باشلادیلار. خوشبختلیکدن شعرلریمی تاپا بیلمه‌دیلر. بیز قزوینده کئچیب بیر ساعاتدان سونرا دوغما آذربایجاندا حرکت ائدیردیک. پاییزین سون چاغلاری اولدوغونا گؤره هاوا سویوق ایدی. من اطرافا دقتله باخیردیم. تاکیستاندا آرا بیر سیلاحلی آداملارا راست گلیردیم. آمما بونلارین کیم اولدوقلارینی تعیین ائده بیلمیردیم. خرمدره‌یه چاتاندا هر شئی منه معلوم اولدو. ماشینیمیز قهوه‌خانا قاباغیندا دایانان کیمی سیلاحلی جاوان بیر فدائی

اتوبوسون داخیلینه وارد اولدو. او دقتله مسافرلری سوزمه‌یه باشلادی. ماشینین آرخا طرفینده اوتوران بیر نفره گؤز دیکیب دئدی:

- سیز گلین آشاغی.

بو آدام دؤلتین پاسبانلاریندان ایدی. او اؤزونو بیلمه‌مزلیگه ووروب یئرینـدن ترپنمـدی. فدائینین سسی یئنه اوجالدی:

- سنی دئییرم، او کی پایاغینا آت نالی یاپیشدیریب.

بئله‌لیکله پاسبانی ماشیندان دوشوردوب آپاردیلار. سونرا هامییا ماشیندان دوشمه‌یه اجازه وئردیلر. قهوه‌خانانین قاباغی سیلاحلی فدائیلرله دولو ایدی. سئوینجیمی ابراز ائتمگی باجارمیردیم. ائله احساس ائدیردیم کی، دونیانین تامام آزادلیقلارینی منه بخش ائدیبلر. قهوه‌خانا پالچیقدان تیکیلمیش اولسا دا بؤیوک ایدی. قاپینی آچیب ایچه‌ری وارد اولاندا جمعیّتین چوخلوغوندان حیرت ائتدیم. بیر یئر تاپیب اوتوردوم. اگنیمدکی پالتونو چیخاردیب آستارینا تیکدیگیم شعرلری تاپماق اوچون بعضی تیکیشلری سؤکملی ایدیم. هامی منه باخسا دا نه ائتمک ایسته‌دیگیمی بیلمیردیلر. بیر آزدان آستارین آلتیندان چیخارتدیغیم کاغیذلاری گؤرنده هامی تعجب ائتدی. باشیمین اوستونده دایانیب منه گؤز دیکن بیر فدائی سوروشدو:

- او کاغیذلار ندیر؟

- بونلارین هامیسی شعردیر. ایندی سیزه اوخویاجاغام.

- اجازه وئر باخیم.

من اوخوماق ایسته‌دیگیم شعری اونا تقدیم ائتدیم. فدائی بیر مدت شعره باخدی و اوزونو قهوه‌خاناداکی جاماعاتا توتوب دئدی:

- ساکت اولون دوستوموز بیزه شعر اوخویاجاقدیر.

من شعری اوندان آلیب تاختین اوستونه چیخدیم. "منیمدیر" آدلی شعریمی اوخوماغا باشلادیم:

آذربایجان... سنین دوغما ائلینده،

بیتن لاله، آچان گوللر منیمدیر.

بو شؤکتلی، عظمتلی تورپاغین،
قوینونداکی ایگید ائللر منیمدیر.

شعرین بیرینجی بندی قورتاران کیمی هورا سسلری قهوه‌خانانی بورودو. فدائیلر توفنگلرینی گؤیه قالدیریب جاماعاتی هیجانا گتیریردیلر. قهوه‌خانادان اوجالان سسلره ائشیکده‌کی آداملار دا ایچه‌ری وارد اولدولار. بیر آزدان سونرا قهوه‌خانادا اینه سالماغا یئر یوخ ایدی. من ایندیه قدر اؤزومو بو قدر آزاد و خوشبخت حسّ ائتمه‌میشدیم. منفور شووینیست محمدرضانین سیاستی ایرانین بیر پارچاسی اولان وطنیمیز آذربایجانا دار گؤزله باخیب، اونون بارلی تورپاغیندان اؤزونه سارایلار تیکدیریب، گؤیلرینده‌کی اولدوزلاردان بو سارایلارا زینت وئریب وطنیمیزی آج یالاواج قویموشدو. خالقیمیز مشروطه زامانی کیمی یئنه آیاغا قالخمیش اؤز اجدادلاری ستارخان و باغیرخان کیمی حق و حقیقت بایراقلارینی گؤیه قالدیرمیشدیلار. قهوه‌خاناداکی بو سسلر ده مشروطه شهیدلرینین بوغازلارینداریمچیلیق قالان سسلرین آردی ایدی. هامی شعریمین آردینی اوخوماغیمی ایسته‌ییردی. من هیجانلی ایدیم. بورداکی آداملارین هئچ بیری منی تانیمیردی. من ده اونلاری تانیمیردیم. آمما اورکدن اوره‌گه یول اولان کیمی من اؤز شعریمله بو آداملارین اوره‌گینه یول تاپمیشدیم. هامی ساکت اولموشدو هامی. گؤزلرینی منه دیکمیشدی. من شعرین ایکینجی بندینی اوخوماغا باشلادیم:

آصلان کیمی خالقیمداکی چوخ هنر،
تاریخ بیلیر وقارلیدیر داغ قدر،
بولبول کیمی نغمه دئین هر سحر،
سازیمداکی سسلی تئللر منیمدیر.

یئنه ده هورا سسلری اوجالدی. توفنگلر گؤیده اوینایییردی. سورکلی آلقیشلار آمان وئرمیردی. من ایسه بو آلقیشلارین آلتیندا ایتیب باتمیشدیم. ایندیه قدر قیفیللانمیش دیللر بیانا گلیب پاسلی زنجیرلری قیراراق ایلک دفعه بو مسکین قهوه‌خانادا اؤز آنا دیللرینده شعر دینله‌ییردیلر. بئله بیر گونده منیم مسافر یولداشلاریم ماشینا مینیب منی گؤزله‌ییردیلر. بیز حرکت ائتملی ایدیک. من شعرلریمی گؤتوروب دینله‌ینلریمله

وداعلاشیب اؤز یول یولداشلاریما قوشولدوم. ماشینیمیز یولا دوشدو. من ایسه شیرین رؤیالار گؤروب یوخودان اویانان آداملار کیمی ایدیم. او رؤیالاردان آیریلا بیلمیردیم. سفر یولداشلاریم منیم کیمی تهراندان خرم‌دره‌یه قدر ساکت یئرینده اوتوروب دینیب دانیشمایان آدامین بیردن- بیره دیل آچیب بولبول کیمی نغمه دئییب شعر اوخویان آداما دؤنمه‌سینه تعجب ائدیردیلر. اونلارین چوخونون گؤزلریندن محبت یاغیردی. من یول اوزونو اونلارا شعر اوخویوب یولا کؤرپو سالیردیم. زنگانا نه واخت چاتدیغیمی بیلمه‌دیم. اونلار پاپاغینی یان قویان ذوالفقاریلر کیمی غدار فئودالاری شهر و کندلردن قووموشدولار. اونلارین بعضیلری داغلارا چکیلسه ده فدائی دسته‌لری اونلاری تعقیب ائدیب جزالارینا چاتدیریردیلار. بیز شهرین اورتاسی ایله باش خیابانداں حرکت ائدیردیک. هامی کئشیک وئریردی. زنگان او زامان کیچیک بیر شهر اولسا دا اؤز بیچاق قاییران اوستالاری ایله مشهور ایدی. زنگانین بیچاق صنعتی اولماسایدی ایندیکی موقعیتی ده اولا بیلمزدی. بیز یاواش- یاواش زنگانی آرخادا قویوردوق. جمعه آخشامی اولدوغونا گؤره قبرستاندا آدام چوخ ایدی. او زامان بو قبرستان شهردن آرالی ایدی. بیز میانانی گئجه یاریسی کئچدیک. بونا گؤره میانادان حال احوال توتا بیلمه‌دیک. ائرته‌سی گون تبریزده ایدیک. تبریز باشینی عینالی‌نین دیزلری اوستونده قویوب هله شیرین یوخودان اویانمامیشدی. ایید‌ه آغاجلاری، سهند طرفیندن اسن سحر کولگی، آذان سسلرینی اوزاقلارا یایا- یایا مورگوله‌مکده ایدی.

ملی حؤکومتین نائلیّتلری

۱۳۲۴- نجو ایل آذر آیینین ایرمی دؤردونده تبریزه وارد اولموشدوم. گؤی مسجددن بیر آز آشاغی کؤهنه بازارین اوّلینده‌کی غفاری مسافرخاناسیندا یئرلشدیم. شهری دویونجا گؤرمک ایسته‌ییردیم. تلسدیگیمه گؤره صبحانه یئییب شهره چیخدیم. "وطن یولوندا" قزئتینه باش وورمالی ایدیم. منیم بو قزئتدن آلدیغیم مکتوبدان بیر هفته‌دن چوخ کئچیردی. مسافرخانادان چیخیب کؤهنه بازارا آددیم قویدوم. بازار همیشه‌کی کیمی

آچیق ایدی. دوکاندارلار اؤز ایشلرینه مشغول ایدیلر. کؤهنه خیابانین او تایيندا ایکـی نفـر جاوان آدام، چیینینده توفنگ جیگر کبابی سـاتانین قاباغینـدا دایانمیـشدیلار. یاخینـدان اونلاری گؤرندن سونرا یقین ائتدیم کی اونلار ایيرمی بیر آذرین یئتیردیگی فدائیلردنـدیر. یولوما داوام ائدیب ساعات قاباغینا گئتدیکجه تبریزی نئچه آی قابـاق گؤردویـوم تبریـزه اوخشادا بیلمدیم. ساعات قاباغینداکی میداندا جاماعات چوخ ایدی. او زامان فرقه‌نین بیـر چوخ ییغینجاقلاری بو بنادا تشکیل اولوردو. فدائیلر ایندی بـو بنـانین قاباغینـدا کئـشیک وئریب نظم انتظاما مشغول ایدیلر. گله‌جکده ستارخان آدینی قازانان خیابـانلا اوزو آشـاغا گئتدیکجه معلوم اولدو کی، کئچمیش پاسبانلارین یئرینه فدائیلر انجام وظیفه ائدیرلر. نه ایسه فدائیلر شهرین زینتی اولموشدولار. هر یانـا بـاخیردین چیینلـری تـوفنگلی فـدائیلر گؤزه چارپیردی. ایيرمی بیر آذر قیامیندان سونرا ظاهرده تبریزده اولان دگیشیکلیک هـر یئرده فدائیلرین اولماسی ایدی. آمما فرقه رهبرلرینین نظرینجه قیام هلـه دوام ائـدیردی. چونکی آذربایجانین بعضی شهر و کندلرینده اربابلار و خانلار هله تـسلیم اولمامیـشدیلار. اونلار اؤز دار و دسته‌لری ایله داغلارا چکیلیب اؤز مبـارزه‌لرینـه داوام ائـدیردیلر. "تورپـاق کندلیلریندیر"، شعاری فرقه‌نین گونده‌لیگینده ایدی و اربابلار آسانلیقلا بو تورپاقلاردان ال چکمـک ایـسته‌میردیلـر. بونـون اوچـون فرقـه‌نـین فعـاللاری شـهر و کنـدلرده فـدائیلر دسته‌سینی تشکیل وئریب خانلارلا مبارزه‌یه یوللاییردیلار. تبریزده و آذربایجانین بؤیـوک شهرلرینده اولان اوباشلار، لوطولار، خـالقین حـسابینا دولانـان بوینـو یوغـونلارلا مبـارزه فدائیلرین اوزه‌رینده ایدی.

ایيرمی بیر آذردن قاباق دؤلت مأمورلارینین بو انگللرله ایشی یوخ ایـدی. چـونکی دؤلـت لازیم اولاندا بونلارین وجودوندان استفاده ائـدیب خـالقین جانینـا سـالیردیلار. فردوسـی خیابانیله گولوستان باغینا طرف یولومـا داوام ائـدیردیم. اطرافیمـدا گؤردویـوم منظـره‌لـر تبریزده یئنی حیاتین وجودونو گؤستریردی. نهایـت وطـن یولونـدا قـزئتینین اداره‌سـینه چاتدیم. گونـشین گؤیـده خومارلانماسـینا باخمایـاراق هـاوا سـویوق ایـدی. یوبانمایيـب پیللەلرله اوزو یوخاری چیخدیم. اول معلمیم قیلمان موسایئوه بـاش وورمـاق ایـسته‌دیـم.

آمما او اوتاغیندا یوخ ایدی. اودور کی، جعفر خندان و قولویئوین دفترینه گلدیم. اونلار سانکی منی گؤزلیه‌جکدیلر. جعفر خندان گوله- گوله دئدی:

- اشّی هاردا قالیبسان گل چیخده. بیز گؤروشوب حال احوال توتاندان سونرا جعفر خندان خبر آلدی:

- بیزیم گؤندردیگیمیز مکتوب الینه چاتدیمی؟

- بلی مکتوبونوزو آلدیم.

او سینه‌سینی اوتوردوغو میزه سؤیکه‌ییب دئدی:

- بیز تبریزده اولان اکثر مکتب، کارخانا و اداره‌لره قزئت وئریریک. یعنی اونلار وطن یولوندا قزئتینه آبونه‌دیرلر. آمما آبونه حاققینی اؤده‌میرلر. بو حاققی آلماق اوچون بیزه بیر نفر فعال آدام لازیمدیر. البته بو ایشه مشغول اولان بیر نفر واردیر. آمما او فعال دئییل، بیزدن خصوصی ماشین ایسته‌ییر. بیزیم ده اونا وئرملی ماشینیمیز یوخدور. بیز سنی او آدامین یئرینه استخدام ائدیریک. حاضرسانمی؟.

من اؤز راضیلیغیمی بیلدیرندن سونرا جعفر خندان سلیمانوف آدلی بیر کاپیتانی چاغیریب منی اونا تاپشیریب دئدی:

- سنه عاید اولان ایشلری سلیمانوودان آلارسان.

بئله‌لیکله من وطن یولوندا قزئتینده ایشله‌مه‌لی اولدوم. سلیمانوو تبریزده قزئته آبونه اولان مکتب، کارخانا و اداره‌لرین آدرسلرینی و بیر دسته قبض وئریب دئدی:

- بو گوندن ایشه باشلایا بیلرسن.

من او گون یاخیندا اولان مکتبلره گئدیب آبونه پوللارینی ایسته‌دیم. آلتی مکتب و ایکی اداره‌دن آبونه پولونو آلیب قبض وئردیم. قالانلارینا دئدیم:

- آی باشینا قدر آبونه پوللارینی وئرمه‌سه‌نیز قزئتینیز قطع اولاجاقدیر.

ائرته‌سی گون اسماعیلوو آدلی آذربایجانلی سووئت عسگری آبونه قزئتلرینی پایلاماغا گئدیردی. سلیمانوو منه دئدی:

- سن ده اسماعیلوونان گئت. او هانسی اداره یا مکتبه قزئت وئرنده سن ده آبونه پوللارینی ایسته.

بئله‌لیکله هر ایکی گوندن بیر اسماعیلووون سوردویو جیب ماشینی ایله گئدیب آبونه پوللارینی آلیب قبض وئریردیم. آبونه پوللارین نقد وئرمه‌ینلر ایسه اداره‌یه گلیب اؤز بورجلارینی اؤده‌ییردیلر. بیر هفته‌دن سونرا سلیمانوو اؤز راضیلیغینی منه بیلدیریب دئدی:

- ایشین یاخشیدیر. آبونه طلبلریمیز آز قالیب صفرا چاتسین.

جمعه گونلری ده ایشیم اولماسایدی قزئت اداره‌سینده اولاردیم. بو دا ایشیمدن راضی اولماغیمی بیلدیریردی. بیر گون جمعه اولدوغونا گؤره شاعرلر مجلسینین نوبتی ییغینجاغی جله‌سه‌سی اولاجاقدی. من تبریز شاعرلرینی یاخیندان گؤرمه‌دیگیمه گؤره بو ییغینجاغین تئز باشلانماسینی گؤزله‌ییردیم. نهایت شاعرلر یاواش-یاواش مجلسه گلمه‌یه باشلادیلار. آمما من اونلارین هئچ بیرینی تانیمیردیم. نه ایسه مجلسی جعفرخندان آچدی. مجلس اداره‌نین بؤیوک سالونوندا تشکیل تاپمیشدی. سالونون دؤرد اطرافینا صندلیلر دوزولموشدو. بوش یئر یوخ ایدی. من شاعرلرین هامیسینی گؤروردوم، آمما آدلارینی بیلمدیگیمه گؤره کیمین کیم اولدوغونو بیلمیردیم. اونلار دا منی تانییا بیلمیردیلر. بیر مدتدن سونرا بیز هامیمیز بیر-بیریمیزله تانیش اولدوق.

۱۳۲۴- نجو ایلده شاعرلر مجلیسینده دائیمی شکیلده اشتراک ائدن شاعرلر آشاغیداکیلاردان عبارت ایدی:

علی فطرت، میرمهدی اعتماد، صحاف، محمدعلی محزون، یحیی شیدا، جلال ناصری، کامیل، درفشی، عباس صابر، نجم تبریزی، کاشف، محمدباغیر نیکنام، یوزبندی، مظلومی، تقی‌زاده، آذراوغلو، ابراهیم ذاکر، علی توده، میرمهدی چاوشی، هاشم حسن‌زاده (هاشم ترلان)، قهرمان قهرمان‌زاده، مدینه گولگون.

البته آدلارینی یازدیغیم بو شاعرلر یادیمدا قالانلاردیر. ممکندور شاعرلر مجلسینده باشقا شاعرلرده اشتراک ائتمیش اولسون. شاعرلر محلسینده وطن یولوندا قزئتینین امکداشلاریندان دا فعال اشتراک ائدیردیلر. او جمله‌دن: سونرالار بؤیوک آد قازانمیش یازیجی انور محمد خانلی، غلام محمدلی، قیلمان ایلک، نظرلی، عوض صادق، جعفر خندان، رضا قولویئو و باشقالاری. او زامان تبریزده تشکیل اولان شاعرلر مجلسینده اؤزونه

مخصوص نظم ترتیبی وار ایدی. تنقید مسئله‌سینه آرتیق اهمیت وئریلیـردی. شـاعرلرین اوخودوغو شعرلر تنقید اولونوردو. جعفر خندان نتقیده آرتیق اهمیت وئریـردی. شـعرلرده اولان ضعفلر اونون نظریندن یایینمازدی. یاخشی یادیمدادیر، بیر گون غزل شـاعرلریندن آغای محزون مجلسده غزل اوخویوب قورتاراندان سونرا جعفر خندان دئدی:

- آغای محزون، علی‌آغا واحدین غزلینین بیر مصراسی بئله‌دیـر: "او ملاحتلـی باخیـشلار قوزو جیراندا اولور" آمما سن اؤز غزلینده بئله یازیبسان "آهو جیرانـدا اولـور". بـوردا قـوزو سؤزو آهو سؤزونه دؤنوبدور. بوردا نه قدر یاخینلیق اوخشاییش واردیر... شاعر گرک ابتکـار صـاحبی اولـسون. شـاعر گـرک تکرارچیلیقـدان اوزاق دایانـسین. شـاعر اؤز خلاقیّتینـه آرخالانسا اونون گله‌جگ خلاقیتی اؤزونونکو اولاجاقدیر.

و یاخود تبریز شاعرلریندن بیری اوخودوغو شعیرده "ایـسته‌ییـر" کلمـه‌سـینین عوضـینه "ایستیری" کلمه‌سینی ایشلتمیشدی. جعفر خندان شعرینی اوخویان شاعره دئدی:

- باخین، بیزیم ادبیّاتیمیزدا "ایستیری" کلمه‌میز یوخدور. بو کلمـه تبریـزده و دانیـشیقدا ایشله‌دیلن سؤزلردندیر. بیز شعری بدیعی ادبیّات بیلیریکسه هر سؤزون ادبی فورماسـینی ایشلتملی‌ییک. هر حالدا دئمه‌لییم کی بو شـعرده ایـستیری کلمـه‌سـینین ایـشلنمه‌سـی شعرین بدیعی قدرتینی‌ده آزالدیبدیر.

هله او زامان ایکییوزمین اهالیـسی اولان تبریـز شـهرینده یارانـان بـو شـاعرلر مجلـسی ادبیّاتیمیزا بؤیوک نعمت ایدی. بـو مجلـس اؤز اعتبـاری ایلـه آذربایجـان شـاعرلرینی اؤز باشینا توپلاییب ادبیّاتیمیزین تاریخینده گونش کیمی پارلادی. بو مجلس یالنیز تبریـزده دئییل، خویدا، مرنده، اورمیادا، اسکوده، سارابدا، میانادا، اردبیلده، زنگانـدا، اهـرده، حتـی کندلرده یاشایان شاعرلرله علاقه‌ده ایدی. اونلارین شعرلری وطن یولوندا قزئتینـده چـاپ اولوب یاییلیردی. شاعرلر مجلسی حیاتینین سون چاغلاریندا یئنه ده ایلک دفعـه اولاراق آذربایجان شـاعرلرینی جامعـه‌میـزه تانیتـدیرماقلا شـانلی بیـر ابتکـارا ال آتیـب ادبیّـات تاریخیمیزی ایشیقلاندیردی. "شـاعرلر مجلـسی" آدلـی نفـیس بیـر کتـاب چـاپ ائـدیب یایمـاقلا هلـه تانینمـامیش ادیبلریمیـزی، شـاعرلریمیزی بـو صـنعته رغبـت بـسله‌یـن هوسـکارلاریمیزی ایـشیقلی دونیایـا چیخارتـدی. شـاعرلر مجلیـسینین تربیـت ائـدیب

ادبیّاتیمیزا وئردیگی ادیبلر (ایندی اونلارین اکثرییتـی حیاتـدا اولماسـالار دا) اؤزلرینـدن ادبی میراثلار قویوب گئتمیشلر. ایندیکی ادیبلریمیزین وظیفه‌سی همین میـراثلاری تـوز باسمیش تاقچالاردان آییریب ادبیّات سئور خالقیمیزا تقدیم ائتسینلر. شاعرلر مجلـسینین یئتیشدیردیگی ادیب و شاعرلردن بیری ده یحیی شیدادیر. مـن ایـندی بیلمیـرم آغـای یحیی شیدا بو باره‌ده نئجه دوشونور. آمما من بونو جسارتله دئیه بیلرم کـی او دؤورده‌کـی شاعرلر مجلسی اولماسایدی ایندیکی یحیی شیدا دا اولا بیلمزدی. یحیی شیدا دوننکـی و بو گونکو ادبیّاتیمیزین قاباقچیل ادیب و شاعرلریندن بیریدیر. او نئچه جلدده توپلادیغی و چاپ ائتدیردیگی "ادبیّات اوجاغی" کتابی ادبی خزینه‌میزه داخل اولماقلا أللـی بـئش ایـل بوندان قاباقکی "شاعرلر مجلسی"نین تکمیلی‌دیر.

یوخاریدا یازدیغیم کیمی ایلک دفعه اولاراق شاعرلر مجلسینده اشتراک ائدیردیم. شاعرلر یازدیقلاری شعرلری بوردا اوخویوردولار. نوبت منه چاتاندا جعفر خندان دئدی:

- تهراندان بیزه شعر یازیب گؤنده‌رن و ایندی بیزیم امکداشیمیز اولان هاشـم‌حـسن‌زاده اؤز شعرینی اوخویاجاقدیر. بو آندا مجلسده‌کی شاعرلرین باخیشلاری منه طـرف یؤنلـدی. ایندی اونلار شعرلری وطن یولوندا قزئتینده چاپ اولان هاشـم حـسن‌زاده‌نـی یاخینـدان تانیماماغا باشلادیلار. او زامان تهراندان تبریزه شعر یازیب وطن یولوندا قزئتینه گؤنـده‌رن فقط من ایدیم. او گون شـاعرلر مجلـسی چـوخ طنطنـه‌لـی کئچـدی. تهرانـدان تبریـزه گلدیگیمه گؤره چوخ شاد ایدیم. منیم مسئولوم اولان سـلیمانوو ایـشیمدن چـوخ راضـی ایدی. آخی بو اداره‌نی اؤز ائویم کیمی حساب ائدیردیم. اؤزومه عاید اولان ایـشدن سـونرا آخشاما کیمی هر ایش اولورسـا اولـسون گـؤروردوم. قـزئتین کاغیـذلاری رول شـکلینده ایدی. عظیم آدلی تبریزلی بیر جـاوان اوغـلان رول کاغیـذلاری کـسیب قزئـت کاغیـذی شکلینه سالماسینین مسئولی ایدی. "شاعرلر مجلسی" کتـابی دا چـاپ آلتینـدا اولـدوغونا گؤره کاغیذ مصرفی گوندن گونه چوخالیردی. ملی دؤلت آذربایجان اوردوسونون تـشکیلی باره‌سینده اعلانیه وئرمیشدی. بیر گون سحر کاغیذ که‌سن عظیم آغا اؤز ایـشی اوسـتونده حاضر اولمامیشدی. بونو بیلن سلیمانوو ال آیاغا دوشموشدو. حتی او جعفر خنـدانی، رضـا قولویئوی ده بو ایشدن خبردار ائتمیشدی. اونلار دا چوخ ناراحات اولموشدولار. ائرتـه‌سـی

گون قزئت منتشر اولاجاقدی. من اداره‌ده گون اورتادان سونرا بعضا بوش واختلاریمی عظیم آغانین ایشله‌دیگی کارگاه‌دا کئچیریردیم. اونون نه جور کاغیذلاری کسدیگینی گؤرموشدوم. اودور کی، رول حالیندا اولان کاغیذی آچیب کسمه‌یه باشلادیم. سلیمانوو کارگاها وارد اولاندا من یاریم مئتر اوجالیغیندا کاغیذلاری کسیب بیر-بیرینین اوستونه ییغمیشدیم. او اول اعتراض ائتمک ایسته‌دی. آمما منیم کسدیگیم کاغیذلاری تمیز و بیر اندازه‌ده گؤروب بیر نئچه‌سینی اؤزو ایله یوخاری آپاردی. بیر آزدان سونرا رضا قولویئو، جعفر خندان و اداره‌نین بوتون ایشچیلری ایشله‌دیگیم کارگاها گلمه‌یه باشلادیلار. اونلار منی آلقیشلاییب ایشی ادامه وئرمگه تشویق ائدیردیلر. بئله‌لیکله قزئتین نشری ادامه تاپدی. شاعرلر مجلسی‌نین کتابی لنگیمدی. آمما عظیم‌آغا نه اوچون ایشینین اوستونده حاضر اولمامیشدی؟ من یوخاریدا قید ائتدیم کی، ملی حؤکومت ملی قوشونونو تشکیل وئرمک ایسته‌ییردی. اونا گؤره ده جاوانلاری خدمته چاغیرمیشدی. سحر چاغی ایشه گلنده مأمورلار اونو سربازلیق خدمتینه جلب ائتمیشدیلر. من تبریزه گلندن بیر هفته سونرا فرقه‌یه عضو اولدوم. بوندان اؤترو تبریزین بئش حومه‌سینه مراجعه ائتدیم. هفته‌ده بیر گون حوزه‌لرین بیرینده حاضر اولوردوم. بو اجلاسدا اشتراک ائدنلرین سیاسی معلوماتینی یوخاری آپارماقدان اؤترو بحثلر اوزانیردی. اونا گؤره ده ایراندا و عینی حالدا جهاندا جریاندا اولان سیاسی مسئله‌لر باره‌سینده صحبت‌لر گئدیر و فرقه‌نین بو سیاسی جریانلارین قارشیسیندا آپاردیغی مناسبتلردن دانیشیقلار اولوردو. بیر گون حوزه صدری بیر مسئله‌نی ایره‌لی سوروب سوروشدو:

– سیاست ندیر؟ هر کس بو باره‌ده اؤز بیلدیگینی دانیشا بیلر.

سیاست ندیر سوالی آرایا گلن کیمی حوزه‌ده اشتراک ائدنلرین هامیسی بیر-بیرینین اوزونه باخماغا باشلادیلار. بو سوالا نئجه جاواب وئرمکدن اؤترو هامی فیکره گئتمیشدی. من اؤزوم سیاسی جریانلارا قوشولاندان بو طرفه سیاست ندیر! بو قیسا جمله باره‌سینده اؤز اؤزلویومده چوخ دوشونموشدوم. نهایت بیر آز سکوتدان سونرا بیر نفر دوروب سیاست ندیر سوالینی بوجور تعریف ائله‌دی:

- منیم الیمده بیر لیوان سو واردیر. من بو سویو ایچمک ایسته‌ییرم. آمما بو سویو نئجه ایچمه‌ییمی ایسته‌میرم باشقالاری درک ائتسینلر.

او بو سؤزلری دئیب حوزه صدرینین اوزونه باخماغا باشلادی. دوغروسو حوزه صدرینین ده بو باره‌ده دولغون جاوابی یوخ ایدی. او بو سوالی اوندان اؤترو ایره‌لی سورموشدو کی، فیکیرلر دئییلسین و سوندا بیر نتیجه آلینسین. عضولردن بیر نئچه نفر ده بو باره‌ده فیکرلرینی سؤیله‌دیلر. سونرا من ده اؤز فیکریمی ایره‌لی سوردوم:

- سیاست ندیر سوالی دؤلت قورولوشو باره‌سینده اولسا بئله دئمه‌لییک هر دؤلت، هر بیر حزب یا هر بیر فرقه اؤز آرزو و ایستکلرینی یئرینه یئتیرمک طرزینه سیاست دئییلیر.

البته او زامانلار اکثر خالقین سیاسی معلوماتی ایندیکیندن آشاغی سوییه‌ده ایدی. بونونلا بئله حوزه‌لرده دانیشیلان صحبتلر حوزه‌نین صورت اجلاسینده قید اولوردو. سونرادان معلوم اولدوکی، سیاست ندیر مسئله‌سی تبریزین تامام حوزه‌لرینه یاییلمیشدی. تبریزده اولان حوزه‌لرین سایی گوندن گونه آرتیردی. فرقه‌یه عضو اولانلار حوزه‌لرده یئرلشیردیلر. تبریز ایرانین ان سیاسی نؤقطه‌سینه چئویریلمیشدی. فدائیلرین سایی او قدر چوخالمیشدی کی، بالاجا مکتب اوشاقلاری دا فدائیلری تقلید ائدیردیلر. اونلار تاختادان اؤزلرینه توفنگ دوزلدیب چیگینلریندن آسیب کوچه‌لرده سرود اوخویا- اوخویا مشق ائدیردیلر. بیر نفر ده اوشاقلاردان اونلارا فرمانده‌لیک ائدیر الینده‌کی سوتو چالا- چالا فرمان وئریردی:

- بیر- ایکی، بیر- ایکی، ساغا دؤن!

ایییرمی بیرآذرده اؤز وارلیغینی اعلان ائدن ملی دؤلیتین قارشیسیندا بؤیوک وظیفه‌لر دوروردو. بونلارین ان اساسلیسی آنا دیلینده مکتبلرین آچیلماسی ایدی. بونا گؤره ده ایندیدن درس کتابلارینین یازیلیب انتشارینا باشلانماسی لازیم ایدی. آز مدتده بو ایش حیاتا کئچیب ایلک دفعه اولاراق آذری بالالاری اؤز آنا دیللرینده درس اوخوماغا باشلادیلار. بو مسئله آذربایجان تاریخینده بؤیوک اهمیته مالک اولا بیلردی. خالقین اؤز آنا دیلینه اولان علاقه‌سی قاینار بولاق کیمی اؤز شفافلیغین گؤستریردی. فرقه حوزه‌لرینده تشکیل اولان درس صینیفلری آنا دیلینده حیاتا کئچیردی. سونرا

ساوادسیزلیغی لغو ائتمک عنوانی ایله باشلانان مبارزه خصوصی اولاراق مکتبلرده آنا دیلینده فعالیّته باشلادی. دئمک اولار کی، آذربایجان مدنیت اوجاغینا چئوریلمیشدی. ایکینجی دونیا محاربه‌سی قورتارماق اؤزره ایدی. فاشیزیم اؤز اللریله اؤزلرینه قازدیقلاری مزاردا دفن اولماق ایدی. شوروی‌نین قوشونلاری برلینین دروازالارینی دؤیمکده ایدیلر. میلیونلارلا قوربان وئرن بو محاربه آوروپانی باشدان- باشا خرابه‌زارا دؤندرمیشدی. مینلرله کارخانالار دونیادا اود یاغدیران بومباردیمان نتیجه‌سنیده داغیلیب یئرله یکسان اولموشدو. محاربه گئدن اؤلکه‌لرده ساغ قالانلار آت و ایت اتینی یئمکدن بئله چکینمیردیلر. محاربه‌ده بیر آلمان سربازینی اسیر توتورلار. اوندان خبر آلیرلار:

- آلماندا سنین کیمین واردیر؟

او جاواب وئریر.

- برلینده ساغ قالان بیر یاریمچیق خالام وار.

اوندان خبر آلیرلار یاریمچیق دا خالا اولار؟

او جیبیندن بیر مکتوب چیخاریب اوخویور:

- عزیزیم هانس برلینده یئمه‌گه هئچ نه تاپیلمیر. بیز نئچه گونلرله آج قالیریق. گؤردویون خالانین یاریسی قالیبدیر.

آلمانلی سرباز اوزونو خبر آلانلارا چئویریب دئیر:

- گؤردونوزمو برلینده فقط ساغ قالان بیر یاریمچیق خالام وار؟

دونیانین هر یئرینده باهالیق حؤکمرانلیق ائدیردی. ایندی محاربه قورتارماق اؤزره ایدی. هامینین گله‌جه‌یه امیدی آرتمیشدی. تبریزده و ایرانین هر یئرینده جاماعاتین اوزونده سئوینج علامتی گؤرونوردو. خصوصی اولاراق "وطن یولوندا" قزئتینین امکداشلاری ایچینده شادلیق گؤرونوردو. بئله بیر زاماندا آذربایجانین مشهور آهنگسازی جهانگیر جهانگیروو تبریزده ایدی. او تبریز فیلارمونیاسینی حاضرلاماق اوچون فعالیت ائدیردی. نئچه گوندن سونرا فیلارمونیانین آچیلیشی اعلان اولدو. او زامان تبریزده چیخان قزئتلر بو خبری درج ائتدیلر. فیلارمونیانین هر طرفی بزنمیشدی. آفیشالاردا او آخشامین برنامه‌سی قید اولموشدو. تبریزده میثلی گؤرونمه‌میش بو حادثه هامییا تعجبلو گلیردی.

بیلئط آلماق ایستەیەنلر تلەسیردیلر. ایلک برنامه تبریزین مشهور مغنیسی اصغر رضـوانین سسی ایله باشلاناجاقدی. اونون گؤزل ملاحتلی سسینی هامی سئویردی. او، آذربایجـانین مشهور کلاسیک شاعرلری نظامینین سنسیز غزلینی اوخویاجاقدی. بـو ایلـک آچیلیـشدا فرقه و حؤکومت باشچیلاری دا اشـتراک ائـدەجکـدی. هلـه تهرانـدا وجـودا گلمـەمـیش فیلارمونیـا تبریـز صـنعتکارلارینین فعـال اشـتراکیله سـهندین، عینـالینین قوینونـدا سسلنیردی. من ایلک آخشام واجب ایشیم اولدوغونا تاماشـایا گئـده بیلمـەدیـم. سـونکی آخشاملارین بیرینده فیلارمونیا تاماشاسـینا گئتـدیم. یـاددا قالمـالی بیـر آخـشام ایـدی. وئریلن نمایشلر چوخ گؤزل ایفا اولونوردو. خصوصاً اون یا اون ایکی یاشلی بیر اوغلان ایله بیر قیزین چیخیشلاری هامینی حیران ائتمیـشدی. اونلاریـن اولـدوقجا گـؤزل ملاحتلـی سسلری اولماقلا برابر ایفاء ائتدیکلری برنامه ده گؤزل ایدی. او زاماندان أللی ایلدن آرتیـق اؤتمەسینه باخمایـاراق حتّـی کیچیـک نؤقطـەلـری ده یادیمـدان چیخماییـب. تاماشـایا گلنلرین هامیسی اونلارین ایفالارینا حیران قالیردیلار. همین گؤزل ایفاچیلیق بو اوغلانین اؤلومونه سبب اولدو. حادثه بوجور باشلانیر. ملی حؤکـومتین خلبانلارینـدان بیـر نفـر بـو اوغلانین هنرینه واله اولور. بیر گون برنامەلرین بیرینده اونو داها دا آرتیق تشویق ائتمـک اوچون بیر دسته گول تهیه ائدیب فیلارمونیایا گلیر. تاماشا قورتاراندان سونرا خلبان (آدی یادیمدا دئییل) صحنه آرخاسینا گئدیب گـول دسـتەسـینی بـو بالاجـا صـنعتکارا وئریـر. اوغلان خلبانا دئیر:

– سیز کیمسینیز؟ من سیزی تانیمیرام.

خلبان اؤزونو تقدیم ائدیب دئییر:

– من خلبانام طیاره سورورم.

گول دستەسی گتیرن آدامین خلبان اولدوغو اوغلانین خوشونا گلیر. بیر آز فیکر ائدنـدن سونرا دئییر:

– من طیارەیه مینمەیی چوخ سئویرم. منی اؤزونله گؤیلره آپارا بیلرسنمی؟

خلبان اونا مساعد جاواب وئریر. بئلەلیکله اونلار دوست اولورلار. بیر گون نه جور اولورسـا خلبان صنعتکار اوغلانلا طیارەیه مینیب آسمانا قالخیرلار. اونلار تبریزین گؤیلرینده مـانور

وئریرلر. آمما آشاغیدان اونلارا تاماشا ائدنلر بیلمیردیرلر کی، تبریز گؤیلرینی فتح ائدن بـو طیاره‌نین داخیلینده کیملر واردیر. بیر آز سونرا طیاره قضایا اوغراییر.

اونلار تبریزین اوستونه سقوط ائدیرلر. هر ایکیسی اؤز جانلارینی الدن وئریرلر. بو خبـر او زامان تامام تبریزی سارسیتدی. اونلارین دفن مراسیمینده من اؤزوم ده اشـتراک ائتـدیم. مراسیمده اشتراک ائدنلرین سایی حدیندن آرتیق ایدی.

آذربایجانین بوتون کند، شهرلرینده ییغینجاقلار تشکیل اولونوردو. بو ییغینجاقلاردا آغای پیشه‌ورینین هلـه ایرمـی بیـر آذردن قاباق آبـان آیینـین ایرمـی دوققوزونـدا بؤیـوک قورولتایدا سؤیله‌دیگی مشهور نطقینده دئدیگی کیمی: "بیز آرتیق اؤزومـوزو اداره ائتمـک ایسته‌ییریک. بیز آذربایجانی ایراندان آییرمـاق ایـسته‌میریـک. بیـز آذربایجـانین داخلـی مختـاریتینی ایـسته‌ییریـک" سـؤزلرینی شـعار ائـدیب قطعنامـه‌لرلـه اؤز آرزولارینـی بیلدیریردیلر. فرقه‌نین اورقانی اولان آذربایجان قزئتـی هرگـون بئلـه قطعنامـه‌لرلـه دولـو اولـوردو. بئلـه‌لیکلـه آغـای پیـشه‌وری غـرب ایلـه مـؤحکم رابطـه‌ده اولان شـاه اصـول اداره‌سینین قارشیسیندا دایانمیشدی. آذربایجاندا وجودا گلن بو حرکتلر. تهرانـدا مرکـزی دؤلتین پایه‌لرینی سارسیدیریدی. بونا گؤره ده او بو حرکتی آرادان آپارماق اوچون الیندن گلنی اسیرگه‌میردی. بئله‌لیکله آذربایجانی اقتصادی محاصریه سالمیشدی. هم مادّی هـم معنوی جهتدن اونو سیخینتیا سالیب تهراندان آذربایجانا گلن اقتصادی، پولی منبع‌لـرین قاباغینی کسمیشدی. آمما آذربایجان اؤز یولونا دوام ائدیردی. پـول آزلیغینـین قابـاغینی آلماق اوچون حؤکومت پول چاپ ائله‌دی. یادیمدا قالان دوز اولسا بـو پـوللار بـئش و اون قیرانلیق پوللار ایدی. بو پوللارین قیمتی آشـاغا گلمـه‌مـک اوچـون مخـصوص ماغـازالار آچیلدی. اون قیرانلیق پولو اون بیر قیرانا قبول ائـدیردی. بـو دا سـبب اولموشـدو هـامی حؤکومتین یئنی چاپدان چیخمیش پولونو دؤلت پولوندان اوسـتون توتـسون. بئلـه‌لیکلـه ایشلر اؤز یولوندا گئدیردی. هله مرکزی دؤلت زامانی حؤکم ائدن اؤزباشینالیق بوتونلوکلـه آرادان گئتمه‌میشدی. اوباشلارین، لوطولارین بوینویوغنلارین سسلری کسیلمیشدی. بیـر زامان تبریز محلله‌لرینده جاماعاتا میدان اوخویـان قولچومـاقلارین هـارادا گیزلنـدیکلری معلـوم دئییلـدی. تبریـزین کلانتریلـری یئنیـدن اساسـلی شـکیلده قورولموشـدو. بـو

کلانتریلرین ان مهم ایشلریندن بیری ده "مبارزه با مواد مخدر" ایدی. من انـزه‌لیـده اولان زامان اؤز خاطره‌لریمده رحیم رشدی باره‌سـینده یازمیـشدیم و قیـد ائتمیـشدیم کـی، او باکی‌دا اورتا مکتبی قورتاریب معلم اولموشدو. انزه‌لییـه گلنـدن سـونرا گونـده اوچ قیرانـا فهله‌لیک ائدیردی. آذربایجاندا فرقه تشکیل تاپان گوندن او فرقه‌نـین مبـارز عـضولریندن اولموشدو. بیر فدائی دسته‌سینین رهبرلیگینی عهده‌سینه گؤتورموشدو. لیقواندا فرقه‌نـین علیهینه ووروشان اربـابلار و خـانلارلا مبـارزه آپـارمیش و بؤیـوک نـائلیّتلر قازانمیـشدی. ایرمی بیر آذردن سونرا ملی حؤکومت اونـو تبریـزین ایکینجـی کلانتریـسینین رئیـسی تعیـین ائتمیـشدی. رحـیم رشـدی اؤز ناحیـه‌سـینی تامـام فـساد و امنیتـسیزلیکدن تمیزله‌میشدی. او تبریزده نمونوی کلانتر اولموشـدو. مـن رحـیم رشـدینین یانینـا چـوخ گئدردیم. یئنه بیر گون اونون یانینـدا ایـدیم. فرقـه پاسـبانلاریندان بیـر نفـر قهـوه‌خانـا صاحبینی اوچ عدد وافورلا رئیس کلانترینین یانینا گتیریب دئدی:

- بو آغانین قهوه‌خاناسیندا تریاک چکیردیلر. من اونو کلانتریه جلب ائدنـده بـئش تـومن رشوت وئردی.

الیندکی بئش تومنی میزین اوستونه قویدو. رحیم رشدی اونون حبس اولونماسی بـاره‌ده دستور وئردی. قهوه‌خاناچی الینی رئیسین میزی اوستونه ووروب اوجادان دئدی:

- مـن بـو بـئش تـومنی قـدیمکی رئـیس شـهربانییا وئرسـه‌یـدیم، یوزعـدد وافورمـو دا توتسایدلار یوواردیم گئدردی.

رئیس جاوابیندا دئدی:

- سن یوخولو گؤزلرینی آچ. ایندی قدیمکی زامان دئییل، ملی حؤکومت زامانیدیر.

او زامان امنیت مسئله‌سی بؤیوک اهمیت کسب ائتمیشدی. تهران حؤکومتی بـو امنیتـی پوزماق اوچون نه قدر چالیشسا دا اؤز فیکرینه نایبل اولا بیلمه‌میـشدی. بیـر گـون سـحر ساعات قاباغیندان کئچنده ازدهاما راست گلدیم. بیر آز دقت ائدندن سونرا دار آغـاجینین باشیندا بیر نفرین آسیلدیغینی گؤردوم. همین گون قزئتلرین یازدیغینا گؤره آسیلان آدام بیر شاطر ایدی. او تبریزده چؤرکچیده ایـشله‌یـن بیـر اوغـلان اوشـاغینی زورلامیـشدی. شاطر، درحال قورولان محکمه‌ده اؤلومه محکوم اولموشدو. ایندی گون چیخمیش اولـسا

دا اونون جنازه‌سی دار آغاجینین باشیندا یئللنمکده ایـدی. بـو سـس ایلـدیریم سـرعتیله ایرانین هر طرفینه یاییلـدی. هـامی بیلـدی‌کـی، آذربایجانـدا ملـی حؤکـومتین اخلاقـی پوزغونلوقلارا عینی حالدا خالقین جانینا حتی مالینا تجاوز ائدنلره قارشی آمانـسیز مبـارزه آپاریر. ایندی قدّاره باغلایانلار اؤز قدّاره‌لرین آچیب آدام ایچینه چیخا بیلمیر و اؤز آغـالیق دورانلارینا افسوس ائدیردیلر. بیر مدتدن سونرا نؤبه "قـارنی ییرتیـق کـاظم"یـن ایـدی. او تبریزین ان شرور آداملاریندان ایدی. اونون نظمییه‌ده اولان پرونده‌لـری قتـل، اوغورلـوق، قوماربازلیق، بیچاق چکمک و باشقا جرملردن عبـارت ایـدی. او دا سـاعات میدانینـدا دار آغاجی ایله اعدام اولـدو. آذربایجـان ملـی حؤکومتینـه بعـضی بـدگمان اولان آداملاریـن فیکری ده یاواش- یاواش عوض اولور و انگللرله مبارزه آپاران فرقه‌یـه ایمـان گتیریردیلـر. مرکزی دؤلت او زامانا قدر آذربایجانین شهر و کندلرینـه اهمیـت وئرمـه‌میـشدی. تبریـز، اورمیا، اردبیل و باشقا شهرلر اؤز باشینا بوراخیلمیشدی. کوچـه، خیابـانلاردا تـوز تورپـاق الیندن نفس چکمک اولموردو. شهرلرین آبادانلیق خرجلـری فقـط تهرانـا خـرج اولـوردو. پایتاخت گوندن گونه گؤزللشیردی. خیابانلار، کوچه‌لر آسفالت اولوردو. اوجا مرتبه‌لی ائولر تیکیلیـردی. آممـا ایـرانین باشـقا شـهرلری او جملـه‌دن آذربایجـان شـهرلرینه اهمیـت وئریلمیردی. ملی حؤکومت بو باره‌ده ایشلر گؤرملی ایدی. تبریزین پهلـوی آدلانـان بـاش خیابانینین آدینی عوض ائدیب خالق قهرمانی سرداری ملی‌نین آدینی وئردیلر. سـتارخان آدینی آلان بو خیابان اونون صاحبینین آدینا لایق اولمالی ایدی. تبریز اهالیسی بیر گـون سحر تئزدن یوخودان گؤزلرینی آچیب بو خیابانین آسفالت اولماسینین شاهدی اولدو. بـو هامییا تعجبلو ایدی. آخی تبریزلیلر او زامانا قـدر خیابـانلارین نئجـه آسـفالت اولـدوغونو گؤرمه‌میشدیلر. ساعات میدانیندان گولوستان باغینا قدر مسافه جمعی ایکی یا اوچ گونون عرضینده آسفالت اولدو. او گونلر یاخشی یادیمدادیر. ماشـینلار آسـفالتی خیابانـا تؤکنـده تبریزلیلر خیابان بویو صف چکیب فهله‌لرین ایشله‌مه‌سینه تاماشا ائـدیردیلر. بـو تبریـزین گؤزل بیر شهره چئوریلمه‌سینده ایلک آددیم ایدی. ستارخان خیابانی آینا کیمـی شـفاف اولموشدو.

تبریزین گؤزل گولوستان باغیندا بؤیوک شنلیک وار ایدی. حؤکومت باشچیلاریندان دا بو شنلیکده اشتراک ائدیردیلر. تبریز اهالیسی گولوستان باغینا طرف حرکتده ایدیلر. بو شنلیکده ستارخانین هیکلی بو باغین مرکزینده رسمی شکیلده نصب اولاجاقدی. هیکلین آلت ستونو قاباقجادان آماده اولموشدو. موسیقی سسله‌نیردی. لازیمی دانیشیقلاردان سونرا ستارخانین هیکلی ستونون اوستونه نصب ائدیلمه‌لی ایدی. ایکی نفر آدام اونو یئریندن ترپه‌ده بیلمیردی. کمال آدلی تبریز ورزشکارلاریندان بیر جاوان اوغلان ستارخانین هیکلینی چیگنینه آلیب نردبان‌لا یوخاری چیخاردیب ستونون اوستونه قویدو. بو زامان سورکلی آلقیشلار باشلاندی. بئله‌لیکله آذربایجان خالقی اؤز ملی قهرمانینا اولان وظیفه‌سینی ادا ائتدی. او گوندن سونرا گولوستان باغینا گزمه‌یه گئدن تبریزلیلر بو هیکلین قارشیسیندا دایانیب بو ملی قهرمانین مشروطه زامانیندا گؤستردیگی رشادتلری و رهبرلیگی دوشونوردو.

تبریز هر گون سحر یئنی غلبه ایله گؤزلرینی آچیردی. اونون آلنینداکی غم قیریشیقلاری پارلاق گونشین شعالاری آلتیندا اریمکده ایدی. آذربایجانین چیرپینان قلبی اولان تبریزین یارالاری چوخ آغیر ایدی. بو یارالار آذربایجانین هر نؤقطه‌سیندن باشلاییب بو قوجامان شهرین اؤره‌ییندە بیرلشیردیلر. تبریز آذربایجان ایدی، آذربایجان دا تبریز. بو یارالارین درمانی هارادان باشلانسا فرقی یوخ ایدی. آذربایجانین اکثر اهالیسینی کندلیلر تشکیل ائدیردی. مرکزی دؤلت تورپاقدان لعل چیخاردان کندلیلرین دردینی درک ائتمیردی. هله شهریورین اون ایکیده فرقه‌نین وئردیگی بیانیه‌ده کندلیلر باره‌سینده اؤز فیکرینی سؤیله‌میشدی. ″خالصه یئرلر کندلیلر آراسیندا بولونمه‌لیدیر″. ایندیه قدر کندلیلر تورپاق صاحبلری طرفیندن استثمار اولونوب ″الیم خمیر قارنیم آج″ شکلینده یاشامیشدیلار. اونلار تورپاقدان گؤتوردوکلری محصولو دوققوز قسمته بؤلوب ایکی قسمتینی مالکه وئریردیلر. قالان قسمتلریندن ده اربابا بایراملیق، تویوق، قوزو و اربابلارا کسیلن قوربانلیق. مباشر و اونون نؤکرلرینین اوچ آیلیق خرجی و باشقا وئرگیلر کندلیلری آیاقدان سالمیشدی. ملی حؤکومت دوققوزدان ایکی عوضینه دوققوزدان بیر

وئریلن بهره‌نی تصویب ائله‌دی. بو، ایراندا و آذربایجاندا بهره مالکانه باره‌سینده ایلک قانون اولدو. باشقا وئرگیلر ده لغو اولوندو. کندلیلر راحات نفس آلماغا باشلادیلار.

داها اونلار مالکلر طرفیندن تهدید اولموردولار. کندلرده تشکیل اولان فرقه حوزه‌لرینی صدرلر اداره ائدیردیلر. بو صدرلر حوزه عضولری طرفیندن سئچیلیب فرقه و کند ایشلرینه ده یئتیشیردیلر. مئهریبان فرقه کومیته‌سی اؤز فعالیّتی‌ایله آلان‌بیراغوش ماحالینین بوتون کندلرینی اؤز اطرافینا ییغمیشدی. مرتجع فیکیرلی آداملار یا مئهریبانی ترک ائتمیشدیلر یا دا سسلرینی چیخاردا بیلمیردیلر. مئهریباندا وارلی آداملار چوخ ایدی. اونلارین بعضیلری فرقه‌یه قوشولموش، بعضلری ده اؤز باشلارینی قینلارینا چکیب ایشین عاقبتینی گؤزله‌ییردیلر. فرقه‌چیلرین ده بعضیلری ملی حؤکومتین دئموکراتیک حؤکومت اولدوغونو یادلاریندان چیخارتمیشدیلار. اونلار تشکیل اولان میتینقلرده فرقه‌نین شعارلاریندان چیخیب بیطرف وارلی آداملاری دا محکوم ائدیردیلر. محمد آذری آدلی بیر جاوان ملی حؤکومتین افسری اولموشدو. او تبریزده اولسا دا مئهریبان کندیندن اولدوغونا گؤره تشکیل اولموش میتینقلرین بیرینده مئهریبانین ساری کورکلو حاجیلارینا حمله ائده‌رک بؤیوک بیر سهوه یول وئرمیشدی. مئهریبانین مقتدر مللاسی میرزه‌حبیب کندی ترک ائتمیشدی. او تبریزده گیزلی حالدا یاشاییردی. کندخدامحسن‌آغا دا فراری ایدی. نه ایسه آلان‌بیراغوش ماحالی باشقا ماحاللار کیمی فرقه‌چیلرین الینده ایدی. آمما هئچ کیم جسارت ائدیب باشقاسینین حقینه تجاوز ائده بیلمیردی. ستار ساویز یئنه ده آلان‌بیراغوش ماحالینین صدری ساییلیردی. او تدبیرلی آدام اولدوغونا گؤره اوندان ناراضی آدام‌لار فرقه‌نی درک ائتمه‌ینلر ایدی. او اؤز سلمانی دوکانیندا مشتریلرین باشینی اصلاح ائده- ائده فرقه ایشلرینه ده رهبرلیک ائدیردی. کندیمیز زنگیلابادا دا حوزه تشکیل اولموشدو. بئنامازآغا یئنه کنده صدر اولموشدو. جاوانلار تشکیلاتی‌نی ایسه ایماموئردی آدلی بیر جاوان اداره ائدیردی. بیر زامان دئموکرات، فرقه، صدر، کلمه‌لرینین معناسینی بیلمه‌ین کندلیلر، ایندی دیللرینین ازبری اولموشدو. هر کسین بیر- بیریله اختلافی اولسایدی، فرقه صدرینین یانینا گئدردیلر. مئهریبان کومیته‌سی تشکیلات باخیمیندان بوستان‌آبادا باغلی ایدی. علی‌اکبر فردی بوستان‌آباد تشکیلاتینین صدری

سایبلیردی. یاشلی اولماسینا باخمایاراق مئهریبانا و باشقا کندلره تئز- تئز باش چکیردی. گؤزلری ضعیف اولدوغونا گؤره عینک ووراردی. من اونونلا مئهریباندا تـانیش اولموشـدوم. تبریزده اولاندا اونونلا گؤروشوب حال احوال توتاردیق. علـی‌اکبـر فـردینین باشـینا نـه‌لـر گلدیگینی یازاجاغام. او زامانلار آلان‌بیراغوش ماحالی اداری جهتدن سـارابا بـاغلی ایـدی. حتی بیزیم شناسنامه‌لریمیز ده سارابدان صادر اولوبدور. باکیـدا مـن سـئویملی سـارابین آدینی یئتمیش ایکی ایل بوندان قاباقدان ائشیتمیـشدیم. بونـون دا بـاعثی آتـام ایـدی. هارالیسان سؤزونه سارابلییام دئیه‌ردیم. آخی باکی‌دا بیزیم کنـدیمیزی کـیم تانییـاردی. ساوالان داغینین یاماجلارینـدان آخیـب گلـن سـودان ایچـن سـارابلیلار اؤز ایگیـدلیک، مردانه‌لیک صفتلری ایله ایرانین هر طرفینده تانینمیشدیلار. ملی حؤکومت زامانیندا دا بو شهر اؤز فدائیلری ایله مشهور اولموشدو. قاسیم‌خان و اونون دسته‌سینده اولان ایگیدلردن بایرامعلی، شیرزاد، اسماعیل و ب. سارابین دوغمـا کندلرینـدن بـاش قوزامیـشدیلار. بونـا گؤره ده مرکزی دؤلت همیشه بو کیچیک شـهره دوه نعلبنـده باخـان کیمـی بـاخیردی. ساراب، تبریز- اردبیل یولونون کناریندا اولدوغونا باخمایاراق آذربایجانین گئریده قالمیش شهرلریندن بیـری اولموشـدو. سـببی ده یوخاریـدا یـازدیغیم علتلردیـر. ملـی حؤکومـت زامانیندا یئنه ده سـاراب ملـی جریـانلارین قاینـار اوجاغینـا دؤنموشـدو. محبـوب آدلـی فرقه‌چی عضوو اولدوغو فرقه‌نین بـایراغینی الینـدن یئـره قویمـادی. او خـالق طرفینـدن سئویلیر، دوشمنلر طرفیندن تنقید اولونوردو. منـیم سـاراب شـهری و اونـون ماحـاللاری باره‌سینده یازدیغیم بو یازیلار اؤز ماحالیمیزین مرکزی شهری اولـدوغونا گـؤره دئییلـدیر. دوغـرودان دا اونـون اوغـوللاری فرقـه و ملـی حـؤکمتین یارانماسـیندا فعـال اشـتراک ائتمیشدیلر.

۱۳۲۵- نجی ایلدن مکتبلرین ابتدائی صینیفلرینده آنا دیلینده تدریس اولونمـالی ایـدی. بونا گؤره ده درس کتابلاری حاضرلاماق اوچون آذربایجانین دیلچی عالملریندن خصوصی کومیسسیا یارانمیش فعال ایش نتیجه‌سینده بو کتابلار چاپـدان چیخمـیش و مکتبلـرده تدریس باشلانمیشدی. آذربایجانین آنا دیلینده ساوادلی جاوانلارا احتیاجی وار ایدی. آمما بو جاوانلار او زامان بیرینجی کلاسدان فارس دیلینده اوخویوب یازدیقلارینا گـؤره اؤز آنـا

دیللرینده اوخویوب یازماقدان عاجز ایدیلر. آمما دانشگاهین یئری بوش گؤرونوردو. آنا دیلینده درس وئرن معلملرین یئری بوش اولدوغونا گؤره دانشگاه اوجاغینین یارادیلماسی لازیم گلیردی. بو ایشی یوباندیرماق اولمازدی. ملی حؤکومت دانشگاهین تشکیلی بارەسینده حؤکم وئردی. آز مدتین ایچینده لیاقتلی لازمی آداملار بو ایشه جلب اولدو. ایلک دفعه اولاراق آذربایجاندا ملی دانشگاه اؤز مؤجودیّتینی تاپدی. او گونلر تبریزین بوتون مطبوعاتی بو دانشگاهین پارلاق شعالاریندان یازیردیلار. اؤز آنا دیلینی سئون جاوانلار رغبت‌له بو علم اوجاغینین محصلی اولدولار. او زامانلار بونا اینانمایانلار دا تاپیلیردی. "آخی نئجه اولا بیلر تشکیلی بیر ایله چاتمایان حؤکومت دانشگاه یارادا بیلسین؟"، دئینلر اؤز گؤزلریله گؤرندن سونرا اینانديلار و بیلدیلر کی، خالقین اؤز ایچیندن چیخان رهبرلرین الینده ان چتین ایشلر آسان اولور. او زامان آذربایجانین گؤرکملی یازیچیسی گنجعلی صباحی ده بو دانشگاه‌دا آنا دیلینده ادبیّاتدان تدریس ائتمگه دعوت اولموشدو. گنجعلی صباحی وفاتیندان قاباق "اؤتن گونلریم" آدلی خاطرلر کتابیندا او زامانکی یئنی آچیلمیش تبریز دانشگاهیندا اؤز فعالیتیندن بئله یازیر:

"وضعیتی نظره آلاراق دانشگاهین بوتون کلاسلاریندا فنی، اختصاصی درسلرله یاناشی آنا دیلی لاپ ازلدن تدریسه باشلاماغی قرارا آلدی. من بوتون کلاسلاردا درسه باشلادیم. بو رشته ده کؤمکچیم یوخ ایدی. یوکومون آغیرلیغینا باخمایاراق گئجه- گوندوز چالیشیردیم. کئچیردیگیم آغیر ایللردن سونرا، وجودومون اجتماع اوچون دگرلی اولدوغونا اؤزومده بیر غرور حس ائدیردیم. باشقا ساحه‌لرده الده ائدیلمیش موفقیتلر کیمی دانشگاه دا سرعتله اؤز ایشلرینی نظاما سالا بیلدی. تدریس کتابلاری، لابراتوریالار هله کامل بیر شکیلده اولماسا دا دوزلدی. بوتون شعبه‌لر جدیتله ایشه باشلادی. دئموکرات فرقه‌سینین، خصوصاً مرحوم پیشه‌ورینین بو مدنیت اوجاغینا علاقه‌سی چوخ ایدی. حتی او، ادبیّات تاریخی درسینی بئله اؤز عهده‌سینه گؤتورموشدو".

بئله‌لیکله تبریز دانشگاهینین شعالاری فاسد شاهین و اونون دؤلت باشچیسی قوامین گؤزلرینه اوخ کیمی سانجیلیردی. اونلار آذربایجاندا اولان حرکتین بوتون ایرانا سرایت ائتمه‌سیندن قورخاراق بو قیامی تئزلیک‌له بوغماغا جان آتیردیلار. اونلار ملی حؤکومت

باشچیلارینی و بو ایشده فعالیت ائدنلری متجاسر آدلاندیریب آذربایجانی ایراندان آییرماق ایسته‌ینلر کیمی قلمه وئریردیلر. ایکینجی طرفدن آذربایجان دئموکرات فرقه‌سی دفعه‌لرله اعلان ائتمیشدی:

"بیز آذربایجاندا ایالت و ولایت انجمنلرینین قورولماسینی طلب ائدیریک. مرکزی دؤلت بیزیم طلبیمیزی قبول ائتمه‌سه مجبوروق بیز آذربایجانی حؤکومت شکلینده اؤزوموز اداره ائدک".

بئله‌لیکله مرکزی دؤلت آذربایجاندا وجودا گلن یئنیلیکلره دؤزه بیلمیردی. تبریزده ایکی گؤن کارخاناسی و ایکی کبریت کارخاناسی وار ایدی (یادیمدا قالان). آذربایجان کیمی مهم بؤیوک بیر اوستاندا بو کارخانالار اصلا نظره چارپمیردی. جاوانلار بئکارچیلیق الیندن انگلیسلرین دستوری ایله تهران- جنوب دمیر یولوندا گونده بئش قیرانا ایشله‌مگه چوخ قاباقدان یولا دؤشموشدولر. آمما ملی حؤکومت آز مدتین ایچینده "ظفر" آدلی توخونجولوق کارخاناسینی ایشه سالدی. بئکارچیلیق‌دان تنگه گلمیش فهله‌لرین بیر قسمتی ایش قازاندیلار. یوزلرله عایله‌لرین حیاتی نسبتاً یاخشیلاشدی. ایندی ملی حؤکومتین دوشمنلری ده بو قوروجولوغا مات قالمیشدیلار. تبریز فیلارمونیاسی اؤز ایشینه دوام ائدیردی. فیلارمونیانین اؤزونه مخصوص اورکئستری وار ایدی. تبریزین گؤرکملی مغنی و چالیغچیلاری بو اورکئسترده فعالیّت ائدیردیلر. گونلر اؤتدوکجه فیلارمونیانین برنامه‌لریده تکمیللشیردی. اورکئستره رهبرلیک ائدن آذربایجانین گؤرکملی بسته‌کاری جهانگیر جهانگیروو ایدی. اونون آذربایجان موسیقیسینده بؤیوک رولو اولماقلا برابر جنوبی آذربایجاندا اؤزوندن موسیقی میراثلاری قویوب گئتمیشدیر. وطنیمیز آذربایجانین مشهور تارزنلریندن علی سلیمی او زامانلار فیلارمونیانین جاوان عضولریندن بیری اولموشدو.

علی سلیمی کئچن ایل آرامیزدان گئتسه ده اونون موسیقیمیزه اولان خدمتلری حدیندن آرتیق اولموشدور. مسئله فیلارمونیانی تشکیل وئرمکله قورتارمیردی. اونون گله‌جکده ده ادامه تاپماسیندان اؤترو یئنی موسیقی خادملرینین تعلیم-تربیه‌سینه اهمیت وئرمک لازیم گلیردی. هر بیر صنعتی منیمسه‌مک اوچون اونا علمی شکیلده

یاناشماق، بوتون اینجه‌لیکلرینی دریندن اؤیرنمک لازیمدیر. بونا گؤره ملی حؤکومتین بـو صنعته قیمت وئریب موسیقی مکتبینین تشکیلی اوچون فرمان وئردی. بئلـه‌لیکلـه ایلـک دفعه آذربایجاندا موسیقیمیزین دیرچلمه‌سی اوچون یئنی آددیملار گؤتورولدو. دوغـرودان دا آذربایجاندا بو مکتبین یئری بوش ایدی. بو مکتب نئچـه ایللـر بونـدان قابـاق تـشکیل اولمالی ایدی. آمما ایرانین شووینیست ایدئیالارینی داشـییان مرکـزی دؤلـت آذربایجـان خالقینین غدار دوشمنی کیمی رفتار ائدیردی. تهراندان آذربایجانا گونـدریلن والـی‌لـر بـو خالقین مدنیّتی ایله دوشمن اولان آداملاریـن ایچینـدن سـئچیلیردی. اونـلار آذربایجانـا گلندن سونرا موسیقیمیزین، دیلیمیـزین، ادبیّـاتیمیزین بوتونلوکلـه مـدنیّتیمیزین آرادان گئتمه‌سینه چالیشیردیلار.

آذربایجان رادیوسو ایشه باشلامیشدی. بو ایراندا ایلک دفعه اولاراق تهراندان سونرا ایـران مقیاسیندا تشکیل اولان رادیو تشکیلاتی ایدی. بـو رادیونـون سـسی اوزاقـلارا یـاییلاراق آذربایجان خالقینین آرزو ایستکلرینی دونیایا یاییردی. ملی حؤکومتین آذربایجاندا مثلـی گؤرونمه‌میش گؤردویو ایشلری، هر گون وجودا گلن یئنیلیکلری بو رادیونون وسیله‌سـیله اعلان ائدیردی. بو رادیونون موسیقی اورکئستری اؤز خواننده‌لـرینین ملاحتلـی سـسینی دالغالارا یایاراق عصرلر بویو آذربایجانین بوغولموش سسینی سـاوالانین، سـهندین قـارلی زیروه‌لریندن آشیریب اوزاق نؤقطه‌لره آپاریردی. تبریز و باشقا شهرلرین شـاعرلری گـون-گوندن چیچکلنن شعر صنعتینین عطرینی خالقیمیزا تقدیم ائدیردی. شاعرلر هفته‌ده بیـر گون گونده‌لیک مؤضوعولارا عایدیازدیقلاری شعرلری رادیودا اوخویوردولار. بئله بیر ادبـی شعر گئجه‌لرینین مسئولو شاعر بالاش آذر اوغلو ایدی.

آذربایجان تئاترینین مؤجودیّتی ملی حؤکومتدن چـوخ قابـاق باشلانـسا دا بـو صـنعتین کیفیّتی ایله مرکزی دؤلت هئچ بیر زامان ماراقلانمامیشدیر. تبریزده استعدادلی فهلـه‌دان و آکتیورلاریمیز وار ایدی. اونلار تئاتر صنعتینه واقف اولدوقلاری اوچون اونو هر یول ایلـه اولسون یاشاتماق ایسته‌ییردیلر. امکانین و مادی وضـعیّتین آغیـر اولماسـینا باخمایـاراق تئاتریمیزین گله‌جه‌یی اوچون وار قوه‌لری ایله چالیـشیردیلار. صـمد صـباحی، عـرب‌زاده، حاجی‌زاده، شفیعی، مزدوری، ولی‌زاده، محمدی، ساراخانم، لیلا محسن‌پور و ب. بو یولـون

یولچولاری ایدیلر. اونلار مادی باخیمدان آغیر شرایطده اولسالار دا تئاتر صنعتینی جانلی حالدا ساخلاماق ایسته‌ییردیلر. اونلار تبریزین تئاتر صحنه‌سینده بیر چوخ پیئسلری صحنه‌یه قویوب بؤیوک موفقیّتلر الده ائتمیشدیلر. او جمله‌دن "آرشین مال آلان، مشهدی عباد، آنامین کتابی و بیر چوخ درام، کمئدیالی اثرلری صحنه‌یه قویموشدولار. ایندی بو پریشان حالدا فعالیت ائدن تئاتر صحنه‌سینی نظاما سالماق واختی چاتمیشدی. اونا گؤره ده ملی دؤلت تئاتری یارادیلدی و معین برنامه‌لرله ایشه باشلادی. آذربایجانین استعدادلی آکتیورلاری بو صحنه‌یه جلب اولوب اؤز هنرلرینی خالقین اختیارینا قویدولار. آذربایجاندا دئموکراتیک حرکت غلبه چالمیشدی. ملی حؤکومتین نائلیّتلری خالقین نائلیّتی اولدوغونا گؤره اقتصادی جهتدن گئریده قالمیش، صاحبسیز و یئتیم اوشاقلارین تعلیم تربیه‌سی اوچون قرار قبول ائدیلدی. بو قرارین قبولو بو دئمک ایدی کی، داها یئتیم اوشاقلار کوچه‌لرده آوارا سرگردان اولوب دیلنچیلیکله مشغول اولماسینلار

او زامانلار آذربایجاندا تعلیم-تربیه اوجاقلاری و مکتبلر حدیندن آرتیق آز ایدی. بو دا مرکزی دؤلتین آذربایجانا اؤگئیلیک گؤزو ایله باخماسیندان ایره‌لی گلیردی. کندلرده وضعیته سون قویماق اوچون قیسا مدتده اوچییوز ایییرمی بئش ابتدائی و سکسن ایکی اورتا مکتب آچیلدی. ساوادسیزلیغی لغو ائتمک اوچون اکابرلر تاسیس اولدو. شرقین اوفوقلریندن باش قوزایان گونش آسمانا قالخدیغی هر گون یئنی مترقی قانونلارین حیاتی کئچمه‌سی دئموکراتیک حرکتلرین میدانا چیخماسی انسان قلبینی نوازش ائدیردی. تبریزده وطن یولوندا قزئتینین نزدینده‌کی شاعرلر مجلسی اؤز ایشینه داوام ائدیردی. "شاعرلر مجلسی" کتابی چاپدان چیخمیشدی. بو کتاب نفیس ادبی کتاب اولماقلا آذربایجانین حیاتدا اولان شاعرلرینین شکیللری، قیسا حالدا ترجمه حاللاری چاپ اولموشدو. شاعرلر مجلسینه هله ده یئنی عضولر جلب اولماقدا ایدی. محمدعلی فرزانه بو مجلسین قدیم اشتراکچیسی اولماقلا فعالیت ائدیردی. او، شاعر اولماسا دا ادبی مقاله‌لرله چیخیش ائدیردی. وطن یولوندا قزئتی قاباقکیلار کیمی چاپ اولوردو. بو قزئت دئمک اولارکی، او زامانین منظم و اطرافلی منتشر اولان قاباقجیل قزئتلریندن بیری ایدی. اونون صحیفه‌لرینده دونیادا داوام ائدن محاربه‌دن و اونون سیاسی وضعیّتیندن گون آشیری

خبرلردن درج اولوردو. سیاسی تفسیرلر خبرلر "نظرلی" آدلی بیر نفر سیاسی یازیچینین طرفیندن انجام تاپیردی. او درین سیاسی معلوماتا مالیک ایدی. ستارخان خیابانیندا شوروینین بؤیوک بیر دفتری وار ایدی. بو دفترده بؤیوک نقشه‌لر اؤزه‌رینده محاربه‌نین فعالیّتی نشان وئریلیردی. هر هفته جمعه گونلری سیاسی مفسیر نظرلینین معروضه‌سی اولاردی. بئله زاماندا دفترین ایچی و خیاباندا ازدهام اولاردی. نظرلی آذربایجان دیلینده شیرین و گؤزل بیانا مالیک ایدی. خیاباندان کئچنلری اؤزونه جلب ائدیردی.

بیر نئچه سطر ده رشوت مسئله‌سی باره‌سینده یازماق ایسته‌ییرم. رشوت مسئله‌سی بیر جامعه‌نی اوچوروما دوغرو آپارا بیلر. بو ایش نه قدر گیزلی اولسا دا خالقین گؤزوندن یایینماز. ملی حؤکومت جمعی بیر ایل یاشادی. بو بیر ایل مدتینده من رشوته راست گلمه‌دیم. آمما بیر رشوت مسئله‌سی او زامانلار دیلدن-دیله گزیردی. او دا بوندان عبارت ایدی: خارجدن تبریزه گلن بیر نماینده‌نین تبریز نظمیه‌سینده ایشی وارمیش. او نظمیه‌یه وارد اولاندا قاپیدا دایانمیش بیر مأمورا راست گلیر. خارجی نماینده بو مأموری امتحان ائتمک اوچون الینده اولان پولو مأمورا طرف اوزادیر. مأمور ائله دوشونور کی، بو آدام اونا ال وئریب گؤروشمک ایسته‌ییر. مأمور دا الینی اونا طرف اوزاداندا نماینده‌نین الینده پول اولدوغونو گؤرور. تئز الینی گئرییه چکیر. خارجی نماینده‌نین الینده‌کی پوللار یئره تؤکولور. صحنه‌نی بئله گؤرن نماینده حقارت ایله یئره ایلیب تؤکولن پوللاری یئردن ییغماغا باشلاییر. بو خارجی نماینده اؤز پستوندا دایانان مأمورو یوخ، ملی حؤکومتی امتحان ائتمک ایسته‌ییردی. او بیلمیردی کی، ایندیکی آذربایجان بیر ایل بوندان قاباقکی آذربایجان دئییل. بئله اولسایدی، ایبرمی بیر آذر قیامی وجودا گله بیلمزدی. شاهلار دؤرونده، ایندیه کیمی رشوت عادی بیر مسئله اولدوغو اوچون جامعه‌نین بعضی کوتله‌لری آراسیندا رواج تاپمیشدی. او زامانلار بیر ایشده استخدام اولان بیر شخص آلدیغی ماعاش باره‌سینده یوخ، اونون گلیری اولماغی باره‌سینده دوشونوردو. دؤلت باشچیلارینین اؤزلری ده گلیر(رشوت) اهلی اولدوقلاری اوچون رشوت‌له مبارزه آپارماق یوللارینی دا بیلمک ایسته‌میردیلر. ملی حؤکومت زامانیندا رشوت آزاری ایله

جدی مبارزه گئدیردی. رشوت آلانلار میدانی اؤزلرینه دار گؤروب بعـضیلری تهرانـا روانـه اولموشدولار. بعضیلری ایسه ایشدن آزاد ائدیلمیشدیلر.

آذربایجاندا هر گون یئنی خارقه‌لر یارانیردی. اقتصادی جهتدن هئچ بیر نگرانچیلیق یـوخ ایدی. امنیـت سـاریدان ایندیـه قـدر آذربایجانـدا بئلـه بیـر امـن آمـانلیق اولمامیـشدی. قولدورلارین بعضلری تهرانا قاچمیش، قاچمایانلار ایـسه تبریـزین هانـسی گوشـه‌سـینده ایسه گیزلنمیشدیلر. ریـیس کلانتریلـر ملـی حؤکومـت طرفینـدن تعیـین اولموشـدولار. کئچمیش ریـیس کلانتریلـرین بعـضلری تهرانـا قاچیمـشدیلار. قاچمایـانلار ایـسه ملـی حؤکومت ایله همکارلیق ائدیردیلر. اونـلار یئنـی تعیـین اولمـوش کلانتـری رییـسلرینین معاونی کیمی خدمت ائدیب چالیشیردیلار. بیر زامان تریاک یا شـیره چکنلـرین مـسکنی اولان تبریـزین قهـوه‌خانـالاری اونلاریـن وجودونـدان پـاک اولموشـدو. نظمییـه‌ده یـا کلانتیریلرده خدمت ائدن آژانلارین دا بیر چـوخلاری ملـی حؤکومتـه خـدمت ائـدیردیلر. کلانتری اداره‌لری کئچمیش حالتیندن آیریلمیش خالق ایله یاخیندان رابطـه سـاخلایان اداره‌لره دؤنموشدولر. ملی حؤکومتدن قاباقکی رییس کلانتریلری ملاقات ائتمک، اونـلارلا گؤروشـمک، اؤز دردینـی اونـلارا چاتـدیرماق چـوخ چتـین اولـسا دا، اینـدی کلانتـری رییس‌لری خالقین گؤروشونه گئدیردیلر. اونلار محله‌لری، کوچه‌لری دولانیب اهـالی ایلـه یاخیندان رابطه ساخلاییر و اونلارلا مصلحت‌لشیردیلر. اهالی ده اونلاری سئویردی. نمونـه اوچون:

حاشیه:

"ملی حؤکومتدن قاباق تبریزین ایکینجی کلانتریسینین رییسی سرهنگ یـا سـرگرد مـسیوزاده ایـدی. ملی حؤکومت دؤورونده ایسه همین کلانترینین رییسی آدی اوخوجولارا تانیش اولان رحـیم رشـدی‌یـه معاون تعیین اولمشدو. چونکی مسیوزاده ملی حؤکومت ایله همکارلیق ائتمه‌یه حاضـر اولـدوغونو اعـلان ائتمیشدی. قدیمکی رییس کلانتری ایسه اونا معاون اولموشدو. چونکی‌رحیم رشـدی او کلانتریـده ائلـه بیر نظم ترتیب یاراتمیشدی کی، اوغرولارین، اوباشلارین، تریاک و شیره استعمال اولان قهـوه‌خانـالارین ریشه‌سی کسیلمیشدی. شاهباز، کور میررحیم کیمی انگللردن اثر قالمامیشدی".

۱۳۲۵- نجی ایلده خایینجه‌سینه آذربایجانا او جمله‌دن تبریزه سوخولان تهران قوشـونلاری بـو شـهرده امنیّتی پوزدو. رحیم رشدی ده باشقالاری کیمـی توتولـوب زنـدانا سـالیندی. نهایـت رحـیم رشـدینین

محاکمه زامانی چاتدی. اونون توتولماسیندان، حبسه آلینماسیندان و ایندیکی محاکمه‌سیندن ناراضی و ناراحات اولان ایکینجی کلانترینین اهالیسی اعتراض ائتدیلر. هر طرفدن تومارلار یازیب محکمه‌یه گؤندردیلر. نتیجه‌سی بو اولدو کی، رحیم رشدی بیر مدتدن سونراآزاد اولدو".

محاربه‌نین سونو

۱۹۴۵- نجی ایلین مای آیینین دوققوزوندا دونیا محاربه‌سی قورتاردی. فاشیزم دونیا خالقلارینین قدرتی قارشیسیندا دیز چؤکدو. بوتون دونیا خالقلاری بو گونو بایرام گونوکیمی قبول ائتدیلر. دونیانی قان دریاسیندا غرق ائدنلر محکوم اولوب رسوا اولدولار. ایندی دونیا گله‌جگه بویلانیب اؤز طالعی باره‌سینده دوشونوردو. خرابه‌زارا دونموش شهرلر، کندلر و مدنیت اوجاقلاری یئنیدن آباد اولمالی ایدی. او زامان منیم وطن یولوندا قزئتینده چاپ اولان شعریم بئله باشلانیردی:

آخان چایلار، گور بولاقلار تملیندن دورولدو
غالبیت بایرامیندا ظفر طبلی وورولدو
تسلیم اولدو قاری دوشمن ابدیلیک اؤلومه،
گله‌جه‌یین دینج حیاتی بخش ائدیلدی عالمه.

بو قانلی محاربه‌دن زیان گؤرموش آذربایجان خالقی دا تبریزده و باشقا شهرلرده بو غالبیت گونونو بایرام کیمی قارشیلادیلار. بو بایرام خصوصی اولاراق وطن یولوندا قزئتینده اؤز عکسینی تاپیردی. بو قزئت او گون خصوصی شماره‌ده قزئتین بیرینجی صحیفه‌سینده استالینین رنگلی پورتیرئتینی چاپ ائله‌میشدی. محاربه‌نین قورتارماسی ایله بازاردا گون-گوندن باهالانان مالالارین قیمتلری آشاغی ائنمگه باشلادی. محتکرلر آنبارلاردا اولان مالالارینی آشکارا چیخارتماغا مجبور اولدولار. بئله‌لیکله محاربه نتیجه‌سینده وجودا گلن باهالیق فلاکتی یاواش-یاواش آرادان گئتمه‌یه باشلادی. محاربه قورتارماقلا ایراندا اولان آمئریکا و انگلیس قوشونلاری ایرانی ترک ائتدیلر. آمما شوروی قوشونلاری هله ایراندا ایدیلر. آمئریکا و انگلیس دؤلتلری آذربایجاندا یارانان ملی حؤکومتین قانلی دوشمنلریندن ایدیلر. اونلار تهراندا مرکزی دؤلتین باش وزیری قوام‌السلطنه‌نی

آذربایجانین ملی حؤکومتینین علیهینه تحریک ائدیردیلر. قـوام اؤز آغـالارینین فرمـانینی اجرا ائتمک اوچون قوجـا تولکـولر کیمـی هـر گـون یئنـی حیلـه‌لـره ال آتیـردی. آممـا آذربایجاندا ملی حؤکومت طرفیندن گؤرولن ایشلر خـالقین بـو حؤکومتـدن طرفـدارلیغی مرکزی دؤلتی وادار ائتمیشدی آدربایجان خالقینین آرزو-ایستکلرینی رسمیتله تانیـسین و اونون دئموکراتیـک حرکتلرینـی تـصدیق ائتـسین. بونـونلا بئلـه مرکـزی دؤلتلـه ملـی حؤکومت آراسیندا دانیشیقلار گئدیردی.

شوروی قوشونلارینین ایراندان چیخماسی

ایکینجی دنیا محاربه‌سینین قورتارماسیله دونیـا خـالقلاری ویـران اولمـوش اؤلکـه‌لـرده یئنیدن آبادانلیغا باشلامیشدیلار. فاشیزم تامامیله تارومار اولموشـدو. حربـی توققوشـمالار آزالـسا دا سیاسـی توققوشـمالار گونـو-گونـدن آرتماقـدا ایـدی. آمئریکـا قـرارداد اوزره شوروینین ایرانی تخلیه ائتمه‌سینی طلب ائدیردی. بئله بیر زاماندا آمئریکا تسلیم اولمـاق ایسته‌مـه‌یـن ژاپـون دؤلتینـین هیروشـیما و ناکـازاکی شـهرلرینی آتـوم بومباسـی ایلـه بومباردیمان ائتدی. آمئریکا دؤلتی بو آزغین عملـی ایلـه اؤز قـدرتینی دونیـا خالقلارینـا گؤسـترمکله گلـه‌جکـده اؤز امپریالیـستی سیاسـتینی حیاتـا کئچیرمـک اوچـون زمـین یـارادیردی. بـو مـانورون باشـلیجا طرفـی شـوروی دؤلتـی ایـدی. اینـدی شـوروی اؤز قوشـونلارینی ایرانـدان آپارماغـا حاضرلاشـیردی. وطـن یولونـدا قزئتـی آخیرینجـی شماره‌سینده اؤز اوخوجولاری ایله الوداع ائدیب حیاتینـا سـون وئـردی. اوزون ایللـر بویـو دونیا محاربه‌سی باشلاناندان قورتارانا کیمـی اؤز مـنظم، مرتـب و دولغـون انتـشاری ایلـه آذربایجاندا سیاسی، اجتماعی، هنری، ادبی تاثیر قویان بـو قزئـت اینـدی تبریـزی تـرک ائدیردی. وطن یولوندا قزئتینین اداره‌سنیده حاضرلیق ایشلری گئدیردی. آمما بـو آخـشام خداحافظلیک عنوانی ایله بو قزئتین مـسئوللاری طرفینـدن ضـیافت وئریلـه‌جکـدی. بـو ضیافتده آدلی سانلی شاعرلر، ملی حؤکومتین معـارف مـسئوللاری، صـنعتکارلار و وطـن یولوندا قزئتینی اداره ائدن یازیچی و شاعرلر اشتراک ائدیردیلر. بو اونودولمـاز بیـر گئجـه ایدی. جعفر خندان رضا قولویئو باشقالاری صحبت ائتـدیلر. شـاعرلردن شـعر اوخـودولار.

آمما مجلسی قیزدیران عاشیق حسین جاوان ایـدی. عاشـیق حـسین جـاوان سـانکی اؤز هنرینین محصولدار چاغینی بو آخشاما ساخلامیشدی. اونون ملاحتلـی سـسی خـصوصی اولاراق بو مجلسده اشتراک ائـدن آذربایجـانلی عـالی رتبـه‌لـی افـسرلری داهـا دا آرتیـق روحلاندیریردی. شاعرلردن علی فطرت، اعتماد، صحاف، آذر اوغلو، علی توده، کامیل، مـن و باشقالاری اشتراک ائدیردی. مشهور کرد شاعری هیژار دا بو مجلسده ایدی. بئلـه‌لیکلـه بو اونودولماز گئجه وطن یولوندا قزئتینین امکداشلاریله سون گـؤروش اولـدو. ائرتـه‌سـی گون من یئنه ده اداره‌ده ایدیم. هـامی اؤز اساسـلارینی باغلاییـب حاضـرلیق گـؤروردولر. جعفر خندانین یاشادیغی ائو قزئت اداره‌سینین آرخاسیندا یئرله‌شیردی. من کمک اوچون حیه‌طه ائندیم. او منیم یاردیم ائتمه‌ییمه راضی اولموردو. هر حالدا نهایت راضی اولدو. بـو زامان ملی حؤکومتین معارف وزیری مشهور شاعر محمد بی‌ریا جعفر خنـدان ایلـه سـون گؤروشه گلدی. اونلار صحبته مشغول اولدولار. بـی‌ریـا وطـن یولونـدا قـزئتینین و اونـون امکداشلارینین محاربه مدتینده آذربایجاندا چکدیکلری زحمتـه، ائلـه‌جـه ده بـو قـزئتین، شاعرلر مجلسینین یارانماسیندا، مطبوعاتیمیزدا، ادبیّـاتیمیزدا قویـدوقلاری تـاثیره گـؤره تشکر ائدیردی. بی‌ریا جعفر خندانین الینی سیخیب آیریلانـدا جعفـر خنـدان اوزونـو اونـا توتوب دئدی:

- آغای بی‌ریا، بیز گئدیریک. دوستوموز هاشم حسن‌زاده‌نی سیزه تاپشیریرام.

بی‌ریا منه باخیب جعفر خندانا دئدی:

- اختیارینیز وار، بو بیزیم شاعر دوستوموزدور.

بی‌ریا سونرا اوزونو منه توتوب دئدی:

- بیز سونرا گؤروشوب بو باره‌ده صحبت ائده‌ریک.

بئله‌لیکله بی‌ریا گئتدی. ائرته‌سی گون وطن یولوندا قزئتینین تامام امکداشـلارینی تبریـز واغزالیندان یولا سالدیق. اونلار تبریزی ترک ائتدیلر.

بیر گون سونرا مـن کنـده قاییتـدیم. سـکینه، آتـام، آنـام و قارداشـلاریملا گؤروشـدوم. اونلارین هامیسینین کئیفلـری سـاز ایـدی. عمومـاً بـو ایـل آذربایجانـدا اکـین یاخـشی بیتمیشدی. اربـابلارین قـارا کؤلگـه‌لـری کنـدلرده گؤرونمـوردو. بعـضی وئرگیلـردن آزاد

اولموشدولار. ائرته‌سی گون مئهریبانا گئتدیم. مئهریبـان کومیتـه‌سـینین وضـعیّتی اعـلا درجه‌ده ایدی. مئهریبان کندلرینده حوزه‌لر مرتب حالدا تشکیل اولـوردو. فرقـه، ماحـالین بوتون ایشلرینه رسیده‌لیک ائـدیردی. سـتار سـاویز یئنـه ده صـدر ایـدی. ماحالـدا اولان خالصه تورپاقلار و ملی حؤکومتین علیهینه اولان مالکلرین تورپاقلاری کنـدلیلر آراسـیندا بؤلونموشدو. نهایت کندلیلر آراسیندا بؤیـوک روح یوکـسکلیگی وار ایـدی. بیـر هفتـه‌دن سونرا تبریزه قاییتدیم. ائرته‌سی گون ایش آلماقدان اؤترو معارف وزیری بی‌ریانین اولدوغو وزارتخانایا گئتدیم. بی‌ریانین کابینئتی آینابند بیر سالون ایـدی. عؤمرومـده ایلـک دفعـه ایدی بئله طمطراقلی وزیرلـره مخـصوص بیـر سـالونا وارد اولموشـدوم. بـی‌ریـا سـالونون یوخـاری باشـیندا اؤز میـزینین آرخاسـینده اوتورموشـدو. سـالونون اطرافینـا دوزولـن صندللرین اوستونده مراجعه ائـدنلر اوتورموشـدولار. مراجعـه ائـدنلرین هامیـسی آشـاغی طبقه‌دن ایدی. بونلار ایش دالیسینجا وزیـرین یانینـا گلمیـشدیلر. بـی‌ریـا سـالونون بیـر طرفیندن مراجعه ائدنلری یانینا دعوت ائدیردی. اللرینده اولان تقاضالارین آلتینـدا قیـدلر یازیب صاحیبینه قایتاریردی. یئله‌لیکله من بیر ساعاتا قدر گؤزله‌دیم بی‌ریا هـامینی یـولا سالاندان سونرا منی اوتوردوغو میزین یانینا دعوت ائتدی. حـال-احـوال توتانـدان سـونرا دئدی:

- بو مراجعه ائدن آداملارین اکثریتی ایش دالیسینجا گلنلردیر. بونو دا بیلیرم کی، ایـشه گؤندردیگیم آداملارین یارسـیندان چوخونـا ایـش اولمایاجاقـدیر. آممـا سـنی میـررحیم ولایی‌نین یانینا گؤندریرم.

او بیر کاغیذین اوستونده میررحیم ولایی‌یه بیر نامه یازیب الیمه وئردی. من بی‌ریـا ایلـه وداعلاشیب اوندان آیریلدیم. میررحیم ولایی تبریز شـهر کومیتـه‌سـینین صـدر معـاوینی ایدی. بونا گؤره ده شهر کومیته‌سینه طرف یولا دوشـدوم. میـررحیم ولایینـی تـانییردیم. آممـا اونونلا یاخیندان تانیشلیغیمیز یوخ ایدی. ستارخان خیابانی ایله گئدرکن شاعر علـی توده‌یه راست گلدیم. نئچه گون اولاردی اونو گؤرمه‌میشدیم. گؤروشوموز صـمیمی ایـدی علی توده خبر آلدی:

- هارا بئله؟

- شهر کومیته‌سینه گئدیرم.

او بی‌ریانین منه یازیب وئردیگی کاغیذی گؤروب سوروشدو:

- او کاغیذ ندیر؟

- بو کاغیذی بی‌ریا میررحیم ولایی‌یه یازیبدیر. ایندی اونو گؤرمه‌یه گئدیرم.

علی توده:

- من میررحیم ولایی ایله تانیشام. گل با هم گئدک.

بیز ایکیلیکده شهر کومیته‌سینه یولا دوشدوک. میررحیم ولایینین ایش اوتاغی بی‌ریانین آینابند سالونو کیمی اولماسا دا مراجعه ائدنلری چوخ ایدی. نه ایسه میررحیم ولایی هامیدان سونرا بیزی قبول ائتدی. علی توده منی لایقینجه تقدیم ائدیب دئدی:

- دوستوموز هاشم حسن‌زاده بیزیم جاوان شاعرلریمیزدندیر. او بیر زامان تهراندا اولاردی. اوردان شعر یازیب وطن یولوندا قزئتینه گؤنده‌ریردی. بیر مدت ده همین قزئتین امکداشی اولوب.

میررحیم ولایی دئدی:

- شعرلری ایله تانیشام.

و بیر آز فیکیرلشدیکدن سونرا سؤزونو داوام ائتدیردی:

- حومه‌لرین بیرینده بوش یئریمیز وار، سنی گؤندریرم آلتینجی حومه‌یه. امیدوارام عهده‌سیندن گله بیله‌سن.

بئله‌لیکله میررحیم ولایی آلتینجی حومه‌نین صدرینه نامه یازیب بیزی یولا سالدی. بیز شهر کومیته‌سیندن چیخیب خیاباندا بیر-بیریمیزدن آیریلدیق.

۱۳۲۵-نجی ایلین خرداد آیینین آخیرلاری ایدی. تبریزین هاواسی عادت اوزره معتدیل اولماسینا باخمایاراق گونو-گوندن قیزماغا گئدیردی. آذربایجانین او جمله‌دن تبریزین اقتصادی جهتدن هئچ نگرانلیغی یوخ ایدی. تهران ایله آذربایجانین اقتصادی یوللاری باغلی اولسا دا چاتیشمامازلیق یوخ ایدی. ایرمی بیر آذر قیامیندان و اوندان قاباق ایشدن دوشموش کارگاه و کارخانالار یئنیدن ایشه دوشموشدولر. تبریز بازاری اؤز عادی حالیندا

اولماقلا برابر دوکانلار آغزینا قدر مال ایله دولو ایدی. احتکارلیق ایله آممانسیز مبارزه گئدیردی.

تزه آسفالت اولموش ستارخان خیابانیندان دسته- دسته اؤتن فدائیلر آذربایجان سرودونو اوخویاندا سسلری ارک قالاسینین باشیندان آشیب سهند و عینالی‌نین یاماجلاریندا عکس اولونوردو. اونلارین دالینجا یئنی تشکیل اولموش ستارخان آتلیلاری حرکت ائدیردی. اون بئش نفره یاخین بو آتلیلار ایینلرینده آغ کؤینه‌یین اوستوندن باغلادیقلاری کمربندلری، باشلاریندا‌کی قارا پاپاقلاری، قارا شالوارین اوستونه چکیلن قارا اوزون چکمه‌لری. دوداقلارینین اوستونده قارا توپا بوغلاری اونلارا حدیندن آرتیق احتشام باغیشلاییردی. بونلارا ستارخان آتلیلاری آدی وئریلمیشدی. بو آتلیلار دسته‌سینین سرکرده‌سی علی قهرمانی ایدی. او همیشه آتلیلارین قاباغیندا حرکت ائدیردی. باشقا آتلیلاردان قاسیم قازاق اونون آردینجا حرکت ائدیردیلر.

بونلار خیابانا چیخاندا جاماعات ساغ و سول طرفدن اؤز یئرلرینده دایانیب تاماشایا دوروردولار. فدائیلرین اوخودوغو آذربایجان سرودو، آتلارین دیرناقلارینداں قوپان سسه قوشولوب اوزاقلارا یاییلیردی:

ای توپراقی لعل مرجان آذربایجان، آذربایجان
من وئره‌رم اوغروندا جان آذربایجان،آذربایجان

ای وطنیم دوشمن عجب، باغرینی آل قان ائله‌دی
سویدو رذالتله سنی، ظلمیله تالان ائله‌دی
باغلارینی ووردو خزان، گؤز نئجه ویران ائله‌دی
ظلمت کئچیب دؤندو زامان آذربایجان، آذربایجان
ای تورپاقی لعل مرجان آذربایجان، آذربایجان

بئله بیر زاماندا گون اورتادان سونرا آلتینجی حومه‌یه گئدیردیم. بو حومه گولوستان باغینین غرب طرفینده یئرله‌شیردی. پیللەلرله ایکینجی مرتبه‌یه قالخدیم. صدرین اوتاغیندا بیر نئچه نفر میز دالیندا ایلشمیشدی. من میررحیم ولایی‌نین یازیب وئردیگی

نامه‌نی یوخاری باشداکی میزین آرخاسیندا اوتوران آداما وئردیم. او کاغیذی اوخویوب منه باخدی:

- سیز هر حالدا بو حومه‌ده ایشله‌یه‌جکسینیز. حومه صدری ایندی بوردا دئییل. صاباح سحر تشریف گتیرین. او زامان صدر ده حومه‌ده اولاجاق.

من او گون قاییتدیم. یوخاریدا قید ائتدیگیم کیمی گؤی مسجدله یاناشی کؤهنه بازارین اوّلینده غفاری آدلی مسافرخانانین آلت طبقه‌سینده کؤمور آنبارینین یانیندا آیدا ایییرمی تومنه بیر اوتاق کرایه ائتمیشدیم. ائرته‌سی گون صبحانه‌دن سونرا حومه‌یه طرف یولا دوشدوم. حومه صدری اوردا ایدی. صدر معاونی منی گؤرن کیمی دونن اونا وئردیگیم نامه‌نی حومه صدرینه وئردی. او نامه‌نی اوخویان کیمی گوله- گوله باخیب منیمله ال وئریب گؤروشنده دئدی:

- خوش گلیبسن، امیدوارم یئرین خوش اولسون. سونرا اؤز معاوینینه دؤندو:

- دوستوموزو حومه‌ده گؤره‌جه‌یی ایشلرله تانیش ائت.

صدر معاوینینین آدی حسین، فامیلیاسی قوربانعلی‌زاده ایدی. او منی کنارا چکیب دئدی:

- سیز بو حومه‌نین تبلیغات مسئولوسونوز. ایندیه قدر بو مسئولیت منیم عهدمه ایدی. بو گوندن سونرا رسمی اولاراق سیزین عهده‌نیزده اولاجاقدیر.

قوربانعلی‌زاده سؤزونه داوام ائدیب دئدی:

- بیر هفته منیمله حومه‌ده تشکیل اولان حوزه‌لره گئده‌ریک. سن اؤز ایشین‌له تانیش اولارسان، عینی حالدا اونلار دا سیزی تانییارلار.

گون اورتادان سونرا حوزه‌لر تشکیل اولاندا قوربانعلی‌زاده ایله بیرلیکده حوزه‌لرین بیرینه گئتدیک. اجلاسدا حوزه صدری آیاق اوسته دایانیب صحبت ائدیردی. او آلتمیش بئش یاشی اولان هیکللی بیر کیشی ایدی. دانیشاندا بارماقلارینی هاوادا سیلکه‌له‌ییب آجیقلی حالدا دانیشیردی. اونون دانیشیقلاری مرکزی دؤلتین علیهینه ایدی. من بو قوجا آدامین نه اوچون بئله عصبانیّته دچار اولدوغونو باشا دوشه بیلمیردیم. او زامانلار و حتی ایندی ده بونا اینانیرام کی، ناطق دینله‌ییجیلری نظره آلیب اوره‌ییندەکی کلاملاری ائله

دانیشسین کی، سؤزلری یاغ کیمی اریدیب ائشیدنلرین جانینا، قانینا حتی ایلیکلرینه یئریده بیلسین. سونرالار اؤیرندیم کی، عصبانی اولان قوجا ناطق مشروطه‌ده ستارخانین سیلاحداشلاریندان اولوب اونونلا بیر سنگرده مشروطه دوشمنلرینین علیهینه ووروشوبدور. بونا گؤره ده حومه‌ده هامی اونا حؤرمت بسله‌ییردی. او ساوادسیز اولسا دا بیر چوخ مبارزه میدانینی آرخادا قویموشدو. ایندی منیم ده اونا اولان مناسیبتیم محترمانه اولماییدی. سونرا آغای قوربانعلی‌زاده منی حوزه‌یه معرفی ائتدی. بئله‌لیکله بیز او گون حوزه‌لر قورتارانا کیمی اجلاسلاردا اشتراک ائله‌دیک. ایندی من عهدمه گؤتوردویوم آغیر مسئولیّتین عهدسیندن گلمه‌لییدیم. قارشیمدا بؤیوک وظیفه‌لر دوروردو. او گوندن مطبوعاتا آرتیق اهمیت وئرملی ایدیم. تبریزده‌کی و تهراندان گلن قزئتلری اوخوماغا باشلادیم. من نه اینکی ایرانین حتی دونیادا اؤتن سیاسی، اجتماعی جریانلاردان دا خبردار اولمالی ایدیم. من سیاسی، اجتماعی مسئله‌لری تحلیل تجزیه ائتمکی باجارمالی ایدیم. البته بو ایشده او قدر ده سیلاحسیز دئییلدیم. آمما من نمونه اولمالی ایدیم. او زامانلار جاوان اولدوغوم اوچون هوش حافظه‌دن مؤحکم ایدیم. بیر هفته ایدی کی، حومه‌ده ایشله‌ییردیم. ائرته‌سی گوندن ایسه حوزه‌لرده اؤزوم تنها اشتراک ائتملی ایدیم. او زامانلار تبریزده حتی آذربایجاندا فرقه‌یه عضو اولانلارین اکثریتی فهله‌لردن، کندلیلردن عبارت ایدی. ضیالیلار آزلیق شرکت ائدیردی. اونا گؤره ده حوزه‌لرده اشتراک ائدن عضولرین سطح فیکرلری اورتا ایدی. بئله‌لیکله داشیدیغیم وظیفه‌نین آسانلیقلا عهده‌سیندن گله بیلردیم. حومه‌ده تبلیغات شعبه‌سینین اداره هیئتینی تشکیل وئرملی ایدیم. آمما هله حومه‌ده باجاریقلی آداملاری تانیمیردیم. مجبور اولوب حومه‌نین اداره هیئتیسینی کمیسیونونا وارد ائتدیم. گونلر اؤتدوکجه وضعیتیم مؤحکملنیردی. من حومه‌یه گلن گوندن تبلیغات ایشلری ساهمانا دوشموشدو. حومه‌ده نظام-انتظاما آرتیق اهمیت وئریردیم. حوزه صدرلرینین حاضر غایبلیگینه چاره تاپمالیدیم. حومه‌نین اداره هیئتی‌نین هفته‌ده بیر گون اجلاسی اولوردو. بیر گون بو اجلاسلارین بیرینده مهم بیر تکلیف ایره‌لی سوروب دئدیم:

- حوزه‌لریمیزده نظامسیزلیق واردیر. بعضی حوزه صدرلری واختیندا حاضر اولمورلار. یا دا کی، عذرسوز اولاراق غایب اولورلار. بو دا اجلاسدا حاضر اولانلارین ناراضیلیغینا سبب اولور. بونا گؤره ده بیز گرک حومه‌ده تنقید ایله تشویقی آرتیراق. بو ایشه نایيل اولماقدان اؤترو فعاللار ایله غیرفعاللارین آدلارینی بیر لؤحه‌ده یازیب دیواردان آساق. قوی بو لؤحه‌نی تامام عضولر اوخوسونلار. عین حالدا فعال عضولرین آدلارینی دا اونون کناریندا قید ائدک.

اداره هیئتی‌نین عضولری بیر-بیرینین اوزونه باخماغا باشلادیلار.

صدر معاونی قوربانعلی‌زاده خبر آلدی:

- بلکه حومه‌نین آغ ساققالی آغاحسین بیر گون حوزه‌ده حاضر اولمادی. اونون آدینی غیرفعاللارین کناریندا یازا بیلرسنمی؟

من:

- بلی یازا بیله‌رم.

اوزومو صدر معاوینینه توتوب دئدیم:

- حتی سیز ده عذرسوز حومه‌ده حاضر اولماسانیز، سیزین ده آدینیزی یازارام.

بو آندا حومه صدری عنایت احمدزاده الینی یوخاری قوزاییب دئدی:

- من بو ایشه راضییام.

تشکیلات مسئولو، مالی مسئول. تفتیش مسئولو، صدر معاوینی و باشقالاری اؤز راضیلیقلارینی بیلدیردیلر. بئله‌لیکله تنقید، تشویق مسئله‌سی حومه مسئوللاری طرفیندن قبول اولوندو.

ائرته‌سی گون ایشه باشلادیم. حومه ایله یاپیشیقلی بیر نجارلیق دوکانی وار ایدی. او بیزیم حومه‌ده عضو ایدی و بیر حوزه‌نی اداره ائدیردی. اونون دوکانینا گئدیب بیر مئتر ائنی، بیر مئتر ده یویو اولان لؤحه سفارش وئردیم و دئدیم بو لؤحه‌نین کنارلاری حاشیه‌لی اولسون. من اؤزوم ده فعال و غیرفعاللاری یاخشی تانییردیم. بیر هفته‌نین ایچینده لازیم اولان سیاهینی حاضرلادیم. هله حومه صدری و اداره هیئتی عضولری منیم بو ایشه نئجه یاناشاجاغیمی بیلمیردیلر. اونلار آپاردیغیم ایشلرین نتیجه‌سینی

گؤرمکدن اؤترو تله‌سیردیلر. لؤحه حاضر اولموشدو. اونو نجاردان آلیب. اورتادان خط چکیب ایکی یئره بؤلدوم. ساغ طرفین قارا، سول طرفین قیرمیزی رنگله بویادیم. لؤحه‌نین قارا قسمتینده بئش نفر غیرفعال حوزه صدرلرینین آدلارینی و فامیلیالارینی خوش خط ایله یازدیردیم. لؤحه‌نین قیرمیزی طرفینده ایسه اون نفر فعال حوزه صدرلرینین آد و فامیلیالارینی قید ائله‌دیم. بو صدرلر فعال اولماقدان علاوه هم ده منظم ایدیلر. بونلارین صدرلیکدن ده یوخاری درجه‌ده ایشله‌مه‌یه لیاقتلری وار ایدی. بئله‌لیکله بیر هفته‌یه قدر تنقید، تشویق مسئله‌سی حل اولدو. حومه‌نین ایکینجی طبقه‌سینه چیخاندا روبرودا آچیق دیوار وار ایدی. لؤحه اوردا نصب اولدو. حومه مسئوللاری ایلک دفعه بو لؤحه‌نی گؤرنده حیرتده قالمیشدیلار. بو لؤحه بیر آینایا بنزییردی. آدلاری اوردا قید اولانلار اؤزلرینی اوردا گؤروردولر. او گونو بوتون حوزه‌لرده اؤزوم ده اشتراک ائدیب دئییردیم:

- فرقه عضولری جامعه‌میزین قارشیسیندا نمونه اولمالیدیرلار. بونا گؤره ده نمونه اولماق اوچون اونا مؤحکم اصول قانون، قایدا و دیسییلین لازیمدیر. بونلارا مالک اولمایانلار اؤزلرینی لایقلی فرقه‌چی آدلاندیرا بیلمزلر. بوندان سونرا تنقید و تشویق مسئله‌سینه آرتیق اهمیت وئریله‌جک. فعال و غیرفعال عضولرین بیر لؤحه‌ده آدلاری قید اولاجاقدیر. بو ایش ایندیدن انجام تاپمیشدیر. سیز اجلاس قورتاراندان سونرا اونا باخا بیلرسیز. حوزه‌لرین اجلاسی قورتاراندان سونرا عضولر لؤحه‌نین قارشیسیندا ایدیلر.

وطن یولوندا قزئتی‌نین آذربایجاندان گئتمه‌سی ایله شاعرلر مجلسی ده تعطیل اولموشدو. بو مجلسین یئری بوش اولا بیلمزدی. ایندیه قدر ملی حؤکومتین دؤورونده هله آذربایجانین یازیچیلار تشکیلاتی تشکیل اولمامیشدی. آذربایجانین یازیچیلار جمعیتینین تشکیلی باره‌سینده فرمان صاور اولدو. تبریزین و باشقا شهرلرین شاعر یازیچیلاری بو جمعیتی تشکیل وئرمکدن اؤترو دعوت اولدولار. بؤیوک بیر ییغینجاقدا شاعرلرآغای کامیلی یازیچیلار جمعیتینه صدر سئچدیلر و آغای فخرالدین محزون کاتب اولدو. بئله‌لیکه بو جمعییت اؤز ایشینه باشلادی. بو، آذربایجاندا ایلک یازیچیلار جمعیتی ایدی. بوتون شاعر و یازیچیلاری اؤز اطرافینا آلمیشدی. بو جمعیتین اؤزونون قزئت

اورقانی اولمالی ایدی. بو ایشه هله تئز اولدوغونا گؤره هله‌لیک فرقه‌نین اورقانی اولان آذربایجان قزئتی ایله علاقه‌ده اولماغی مصلحت گؤروندو. او گوندن سونرا شاعرلرین شعرلری آذربایجان قزئتینین بزگی اولدو. بو قزئتین مسئولو یایچیلاردان آغای خشکنابی ایدی. او قدرتلی یازیچیلاردان حساب اولوردو. خشکنابی‌نین "پولادلار نئجه سووارلدی" رومانی سئریال شکلینده آذربایجان قزئتینده چاپ اولوردو. آذربایجان یازیچیلار جمعیتینین یئنی بناسی تربیت خیابانیندا یئرلشیردی. شاعرلرین هفته‌لیک اجلاسی بو بنادا تشکیل اولوردو.

بونو دا قید ائتملی‌یم کی، من هله تهراندان تبریزه گلمه‌میشدن قاباق وطن یولوندا قزئتینین اداره‌سی طرفیندن اوچ مهم مسئله انجام تاپمیشدی. بونلارین بیری سردار ملی ستارخانا یازیلاجاق شعر باره‌سینده مسابقه ایدی. بو مسابقه‌یه جایزه ده تعیین اولموشدو. شاعرلرین چوخو بو مسابقه‌ده اشتراک ائدیب یازدیقلاری شعرلری وطن یولوندا قزئتینه تقدیم ائتمیشدیلر. بو شعرلره قیمت وئرمک اوچون هئیت تشکیل اولموشدو. بو هیئتین نظری ایله جایزنی شاعرلردن علی فیطرت بیرینجی، بالاش آذراوغلو ایکینجی یئری توتموشدولار. شاعرلر مجلسی طرفیندن ادبی ساتیریک جهتدن مهم سایلان میرزه علی معجزون ادبی یارادیجیلیغی باره‌سینده گؤرولن ایشلر ایدی. میرزه‌علی معجز جنوبی آذربایجانین صابری حساب اولوردو. اونون اؤزونه مخصوص طنز شعرلری خالق آراسیندا مهم یئر توتموشدو. سئویله- سئویله اوخونان بو شعرلر شاعرین خالق آراسیندا اولان عیبه‌جرلیکلری درینندن درک ائتمه‌سیندن قاباغا گلیردی. گؤزلری اوزاق گؤرن بو شاعرین اجتماعادا حؤکم ائدن خرافاتین چیرکین قیافه‌سینی قامچیلاییر و اونلاری افشا ائدیردی. معجز خالقی اؤزونه جذب ائده بیلدیگی کیمی شاعرلر مجلسینده اولان شاعرلری ده جذب ائتمیشدی. بونا گؤره ده بو شاعری درینندن اؤیرنمک و اونون یارادیجیلیغی باره‌ده تدقیقات آپارماق اوچون آلینان قرارا گؤره شاعرلر مجلسینین عضولری بیرلیکده معجزین یاشاییب یاراتدیغی شبستر شهرینه گئدیرلر. بو تدقیقات سفرینده وطن یولوندا قزئتینین مسئوللاریندان جعفرخندان، غلام محمدلی، قیلمان موسائیو و باشقالاری اشتراک ائتمیشدیلر. معجزون یاشادیغی ائوین حیه‌طینده

دسته‌جمعی حالیندا تاریخی شکیل ده چکدیرمیشدیلر. اوردا ادیبلر و شاعرلردن معجـزون حیاتی و یارادیجیلیغی باره‌سینده معروضه ائتمیشدیلر.

۱۹۴۵- نجی ایلین آپرئل آیینین ایبرمی سککیزینده شیمالی آذربایجانین ایبرمی بـئش ایللیگی مناسبتیله ایراندان دا بؤیوک بیر هیئت دعوت اولموشدو. بو هیئت ایرانین مشهور شاعرلریندن ملک‌الشعار بهارین باشچیلیغی ایله باکی شهرینه گئتمیشدیلر. آذربایجانـدان دا شاعرلر مجلسینین عضولریندن علی‌فطرت، میرمهدی اعتماد، بالاش آذراوغلـو، مهـدی چاووشـی و باشـقالاری دعـوت اولموشـدولار. او زامـان دونیـا محاربـه‌سـینین یئنـی قورتارماسینا باخمایاراق بو بایرام گونو چـوخ شـانلی کئچمـیش و ایـران و آذربایجانـدان گئدن نماینده‌لـر بؤیـوک روح یوکـسکلیگی ایلـه گئـری قاییتمیـشدیلار. اونـلار بـاکی‌دا گؤردوکلری باره‌ده مقاله‌لرله چیخیش ائتمیشدیلر. تبریزدن گئـدن نماینـده‌لـر ده وطنـه قاییداندان سونرا بایرام گونونه شعرلر یازمیشدیلار. بالاش آذراوغلـو "بـاکی سـفری" آدلـی مشهور شعرینی یازیب تبریزده چاپ ائتدیرمیشدی.

مرکزی دؤلتین ملی حؤکومته قارشی مناسبتی

مرکزی دؤلت ایله آذربایجـانین ملـی حؤکـومتی آراسـیندا چکیـشمه‌لـر داوام ائـدیردی. آذربایجاندان تهرانا گئدن نماینده‌لر هئچ بیر راضیلیق الده ائتمه‌دن تبریزه قایتمیـشدیلار. مرکزی دؤلت آذربایجانین الده ائتدیگی موفقیتلری قبول ائتمک ایـسته‌میـردی. نخـست وزیر قوام‌السلطنه بو مسئله‌نی اون بئـشینجی مجلـسین سـرانجامینا وئرمیـشدی. خـرداد آیینداا ایکینجی نماینده هیئتی آذربایجانین ملـی حؤکـومتی طرفینـدن تهرانـا گئتملـی اولدو. بو هیئتین رهبرلیگی آغای پیشه‌ورینین عهدسینده ایدی. هله نئچه گون قاباقـدان آذربایجانین هر نؤقطه‌سیندن تبریزه نامه‌لـر، تئلئقـراملار گؤندریلمکـده ایـدی. بـونلارین هامیسی آذربایجـان قزئتینـده چـاپ اولـوردو. بـو نامـه و تئلئقـراملار بوتـون آذربایجـان خالقینین ملی دؤلتین آرخاسیندا دایاندیقلاریندان خبر وئریـردی. اونـلار یـازیردیلارکی، بیز قانیمیز باهاسینا الده ائتدیگیمیز موفقیّتلری حفظ ائدیب ایران داخلینده یاشاماقلا اؤز داخلی ایشلریمیزی اؤزوموز حیاتا کئچیرملی‌ییک. آغای پیشه‌ورینی و اونـون رهبرلیگیـی

آلتیندا تهرانا گئدن هیئتی یولا سالماق اوچون تبریزلیلر طیّاره میدانینا طرف آخیشماقدا ایدی. میداندا بؤیوک ازدهام وار ایدی. اونلار اؤز صداقتلرینی اؤز نماینده‌لرینه بیلدیرمک اوچون بورا گلمیشدیلر. بو تاریخی بیر گون ایدی. من اؤزوم ده اوردا ایدیم. عینالی داغینین اته‌گینده، آجی چایین کناریندا یئرله‌شن بو طیاره میدانیندا حاضر اولانلار اؤز طالعلرینین حلی اوچون تهرانا گؤندردیکلری نماینده‌لری یولا سالیردیلار. آغای پیشه‌وری قیسا بیاناتدان سونرا طیاره ایله تهرانا اوچدو. تهراندا گئدن بیر چوخ دانیشیقلاردان سونرا مرکزی دؤلت ایله آذربایجان ملی حؤکومتی آراسیندا مقاوله باغلاندی. بو مقاوله‌نین اساسیندا آذربایجان ملی حؤکومتینین آدی آذربایجان ایالت و ولایت انجمنینه چئوریلدی. مرکزی دؤلت آذربایجاندا ایندیه قدر حیاتا کئچمیش دئموکراتیک اصلاحاتلارین هامیسینی رسمیتله تانیدی. ایراندا مجلس شورانین تئزلیک‌له باشلانماسی قرارا آلیندی. مجلس شورادا آذربایجان نماینده‌لرینین آز اولدوغونا گؤره اونلارین تعدادلارینین آرتماسی نظره آلیندی. آذربایجانین داخلی وزارتی اوستاندار آدی ایله عوض اولدو. فدائیلرین آذربایجانین نظامی قوه‌لری ترکیبینده فعالیت گؤسترمه‌سی تصدیق اولدو. بونونلا برابر ایالت و ولایت انجمنلرینین سئچگیلری اوچون تهراندان آذربایجانا تامینیه قوه‌لری آدی ایله حربی قوه‌لرین گلمه‌سی باره‌ده قرار قبول ائدیلدی. بونونلا بئله ملی حؤکومتین آرزولاری تامین اولوندو. آذربایجان دئموکرات فرقه‌سینین یارادیلماسی دا بو آرزولارین اساسیندا قورولموشدو.

ملی حؤکومت اؤز ایشینه داوام ائدیر:

آذربایجان دئموکرات فرقه‌سی گونو- گوندن اؤز سیرالارینی گئنیشلندیریر و مؤحکملندیریردی. حومه‌لرین سایی آرتماقلا، حوزه‌لرین عضولری ده آرتیردی. تبریزین منجم خیابانیندا یئنی بیر حومه ده تاسیس اولدو. بو حومه آخیرینجی حومه ایدی. تبریزین جنوبوندا لاله آدلی بیر کند وار ایدی. بو کندین حوزه‌سی ده آلتینجی حومه‌یه قوشولدو. مرکزی دؤلتله آذربایجان آراسیندا باغلانان قراردادان سونرا فرقه‌نین سیرالارینا یئنی عضولر جلب اولماقدا ایدی. مرکزی دؤلت و بعضی بدخواه آداملار بئله شایعه

یایمیشدیلار کی، گویا آذربایجانین ملی رهبرلری آذربایجانی ایراندان آییرماق ایسته‌ییرلر. آمما آغای پیشه‌ورینین بیر هیئت‌له تهرانا گئتمه‌سی و مرکزی دؤلت ایله باغلادیغی مقاویله شایعه‌لرین اؤز قیمتینی ایتیرمه‌سینه سبب اولدو. ایندی مسئله آیدین اولموشدو. تردید و گماندا اولانلار فرقه‌یه طرف گلمکده ایدیلر. تبریزین دمیر یولو واغزالیندا اولان گؤمروک اداره‌سینده ایکی حوزه تشکیل وئرملی ایدیک. بو حوزه‌لرین تشکیلینده من و تشکیلات مسئولو انور مسگرزاده اشتراک ائتملی ایدیک. دوغروسو من بو اشتراکیمدان چکینیردیم. ائشیتدیگیمه گؤره گؤمروک ایشچیلری عالی ساوادلی آداملار ایدیلر. "بو عالی رتبه‌لی ایشچیلرین بیزه وئردیگی سواللارین عهده‌سیندن گله بیله‌جه‌ییکمی؟"، دئیه اؤز- اؤزومه فیکیرله‌شیردیم. بو فیکیرلرله گؤمروکده‌کی ایکی حوزه‌نی تشکیل وئردیک. هر حوزه‌یه بیر صدر و مالی بیر مسئول سئچیلدی. بو حوزه‌لری حومه ایله علاقه‌لندیرمک اوچون باش مسئول دا سئچیلدی. باش مسئول دئییلدیگینه گؤره مشروطه‌ده اشتراک ائدن‌لردن ایدی. یاشی یئتمیشه یاخین اولاردی. بو آدام قاباقجادان حومه‌نین عضوی ایدی. ایندی حومه‌دن واغزال حوزه‌لرینه منتقل اولموشدو. حومه‌ده بؤیوک احترامی وار ایدی. معلوم اولدوغو کیمی بو حوزه‌لرده سوال جاوابلار اولدو. آمما من بو سواللارین عهده‌سیندن لایقینجه چیخدیم. اصلینده بو ایشچیلر عالی ساوادلی اولسالار دا هله سیاسی، اجتماعی معلومات باره‌سینده گئریده ایدیلر. آلتینجی حومه‌نین یئرلشدیگی بنا ملی حؤکومتدن قاباق کلانتری ایدی. بو حومه‌نین یئری کیچیک اولدوغونا گؤره مجبور ایدیک عمومی بؤیوک موسسه‌لرده حوزه‌لری اؤز اولدوقلاری مکاندا تشکیل وئرک. بئله موسسه‌لردن بیری ملی حؤکومتین نقلیّات قاراژی، بیری ده ایران گؤن کارخانه‌سی. نقلیّات قاراژی بؤیوک بیر قاراژ ایدی. ملی حؤکومتین آذربایجان مقیاسیندا بوتون یوک داشییان ماشینلاری بوردا یئرلشیردی. بورانین اکثر آداملارینی سوروجولر تشکیل وئریردی. بو قاراژین بؤیوک بیر سالونو وار ایدی. نیمکت دوزولموش بو سالون ایکی حوزه‌نی اؤزونده یئر وئره بیلیردی. بو قاراژین مدیری ستارخان آتلیلارینین باشچیسی علی قهرمانی ایدی. او فرقه‌نین آدلی سانلی آداملارینداں سایلیردی. بئله‌لیکله بو

موسسه‌لرین حوزه‌لری اؤزونده تشکیل اولـوردو. بئلـه حـوزه‌لـرین اجلاسـلاریندا اؤزوم ده اشتراک ائدیردیم.

دونیـا فهلـه سـندیکالارینین رهبـری لـوی سـایان و معـاونی مـصطفی الـریش تهرانـا گلمیشدیلر. اونلار ایران فهله‌لرینین تـشکیلاتیندان، سـندیکالارین وضـعیتی بـاره‌سـینده اولان معلوماتلاری تکمیل ائتمکدن اؤترو ایرانا گلمیشدیلر. اونلارین بو گلیشی آذربایجاندا قورولان یئنی حیاتین مبارزه‌سینه تصادف ائتمیشدی. لوی سایان آذربایجان فهلـه‌لـری و اونلارین تشکیلاتلاری ایله یاخیندان تانیش اولماق اوچون تبریـزه گلمیـشدی. قزئتلـرین یازدیغینا گـؤره تبریـزده بؤیـوک میتینـق اولاجاقـدی. بـو میتینـق گولوسـتان بـاغینین شیمالیندا، آچیق میداندا یئرله‌شه‌جکدی. بو میتینقـده لـوی سـایان و معـاونی مـصطفی الریش آتشین نطقلر سؤیله‌دیلر. اونلار یئنـی قـورولان گنجلـر تـشکیلاتینین عـضولرینی گؤرنده بیر آز دا هیجانـا گلیـب اونـلاری آلقیـشلادیلار. لـوی سـایان اؤز نطقینـده دونیـا فهله‌لرینین آذربایجانین مبارز فهله‌لرینین آرخاسیندا اولـوب، اونـلارا اؤز وطنینـده یئنـی حیات قورماقدا و اؤز صنفی حقوقلارینی قوروماقدا یاردیم ائده‌جکلرینه سؤز وئردی. سونرا آذربایجان فهله‌لر اتحادیه‌سینین صدری و فهله‌لردن بیر نئچه‌سی دانیشدیلار. دونیـا فهلـه اتحادیه‌لرینین رهبرلری آذربایجان فهله‌لر اتحادیه‌سینین قوناقلاری ایدیلر. بونا گؤره ده بو میتینقین آذربایجانا بؤیوک اهمیتی وار ایدی. اونلار آذربایجان خـالقینین اؤز حقـوقلاری باره‌سینده آپاردیقلاری مبارزه‌نی تصدیق ائدیردیلر...

آذربایجانلیلار حیله‌گر قوامین و متفقلر ایراندان گئدندن سونرا اؤز یئرینی مؤحکملندیرن خایین محمدرضانین و آذربایجان نماینده‌لرینین آراسیندا باغلانـان قـراردادا اینـانیردیلار. بونا گؤره ده فرقه آرخایین اولاراق اؤز داخلی ایشلرینه مشغول ایدی.

گونلریمین هامیسی حومه‌ده کئچیردی. گون باتان چاغی حومه‌ده تشکیل اولان حوزه‌لـر قورتاریردی. عضولر اؤز ائولرینه قاییدیردیلار. من حومه‌نی حـوزه‌لـر قورتارانـدان سـونرا دا طمطراقلی گؤرمک ایسته‌ییردیم. آمما حومه‌ده هئچ بیر تفـریح وسـایلی یـوخ ایـدی. هـر شئیدن اول قرائتخانانین یئری بوش ایدی. بوندان اؤترو ده کتابخانایـا احتیـاج وار ایـدی. حومه کتاب ساریدان چوخ مضیقه‌ده ایدی. دئمک اولاردی کی، حومـه‌نـین هـئچ کتـابی

یوخ ایدی. بونلاری وجودا گتیرمک اوچون پـول لازیـم ایـدی. عـضولردن ییغـیلان حـق عضویتلرین هامیسی شهر کومیته‌سینه تحویل وئریلیردی. حومه اوچون آیری گلیر یئری تاپماق لازیم ایدی. من بو مسئله‌نی تبلیغات کمیسیونونون هفته‌لیـک اجلاسـیندا مطـرح ائدیب دئدیم:

- بیز اؤز حومه‌میزی تبریز حومه‌لرینین ایچینده نمونه بیر حومه ائتمه‌لی‌ییک. آمما هئچ بیر امکانیمیز یوخدور. بو باره‌ده کیمین تکلیفی واردیر؟

کمیسیون عضولریندن میرحسین آدلی بیر نفر دئدی:

- مسئله‌نی بیر آز آیدینلاشدیر.

من جاواب وئردیم:

- آلتینجی حومه‌نین کتابخاناسی و بونون اوچون‌ده قرائتخانـه‌سـی اولمالیـدیر. بـونلاری یاراتماق اوچون مادی کؤمکلیک لازیمدیر.

کمیسیون عضولری فیکره گئتدیلر. هئچ کیمدن سس چیخمیردی.

نه ایسه یئنه ده میرحسین سؤزه باشلادی:

- دئدیگین کتابخانانی وجودا گتیرمه‌گین امکانی واردیر. آمما افـسوس کـی، حومـه‌نـین یئرلشدیگی بنا کیچیکدیر. یوخسا بیز کیچیک بیر تئـاتر دسـته‌سـی تـشکیل وئرردیـک، کومئدی نمایشلر اجرا ائتمکله عضولره اوجوز قیمته بیلئط ساتیب اونلاری تاماشایا دعوت ائدردیک. اله گلن پول ایله ایسته‌دیگیمیز کتابخانانی تشکیل وئره‌ردیک.

میرحسینین تکلیفی چوخ آیدین و آچیق ایدی. مادی جهتدن وارلانماغین یئگانـه یولـو ایدی. آرزولاریمیزی حیاتا کئچیرمک اوچون تدبیرلر گؤرملی ایدیک. تبلیغات کمیـسیونو اجلاسی قورتاردی. یئر مسئله‌سی فیکری منی مشغول ائتمیشدی. حومـه‌نـین ایکینجـی طبقه‌سینده ایکی اوتاق وار ایـدی. بـو اوتـاقلارین هـر بیـرینین ائنـی و اوزونلـوقلارینین اندازه‌سی بئش- آلتی مئتر ایدی. بو اوتاقلاردا حـوزه اجلاسـلاری تـشکیل اولـوردو. بـو ایکی اوتاغین آراسینداکی نازیک دیوار گؤتورولسه‌یدی، بؤیوک بیر سالونا تبـدیل اولاردی. بو مسئله‌نی جدّی توتمالییدیم. گونو- گونه ساتماغا گلمزدی. اونا گـؤره ده بـو برنامـه‌نـی

حومه‌نین اداره هیئتینده آرایا قویمالی ایدیم. اداره هیئتینین بو باره‌ده راضیلیغینی آلانـدا حومه صدری دئدی:

- اوتاقلارین آراسینداکی دیواری گؤتورمک اؤز باشینالیق اولمازمی؟

جاواب وئردیم:

- من بو باره‌ده بنا صاحبی ایله صحبت ائده‌رم.

بنانین صاحبی قوجا بیر آرواد ایدی. نهایت او دا راضیلیق وئردی. ائرتـه‌سـی گـون ایکـی اوتاق آراسیندا حایل اولان دیوار گؤتورولدو. اون ایکی مئتر اوزونلوغوندا بؤیوک بیر سـالونا تبدیل اولدو. حومه صدری بو سالونو گؤرنده دئدی:

- بوردا چوخ ایش گؤرمک اولار.

بو باره‌ده تبریز شهر کومیته‌سینین تبلیغات مسئولو ایلـه ده صـحبت ائتـدیم. او دا منـی آلقیشلادی. ایشلر آسانلیقلا ایره‌لییه دوغرو گئدیردی. میرحسین گئنیش سـالونو گؤرنـده دئدی:

- من بو مسئله‌نین حقیقته چئوریلمه‌سینه اینانمیردیم. آمما اینـدی بـو سـالونو گـؤروب ایناندیم.

من:

- ایفاچیلاری هاردان تاپاجاغیق؟

میرحسین گوله-گوله:

- ایفاچی فیکـری ائلـه‌مـه، تبریـز آکتیـورلا دولـودور. حتـی اونلاریـن بیـری بیـزیم اؤز حومه‌میزده‌دیر.

- او کیمدیر؟

- اؤزون اونو یاخشی تانییرسان، دئیب حوزه‌یه گئتدی.

منیم حومه‌یه گلیشیم اوچ آی اولاردی و هله عضولری یاخـشی تـانیمیردیم. میرحـسین ایسه بو محله‌ده دوغولموشدو. او نه اینکی حومه عضولرین حتی او محله‌نین آداملاریـن دا بئش بارماغی کیمی تانییردی. میرحـسین ائرتـه‌سـی گـون حـوزه صـدرلریندن فـامیلی آهنگری اولان بیر نفری منه تقدیم ائله‌دی. من اونو تانییردیم. اونـون صـدرلیک ائتـدیگی

حوزه‌ده دفعه‌لرله حاضر اولموشدوم. آمما اونون آکتیور اولماسینی بیلمیردیم. اونـو گـؤرن کیمی:

- آغای آهنگری سیز آکتیور دا وارمیشسینیز، بیزیم خبریمیز یوخموش.

او گولومسه‌میش حالدا:

- من بئش ایل صحنه‌ده اولموشام و دؤرد ایل‌دیر صحنه‌سیز یاشاییرام.

- بیز ایسته‌ییریک حومه‌ده بیر آکتیورلار دسته‌سی تشکیل وئـره‌ک. بیزیملـه همکـارلیق ائدرسنمی؟

او اوتانجاق حالدا:

- بو نه سؤزدور، بو حومه منه اؤز ائویم کیمیدیر. الیمدن گلنی اسیرگه‌مرم.

من گوله- گوله سوروشدوم:

- آکتیورلاری هاردان تاپاجاغیق؟

آهنگری جدی قیافه توتاراق جاواب وئردی:

- بونلارین هامیسینی قوی منیم عهدمه. من بو ایشده تک اولماياجاغام. بیر دوستوم وار، منیم کیمی او دا تئاتردا اشتراک ائله‌ییب. اونو دا بورا دعوت ائده‌جه‌یـم، اؤزو ده کومئـدی روللارینی چوخ گؤزل اوینایير...

او بیر آز فیکره گئدیب دئدی:

- قالان آکتیورلاری دا بو حومه‌نین عضولریندن سئچه‌ریک، هئچ نگرانچیلیغی یوخدور.

ایشلرین گئدیشیندن آرخایین اولماق اوچون خبر آلدیم:

- صحنه اوچون مناسب پیئسینیز وارمی؟

- اونون دا فیکرینی ائله‌مه، من پیئس تاپارام.

بئله‌لیکله ایشلریمیز گئتدیکجه اؤز یولونا دوشـوردو. آخـشام چـاغی ایـدی. حـوزه‌لـر اؤز اجلاسلارینی قورتارمیشدی. آغای آهنگری بیر نفری منه تقدیم ائله‌دی:

- آغای قهرمانینی سیزه تقدیم ائدیرم.

من اونونلا گؤروشوب خوش گلدین دئدیم.

آهنگری:

- آغـای قهرمـانی کومئـدی آکتیـوردور. بیـز تـصمیم توتموشـوق "کـربلای قوبـاد" کومئدیاسینی صحنه‌ده اویناياق.

- او نمایشنامه‌نی من ده گؤره بیلرممی؟

آهنگری:

- البته، صاباح اونو سیزه یئتیره‌ریـک. او آخـشام ائـوه قاییتـدیم. سـحره کیمـی یوخـوم آپارمادی. گؤرولن و گؤروله‌جک ایشلر باره‌سینده دوشـونوردوم. دوغروسـو حومـه‌ده اولان اوشاقلارین بو قـدر یاخینـدان منـه کؤمـک ائتمـه‌لرینـه حیـران قالمیـشدیم. اونـلار اؤز ایشلرینده صداقتله چالیشیردیلار. رله تبریـزین باشـقا حومـه‌لـری آلتینجـی حومـه‌نـین گؤره‌جه‌گی ایشلردن خبرلری یوخ ایدی. گئجـه یاریـسی چوخـدان کئچمیـشدی. تبریـز سـکوت ایچینـده ایـدی. آرا بیـر یاخینلیقـدا اولان سـؤیود آغـاجلارینین کوشولتوسـو ائشیدیلیردی. بو دا پاییزین علامتی ایدی. سحره یاخین بئینیمده‌کی فیکیرلری بیر طرفه آتیب یوخویا پناه آپارا بیلدیم. ائرته‌سی گون حومه‌ده ایدیم. گون اورتادان سـونرا تـشکیل اولان حوزه‌لرین بیرینده اولدوم. اجلاسدا گونده‌لیک سیاسی، اجتماعی مسئله‌لردن سـونرا حوزه صدری عضولره اوز توتوب دئدی:

- هر کسین تکلیفی یا تنقیدی وارسا دئسین.

بو آندا عضولردن بیر قادین آیاغا قالخیب دئدی:

- بیزیم محله‌میزده بیر چؤرکچی وار. بو سون گونلرده چؤره‌یین نؤعو چوخ خارابلاشـیب، یا خمیر اولور یا دا یانیق. مشتریلردن اعتراض ائدنده ده دئییر:

- بودور کی، وار، ایسته‌میرسن آلما.

بو مسئله صورت جلسه‌ده قید اولوندو. چـؤرکچینین آدرسـی آدی یازیلـدی. بـو صـورت جلسه‌لر حومه‌دن شهر کومیته‌سینه گؤندریلیردی. بیر هفته‌دن سونرا آذربایجان قزئتینـده بیر خبر درج اولموشدو. نظمیه رییسی آغای کاویان ایله تبریـز چـؤرکچیلرینین مـسئولو چؤرکچیدن شکایت اولان محله‌یه گئتمیشدیلر. اونلار چؤرک مشتریلری ایلـه یاخینـدان صحبت ائله‌ییب مشکلاتی ایله تانیش اولـورلار. شـکایت اولونـان چؤرکچیـدن تحقیقـات آپاریلیر. شکایتین دوزگون اولدوغونو تصدیق ائدیب اونو محکمه‌یه گؤندریرلر.

تبریز شهر کومیته‌سینده آذری دیلینین تدریسی اوچون کلاس آچیلمیشدی. بو کلاسدا فرقه مسئوللاری اشتراک ائده بیلردی. حومه مسئولاریندان توتموش شهر کومیته‌سی مسئولارینا قدر آذربایجان دیلینده یاخشی اوخویوب یازا بیلمه‌یه‌نلر بو کلاسدا آد یازدیرمیشدیلار. شاهین شووینیزم سیاستی دؤرونده بوتون درسلر فارس دیلینده اولدوغونا گؤره آذربایجانلی ضیالیلارین چوخو اؤز آنا دیلینده اوخویوب یازا بیلمیردیلر. بو دوغرودان دا اورک سیخیجی بیر حال ایدی. هر حالدا ملی حؤکومت زامانیندا بو آغیر درده سون قویولمالی ایدی. بونو نظره آلاراق هله‌لیک ده اولسا آنا دیلینه واقف اولوب اونو اؤیرنمک لازیم ایدی. من ده بو کلاسدا اشتراک ائدیردیم. تدریس ائدن آغای گنجعلی صیاحی ایدی. من اونو بیرینجی دفعه ایدی گؤروردوم. آغای صباحی اوشاقلیق زامانیندا اؤز عمیسی ایله باکی‌یا گئتمیشدی. اوردا مکتبه گئدیر. درسه کتابا علاقه‌سی آرتیق اولان صباحی اؤز جاوانلیق دؤورونو آرخادا قویوب مکتب یوللارینی آخیرا کیمی اؤتوب معلم اولور و سونرالار "گنجه" شهرینده ادبیّاتدان درس وئرمگه باشلاییر. صباحی ایرانلی اولدوغونا گؤره ۱۹۳۸- نجی ایلده اونو عائله‌سی ایله قازاخیستانا سورگون ائدیرلر. باشی چوخ بلالر چکمیش صباحی بو باره‌ده "اوتن گونلریم" آدلی خاطره کتابیندا یازیر:

"یئددی یاشیندا، هله اوشاق ایکن عمیم، آناملا منی آرازین اوتایینا، شیمالی آذربایجانا آتامین یانینا آپارمیشدی. ایندی قیرخ یاشیندا ساچلاریما قار یاغمیش، ایستی-سویوقلارینی سوودوقدان سونرا آرزوسوندا اولدوغوم دوغما آنا وطنه دوغرو گئری دؤنوردوم".

گنجعلی صباحی او زامانلار آذربایجاندا ادبی دیلیمیزی منیمسه‌میش اولان یئگانه معلملردن ایدی. او وطنیمیزده یئنی تاسیس اولموش دانشگاهدا استاد عنوانی ایله ادبیّاتدان درس وئرمه‌یه جلب اولونموشدو. تبریز رادیوسو ایشه باشلایاندان سونرا رادیونون ادبی شعبه‌سینده فعالیته باشلامیشدی. تبریزده تشکیل اولان یازیچیلار و شاعرلر جمعیتینده بیز اونونلا یاخیندان تانیش اولدوق. صباحی عؤمرو بویو اؤز ادبی فعالیتیندن گئری قالمادی! و بیر چوخ ادبی اثرلر یاراتدی. اونون یازدیغی حکایه‌لر قزئتلرده و سونرا کتاب شکلینده چاپ اولدو. صباحی حقیقی انسان ایدی.

حومه‌ده ایشلر اؤز قایداسـیندا ایـره‌لـی گئـدیردی. آغـای آهنگـری اؤز آکتیـور دوسـتو قهرمانی‌نی ده معرفی ائتدی. دوغرودان دا اونـون تامـام حرکتـی کومیـک ایـدی. اونـدان سوروشدوم:

- فرقه‌یه عضو اولوبسانمی؟

او دئدی:

- یوخ! آمما ایندی عضو اولماق ایسته‌ییرم.

بئله‌لیکله آکتیورلار دسـته‌سـینی سـئچیب حاضـرلاماق آغـای میرحـسین، آهنگـری و قهرامانینین عهده‌سینه قویولدو. تاماشا سالونونو باشا چاتدیرماق اوچون بیـزه نجـار لازیـم ایدی. بوندان اؤترو ده هـئچ بیـر چتینلیگـه دوشـمه‌دیـک. چـونکی حومـه‌ده عـضولردن نجاریمیز دا وار ایدی. اونون کارگاهی حومه‌نین یاخینلیغیندا یئرله‌شیردی. بو مـسئله‌نـی اونونلا آرایا قویاندا دئدی:

- سیز فقط تاختالاری منیم اختیاریمدا قویون، قالان ایشلر منیم عهده‌مه.

نجار آکتیورلارین ایشینی آسان ائتمکدن اؤترو صـحنه یاراتمالیـدی. بـو صـحنه یئـرین سطحیندن یاریم مئتر اوجالیقدا قرار تاپمالیدی. نجار اؤزو لازیـم اولان تاختـالاری آلیـب گتیردی. بیر گون زحمتدن سونرا صحنه حاضر و تامام اولموشـدو. آکتیـورلار دسـته‌سـی مشقه باشلاییب "کربلای قوباد"ی حاضرلاماق ایسته‌ییردیلر. آمما بـو نمایـشنامه‌ده ایکـی قادین اشتراک ائدیردی. حومه‌میزین قولو قاوالچی آدلی بیـر سـارایداری وار ایـدی. قولـو قاوالچینین عایلـه‌سـی، آروادی و قیزینـدان عبـارت ایـدی. اونـلار حومـه‌نـین اوچونجـو طبقه‌سینده بیر اوتاقدا یاشـاییردیلار. او آز سـاوادلی اولـسا دا تبریـزده تانیمایـان آز آدام اولاردی. قولو قاوالچی آدی ایله مشهور ایدی. او فرقه‌نین تـشکیلینده چـوخ مبـارزه‌لـرده اشتراک ائتمیشدی. قولو قاوالچی همیشه حربی پالتار گئیردی. ایندی بیر قـادین آکتیـور آختاریردیق. او بونو حس ائدن کیمی اؤز قیزینی تکلیف ائله‌دی. دوغـرودان دا بـو قیـزین چوخ گؤزل آکتیورلوق استعدادی وار ایدی. او اؤز رولونو طبیعی شـکیلده ایفـا ائـدیردی، بئله‌لیکله ایفاچیلار ساریدان نگرانچیلیغیمیز قالمادی. تاماشـانی اولـدوغو کیمـی یئرینـه یئتیرمک اوچون اورکئستر ده لازیم ایدی. حومـه‌نـین سـارایداری قولـو قـاوالچی قـاوال

چالماغی عهدسینه آلدی. قارمون و تار چالان دا تاپدیق. بونونلا بئله اوچ نفرلیک اورکئستر ده حاضرلاندی. ایندی اوشاقلار "کربلای قوباد" کومئدیالی اثری‌نین اوستونده ایشله‌مه‌یه باشلادیلار. هله حومه کومیته‌سینین مسئوللاری بو ایشین موفقیتله باشا چاتماسینا اینانمیردیلار. بونا باخمایاراق اونلارین منیمله ایشلری یوخ ایدی. بیر هفته‌دن سونرا آغای آهنگری نمایشنامه‌نین بدیعی جهتدن حاضر اولدو خبرینی منه یئتیردی. او گوندن باشلایاراق حومه عضولرینه جمعه گونونون آخشامی تاماشانین باشلانماسی باره‌ده خبر وئریلدی. بو تاماشایا دائیر اعلانلار یازیلدی. حومه‌نین قاپیسیندان آفیشالار آسیلدی. ساعات بئشدن بیلئط ساتیلماغا باشلادی. تاماشا سالونو ایکی قسمته آیریلمیشدی. صحنه قاباغی بیر تومان آرخا طرف بئش قیران. ساعات ی‌ئددی‌ده تاماشا باشلاناجاقدی. عضولرین چوخو بیر تومنلیک بیلئط آلیردیلار. ساعات یئددیده سالون دولموشدو. من و حومه مسئوللارینین هامیسی هیجان ایچینده ایدیک. تاماشانین اوغورلو، اوغورسوز اولماغی هله معلوم دئییلدی. ساعات ی‌ئددی تامامدا صحنه‌نین پرده‌سی چکیلدی. اوچ نفردن عبارت اولان موسیقی اورکئستری گؤروندو. پرده‌نین آچیلماسی ایله اورکئسترین چالماغی بیر اولدو. اورکئستر آذربایجانین مشهور ملی سرودلاریندان بیرینی چالیردی:

یوردوموزو یاشاداجاق آدیمیزلا سانیمیز

هندوستانین داغلاریندان اوجادیر هی ایمانیمیز.

سس سالونو بوروسه ده تاماشاچیلاردان سس چیخمیردی. اونلار بو سرودی چوخ ائشیتمیشدیلر، آمما بو حرارتله یوخ. سالون کیچیک اولدوغونا گؤره سرودون سسی دیوارلاری سؤکوب اطرافا یاییلماق ایسته‌ییردی. منیم گؤزلریم تاماشاچیلارین گؤزلرینه دیکیلمیشدی. تاماشانین ایلک تاثیرینی اونلارین گؤزلریندن اوخوماق ایسته‌ییردیم. تبریز شهر کومیته‌سینین تبلیغات مسئولو، حومه مسئوللاری قاباق سیرادا اوتورموشدولار. اونلارین باخیشلاریندان راضیلیق علامتی گؤرونوردو. بیر آزدان سونرا سرود قورتاردی. میرحسین صحنه‌یه چیخیب حسینقولونون "قزاقی" اویونونو اویناماسینی بیلدیردی. سالوندان آلقیش سسلری اوجالدی. اورکئستر قزاقی هاواسینی چالاندا، حسینقولو

صحنه‌نین کناریندان چرکزی پالتاردا صحنه‌یه آتیلدی. اونـون صـحنه‌یـه آتیلماسـی ایلـه اویناماغی بیر اولدو. او بـو اویناماقـدا چـوخ مـاهر ایـدی. آیـاقلارینی گؤرمـک اولمـوردو. حسینقولو نقلیّات قاراژینین سوروجولریندن بیری ایدی. اونون ماهر صـنعتکار اولـدوغونو منه دئمیشدیلر. هامی اونو تعریفله‌ییردی. بونا گؤره ده بیز اونـون صـحنه‌یـه چیخماسـینا راضی اولموشدوق. آمما من اونو تعریفـدن ده آرتیـق گـؤروردوم. اونـون اوینـادیغی ریـتم روسیا قازاقلارینین دوشمن اوستونه هجوملارینی ترنم ائدیردی. بئله‌لیکلـه حـسینقولو اؤز رقصینی قورتاردی. دوغرودان دا هامی اونـون اویونونـا حیـران قالمیـشدی. تاماشـاچیلار اونون تکرار صحنه‌یه قایتماغینی ایسته‌یه‌رک ال چالیردیلار. آممـا میرحـسین صـحنه‌یـه چیخاندا ساکت اولدولار. میرحسین برنامه‌نین ایکینجی قسمتینده دئدی:

- ایندی سیز ایکی نفر بوکسورون مبارزه‌سینه تاماشا ائده‌جکسینیز.

بو ایکی بوکسور ایکی قارداش ایدیلر. اونلار دا نقلیّات قاراژینین سـوروجولریندن ایـدیلر. بیرینین آدینا حسین بوکسور، بیرینه علی بوکسور دئییردیلر. بو ایکـی قارداشـی تبریـزده تانیمایان آز اولاردی. هر ایکیسی ائنلی کورکلی، دولو بدنلی جاوان ایدی. ایندی بو ایکـی بوکسور صحنه‌ده مبارزه ائدیردیلر. تبریز ورزشکارلاریندان کمال آدلـی بیـر جـاوان دا بـو مبارزه‌یه داورلیک ائدیردی. مبارزلرین اللرینـده بوکـسورلارا مخـصوص الجـک وار ایـدی. مبارزه باشلاندی. اونلارین بیری طرفین ضربه‌سیندن یئره ییخیلیردی. داور بـوردا حاضـر اولوب ساییردی. بیر، ایکی، اوچ... بو زامان او یئریندن قالخیب آغیر ضربه ائندیریردی. بـو ضربه سهوه‌ن داوره توخونوردو. داور یئره سریلیردی. نه ایسه اون دقیقه‌یه یـاخین طـول چکـن نمایـشدن تاماشـاچیلار گولوشـوردولر و اونـلاری تـشویق ائتمکـدن سـاری ال ووروردولار. بئله‌لیکله بو نمایش ده سونا یئتدی. میرحسین صحنه‌ده اعلان ائتدی:

ایندی نؤبه عاشیق حسین جاوانیندیر.

عاشیق حسین جاوان اؤز مشهور بالابان چالانی ایله صحنه‌یه وارد اولدو. آلقـیش سـالونو بورودو. عاشیق حسین جاوانی من اؤزوم دعـوت ائتمیـشدیم. اونـونلا شـاعرلر مجلـسینده تانیش اولموشدوق. من اونو دعوت ائدنده او دئدی:

- منیم جمعه گونو دعوتیم وار. بونا باخمایاراق اون بئش دقیقه سیزین حومـه‌نیـزده اولا بیله‌رم.

بئله‌لیکله عاشیق حسین ایندی صحنه‌ده ایدی. اونون صـدفلی سـازی، گـؤزل ملاحتلـی سسی هامینی اؤز یئرینده دوندورموشدو. اونو مشایعت ائده‌نین قارا ایلانا بنزر بالابانی‌نـین سسی تاماشاچیلاری سحرله‌میشدی. عاشیق حـسین جـاوان اؤز یـازدیغی شـعری سـازلا اوخویوردو. تبریزلیلرین عاشیق هاوالارینا علاقـه‌لـری حدینـدن آرتیقـدیر. بونـا گـؤره ده تاماشاچیلار آیری عالمده ایدیلر. عاشیق حسین بیر نئچه برنامه اجرا ائـدیب گئتـدی. بـو زامان صحنه‌نین پرده‌سی باغلاندی. بیر نئچه دقیقه‌دن سـونرا نمایـشنامه باشـلاناجاقدی. "کربلای قوباد" کومئدیاسی یوخاریدا قید ائتدیگیم کیمی آذربایجانین مشهور آهنگـسازی عزیر حاجی‌بکوون "مشهدی عباد" کومئدیاسینین اساسیندا یازیلمیشدی. بوردا دا کربلای قوباد پوللو بیر آدامدیر. اونون دؤره‌سینده فیرلانانلار اوندان پول چکمـک اوچـون هـر بیـر کله‌یه ال آتیرلار. یئنه اونلاردان بیری کربلای قوبـادی اوزاقـدان گـؤروب اونـو چـاغیریر. یادیمدا قالان بیر صـحنه‌نـی نقـل ایلـه‌ییـرم. اونـودا دئیـیم کـی، آشـاغیداکی دیـالوقلار موسیقیلی ریتم آساسیندا قورولموشدور:

- کبلای قوباد گل بری!
- باش اوسته، گؤز اوسته
- منه بیر سؤیله گؤروم کربلای قوباد قوباد
- نئچه دنه آروادین وار؟ (ایکی مرتبه)
- تکجه بیر دنه
- ائله بیر دنه؟
- بلی بیر دنه
- بس نئجه کربلاییسن (ایکی مرتبه)
- ایسته‌ییرسنمی سنه بیرجه دنه آرواد آلیم؟ اؤزو دؤلتلی اولا؟
- چوخلو پول اولا، دؤلت اولا؟
- آخ سنه قوربان بو قوباد- جان سنه قوربان بو قوباد

برنامه‌نین ایکینجی قسمتی همین کربلای قوباد ایله باشلاندی. کربلای قوباد نمایشنامه‌سی اجتماعی اولدوغونا گؤره تاماشاچیلاری دا اؤز آرخاسینجا چکیردی. سالونداکی تاماشاچیلار برنامه‌نی بؤیوک بیر اشتیاقلا قارشیلادیلار. منیم سئوینجیم حدیندن آرتیق ایدی. چونکی چکدیگیمیز زحمتلر هدره گئتمه‌میشدی. حومه‌ده گله‌جکده گؤره‌جگیمیز ایشلر باره‌سینده اینامیم آرتمیشدی. نمایشنامه باشلاناندا تبریز شهر کومیته‌سینین صدری میررحیم ولایی ده گلدی. او تامام برنامه‌لر قورتارانا کیمی اؤز یئرینده اوتوروب آخیرا کیمی برنامه‌لره باخری. باشقا تاماشاچیلار کیمی گؤزلرینی صحنه‌یه دیکمیشدی. آمما اونون قلبیندن نه‌لر کئچدیگینی کیم بیلیردی؟ نمایش اؤز حرکتینه داوام ائدیردی. بو حرکتین کومیک، گولملی قسمتلرینده تاماشاچیلارین شاققا چکیب گولمکلری ائشیدیلیردی. نهایت کربلای قوباد نمایشی سونا یئتدی. برنامه‌لرین آخیریندا یئنه موسیقی، رقص آواز وار ایدی. بو قسمتده خصوصی ایفاچیلاریمیز یوخ ایدی. ایندی ایفاچیلیق تاماشاچیلارین اؤز عهده‌سینه دوشوردو. میرحسین صحنه‌یه چیخیب سون برنامه‌نین هدفینی اعلان ائدنده، هامی بو برنامه‌نی آلقیشلادی. اورکئستر باشلاناندا تاماشاچیلاردان بیر نفر صحنه‌یه چیخدی. او "قایتاغی" اویناماغی سفارش وئردی. اورکئستر قایتاغی چالماغا باشلادی. اوینایان جاوان اولدوغونا گؤره باجاریقلا اوینایيردی. بیر آز سونرا ایکی نفر ده اونا قوشولدو. یاریم ساعات اوزانان سون برنامه آواز ایله قورتاردی. بئله‌لیکله ایلک آددیملاریمیزی موفقیتله آتدیق. بو هنری برنامه‌ده یوز تومن بیلئط ساتیلمیشدی. بو مبلغ او زامانلار چوخ پول ایدی.

ایکینجی دونیا محاربه‌سی قورتاراندان سونرا بوتون مالالارین قیمتلری آشاغی گلمیشدی. بو دا محتکرلره اعلان خطر ایدی. اونلار داها قیمتلرین باهالاشمایاجاغینی یقین ائدیب آنبارداکی مالالارینی یئنه بازارا تؤکموشدولر. آلیجیلار ایسه قیمتلرین داهادا آشاغی ائنمه‌سینی گؤزله‌دیکلری اوچون بازاردا روکود گؤرونوردو. قیمتینی الدن وئرن پول یئنه ده اؤز قیمتینی اله گتیرمکده ایدی. بیز نجارا بورجلو اولدوغوموز اوچون اونون طلبینی اؤده‌دیک و ایکی بؤیوک میز سفارش وئردیک. بو میزلرین هر بیرینین اوزونو ایکی مئتر ائنلری بیر مئتر اوتوز سانتی‌مئتیر ایدی. بو میزلر کتابخانانین قرائتخانه‌سی اوچون لازیم

ایدی. هله ایشلرین چوخو آرخادا ایدی. تئاتر برنامه‌سینی ادامه وئرملی ایدیک. بونـا گـؤره ده قارشیمیزا گلن جمعه‌نی گؤزله‌ییردیـک. سـعی اولونـوردو کـئچن برنامـه‌ده‌کـی اولان سهولر آرادان گؤتورولسون. رئژیسسورلوق وظیفه‌سینی عهده‌سینه گؤتورن آغای آهنگـری حدیندن آرتیق مسئولیت حسّ ائدیردی. او اولماسایدی بیز بو ایشه موفق اولا بیلمزدیک. بیرینجی نمایش حومه‌ده و حومه‌دن کنـار هیجـان عملـه گتیرمیـشدی. چـوخلارین بـو ایشدن خبرلری اولمادیغینا گؤره گیلئیلیک ائدیردیلر. بیز یقین ائدیردیک کی، ایکینجـی نمایشه یئریمیز دار اولاجاقدیر. بونونلا بئله حامی فعالیتـده ایـدی. میـررحیم ولایـی‌نـین الینه گیره‌وه دوشموشدو. او تبریزده هانسی بیر حومه‌یه گئدنده آلتینجی حومه‌نی ایره‌لـی سوروب دئیردی: گئدین ۶-نجی حومه‌یه باخین گؤرون اوردا نه ایشلر گؤروبلر.

اؤتن صحیفه‌لرده دئمیشدیم کی، منیم میربابا آدیندا دوغما عمیم واردیر. او بـاکی‌دا اون ایللیک اورتا مکتبی تامام ائتمیشدی. ایکی ایل ایدی تکنوکومدا اوخویوردو. عمـیم ائـولی ایدی اؤزو ده عیالوار. ایرانا گلندن سونرا منـیم کیمـی کنـدین یوخـاری طـرفینین قـوزو سوروسونو اوتاریردی. مـن تبریـزده اولانـدا او تهرانـدا آوارا سـرگردان ایـدی. ایـش تاپـا بیلمیردی. عمیم منه مکتوب یازیب اوردا قید ائتمیشدی، تبریزده اونا ایـش تاپیلـسا اونـا مکتوب یازیم. ایندی عمیم تبریزده ایدی. هر جور اولسا اونا ایـش تاپمالیـدیم. او زامـانلار ائشیتمیشدیم کی، تبریز نظمییه‌سی آتلی پلیس دسته‌سـی تـشکیل وئرمـک ایـسته‌ییـر. عمیمله برابر نظمییه‌نین رییسی آغای کاویـانین دفترینـه گئتـدیک. مـن احـوالاتی اونـا دانیشیب دئدیم:

– عمیم ساوادلی و مکتب قورتارمیش باجاریقلی بیر آدامدیر.

آغای کاویان بیزیم اونون دفترینه گئتمه‌یگیمیزین علتین بیلمیشدی:

– بو دوغرودور کی، بیز آتلی پلیس دسته‌سی تـشکیل وئرمـک ایـسته‌ییریـک، آممـا بـو شرطله‌کی، اؤزلرینین آتلاری اولسون. بونا گؤره بیز آت آلمـاق فیکرینـه دوشـدوک. آممـا یاخشی آت تبریزده چوخ باهـا ایـدی و آت آلماغـا امکـانیمیز اولمـادی. یئنـه کاویـانین دفترینه گئتملی اولدوق. او بو دفعه دئدی:

– سنین عمینه آیری بیر ایش نظرده توتموشام. آمما بو ایش تبریزده یوخ قاراداغدا کلئیبرده‌دیر.

نه ایسه عمیم کلئیبرده رییس تامینات وظیفه‌سینه تعیین اولوب اوچ گوندن سونرا یولا دوشدو.

آذربایجاندا امن آممانلیق و فراوانلیق حؤکم سوروردو. ملی حؤکومتین بختیندن اکینچیلرین زحمتی هدره گئتمه‌میشدی. ایلین خوش، یاغیشین بول اولماسیندان کندلیلر گؤتوردوکلری محصولو یئربه‌یئر ائده بیلمیردیلر. اونلار اؤز روزیلریندن آرتیغینی دؤلته ساتیردیلار. ملی حؤکومت کندلیلردن آلینان تاخیلدان اؤترو فرقه‌چیلری سفر بر ائدیب اطراف ماحاللارا یوللاییردی. بو مهم مسئله اولدوغونا گؤره ملی حؤکومتین برنامه‌سینده قرار توتموشدو. چونکی شهرلرده چؤرکچیلره لازیم اولان تاخیلی تأمین ائتمک لازیم ایدی. عصرلر بویو آذربایجانین تاخیل و تام کند محصولاتی تهرانا حمل اولونوردو. ایلک دفعه اولاراق آذربایجانین کند محصولاتی اؤز ائوینده قالیردی. بو دا تامام اهالینین سئوینجینه باعث اولموشدو. سهند داغینین قوزئیینده یئرله‌شن "قیرخ بولاقلارین" سولاری آرتمیشدی. سارابی، اردبیلی، مشکین شهری، اهری، آلان‌بیراغوش ماحالینی اؤز بالالاری کیمی اطرافینا آلان آنامیز ساوالان داغی باشینین اوستونده‌کی آغلی، قارالی بولودلاردان امدیگی سودو، اؤز بالالارینا سخاوتله تقدیم ائدیردی. ساوالان دئدیم، داغلاریمیزین داغی اولان بو داغ اورمیا گؤلونده‌کی یئنیلیکلری مشتولوق پیغامی کیمی خزره یئتیرنده او دا باشینین اوستونده‌کی بولودلارین گؤز یاشلارینی اؤز اطرافینا نثار ائدیردی. آستارادان سالماسا، ماکودان زنگانا اوزانان یوللار آذربایجانین قلبی اولان تبریزده بیرله‌شیب، اوردان کیچیک قان دامارلاری وسیله‌سیله وطنیمیزین هر طرفینه یاییلماقدا ایدی. ایرانین قانون اساسیندا قید اولان، هئچ بیر زامان حیات اوزو گؤرمه‌ین "انجمنهای آیالتی و ولایتی" ایندی ایلک دفعه اولاراق آذربایجاندا حقیقت اوزو گؤرموشدو. آذربایجانین گئجه‌لری آیلی، اولدوزلو، گوندوزلری ایسه شفاف بولاق کیمی قاینایییردی. تهراندا سلطنتین قان چاناغینا تکیه وئرن، چیگینلرینده "ماردوش" ضحّاکین پاقونلارینی داشییان شاه و اونون دؤلت باشچیسی حیله‌گر قوام ایلان کیمی قیوریلماقدا

ایدیلر. آذربایجانین گؤیلرینده پاریلدایان آل شفقلر بیچاق کیمی اونلارین گؤزلرینه سانجیلیری. هله گله‌جکده نه‌لر باش وئره‌جه‌گینی هئچ کیم بیلمیردی. فعلا آذربایجان بؤیوک آددیملارلا ایره‌لی گئدیردی.

ایییرمی بیر آذر قیامیندا اؤزوندن فداکارلیق گؤسترمه‌سینه و ملی حؤکومتین قورولماسیندا ائتدیگی خدمتلرینه گؤره ملی تئاتر صحنه‌سینده بؤیوک ییغینجاق وار ایدی. بو ییغینجاقدا اونلارا ایییرمی بیر آذر مئدالی وئریله‌جکدی. آغای پیشه‌وری باشدا اولماقلا بوتون دؤلت و فرقه مسئوللاری گلمیشدیلر. ییغینجاق آغای پیشه‌ورینین نطقی ایله باشلاندی. اونون صحبتینین اساسینی آذربایجان ایله تهران آراسیندا گئدن دانیشیقلار تشکیل ائدیردی. او دئییردی:

"تهران دؤلتینین بیزه قارشی آپاردیغی سیاسته باخمایاراق، توتدوغوموز یول ایله گئده‌جه‌ییک. چونکی توتدوغوموز یول قانونی و مقدسدیر."

ایییرمی بیر آذر مئدالی وئریلن گون تشکیل اولان بو ییغینجاق اؤز تاریخی اعتبارینا گؤره بؤیوک اهمییته مالیک ایدی. خصوصاً آغای پیشه‌ورینین و فرقه مسئوللارینین اشتراکی بونو ثابت ائدیردی. بو ییغینجاقدا یوزلرله ایییرمی بیر آذر مئدالی ایله تلطیف ائدیلدی. بو مئدال بیر ایللیک دؤرده بیرینجی و آخرینجی مدال ایدی. من ایندی ده جسارتله دئیه بیله‌رم کی، بو مئدال ایله تلطیف اولانلار ایندی ده او مئدالی اؤزلری ایله ساخلاییرلار. او گوندن سونرا تبریز خیابانلاریندا سینه‌سی مئداللی آداملارا چوخ راست گلمک اولوردو. اونلار سینه‌لرینی قاباغا وئره‌رک فخر ایله آددیملاییردیلار. ایییرمی بیر آذر مئدالی فقط تبریزه عاید دئییل، بوتون آذربایجاندا ملی حؤکومتین قورولماسیندا فعال اشتراک ائدنلره حصر اولونموشدو. فدائی دسته‌لرینده خدمت ائدنلر و اونلارین باشچیلاری ایییرمی بیر آذر مئدالی تلطیفینده هامیدان ایرَلیده گئدیردیلر. چونکی ملی حؤکومت فدائیلرین قدرتیندن وجودا گلمیشدی. حومه‌ده ایشلر اؤز قایداسیندا گئدیردی. آکتیورلار دسته‌سینین کئچن هفته صحنه‌یه قویدوغو تاماشانین سسی هر طرفه یاییلمیشدی. حومه عضولرینین چوخو تاماشایا گله بیلمه‌دیکلری اوچون تأسف ائدیردیلر. معلوم اولدوغونا گؤره قارشیمیزداکی جمعه گونوندکی نمایش بوندان آرتیق قارشیلاناجاقدی.

آکتیورلار دسته‌سی سعی ائدیردی بیرینجی نمایشده‌کی سهولر داها تکرار اولماسین. الده اولونان تجربه‌یه گؤره نمایشلری بوندان دا آرتیق کیفیّتله وئرمک اولاردی. کونسئرتده ده‌ییشیکلر عمله گلملی ایدی. باشقا صنعتکارلار جلب اولماقلا برنامه‌لرده رنگارنگلیک یاراتماق نظرده توتولموشدو. نهایت جمعه گونو اؤز قدملری ایله حومه‌نی یئنه ایشیقلاندیردی. حومه‌نین قاپیسیندا یانان چیراقلار، آسیلان آفیشالار جاماعاتین بورا توپلانماسینا سبب اولموشدو. عضولر بیلئط آلیب یوخاری چیخماقدا ایدیلر. ساعات یئددی تامامدا سالون یئنه دولموشدو. تبریزین باشقا حومه‌لریندن گلنلر وار ایدی. ماراقلی بوراسی ایدی کی، باشقا حومه‌لردن اوچ نفر تبلیغات مسئوللاری دا گلمیشدی. بو دفعه اؤزوم تبریزین ملی تئاترینا مراجعه ائدیب آکتیورلارا لازیم اولان ساققال، بوغ، و کربلای قوباد اوچون مخصوص پالتارلاری آغای صمد صباحیدن بورج آلدیم. ایکینجی تاماشا اوّلکیندن داها دا طمطراقلی کئچدی. بو دفعه دئمک اولار کی، صحنه‌میز پروفئسسیونال خصوصیّتی داشی‌ییردی. کربلای قوباد رولونو قهرمانی اوینایییردی. او بو دفعه اوزون ساققالی ایله صحنه‌یه چیخاندا اونون کومیک حرکتلری تاماشاچیلارین گولوشونه سبب اولوردو. کونسئرت ایفاچیلاریندا دا ده‌ییشیکلیک عمله گلمیشدی. بیر کامانچا چالان دا اضافه اولموشدو. بئله‌لیکله ایکینجی نمایشنامه ده موفقیّتله قورتاردی. بیلئطلر دئمک اولار کی، بیر تومندن آشاغی ساتیلمادی. عضولر اؤزلری بئش قیران عوضینه بیر تومن وئریردیلر. بو دفعه حومه‌نین خیرینه ساتیلان بیلئطلر یوز تومندن آرتیق اولدو. حومه‌نین کتابخاناسیندان اؤترو وئریلن میز سفارشی حاضر اولموشدو. حومه‌نین اداره هیئتی اجلاسیندا معلوم اولدوغو کیمی هامی خوشحال ایدی. حومه صدری عنایت احمدزاده هامیدان چوخ سئوینیردی. من بو اجلاسدا یئنه بیر تکلیف ائدیب دئدیم:

– بیز بو حومه‌ده ایکی دفعه تاماشا وئرمیشیک، هر ایکیسینده ده اؤز عضولریمیزی دعوت ائتمیشیک. دقت ائتسه‌یدینیز تاماشا گونو عضو اولمایانلار حومه‌نین قاباغینا ییغیشیب حسرت‌له حومه‌یه باخیردیلار. بیز غیر عضولری ده حومه‌یه جلب ائتمک و اونلارین دا بو تاماشادا اشتراک ائتمه‌لری اوچون شرائط یاراتمالی‌ییق. شرایطی ده بو

اولمالیدیر: عضولره تاپشیراق کی، اونلار فرقه‌یه عضو اولمایان قونوم-قونشولاریندان دا بـو تاماشایا دعوت ائده بیلرلر. او گونه قدر آلتینجی حومه تبریز حومه‌لرینین ایچینـده عـادی بیر حومه ایدی. آمما دؤردونجو و بئشینجی حومه ایره‌لیده گئدیردی. تبریـزین جنوبونـدا لاله آدلی بیر کند وار ایدی. بو کنـدده بیـر حـوزه تـشکیل اولموشـدو. باشـقا حومـه‌نـین ترکیبینده ایدی. ایندی لاله کندینده اولان حوزه‌نی‌ده آلتینجی حومه‌یه وئردیلر...

دیواردان آسدیغیمیز فعال و غیرفعـال لؤحـه‌سـی اؤز ایـشینه داوام ائـدیردی. بـو لؤحـه هفته‌ده بیر دفعه عوض اولوردو. تبریز واغزالیندا معلوم اولدوغو کیمی ایکی حـوزه‌میـز وار ایدی. بو حوزه‌لرین هـر بیـرینین اؤز صـدری اولـسا.دا بـونلارین مـسئولیّتی بیـر نفـرین عهده‌سینه قویولموشدو. بو بیر نفر (آدی یادیمدا دئییل) راه‌آهن واغزالینین عالی رتبـه‌لـی و یاشلی ایشچی‌لریندن ایدی و ستارخانین سیلاحداشـلایندان سـاییلیردی. حومـه‌ده یـا تبریز شهر کومیته‌سینده اونا چوخ احترام قاییل ایدیلر. بـو محتـرم آغـا اوچ هفتـه ایـدی حومه‌یه آددیم قویمامیشدی. هفته‌نین اول گونو لؤحه‌ده‌کی آدلاری عـوض ائدنـده اونـون آدینـی لؤحـه‌نـین قـارا قـسمتینده یعنـی غیرفعـاللارین سیراسـیندا یـازدیردیم. حومـه مسئوللاری تعجبله منه باخیردیلار. حتی بیر نفر اونـون آدینـین لؤحـه‌دن پوزولماسـینی مصلحت گؤردو. من ایسه اونون جاوابیندا دئدیم:

- بیزده هامی بیر حقوقا مالکدیر.

ستارخانین سیلاحداشی اولان نئچه گوندن سونرا حومه‌یه گلـدی. او اؤز آدینـی لؤحـه‌ده گؤرن کیمی احوالی پـوزولان کیمـی اولموشـدو. حومـه صـدرینین اوتاغینـا وارد اولـوب اوتورموشدو. هئچ کیم ایله بو باره‌ده دانیشمیردی. حومه صدری اونا بیلدیرمیـشدی کـی، اونلارین هئچ بیرینین بو بـاره‌ده گنـاه‌لاری یوخـدور. بـو فقـط تبلیغـات مـسئولونون اوز سلیقه‌سیدیر. او جاواب وئره‌رک دئمیشدی:

- بوردا تبلیغات مسئولونون دا گناهی یوخدور. گناه منیم اؤزومده‌دیـر. مـن تهرانـا سـفر ائتمیشدیم. بو سفردن قاباق حومه‌یه خبر وئرملییدیم.

من حومه صدرینین اوتاغینا وارد اولاندا اونو گـؤروب سـالام وئریـب الینـی سـیخدیم. او گولومسه‌یه‌رک منه دئدی:

– سندن هئچ گیلایم یوخدور. سن اؤز وظیفه‌نی انجام وئریبسن. من اؤز گناهیمی بوینوما آلاراق سندن خواهش ائدیرم قوجالیغیمی نظره آلاراق منیم آدیمی او قارا لؤحه‌دن پوزون. یوخسا بیر دقیقه ده بوردا اوتورا بیلمرم.

من در حال آیاغا دوروب اونون آدینی او قارا لؤحه‌دن سیلدیم. ستارخانین سیلاحداشی اولان بو آغا سونرالار ثمره‌لی فعالیّته باشلادی. اوچ هفته‌لیک غیبت ائتدیگی زامانین تامام گزارشلرینی حومه‌یه تقدیم ائتدی. اونون مسئولو اولدوغو حوزه‌لر باشقا حوزه‌لرین ایچینده آد قازاندی. گلن هفته‌لرین بیرینده اونون آدی قیرمیزی لؤحه‌یه یازیلدی.

کتابخانایا سفارش وئریلن میزلر حاضر اولموشدو. تشکیلات مسئولو، مالی مسئول و من لازیم اولان شئیلری آلماق اوچون بازارا گئتدیک. بیرینجی آلدیغیمیز شئی میزلرین اوستونه لازیم اولان اؤرتوک ایدی. اوزونلوغو بئش مئتیریاریم ائنی بیرمئترآلتمیش سانتیمئتیر اولان بو اؤرتوک یاشیل ماهوتدان ایدی. ایکی میزین اوستونو اؤرته بیلردی. "لورنز" مارکالی بؤیوک بیر رادیو آلدیق. حومه‌نین بزگی هم ده کتابخانانین یاراشیغی اولا بیلردی. هله‌لیک ده اولسا شاهمات، دومینو، تخته‌نرد، و باشقا تفریح اوچون لازیم اولان شئیلری آلیب حومه‌یه گتیردیک. حومه‌ده اولان بوتون عضولر بیزی آلقیشلادیلار. حومه‌ده بؤیوک بیر بایرام وارمیش کیمی هامی سئوینیردی. هامینی هر شئیدن قاباق رادیو مارقلاندیریردی. آخی او زامانلار فقط اعیانلارین ائولرینده رادیو تاپماق اولاردی. آلتمیش فاییز ائولرده رادیودان اثر یوخ ایدی. رادیودان خبرلره قولاق آسماق ایسته‌یه‌نلر قهوه‌خانالارا گئتمه‌لی اولوردولار. او زامانلار تبریزین ستارخان خیابانیندا اولان قهوه‌خانالاردا بئله رادیولار وار ایدی. ائولرینده رادیوسو اولمایانلار بو رادیولاردان وئریلن خبرلره یا دا اوخونان تصنیفلره حسرتله قولاق آسیردیلار. ایندی حومه‌یه آلدیغیمیز رادیو بؤیوک نعمت حساب اولوردو. تشکیلات مسئولو انور مسگرزاده‌نین بیرینجی ایشی امتحان ائتمک اوچون رادیونو برقه وصل ائتدی. بیر آزدان تهراندان قمرخانیمین گؤزل اوخودوغو بیر تصنیف ائشیدیلدی. هامی هیجانا گلمیشدی. بو ایلک رادیو سسی ایدی، تبریز حومه‌لرینده اوجالیردی. اوشاقلار رادیونون کانالینی عوض ائتدیلر. آه، بو دا سارا قدیمووانین جاوانلیق سسی ایدی. اونون سسی دوغمالیقدان خبر وئریردی. آذربایجان

موغامینین اساسیندا قورولموش بو اوخوماقلار انسان روحونون درینلیکلرینه ائنیـر و اونـو کؤوره‌لدیردی. بازاردان آلدیغیمیز یاشیل ماهوت پارچا میزلرین اوستونده اؤز اندازه‌سـینده دوزگون ایدی. بؤیوک سالونون یاراشـیغینی آرتیریـردی. ائرتـه‌سـی گـون حومـه‌ده اداره هیئتی‌نین اجلاسی وار ایدی. بو اجلاسدا یئنه ده حومه‌ده یارانـان کتابخانـا بـاره‌سـینده صحبتلر اولدو و بو ایشین آخیرا کیمی ادامه تاپماسـینا تـصمیم توتولـدو. حومـه صـدری آغای عنایت احمدزاده دئدی:

- بو معلومـدورکی، کتابـسیز کتابخانـا اولمـاز. کتـابلارین تـأمینی بـاره‌سـینده تـدبیرلر لازیمدیر. بو باره‌ده منیم تکلیفیم وار. او دا بوندان عبارتدیر کی، بیز فرقـه مـسئولاریندان حومه‌یه دعوت ائدک. کتاب مسئله‌سینی اونلارلا اورتایا قویوب بـو کتابخانایـا لازیـم اولان کتابلاری الده ائتمک اوچون اونلاردان کؤمک ایسته‌یک.

بو فیکرین دوزگون اولـدوغونو اداره هیئتـی تـصدیق ایلـه‌دی و بـو کتابخانایـا آد لازیـم اولدوغو اوچون مناسب آد تاپماق لازیم گلدی. من آذربایجانین مشهور پئداقوقو رشدیه‌نی تکلیف ائتدیم. بئله‌لیکله اداره هیئتی بو آد مسئله‌سیله راضیلیق ائتدی. اجلاسین سـونوندا حومه صدری بو گونکو قرارلاری شهر کومیته‌سینین سرانجامینا وئره‌جه گینی بیلدیره‌رک علاوه ائتدی:

- "رشدیه" نه اینکی آذربایجانین، حتی بوتون ایرانین مدنیّت خادملریندن بیری ایـدی. او ایلک دفعه اولاراق ایراندا اصـول جدیـد مکتبنـین پایـه‌سـینی قویموشـدو. اؤزو ده معلـم اولدوغو اوچون اوشاقلارین تعلیم تربیه‌سینده بؤیوک خدمتلری وار ایدی.

اونون شکلینی بؤیوتدوروب یاراشـیقلی بیـر قابـا توتـدوروب حاضـر ائلـه‌دیـک. کتابخانـا سالونونون یوخاری باشیندا کیچیـک بیـر میـزین اوسـتونده‌کـی رادیونـون یوخاریـسیندا رشدیه‌نین شکلینی آسدیق. اوستونده ده بئله بیر یازی قرار وئردیک:

"آلتینجی حومه‌نین رشدیه آدینا کتابخانا اوجاغی"

حومه‌یه هدیه اولاجاق کتابلارا مناسب رف لازیم ایدی. حومـه‌نـین نجـاری انـدازه‌سـین گؤتوروب ایشه باشلادی. آخشام چاغی آغای ولایی حومه‌یه گلمیشدی. اداره هیئتـی‌نـین قبول ائتدیگی قرارلاری اونونلا آرایا قویدوق. ولایی دئدی:

- گؤزل فیکردیر. سیز تامام ایشلری آماده ائدین. حومه‌یه دعـوت اولان قونـاقلاری شـهر کومیته‌سی نظاما سالار.

بئله‌لیکله بیزیم ایشیمیز بیر آز دا آسان اولدو.

جمعه گونلری مرتب اولاراق حومـه‌ده تئـاتر دسـته‌سـینین تاماشـالاری داوام ائـدیردی. تاماشاچیلارین سـایی گونـدن گونـه آرتیـردی. غیـر فرقـه‌چیلـر ده یاخینـدان اشـتراک ائدیردیلر. آکتیورلارین تجربه‌لری آرتدیقجا تاماشالار اؤز حقیقی چهره‌سینی تـاپیردی. بـو تاماشادان عاید اولان پوللار مـادّی جهتـدن بیـزی تـأمین ائـدیردی. آخـشام چـاغیلاری حوزه‌لرین اجلاسلاری قورتاراندان سونرا عضولرین بعضیلری حومه‌ده قالیـب کتـاب‌خانـادا اولان شاهمات، تخته‌نرد یا دومینو اویناماغا مشغول اولوردولار. کتابخانا آمـاده اولماسـا دا تبریزین گونده‌لیک قزئتلریندن استفاده ائدیب مطالعه‌یه مشغول اولـوردولار. رادیونـون دا اؤزونه مخصوص هوسکارلاری وار ایدی. حومه یاواش-یـاواش سیاسـی مـسئله‌لرلـه برابـر مدنی عالمه ده آددیم قویماقدا ایدی. عضولر حومه‌نی اؤز ائولری کیمی حساب ائـدیردیلر. اونلارا هئچ بیـر محـدودیت یـوخ ایـدی. نقلیّـات قـاراژینین سـوروجولری قهـووه‌خانـالار کونجوندن آیریلیب اؤز بوش واختلارینی حومه‌نین کتابخانا سالونوندا کئچیریردیلر. اونـلار بعضی واختلار سیاسی مسئله بـاره‌سـینده قیـزغین بحثـه وارد اولـوردولار. بیـر مؤضـوع باره‌سینده نتیجه آلا بیلمه‌یه‌نـده حومـه مـسئوللارینا مراجعـه ائـدیردیلر. بـو دا اونلاریـن سیاسی معلومـاتلارینین یوخـاری گئتمـه‌سـینه سـبب اولـوردو. بونـدان قابـاق حومـه‌ده حوزه‌لرین اجلاسی قورتاراندان سونرا عـضولرین هامیـسی داغیلیـب ائولرینـه گئـدیردیلر. اینـدی ایـسه نمایـشلر باشـلاناندان بـو طرفـه حومـه اونـلارا بؤیـوک مـدنیّت اوجاغینـا چئوریلمیشدی. حتی شهر کومیته‌سینین مسئوللاری، ایشچیلری باشقا حومه‌لـرین عـضو یا مسئوللاریندان کؤنوللری شاهمات اویناماق ایسته‌سه‌یدی، آلتینجی حومه‌یه گلیردیلـر. چونکی او زامانلار تبریزده ائله بیر کلوپ یوخ ایدی. نهایت حومـه‌میـز حومـه‌لـر ایچینـده حومه اولوردو.

تبریزین سرو آغاجلاری هله یام- یاشیل ایدی. سهندین قـارلی باشـیندان اسـن کـولکلر آدامین روحونـو اوخـشاییردی. شـهرین اطرافینـداکی ایـده‌لیکلـرین عطـری هـر طرفـی

بوروموشدو. هـر چنـار باشـیندا یـووا سـالان یئرلـی قوشـلارین نواسـی اوغورلـو بـشریت سیمفونیاسینی ترنم ائتمکده ایدی. تبریزین باشی اوستوندن اؤتن دورنالار آزادلیق نامینه اؤزللیکلرینی بو قوجامان شهره نثار ائدیردیلر. عینالی داغی بیر مـورخ کیمـی اؤز بالاسـی اولان بو قهرمان شهرین دفعه‌لرله پروازلاندیغین و قانسیز اووچولارین آمانسیز اوخـو ایلـه یارالاندیغین تاریخ دفترینه یازماقدا ایدی:

یئنه تازه‌لندی کؤهنه دردلریم،
شاعرین دوشوبدور یادینا تبریز.
هر سؤز باغچاسیندان بیر چیچک دریب،
بو شعری باغلادیم آدینا تبریز.

ایندی ستارخانلارین، باغیرخانلارین، حیـدر عـم‌اوغلـولارین، علـی مـسیولارین، حـسین باغبانلارین، شیخ خیابانیلرین یاریمچیق قالان قیاملارینین سکانینی ائل اوغلو پیـشه‌وری اؤز الینه آلمیـشدی. تبریـزین قلبـی دؤیونـوردو. دونیـا خـالقلاری گـؤزلرینی بـو شـهره دیکمیشدی. اونلار بیلیردیلر کی، تبریزین کؤهلن آتـی شـاهه قالخانـدا هـئچ بیـر قـدرت اونون قابـاغینی آلا بیلمـز. او دؤرد نـالا چـاپیردی. بئلـه بیـر زامانـدا آلتینجـی حومـه‌ده حاضرلیق ایشلری گئدیردی. کتابخانانین دیوارلاری او گوندن شـعارلارلا بزنمکـده ایـدی. حومه‌نین داخلی، خارجی منظره‌سینده تغییرات وجوده گلمیشدی. شهر کومیتـه‌سـیندن وئریلن خبره گؤره ائرته‌سی گون ییغینجاق تـشکیل تاپاجـاق و دعـوت اولونـان قونـاقلار حومه‌ده حاضر اولاجاقدیلار. کتابخانانین یارانماسی بو ییغینجاقـدان آسـیلی قالمیـشدی. حومه صدری هامیدان آرتیق هوسله چالیشیردی. هـر شـئیین اؤز یئرینـده اولماسـیندان اؤترو دسـتورلار وئریـردی. قونـاقلاری لایقینجـه قارشـیلاماق اوچـون شـیرینی و مئیـوه واجبدن ساییلیردی. ائرته‌سی گون سحر بازارا گئـدیب مئیـوه و شـیرینی تهیـه ائتـدیک. بئله‌لیکله قوناقلارین گلمه‌سینی گؤزله‌مگه باشلادیق. هر شئی اؤز یئرینده ایـدی. مـن بـو ییغینجاقدا صحبت ائده‌جه‌ییم سؤزلری یازیب آمـاده ائتمیـشدیم. گـون اورتـادان سـونرا شیرینی، مئیوه‌لر میزین اوستونه دوزولدو. قوناقلار ساعات آلتیدا حومه‌ده ایدیلر. حومه‌یـه ایلک آددیم قویانلاردان تبریز شهر کومیته‌سینین صدری میررحیم جادنیکو و تـشکیلات

مسئولو علی‌زاده ایدی. اونلارین نظرینی هر شئیدن قاباق دیـوارلارا نـصب اولان شـعارلار جلب ائتمیشدی. میررحیم ولایی‌نین گؤزلری بیر شعارا دیکیلی قالمیشدی. او منه باخـا-باخا دیوارداکی شعاری گؤستریب دئدی:

- بو شعار ندیر؟ "یاشاسین اراده‌میزی تمثیل ائدن ملی قوشونوموز"

او بو شعاری اوخویوب علاوه ائتدی:

- شعار اؤز دیلیمیزده آیدین و هـامینین باشـا دوشـه‌جـه‌یـی کیمـی یازیلـسین. بـوردا "تمثیل" کلمه‌سی ندیر؟. بو کلمه‌نی کیم باشا دوشه‌جک. ائله بیر زاماندا کی، خـالقیمیزین سکسن فایزی ساوادسیزدیر. سیز یاخشی اولاردی کی، تمثیل سؤزونون عوضینه یـارادان، یاخود، مؤحکمله‌دن سؤزلریندن استفاده ائده‌یدینیز.

میررحیم ولایی‌نین بو تنقیدی انکار اولونماز ایدی. اونـون فیکـری منـیم اؤز فیکـریم‌لـه دوزگون گلیردی. آمما یازدیغیمیز بو شعار تصویب اولموش شعارلاردان ایـدی. بـو سـؤزو ولایی‌یه دئینده او جاواب وئردی:

- آخی او شعارلاری تصویب ائدنلرین اؤزلری ده اؤز آنا دیللرینی بیلمیرلر. چـونکی بیـزیم ایندیه قدر آنا دیلیمیـزده مکتبمیـز اولمامیـشدیر. بیـزیم اینـدیکی قیـامیمیز دا ائلـه بـو نؤقصانلاری آرادان بیر دفعه‌لیک آپارماقدان اؤترو یارانمیشدیر.

بو زاماندا حومه‌نین پیلله‌لریندن قوناقلارین آیـاق سـسلری ائـشیدیلدی. بیـز قونـاقلارین استقبالینا چیخدیق. قوناقلارین آردی کـسیلمیردی. اونـلار کتابخانـا سـالونونا وارد اولان کیمی ایلک نظرلریمی جلب ائـدن یوخـاری باشـدا آسـیلان کتابخانـا لؤحـه‌سـی ایـدی. رشدیه‌نین بؤیودولموش شکلی بو اوجاغا زینت وئریردی. چاغیریلان قونـاقلارین ایچینـده اؤز کتابخانالاری ایله مشهور اولان شخصیتلر ده وار ایدی. سالون دولموشـدو. چـاغیریلان قوناقلارین هامیسی گلمیشدی. بو آندا حومه‌نین صدری منی کنارا چکیب دئدی:

- مصلحت اولسا قوناقلارا خوش گلدین دئمـک و اجلاسـین آچیلماسـی منـیم عهدمـده اولسون.

من جاوابیندا:

- چوخ دا گؤزل اولار. بیر دفعه‌لیک اجلاسین اداره اولونماسی دا سیزین اختیارینیزدا اولسون.

بئله‌لیکله احمدزاده ییغینجاغی آچیق اعلان ائدیب اونلارا خوش گلیبسینیز دئییب خیر ایشلرده قاباق سیرالاردا آددیم آتماقلارینی آرزولادی. بیر نئچه کلمه ده کتاب، کتابخانا باره‌سینده و اونون اهمیتیندن دانیشیب سؤزو منه وئردی. ییغینجاقدا اولانلارین هامیسی عالی ساوادلی آداملار ایدیلر. اونلارین ایچینده وزیر معاونلری ده وار ایدی. اونلارین قارشیسیندا دانیشیب اؤز مقصدیمی چاتدیرماق اوچون بیر هفته قاباقدان حاضرلیق آپارمیشدیم. تامام دوشونوب مصلحت بیلدیگیم صحبتلری قید ائتمیشدیم. ایندی او زاماندان أللی ایلدن آرتیق کئچیبدور. اونلاری دقیق شکیلده دئیه بیلمه‌سم ده صحبتلریم هانسی جریانلارین اطرافیندا گئتدیکلری باره‌ده یازا بیله‌رم. اول ملی حؤکومتین بیر ایل عرضینده گؤردویو ایشلر باره‌سینده ایضاحات وئریم. ایلک دفعه اولاراق تبریزده دانشگاهین آچیلماسیندان مکتبلریمیزده آنا دیلینده گئدن تحصیلدن و بوندان اؤترو ده لازیم اولان درس کتابلاریندان، ملی تئاتردان فیلارمونیادان، فهله‌لر سندیکالاریندان، تبریز رادیوسوندان، ملی موزئیدن، کوچه‌لرین آسفالت اولماسیندان، شاعرلر جمعیتینین تشکیلیندن و سایر نائیلیتلردن دانیشیب، علاوه ائتدیم:

"قیسا مدتده بو ایشلر گؤرولسه ده کؤره‌جه‌گیمیز ایشلر هله قاباقدادیر. بیز عمومی حالدا کتاب و کتابخانا باره‌سینده چوخ آز ایشلر گؤرموشوک. بیر خالقین مدنیتیندن صحبت گئدیرسه، اونون کتابخاناسیندان، کتاب اوخویانلاریندان دا صحبت گئتمه‌لیدیر. ایرانین و عینی حالدا آذربایجانین بؤیوک شهرلرینده کتابخانا یا خود کتاب ماغازالاری حدیندن آرتیق آزدیر. عوضینده ایسه تریاک یا شیره چکیلن قهوه‌خانالارین سایی حدیندن آرتیق‌دیر. بئله زاماندا ملی حؤکومت بو فسادخانالارین کؤکونو قوروتموش‌دور. ایندی بونلارین یئرینده مدنیّت اوجاقلارینی یاراتماق لازیمدیر. بیز بو مدنی اوجاقلارین بیرینی آلتینجی حومه‌ده تشکیل وئرمیشیک. حومه سیاسی تشکیلات اولسا دا اونون کناریندا بئله مدنی اوجاقلارین اولماسی داها الوئریشلی اولور. تشکیل وئردیگیمیز اوجاق رشدیه آدلی بیر کتابخانادیر. آمما کتابی اولمایان کتابخانایا، کتابخانا دئمک اولارمی؟ البتّه

دئمک اولماز. ایندی بیز بو اوجاغی حقیقی بیر کتابخانایا دؤندرمک اوچون بیزه کتاب لازیم اولدوغونو اعلان ائدیریک. بو کتابلاری اله گتیرمک بیزه چتین اولدوغو اوچون سیزین کیمی دوستلاردان کؤمک ایسته‌ییریک. سیز اؤزونوز اهل کتاب اولدوغونوزا گؤره کتابسیزلیق دردینی یاخشی بیلیرسیز. بونو نظره آلیب اؤز یاردیم الینیزی بیزه طرف اوزادین".

سونرا سؤز آغای میررحیم ولایی‌یه وئریلدی. اونون دا سؤزلری کتاب و کتابخانا باره‌سینده ایدی. او دییردی:

"آلتینجی حومه‌ده تشکیل اولونان بو کتابخانا تبریز حومه‌لرینین ایچینده بیرینجی آددیمدیر. امیدواریق بئله خیرخواه ایشلر آذربایجانین هر گوشه‌سینده گؤرولسون. بلکه ده خالقیمیز عصرلر بویو چکدیکلری ساوادسیزلیق دردینی اونوتدو. بلکه ده دونیانین باشقا خالقلاری کیمی آد، سان صاحبی اولدو".

سونرا قوناقلاردان یئتمیشه یاخین یاشی اولان بیر نفر سؤزه باشلاییب دئدی:

"من یئددی یاشیمدان کتاب هوسکاری‌یام. کتابلا یاتیب کتابلا اویانمیشام. ایندی منده اولان جهتلرین دئمک اولار کی، هامیسینی اوخودوغوم کتابلارا بورجلویام. هله اوشاقدان آتامین گونده‌لیک منه وئردیگیی جیب خرجینی کتابا خرجله‌یه‌ردیم. ایندی اؤزومه لایق کتابخانام واردیر. بو دا معلومدور کی، من اؤلندن سونرا بو کتابلاردان خالقیمیز استفاده ائتملیدیر. چوخ خوشحالام بو گون منی بورا دعوت ائدیبسیز. بو کتابخانانین کتابا احتیاجی اولدوغونا گؤره کؤنوللو اولاراق سکسن جلد کتاب بو حومه‌یه هدیه ائدیرم".

قوناقلارین هامیسی اونو آلقیشلادی. باشقا قوناقلار دا اؤز نوبه‌سینده هدیه وئردیکلری کتابلاری اعلان ائتدیلر. اونلار سخاوتله اون جلد کتابدان توتوب أللی جلد کتابا قدر هدیه وئردیلر. قوناقلارین بعضی‌سی ده یا کتابلاری آز اولدوغوندان و یا خود کتابلارینی اؤزلریندن آییرا بیلمه‌دیکلرینه گؤره پول هدیه ائتدیلر. او زامانکی او فرحلی آخشامدا اوچیوز جلد کتاب و اوچیوزأللی تومان پول حومه‌نین اختیاریندا قویولدو. سونرا قوناقلار شیرینی و مئیوه صرف ائدیب داغیلدیلار. ائرتسی گون کتابلارین آیاقلاری حومه‌یه آچیلدی. اوچ گوندن سونرا آلتینجی حومه کتابخانا صاحبی اولدو. هدیه وئریلن پوللاری

کتابا خرجله‌دیک. بئله‌لیکله حومه مسئوللارینین بو کتابخانا آرزوسو حقیقه‌ته چئوریلـدی. نجارا سفارش وئریلن کتابخانا رفلری حاضر اولوب رنگلنمیشدی. کتـابلار رفلـره دوزولـوب اوخوجولاری گؤزله‌ییردی.

حومه‌میزده عباس ملیحی آدلی بیر جـاوان اوغـلان وار ایـدی. او، حـوزه‌لـرین بیـرینین مسئولو ایدی. اونونجو صینیفی بیتیریب دیپلوم آلمیشدی. اونون صدری اولدوغو حـوزه‌ده چوخ اشتراک ائتمیشدیم. عباس ملیحی حوزه‌ده گونده‌لیک سیاسی، اجتماعی مسئله‌لری تحلیل ائتمه‌گی لایقینجه باجاریردی. حتی دئیه بیله‌رم کی، حومه صـدرلرینین ایچینـده بیرینجی یئری توتوردو. من بو جاواندان تبلیغات کومیسیونوندا اولماسینی آرزو ائـدیردیم. بیر گون اؤزو ایله بو مسئله‌نی مطرح ائدیب کومیسیون عضولرینه تانیتدیردیم. ائرتـه‌سـی گون کومیسیونون عضوی اولان میرحسین منی کنارا چکیب دئدی:

- سن عباس ملیحینی تبلیغات کومیسیونونا دعوت ائتمکده سهو ائدیرسن.

- نه اوچون؟

- اونو بو محلله‌ده هامی تانییر. اونو اوشاقلیق زامانیندا بیر ژاندارم زورلایب.

-بو مسئله‌نین ایندیه نه دخلی واردیر. اؤزون دئییرسن کی، اونو زورلاییبلار. اینـدی ده او ایشلرله مشغولدور؟

- یوخ! بو مسئله اونون اوشاقلیق زامانینا عایددیر.

- بس سن نه دئمک ایسته‌ییرسن؟

- بو سؤزلر بوردا قالسین یاخشیلیغی یوخدور.

من آیدین گؤروردوم میرحسین عباس ملیحییه حسادت ائدیر.

عباس ملیحینین دیپلومی وار ایدی. میرحسین ایسه آلتی کلاسا قدر اوخوموشـدو. أللـی بئش ایل بوندان قاباق دیپلومو اولان شخصلرین قیمتی ایندیکی انسانلاردان آرتیق ایدی. میرحـسین حـسادت ائتمیردیـسه نـه اوچـون ملیحـی فرقـه‌یـه عـضو اولانـدا اعتـراض ائتمه‌میشدی؟ ایندی تبلیغات کومیسیونونا عضو اولاندا اعتراض ائـدیردی؟ میرحـسین ال چکن دئییلدی. بیر ایکی نفر ده اؤزونه یولداش تاپیب شهر کومیته‌سینه شـکایت ائتـدیلر.

من شهر کومیته‌سینه دعوت اولوندوم. شهر کومیته‌سینده ده اؤز فیکریمی مدافعه ائتدیم. یوخاریدا یازدیغیم سؤزلری اوردا دا دئیب علاوه ائتدیم:

– من ائله دوشونورم کی، عباس ملیحینی فرقه سیرالارینا سوق ائدن همین ژاندارملارین زوراکیلیقلاری اولوبدور.

شهر کومیته‌سینین تبلیغات مسئولو دئدی:

– من ده سنین فیکیرلرینه شریکم. ایندی بو شکایتی اوچ نفر امضالاییب. سیز عباس ملیحینی کومیسیوندان کنارا قویون. بئله اولارسا مسئله عباس ملیحینین خئیرینه تامام اولار. بونو اوزاتماغا گلمز.

بئله‌لیکله من شهر کومیته‌سیله راضیلاشیب گئری قاییتدیم. ائرته‌سی گون بو مسئله‌نی عباس ملیحی ایله آرایا قویوب علاوه ائتدیم:

– سیزی کومیسیونا دعوت ائدنده چوخ خوشحال ایدیم و آرزو ائدیردیم کی، سیزین ساوادینیزدان، معلوماتینیزدان استفاده ائدک. آمما حومه‌ده بیر نئچه آداملار وار کی، کومیسیوندا اولماغینیزلا مخالفت ائدیرلر. من اونلارین بو عملینه اعتراض ائتمیشدیم. ایندی اونلار شهر کومیته‌سینه شکایت ائدیبلر. دونن منی شهر کومیته‌سینه چاغیرمیشدیلار. اوردا دا سنی مدافعه ائله‌دیم. نتیجه بو اولدو کی، سیزی کومیسیوندان کناره قویاق.

او سوروشدو:

– شکایت ائدنلر کیمدیر؟

من اونون بو سوالینا جاواب وئرمه‌دیم. ملیحی دئدی:

– سیز دئمه‌سز ده اونلارین کیم اولدوغونو بیلیرم.

سونرا سؤزونه داوام ائدیب دئدی:

– سیز منی کومیسیوندان کنارا قویدوغونوز کیمی فرقه‌دن ده کنارا قویون. من داها فرقه ایله ایشله‌یه بیلمرم. فرقه‌چیلر منیم آبیریمی آپاردیلار.

ملیحی چوخ ناراحات اولموشدو، او عصبانی ایدی. او گئتدی. تبریز زندانینا قدر اونو گؤره بیلمه‌دیم...

حومه ده ایشلر اؤز قایداسیندا ایره‌لی گئدیردی. حوزه‌لرده یاخیندان اشتراک ائدیردیم. فرقه‌یه عضو اولانلارین سایی گوندن گونه آرتیردی. آذربایجاندا، تبریزده ساکتلیک ایدی. تبریزده نشر اولان آذربایجان قزئتی آینا کیمی خالقین آرزولارینی ترنم ائدیردی. فرقه‌نین رهبری آغای پیشه‌وری‌نین مقاله‌لری بو قزئتین بزه‌گی اولموشدو. بوتون ایشلر اؤز عادی حالیندا ایدی. حومه‌نین آکتیورلار دسته‌سی اؤز تاماشالارینا داوام ائدیردیلر. کتابخانانین ترتیبیندن ایره‌لی گلن بورجلاریمیزی اؤده‌میشدیک. آرتیق پولوموز دا وار ایدی. من بو پوللاری خرجلمک اوچون یئنی‌یئنی برنامه‌لر فیکرینده ایدیم. بیر گون حومه مسئوللارینین اجلاسیندا بیر مسئله‌نی ایره‌لی سؤروب دئدیم:

- بو حومه‌ده یا حومه اطرافینداکی ائولرین بیرینده یانغین باش وئرسه نه ائتملی‌ییک؟

یئنه مسئوللار بیر-بیرینین اوزونه باخماغا باشلادیلار. مسئوللارین بیری خبر آلدی:

- اولمایا سیز ایسته‌ییرسینیز حومه‌نی آتش نشانی اداره‌سینه دؤنده‌ره‌سینیز؟

جاواب وئردیم:

- لازیم اولسا بلی!

حومه صدری جدی حالدا دئدی:

اؤز فیکرینیزی آیدینلاشدیرین:

- مسئله آیدیندیر: بیز ایکی مئتر اوزونو بیرمئتریاریم ائنی تاختادان کنارلاری حاشیه‌لی لؤحه قاییریب دیواردان آساجاغیق آلتی عدد بئل، آلتی عدد کولونگ، آلتی عدد قوملا دولو وئدیره، بیر اوزون نردیبان، ی‌ئددی مئتر باشی قارماقلی یوغون ایپ. بیزه لازیم اولان وساییل بونلاردیر. بو نه اینکی بیر حومه‌ده حتی بوتون اداره‌لرده، سازامانلاردا دا اولمالیدیر. چوخلو پولا دا احتیاج یوخدور.

آرتیق مسئله هامییا آیدین اولموشدو. حومه مسئولو همیشه‌کی کیمی من موافقم دئدی. باشقا مسئوللار طرفیندن تصویب اولدو. همین دقیقه ایشه باشلادیم. نجارین یانینا گئدیب لؤحه‌نین اؤلچوسونو وئردیم. فرقه‌نین عضوی اولان بو نجار الینده‌کی ایشلری یئره قویوب لؤحه‌نی قاییرماغا باشلادی. حومه‌نین تشکیلات مسئولو ایله بازارا گئدیب یانغین شعبه‌سینه لازیم اولان وسایللری آلدیق.

بئله‌لیکه اوچ گوندن سونرا یـانغین سـؤندورن شـعبه‌نـین وسـاییللری حاضـر اولموشـدو. لؤحه‌نی اؤز یئرینه آساندان سونرا اونو قیرمیزی رنگ‌له بویادیق. بئل، کولونگ، وئدیره‌لـر و نردبان رنگلندی. وساییللر ردیف ایله بیر- بیرنین یانیندا لؤحه‌دن آسیلدی. وئدیره‌لره قـوم دولدوروب لؤحه‌نین آلتیندا یئره دوزدوک. نردبانی لؤحه‌نین کنارینـدا دیـواردان آسـدیق. باشی قارماقلی ایپی ایـسه دسـته‌لـه‌ییـب لؤحـه‌نـین او بیـری طرفینـده یئرلـشدیردیک. اوستونده یازدیق:

"آلتینجی حومه‌نین یانغین سؤندورن شعبه‌سی"

بئله‌لیکه یانغین سؤندورن شعبه ده یاراندی. ایشلر بونونلا قورتارمیردی. بو شـعبه‌یـه بیـر هیئت لازیم ایدی. گونلرینین چوخو حومـه‌ده کـئچن عـضولردن آلتـی نفرلیـک هیئـت سئچیلدی. اونلار دا اؤز آرالاریندان بیر نفر رییس سئچدیلر. بو شعبه‌نین اداره‌سـی اونـلارا تاپشیریلدی. نئچه گوندن سونرا میررحیم ولایی حومه‌یه گلمیشدی. پیللـه‌لـری چیخیـب ایکینجی مرتبه‌یه آددیم قویاندا گؤزلری آلتینجی حومه‌نین یانغین سؤندورن شـعبه‌سـینه ساتاشاندا تعجّبـدنمی، سـئوینجدنمی قورویـوب یئرینـده قالـدی. او نـه دئیـه‌جـه‌گینـی بیلمیردی. گؤزلرینده گؤرونن نارین تبسمدن معلوم اولوردو کی، هم تعجّـب ائـدیب، هـم ده سئوینیب. میر رحیم ولایی حومه مسئوللارینی اؤز کناریندا گؤرنده دئدی:

- بئله بیر شعبه‌نین بوتون حومه‌لرده تشکیل اولماسی چوخ یاخشی اولاردی.

او تبریز حومه‌لرینه باش ووراندا آلتینجـی حومـه‌ده اولان یئنیلیکـدن دانیـشیر و اونـلارا تاپشیریر کی، بیزیم حومه ایله یاخیندان علاقه‌ده اولسونلار. باشقا حومه‌لرین مـسئوللاری، خصوصاً تبلیغات شعبه‌لرینین مدیرلری حومه‌میزه گلمکده ایدیلر. بونو دا دئمه‌لی‌یم کـی، بیز حومه‌ده آیدا بیر دفعه دیوار قزئتی نشر ائدیردیک. بو قزئتین سون نؤمره‌سـی بـو آیـدا تامام اولموشـدو. بـو دا ایکـی نـسخه‌ده چیخیـردی. بیـری شـهر کومیتـه‌سـینده دیـوارا وورولوردو. ایکینجی‌سـی ایـسه حومـه‌ده اؤز مخـصوص یئرینـده آسـیلیردی. بـو قزئتـده ایرانین، آذربایجانین سیاسی، اجتماعی مسئله‌لری بـاره سـینده مقالـه‌لـر وار ایـدی. بیـر قسمتینده ده حومه‌نین قرار توتدوغو محله‌لـرین بـاره‌سـینده یئنیلیکلـره، یئنـی خبرلـره اختصاص وئریلمیشدی. قزئتین تام اورتاسیندا طنز بیر کاریکاتور قزئتین یاراشیغینی داها

دا آرتیریـردی. بـو کاریکـاتورون مؤضوعـسو بئلـه ایـدی: آذربایجـان گـونش شـکلینده وئریلمیشدی. بو گونشدن قالخان شعالار تهراندا باش وزیر قـوامین گؤزلرینـه سـانجیلیر و اونو سارسیدیردی. حومه‌میزده صنعتکار رسّام و گؤزل خطی اولان عـضولریمیز وار ایـدی. اونلار اؤز بوش واختلارینی حومه‌نین اختیاریندا قویوب جدی شکیلده فعالیـت ائـدیردیلر. حومه‌میز تبریزین غرب طرفینده گولوستان باغیندان باشلانیب منجم خیابـانی، خطیـب، شنب قازان، واغزال و لاله کندینه قدر اوزانیـردی. آلتینجـی حومـه تبریـزین ان گئریـده قالمبش محله‌لرین احاطه ائدیردی. اهالیـسی ایـسه زحمـتکش اولمـاقلا برابـر بعـضیلری اکینچیلیک‌له مشغول ایـدیلر. حـوزه اجلاسـلاری گـون اورتـادان سـونرا سـاعات دؤردده باشلانیب ساعات آلتیدا قورتاریردی. بو زامانلار حومه‌نین ساکت و آرام چاغلاری اولـوردو. ساعات آلتیدا اجلاسلار قورتارندان سونرا حومه‌ده جانلانما باشلانیردی.

پاییز چاغلاریندا تبریزین اؤزونه مخصوص عالمی وار. مئیوه-تـره‌وز بـازارلاری اطرافـدان گلن مئیوه‌لرله دولو اولاردی. سـحر و آخـشام چـاغلاری سـهندین یاماجلارینـدان اسـن کولکلر قلمه شکلینده گؤیه اوجالان سؤیود آغـاجلارینین کوشولتوسـونو اطرافـا یایمـاقلا پاییز نغمه‌سینه دؤنوب انـسانلارین قلبینـی اوخـشاییردی. هـاوالار سـویویوردو. تبریـزین باشـی اوسـتوندن اؤتـن کؤچـه‌ری قوشـلار هاچالانیـب جنوبـا طـرف اوچـاراق قیـشلاغا کؤچمکده ایدیلر. یای فصلینده یاغیش گؤرمه‌یه‌ن چؤللر، چمنلر اورمیا گؤلونـدن اوزانیـب گلن قارا، بوز بولودلاردان سالانان گوموشـو یـاغیش دامجیلارینـدان سـیراب اولـوردولار. کندلیلر اؤز خیش- امرازلارینی آلا-بولا اؤکوزلره قوشـوب کؤوشـنده پـاییزلیق توخومونـو شوخوملارا سپه-سپه گله‌جگی گؤزله‌ییردیلر. بئله بیر زاماندا سـاعات ی‌ئـددی حدودنـدا شهر کومیته‌سینین صدری میـررحیم ولایـی حومـه‌یـه گلـدی. اونـون آغ و کؤهنـه بیـر آوتوموبیلی و بیر سوروجوسو وار ایدی. ولایی بو سوروجونو اؤزوندن آییرمازدی. او هانـسی بیر اوتاغا، هانسی بیر شخصین گؤروشـونه گئتـسه ایـدی، سوروجوسـو ده اونـون یانینـدا اولاردی. اونلارین هر ایکیسی پیللەلرین سونوندا منیمله اوز به اوز اولدولار. ولایی:

- "تخته نرد" باجاریرسانمی؟

- بلی.

ولایی خوشحال نظـره گلیـردی. مـن ایندیـه قـدر اونـون کیمـی فعـال، خوشـبین آدام گؤرمه‌میشم. ولایی‌نی هر یئرده گؤرمک اولاردی. حوزه‌لردن توتموش مرکزی کومیتـه‌یـه قدر. ایندی ایسه آلتینجی حومه ده ایدی. یاریم ساعاتدان سونرا هـاردا اولاجـاغی معلـوم دئییلـدی. او کتابخانایـا وارد اولـوب رشـدیه اوجـاغینین قارشیـسیندا میـزین اوسـتونه قویولموش تخته نردی گؤتوروب، اوستونه یاشیل ماهوت پارچا چکیلمیش بؤیوک میـزین اوستونه قویدو. اوزونو منه چئویریب، "گل اوتور"، دئـدی. مـن اونـونلا اوز بـه اوز اوتورانـدا ولایی دئدی:

- اویونوموز شیرین اولماق اوچون بیـر شـئیین اوسـتونده اوینایـاق. سـونرا داوام ائـدیب دئدی:

- بیر عدد کراوات‌دان، نئجه‌دیر؟

من قبول ائله‌دیم. بیر آزدان سونرا اویون باشلانمیشدی. کتابخاناداکی آداملار دؤوره‌میـزه ییغیلمیشدیلار. میررحیم ولایی ماهیر بیر اوستاد کیمی اوینایبردی. او تاسـلاری آتانـدان سونرا فیکره گئتمه‌دن اویونون دالیسین توتوردو. من ده اوندان گئری قالماسـام دا اونـون میررحیم ولایی اولدوغونو نظره آلیب اویونا گیریشه بیلمیردیم. او اویونـون بیـرین منـدن اوددو. ایکینجی اویونا باشلادیق. بو دفعه من اونـو اوددوم. اوچونجـو اویونـا باشـلادیق. بـو اویون قورتارسایدی، اودان، اودوزان معلوم اولاجاقدی. بو آندا سالونون قاپیـسی آچیلـدی. بیر نفر نفه‌سی بوغونوق حالدا ایچری داخل اولا اولا دئدی:

- نقلیّات قاراژی اود توتوب یانیر!

هامی ایلان چالمیش آداملار کیمی هیجان‌لی اولدولار. داها دایانماغا گلمزدی. من تخته نردی باغلاییب سالوندان چیخاندا یانغین سؤندورن لؤحه‌سینین اوستونده‌کی وسیله‌لـرین هئچ بیرینی اؤز یئرینده گؤرمه‌دیم. عضولر اونـلاری اؤزلـری ایلـه آپارمیـشدیلار. نقلیّـات قاراژی تبریزین او دؤورده ان بؤیوک قاراژلاریندان ایـدی. اورا ملـی حؤکـومتین اؤز مـالی اولدوغونا گؤره آذربایجاندا یوک داشییان ماشینلار بوردا یئرلشیردیلر. بیز قاراژین قاپـسینا یئتیشنده ازدهام ایدی. آمما قاراژین نگهبانی اونلاری ایچه‌ری بوراخمیردی. دال- بـا دال الینده‌کی توفنگ‌له هاوایا گوللّه آتیردی. قاراژین اوستونو قارا توسـتو بوروموشـدو. نگهبـان

بیزی گؤره‌ن کیمی قاراژین قاپیلارینی آچدی. اوتـوزا یـاخین حومـه عـضولری ایچـه‌ری گیردیلر. یانغین قاراژین ساغ طرفینده ایدی. بیز ماشینلارین آراسیندان کئچیب اؤزوموزو یانغین اولان یئره یئتیردیک. آلوو ایله قارا تؤستو بیر-بیرینه قاریشیب قاپی ایله پنجره‌دن یاخیندا دایانمیش یوک ماشینینی تهدید ائدیردی. بیز قاراژا یئیتیشنده گونون باتماسـینا آز قالیردی. اوشاقلار یانغینی سؤندورمگه باشلامیـشدیلار. قـوملا دولـو اولان وئـدیره‌لـری پنجره‌دن، قاپیدان یانغینین اوستونه سه‌پمگه باشلادیلار. یانغین بیر آز آزالماغا باشـلادی. اللرینده بئل کولونگ اولانلار نردبان ایله اود توتوب یانـان دامـین اوسـتونه چیخیـب بیـر مئتر اندازه‌سینده دئشیک آچدیلار. معلوم اولدو کی، یانغین باشلانان یئـر بـاطری سـازی کارگاهیدیر. اونون یانیندا قاپیسی قیفیللی بیر آنبار وار ایدی. قیفیلی سیندیراندان سـونرا اورانین بنزین آنباری اولدوغو معلوم اولدو. هامی وحـشته دوشموشـدو. یـانغین بـو آنبـارا سرایت ائتسه ایدی فاجعه باش وئـره بیلـردی. قـاراژین بیـر طرفینـده حـوض وار ایـدی. یانغین سؤندورنلر سـو داشـیماغا باشـلادیلار. اونـلار حوضـون کناریـنـدان بیـر-بیـرینین کناریـنـدا دایانیـب حوضـدان چکـیلن سـولاری سـیرا ایلـه یانـان کارگـاهین اوسـتونه داشییردیلار. دامین اوستونده ایکی نفر سو وئدیره‌لرینی آلیب آچیلان دئشیکدن یانغینین اوستونه سپیردیلر. بو طرفـدن ده میـررحیم ولایـی‌نـین دسـتوری ایلـه بنـزین آنبـارینی بوشالتماغا باشلامیشدیلار. او زامانلار تبریزده ایندیکی کیمی پمپ بنـزین استانـسیالاری یوخ ایدی. بنزین فقط چه‌لله‌ک‌لرده هر طرفه حمل اولـوردو. یـانغین ایلـه مبـارزه هـر آن شدت تاپیردی. یانغینین اوزو نه قدر سرت اولسا دا مغلـوب اولماقـدا ایـدی. اینـدی داهـا آلوودان اثر قالمامیشدی. قـارا توسـتودن سـونرا نظـره چارپـان بیـر شـئی گؤرونمـوردو. خیابانداکی مسجددن آذان سسی گلنده یانغین ایله مبارزه آپارانلار غالبیـت نـشانینی اؤز سینه‌لرینه وورموشدولار. اینـدی یانـان کارگـاه‌دان آلـوو و تـارا توسـتو یـوخ، آغ توسـتو چیخیردی. مبارزلر بیر آز سونرا یانان باطری سازی کارگاهینین ایچینه وارد اولموشدولار. کارگـاهین سـقفینه آغـاج تیرلـری آتیلمیـشدی. آغـاجلارین اوسـتو ایـسه حـصیرله اؤرتولموشدو. کارگاهین هر طرفی سؤندورلسه ده سـقفده‌کـی حـصیر و آغـاجلار هلـه ده یانماقدا ایدی. بیر آز دقتدن سونرا معلوم اولدوکی کارگاهین یانماغی تیرلـره چکیلمـیش

ائلئکتریک سیمینین اتصالیندان تؤره‌نیب. درحال ائلئکتریک جریانینی قطع ائدیب یانـان سقفه سو سپیب سؤندوردولر. هامی راحات نفس آلماغـا باشـلادی. شـهر کومیتـه‌سـنین صدری ولایی چوخ خوشحال نظره گلیردی. قاراژین باشی اوستونو آلان قارا دومانلار داهـا گؤزه گؤرنومموردو. بو زامان بیر نفر میررحیم ولایی‌یه خبر وئـردی کـی، آغـای پیـشه‌وری قاراژین قاپیسیندا سـنی ایـسته‌ییـر. ولایـی و مـن در حـال قـاراژین دروازه‌سـینه طـرف گئتدیک. آغای پیشه‌وری اؤز قارا رنگلی ماشینیندا اوتورموشدو. او ولایی‌نی گؤرن کیمـی خبر آلدی:

- آغای ولایی نه اولوب؟ یانغینین سببی ندیر؟

ولایی جاواب وئردی:

- آغای پیشه‌وری! یانغینین هـئچ نگرانچیلیغـی یوخـدور. آلتینجـی حومـه‌نـین یـانغین سؤندورون شعبه‌سینین یاردیمی ایله سؤندورولدو. آرخایین اولون. یانغینین سـببی ایـسه ائلئکتریک جریانینین اتصالی ایدی. آغای پیشه‌وری آرخایین اولوب گئـری قایتـدی. بیـز ایسه یانغین باش وئـرن یئـره گلـدیک. یانغینـا غالـب چیخـانلار یورولموشـدولار. اونـلار استراحت ائدیردیلر. بیر آزدان سونرا هر شیئی امتحان ائدیب یانغیندان تامامیله آرخـایین اولوب اؤزومزله گتیردیگیمیز وسیله‌لری گؤتوروب حومه‌یه گلـدیک و اونـلاری لؤحـه‌ده اؤز یئرلرینه آسدیق. صاباحیسی گـون نقلیّـات قـاراژینین یـانغین مـسئله‌سـی آذبایجـان قزئتینده درج اولموشـدو. بیـر هفتـه‌دن سـونرا آلتینجـی حومـه‌نـین تبلیغـات مـسئولو تقدیرنامـه ایلـه تلطیـف اولونـدو. بـو تقدیرنامـه تبریـز شـهر کومیتـه‌سـی طرفینـدن گؤنده‌ریلمیشدی. بئله‌لیکله آلتینجی حومه، حومه‌لر ایچینده اوجالیردی.

آذربایجان اوزه‌رینه قارا بولودلار چؤکور

۱۳۲۵- نجی ایلین آخیرلاریندا آذربایجان اؤز شیرین رؤیالاریندا غرق اولموشدو. مرکزی دؤلت ایله آذربایجان آراسیندا باغلانان قراردادا باخمایاراق حیـات اؤز منوالیلـه حرکتینـه داوام ائدیردی. هئچ بیر نگرانچیلیق نظره گلمیردی. عینالی داغینین و سهندین باشیندان اسیب گلن کولک ارک قالاسنین کلله‌سینده بیرلشیب اؤز عطرینی تبریزه یایماقلا اونـون

جمالینی اوخشاییردی. آمما تهراندا حیله‌گر قوام‌السلطنه‌نین دؤرد دیوارلار آراسیندا گیزلی خیانت پلانلارینین چکیلمه‌سیندن هئچ کیمین خبری یوخ ایدی. نهایت مرکزی دؤلت بئله بیر زاماندا اؤز قارا قوشونلارینی زنگانا یئریتمکله ایرانین خصوصی اولاراق آذربایجانین حیرتینه سبب اولدو. اول بئله گمان اولوردو کی، گویا آذربایجاندا انتخابات اولماق اوچون قرارداد اؤزره نظرده توتولان تأمینیه قوه‌لری زنگانا گلمیشدیر. آمما تئزلیکله زنگاندا گئدن جریانلاردان معلوم اولدو کی، مرکزی دؤلتین بو حربی عملییاتدان باشقا مقصدی واردیر. زنگانین باشینین اوستونو قارا بولودلار آلمیشدی. بو قارا بولودلار اؤز اتکلرینی نارین- نارین آذربایجانین هر طرفینه یایماقدا ایدی. تبریز غضبلی ایدی. اونون گؤزلریندن اود یاغیردی. اونا آرخادان آتیلان اوخون آغریسیندان قیوریلیردی. اونون بوغازیندان چیخان نعره‌لرین سسیندن نه اینکی ساوالان، سهند حتی دماوند ده تیتره‌مگه باشلامیشدی. تبریزین کؤکسونده‌کی آغریلاری اونون کوچه خیابانلارداکی آداملاریندا دا گؤرمک اولوردو. اؤزلرینی آشکارا وئرمه‌ین، دالدالاردا دولانان مخالفلرین تبسملرینی ده سئزمک اولوردو.

آذربایجانین باشقا شهر و کندلرینده اولان هیجانلار داها آرتیق ایدی. مرکزی دؤلتین زنگانا اولان هجوموندان بیر گون سونرا اونلار اؤز تئلئقراملاری ایله تبریز قزئتلرینین صحیفه‌لرینی دولدورموشدولار. تبریز رادیوسونون برنامه‌لری ده بئله تئلئقراملارلا دولو ایدی. تبریز گئتدیکجه اؤزونه حربی گؤرکم آلیردی. ایندیه قدر یارادیجیلیق ایشلرینه باخان فرقه‌نین گؤزلری تهرانا زیللنمیشدی. تهران خیانت دامغاسی ایله دامغالانیردی. آذربایجان دئموکرات فرقه‌سینین عضولری روشنفیکرلردن، کندلیلردن، فهله‌لردن و خالقین آشاغی طبقه‌سیندن عبارت اولدوغو اوچون تهران شوینیستلرینه دئییردیلر:

- سیز اؤز آرزولارینیزا چاتماق اوچون بیزیم نعشیمیزین اوستوندن کئچمه‌لی اولاجاقسینیز.

تبریزین خیابانلاریندا فدائیلر دسته‌سینین آددیملاری گئتدیکجه آرتیق سسله‌نیردی. نظام-انتظاما اهمیت وئریلیردی. ستارخان آتلیلاری خیاباندا رئژه گئدیردیلر. فرقه‌نین امری ایله حربی وضعیت یارانمیشدی. تبریز حومه‌لرینین عهده‌سینه دوشن وظیفه داها

دا آغیر ایدی. توتولان تصمیمه گؤره تامـام عـضولر سـیلاحلانمالی ایـدیلر. بونـا گـؤره ده اوّلجه سیلاحین قورولوشونا و اوندان استفاده ائتمک اصولونا وارد اولماق اوچون حاضرلیق لازیم ایدی. ایکی گوندن سونرا حیدر تکیـه‌سـی اولان بیـر محلـه‌ده بؤیـوک بنـا نظـرده توتولدو. بو بنا تبریزین قدیم بنالاریندان ایدی. اورانین بؤیوک هیئه‌تی، چوخلو اوتـاقلاری وار ایدی. هر گون تبریزده اولان حومه‌لردن هره‌سیندن یوز نفر بوردا تعلیمـات گؤرمـه‌یـه باشلامیشدیلار. آلتینجـی حومـه‌ده معـین تاپـشیریق ایلـه هـر آخـشام یـوز نفـر حاضـر اولوردولار. اونلاری حومه قاباغیندا سیرایا دوزوب حومه مسئوللارینین بیرینین رهبرلیگی آلتیندا ستارخان خیابـانی ایلـه حیـدر تکیـه‌سـینه طـرف حرکـت ائـدیردیلر. اوردا اولان کارشناسـلارین وسـیله‌سـیله عـضولره سـیلاحین نئجـه آچیلیـب-باغلانماسـی، نئجـه تمیزلنمه‌سی و هدفی نشان آلماق اصوللارینی اؤیردیردیلـر. بـو عمـل هـر آخـشام انجـام تاپیردی. اوردا تعلیم گؤرن عضولر ائرته‌سـی گـون کـامیون ایلـه تبریـزین اطرافینـداکی چؤللره گئدیب، اوردا نشانه‌گیرلیک ائدیب حقیقی گوللەلرله هدفه آتیردیلار. بو دسـته‌لـره رهبرلیک ائدن تعلیماتی تهران افسرلریندن سلیمی آدلی بیر سـرگرد ایـدی. او تهرانـدان قاچیب ملی حؤکومته پناه گتیرمیش، سفربر افسرلردن ساییلیردی. سلیمی فـارس اولـسا دا آذربایجانین ملی قوشونو ایله یاخیندان و جدیّتله امکداشلیق ائدیردی. بئلـه تعلیمـاتی ایشلر تکجه آلتینجی حومه‌نی یوخ، تامام تبریز حومـه‌لرینـی احاطـه ائـدیردی. سـیلاحا یییه‌لنمک، اونو اطرافلی شکیلده اؤیره‌نیب دؤیوشه حاضر اولماق مسئله‌سی فرقـه‌چیلـری روحلانـدیریردی. اونـلار بؤیـوک روح یوکـسکلیگی ایلـه بئلـه تعلیمـاتچیلیق عملیّـاتینی قارشیلاییردیلار. حتی نشانه‌یه گوللە آتیب هدفی وورماقدا قادینلار دا اشـتراک ائـدیردیلر. قـادینلارین بعـضیلری گـوللە آتماقـدا کیـشیلردن دالـی قـالمیردی. اونـلار زینـب پاشـا، قاچاق‌نبی‌نین هجری کیمی اؤز هنرلرینی گؤستریردیلر.

فرقه‌نین امری ایلـه شـهرلرده و کنـدلرده فهلـه و کنـدلی بـالالاری فـدائی دسـته‌لرینـه قوشولماقدا جدیّت گؤستریردی. تبریزین سرباز خانالاری، قرارگاه‌لاری آغزینـا قـدر دولـو ایدی. افسوسلار اولسون کی، بـو جـاوان فـدائیلردن واختینـدا اسـتفاده اولمـادی. تبریـز توفاندان قاباقکی آراملیغا بنزه‌ییردی. گـونلر اؤتدوکجـه زنگـانین باشـینین اوسـتونو آلان

بولودلار آذربایجانین هر طرفینه یاییلماق ایستهییردی. وطنیمیزین مرد اوغوللارینی، فدائیلرینی اؤز کؤمگینه چاغیریردی. هاوالار سویوماقدا ایدی. قارا قیش قاپیمیزی دؤیمگه جان آتیردی. فدائیلرین و ملی قوشونلاریمیزین گئییملری قیشین سویوغوندا قالین اولمالی ایدی. خصوصی اولاراق یئنی کؤنوللو فدائی دستهلرینین گئییملری یاخشی وضعیتده دئییلدی. بونا گؤره ده حومهلرده ییغینجاقلار تشکیل اولونوب، پالتار گئییم مسئلهسی مطرح اولدو. ائرتهسی گون قالین قیش پالتارلاری حومهلره آخماغا باشلادی. آلتینجی حومهده عضو اولان ملا فتحعلی آدلی بیر عالم روحانی وار ایدی. او آزادخواهلیق مرامی ایله تبریزده مشهور ایدی. اؤزو ایله بیر دست قالین قیش پالتارینی حومهیه تقدیم ائدنده دئدی:

- اسلام همیشه ظلم و فساد ایله دوشمن اولموش و اونون علیهینه مبارزه آپارمیشدیر. مرکزی دؤلتین آذربایجانا اؤگئی اؤولاد گؤزیله باخماسی و اونون مدنیّتی ایله دوشمن اولماسی منی فرقه سیرالارینا گتیرمیشدیر.

زنگاندان هر گون تبریزه دهشتلی خبرلر یئتیشیردی. مرکزی دؤلتین قوشونلاری زنگانا تأمینیه قوهلری آدی ایله یوخ، زنگان اهالیسیندن انتقام آلماق اوچون او دیارا سوخولموشدی. اونلارین گلیشی ایله کؤهنهکار ظالم فئودال باشچیلاری ذوالفقاریلر ده زنگاندا و اونون اطراف کندلرینده فرقهچیلره فدائیلره دیوان توتماغا باشلامیشدیلار. ذوالفقاریلر ملی حؤکومتین دوشمنی اولوب اونونلا مبارزهلری خاطرینه اونلارین حدیندن آرتیق کندلرینی، باغلارینی غصب ائدیب کندلیلر آراسیندا تقسیم ائتمیشدی. ذوالفقاریلر بیر ایلدن چوخ ایدی قاچاق اولوب اؤز املاکلاریندان آیری دوشموشدولر. ایندی قودوز حیوانلار کیمی کندلیلرین جانینا دوشوب انتقام حسّی ایله اونلاری سویوب، جانلارینی دا بئله اللریندن آلیردیلار. دؤلت قوشونلاری اوباشلارین میدانینی آچیق قویوب مرتکیب اولدوقلاری قتل و جنایته گؤز یوموردولار. زنگان قانلی بیر میدانا دؤنموشدو. فرقه عضولرینه، فدائیلره، مهاجرلره رحم ائتمک یوخ ایدی. اونلاری داملارین اوستوندن یئره آتیردیلار. زور ایله ائولرینی اودلایب مالارینی غارت ائدیردیلر. ذوالفقاریلرین آداملاری هر کس ایله کؤهنه خیردا حسابی وار ایدیسه اونلاری دا فدائی آدیله دامغالاییب محو

ائدیردیلر. زنگاندا بیر ایلین مدتینده وجودا گلن آزادلیغین شیرینلیکلرینی اللریندن آلیب عوضینده اونلارا زهر ایچیردیردیلر. حتی زنگاندا بیر نفر عالم روحانی فرقه‌چیلرله برابر ظلم و ستم علیهینه مبارزه آپاریردی. اونو دا متجاسر آدیله آرادان آپاردیلار. بو مهلکه‌دن جان قورتاریب تبریزه گلنلر مرکزی دؤلتین، ذوالفقاری و باشقا فئودال عنصرلرین زنگاندا و اونون اطراف کندلرینده تؤرتدیکلری جنایتلردن دانیشاندا قولاق آسانلارین توکلری بیز- بیز اولوردو. جان قورتاریب گلنلرین بیری ده آغای قنبری ایدی. او بیر آی قاباق تبریزدن زنگانا مأموریته گئتمیشدی. او حیات یولداشی شاعره حؤکومه بللوری ایله بو معرکه‌دن جان قورتارا بیلمیشدی. اونلار تبریزه گلن گونون ائرته‌سی تبریزده ساعات قاباغی میدانیندا تشکیل اولان بؤیوک میتینقده نطق ائله‌دیلر. اونلار زنگاندا دؤلت و اونلارین اوباشلاری طرفیندن عمله گلن جنایتلردن و تؤکدوکلری قانلاردان دانیشدیقجا میتینقده اشتراک ائدن اهالی هیجانا گلیردی. زنگاندان گلن قارا خبرلر نه اینکی تبریزی، بوتون آذربایجانی هیجانا گتیرمیشدی. شهر و کندلردن گلن تئلئقرام و خبرلر آذربایجان قزئتینده درج اولور و تبریز رادیوسوندان سسلنیردی. اونلارین آرزو و ایستکلری بو ایدی: "ملی حؤکومت بیزه اجازه وئرسین بیز زنگانلی قارداشلاریمیزین کؤمه‌گینه گئدک". مرکزی دؤلت ایسه بو فاجعه‌لردن آد آپارماییب دئیردی: "بیز زنگانی متجاسرلرین الیندن آلدیق". خائین شاه و حیله‌گر قوام‌السلطنه شادلیقلاریندان سئوینیب اؤزلرینه گووه‌نیردیلر. مرکزی دؤلتین طرفدارلاری اولان قزئتلر اؤز یالان خبرلری ایله ایران و دونیا خالقلارینی گمراه ائدیب یازیردیلار: شاهنشاهین غیور قوشونلاری زنگانی، آذربایجانی ایراندان آییرانلاردان خلاص ائتدی. اونلار بو آغ یالانلاری ایله ایران خالقینی آلداتماق ایسته‌ییردیلر. آمما حقیقتی آختارسان آذربایجان دئموکرات فرقه‌سی‌نین مرامی دفعه‌لر دئدیگی کیمی ایرانین قانون اساسیسی موجبینجه ایالتی و ولایتی انجمنلرینین یارادیلماسی ایدی. مرکزی دؤلت ملی حؤکومتله باغلادیغی قراردادین مرکبی قوروماميش زنگانا قوشون پیاده ائدیب بو منطقه‌نی قانا چکیردی. آذربایجانین قاشلاری چاتیلمیش و غضبلی آسلانا بنزه‌ییردی. اونون قلبی دؤیوندوکجه عصبلری دارتیر، کؤکره‌میش کؤهلنلر کیمی شاهه قالخیردی. اؤزونو مهارلانمیش گؤرنده چاره‌سیز قالیب

گؤزلری زنگانا دیکیلی قالیردی. گونلر آغیر-آغیر کئچیردی. فرقه‌چیلر تبریزده "حیدر تکیه‌سنیده" سیلاحی اؤیره‌نمک، اونون دوزگون استفاده ائتمک یولونو بیلمک تعلیمینی هر گون داوام ائدیردیلر. یئنه ده هر گون تبریز چؤللرینده تیراندازلیق اصولونا ییه‌لنمک اوچون اللرینده توفنگ آتش میدانلارینداتعلیم گؤروردولر. هامی دؤلت قوشونلارینین زنگاندان میانایا، اوردان آذربایجانین بوتون نؤقطه‌لرینه هجوم ائتمکلرینی گمان ائدیردی. بونا گؤره بو هجومون قارشیسینی آلماق اوچون فدائی قوشونلاری میانادا قافلانتی داغلارینین شرق اتکلرینده "قیز کورپوسو" کنارلاریندا استحکاماتا مشغول ایدیلر. قدیم قیز کؤرپوسو قیزیل اؤزه‌ن چایینین اوستونده قرار توتموشدو. فدائی قوشونلارینین فرماندهلیگی قولام یحیی دانشیانین عهده‌سینه قویولموشدو. اونون اختیارینداا اولان فدائی قوشونلارینین سایی آز اولسا دا تبریزدن کؤمک قوه‌لرینین گؤندریلمه‌سی وعده‌سی وئریلمیشدی. فدائیلر دوشمن قاباغینی کسمک اوچون اؤزلرینه سنگر قازیب قافلانتی داغلارینی باسیلماز بیر قالایا دؤندرمیشدیلر. بورا مقاومت گؤسترمک اوچون الوئریشلی بیر مکان اولماقلا استراتژیک نؤقطه سایلیردی. آذربایجانین هر گؤشه‌سیندن میانایا گلن فدائیلرین مقصدلری بو استراتژیک نؤقطه‌نی مدافعه ائتمک ایدی. میانا فدائیلر شهری اولسا دا اونلارین سایی‌نین آز اولماغی قولام‌یحیی دانشیانی ناراحات ائدیردی. اونون هر گون یولونو گؤزله‌دیگی یئنی فدائی قوه‌لری یوبانیردی.

فاجعه باشلانیر

آذر آیینین اون دوققوزو ایدی. حومه‌ده ایشلر اؤز قایداسیندا گئدیردی. من ناهاری حومه‌ده قالدیم. ساعات دؤردده ایران گؤن کارخاناسینا گئتملی ایدیم. بو کارخانادا بیزیم ایکی حوزه‌میز واردی. بیر گون قاباقدان آلینمیش قرارا گؤره بو حوزه‌لرین ایکیسی بیر یئرده اجلاس کئچیرمه‌لی و من ده اوردا اشتراک ائتملی ایدیم. ساعات اوچ یاریمدا حومه‌دن حرکت ائتدیم. ساعات دؤردده کارگرلر ایشدن چیخمیش، بؤیوک بیر سالوندا جمع اولموشدولار. حوزه صدرلرینین بیری صحبته مشغول ایدی. بیر آزدان سونرا صحبت منیم ایدی. دانیشیقلارین هامیسی دؤلت قوشونلارینین زنگانا هجوموندان،

تؤرتـدیکلری جنـایتلردن و آذربایجـان خـالقینین اؤز آرزولارینـین اوسـتونده مـؤحکم دایانماسیندان گئدیردی. بئله بیر آندا بیر نفر منه یاخینلاشیب دئدی:

- سیزی تئلئفوندا ایسته‌ییرلر.

من "چوخ گؤزل، ایندی گلیرم"، دئییب صحبته مشغول اولدوم. یئنـه همـین آدام گلیـب یئنه همین سؤزلری تکـرار ائتـدی. مـن سـؤزلریمی یـاریمچیق قویـوب دفتـره گئـدیب تئلئفونلا دانیشماغا باشلادیم. خطین او طـره‌فینـده حومـه‌نـین تـشکیلات مـسئولو انـور مسگری ایدی. او دئییردی:

- تئز اول قاییت حومه‌یه!

- نه اولوب؟

- تئلئفوندا دئیه بیلمیرم، تئز اول گل حومه‌یه.

او تئلئفونو کسدی. من ناچـار قالیـب حومـه‌یـه قاییتمـالی اولـدوم. یولـدا دریـن فیکـره گئتمیشدیم. حومه‌ده نه خبر واردیر کی، بئله تأکید ائـدیرلر. خیالیمـدان چـوخ فیکیرلـر اؤتدو. آممابو خیاللارین هامیسی یئرسیز ایدی. حومه‌یه وارد اولاندا اول میرحـسین منـی قارشیلادی. او یاواشجادان دئدی:

- خبرین وار؟

- هانسی خبردن؟

- رهبرلر تبریزی ترک ائدیبلر.

- نه‌دانیشیرسان!؟

- بلی، آغای پیشه‌وری و باشقالاری.

من یئریمده قورویوب قالمیشدیم. یئنه خبر آلدیم:

- هارا دوغرو ترک ائدیبلر؟

- بیلمیرم، دئییب سونرا علاوه ائتدی: یقین‌کی، او تایا.

منیم داها اونا دئملی سؤزوم یوخ ایدی. حومه‌نین دفترینـه گیـردیم. انـور مـسگری منـه یاخینلاشیب دئدی:

- ائشیتدین نه خبر اولوب؟

حومه‌ده سکوت حؤکم سوروردو. هامینین باشی آشاغی أییلیب فیکره گئتمیشدیلر. عضولر حومه‌نین کتابخاناسینا ییغیشسالار دا نه کتاب اوخویان وار ایدی، ن ده بیر تفریح ائدن. هامی فرقه‌نین و اؤزونون گله‌جگینی دوشونوردو. حومه ائله بیل دوننکی حومه دئییلدی. سونرا معلوم اولدو کی، فرقه و حؤکومت رهبرلری مرکزی دؤلت قوشونلارینین زنگاندان میانایا و بوتون آذربایجانا هجوم ائتمک ایسته‌دیگینی بیلیب. اونا گؤره ده همین گون سحر تصمیم توتماق اوچون اجلاس تشکیل وئریرلر. بو اجلاسدا آغای پیشه‌وری مرکزی دؤلتین قوشونلارینین قارشیسیندا دایانماق، آذربایجان خالقینا وئریلن وعده‌نی یئرینه یئتیرمک، بیر ایلین مدتینده گؤرولن اصلاحاتی داوام ائتدیرمک، خالقیمیزین، فرقه‌میزین قدرتینی مرکزی دؤلته گؤسترمک و عهده‌میزه گؤتوردویوموز وظیفه‌لری لایقینجه یئرینه یئتیرمک مسئله‌سینی ایره‌لی سورور. بو اجلاسدا معلوم اولور کی، فرقه و حؤکومت باشچیلاری تام بیر فیکرین صاحبی دئییللر. آغای پیشه‌ورینین ایره‌لی سوردویو فیکیرلرین قارشیسیندا دایانانلار دا واردیر. مخالفلر دئییرلر: بیز مرکزی دؤلتین قوشونلارینین قارشیسیندا دایانا بیلمه‌ریک. اونلارین حربی قدرتی بیزدن چوخ چوخ آرتیقدیر. بو دا قارداش قانی‌نین تؤکولمه‌سینه سبب اولاجاق. نه ایسه چوخ دانیشیقدان سونرا قرار بو اولور، مرکزی دؤلت قوشونلارینین قارشیسیندا دایانیب مقاومت گؤستریلسین، یا یوخ، باره‌سینده رأی آلینسین. رأی آلینانداں سونرا معلوم اولور کی، آغای پیشه‌ورینین ایره‌لی سوردویو تدبیرلر اقلیتده‌دیر. البته آغای پیشه‌وری تک قالمامیشدی. من بیلدیگیمه گؤره اونون اؤزوندن سونرا بئش نفر طرفداری وار ایدی. اونلار دا مرکزی دؤلتین قوشونلارینین قارشیسیندا مقاومت فیکرینده ایدیلر. آمما عدم مقاومت طرفدارلارینین تعدادی آرتیق ایدی. وضعییتی بئله گؤرن آغای پیشه‌وری دئییر:

– منیم فیکریم تصدیق اولماسا استعفا وئریرم.

آغای پیشه وری بو تاریخی اجلاسدا استعفا وئریر. اونون طرفدارلاری دا استعفا وئریب پیشه‌ورینین کناریندا دورورلار و معارف وزیری آغای‌محمد بی‌ریانی فرقه‌نین رهبری سئچیرلر. همین گون، گون اورتادان سونرا اونلار تبریزی ترک ائدیرلر. بو خبر بوتون آذربایجانی او جمله‌دن تبریزی سارسیتدی. اوگونه قدر فرقه‌نین دئدیگی،"اؤلدو واردیر

دؤندو یوخ" شعارین اؤزو آرتیق سؤالا دؤنموشدو. ایندی بو خاطره‌لری یازان گونه قدر او گونلردن أللی ایکی ایل اؤتور. هله ایندی ده او سواللار بیر چوخلارینا ابهاملیدیر. قارداش قانیندان قورخان رهبرلر نه اوچون بیر عؤمور مبارزه‌دن سونرا یئنه ده خایین شاهین، قواملارین، ساعدلرین، حکیمیلرین کناریندا دایاندیلار؟ نه اوچون سون گوللەلرینه قدر خاقان صفتلرین قارشیسیندا دایانیب آذربایجان خالقینین شرفینی مدافعه ائتمه‌دیلر؟

رهبرلرین تبریزی ترک ائتدیکلری گونون آخشامی فرقه‌چیلر حتی حومه مسئوللاری بلاتکلیف قالمیشدیلار. شهر کومیته‌سیندن جریاندا اولان وضعیت باره‌سینده حومه‌لره یئنی بیر خبر، دستور یئتیشمیردی. ناچار اولوب ساعات ۹ قدر حومه‌ده قالدیق. سونرا ایسه سحر حومه‌یه قایتماق نیتی ایله اورانی ترک ائتدیک. تبریزین گؤیلرینی قارا دومانلار بوروموشدو. ارک قالاسی، عینالی داغی کدرلی گؤرونوردو. آسماندا هر گئجه تبریزه گؤز ووران اولدوزلار چیسگین دومانلارین آراسیندا گؤزدن ایتمیشدیلر. میشو و دند داغلاریندان اسن کولکلر اؤز طراوتینی الدن وئرمیشدی. پاییزین سون چاغلاری اولدوغونا باخمایاراق شهرین کناریندان آخان آجی چای اؤز کؤپوکلو سولارینی ساحللره چیرپاراق صاباحین بیلینمه‌ین آجی روزگاریندان نه‌لر باش وئره‌جه‌گینی دوشونوردو. ستارخان خیابانیندا نئچه گون قاباقکی اؤتن آداملارین گؤزلرینده فرحلی گولوشلردن اثر یوخ ایدی. آمما هله تبریزده ساکت‌لیک حس اولونوردو. پوزغونلوق نشانه‌سی گؤرونموردو. من ستارخان خیابانی ایله اوزو یوخاری اؤز منزیلیمه طرف حرکت ائدیردیم. مرکزی کومیته‌نین بناسی قاباغیندا بیر آز دایانیب تاماشا ائتمگه باشلادیم. مرکزی کومیته‌نین بناسی قارشیسیندا بیر خبر یوخ ایدی. هر گون گلیشلی -گئدیشلی اولان بو بنا ایندی سؤنوک گؤرونوردو. یولوما داوام ائدیب منزیلیمه گلدیم. داغینیق فیکیرلر منی اؤز قوینونا آلمیشدی. بو فیکیرلری باشیمدان آتماق اوچون هر بیر ایشه ال آتدیم، یئنه خیاللاردان یاخا قورتارا بیلمه‌دیم. ساعات اون ایکی اولاردی کی، قاپی دؤیولدو. قاپینی آچاندا قونشومو گؤردوم. بو جاوان افسر سارابین قیزیل کئچی آدلی کندیندن ایدی. او منی شهرده‌کی وضعیتدن آگاه ائتدی. او دئیردی:

- مـن ایندیـه قـدر نظمییـه‌ده کـشیگیم ایـدی. بوتـون پاسـبانلار، عـسگرلر انتظامـات مأمورلاری سیلاحلارینی نظمیّه‌یه تحویل وئریب گئدیردیلر. نظمیّه سیلاح ایلـه دولـودور. من مسئول افسرلرین ده غیب اولدوقلارینی گؤروب اؤز پستومو ترک ائدیب ائوه گلدیم.

او سؤزلرینی قورتارمامیشدی کی، مسلسلدن رگبار آچیلدی. او یئنه دئدی:

- گؤردونمو!؟

بو گوللّه سسلری بیرینجی گوللّه سسی ایدی تبریزده ائشیدیلیردی. افسر تأکیدله دئـدی:

- من ایسته‌ییرم تبریزی ترک ائدم، منیمله گلیر سنمی؟

من اونون گؤزلرینه باخیب دئدیم:

- یوخ دوستوم من تبریزی ترک ائده بیلمرم. چونکی بو باره‌ده منه هئچ بیر امر یوخدور.

او منه باخا- باخا دئدی:

- اؤزون بیلرسن، آمما من گئدیرم.

او بو سؤزلری دئییب اؤز اوتاغینا گئتدی. یـاریم سـاعاتدان سـونرا قـاپینی دؤیـوب سـاغ اوللاشدی و گؤزدن ایتدی. من یئنه پوزغون خیاللاریملا تک قالدیم . یوخوم گلمیردی.

من عمومیّتله نیکبین اولدوغوما گؤره صاباحکی وضعیتی چـوخ آغیـر گؤرمـوردوم. فیکـر ائدیردیم، مرکزی کومیته اؤز یئرینده‌دیر. نهایت تأمینیه قوه‌لری گلینجه نظم برقرار اولار. بو فیکیرلرین قوینوندا اولارکن سحره یاخین منی یوخو آپاریـب آزارائـدیجی خیـاللاردان آزاد ائتدی. ساعات سککیزده یوخودان اویاندیم. صـبحانه اوچـون پئنـدیر آلمـالی ایـدیم. پالتار گئییینیب بازارا چیخدیم. باققال دوکانینین قاباغیندا ایکـی نفـر صـحبت ائـدیردی. اونلارین بیری دئییردی:

- من بیر ساعات بوندان قاباق قونقا باشیندان گلیردیم. ایکی نفر سـیلاحلی فـدائی یـول ایله گئدیردیلر. بیر آزدان سـونرا اون یـا اون بـئش نفـرین فـدائیلری تعقیـب ائتـدیگینی گؤردوم. اونلارین بعضیلرینین الینده سیلاح وار ایدی. خیاللاری فـدائیلری تـرک سـیلاح ائتمک ایدی. فدائیلر بونو دوشونوب سیلاحا ال آتـدیلار، آتیـشما باشـلاندی. فـدائیلر هـر یئری مناسب گؤرنده اورانی اؤزلرینـه سـنگر ائـدیردیلر. نهایـت بـو آتیـشمالار سـتارخان خیابانینین اولینده اولان فردوسی مدرسه‌سینین قاباغینا قدر داوام ائتدی.

من بو صحبتلری ائشیدن کیمی خوشبینلیک عالمیندن آیریلدیم. ایندی بدبینلیک عالمینده ایدیم. بوندان سونرا نه‌لر باش وئره‌جگینی بیلیردیم. ایندی بیلیردیم کی، آذربایجانین باشینین اوستونو آلان قارا بولودلاردان رحمت یوخ دؤلت اوباشلارینین اللری ایله قیزیل قانلار یاغاجاق. من باققال دوکانینین قاباغیندان بیر شئی آلمامیش ائوه قاییتدیم. جیبیمده اولان شناسنامه و باشقا مدرکلری ائوده قویوب خیابانا چیخدیم. ساعات میدانیندان کئچیب تربیت خیابانی ایله فردوسی خیابانینین آراسیندا اولان قهوه‌خانایا گیردیم. بو قهوه‌خانا اؤزکندلی‌میزین ایدی. بوش واختلاریم بوردا کئچیردی. بورا فرقه چیلرین، فدائیلرین مرکزی اولسا دا ایندی اونلاردان اثر یوخ ایدی. من صبحانه یئمه‌یه مشغول ایدیم. خیاباندا سس-کوی اوجالدی. ائشیگه چیخدیم. بیر آز آشاغیدا ایکی ماشین دایانمیش و اطرافینی ازدهام آلمیشدی. من اورا یاخینلاشاندا آغ سواری ماشیندان بی‌ریا ایله میررحیم ولاینین چیخدیغینی گؤردوم. او بیری ماشین ایسه حربی جیب ماشینی ایدی. اوندان دا استاندار دوکتور جاوید پیاده اولدو. اونلاری گؤرن کیمی بیر آز اوره‌گیم توختادی. اؤز اؤزومه دئدیم:

- دئیه‌سن ایشلر اؤز قایداسیندادیر.

بو زامان میررحیم ولایی‌نین گؤزلری منه ساتاشدی. ولایی، ناخوش سویوق وورموش آداملارا اوخشاییردی. اونون دوداقلاری اوچوقلامیش و یارالی ایدی. منی گؤرن کیمی دئدی:

- بوردا نه اوچون دایانیبسان؟ گئت حومه‌یه عضولری سیرایا دؤزوب مرکزی کومیته‌نین قاباغینا گتیرین، اوردا کئشیک چکسینلر.

میررحیم ولایی‌نین میر فاضل آدلی کیچیک قارداشی وار ایدی. او بیر اولدوزلو افسر ایدی. بوینوندان بیر آفتومات آسمیشدی. او بیردن-بیره اورا ییغیلان آداملارین بیرینه آفتاماتلا هجوم ائتدی. او آدام جاوان ایدی. پنجه‌گینین آلتیندا ایکی قاتار گوللّه گؤرونوردو. میرفاضل اونون پئنجه‌یین کنارا چکیب سوروشدو:

- بونلاری هارادان اله گتیریبسن؟

جاوان آدامین رنگی آغارمیشدی. دیلی توتار-توتماز دئدی:

– من مارالاندان گلیردیم. سربازخانانین قاباغیندان کئچنده گؤردوم اورانی غارت ائـدیرلر. منیم ده الیمه بونلار کئچدی.

میرفاضل او جاوانین سؤزلرینه اینانمایبر هده‌له‌دی. دوکتـور جاویـد بـو زامـان دئـدی: – سیلاح‌لا یوخ، سیللی ایله وور، قاتارلاری اوندان آلین.

بئله‌لیکله قاتارلاری اوندان آلیب اؤزونـو بوراخـدیلار. مـسئله قورتارانـدان سـونرا بـی‌ریـا، ولایی، میرفاضل سواری ماشینا مینیب اوزو آشاغی گولوستان باغینا طرف حرکت ائتدیلر. استاندار دوکتور جاوید ایسه ساعات میدانی طرفینه گئتـدی. مـن ولایـی‌نـین ماشـینین آردینجا یولا دؤشدوم. ستارخان خیابانی ساکت‌لیک ایدی. بی نظملیک گؤزه گؤرنمـوردو. ماغازالارین بعضیلری باغلی ایدی. آذر آیینین ایبرمی‌سی اولدوغونا باخمایاراق گـونش اؤز ملاییم شعالارینی تبریزدن اسیرگه‌میردی. فردوسی خیابانینی رد اولاندان سونرا آشـاغیدا بیر عدّه آداملارین ازدهامینی گؤردوم. بیر آزدان سونرا اورا یاخینلاشـدیم. هلـه نـه اتّفـاق دوشدویونو بیلمیردیم. بو زامان آداملارین آراسیندا آغ سواری ماشین گؤرونـدو. بیـر عـده اوباش ماشینین اوتاغینین اوستونه چیخیب اونو آیاقلاییردیلار. ماشینین اوتاغی ایچـه‌ری باتمیشدی. بیر نفردن خبر آلدیم: – بوردا نه اولوب؟

او جاواب وئردی:

– بی‌ریا ایله میررحیم ولایـی بـوردان اؤتنـده اونلاریـن ماشـینینا گـوللّه آتـدیلار. گـوللّه بی‌ریانین آیاغینی یارالادی. اونلار اؤزلرینی گوجله شورویلرین مریـضیخاناسینا یئتیردیلـر. داها بو آجیناجاقلی منظره‌یه دؤزه بیلمه‌ییب حومه‌یه طرف یولا دوشدوم. احتیاطی نظـره آلیب گولوستان باغینین شیمالیندان گئتملی اولدوم. ایندی حومه‌نـی گـؤروردوم. اونـون قاپیسی باغلی ایدی. بو ایلک دفعه ایدی کی، حومه‌نی بـاغلی گـؤروردوم. واغـزالا گئـدن خیابانا طرف باخاندا بیر دسته اوباشین حومه‌یه طرف گلدیگینی گؤردوم. اونلار اون بـئش نفره یاخین اولاردی. قاباقداکی سیرادا اولانلارین اللرینده توفنگ وار ایدی. اونـلار بؤیـوک آددیملارلا حومه‌یه طرف گلیردیلر. قاپیبا چاتان کیمی اونو توفنگ قونداغی ایلـه وورماغـا باشلادیلار. بیر دقیقه‌دن سونرا قاپی آچیلـدی. اوباشـلار ایچـری وارد اولان کیمـی ایکـی گوللّه سسی ائشیتدیم. بـو زامـان حومـه‌نـین سـرایداری قولـو قـاوالچی یادیمـا دوشـدو.

گـوللهلـرین اونـا دهیـدیگینی گمـان ائتـدیم. گومـانیم دوغـرو ایـدی. سـونرالار تحقیـق نتیجهسینده اؤیرندیم کی، قولو قاوالچینی اوباشلار ایکی گوللهٔ ایله اؤلدورموشـدولر. داهـا اوردا دایانا بیلمهییب گئری قاییتدیم. سـتارخان خیابـانی ایلـه سـاعات میـدانینـا طـرف یئرییـردیم. خیابـانلاردا بیـر نفـر ده اولـسون فـدائی، فرقـهچـی یـا خـود مهـاجر گـؤزه گؤرونموردو. اونلارین بعضیلری تبریزی ترک ائتمیش، بعضیلری ایـسه هـاردا اولـسالار دا گؤزه گؤرونموردولر. میدان بیر ایل تامام ملی حؤکومت زامانینـدا نفـس چکـه بیلمـهیـن اوباشلارین الینه کئچمیشدی. اونلار فرقـهچیلـری، فـدائیلری و اونلاریـن طرفـدارلارینی آختارماق اوچون هر ائوه اجازهسیز سـوخولوب خـالقین ناموسـونا توخونـوب امـواللارینی غارت ائدیردیلر. من ساعات قاباغیندان کئچیب او زامـانلار کؤهنـه خیابـان آدلانـان ملـی حؤکومت زامانیندا بو آد عوض اولوب فدائی آدلانـان خیابانـا گیـردیم. گـؤی مـسجیدین قاباغیندان باشلانان بـازار بـوردا قورتـاریردی. بـو خیابانـدا بیـر قهـوهخانـا وار ایـدی. بـو قهوهخانادان منی آدیملا سسلهدیلر. سس صاحبلری بیزیم اؤز کندلریمیزدن ایدی. اونـلار اون گون قاباق فرقـهنـین چاغیریـشی ایلـه سـفربر اولاراق تبریـزده فـدائی دسـتهلرینـه قوشولموشدولار. ایندی آوارا سـرگردان بـو قهـوهخانـادا اوتورموشـدولار. گـون اورتایـا آز قالیردی. من اؤز کندلیلریمیزله قهوهخانادا صحبت ائدیردیم. بو آندا خیاباندا سـس-کـوی قوپدو. بیر نفری آلتی نفر آیاقلارینین آلتینا سالیب تهپیک، یومروق ایله دؤیوردولر. بو بیر فدائی اولسا دا سیلاحسیز ایدی. اوزو اوسته یئره اوزانمیشدی. اوباشلار آممانسیز شـکیلده اونون باشینی آیاقلاری ایله ازیشدیریردیلر. فدائی قان ایچینده بوغولوردو. آممـا اونـلار ال چکمک ایستهمیردیلر. اوباشلار گؤزلهییردیلر هر کس فدائیـیه طرفـدار چیخـسا، اونـو دا فدائی آدیله اؤلهنه قدر وورسونلار. بیر آزدان سونرا فدائی حرکتـدن دوشموشـدو. مـن بـو عیبهجر حالا دؤزه بیلمهییب اؤز کندلیلریمیزله بیـزیم منزیلـه گلـدیک. ناهـاردان سـونرا استراحت ائدیردیک. ساعات بئش اولاردی. کندلیلریمیز کنده قایتماغا حاضرلاشـیردیلار. اونلار مصلحت گؤروردولر، من ده اونلارلا کنده قاییدیم. آمما من تبریزده قالیب بـو آجـی وضعیتی آخیرا قدر ایزلهمک ایستهییردیم. بیز بو صـحبتده ایکـن اون نفـره یـاخین الـی توفنگلی مسافرخانانین حیهطینه گیردی. اونلار دئییردیلر:

- مسافرلرین هامیسی گرک اولدوقلاری اوتاقلاری ترک ائتسینلر.

مسافرخانا صاحبی اعتراض ائتسه ده اونلار بو اعتراضا اهمیت وئرمه‌ییب دئدیلر:

- بیزه خبر وئریبلر بوردا فدائیلر گیزلنیبلر. گرک بورانی آختاراق.

مسافرلر اوتاقلاردان چیخیب حیه‌طه ییغیلمیشدیلار. کندلیلریمیز ده اوتاقدان چیخدیلار. من دیوارا آسیلمیش پیشه‌ورینین شکلینی و جیبلریمده اولان فرقه دفترچه‌سین و شناسنامه‌می تخت‌خوابین آلتینداکی چمدانا قویوب اوتاقدان چیخدیم. کندلیلریمیز حیه‌طده‌کی مسافرلرین آراسیندا یوخ ایدیلر. اونلار آرادان چیخمیشدیلار. من ده مسافرلرین آراسیندان کئچیب آرادان چیخماق ایسته‌یه‌نده اوباشلارین بیری متوجه اولوب خبر آلدی:

- هارا گئدیرسن، سن کیمسن؟

جاواب وئردیم:

- منیم کندده دوکانیم وار. گلمیشم تبریزدن لازیم اولان شئیلری آلام. صاباح کنده قاییداجاغام.

او بیر سؤز دئمه‌دن منه اجازه وئردی مسافرخانه‌نی ترک ائدیم. من گؤی مسجیدین یانیندان کئچیب اؤزومو خیابانا یئتیردیم. آمما ایندی هارا گئده‌جه‌گیمی بیلمیردیم. بیر داها مسافرخانایا قاییدا بیلمزدیم. باشقا مسافرخانالار دا منه یئر وئرمزدیلر. بونون اوچون ده بو آخشامی گئجه‌له‌مکدن اؤترو اؤزومه بیر یئر تاپمالی ایدیم. چوخ فیکر ائدندن سونرا مشهدی عباس گیله گئتمه‌گیمی مصلحت گؤردوم. مشهدی عباس مئهریبان کندیندن ایدی. او چوخدان ایدی تبریزده مالدارلیق ائدردی. هم ده قارا مال آلیب ساتاردی. مشهدی عباس مئهریباندا آتاملا دوست اولموشدو. سون زامانلار مئهریبانا گلنده زنگیل‌آباددا بیزده قوناق اولاردی. من قوزو اوتاراندا آخشاملار چؤلدن ائوه گلنده اونو ائویمیزده گؤروردوم. تبریزه گلندن سونرا دا هر آیدا بیر یا ایکی دفعه تبریز خیابانلاریندا اونونلا راستلاشیب گؤروشردیک. مشهدی عباس منیم حومه‌ده اولدوغومو بیلیردی. او منی هر زامان گؤرنده خواهش ائدردی کی، اونو اؤز حومه‌میزده فرقه‌یه یازدیریم. منیم جاوابیم بو ایدی:

- هر کس گرک اؤز اولدوغو محلهده فرقهیه عضو اولسون. بو بیر قانوندور. بئلهلیکله تصمیم توتدوم بو آخشامی مشهدی عباس گیله قوناق اولوم. اونلارین ائولرینی تانییردیم. یاشادیقلاری ائو "قورد میدانیندا" ایدی. من اورا یئتیشنده گون باتمیشدی. مشهدی عباسین مندن سونرا ایکی قوناغی دا وار ایدی. اونلارین بیری مئهریبانلی ابراهیم خلیل ایدی. او بیریسی ایسه ملی حؤکومتین عسگرلریندن ایدی. او دا وضعیّتی بو جور گؤروب مشهدی عباس گیله قوناق اولموشدو. ابراهیم خلیل اوجا بویلو ائنلی کورهکلی و فرقهچیلرین آراسیندا آدلی سانلی بیر آدام ایدی. اونون قارداشینین مئهریباندا دوکانی اولدوغو اوچون تبریزه دوکان مالی آلماغا گلمیشدی. بیز هر ایکیمیز صمیمی شکیلده گؤروشدوک. مشهدی عباس ایسه همیشهکی کیمی صمیمی گؤرونموردو. او سؤزو اولان آداملارا بنزهییردی. اونون مندن فرقهیه یازیلماق خواهشی اولماسایدی. اورهگینی چوخدان بوشالتمیش و سؤزلرینی دئمیشدی. ایندی تبریزین هر طرفیندن گوللّه سسی گلیردی. بعضاً ده بو گوللّه سسلری مسلسلدن آچیلمیش رگبارا دؤنوردو. گئجهلر یارانمیش وضعیّتدن سوء استفاده ائدنلر ائولرین داملاری اوستونه چیخیب هاوایی گوللّه آتیردیلار. اونلارین آرا سیرا بیر-بیرلری ایله اوجادان دانیشدیقلاری سؤزلری بیز مشهدی عباسین اوتوردوغوموز ائوینده ائشیدیردیک. بیری دئییردی:

- اصغر آغا او فشنگلریندن اوچ- دؤرد دانا وئر منه.

آلدیغی جاواب ایسه بو ایدی:

- جانین اوچون ایکی دانا فشنگیم قالیب. بونلاری دا اته (آداما) ووراجاغام.

بئله اوباشلار اؤز یاشادیقلاری دونیانین اصل سیاسی، اجتماعی جریانلارینی درک ائتمهدن دانیشدیقلاری سؤزلرین ده معناسینی بیلمیردیلر. شام یئیندن سونرا قوناغی اولدوغوموز مشهدی عباسین دردی دئشیلدی. او فرقهنین، ملی حؤکومتین علیهینه دانیشماغا باشلادی. او اؤز قوناقلارینی یاخشی تانییردی. بونو بیله-بیله اؤزونو دوشمن جیلدینده میدانا آتمیشدی. دونن فرقهیه یازیلماق حسرتیله یانان آدام بو گون اؤز جلدینی عوض ائدیب تنقید یولو ایله حرکت ائدیردی. قوناق اولدوغوموز آدام دانیشدیقجا قیزیشیر اللرینی هاوادا اویناديردی. قوناقلار ایسه سوسموشدولار. مشهدی عباسا جاواب

وئرن یوخ ایدی. او اؤزونو میداندا تـک گـؤروب آتینـی دؤرد نـالا چـاپیردی. منـیم ایـسه گئتدیکجه عصبلریم دارالیردی. بو آخشامی گئجه‌له‌مه‌یه یئـریم اولـسایدی، اوتوردوغـوم ائوی ترک ائدیب بئله ایکی اؤزلو آداملارین ائوینده قالمازدیم. مشهدی عباس فرقه‌چیلری روسلارین نؤکرلری آدلاندیراندا داها صبریم توکندی. اؤزومو اله آلیب دئدیم:

- آغای مشهدی عباس، فرقه‌چیلـر روسـلارین نـؤکری اولـسایدی، نـه اوچـون فرقـه‌یـه یاریلماغی مندن خواهش ائدیردین؟

بو سوال اونا جالب اولماسا دا قوناقلار اوچون جالب ایدی. آخی قوناقلار مشهدی عباسین فرقه‌یه یازیلماق فیکرینی بیلمیردیلر. من مسئله‌نی آچماقلا اونـو افـشاء ائتمیـشدیم. بونـا گؤره ده ابراهم خلیل قولاقلارینی شکله‌ییـب اونـون منـیم سـوالیما وئـره‌جگـی جـاوابی گؤزله‌ییردی. مشهدی عباس استکانلارا چای سـوزه- سـوزه باشـینی یوخـاری قوزامـادان دئدی:

- آخی او زامان فرقه‌چیلرین اعتباری چوخ ایدی. اونلارین سؤزلری هر یئرده توپ کیمی سسله‌نیردی. فرقه‌دن قاباق منیم بو محله‌ده احترامیم وار ایدی. آمما فرقه گلنـدن سـونرا منی حسابا قویان یوخ ایدی. من قاباقکی احترامیمی اله گتیرمک اوچون فرقه‌یه یازیلماق ایسته‌ییردیم.

داها مسئله آیدین اولموشدو. بو سؤزلرین منه ده اهمییتی وار ایدی. بئله آدامـلاری داهـا دا دریندن تانیماغا کؤمک ائدیردی. مـشهدی عباسـین بونـدان سـونرا رفتـاری، کـرداری عوض اولدو. او سیاسی صحبتلردن ال چکیب قیافه‌سی آچیلدی. بیزی اؤز ائوینـده قونـاق بیلیب بیزدن پذیرالیق ائتمگه باشلادی. گئجه یاریـسی اولموشـدو. هلـه ده تبریـزین هـر طرفیندن گوللّه سسلری ائشیدیلیردی. آذر آیینین ایییرمی‌نجـی گئجـه‌سـی بیـز یاتماغـا حاضرلاشیردیق.

۱۳۲۵- جی ایلین آذر آینین ایییرمـی بیرنـده سـحر چـاغی مـشهدی عباسـین ائوینـده صبحانه یئییردیک. ابراهیم خلیل منه اوز توتوب دئدی:

- من دونن مئهریباندان تبریزه گلمیشم. سن یاشادیغین مـسافرخانادا اوتـاق توتموشـام. کنددن اؤزومله گتیردیگیم وسایللر مسافرخانادادیر. ایندی بـوردان بیـر باشـا گئـده‌ریـک

مسافرخانایا، من اؤز شئیلریمی، سن ده اؤز منزیل اساسلارینی گؤتوره‌ریک. اورانین یاخینلیغیندا حاجی آغا آدلی بیر دوکاندار وار. بیز دوکانیمیزا لازیم اولان بوتون ماللاری اوندان آلاریق. امین آدامدیر، تاپشیراریق اونا. یوخسا مسافرخانایا اعتبار یوخدور. یقین کی، اورانی اوباشلار اله کئچیریبلر.

ابراهیم خلیلین بو سؤزلریله راضیلیق ائتدیم و هر ایکیمیز یولا دوشدوک. قورد میدانیندان ساعات میدانینا طرف حرکت ائتدیک. هاوا بولودلوق ایدی. آذربایجان، او جمله‌دن تبریز اؤز آغیر و چتین گونلرینی یاشاییردی. سینه‌سیندن چیخان نفس بوغازینداکی بوغونتولارین ایچینده ایتیردی. بو قوجامان شهر اؤز قارا طالعی بویو آپاردیغی مبارزه‌لرده آغ گون دئیه آیاغا قالخمیشسا دا منحوس شاهلارین اسیری اولموشدو. ایندی یئنه ده ستارخانین بایراغی الینده اولا- اولا اؤره‌یی دؤیونور، نفسی تؤیشه‌ییردی. آمما تبریز مشروطه زامانینداکی کیمی باشینی دیک توتموشدو. او سانکی دؤره‌سیندکی باش وئرن فیرتینالارا دوداق بوزه‌رک "بو منیم نه اوّلیم، نه ده آخیریمدیر"، دئییردی. گوللّه سسلری آخشامکینا نسبتاً آزالمیشدی. بیز کریم‌خان میدانینا بیر آز قالاندا اورانی ازدهاملی گؤردوک. بوردا اوجادا بیر بلندگو آسیلمیشدی. تهراندان وئریلن اخبار پروقرامی بلندگودان یاییلان دالغالاردا آیدین ائشیدیلیردی:

"تبریز اهالیسی شاهنشاهی قوشونلارینی استقبال ائتمک اوچون خیابانلارا تؤکولوب اؤزلرینی بو تاریخی گونه حاضرلاییرلار". آمما هامینین گؤردویو کیمی تبریز خیابانلاریندا اهالیدن خبر یوخ ایدی. فقط کریم‌خان میدانیندا قیرخ نفره یاخین آدام تهران رادیوسونون یالانلارینا قولاق آسیب گولوردولر.

تبریز عادی حالدا دئییلدی. اکثر آداملار ائولرینده قالیب قاپینی دالدان باغلامیشدیلار. فقط دربارین قیرینتی هدیّه‌سی ایله دولانان اوباشلار اللرینده توفنگ کوچه خیابانلاردا ملی حؤکومت ایله همکارلیق ائدنلری اوولاییب یوخ ائدیردیلر.

کریم‌خان میدانیندا هامی بلندگودان اخبارا قولاق آسیردی. بوآز آداملارین ایچینده ابراهیم خلیلی ایتیرمیشدیم. من اونو آختاران زامان مئهریبان کندینین قدیم

کندخداسینی گؤردوم. او سیلاحلی ایدی. ابراهیم خلیلین یاخاسیندان توتوب سیلکه‌له‌ییب دئییردی:

– سیزین کیمی فرقه‌چیلر بیر ایل تامام منی کنددن قاچاق سالیبلار. ایندی یاخشی منیم الیمه دوشوبسن. مئهریبانین کندخداسینین آدی محسن‌آغا ایدی. او منی یاخشی تانییردی. منه راست گلسیدی، ایشیم یاش اولاجاقدی. بونا گؤره ده ساعات میدانینا طرف یولا دوشدوم. هله اورا چاتمامیش سول طرفده یئنی ساختمان عملیّاتی گئدن خرابه بیر یئرده نئچه نفرین صحبتینی ائشیتدیم. اونلارین بیری دئییردی:

– بوستان‌آبادین صدری علی‌اکبر فردی‌نی ووروبلار هله اؤلمه‌ییب جان وئریر. من علی‌اکبر فردی‌نین آدین ائشیدن کیمی قورویوب قالدیم. اونو یاخشی تانییردیم. مئهریبان حومه‌سی او زامانلار بوستان‌آبادا باغلی اولدوغو اوچون اونو مئهریباندا چوخ گؤرموشدوم. ایندی اونو بوردا اوباشلار تانییب اؤلدورموشدولر. آرتیق یوخاری چیخیب اونون قانلی جنازه‌سینی گؤرمک ایسته‌مه‌دیم. چونکی هیجان منی بوروموشدو. اورادان قاییدیب گؤی مسجیدین کوچه‌سیندن کؤهنه بازارا گیردیم. یاشادیغیم مسافرخانا بو بازارین اوّلینده ایدی. مسافرخانادا نه‌لر باش وئردیگینی بیلمک ایسته‌ییردیم. بازارین دوکانلاری باغلی ایدی. فقط چؤرک ساتان و باققاللار آچیق گؤرونوردو. مسافرخانانین قاباغیندان اؤتنده سیلاحلی اوباشلارین هله ده اورادا اولدوغونو حسّ ائتدیم. اؤزومو لاقید گؤستریب بازاری اوزو آشاغی یئریدیم. بورانین آخیری کؤهنه خیابانا چیخیردی. بازار آغزیندا آدام‌لار چوخ ایدی. من اونلارا یئتیشنده سیلاحلی اولدوقلارینی گؤردوم. اونا گؤره ده بورا گلدیگیمه پشیمان اولدوم. نهایت ایش ایشدن کئچمیشدی. من بورادان آیریلمالی ایدیم. هله اونلار منی گؤرمه‌میشدیلر. آمما کؤهنه خیابان خلوت ایدی. بیر نفر ده اولسا خیاباندا گؤرونموردو. اونلارین ائتدیگی صحبتلره گؤره بازارلا روبرو ائوین دامیندا ایکی مهاجر آتا، اوغول سنگر توتموشدولار. سیلاحلی اوباشلار جسارت ائدیب خیابانا باش اوزادا بیلمیردیلر. بئله دئییردیلر کی، مهاجر فدائیلرین دامین اوستونده مسلسل قویوب اؤزلرینی مدافعه ائدیردیلر. بازار باغلی اولدوغونا گؤره خلوت ایدی. مال ساتاندان مال آلاندان خبر یوخ ایدی. من وضعیّتی بئله گؤروب گئری قاییتماق قرارینا گلدیم. ائله‌جه

ده گلدیگیم یول‌لا گئری‌یه دوغرو یئریدیم. هله اونـلاردان اوتـوز آددیـم آرالانمامیـشدیم کی، ایست سسی بازارین دیـوارلارینی سارسـیتدی. مـن دایانیـب اونـلارا باخـدیم. بـازار آغزیندا جمع اولان اوباشـلارین هامیـسی منـه طـرف قـاچیردیلار. اونلاریـن آتـدیقلاری هاوایی گوللەلر بازارین سقفلرینه توخونوب توزانـاق سالمیـشدی. بیـر آزدان سـونرا اونـلار منی احاطه ائتمیشدیلر. قاپیسی باغلی بیر دوکانا دایانمیشدیم. اونلار منه امر ائدیردیلر:

- اللرینی یوخاری قالدیر!

اونلاردان سوروشوردوم:

- مندن نه ایسته‌ییرسینیز؟

بیری، "سن فدائی‌سن"، او بیری "سن فرقه‌چی‌سن"، بیر باشقاسی ایسه "سن مهاجرسـن"، دئییردی.

من اونلارا دئییردیم:

- سیز دئیینلرین هئچ بیریسی دئییلم. کنددن گلمیشم، تبریزده ایشیم وار ایدی.

منی احاطه ائدنلرین بیری یانینداکی بیر نفره دئدی:

- احمدآغا سن اونون بدنینی، جیبلرینی آختار!

احمدآغا دا باشقاسینا امر ائتدی. بئله‌لیکله اونلارین بیری سـیلاحینی باشقاسـینا وئریـب منیم بدنیمی، جیبلریمی آختارماغا باشلادی. شالوار جیبیمده ایییرمی اوچ تـومن پـول وار ایدی. منی آختاران آدام پوللاری اؤز جیبینه قویاندا او بیری اوباشـلارین حـسدی توتـدو. آخی ایییرمی اوچ تومن پولو اؤز آرالاریندا تقـسیم ائتـسه‌یـدیلر هـره‌سـینه بیـر تـومن ده یئتیشمزدی. اونا گؤره ده پولو جیبیمه قویدولار. آختاریش قورتاراندان سونرا دئدیلر:

- دوش قاباغا!

بو زامان بیرینجی توفنگ قونداغی کوره‌گیمه ده‌یـدی. باشـقالاری دا تـه‌پیـک و توفنـگ قونداغی ایله وورماغا باشلادیلار. من یئره یخیلاندا اونـلار تپیـک ایلـه ووروب منـی آیـاق اوسته قالدیریب ایره‌لیه طرف ایته‌له‌ییردیلر. بازار خلوت ایدی. گل-گئـت چـوخ آز ایـدی. فقط اوباشلارین سسی بازاری بوروموشدو. اونلار منـه ووردوقـلاری توفنـگ قونداغینـدان لذت آپاریردیلار. شاققلتی گولوش سسلری خلوت بازاری باشینا گؤتورموشـدو. مـن ایـسه

اؤزومو ضربه‌لردن قوروماق اوچون هر تشبّوثه ال آتیردیم. اونلار منیم اعتراض سسلریمی ائشیتمک ایسته‌میردیلر. اونلار منیم کیملیگیمی، هانسی یووانین قوشو و هارالی اولدوغومو بیلمیردیلر. یوخسا اؤزلرینه زحمت وئرمه‌زدیلر. آمما اللرینده مدرک اولمادیغی اوچون ایندی قاباقلارینا قاتیلمیش بیر اسیر ایدیم. توفنگ، ته‌پیک ضربه‌لرینین آلتیندا فیرفیرا کیمی ساغا-سولا فیرلانیردیم. اوباشلار منی اولدوغوم مسافرخانایا طرف آپاریردیلار. بو آرالاردا منی اؤز تانییان فقط بیر نفر اولا بیلردی، او دا مسافرخانا صاحبی ایدی. اونون ملی حؤکومته میلی وار ایدی و منه احترام بسله‌ییردی. منیم راحاتلیغیم اوچون الیندن گلنی اسیرگه‌مزدی. قارشیدا سنگکچی وار ایدی. اونون قاپیسیندا پئندیر، کره، قایماق و بعضی گؤیرتیلر ساتان جاوان بیر اوغلان تاباق اوستونده آل-وئر ائدیردی. منی اوزاقدان-اوزاغا تانیسا دا کیم و نه کاره اولدوغومو بیلمیردی. آرامیز ساز ایدی. اونون ساتدیغی شئیلردن آلاردیم. ایندی اوباشلار منی چؤرکچی دوکانینا طرف آپاریردیلار. امیدیم همین جاوان اوغلانا گلیردی. اؤز-اؤزومه دوشونوردوم کی، بلکه ده تانیش اولدوغوم جاوان اوغلان منی بو ظالملارین الیندن قورتارا بیلدی. او منی اوباشلارین الینده اسیر گؤرنده نه اینکی کؤمکلیک ائتمدی، اوسته‌لیک اؤزو اولارا قوشولوب کؤتک وورماغا باشلادی. ضربه‌لر اوقدر شدّتلی ایدی کی، اؤزومو ایتیریب جاوان اوغلانین چهارپایی اوستونده قویدوغو تاباغین اوستونه ییخیلدیم. تاباق یئره آشدی. ساتیشا قویدوغو کره، پئندیر، قایماق و باشقا ساتدیغی شئیلر آیاق آلتیندا قالدی. چؤرکچیده اولان مشتریلرین هامیسی تاماشا ائدیردیلر. اونلارین منیم ظالملارین الینده اسیر اولماغیما اورکلری یانیردی. من بونو اونلارین گؤزلریندن اوخویوردوم. آمما هئچ کیم بو اوباشلارا اعتراض ائده بیلمیردی. اونلار اللرینده‌کی سیلاحا گووه‌نیب هر بیر شقاوته ال آتیردیلار. گؤزلری قیزاریب حدقه‌سنیدن چیخمیشدی. بیر ایل ملی حؤکومتین زامانیندا عربده چکیب باج آلماقدان محروم قالانلار ایندی انتقام آلماغا جان آتیردیلار. هله منی هارا آپارماقلارینی بیلمیردیم. چؤرکچینین قاباغیندان کئچیب یاشادیغیم مسافرخانایا طرف گئدیردیک. اونلار آرخادان توفنگ قونداغی ایله ووروب ایره‌لیه دوغرو ایته‌له‌ییردیلر. مسافرخانایا آز قالیردیق. هر گون اونونلا سالاملاشیب و خرید ائله‌دیگیم قوجا باققال

کیشی دوکانین آغزیندا گؤروندو. بیر ایل تامام ایـدی سـحر چـاغلاری اونـونلا اوز بـه اوز اولوردوم. یوخاریدا یازدیغیم کیمی بیر دفعـه بیـر کندلیـدن کـره آلانـدا کنـدلینین اونـا ائتدیگی اعتراض منی وادار ائتمیشدی قوجا باققالا "بونـدان سـونرا سـنین رسـمی چکـی داشلارین اولمالیدیر. بو دؤلتین قانونودور. یوخسا منیمله طرفسن"، دئیـیم. ایـنـدی اونـون دوکانینین قاباغیندان منی دؤیه-دویه، سؤیه-سؤیه، اوستو باشی قانلی معلوم اولمایان بیر نؤقطه‌یه دوغرو آپاریردیلار. اونون بیر نئچه کلمـه سـؤزو حیاتیمـدا دگیـشیکلیکلر عملـه گتیره بیلردی. قوجا باققال منی گؤرن کیمی تانیدی. آمما اؤزونـو گؤرمـه‌مزلیگـه ووروب دوکانا قاییتدی. من اونو چؤرکچی قاباغیندا پئندیر کـره سـاتان جـاوان اوغـلان ایلـه اؤز فیکریمده مقایسه ائدیردیم. ایندی مسافرخانانین قاباغینـدان اؤتـوردوک. گـؤز آلتـی اورا باخا-باخا مسافرخانانی آرخـادا قویـدوق. مـن یاشـادیغیم یئـرین دالاندارینـدان احتیـاط ائدیردیم. بئله‌لیکله بـورانی خطرسـیز آرخـادا قویـدوق. گـؤی مـسجیدین قارشیـسیندان اؤتنده ایکی نفـر اؤز کندلیلریمیزلـه اوز بـه اوز اولـدوق. اونلاریـن تبریـزده اولمـاقلارینی سونرادان بیلدیم. اونلار تهران قوشونلاری ایله مبارزه ائتمک اوچون فرقه‌نـین چاغیریـشی ایله کؤنوللـو فـدائی دسـته‌لرینـه قوشولموشـدولار. اینـدی ایـسه آوارا، سـرگردان تبریـز کؤچه‌لرینـده دولانیـردیلار. مـن اونـلاری گـؤرن کیمـی آز اولـسا دا یئریمـده دایانـدیم. بوینومون آردیندان ده‌ین توفنگ قونداغیندان یئره سندیره‌دیم. اونـلار کنـده قاییدانـدان سونرا منیمله نه شکیلده رفتار اولوب و منی اوباشلار نئجه آپاردیقلارینی دانیشمیـشدیلار. عائله‌میز و کندلیلریمیز مندن داها ال اؤزموشدولر. بیـزیم حرکـت ائتـدیگیمیز خیابـان او زامانلار دمیرچی و نعلبندلرین مکانی ایدی. باشقا گونلر بوردا چکـیج، سـندان سـسیندن قولاق باتاردی. ایندی بوتون دوکانلار باغلی اولدوغونا گؤره سـاکت‌لیـک ایـدی. خیابـانین آخیری کریم‌خان میدانینا چیخیردی. اوباش دسته‌سی منی قاباقلارینا سـالیب بـو میـدانا طرف سوروکله‌ییردیلـر. تبریـزین هـر طرفینـدن گـوللّه سـسی ائـشیدیلیردی. آرا-سـیرا مسلسللردن آچیلان رگبار شهری تیتره‌دیردی. بو گـون آذر آیینـین ایرمـی بیـر ایـدی. قلبینده یاشادیغیم تبریـز اؤز آغیـر گـونلرینی کئچیریـردی. بیـز کـریم‌خـان میـدانینا آز قالمیشدیق. اگنیمده‌کی پالتارلاریم پـالچیقلی، توزلـو-تورپـاقلی ایـدی. پـیس وضـعیتده

کریم‌خان میدانینا یئتیشدیک. میداندا ازدهام وار ایدی. هامی بیـر یئـره توپلاشمیـشدی. اونلار منی گتیرن اوباشلاری گؤرن کیمی هورا چکدیلر. بو آندا جمعیت آرالانـدی. اورتـادا بیر جنازه گؤروندو. اونو تازه شکار ائدیب اؤلدورموشدولر. جنازه قان ایچینده ایـدی. یانینـا دوشموش کئپی‌سیندن مهاجره اوخشاییردی. منی جنازه‌نین یانینـا ایتـه‌لـه‌دیلـر. جنـازه آدلاندیردیغیم آدام هله اؤلمه‌میشدی. مـن اونـون قیرمیـزی قـانلار آراسـیندا بـدنی‌نـین تیتره‌مه‌سینی گؤروردوم. اطرافینا جمـع اولمـوش اوباشـلار ایـسه اؤز داش قلبـی و قـان چاناغینا دؤنموش گؤزلری ایله بو مدحش جان وئرمک منظره‌سـینه اشـتیاق ایلـه تاماشـا ائدیردیلر. دؤره‌یه ییغیلمیش آداملارین اکثریّتی سیلاحلی ایدی. مـن جنـازه‌نـین یانینـدا آیاق اوسته دایانمیشدیم. ایندی عؤمرومده ایللر، آیلار، گـونلر، دقیقـه‌لـر، یـوخ، ثانیـه‌لـر حساب اولونمالی ایـدی. قلبـیم نفرتلـه دولـو ایـدی. مـشروطه زامـانی شـجاع دولـه‌نـین قوشونلاری، شیخ محمدخیابانی دؤره‌سینده رضاخانین و روس قـازاقلارینین قوشـونلاری، ایندی ایسه منفور محمدرضانین اوباشـلاری آزادلیـق سـئون آذربایجـان خالقینـا دیـوان توتـاراق، اونـلاری بیگانـه کیمـی یئرلـه یکـسان ائـدیردیلر. دؤوره‌مـی آلمـیش اوباشـلار اللرینده‌کی توفنگین گلن گئده‌نینی چکیب لوله‌سینی منـه طـرف توشلامیـشدیلار. مـن داها اؤلوموموـو گؤزومـون قاباغینـدا گـؤروردوم. بـو آنـدا اؤز- اؤزومـه فیکیرلـشدیم: "مـن اؤله‌جه‌یم. هئچ اولمازسا اؤز نفرتیمی بونلارا بیلدیرمک اوچون قلبیمـده‌کـی سـؤزلری بـو اوباشلارا دئمه‌لی‌یم". بو فیکرین ایچینده ایدیم، دؤوره‌مده‌کی آداملاردان بیر سس گلدی:

- آند اولسون حضرت ابوالفضلین دوشـن قوللارینـا هـر کـس اونـو وورسـا مـن ده اونـو ووراجاغام دئییب، الینده‌کی توفنگین چاخماغینی چکدی. سس گلـن طرفـه باخـدیم. او اورتا یاشلی بیر کیشی ایدی. اگنینـده قیریـشیقلی قـدیمکی پاسـبانلارین پالتـارلاری وار ایـدی. بـو ملـی حؤکومتـدن قابـاق خـدمت ائـدن پاسـبانلارا اوخـشاییردی. پالتـارلارین قیریشیقلی اولماغی دا بونو ثابت ائدیردی. او منه طرف گلیب بیر قولونو بوینومـا سـالدی. او بیری ایله توفنگی اوباشلارین اوستونه توتوب" هئچ کسین بونو (منی) وورماغـا حـاققی یوخـدور، بـو آدام گناهکاردیرسـا اونـو کلانتریـه تحویـل وئرملـی‌ییـک، بیـز بونـو قانونـا تاپشیرمالی‌ییق"، دئدی. پاسبان منی قوجاقلامیشدی. او منه باخیب دئییردی:

- قورخما، سنی گوللّه ایله وورسالار گرک منی ده وورسونلار.

او منی اوباشلارین ایچیندن چیخاریب کلانتریه آپارماق ایستهییردی. آمما پاسبانین قاباغین کسمیشدیلر. من اونو تانیمیردیم. او دا منی تانیمیردی. قانون پرستلیک هاردان اونون قلبینه قونموشدوسا بیلمیردیم. بو، اوباشلارین ایچینده نادر بیر آداما اوخشاییردی. منی آرادان چیخارتماق ایستهییردی. باشقالاری ایسه بیر الیمدن توتوب پاسبانین الیندن آلماق ایستهییردیلر. بو آندا او عصبانی اولوب منیم الیمدن توتوب گئرییه چکنلرین اوستونه قیشقیردی:

- من گرک بو آدامی کلانتریه تحویل وئریم، دئییب توفنگینی اونلارا طرف توتدو.

نه ایسه منیم خلاصکاریم غالب چیخدی. کلانتری ایله یوز آددیم فاصلهمیز وار ایدی. منی کلانتریه آپاریردی. میداندا کی آداملارین یاریسی دالیمیزجا گلیردی. بورا تبریزین بیرینجی کلانتریسی ایدی. اورانین قاپیسیندا آدام چوخ ایدی. پاسبان دئدیگیم بو آدام منی کلانتری مسئوللارینا تاپشیردی. بئلهلیکله او دهشتلی منظرهدن، او دونیانین سون پیللهسیندن گئری قاییتدیم. کلانتریده منی بوش قورو کیچیک بیر اوتاغا سالیب قاپیسینی باغلادیلار. ایندیه قدر توفنگ، تپیک، یومروق ضربهلرینین آغریسینی حسّ ائتمهین جانیمین ایندی هر طرفی آغریماغا باشلامیشدی. بوینومون آردینا وورولان توفنگ قونداغینین آغریسی منی الدن سالمیشدی. بوینوم هر طرفه دؤنوردوسه سانجیسی آمانیمی قیریردی. یاواش-یاواش بو سلولون دیوارینا سؤیکنیب قورو یئرده اوزاندیم. فیکر ائدیردیم. واختیندا اؤز جانیمی بو معرکهدن قورتارمادیغیم اوچون پئشمان دئییلدیم. او زامان منیم ایییرمی اوچ یاشیم اولسا دا مبارزه یوللارینی یاخشی تانییردیم. اؤزومو بئله گونلره حاضرلامیشدیم. بو منیم بیرینجی امتحانیم ایدی.

بیر ساعاتدان سونرا سلولون قاپیسی آچیلدی. بیر جاوان اوغلانی ایچهری ایتهلهدیلر. او منه باخیب دئدی:

- گؤرورسن باشیمیزا نه اویون گتیریرلر؟

من ایلک یاخشیدا اونون گؤزلریندن حیلهگرلیک یاغدیغینی حسّ ائتدیم. اونا جاواب وئرمهدیگیمی گؤروب دئدی:

- سنی نه اوچون توتوبلار؟

- سنی نه اوچون توتوبلار؟

او منیم بو سوالیمدان دوروخدو. سونرا تبسملو حالدا دئدی:

- من بوتون مسئولیتلریمی بوینوما آلیب اعتراف ائتمیشم. شاللاق آلتیندا اؤلمکدنسه اقرار ائتمک مصلحتدیر. بیز نه گناه ائتمیشیک. مجبور اولوب نئچه گوندن سونرا بیزی بوراخاجاقلار.

او بو سؤزلری دئییب سوروشدو:

- سن نئجه؟ مسئولیتین وار ایدی، فدائی‌ایدین، فرقه عضوی ایدین، یا خود مهاجرسن؟

من اونون الینی چوخدان اوخوموشدوم. جاواب وئردیم:

- من، سن دئیه‌نلرین هئچ بیرسیندن دئییلم. کنددن گلمیشدیم تبریزده ایشیم وار ایدی. ایندی منی توتوبلار. منی بورا سالماقلارینین سببینی هله ده بیلمیرم.

جاوان اوغلان مندن بیر سؤز چکه بیلمدی. بیر ساعاتدان سونرا قاپی آچیلدی. اونو چاغیردیلار. او گئتدی، من یئنه تک قالدیم. یورغونلوق یاواش-یاواش جانیمدان چیخسا دا هله اؤز طبیعی حالیما گلمه‌میشدیم. بیر ساعاتدان سونرا منی سلولدان چیخارتدیلار. دهلیزین یوخاری طرفینده بیر اوتاغین قاپیسین آچیب منی ایچه‌ری ایته‌له‌دیلر. اوتاغین باشیندا میز آرخاسیندا أللی یاشلی قیرمیزی کراواتلی، بیر نفر اوتورموشدو. میزین قارشیسیندا اوجا بویلو بیر نفر آیاق اوسته دایانیب اونونلا صحبت ائدیردی. هر ایکیسی خوشحال دئییب گولوردولر. من رییسین اوتاغینا وارد اولاندا آرخاسی قاپییا طرف اولان اوجا بویلو آدام دؤنوب منه باخدی. اونو گؤرن کیمی تانیدیم. او بیزیم کندیمیزین اربابی احمد بهادری ایدی. من:

- سالام آغای بهادری.

آدی‌ایله اونا سالام وئردیگیمه گؤره تعجب ائتدی. قاشقاباقلی حالدا خبر آلدی:

- سن کیمسن؟

- من زنگیلابادلی میرحسنین اوغلویام.

بهادری اوزونو میز آرخاسیندا اوتوران رییسه توتوب دئدی:

- بونون آتاسی ایکی یوز خالوار تاخیلیمیمی آپاریبدیر.

اونون بو آغ یالانینا تعجب ائتدیم. چونکی بو سؤزون اصلی یوخ ایدی. من اربابین دئدیکلرینی رد ائدیب جاواب وئردیم:

- آغای بهادری یادینیزدا اولسا بوتون آلان‌بیراغوش ماحالی‌نین کندلرینده اولان تاخیل آنبارلاری داغیلدی. آمما زنگیلابادین آنباری سالم قالدی. بونون دا باعثی آتام اولدو.

بهادرینین یادینا بیر شئی دوشموش کیمی سؤزونو عوض ائدیب علاوه ائتدی:

- هه، ایندی یادیما دوشدو. سنین آتان یاخشی آدامدیر. او تله‌سیک حالدا خبر آلدی:

- سن ایندی تبریزده نه ائدیرسن، نه اوچون تبریزه گلیبسن؟

بونو دا دئییم کی، من دؤرد گون قاباق کنده ایکی گونلویه مرخصلیگه گئتمیشدیم. تبریزه قاییداندا کندخدامیز منه دئمیشدی:

- سندن بیر خواهشیم وار.

من بویورون دئدیم.

- خواهیشیم بودور کی، تبریزه گئدرسن، بیر مکتوبوم وار، اونو وئره‌سینیز احمد بهادریه.

من ایسه جاوابیندا دئمیشدیم:

- من نه احمد بهادرینی تانییرام نه ده آدرسلرینی. تانیسایدیم بئله یئنه بو خواهشی قبول ائده بیلمزدیم.

- بو ائله بیر شئی دئییل‌کی. فقط مکتوبدا یازیلیب ایکی یوز عدد چووال گؤندرسین، آنبارداکی تاخیلی تبریزه حمل ائدک.

منیم آخر سؤزوم بو اولموشدو:

- منیم احمدخان بهادری ایله ایشیم یوخدور.

ایندی تبریزین بیرینجی کلانتریسینده احمد بهادرینین قارشیسیندا دایانمیشدیم. منیم کندخدا ایله صحبتیم یادیما دوشدو.

- آغای بهادری کندخدا منی تبریزه یوللادی سیزدن ایکی یوز عدد چووال آلیب کنده آپاریم کی، کندده‌کی آنبارین تبریزه حمل اولسون.

منیم بو سؤزلریمدن بهادرینین آلنینداکی قیریشیقلار آچیلدی. او دئدی:

- ایندی سنی آپارارام ائویمیزه. گؤرمورسنمی شـهر نـه قـدر شـولوقدور. ائـشیکده منـی گؤزله.

منی رییسین یانینا گتیرن مأمور اوردان باشقا بیر اوتاغا گتیردی. بـو اوتاقـدا اولانلاریـن بعضیلرینی تانییردیم. بونلار فرقه عضوی اولانلار، فدائیلر، مهاجرلردن عبارت ایدی. احمـد بهادرینین منه دئدیکلری سؤزه باخمایاراق بو اوتاغا گتیریلمـه‌گیمـه تعجیـب ائتـدیم. بـو اوتاقدا اوتوز نفره یاخین آدام ساخلانیلیردی. بـو آداملاریـن ایچینـده درویـش آدلـی بیـر مهاجر وار ایدی. او، تبریزده تانینمیش مهاجرلردن ایدی. درویشی من همیشه تبریز شهر کومیته‌سینه گئدنده گؤره‌ردیم. میررحیم ولایی‌نین اوتوردوغو دفترین قاپیچیـسی ایـدی. اونون بئلینده اولان هفتیرینین اوجو پئنجه‌ییـنین آلتیندان ائشیگه چیخاردی. بـو اوتاقـدا اولانلارین چوخو بیر-بیرینی یاخشی تانییردیلار. آمما ایندی بـو هـئچ کـیم بیـر-بیریلـه صحبت ائتمیردی. هامی باشینی آشاغی سالمیشدی. بیر ساعاتدان سونرا نه اولاجاغینی و باشلارینا نه گله‌جگینی بیلمیردیلر. اوتاغین دؤشه‌مه‌سی قورو یئر اولـدوغونا گـؤره هـامی آیاق اوسته دایانمیشدی. بو گون آذرین ایییرمی بیـری ایـدی. کـئچن ایلکـی بـو گونـون خاطرینه بایرام نیتیله بؤیوک حاضرلیقلار گئدیردی. آممـا بـو بـایرامی هـئچ کـیم گـؤره بیلمدی. ایندی بئله بیر گونده آذربایجانلیلار اؤز وطنلرینین هر بیر گوشه‌سـینده آزادلیـق عنوانینا گؤره قانلارینا بویانیردیلار.

بیر ساعاتدان سونرا قاپی آچیلدی. بیـر نفـر باشـینی ایچـه‌ری اوزاتـدی. بـو آدام احمـد بهادری ایله دانیشان باشیندا مخملی شاپو، قیرمیزی کراواتلی کلانترینین یئنـی رییـسی ایدی. او اوزونو اوتاقداکی آداملارا توتوب خبر آلدی:

- درویش کیمدیر؟ درویش اؤز دایاندیغی یئرده دوروخدو:

- منم.

باشینی ایچری اوزادان رییس دئدی:

- گئدین سیز آزادسیز! او قاپینین یاریسینی آچیب درویشی ائشیگه اؤتوردو.

او سونرا منیم آدیمی چاغیردی. من ایره‌لی گئدیب دئدیم:

- چاغیردیغینیز آدام منم! او منی اوتاقدان چیخاریب قاپینی اؤرتوب دئدی:

- دالدا و خلوت کوچه‌لرله گئدیب بیر ائوده ساکن اول کوچه، خیاباندا گؤزه گؤرونمه.

من دئدیم:

- آغای بهادری منی اؤز ائولرینه آپاراجاقدی. منیم تبریزده ساکن اولماغا یئریم یوخدور.

رییس جاوابیمدا دئدی:

- آغـای بهـادرینی تئلئفـونلا چـاغیردیلار، گئتـدی. اینـدی سـن اؤزون بیلرسـن هـارا ایسته‌ییرسن گئت.

من کلانتری رییسینین بو سؤزلریندن مجبور اولوب پیلله‌لردن دؤشوب خیابانا چیخـدیم. خیابان دا جمعیت آز ایدی. هارا گئده‌جکیمی بیلمیردیم. بو اثنـادا یاخینـدان بیـر گـوللّه سسی ائشیدیلدی. بو سسدن کلانترینین قاباغیندا اولان آداملارین هامیسی دیـسکیندی. سول طرفه باخاندا کلانتریدن یئنـی آزاد اولمـوش درویـشی خیابـانین اورتاسـیندا یئـره یخیلمیش گؤردوم. خیابانین بو طرفیندن او طرفینه کئچنده اونـو وورموشـدولار. اینـدی باشا دؤشدوم کی، دوریشین کلانتریدن آزاد اولماسینین سببی نه ایمیش. فیکـر عالمینـه گئتدیم. اؤز-اؤزومه دئییردیم: "منیم ده آزاد اولماغیم درویشین آزاد اولمـاغی کیمـی بیـر حیله‌دیر. اونلار کی، بیزی کلانتریده آرادان آپارا بیلمزدیلـر. بـس بیـزیم بـو آزادلیغیمیـز یالانچی بیر آزدالیقدیر". بونا گؤره ده هر آچیلان گوللّه‌دن حسّ ائدیردیم کی، بو گوللّه‌نـین نشانی منم. آمما سونرا دوشوندوم کـی، منـیم فیکیرلـریم یانلیـشدیر. تهـران دروازاسـینا گئدن خیابانا آز قالمیشدیم. هارا گئده‌جه‌گیم باره‌ده تئـز تـصمیم توتمـالی ایـدیم. چـوخ فیکیردن سونرا مشهدی عباسین دونن آخشام دئدیکلری سؤزلره باخمایارق یئنـه اونـلارا گئتمه‌گیمی مصلحت ییلدیم. "قورد میدانینا" طرف یولا دوشدوم. هاوا آلابولودلـوق ایـدی. دوکانلارین اکثریّتی باغلی اولدوغونا گؤره خیاباندا آداملار دا آز نظره گلیردی. هئچ کسین قیافـه‌سـینده تهـران قوشـونلارینین آذربایجانـا سوخولماسـیندان شـادلیق علامتـی گؤرونموردو. آرا سیرا بعضی یاشلی، جاوان آداملارین بیر یئره جمع اولوب نـه بـاره‌ده‌سـه دانیشیقلاری گؤرونوردو. تبریزین هر طرفیندن گوللّه سسلری ائشیدیلمکده ایدی. اینـدی بو گوللّه سسلری تبریزلیلره عادی نظره گلیردی. تبریزلیلر عادتا صـبرلی و باشـی آشـاغی آدام اولدوقلاری اوچون، اونلارین آراسیندا همین خصوصیّتدن سؤ استفاده ائدن اوباشـلار

دا آز دئییلدی. ایندی تبریز شهری سوء استفاده‌چی اوباشلارین الینده ایدی. شهرده پولیس اولمادیغینا گؤره بونلار همه‌کاره ایدیلر. آتدیقلاری گوللەلر بیر جانسیز داشا، یا جانلی بیر انسانا دگدیگینین فرقی یوخ ایدی. اونلار فقط آتدیقلاری گوللەلرین سسیندن نشئه‌لنیردیلر. اوباشلار بیر ایل قاباق، شاهلیق دؤورونده نه قدر آزاد اولوب خالقدان باج آلماقدان، قوماردان، شیره‌کش‌خانالار ترتیب ائتمکدن، سرقتدن و باشقا غیرقانونی ایشلردن ایندی ده زنده‌باد شاه شعارلارینین آلتیندا عمل ائدیردیلر. بیر ایل تامام شاهبازلارین، قارنی ییرتیق کاظملارین و باشقا تبریز قوچولارینین وجودلاری هارادانسا تاپیلیب میدانا آتیلمیشدیلار. اونلارین اللرینده آغیر مسلسل اولماقلا هره‌سنین آرخاسیندا أللی نفره یاخین نؤچه ایله تبریز خیابانلاریندا شکار دالیسینجا دولانیردیلار. اونلار ائولره سوخولوب غارت ائدیردیلر. آتدیقلاری گوللەلری اته وورقامدان لذت آپاریردیلار.

من کریم‌خان میدانیندان قورد میدانینا طرف حرکتده ایدیم. خیابانین ساغ طرفینده بیر کوچه‌نین ایچیندن سس کوی گلیردی. بیر آز آیاق ساخلادیم. بو سسلر یئنه اوباشلارین سسی ایدی. اونلار بیر نفری قاباقلارینا قاتیب توفنگ قونداغی، تپیک، یومروق ایله وورا-وورا گتیریردیلر. خیابانا چاتاندا اسیر اولموش آدام یئره ییخیلدی. اونو آیاق اوسته دورماغا قویمادیلار و یئره ییخیلدیغی حالدا ازیشدیرمگه باشلادیلار. بو آجیناجاقلی صحنه‌لری گؤردوکجه اوره‌ییم قوورولسا دا هله ایندیه قدر ساغ قالیب اؤز شاهدلیگیمه سئوینیردیم. اورادا دایانماییب یولوما داوام ائتدیم. بیر آز سونرا "قورد میدانی"نا چاتمیشدیم. بیر کوچه‌یه دؤنملی ایدیم. بوردا دا باشقا کؤچه‌لر کیمی اوباشلار کوچه‌نین آغزیندا دایانمیشدیلار. اوّل خاطریمه گلدی کی، گئریه قاییدیم. آمما اونلار منیم بو ایشیمدن شبهه‌یه دوشردیلر. اونلار منی گؤروموشدولر. هر بیر حرکتیمی گؤز آلتینا آلمیشدیلار. من اؤزومو بیلمه‌مزلیگه ووروب اوباشلارین آراسیندان کؤچه‌یه گیریب یولوما داوام ائتدیم. اونلاردان اوتوز آددیم آرالانمامیش ایست وئردیلر. گئرییه دؤنوب باخاندا هاوایا گوللە آتا-آتا آرخامجا آخیب گلدیکلرینی گؤردوم. بو، ایکینجی گرفتار اولماغیم ایدی. اونلار منی

آرایا آلدیلار. دیوارا سؤیکندیم. "مندن نه ایسته‌ییرسیز؟"، دئیه سوروشدوم. اوباشلار یئنه هره‌سی بیر سؤز دئمگه باشلادی. اونلارین بیری:

- فدائیدیر!

باشقاسی:

- ائرمنیه اوخشاییر!

- فرقه‌چیدیر!

دؤردونجو نفر مهاجر اولماغیمی اعلان ائتدی. من اونلارین جاوابیندا:

- من سیز دئینلرین هئچ بیریسی دئییلم. کندده یاشاییرام. تبریزه دوکان مالی آلماغا گلمیشم. بو زامان بیر نفر سیلاحینی باشقاسینا وئریب منی آختارماغا باشلادی. او بو آختاریشدان نتیجه آلماییب وورماغا باشلادی. یولداشلاری دا اونا قوشولوب یومروق، توفنگ قونداغی ایله منی وورماغا باشلادیلار. اونلارین ضربه‌لریندن اماندا قالماق اوچون اوزمو دیوارا چئویرمیشدیم. بو وورهاوور بیر نئچه دقیقه داوام ائتدی. بو زاماندا قوجا بیر آروادین سسین ائشییدیم. قوجا آرواد اونلارا دئییردی:

- آی ظالم اوشاقلاری بو یازیق بیچاره‌نی نه اوچون آیاقلارینیزین آلتینا سالیب ازیرسینیز. مگر بو نه گناهین صاحبیدیر؟

اوباشلاردان بیری "فدائیدیر"، باشقاسی "مهاجردیر"، بیر آیریسی "فرقه‌چیدیر"، دئدی. قوجا آرواد بونلارین جاوابیندا:

- گؤرورسوزکی، شوفئره اوخشاییر. آللاها خوش گئتمز، وورمایین یازیقدیر.

قوجا آروادین سؤزلری اوباشلارا تأثیر ائتدی. اونلار منی وورماقدان ال ساخلادیلار. کوچه‌نین او طرفینده آمئریکان جیب ماشینی دایانمیشدی. بو زاماندا جیب ماشینی حرکت ائتدی. بیزه یاخینلاشدیلار. اونلارین آوتومات سیلاحلاری وار ایدی. سوروجو خبر آلدی:

- نه اولوب؟

یئنه اوباشلار منیم فدائی، فرقه‌چی، یا خود مهاجر اولماغیمی دئدیلر. من ایسه اونلارین دئدیکلرینی رد ائله‌دیم. بو زامان "جیب"ده اوتورانلارین بیری دئدی:

- دانیشیغیندان معلومدورکی، مهاجرسن. گل یوخاری.

بئله‌لیکله منی جیب ماشینینا میندیردیلر. ماشین خیابانا طرف حرکت ائله‌دی. هله منی هارا آپاردیقلارینی بیلمیردیم. اؤز- اؤزومه دئییردیم: "ماشین تهران دروازاسینا طرف حرکت ائله‌سه، ایشیم چتین اولاجاق. بئله بیر شرایطده حیاتیم هده‌لنه‌ردی. آمما خیابانا آزقالمیش سوروجو فرمانی سول طرفه دؤنده‌رنده راحات نفس آلدیم. بونو بیلیردیم کی، منی یئنه ده کلانتریلرین بیرینه تحویل وئره‌جکلر. هانسی کلانتریه؟ بو معلوم دئییلدی. نگران قالدیغیم اوچون دئدیم:

- من بیر ساعات بوندان قاباق بیرینجی کلانتریده ایدم. اورانین رییسی منی تانییر. خواهش ائدیرم منی آپارین اورا.

سوروجو جاواب وئردی:

- بیز سنی بیرینجی کلانتریه یوخ، ایکینجی کلانتریه تحویل وئره‌جه‌ییک.

من ایکینجی کلانترینین آدینی ائشیدن کیمی ناراحات اولدوم. چونکی بو کلانتریده منی تانییان چوخ ایدی. هله فرقه زامانی ایکینجی کلانترینین رییسی رحیم رشدی‌نین یانینا چوخ گلیب گئدردیم. اوردا قدیم شاه پاسبانلاریندان، ایشچیلریندن قالیب ایشله‌ینلردن وار ایدی. ایندی منی اورا آپارسالار کیم اولدوغوم آشکارا چیخاجاقدی. جبیمده کفایت قدر پولوم اولسایدی، بیرینجی کلانتریه آپارمالارینا وادار ائدردیم. آمما افسوس کی، ایییرمی اوچ تومندن آرتیق پولوم یوخ ایدی. بو پول اونلارین قارینلارینی دویورمازدی. بئله‌لیکله الیم هر طرفدن اوزولموشدو. بونا گؤره ده اؤزومو اؤز طالعیمه تاپشیردیم. نه اولاجاق اولسون. بو زامان ماشین ایکینجی کلانترینین قارشیسیندا دایاندی. گون باتماغا آز قالمیشدی. اونلار منی ماشیندان ائندیردیلر. کلانترینین قاباغیندا ایییرمی نفره یاخین اوباش وار ایدی. اونلار منی گؤرن کیمی بیلدیلر کی، مظنون آداملاردانام. اودور کی، هورا چکیب اوستومه تؤکولدولر. اونلارین منی ایکینجی کلانتریه گتیرمکلری چوخ قورخولو ایدی. من بیر ایل ملی حؤکومت زامانی بو کلانتریه چوخ گلیب گئتمیشدیم. بو کلانترینین ساده ایشچیلری، پاسبانلاری بئله منی تانییردیلار. شاه زامانیندان قالان پاسبانلارین بیر قسمتی ملی حؤکومت زمانیندا کلانتریده قالیب خدمت

ائدیردیلر. ایندی شاهین دؤورو یئنه باشلانمیشدی. قـدیمکی پاسـبانلاری ممکـن ایـدی یئنه خدمتده اولسونلار. هـر حالـدا اؤزومـو نـامعلوم جریـانلارا تاپشیرمیـشدیم. کلانتـری ایکینجی مرتبه‌ده یئرلشیردی. کلانتری مسئوللاری منی یوخاری مرتبـه‌یـه یـوخ، پیللـه لرین آلتیندا کیچیـک بیـر داریـسقال یئـره سـالماق ایـسته‌ییردیلـر. بـورا اودون- آغـاج ییغمیشدیلار. من اون گون قابـاق بـو کلانتریـه گلنـده قیـشدا یانـدیرماق اوچـون اودون دولدورولدوغونو اؤز گؤزلریمله گؤرموشدوم. اینـدی منـی بورایـا سـالماق ایـسته‌ییردیلـر. پیللەلرین آلتینداکی کیچیک دامین قاپیسینی آچـدیلار. گـؤره‌سـن نـه واختـا قـدر بـو سویوق یئرده قالاجاغام؟ آمما قاپی آچیلان کیمی اؤز سهویمی بیلدیم. چونکی ایچریـدن حرارت گلیردی. منی اودونلوغا ایته‌لَدیلر. اودونلاریـن اوسـتونه یـوخ، منـدن قابـاق بـورا سالینان آداملارین اوستونه ییخیلدیم. آه، ناله، زاریلتـی سـسی اوجالـدی. اینـدی بیلـدیم کی، زامانه‌نین هاراسیندایام. بوردا اؤله‌نه کیمی دؤیولموش، قولو-قیچی سینمیش، یـارالی آداملار وار ایدی. منیم اوچون اوتورماغا یئـر یـوخ ایـدی. هـئچ کـس هـئچ کـسی گـؤره بیلمیردی. آذان واختی اولدوغونا گؤره بو بالاجا دار یئر قارانلیق ایدی. من مجبـور اولـوب بیر اودون آغاجینین اوستونده دایاندیم. قاپینین یوخاری طرفینده یومورتا بویـدا باجـا وار ایدی. بو باجادان کلانتـرینین قاپیـسینا ییغـیلانلاری و خیابـانی گـؤرودوم. قـار یاغماغـا باشلامیشدی. هاوا سویوق اولسا دا پیلله آلتینداکی دار یئر ایستی ایدی. بـو زامـان سـس کوی اوجالدی. شهر طرفیندن بیر عده‌نین هورا، زنده‌باد شاه سسلری اوجالماغا باشـلادی. بیر آزدان سونرا بیر کـامیون ایچـی دولـو اوباشـلار اللرینـده توفنـگ شـعار وئـره- وئـره کلانتـرینین قاباغینـدان تهـران دروازاسـینا طـرف اؤتـدولر. قـاپی آغزینـدا دایانـانلارین دانیشدیغی سؤزلره گؤره تهران قوشونلاری تبریزه وارد اولوردولار.

آذان واختی اولاردی و خیابان خلوت ایدی. قوشونلارین گلیشی مناسـبتی ایلـه اسـتقبالا گئدنلردن خبر یوخ ایدی. فقط بیر آز قاباق سیلاحلی اوباشلارلا دولو بیر کـامیون حرکـت ائتمیشدی. اون دقیقه‌دن سونرا ایکینجی کامیون دا کلانتری قاباغیندان اؤتوب کئچـدی. اونلار سیلاحلارینی گؤیه قالدیریب شـاهین لهینـه شـعار وئریردیلـر. قـار یاغماقـدا داوام ائدیردی. خیابان نازک قارلا اؤرتولموشدو. بو اثنادا کلانترینـی قاپیـسی آغزینـدا دایانـان

اوباشلارین ایچیندن تانیش بیر سس ائشیتدیم. بو سس منه چوخ تانیش گلیردی. بو سسین صاحیبینی هاردا گؤردویومو دوشونوردوم. قاپیداکی باجادان باخماغا باشلادیم. ائشیکده چیراغ یاندیغینا گؤره اونو گؤرن کیمی تانیدیم. او سیلاحلی ایدی. من بو آداملا تهراندان تانیش ایدیم. او بازاردا آلوئرچی ایدی. بئهروتی آدی ایله مشهور اولان نیمداش پالتارلار ساتاردی. من ده اونون مشتریسی ایدیم. صمیمی رابطه‌میز وار ایدی. من اونون گونده‌لیک مشتریسی اولدوغوما گؤره بیریبریمیزی "خالوغلو" چاغیراردیق (بو تبریزلیلره عاید بیر عادت ایدی). اونو اوجادان چاغیردیم:

- خالوغلو، خالوغلو.

او منیم سسیمی ائشیدن کیمی دوروخدو. سسین هارادان گلدیگینه گؤره اویان-بویانا باخماغا باشلادی. من:

- خالوغلو منم... پیلله‌نین آلتیندا.

پیلله سؤزونو ائشیدن کیمی ایره‌لی گلیب قاپینی آچدی و منی گؤروب دئدی:

- خالوغلی بوردا نه قاییریرسان؟

- خالوغلی! اؤزون منی یاخشی تانییرسان، کاسیب آدامین بیری‌یم. تبریزه مال آلماغا گلمیشدیم. ایندی اؤزون یاخشی گؤرورسن کی، هارادایام. شهرین وضعیّتی یاخشی دئییل.

خالوغلی بیر آز فیکره گئدیب دئدی:

- خالوغلی دوغروسو بودور کی، سنی بیر باشا آزاد ائده بیلمرم. قاپیداکیلار مانع اولار. آمما سنین یئرینی عوض ائده بیله‌رم.

من جاوابیندا دئدیم:

- اولسون خالوغلی، فعلا یئریمی عوض ائدین.

او منی اودونلوقدان چیخاریب پیلله‌لرله یوخاری آپاردی. من دستشوئی مسئله‌سینی اونا بیلدیردیم. دستشوئیدن چیخاندا خالوغلی بیر نفرله صحبت ائدیردی. او منی گؤرموردو. خیالیمه گلدی کی، خلوته سالیب بوراداں اکیلم. بیر نئچه آددیم آتاندان سونرا پشیمان

اولوب گئری قاییتدیم. اؤز- اؤزومه دئدیم؛ بو یاخشی ایش دئییل، قاپیدان چیخاندا موفق اولماسام خالوغلودان یاخشی اولماز. بونا گؤره ده اونا دئدیم:

- خالوغلی من حاضرام.

او منی بیر اوتاغا گتیردی. بو اوتاق بؤیوک اولسا دا آغزینا قدر فدائی، فرقه‌جی، مهاجرلرله دولو ایدی. اوتاغین دؤشه‌مه‌سی اولمادیغی اوچون کؤتک یئمیش، یارالیلار قورو یئرده اؤزانیب آه- زار ائدیردیلر. بئله‌لیکله من ده اونلارا قوشولدوم. بورا اودونلوغون یانیندا یاراشیقلی بیر هوتئله بنزه‌ییردی. ائشیکده هله ده قار یاغیردی. تهران قوشونلارینین آراسی کسیلمه‌میشدی. قوشونلارین تبریزه وارد اولماقلاری داوام ائدیردی. اوتاغین پنجره‌لری خیابانا باخدیغینا گؤره بو منظره‌نی آیدین گؤرمک اولوردو. تانکلارین و ایچی سربازلا دولو کامیونلارین دورمادان شهره دوغرو حرکت ائتمکده اولدوقلارینی آیدین گؤرمک اولوردو. هامی پنجره قاباغیندا دایانیب خلوت خیاباندا آخیشان تهران قوشونلارینا تاماشا ائدیردی. اونلار بیر ایل تامام الده ائتدیکلری آزادلیقدان سونرا یئنه ده شاه فرمانده‌لرینین بویوندوروغو آلتیندا یاشاماقلاری باره‌سینده دوشونوردولر. من بورداکی دوستاقلارین بعضلرینی تانی‌ییردیم. بیر آز سونرا بیر نفر قاپینی آچیب اوتاقدا اولانلارین بیرینی اؤزو ایله آپاردی. او بیر داها اوتاغا قاییداندا معلوم اولدو کی، توتولان دوستاقلاری دیندیریب قئیدییاتا آلیرلار. منی ایندیه قدر کلانتریده تانیان اولمامیشدی. بو کلانتری سانکی اوچ گون بوندان قاباقکی کلانتری دئییلدی. ملی دؤلت پاسبانلاریندان گؤزه گؤرونموردو. تبریزه وارد اولان تهران قوشونلارینین آراسی کسیلمیشدی. خیاباندا گلیش- گئدیش چوخ آز اولدوغوندان ساکت‌لیک ایدی. شهرده ایکی گون داوام ائدن آتیشمالار آزالمیشدی. گون باتاندان یاغماغا باشلایان قار هله ده داوام ائدیردی. اولدوغوموز اوتاقداکی دوستاقلار آغیر دقیقه‌لر کئچیریردیلر. اونلار بیر-بیرلری ایله صحبت ائتمیردیلر. گئجه یاریسی اولدوغونا باخمایاراق استنطاق هله قورتارمامیشدی. هر نئچه دقیقه‌ده بیر نفر قاپینی آچیب دوستاقلارین بیرینی اؤزو ایله آپاریردی. استنطاق قورتاراندان سونرا اؤز یئرینه قایتاریردی. بئله‌لیکله نؤبه منه چاتدی. منی اوتاقدان چیخاردیب آیری بیر اوتاغا گتیردیلر. بو اوتاقدا گؤرمک ایسته‌مه‌دیگیم بیر منظره‌نی

گؤردوم. آغای سعادتی مستنطیق وظیفه‌سینده میزین آرخاسیندا اوتورموشدو. آغای سعادتی کلانترینین دفترداری ایدی. او شاه زامانیندا، ملی حؤکومت زامانیندا و ایندی همین وظیفه‌ده ایشله‌ییردی. من بیر ایل تامام بو کلانتریه گلنده دفعه‌لرله آغای سعادتی ایله روبرو اولموشدوم. دفعه‌لرله اونونلا بیر یئرده اوتوروب صحبت ائله‌میشدیم. آمما اونون عقیده‌سیندن باش چیخاردا بیلمه‌میشدیم. او ساوادلی ایدی. اوز- اوزه دوردوغو آداملا نئجه صحبت ائده‌جه‌یینی چوخ یاخشی بیلیردی. ایندی من اونون اوتاغینا وارد اولاندا باشینی قووزاییب منه باخدی‌ن بو ایلک وسون باخیش ایدی. سعادتی یئنه اوزومه باخمادان الی ایله صندلینی گؤستریب منی اوتورماغا دعوت ائتدی. او قاباغینداکی دفترله بیر آز قوردالانیب باشینی قووزامادان خبر آلدی:

- آدینیز؟ فامیلیانیز؟ آتانیزین آدی؟ آنادان اولدوغون یئر؟ تاریخ تولدون؟ ایشین؟

من بو سوالا نه جاواب وئره‌جه‌ییمی بیلمیردیم. او منی تانییردی. بو دا استنطاغین ان حسّاس نؤقطه‌سی ایدی. نهایت من جاواب وئرملی ایدیم:

- من کندده اولورام دوکانیم وار.

بو جاوابی وئرندن سونرا منیم وئردیگیم جاوابی نئجه قارشیلایاجیغینی گؤزله‌دیم. او اوزومه باخمادان وئردیگیم جاوابی دئدیگیم کیمی قید ائله‌دی. راحات بیر نفس آلدیم. بئله‌لیکله استنطاق قورتاردی. منی بورا گتیرن مأمور گئری قایتاردی. دوستاقلارین اوتاغی کلانتریه وارد اولان قاپینین اوستونده‌کی ایکینجی مرتبه‌ده ایدی. من اوتاغا وارد اولاندا کلانترینین قاپیسیندا بیر نئچه آرواد اوشاق آغلاشماسی سسی گلدی. پنجره‌نین تایی آچیق اولدوغونا گؤره سس آیدین ائشیدیلیردی. بو سسلر دوکتور باقرینین اهل عیالینین سسلری ایدی. دوکتور باقری فرقه‌چی دوکتورلاردان ایدی. اونون ائوی و مطبی کلانتری ایله یاپیشیقلی اولدوغو اوچون من اونون طبّ لؤحه‌سینی قاپیسینین اوستونده گؤرردیم. آمما اونون فرقه‌چی اولدوغونو بیلمیردیم. ایندی اوباشلار دوکتورو ائویندن سورویوب آشاغی گتیریردیلر. دوکتور باقرینی کلانتریه گتیرمه‌دیلر. سونرا ائشیتدیگیمه گؤره اونو محکمه‌سیز اؤلدورموشدولر. گئجه یارینی کئچمیشدی. یئریمیز دار اولدوغونا گؤره هامی آیاق اوستونده دایانمیشدی. بعضی‌لری دیوارین دیبینده چومبه‌لیب دیزلرینی

قوجاقلایاراق چورتا گئتمیشدیلر. استنطاق قورتارمیشدی. هامی سحرین آچیلماسینی گؤزله‌ییردی. تبریز آغیر یوخودا ایدی. قارین یاغماغی سئیره‌لسه ده هله ده داوام ائدیردی. خیابانلار، کوچه‌لر آغ دونا بورونموشدو. نهایت آذان سسی سحرین آچیلماسینی اعلان ائتدی. هاوا یاواش- یاواش ایشیقلانماغا باشلادی. قار کسیلمیشدی. آمما هاوا هله ده بوز ایدی. بیر آزدان سونرا کلانترینین قاباغیندا بؤیوک بیر کامیون دایاندی. پنجره‌دن باخان دوستاقلار بو کامیونون ندن اؤترو گلدیگینی درک ائدیردیلر. اون بئش دقیقه‌دن سونرا بیزی اوتاقدان خیابانا یؤنلتدیلر. بیز یاواش- یاواش پیللەلردن دوشوب کامیونا مینمه‌یه باشلادیق. بیر آزدان سونرا کامیون حرکت ائدیب ساعات قاباغی میدانینا طرف گئتدی. بیزی هارایا آپاردیقلارینی بیلمیردیک. بونا گؤره ده هامی ساکت ایدی. کامیون هر طرفه مئیلینی سالاندا مقصدین هارا اولدوغونو گمان ائتمک اولوردو. ساعات قاباغیندان ساغا طرف دؤننده بیزی نظمیّه‌یه آپاردیقلارینی بیلدیک. تبریزین کوچه- خیابانلاری کئچن گونلره نسبتاً ساکت ایدی. تهران قوشونلارینین تبریزه وارد اولماسیندان و اونلارین شهره حاکملیگیندن بیر اثر یوخ ایدی. چونکی خیابانلاردا عسگر یا دؤلت مأمورلاری گؤزه گؤرونموردو. هاوا دومانلیق ایدی. میندیگیمیز کامیون تبریز نظمیّه‌سینین قاباغیندا دایاندی. بوردا دا اوباشلارین دسته‌لری وار ایدی. اونلار اوچ گون آدام شکاریندان یورولوب و اؤز صداقتلرینی مرکزی دؤلته ثابت ائتمک اوچون بورایا جمع اولموشدولار. بیزی گؤرن کیمی هورا چکیب کامیونو آرایا آلدیلار. دوستاقلار کامیوندان دوشمه‌یه باشلادیلار. اوباشلار بیزه هجوم ائتمک فیکرینده ایدیلر. حتی بیر نئچه نفری یومروق، تپیک آلتینا سالدیلار. آمما نظمیّه مأمورلاری بی‌نظملیک اولماسین دئیه بیزی اونلارین الیندن آلدیلار. تهران قوشونلارینین تبریزه وارد اولماسینا باخمایاراق اوباشلارین اکثریّتی هله ده سیلاحلی ایدی. بیز تبریز نظمیّه‌سینه گیردیک. قاپیسی آچیق بیر سالون بیزی گؤزله‌ییردی. قورو و بوم- بوش بیر سالون ایدی. هله بو سالوندا باشیمیزا نه‌لر گله‌جه‌گینی بیلمیردیک. بو گون آذر آیینین ایییرمی ایکیسی ایدی. دوستاقلار بو سالونا وارد اولاندان سونرا اؤز طبیعی حاللارینا گلمیشدیلر. قیافه‌لرینده اولان غمگینلیک اؤز یئرینی شادلیغا، دئییب گولمه‌یه وئرمیشدی. اونلار بو سالونو گؤرن کیمی:

- به، به یاخشی کی، یئریمیز گئندیر.

ایکینجی نفر:

- اقلاً بورا بیر حصیر سالماییبلار، بئله ده زندان اولارمی؟

اوچونجو:

- اده، حصیر ندیر؟ سن بورانین ایشیقلیغیندان دانیش. ایییرمی دؤرد ساعات قارانلیق پیلله آلتیندا اودونلارین اوستونده قالمیشام.

بو بؤیوک سالونون دؤرد پنجره‌سی وار ایدی. دؤردو ده نظمیّه‌نین حیه‌طینه آچیلیردی. بورا حدیندن آرتیق سویوق ایدی. گئجه‌نی بوردا نئجه کئچیرجه‌ییمیز معلوم دئییلدی. هامی دوستاقلار پنجره‌لرین قاباغینا ییغیشیب نظمیّه‌نین حیه‌طینه تاماشا ائدیریلر. یئمکدن، ایچمکدن خبر یوخ ایدی. بورداکیلارین اکثریّتی دئمک، اولار کی، قیرخ سککیز ساعاتدان آرتیق ایدی آج ایدیلر. بونا باخمایاراق دوستاقلارین روحیه‌سی یاخشی گؤرونوردو. اونلار بیر-بیرلریله شوخلوق ائدیب گولوردولر. بیر ساعاتدان سونرا دؤرد عدد کؤهنه، پارا ادیال سالونون ایچینه آتدیلار.

بیزه بیر ادیال چاتدی. ی‌ئددی نفر اوستونده اوتوردوق. بیز بورایا گتیریلن بیرینجی دسته ایدیک. بونا گؤره ده سالونون یوخاری طرفینی ایشغال ائتدیک. بیر ساعاتدان سونرا آیری کلانتریلردن ده دوستاقلار گلمه‌یه باشلادی. بئله کی، گون اورتا زامانی سالون دولموشدو. یئریمیز گئتدیکجه قیزماغا باشلاییردی. پنجره‌لرین شیشه‌لرینی تر باسمیشدی. هله ده باشقا یئرلردن توتولوب اسیر اولانلاری بورا گتیریردیلر. آخشام زامانی تهراندان گلمیش قوشونلارین عسگرلریندن نظمیّه‌ده گؤرونمه‌یه باشلادی. بو عسگرلرین بیر نفرینی بیز اولان زندانین قاپیسیندا کئشیک قویموشدولار. او سیلاحلی ایدی. بو کئشیکجی قاپینی دوستاقلارین اوزونه آچمیردی. فقط تزه دوستاقلار گلنده قاپینین یاریسینی آچیب ایچه‌ری اؤتورردو. هله ایندیه کیمی دوستاقلاری توالئته اجازه وئرمه‌میشدیلر. بو دا اونلارین اعتراضینا سبب اولموشدو. رفع حاجته احتیاجی اولانلار قاپینین آرخاسینا ییغیلیب قاپینی نه قدر وورردولارسا جاواب وئرن یوخ ایدی. آخشام اولموشدو. هر یئر قارانلیق اولسا دا بیز اولدوغوموز سالون ایشیق ایدی. سالوندا بوش یئر

قالمامیشدی. یئر دار اولدوغوندان هـامی دیزلـرین قوجاقلاییـب اوتورموشـدو. گئـدیش-گلیش چتـین ایـدی. ایـستی اولـدوغونا گـؤره دوسـتاقلار کـؤینکلرینی سـویونوب لـوت دولانیـردیلار. بـو کیچیـک سـالوندا ایکییـوز نفـردن یوخـاری دوسـتاق وار ایـدی. بونـا باخمایاراق یئنه ده تبریزین هر گوشه‌سیندن توتولانلاری بورا گؤنده‌ریردیلر. بیز نظمیّه‌یـه گلندن ایییرمی دؤرد ساعات کئچیردی. زندان مأمورلاریندان بیـر نفـر ده باشـینی سـالونا اوزادیب باخمامیشدی. هامی سوسوز ایدی. ساده ایچمه‌لـی سـودان دا خبـر یـوخ ایـدی. توالئت مسئله‌سی بوتون فشارلاری تحت‌الشعادا قویموشدو. قاپینی نه قـدر وورودولارسـا اهمیت وئرن یوخ ایدی. ایکینجی گونون آخشامی دوستاقلاردان کیم ایسه گئجه یاریسی پنجره‌لرین بیرینین شیشه‌سینی چیخارتدی. خلوت اولدوغونا گؤره ائله اورداجا نظمیّه‌نین حیه‌طینه ادرار ائله‌دی. بونو گؤرن دوستاقلار پنجره‌یه طرف هجـوم ائلـه‌دیلـر. بئلـه کـی، پنجره‌نین قاباغیندا نؤبه صفی یاراندی. ایندی دوسـتاقلارین ایکینجـی دردینـه ده چـاره تاپیلمیشدی. او دا پنجره‌دن ایچه‌ریه وارد اولان یئنـی هـاوا ایـدی. بـو دوسـتاقلارین ان بؤیوک شادلیغی ایدی. اونلار اؤز گلـه‌جکلرینـه امیـدوار اولموشـدولار. اونـلار ائلـه خیـال ائدیردیلر کی، دؤلت مسئوللارینین فیکری دوستاقلاری بو اصـول ایلـه آرادان آپارماقـدیر. شادلیقلاری بونون اوچون ایدی کی، لازیم اولسا یئنه ده پنجـره‌لـری سـیندیریب لازیـم اولان یئنی هاوایا ال تاپاجاقلار. بونو دا دئمه‌لی‌یـم کـی، زنـدان مـسئوللاری پنجـره‌نـین سینماسینا اعتراض ائتمدیلر.

ایندی ماراقلی بوراسی ایدی، دوستاقلار گوندوزلر بو پنجره‌دن استفاده ائـده‌بیلمیردیلـر. بونا گؤره ده اونلار آخشام اولوب قارانلیغین دوشمه‌سینی گؤزله‌ییردیلر. چونکی گونـدوزلر نظمیّه‌نین هر طرفی پاسبانلا دولو اولدوغونا گؤره ادرار مـسئله‌سـی حیایـا مـانع اولـوردو. ائشیکده ایییرمی درجه شاختا، سویوق حؤکمرانلیق ائدیردی. سحر هـاوا ایـشیقلانانداا ادرار اولونان پنجره‌نین قاباغیندا یاریم مئتر بوز باغلامیشدی. یئنـه‌ده زنـدان مـسئوللاری بونـو گؤره-گؤره اعتراض ائتمیردیلـر. بونـو اوچیـوزه یـاخین دوسـتاقلاری بئلـه بیـر کیچیـک نظمیّه‌نین توالئتینه آپاریب، کتیرمکدن آسان بیلیردیلر. ایکینجـی گـون، گـون اورتـادان سونرا ایکی نفر پاسبان ایلک دفعه اولاراق ایچه‌ری گیردی. اونـلار دوسـتاقلارین سـایینی

بیلمک ایسته‌ییردیلر. آمما بیر- بیرینه سیخیلان دوستاقلاری سایا بیلمیردیلر. بونا گؤره ده دوستاقلاری ردیف ایله اوتورماغا مجبور ائتدیلر. بیر ساعاتدان سونرا اونلار موفق اولوب گئری قاییتدیلار. آخشام چاغی گون باتاندا معلوم اولدو کی، ایکی گوندن سونرا ایلک دفعه شام وئرمک ایسته‌ییرلر. هامی آج و سوسوز ایدی. گؤزلر قاپییا دیکیلمیشدی. دقیقه‌لر و ثانیه‌لر اؤتدوکجه دوستاقلارین آج قارینلاری قورولداماغا باشلامیشدی. آمما شامدان خبر یوخ ایدی. دوستاقلارین صبری توکنمیشدی. هاچاندان هاچانا قاباقکی ایکی پاسبان قاپینین آغزیندا گؤروندو. معلوم اولدو کی، خؤرکلری ایکی نفره بیر دیزی ایله بیر سنگک‌دن عبارتدیر. دوستاقلار ایسه غذانین ندن عبارت اولدوغونا اهمیت وئرمیردیلر. هر نه اولور اولسون آج قارینلارین قورولتوسونون قاباغین آلسین. دیزیلر پایلاندی. دوستاقلار توتولدوغو واختدان اوچ گون آج اولدوقلاری اوچون آج گؤزلولوکله ایکی نفره بیر دیزینی ایچه‌ری اؤتوردولر. بونو دا دئمه‌لی‌یم کی، توتولان دوستاقلارین بعضی عایله‌لری آداملارینین هارادا ساخلاندیقلارینی اؤیره‌نیب اونلارا ائولردن غذا گتیریردیلر. بو خؤرکلر زندانا چاتان کیمی دوستاقلار آراسیندا تقسیم اولوردو. هره‌یه یئتیشن نئچه لقمه غذا ایله دولانیب اؤز باشلارینی گیره‌له‌ییردیلر. ایندی زندان طرفیندن وئریلن شامی دوستاقلار اون دقیقه‌ده بیتیریب بیغلارینی ائشمگه باشلادیلار. دوستاقلار آراسیندا غم- غصه یوخ ایدی. یئرلری دار، قارینلاری آج، چکدیکلری نفس آغیر اولسا دا بونو قیافه‌لرینده اوخوماق اولوردو. اونلار اؤزلرینی شاد گؤسترمک ایسته‌ییردیلر. اونلار بیر ایل منفور شاهین نفسی گلمه‌ین بیر محیطده یاشامیشدیلار. ایندی او بیر ایل آراملیق، آزادلیق‌دان سونرا بو زندان کونجلری اونلاری ناراحات ائتمیردی. دوستاقلارین بو حرکتلری مشهور خالق مثلینی یادا سالیردی:

کئچمه نامرد کؤرپوسوندن قوی آپارسین سئل سنی
یاتما تولکو کولگه‌سینده قوی یئسین آسلان سنی

ایندی بو دوستاقلار نامرد کؤرپوسوندن کئچمه‌دیکلرینه گؤره زندان کونجلرینه آتیلمیشدیلار. نظمیّه زندانینا گلدیگیمیز گوندن اوچ گون کئچیردی. یونگول توالئته احتیاجی اولان دوستاقلاری مأمورلار اؤزلری توالئته هدایت ائدیردیلر. او گون منه ده نؤبه

چاتدی. نظمیّه‌نین حیه‌طینده پاسبانلارا مخصوص قهوه‌خانا وار ایدی. توالئته گئدن دوستاقلار بو قهوه‌خانانین قاباغیندان کئچمه‌لی ایدیلر. من توالئتدن قاییداندا قهوه‌چیدن بیر ایچیم سو ایسته‌دیم. قهوه‌چی اؤزونو بیلمه‌مزلیگه وورموشدو. بو آندا بیر نفر پاسبان یئریندن دوروب سو بشکه‌سینین یانینا گئدیب بؤیوک بیر قابی سو ایله دولدوروب گتیریب منه وئردی. من او پاسبانی گؤرن کیمی تانیدیم. او دا منی سو ایسته‌ینده تانیمیشدی. اونا گؤره ده اؤزونه زحمت وئریب منه سو گتیرمیشدی. او مئهربیان کندیندن ایدی. أللی بئش یاشی اولاردی. اوتوز ایل تهراندا آرتشده خدمت ائله‌میشدی. ساوادسیز اولدوغونا گؤره گروهبانلیق دره‌جه‌سیندن یوخاری قالخامیشدی. ملی حؤکومت زامانیندا آرتشدن استعفا وئریب تبریزده ملی حؤکومته پاسبان اولموشدو. ایندی ایشلر دؤنندن سونرا یئنه ده خدمتینه داوام ائدیردی. آدی مشهدی نوروز ایدی. من اونونلا تهراندان تانیش ایدیم. ایندی او الینده بادیا قارشیمدا دایانمیشدی. من ممنونیّتله سویو اوندان آلیب ایچدیم. او احتیاط ائدیب منیمله دانیشمادی. دوستاقلار پنجره‌دن باخیردیلار. اونلار اؤز گؤزلریله گؤردولر کی، من پاسباندان سو آلیب ایچدیم. بونو گؤرن دوستاقلار تعجب ائدیردیلر. اونلار یاخشی بیلیردیلر کی، بئله بیر زاماندا پاسبانلارین ترحملری تعجبلی مسئله‌دیر. دوستاق اولدوغوموز یئر گوندن-گونه دارالیردی. شاهپرستلر وضعیّتدن سوء استفاده ائدیب باشقالاری ایله عداوتی اولان آداملاری دا توتوب فدائی، فرقه‌چی آدیله کلانتریلره تحویل وئریر و اوردان دا نظمیّه‌یه گتیریردیلر. هله استنطاقدان، محکمه‌دن خبر یوخ ایدی. نظمیّه‌ده بیز دوستاق اولدوغوموز یئردن علاوه باشقا کیچیک اوتاقلار دا وار ایدی. او اوتاقلاردا دا دوستاقلار وار ایدی. آمما اوردا ملی حؤکومتین، فرقه‌نین یوخاری مقامدا اولانلارینی دوستاق ائتمیشدیلر. بیز اولدوغوموز بؤیوک سالوندا ساده فرقه عضولری، فدائیلر، مهاجرلر دوستاق ایدیلر. فرقه و حؤکومت باشچیلاریندان فریدون ابراهیمی، غلامرضا جاویدان، اژدر، علی فطرت و تهراندان قاچیب ملی حؤکومته قوشولان بعضی افسرلر باشقا اوتاقلاردا ساخلانیلیردی. اونلاردان خبریمیز یوخ ایدی. گونلرین بیر گونونده زندانین قاپیسی آچیلدی. اورتا بویلو حدیندن آرتیق کؤک بیر آدامی ایچه‌ری ایته‌له‌دیلر. او یئره ییخیلیب

ائله اورداجا یئرینده قالدی. قاپینین آغزینـدا بـوش یئـر اولمادیغینـا گـؤره باشـقالارینین اوستونه یخیلمیشدی. اونون اگنینده فقط بیر گرم‌کن زیرشالوار، بدنینـده بیـر کؤینـک و جلیققادان باشقا آیری بیر شئیی یوخ ایدی. سـاچلاری قـالین اولـدوغونا گـؤره داغینیـق حالدا اوز-گؤزونه تؤکولموشدو. بئله‌لیکله اونو بیـر کـسه اوخـشاتماق اولمـوردو. او یـارالی ناخوش آداملارا بنزه‌ییردی. اوزاندیغی یئردن آیاغا قالخا بیلمیردی.

دوستاقلار ایسه یئرین دارلیغیندان بو ناخوش آدامی یوخاریـا طـرف ایتـه‌لـه‌ییردیلـر. او اوزاندیغی حالدا بیزه طرف سـورونوردو. نهایـت او بیـزه چاتانـدا اعتـراض ائتمـدیگیمیزی گؤروب بیهوش حالدا قالدی. محمد آدلی بیر مهاجر بالاسی بیزیمله ایدی. اونا دئدیم:

- محمد زحمت چکیب اونا یئر وئر.

بو یارالی عیبه‌جر شکله دوشموش هله تانیمادیغیمیز آدام بیـزیم آرامیـزدا اونـا اعتـراض اولمادیغینی گؤروب آرخاسی اوسته یئره اوزاندی. اونون قوروموش قانلی ساچلاری اوزونـه تؤکولدوگونه گؤره تانیماق اولموردو. محمده دئدیم:

- آدینی خبر آل، کیمدیر!

محمد آدینی خبر آلدی. اونون بوغازینـدان چیخـان خیریلتـی سـؤزلرینی دئمگـه مـانع اولوردو. زحمتله وئردیگی جاواب بو ایدی:

- محمدلو عباسی.

بو آدی ائشیدن کیمی جانیما اوشوتمه دوشدو. اؤزومـه سـوال وئـردیم: دوغرودانمـی بـو محمدلو عباسیدیر. تئز اؤزومو اونون باشی اوستونه یئتیردیم. اوزونه تؤکـولن سـاچلارینی کنارا چکیب دئدیم:

- آغای محمدلو عباسی؟

او گؤزلرینی آچیب منی گـؤرن کیمـی یانینـا دوشـموش قـوللارینی قووزاییـب بوینومـا دولادی. قوروموش گؤزلری سولاندی خیریلتیلی سسله دئدی:

- حیاتیم سنه باغلیدیر. منه یئتیشمه‌سن مطلق اؤله‌رم.

من:

- الیمدن نه‌گلسه ائدرم.

- بیر آز ایستی سو هاردان اولسا تاپاسان منیم بوغازدان یوخاری باشـیمی، سـاچلاریمی، اوزومو یوواسان، بدنیمده، هر یئریمده یارام چوخدور.

حؤرمتلی اوخوجولار یقین کی، آغای محمدلو عباسی‌نی تانییرلار. مـن تهرانـدان تبریـزه گلنده وطن یولوندا قزئتینده ایشله‌ییردی. اؤز ایشینه یاخـشی باخمادیغینـدان اونـلاردان اؤزونه خصوصی ماشین ایسته‌دیگیندن و قزئـت اداره‌سـی‌نـین اونـا وئرملـی ماشـینلاری اولمادیغینا گؤره ایشدن ال چکمیشدی. من اونون یئرینه اسـتخدام اولموشـدوم. او عـالی ساوادلی یازیچی ایدی. تبریزده چاپ اولان آذربایجان مجله‌سینده علمی مقاله‌لری چـاپ اولاردی. یازیچی اولدوغونا گؤره وطن یولوندا قزئتینین نزدینده تشکیل اولان هفتـه‌لیـک شاعرلر مجلسی‌سینده گاه-گاه اشتراک ائدردی. سونرالار ایسه ملـی حؤکومـت طرفینـدن آنـا دیلینـده چـاپ اولان درس کتـابلارینین مـسئولو اولموشـدو. او آذر آیینـین ایرمـی دؤردونده درشکه ایله نظمیّه قاباغیندان کئچنده شاهپرستلر تانی‌ییـر و درشـکه‌دن یئـره سالیب کؤتک وورماغا باشلاییرلار. نظمیّه قاباغیندا تهران‌دان گلمـیش دؤلـت عـسگرلری شاهپرستلره قوشولوب محمدلو عباسی‌نی سرنیزه ایله وورا وورا آلتی یئـردن یـارالاییرلار. محمدلو عباسی زندانا بیزیم یانیمیزا گلنده اونون باشینا نه‌لـر گلـدیگینی بیلمیردیـک. او ایندی نظمیّه زندانیندا بیزیم یانیمیزدا ایدی. منـدن داغ سـو ایـسته‌ییـردی کـی، اونـون یارالارینی یووام. دوغروسو من نه ائده‌جگیمی بیلمیردیم. آیاغـا دوروب چـوخ چتینلیکلـه دوستاقلارین آراسیندان کئچیب اؤزومو قاپییا یئتیردیم. قاپینین او طرفینـده بیـر فـارس عسگری دایانمیشدی. قاپینی گوجله آرالاییب دئدیم:

- سرکار در مقابل اوچ تومن کمی آب جوش بدهید. مریض داریم، خیلی ممنون میشوم.

عسگر منیم سؤزلریمه اهمیت وئرمه‌ییب قاپینی اؤرتدو. من مأیوس اولمادان یئنه قـاپینی آرالاییب دئدیم:

- سرکار بئش تومان میدهم. خواهش میکنم.

او ″ بئش تومان″ آدینی ائشیدن کیمی؛ ″صبرکن″، دئییب گئتدی. عسگر گئدنـدن سـونرا قاپینی بیر آز آچیب باخدیم. اوز-به-اوز بیـر اوتـاق وار ایـدی. عـسگرلرین یاتـاق اوتـاغی ایدی. اوتاغین اورتاسیندا پریموس وار ایدی. بیر آزدان سونرا پریموسون یانمـاق سـسینی

ائشیتدیم. بیر مدتدن سونرا عسگر بئش تومن آلیب بیر یاغلویده دولو قاینار سو وئردی. دوستاقلار الیمده‌کی قاینار سویو ایچمه‌لی سو بیلیب منه طرف هوجوم ائتدیلر. اکثر دوستاقلار سوسوز ایدیلر. اونلار الیمده‌کی سویو قاینار بیلیب گئری چکیلدیلر. من اؤزومو چتینلیکله سالونون یوخاری باشینا یئتیردیم. اوشاقلار چوخ سئوینسه‌لر ده تعجب ائدیردیلر. بو ایشه نئجه موفق اولماغیما حیران قالمیشدیلار. محمدلو عباسی هله ده آرخاسی اوسته اوزانمیشدی. اونون شاختادان دونموش اوزو، ساچلاری، باشی زندانین ایستی هاواسیندان اریمگه باشلامیشدی. بونو دا دئمه‌لی‌یم کی، مرکزی دؤلتین عسگرلری گونون گون‌اورتا چاغی محمدلو عباسینین پالتارلارینی اگنیندن چیخاریب سویموشدولار. اؤز دئدیگینه گؤره او زامانکی پول ایله ایکییوز تومنلیک قالین مخمل پالتوسونو، پئنجک- شالوارینی جلیققاسینی، شاپوسونو، آیاققابیلارینی آیاغیندان چیخاریب، بیر کؤینک و بیر دار گرم‌کن ایله نظمیّه‌یه گتیرمیشدیلر. بارماغیندا قیزیل حلقه وارمیش. اونو دا زندانا سالیناندا قاپیدا دایانمیش عسگر بارماغیندان چیخارتماق ایسته‌ییرمیش، آمما موفق اولمامیشدی. ایندی ایستی قاینار سو حاضر ایدی. اونون یارالارینی یوماق لازیم ایدی. بیر گون قاباق دوستاقلارین بیرینه ائولرینندن ناهار گتیرمیشدیلر. اونون بوشقابینی آلیب محمدلو عباسینین چنه‌سینین آلتینا توتوب، دستمالی قاینار سویا باتیریب یارالی، قانلی اوزونو یوماغا باشلادیم. شاختادان دونموش یارالارا داغ سو دگدیکجه یارالاین اوستو آچیلیر و قان آخماغا باشلاییردی. بیر آزدان سونرا معلوم اولدو کی، اوزونده‌کی یارالار سرنیزه یاراسیدیر. هر اوزونده بیر سرنیزه یاراسی وار ایدی. بونو دا دئملی‌یم کی، خوشبختلیکدن یارالاردان آخان قان زندانین هاواسینین ایستیلیگیندن تئز قورویوب قاسناق باغلاییردی. بئله‌لیکله داغ سو قورتارانا قدر یارالینین قانلی اوزونو، باشینی یودوم. بیر ساعاتدان سونرا محمدلو عباسی‌نین دوداقلاری سؤز توتماغا باشلادی. صحبت زامانیندا منه دئدی:

- کؤنلوم چای ایسته‌ییر. بیر لیوان چای ایچسم حالیم دوزه‌لر.

بیز بئش گون اولاردی نظمیّه زندانیندا ایدیک. بو مدتده هله دوستاقلار چای اوزو گؤرمه‌میشدیلر. فیکره گئتدیم. من ایندی بیر لیوان چایی هاردان تاپیم؟ ناچار قالیب

شیشه‌سی سینمیش پنجره‌یه چیخـدیم. دوسـتاقلارین ادراری شـاختادان دونـوب یـاریم مئتردن یوخاری قالخمیشدی. آخشامین ایلکی ایدی. پنجـره‌دن نظمیّـه‌نـین حیـه‌طینـه باخدیم. بیر آزدان سونرا قهوه‌چی الینده کی، قوری ایله قهـوه‌خانـادان ائـشیگه چیخـدی. فرصتی الدن وئرمه‌ییب دئدیم:

- آغا بوردا بیر مریض وار، حالی یاخشی دئییل، خواهش ائدیرم، بیر تومن ناقابل پولا بیـر لیوان چای وئره‌سیز.

حیه‌ط ایشیق ایدی. قهوه‌چی منه باخیب بیر سؤز دئمه‌دن قهوه‌خانایا گئتدی. بیـر آزدان سونرا الینده بیر لیوان چای پنجره‌یه طرف گلدی. بیـر تـومنی آلیـب چـایی منـه طـرف اوزاتدی. دوستاقلار الیمده چایی گؤرن کیمی هـامینین آغـزی آچیلـی قالـدی. محمـدلو عباسـی چـایی گـؤرن کیمـی گـؤزلری ایـشیقلاندی. اونـون دوداقلارینـداکی تبـسم اؤز منتدارلیغین بیلدیریردی. بئله‌لیکله اونون مزاجی یاخشیلاشیردی. ائرته‌سی گون محمـدلو عباسینین آدینی سسله‌دیلر. اونون هله آیاق اوسته دورماغا امکانی یوخ ایدی. منه دئدی:

- یئنه سیز زحمت چکین، گؤرون نه دئییرلر. بیزیم ائودن گلمیش اولسالار، دئیین منـه پالتار گتیرسینلر.

من اؤزومو قاپیا یئتیرنده قاپی آچیلدی. قارشیمداکی قادین محمدلو عباسینین خـانیمی ایدی. او منی گؤرن کیمی تانیدی. هراسان حالدا خبر آلدی:

- محمدلو عباسی بوردادیرمی؟

- بلی بوردادیر. دئییر منه پالتار گتیرسینلر. آرامیزدا داها بوندان آرتیق سؤز اولمادی.

او سئوینمیش حالدا قاییتدی. گـون اورتـادان سـونرا یئنـه محمـدلو عباسـینین آدیـن سسله‌دیلر. من یئنه قاپییا گئتدیم. بو آندا قاپینین آراسیندان بؤیوک بیرباغلاما منه طرف اوزاتدیلار. قاپی اؤرتولدو. باغلامانین ایچینده پالتودان سوای آلـت، اوسـت پالتـارلاری وار ایدی. بونلاردان علاوه بؤیوک قابلامادا قیمه پلو دا وار ایدی. بیز محمدلو عباسینین قـانلی پالتارلارینی اگنیندن چیخاریب تمیز پالتارلارلا عوض ائتملی ایدیک. آممـا اونـون قـانلی پالتارلاری اگنیندن چیخمیردی. گرم‌کن شـالواری سـرنیزه یارالارینـا یاپیـشیب قوپمـاق ایسته‌میردی. نهایت هر جور اولورسا اولسون اونون پالتارلارینی عوض ائله‌دیک. وضـعیتی

گئتدیکجه یاخشیلاشیردی. گونده بـئش لیـوان چـای ایچمـه‌سـیدی ناراحـات اولـوردو. محمدلو عباسی دوققوز گون بیزیمله بیر یئرده اولدو. اونون تبریزده آدامی چـوخ ایـدی و بونا گؤره ده تئز آزاد اولدو. او بیزدن آیریلاندا منی قوجاقلاییب دئدی:

- سن ده آزاد اولاندان سونرا حتماً گؤروشه‌جه‌ییک.

آمما گؤروش امکانی اولمادی. نظمیّه زندانی‌نین وضعیتی گونـو- گونـدن آغیرلاشـیردی. یئرین دارلیغینا باخمایاراق هر گون یئنی دوستاقلار گتیریردیلر. نفس آلماق چوخ چتـین ایدی. ناخوش اولانلارین سایی گئتدیکجه آرتیردی. اسهال توتانلار گوج بلا ایله اؤزلرینـی زندانین قاپیسینا یئتیریردیلر. توالئته گئتمه‌یه امکان تاپماییـب ائلـه اورداجـا شـالوارینی باتیریردی. بونا گؤره ده قاپی آغزی همیشه پیس قوخو ایله دولـو اولـوردو. نـادر حـاللاردا توالئته یول تاپماق اولوردو. سحر آچیلاندا یئنی هاوا اودماق اوچون پنجـره‌یـه چیخـدیم. بیر نفر حیه‌طده دستماز آلیردی. سویو اوزونه ووردوقجا سویون شاپیلتیسی منـی هیجانـا گتیریـردی. دؤرد گـون اولاردی اوزومـه سـو ده‌یمـه‌میـشدی. گـؤزلریم سوسـوزلوقدان آچیلمیردی. دستماز آلان آداما حسد آپاریردیم. نهایت او آدامـی یاخـشی گؤرمـه‌سـم ده اوزومو اونا توتوب دئدیم:

- آغا ثاوابی وار، او سودان اوزومو یووا بیلسم. نئچه گوندور سو اوزو گؤرمه‌میشم.

او آدام سانکی منیم سؤزلریمی ائـشیتمک ایـسته‌ییـرمیش کیمـی الینـده‌کـی آفتابـانی گتیریب منه وئرنده اونو تانیدیم. اؤتن صحیفه‌لرده یـازدیغیم مـشهدی نـوروز ایـدی. اونـا یاخشیلیق ائتدیگیمه گؤره اؤزونو منه منتدار بیلیردی. او دئدی:

- من سنه گؤره پستومی داخل زندانا آلمیشام. احتیاجین نه اولسا منه دئی.

من اوزومو یوماغا باشلادیم. بونو گؤرن دوستاقلار پنجره‌یه طرف هجوم ائتدیلر. سـؤزلری بو ایدی:

- سن آللاه او سودان بیزه ده وئر.

من اوزومو یویوب آفتابانین سویون اونلارا وئردیم. بئلـه‌لیکلـه بیـر نئچـه آدامـین روحـو یئنیلندی.

۱۳۲۵- نجی ایلین دی آیی ایدی. تبریزین نظمیّه زندانینا گلدیگیمیز گوندن اون بـئش گون کئچیردی. آغیر وضعیت اولدوغو کیمی داوام ائدیردی. هامینی ساققال باسمیـشدی. دوستاقلار قاباقکی آداملارا اوخشامیردیلار. بیت، سیرکه اؤز قـارا کؤلگـه‌سـینی یـاییردی. سانکی زندان وبا آزارینا دچار اولموشدو. قیافه‌لـرده قابـاقکی احـوال روحیـه یـوخ ایـدی. دوداقلاردا اولکی تبسملر اؤز یئرینی یاواش- یاواش آجـی و کینـه‌لـی باخیـشلارلا عـوض ائدیردی. اون بئش گون ایدی دوسـتاقلاردان حرکـت کسیلمیـشدی. آخـی بـورا زنـدان دئییلدی. بورا ائله بیر جهنمه اوخشاییردی کـی، آتـشینه، ایستیـسینه یـوخ، بهداشـتین اولماماسینا گؤره دوستاقلار ناراحات ایـدیلر. اونـلار صبرسـیزلیکله باشـقا، رسـمی زنـدانا منتقل اولماقلارینی گؤزله‌ییردیلر.

نظمیّه زندانی فقط بیز اولدوغوموز زندانلا قورتارمیردی. بوردا بیر چوخ اوتاقلار وار ایـدی. بو اوتاقلارا دا دوستاقلاری دولدورموشدولار. اونلارلا بیزیم فرقی‌میز بو ایـدی کـی، اونـلار ملی حؤکومتین، فدائیلرین، مهاجرلرین یوکسک رتبه‌لی مسئوللاریندان ایدیلر. بیـز ایـسه آشاغی سیرادا هلـه هـویتلری معلـوم اولمایـان دوسـتاقلار ایـدیک. هـر حالـدا کیچیـک اوتاقلاردا اولان دوسـتاقلارین یاشـاییش وضـعیتلری بیـزدن قـات-قـات یاخـشی ایـدی. اونلارین یئرلری کیچیک اولسا دا تعدادلاری دا چوخ آز ایدی. هله بیـزیم اونلارایلـه هـئچ علاقه‌میز یوخ ایدی. کیملرین توتولوب توتولماماسینی دا بیلمیردیک. فقط بونو بیلیردیک کـی، آرادان چیخـانلار یاخـالالاینی قورتـاریبلار. اوباشـلارین شاهپرسـتلرین جنـایتلری نتیجه‌سینده اؤلنلر اؤلوبلر. قالانلاری ایسه زندان کونجلرینده ایدیلر. آزادلیـق عـشقی ایلـه پرواز ائـدن گـؤیرچینلرین عـاقبتی بئلـه اولموشـدو. نهایـت ایییرمـی اوچ گونـدن سـونرا گؤزله‌نیلن او گون گلیب چاتدی. بیزی نظمیّه زندانیندان "شهر نو" آدلانان زنـدانا منتقـل ائله‌دیلر. دوستاقلار او قدر شاد ایدیلر سانکی آزاد اولوب اؤز ائولرینه گئدیردیلر. اونلار هلـه اؤز عایله‌لری ایله ملاقاتا نایبل اولا بیلمه‌میشدیلر. گونده هر ایکی نفـره بیـر پیتـی و بیـر سنگک وئریردیلر. تبریزده چوخ عایله‌لر وار ایـدی کـی، اؤز آداملارینـین توتولماسـیندان، یاخود اؤلوموندن خبرلری یوخ ایدی. اونلار هر یئره گئدیب باش ووروردولارسـا، هـر بیـر دؤلت اداره‌سیندن خبر آلیردیلارسا اؤز آداملارینین هاردا اولدوقلاریندان دوزگون خبر آلا

بیلمیردیلر. حتی نظمیّه‌دن ده اونلارا جاواب وئرمیردیلر. یئنی گلدیگمیز "شهر نو" زنـدانی اصلینده زندان آدی ایله تیکیلمه‌میشدی. اوردا دانیشیلان صحبتلره گؤره بـورانی پـامبیق تصفیه کارخاناسی تیکمیشدیلر. سونرادان زندانا تبدیل اولموشدو. ملی حؤکومت زامانینـدا دا بورا زندان ایدی. او زامانلار تبریزین شاهپرسـت اوباشـلاری بـوردا سـاخلانیردی. هلـه دؤلت قوشونلارینین تبریزه گلمه‌سیندن بیر یا ایکی گون قاباق بو شاهپرست اوباشـلاری، اوغرولاری یول کسنلری زندانداں آزاد ائدیب اونلاری آدام اؤلدورمک، قتل و غارت اوچون آزاد قویموشدولار. بیزی بو زندانا گتیرنده بوش ایدی. سونرا زندان یاواش-یاواش دولماغـا باشلادی. بورا تبریز دوستاقلارینا کیچیـک ایـدی. بیـر آیـدان سـونرا آذربایجـانین باشـقا شهرلریندن گتیریلن دوستاقلار بو زندانا اضـافه اولانـدا یئـر دارالماغـا باشـلادی. هـر نـه اولاندان سونرا نظمیّه زندانیندان یاخشی ایدی. گزیب دولانماغا حیه‌طی و تمیـز هاواسـی وار ایدی. ایکی مرتبـه‌لـی ایـدی. بیرینجـی مرتبـه‌نـین یاریـسی زنـدانین آشبازخاناسـی ایدی.بیرینجی مرتبه‌نین ایکینجی یاریسی ایسه بـئش یـا آلتـی اوتاقـدان عبـارت ایـدی. بورادا آدلی، سانلی فرقه، و یا ملی حؤکومتین آداملاری اولوردو. یوخـاری مرتبـه ایـسه او طرف، بو طرفینده چوخلو زندان سلوللاری و آراسیندا راه‌رو وار ایـدی. بیـزیم اولـدوغوموز سلول ایکینجی مرتبه‌ده یئرلـشیردی. بـورانین ائـشیگه پنجـره‌سـی یـوخ ایـدی. تاوانـدا کیچیک بیر باجاسی واردی. اوستو شیشه ایله اؤرتولموشدو. گئجه-گونـدوز بـوردا لامـپ یانماسایدی، گؤز-گؤزو گؤرمزدی. سلولوموز ایییرمی کـوادرات مئتـر اولاردی. بـوردا اوّللـر یئریمیز گئن اولسا دا نئچه گوندن سونرا دوستاقلارین تعدادلاری قیرخ نفره یئتیـشدی و یئـر دارالـدی. سـلولون اورتاسـی دا دولموشـدو. بیـزی شـهرنو زنـدانینا گتیرنـده گـون باتمیشدی. هله زندانداً کیملرین اولوب اولماماسیندان خبریم یوخ ایدی. هر نئجه اولورسا دا سحره چیخدیق. من حیه‌طه چیخماغا تله‌سیردیم. نظمیّه‌دن سفره‌میزده قـالان یـاوان چؤرکدن بیر-ایکی تیکه آغزیما آلیب زندانین حیه‌طینه گلدیم. سـاعات دوققـوز اولاردی. هاوا حدیندن آرتیق سویوق اولسا دا گونش اؤز پـارلاق شـعالارینی زنـدانین هـر طرفینـه یایمیشدی. دوستاقلار حیه‌طـده ایکـی- بیـر، اوچ- بیـر گزیردیلـر. فقـط سـکوتو پـوزان دوداقلاردان قوپان دانیشیق سـسلری، آتـیلان آددیملـردان اوجـالان آیـاق تـاپپیلتیلاری

ایدی. قیافه‌لردن حزن کدردن علامت گؤرونموردو. بعضاً نارین-نـارین ائـشیدیلن گولـوش سسلری قهقهه‌یه چئوریلیب زندانین دیوارلارینی تیتره‌دیردی. باخیشلاریندا بیـر خـالقین اؤز آزادلیغی اوغروندا مبارزه‌سینین عظمتی گؤرونوردو. زندان دیـوارلارینین مورگولـه‌یـن ساری کرپیچلری اؤز دیشلرینی آغارتسا دا، مبارز آداملارین اراده‌سینی گـؤروب اونلاریـن قارشیسیندا دیز چؤکموشدو. بورا جمعیّتین بیر گوشه‌سی ایدی، انسان آرزولارینین ابـدی سیناقدان چیخان بیر گوشه‌سی ایدی. من ایبرمی اوچ گون نظمیّـه زندانینـدا حرکتـسیز قالان بدنیمین، عصبلری آچیلسین دئیه آیری آدیملارلا حیطین بـو باشـیندان او باشـینا آددیم آتیردیم. بوردا تانیدیغیم آداملار چوخ ایدی. هله هـئچ کیملـه گؤروشـمه‌میـشدیم. قارشیما چیخان بیرینجی آدام صمد صباحی ایدی. او ملی حؤکومتین ملی تئـاترنین هـم رهبری، هم ده رئژیسسورو اولموشـدو. بیـز گؤروشـدوک. بیرلیکـده گزمـه‌یـه باشـلادیق. بیرینجی سوالیم بو اولدو:

- بالاش آذر اوغلوندان، علی توده‌دن خبرین وارمی؟

- علی توده‌نین جولفایا طرف گئتدیگیندن خبریم وار. آمما بالاش آذر اوغلوندان خبـریم یوخدور.

- گنجعلی صباحی‌دن نئجه؟

- او هله گیره کئچمه‌ییب.

صـمد صـباحی ده اوتایـدان گلـن مهـاجرلردن ایـدی. او گنجـه شـهرینده یاشـامیش، آکتیورلـوق مکتبینـی قورتاریـب اوردا دا صـحنه‌یـه چیخمیـشدی. اسـتعدادلی آکتیـور اولـدوغونا گـؤره ایرانـا گلنـدن سـونرا تبریـز تئاترینـدا رئژیسـسورلوق وظیفـه‌سـینده ایشله‌میشدی. ملی حؤکومت تشکیل اولاندا آذررایجان تئاترینین رهبری اولموشدو. صمد صباحی‌نین تئاتر، قسمتینده خـدمتلری چـوخ اولموشـدور. او بیـر چـوخ ده‌یرلـی اثرلـره رئژیسورلوق ائدیب صحنه‌یه قویمـوش و تاماشـاچیلارین رغبتینـی قازانمیـشدی. جلیـل محمدقلی‌زادنین "آنامین کتابی" آدلی درام اثری اونون تبریزده تاماشایا قویدوغو سون اثـر ایـدی. زندانـدان آزاد اولانـدان سـونرا تهرانـا گلیـب لالـه‌زار خیابانینـدا اولان تئـاترلاردا رئژیسسورلوق ائتمیش و حیاتی‌نین سون زامانلاریندا سـینما عالمینـه وارد اولمـوش بیـر

نئچه ده‌یرلی فیلم اثرلری یاراتمیشدیر. صمد صباحی لایق آکتیورلار دا یئتیرمیشدیر. اونون تعلیم وئردیگی هنرمندلر سونرالار تئاتر صحنه میزین زینتی اولاراق بو صنعتین پارلاق اولدوزلاری اولموشدولار.

ایندی ایکیلیکده تبریز زندانیندا قدم ووروردوق.

ناهار زامانی اولدوغونا گؤره دوستاقلار اؤز سلوللارینا گئتیریلدیلر. تبریز زندانینین خؤره‌گی آجیناجاقلی، اکثرا" دادسیز آشدان عبارت اولوردو. هفته‌ده بیر یا ایکی دفعه آبگوشت وئریلنده دوستاقلارین چوخو خؤره‌گه ال ده وورموردولار. آدی آبگوشت اولسا دا گوشتدان خبر یوخ ایدی. سویو ایسه آبی رنگینه چالیردی. دوستاقلار آبگوشتو گؤرنده اشتهالاری کور اولوردو.

نظمیّه زندانیندان چیخدیغیمیز گوندن تقریباً اون بئش گون کئچمیشدی. آذربایجانین باشقا نؤقطه‌لرینده‌ن توتولانلارین آیاقلاری زندانا آچیلمیشدی. میانادان، مرنددن، سارابدان، اهردن، کلئیبردن، ماراغادان، کیچیک، بؤیوک کندلردن اسیر اولانلاری دسته-دسته شهرنو زندانینا منتقل ائدیردیلر. سلوللاردا یئر گوندن گونه دارالیردی. بهداشت مسئله‌سی گرگین حالا دوشموشدو. دوستاقلارین پالتارلاریندا جوجولر تیفوس آزارینداندان خبر وئریردی. زندان مسئوللاری بو ایشه چاره تاپا بیلمیردیلر. نهایت یئنی بیر تشبّثله یئر دارلیغینی نسبتاً ده اولسا حل ائتدیلر. زندانا یاپیشیقلی گئنیش بیر ساختمان وار ایدی. بورانی زنداندان آییران بیر دیوار وار ایدی. بو دیواری اوچوروب اورانی زندانا بیرلشدیردیلر. سونرادان دوستاقلاری باشقا شهرلردن بورا منتقل ائتمگه باشلادیلار. بو یئنی زندانا "پامبیقچی بازاری" دئییردیلر. بورا بیر نئچه سلولدان و گئنیش بیر فضادان عبارت ایدی. اون گوندن سونرا بورا دا آغزینا کیمی دولدو.

بیر گون کلئیبردن بؤیوک بیر دسته گتیردیلر. بو دسته‌دن ایکی نفر ده بیزیم سلولا وئریلدی. بونلارین بیری ملّا ایدی. باشینا امامه عوضینه عرقچین قویموشدو. چیگینینده ساری عباسی وار ایدی. من یوخاریدا یازمیشدیم کی، عمیم تهراندان، تبریزه گلندن سونرا کلئیبره تامینات رئیسی گئتمیشدی. مرکزی دؤلتین قوشونلاری آذربایجانا سوخولاندان سونرا اوندان خبریم یوخ ایدی. بونا گؤره ده نگران ایدیم. ایندی کلئیبردن

ایکی نفر بیزیم سلولا وارد اولاندا سئویندیم. عمیمدن سوراغ توتماق ایسته‌ییـردیم. آممـا هله واختی دئییلدی. اونلارا استراحت لازیم ایدی. ائرته‌سی گون ملّانین یانیندا اوتـوردوم. صحبتین اوستون آچماق اوچون اوندان خبر آلدیم:

- سیز کلئیبرین تأمینات رییسینی تانی‌ییردیز؟

او دقتله اوزومه باخیب جاواب وئردی:

- خیر تانیمیردیم.

من ملانین وئردیگی جاوابدان قانع اولمادیم. آخی بورا زندان ایدی. من اونون اعتمـادینی قازانمالی ایدیم. بئله بیر شرایطده تانیمادیغی آداما دوزگون جـاواب وئـره بیلمـزدی. بونـو نظره آلاراق دئدیم:

- سیز مندن احتیاط ائتمه‌یین. کلئیبرین تأمینات رئیسی منـیم عمـیم ایـدی. آدی بابـا فامیلیاسی توشی‌دیر. من اوندان نگرانام. اونون اؤلوب، قالدیسیندان خبریم یوخـدور. سـیز اونو تانییرسیز. خواهش ائدیرم اوندان منه بیر خبر وئرین.

ملّا بیر آز یومشالمیشدی. دؤوره‌میزده اولان دوستاقلارا گؤز آلتی باخیب یاواشجا دئدی:

- عمینیزدن نگران اولمایین، ساغ و سالاماتدیر.

من سوروشدوم:

- هاردان بیلیرسینیز؟

- بو باره‌ده سونرا دانیشاریق.

گون‌اورتادان سونرا ملّانی حیه‌طده تک گؤروب اونا قوشولدوم. بیرگه دولانماغا باشـلادیق. من اونون اوزونه باخماغیندان باشا دوشـدو کـی، عمـیم بـاره‌ده اولان صـحبتین آردینـی گؤزله‌ییرم. او دئدی:

- کلئیبر کیچیک یئردیر. اوردا هامی بیر- بیرینی تانییر. من ده سنین عمینی تانییردیم. او نئچه گون قاباق بیر دسته فدائی‌ایله ملی حؤکومتین علیهینه مبـارزه ائـدن خـانلارین، اربـابلارین خرابکـارلیقلارینین قابـاغینی کـسیب و اونـلاری توتماقـدان اؤتـرو حرکـت ائتمیشدیلر. خرابکارلار داغلاردا، مئشه‌لرده یووا سالمیـشدیلار. بـو یئرلـر جولفـا یولونـون اطرافینـدا یئرلـشیردی. سـنین عمـین ملـی حؤکومـت آداملارینـین جولفایـا طـرف

گئتـدیکلرینی گـؤروب ایـشدن خبـردار اولموشـدو. او دا اؤز فـدائی دسـتهسـیله اونـلارا قوشولوب اوتایا کئچیبلر.

ملّا بو سؤزلری دئییب منه باخدب. او بو باخیشلا دئمـک ایـستهییـردی سـنین عمینـین احوالاتی بئله اولوب. من دریندن بیر نفس آلدیم. داها عمیم ساریدان نگـرانچیلیغیم رفـع اولموشدو.

عمیم باکیدا اورتا مکتبی قورتاریب معلم اولموشدو و اوردا ائولهنیب سونرا بیزیمله ایرانـا گلیب کندده منیم کیمی اوچ ایل قوزو اوتارماغا مشغول اولموشدو.

اونونلا زندان حیهطینده قدم ووروردوق. فرصتی غنیمت بیلیب خبر آلدیم:

- کلئیبرده شاهپرستلر طرفیندن اؤلدورولن آداملار چوخدورمو؟

او جاواب وئردی:

- بلی چوخدور.

- تعدادلارین دئیه بیلرسنمی؟

-یوخ، بو بارهده بیر سؤز دئیه بیلمرم. آمما بونو بیلیرم کی، اؤلن چوخدور.

ائرتهسی گون حیهطه گئـدرکن پیللـهلـری اوزو آشـاغی دوشـنده آذربایجـانین مـشهور شـاعری علـی فطرتـی گـؤردوم. او دیـواردان یاپیـشیب پیللـهلـری بیـر-بیـر ائنیـردی. قوجالدیغیندان علاوه هم ده خسته ایدی. اونو زنداندا گؤرمهگیمه تعجب ائدیردیم. بونـون اوچون ده سالام وئریب دئدیم:

- آغای فطرت سیز ده بورداسیز؟

او باشینی ترپهدیب جاواب وئردی:

- بلی من ده بوردایام.

من اونون قولوندان توتدوم و پیللهلری ائنمگه باشلادیق. اونون آددیملاری آهسته ایـدی. من ده اونونلا آیاقلاشیب آهـسته آددیـم گؤتـورملی ایـدیم. ایلـک صـحبته علـی فطـرت باشلادی. او منه خطاب ائدیب دئدی:

- آغای حـسنزاده، یئنـه ده بیـز مـشروطهده اولان کیمـی شکـست یئـدیک. یئنـه ده شاهلارین، شووینیستلرین قوربانی اولدوق.

بو سؤزلری علی فطرتدن ائشیتدیگیمه گـؤره اونـا اولان احتـرامیم داهـا دا آرتـدی. مـن ایندیه قدر اونونلا بئله خصوصی دانیشمامیشدیم. من علی فطرتی فقط هفته‌ده بیـر گـون شاعرلر مجلسینده گؤروردوم. او، قدرتلی شاعر ایدی. عروض وزنینـده یـازاردی. یـازدیغی شعرلر عرب و فارس سؤزلری‌ایله دولو اولاردی. او زامانلار من گنج اولـدوغوما گـؤره بئلـه شـاعرلرین مترقـی آدام اولماقلارینـا اینانمـازدیم. اینـدی اونـون دیلینـدن ائـشیتدیگیم، "شـاهلارین، شووینیـستلرین قوربـانی اولـدوق"، سـؤزوندن تعجـب ائـدیب اؤز فیکریمـی دگیشدیرمه‌لی اولدوم. ایندی من علی فطرتی ملی بیر شخص گؤروردوم. اونون شـاهلاری شووینستلری اؤزونه و خالقینا دوشمن بیلیب بو یولـدا مبـارزه ائـدیب زنـدانا دوشـدویونو گؤرنده اونونلا داها یاخیندان تانیش اولماغا سعی ائدیردیم. من تبریزه گلمه‌میشدن قابـاق "وطن یولوندا" قزئتی مشروطه سـرکرده‌سـی سـتارخان بـاره‌سـینده مـسابقه قویمـوش و جایزه‌لر تعیین ائتمیشدی. بو مسابقه‌ده شاعرلرین چوخو اشتراک ائدیب سـتارخانا شـعرلر یازمیشدیلار. آمما بو بیرینجی جایزه‌نی آپاران علی فطرت اولموشدو.

هاوا خوش اولاندا دوستاقلارین هامیسی حیه‌طه چیخیردیلار. بئله زاماندا اوتاقلاردا هـئچ کیم تاپیلمیردی. حیه‌ط کیچیک اولدوغونا گؤره دوستاقلارا دارلیق ائدیردی. هامی ایکی-ایکی، اوچ-اوچ یاخود دؤرد-دؤرد بیر- بیرینین یانینـدا حرکـت ائـدیب صـحبته مـشغول اولوردولار. ملی حؤکومتین دادستانی فریدون ابراهیمی‌نین دسـته‌سـی و اونـونلا حرکـت ائدن دوستاقلارین سایی هامیدان آرتیـق اولـوردو. اونـون باشـینا ییغـیلانلارین اکثریّتـی مشاورتدن استفاده ائدنلردن عبارت ایدی. فریـدون ابراهیمـی حقـوقی مـسئله‌لـره واقـف اولدوغونا گؤره دوستاقلارا مصلحتلر وئریردی. اونلارا یول گؤستریب استنطاقدا، محکمـه‌ده نئجه حرکت ائتملی اولدوقلارینی تاپـشیریردی. فریـدون ابراهیمـی زندانـدا اؤز وقـارینی ایتیرمه‌میشدی. اونو هر ایکی گوندن بیر دفعه استنطاغا آپاریردیلار. بوندان معلوم اولـوردو کی، مرکزی دؤلت اونا نـه قـدر اهمیـت وئریـر. بیـزیم سـلولوموز اونلارینکینـدان آیـری اولدوغونا گؤره استنطاقدا گئدن سورغو سواللاردان خبریمیز اولموردو. او ملی حؤکـومتین زامانیندا گئیدیگی پالتارلارلا (پئنجک، شالوار) دولانیردی. دوستاقلارین ایچینده هامیدان چوخ احترام صاحبی ایدی. مـن علـی فطـرت‌لـه زنـدان حیـه‌طینـده دولانانـدا فریـدون

ابراهیمی‌نین گؤزلری علی فطرته توخوندو. او یانینداکی دولانـدیغی آدامـلاردان آیریلیـب بیزه طرف گلیب علی فطرتی قوجاقلادی. اوندان حال احـوال توتـدو. نـاخوش اولـدوغونو گؤروب اونا اورک-دیرک وئریب دئدی:

- فیکر ائله‌مه، یامان گونون عؤمرو آز اولار.

او، علی فطرت‌له احترامله دانیشیردی. آخی علی فطرتی بوتون آذربایجانـدا تانیمایـان آز تاپیلاردی. او اؤز اؤلمز شعرلری‌ایله شاعرلر شاعری اولموشدو.

زنداندا اؤزونه حؤرمت قازانان دوستاقلاردان بیری ده غـلام‌رضـا جاویـدان ایـدی. اونـون اگنینده اوزون پالتو، باشیندا شاپو آدلانان پاپاق وار ایدی. افسوس کـی، بیـز فقـط اونـون ظاهرین گؤروردوک باطنی بیزه نامعلوم ایدی. اونون سینه‌سنیده چرپینـان اورک او قـدر بؤیوک ایدی کی، وجودونو فقط مبارزه میدانلاریندا گؤرمک اولاردی. غلام‌رضـا جاویـدان ملی حؤکـومتین قوشـون سـرهنگی ایـدی. ملـی حؤکـومتین تـشکیلینده بؤیـوک رولـو اولموشدو. اربابلار و خالق دوشمنلری ایله مبارزه آپـاران اوردولارا باشـچیلیق ائتمیـشدی. مرکزی دؤلت بو شخصی یاخـشی تانییـب اوسـتونه بارمـاق قویموشـدو. اونـو دا فریـدون ابراهیمی کیمی تئز- تئز استنطاغا آپاریردیلار. قولام‌رضا جاویدان اینام و ایمـان دریاسـی اولماقلا آذربایجانا و خالقینا بؤیوک محبت بسله‌ییردی. زندان حیـه‌طینـده آددیـم آتانـدا دوداقلاریندا اولان تبسم قطع اولموردو. من یئنه گلن صحیفه‌لرده بو قهرمانین باره‌سینده یازاجاغام.

آذربایجاندا باش وئرن ایرمی بیر آذر قیامی بوتـون ایـران خـالقلارینین دقّتینـی اؤزونـه جلب ائتمیشدی. خصوصاً ایران آرتـشینده خـدمت ائـدن افـسرلرین گـؤزلری آذربایجانـا دیکیلمیشدی. آزادلیق عشقی ایله یانان بو جاوان افسرلر اؤز مقاملارینی جانلارینی خطره سالاراق آذربایجاندا ملی حؤکومتین قوشونلارینا قوشـولوردولار. حتـی جـودی آدلـی بیـر جاوان خلبان سوردویو طیـاره‌نـی اوزو ایلـه برابـر زنگانـا قـدر آپـارا بیلمیـشدی. بنزینـی قورتاردیغینا گؤره شهرین کناریندا یئره اوتورموشدو. بو احوالاتدان خبر توتـان زنگـانلیلار اونون پیشوازینا گئدیب گول و چیچکله شهره گتیرمیشدیلر. بئله افسرلرین سـایی تبریـز زندانیندا چوخ ایدی. سرگرد "میزانی" و سروان "وفـائی" ده تهـران قوشـونوندان آیریلیـب

ملی حؤکومت قوشونلارینا ملحق اولان افسرلردن ایدیلر. اونلار دا باشقا دوستاقلار کیمی زندان حیه‌طینده قدم وروردولار. سرگرد "میزانینین" دوداقلارینداں تبسم اسکیک اولمازدی. بعضی زامانلار اونون گولوش سسلرینی نئچه آددیم اوندان آرالی اولانلار دا ائشیدیردیلر. آمما سروان وفائی همیشه تفکر عالمینده اولانلار کیمی نظره گلیردی. بئله‌لیکله تبریز زندانی اؤز تاریخی گونلرینی یاشاییردی. من هر گون سحر علی فطرتین سلولونا گئدیب اونونلا بیرگه زندانین حیه‌طینه قدم وورماغا چیخاردیق. صحبتلریمیزین چوخو شاعرلر مجلسیندن، شاعرلردن، وطن یولوندا قزئتیندن گئدیردی. علی فطرت شاعر جعفر خنداندان و اونون انسانی اخلاقیندان چوخ دانیشیب تعریف ائدردی. اونون ادبی معلوماتیندان، شاعرلیک قلمیندن، شاعرلر مجلسینی اؤز قایداسیندا اداره ائتمگیندن آغیز دولوسو دانیشاردی. گونلر اؤتدوکجه علی فطرته آرتیق علاقه تاپیردیم. او قوجا، آریق، قدی اوزون اولدوغونا باخمایاراق، مریض اولسا دا هردن بیر یئری گلنده دوداقلاریندا اویناشان نارین گولوشلری گؤرنده خوشحال اولوردوم. علی فطرت مشروطه زامانیندا ستارخانین، باقرخانین فعالیتیندن، تبریزین او زامانکی سیاسی جریانلاریندان، مبارزه میدانلاریندان دانیشدیقجا منی حئیران ائدیردی. او دئیردی:

– من او زامانلار جاوان ایدیم. مشروطه انقلابینی گؤرمه‌سه‌یدیم، نه مندن شاعر چیخاردی، نه ده بیر سیاسی خادم.

حیطده دوستاقلارین سایی گئتدیکجه آزالیردی. ناهار واختینا آز قالدیغینا گؤره اؤز اوتاقلارینا چکیلیردیلر. علی فطرتی سلولونا آپاریب اؤزوم حیطه قایتدیم. ایری آددیملارلا یئریمگه باشلادیم. حیطین خلوت اولدوغوندان استفاده ائدیب او باشدان بو باشا نئچه دفعه یویورمه‌یه باشلادیم. زندان حیطینین بیر طرفینده اوستو اؤرتولو قاباغی آچیق بیر یئر وار ایدی. اورا دقتله باخاندا بیر تندیرین اولدوغونو گؤردوم. دایانیب دقتله تاماشا ائتمگه باشلادیم. بو تندیرین بوردا نه اوچون قویولدوغونا تعجب ائدیردیم. تندیر زندانداندا نه‌یه لازیمدیر؟ بو خیاللار منی هر زامان دوشوندوروردو. نهایت بیر نفردن خبر آلدیم. او دئدی:

- بو تندیری اوندان اؤترو بـوردا قویـوبلارکی، پالتـارلاری بیتلـی، سـیرکه‌لـی دوسـتاقلار پالتارلارینی سویونوب بوردا چیرپسینلار.

من ایندی باشا دوشوردوم. یئنه خبر آلدیم:

- آخی یانمامیش سویوق تندیرده نئجه پالتارلاری چیرپیـرلار؟ نـه اوچـون بـو تنـدیری یاندیریب اود سالمیرلار؟

او جاواب وئردی:

- بونو گرک زندان مسئوللاریندان خیر آلاسان.

بو زامان بو باره‌ده دوزلمیش بیر مثل یادیما دوشدو:

"بیر گون بیتلره خبر گلیر کی، پالتارلاری بیتله‌ییرلر. بیتلر جاواب وئریر:

- گؤزه گؤرونلر گئدر.

خبرچی یئنه دئییر:

- پالتارلاری تندیرده چیرپیرلار.

جاواب وئریر:

- آیاغی سوروشنلر گئدر.

- حتی پالتارلاری قازانا دولدوروب اوجاق اوستونده قاینادیرلار.

بو زامان بیتلر ال-آیاغا دوشوب دئییرلر:

- ائله ده دئیین قیرغیندیر ده!".

بهداشتدان خبر اولمایان تبریزین "شهر نو" زندانی اوزون ایللر بویو دوستاقلارین مـسکنی اولوب. اونون هر نؤقطته‌سینده اؤزونه یئر ائله‌میش، یووا سالمیش پـارازیتلر دوسـتاقلارین حیاتینی خطره سالماقدان اؤترو حاضر آماده اولدوغو حالدا زندان مـسئوللاری بـو کؤهنـه تندیری ده یاندیرماق ایسته‌میردیلر. بونا گؤره ده دوستاقلارین حیاتینی هده‌له‌ین تیفـوس آزاری قول قاناد آچیردی.

۱۳۲۵- نجی ایلین بهمن آیبندا ناهاردان سونرا بیر عده یئنی وارد دوسـتاقلاردن بیـزیم سلولا گتیردیلر. بو دوستاقلارین آراسیندا عباس ملیحـی‌ده گؤرونـوردو. مـن اونـو گـؤرن

زامان اؤز-اؤزومه دئدیم کی، عباس ملیحی فرقه زامانیندا مغضوب اولدو، شاه زامانیندا دا. اونونلا گؤروشوب اؤز یانیمدا یئر وئردیم. بیر آز صحبتدن سونرا خبر آلدیم:

- توتولماغینیز بارەده دانیشین.

او بیر آز فیکره گئدیب دئدی:

- سونرا سنه دانیشارام.

دوغروسو من عباس ملیحیدن بدگمان ایدیم. قارشیمیزدان اؤتوب کئچن توفانلاردان اونون نئجه چیخدیغینی بیلمیردیم. ملی حؤکومت زامانی حومەنین تبلیغات کومیسیونوندا میرحسینین اونون علیهینده آپاردیغی تبلیغات عباس ملیحیده پیس روحیه یاراتدیغینی بیلیردیم. ایندی آذربایجاندا وجودا گلن بو چئوریلیشدن سونرا اونون فیکرینده اولان دگیشیکلری بیلمک ایستەییردیم. چونکی او منی هامیدان یاخشی تانییردی. منیم پروندەمده بؤیوک تاثیر وجودا گتیره بیلردی.

هاوا بولودلوق اولسا دا قاردان، یاغیشدان خبر یوخ ایدی. تبریزین "شهر نو" زندانینا گلندن سونرا ملاقاتلار باشلانمیشدی. دوستاقلارین ائولرینندن عایلەلرین گتیردیکلری قالین قیش پالتارلاری هامینین اگنینده ایدی. هردن بیر محکمەیه یا استنطاغا چاغیریلان آداملارین آدلاری سسلەنیردی. بو آندا فریدون ابراهیمی‌نین، بیر آز سونرا ایسه قولامرضا جاویدانین آدلارینی چاغیردیلار. اونلار حیەطده دولاندیقلاری آداملاردان آیریلیب اؤز اوتاقلارینا گئدیب پالتارلارینی عوض ائدیب زندانین حیەطینندن چیخدیلار. بو ایکی نفرین آدلاری هامیدان آرتیق چاغیریلیردی. فریدون ابراهیمی هر ایکی یا اوچ گوندن بیر استنطاغا گئدیردی. هاوا بولودلوق ایدی. گؤزلریم عباس ملیحی‌یه ساتاشدی. دوننکی صحبتین آردینی دانیمشاسینی ایستەدیم. او هوسله دانیشماغا باشلادی:

"اؤزون یاخشی بیلیرسن کی، میرحسین منله پیس رفتار ائلەدی. او منیم آبیریمی آپاردی. منیم اونونلا مبارزه آپارماق فیکریم یوخ ایدی. آمما ایشلرین عوض اولماسی، دگیشیکلیگین وجودا گلمەسی منی اوندان انتقام آلاماغا وادار ائلەدی. آذرین ایرمی‌سینده اونون علیهینه اقدام ائتمک قرارینا گلدیم. بیز تبریزده آدلی-سانلی بیر عائلەییک. عائلەمین فرقەده عضوو اولدوغومدان خبری یوخ ایدی. عین حالدا اولدوغوموز

محله‌نین اوشاقلاری دا بو باره‌ده هئچ نه بیلمیردیلر. فقط بیر نئچه نفر بیلیردی. بیزیم محله‌میزده نئچه نفرین توفنگی وار ایدی. منیمله یاخین ایدیلر. اونلارا دئدیم:

- من بیر نفر فدائی تانی‌ییرام، توفنگی واردیر. گئده‌یین اونون سوراغینا. میرحسینین فدائی اولماسینی یالاندان دئدیم. اونلار دا منیم سؤزلریمه اینانـدیلار. بیز میرحسینین قاپیسینی دؤیدوک. آناسی قاپینی آچدی. اون نفر الی سیلاحلی آدامی گؤرن کیمی آناسینین رنگی قاچدی. من آجیقلی حالدا دئدیم:

- میرحسینه دئیین چیخسین ائشیگه!

آناسی یالوارماغا باشلادی:

- باشینیزا دؤنوم، قادانیزی آلیم. منیم اوغلومون گناهی وارسا، منیم بو آغ بیرچکلریمه باغیشلایین.

میرحسین ائولی ایدی. آروادی قاپییا چیخیب او دا یالوارماغا باشلادی. من دئدیم:

- میرحسین ائشیگه چیخماسا اؤزوموز ایچه‌ری گیریب هانسی دئشیکده اولسا تاپاجاغیق.

اونلار ایسه آغلایا- آغلایا یالوارماقدا داوام ائدیردیلر. بو اثنادا میرحسینین اؤزو قاپیا چیخیب دئدی:

- آغای ملیحی، من سنه پیسلیک ائله‌میش اولسام دا، سن منه یاخشیلیق ائله، منی باغیشلا. مردانه‌لیک ائله.

میرحسینین بو سؤزو منی کؤیرلتدی. من قاپینی اؤرتوب یولداشلاریما دئدیم:

- داها بسدیر گئده‌یین.

بیز قاییتدیق، آمما سیلاحلی یولداشلاریم مندن ال چکمه‌دیلر. اونلار دئییردیلر:

- سن بیزی اله سالمیسان، بیزی اوینادیرسان؟ دئییردین او فدائیدیر، سیلاحی واردیر، بس هانی؟ ایندی معلوم اولور سن اؤز خیردا حسابلاریندان اؤترو بیزی اورا چکیبسن.

من اوندان قورخوردوم کی، منیم میرحسین ایله اولان دانیشیغیمدان فرقه‌چی اولدوغوم آشکار اولسون. اونا گؤره ده میرحسین گیلین ائولرین ترک ائتدیک. سونرادان بیر نفر منیم فرقه‌چی اولدوغومو اونلارا دئییر. نئچه گوندن سونرا منی گلیب حبس ائتدیلر".

ایندی منه ملیحینین توتولوب زندانا گلمه‌سی آیدین اولموشدو. من سؤزومه داوام ائدیب سوروشدوم:

- اؤز عملیندن رازیسانمی؟

دئدی:

- یوخ، من گرک انتقام فیکرینده اولمایایدیم. بئله اولسایدی، ایندی زندانادا دئییلدیم.

زندانا گلن گوندن عایلمیزدن، کندیمیزدن حتی آلان‌بیراغوش ماحالیندان هئچ بیر خبریم یوخ ایدی. اورالاردا بو بحران بو دگیشیکلیکدن سونرا وضعیتین نه یئرده اولدوغونو بیلمیردیم. نئچه گوندن سونرا مئهریباندان گلن دوستاقلار منیم نگرانچیلیغیما سون قویدولار. اونلارین دئدیگینه گؤره عایله‌میزین من ساریدان هئچ خیرلری یوخ ایدی. یاواش-یاواش مندن امیدلرینی کسیریلر. من توتولاندان سونرا بیر دفعه آتام تبریزه گلیب اولدوغوم منزیله باش چکیب، مسافرخانا صاحیبیندن منیم احوالاتیمی خبر آلمیشدی. او، خوش اخلاقیمدان و یاخشی جاوان اولدوغومدان دانیشیب دئمیشدی:

- بیر گون سیلاحلی آداملار مسافرخانایا تؤکولوب اوتاق-اوتاق آختاردیلار. سنین اوغلون اولان اوتاغین صاحبینی خبر آلدیلار. من دئدیم هارا گئتدیگینی بیلمیرم. قیفیلی سیندیریب ایچه‌ری گیردیلر. اوتاقدا اولان کتابلارا، قزئتلره باخاندان سونرا "بیزه یقیندیر کی، بو ائوین صاحبی فرقه‌چیدیر"، دئدیلر. سونرا ایسه اوتاقدا اولان بوتون اساسلاری اؤزلری ایله آپاردیلار.

آتام اورادان گئدیب منی تاپا بیلمه‌دیگینه گؤره کنده قاییتمیشدی. منیم ایکی عم‌اوغلوم تبریزده تحصیل آلیردیلار. اونلار جاوان اوغلانلار ایدی. تبریزین هر طرفینه تانیش ایدیلر. آتام ایییرمی بیر آذردن اوچ آی کئچندن سونرا یئنه تبریزه گلیب عمی اوغلانلاریمین کؤمکلیگی ایله تبریز زندانینا مراجعه ائدیرلر. نوروز بایرامی قاباغی ایدی. ملاقات گونو اولدوغونا گؤره ملاقاتی اولانلار یئنی پالتارلارینی گئییینیب آدلارینین چاغیریلماسینی گؤزله‌ییردیلر. بو زاماندا انتظاریم اولمادان آدیمی سسله‌دیلر. من هله کیمین ملاقاتیما گلدیگینی بیلمیردیم. ملاقات اوتاغیندا آتاملا عمی اوغلانلاریمی گؤرنده چوخ سئویندیم. من آتامی آغلایاندا گؤرمه‌میشدیم. آمما ایندی گؤزلری یاشاریردی. او دئییردی:

- سنی ساغ سلامت تاپماغیما هئچ اینانمیردیم.

سونرا خبر آلدی:

- ستاری دا بورا گتیریبلر؟

جاواب وئردیم:

- بلی اونلاری دونن گتیریبلر. هله فرصت تاپیب اونونلا گؤروشه بیلمه‌میشم.

ستار مئهریبان حومه‌سینین صدری ایدی. اونون باره‌سینده اؤتن صحیفه‌لرده اطرافلی یازمیشام. اونون دا باشینا چوخ بلالر گتیرمیشدیلر. ملاقات واختی قورتاردیغینا گؤره آتاملا الوداع ائدیب آیریلدیق. اونون بیر سهمیندن چوخ گتیردیگی شئیلری منه وئردیلر. من هله آتامین گتیردیگی بو کیسه‌نین ایچینده نه اولدوغونو بیلمیردیم. اولدوغوموز سلولا گلندن سونرا معلوم اولدو کی، کیسه‌نین ایچینده بیر باتمانا قدر (بئش کیلو) کند لاواشی، ایبرمی‌یه قدر کوکه، ایکی کیلودان آرتیق اوزلو پئندیر، همین قدر موتال پئندیری، بیر باتمانا قدر خورمادان عبارت ایدی. چؤره‌کلرین خمیری سو عوضینه سودله یوغرولموشدو. آنام منیم آجیمیش چؤره‌کدن خوشوم گلدیگینی یاخشی بیلیردی. اونا گؤره ده بو سودلو چؤره‌گی خصوصی اولاراق بیشیرمیشدی. آتامین ملاقاتیما گلدیگیندن چوخ سئویندیم. خصوصاً خؤرکلرین وجودو نورعلی‌النور اولموشدو. شام واختینا آز قالمیشدی. او بیری اوتاقلاردا شام وئریلمه‌سی و قاب قاشیقلارین سسی گلیردی. بیر آزدان سونرا شام گتیرن بؤیوک بیر مجمعی‌نین ایچینده آش کاسالاری ایچه‌ری گیردی. من ده باشقا دوستاقلار کیمی زندان خؤرکلریندن آجیغیم گلیردی. بیرینجی دفعه اولاراق آش کاساسینی کنارا قویوب اؤز سفره‌می آچدیم. کیسه‌نین ایچینده‌کی چؤرکلری، پئندیرلری، خورمانی سفره‌یه دوزدوم. بو زامان هامی دوستاقلار آش کاسالارینی باشلارینا چکیب قورتارمیشدیلار. هامینی سفره‌یه دعوت ائله‌دیم. هامی تشکر ائدیردی. بئله‌لیکله قیرخ نفر هم‌سلوللاریمدان اون نفره یاخین سفره باشینا چکه بیلدیم. کند چؤره‌گی، کوکه، پئندیر منه بالدان آرتیق یاپیشیردی. هامی یئییب کنارا چکیلدی. آمما من دویماق بیلمیردیم. سونرا سفره باشینا گلمه‌ینلره ده پئندیر چؤرکدن پایلادیم.

نهایت او گون منیم خوش خاطره‌لریمدن بیری اولدو. همین خوش خاطره‌لر، منیم اوچون بد خاطره‌لر یاراتدی. آخی خاطره‌نین یاخشی‌سی دا، پیسی ده اولا بیلر.

ائرته‌سی گون مئهریبان حومه‌سینین صدری ستار ساویزین گؤروشونه گئتدیم. اونلارا "پامبیقچی بازاری" آدلی بیر مکاندا یئر وئرمیشدیلر. بورانین نه اوچون پامبیقچی بازاری آدلاندیغی باره‌ده اؤتن صحیفه‌لرده معلومات وئرمیشدیم. بورا بؤیوک بیر آنبارا بنزه‌ییردی. آرالیقدا دیره‌کلر وار ایدی. دوستاقلاری غیر منظم حالدا بیر-بیرینین قولتوغوندا قرار وئرمیشدیلر. آنبارین اورتاسی دا دوستاقلا دولو ایدی. نهایت ستار ساویزی بوردا تاپدیم. او منی گؤرن کیمی چوخ سئویندی:

- بالا سنین اؤلوم خبرین هر یانا یاییلمیشدی. سن ساغ سالامات ایمیشسن.

من جاواب وئردیم:

- من هله بو تئزلیکده اؤلومه جان وئرمرم. قاباقدا گؤرملی ایشلریم چوخدور.

سونرا دئدیم:

- آتام دونن گؤروشومه گلمیشدی. سنی خبر آلدی. دئدیم بوردادیر.

ستار دئدی

- هه، آتان، آنان سندن چوخ نگران ایدیلر. اؤلوم خبرین کنده یاییلمیشدی. آمما بو مسئله‌نی آتانا دئمیردیلر.

من ستار ساویزله اوز به اوز اوتورموشدوم. چونکی یانیندا یئر یوخ ایدی. اونون نئجه توتولدوغو باشینا نه‌لر گلدیگینی بیلمک ایسته‌ییردیم. بو فیکریمی اونا دئدیکده جاواب وئردی:

- بونو گون اورتادان سونرا حیه‌طده دانیشارام. بورا یئری دئییل.

بیر آز اویانلیق دوستاقلارین بیری پیریمویس اوستونده بیر چاینیکی قاینادیردی. دؤوره‌سینده بیر نئچه استکان نعلبکی قویموشدو. معلوم ایدی کی، او بوردا چای ساتیردی. ستار ایکی استاکان چای سفارش وئردی. بیر آزدان سونرا چای قاباغیمیزدا حاضر ایدی. من ستار ساویزه فخر ائدیردیم. بیزیم، باکی‌دا دا اونلارلا عائله‌وی گئت-

گلیمیز وار ایدی. او زامانلار اوشاق اولدوغوما گؤره اونون جومرد اولدوغوندان باش چیخارتمازدیم.

گون اورتادان سونرا ستار ساویزی زندان حیه‌طینده گؤردوم. اونا یاخینلاشدیم. بیرلیکده قدم وورماغا باشلادیق. تبریزین سویوق، قارلی، شاختالی گونلری آرخادا قالمیشدی. بایرام آیی اولدوغونا گؤره هاوالار خوش کئچیردی. دوستاقلارین چوخو محکمه‌یه گئتمیش و وضعیتلری آیدینلاشمیشدی. بعضیلری ایسه بلاتکلیف قالمیشدیلار. حتی منیم اؤزومو ده نئچه گون قاباق بیرینجی دفعه اولاراق چاغیریب تبریز دادسراسینا آپاردیلار. بیز کلانتریده توتولان گون منه پرونده‌ده مهاجرلیک آدی وئرمیشدیلر. اودور کی، دانیشیقلار فقط بو باره‌ده گیدیردی: هارادا آنادان اولوبسان؟ نئچه ایل باکی‌دا قالیبسان؟ باکی‌دان گلنده نئچه یاشین وار ایدی؟ اونلار منیم تبریزده بیر ایل مدتینده یاشادیغیم، مسئولیتیم باره‌سینده هئچ نه بیلمیردیلر. بونا گؤره ده سوال جاوابلار اوزون چکمه‌دی. ایندی دوستاقلار حیه‌طده گزیشیردیلر. ایندی اونلارین قیافه‌لری زندانین بیرینجی گونلرینده فرقلی ایدی. بعضیلری آغیر جزالارا محکوم اولموش، بعضیلری ایسه تکلیفسیز و طالعلریندن خبرسیز قالمیشدیلار. ملی حؤکومتین یوخاری مسئول ایشچیلرینی ایسه هر نئچه گوندن بیر دیندیرمگه آپاریردیلار. فرقه‌نین عضولری جامعه‌نین اورتا و آشاغی طبقه‌لریندن تشکیل تاپدیغینا گؤره اونلارین عائله‌لرینین معیشتی زندانا دوشندن سونرا دؤزولمز حالا دوشموشدو. بو مسئله ده اونلارین روحیّه‌لرینده تاثیرسیز دئییلدی. بونا باخمایاراق دوستاقلارین سیمالاریندا آزادلیق یولوندا آتدیقلاری آددیملار باره‌سینده هئچ پئشیمانچیلیق علامتلری گؤرونموردو. اونلار داغ کیمی دایانمیشدیلار. ایندی بیز ستار ساویز ایله زندان حیه‌طینده قدم وورودوق. من اوندان دونن ائتدیگیم خواهشی تکرار ائتدیم. او، سؤزه باشلایاراق دئدی:

"۱۳۲۵- نجی ایلین ایییرمی بیر آذر گونو بیزی تعجب عالمینه آپاردی. بیز فرقه‌نین بوتون ایشلرینی دایاندیردیق. بیر ایل مئهریباندان قاچاق دوشوب تبریزده گیزلی یاشایان مقتدر روحانی‌ابمیرزه‌حبیب همین گئجه کنده گلدی. بئله‌لیکله ملی حؤکومتین قورخوسوندان گیزلنمیش دوشمنلر میدانا آتیلدیلار. وور- توت باشلاندی. نئچه گوندن

سونرا مئهریبان اربابلاری، حاجلی سلطان اسکندری و باشقالاری کنده گلدیلر. اونلار اؤز گلیشلری ایله بوتون ایشلری میرزه‌حبیبین باشچیلیغی ایله اللرینه کئچیردیلر. او دئمیشدی: "ستار ساویز بیر ایل تامام منی اؤز ائویمدن آوارا سرگردان ائدیب. من ده گرک اونو آوارا سرگردان ائدم". من او گئجه‌سی مئهریباندان زنگیلابادا، سیزه گلدیم. قوهومونوز حسین ممی ده سیزه گلدی. اوتوروب مشورت ائله‌دیک. بئله نتیجه آلدیق کی، منیم بو کندده سیزدن باشقا آدامیم اولمادیغینا گؤره اونلار منیم دالیمجا بورا گلسه‌لر بیر باشا سیزین ائوه گله‌جکلر. بونا گؤره ده منیم بوردا قالماغیم دوزگون اولمازدی. مشهدی حسین اوغلو ممی دئدی، گل بیزده قال. بو مصلحتی هر اوچوموز قبول ائتدیک. من ممی‌گیله گئتدیم. او منه سامان آنباریندا سامانلارین آراسیندا یئر دوزلتدی. ایکی عدد یورغان گتیردی. من آنباردا یورغانلارا بورونوب قالدیم. آمما ندنسه بو دا منی ناراحات ائدیردی. چونکی منی بوردا تاپاچاقلارینی یقین ائدیردیم. اودور کی، ممی‌نی چاغیریب اونا دئدیم:

– من بوردا قالا بیلمه‌رم. دوزدوزانا گئتمک ایسته‌ییرم.

بئله‌لیکله دوزدوزانا یولا دوشدوم. آلتی کیلومئتر یول گئتملی ایدیم. سحر آچیلمامیش "دوزدوزانا" چاتدیم. قایناتام قولامحسین گیلین قاپیسین دؤیدوم. قاپی آچیلدی، من ایچه‌ری گیردیم. اونلار منیم گئجه یاریسینی کئچندن سونرا گلمه‌گیمدن تعجب ائدیردیلر. احوالاتی اونلارا دانیشاندان سونرا منه اوت آنباریندا یئر دوزلتدیلر. اوردا قالدیم. ائرته‌سی گون مئهریباندا منی آختاریرلار. تاپا بیلمه‌ییب زنگیلابادا گلیرلر. بیزیم موسی آدلی عمیمیز اوغلو دا اونلارا قوشولور. موسی هئچ بیر سیاسی جریانلاردا اشتراک ائتمزدی. او اؤزلویونده فیکر ائدیر کی، ممکندر اونلار منی اؤلدورسونلر. بونا گؤره او دا دالیمجا گلنلره قوشولوب گلیر. اونلارین میرزه‌حبیب‌دن و کند اربابلاری اسکندریلردن دستورلاری وار ایدی. مأمورلار زنگیلابادا گیریب سیزین ائوه گلیب آتاندان منی خبر آلیرلار. آتان دئیر:

– منیم ستاردان خبریم یوخدور. بورا گلمه‌ییب.

اونلار ائوی آختاریب منی تاپا بیلمیرلر. مشهدی حسین اوغلو ممی ده منیمله قوهوم اولدوغونا گؤره ممی‌گیله گئدیرلر. او دا خبریم یوخدور دئییر. آمما مأمورلار ائوی آختاراندا سامان آنبارىندا گیزلندیگیم یئری گؤرورلر. اونلار ممی‌یه دئییرلر ستار بوردا گیزلنیب، یئرینی دئی! اونون داندیغینی گؤروب ایشکنجه وئریرلر. آمما ممی ایشکنجه‌لره باخمایاراق سؤزونون اوستونده دورور. "آجی چای" شاختادان دونوب بوز باغلامیشدی. مأمورلار بوزو سیندیریب بؤیوک بیر دئشیک آچیرلار. ممی‌نین باشینی بوزلو چایا سوخورولار. بونو نئچه دفعه تکرار ائدیرلر آخیردا ممی مجبور اولوب دئییر کی، ستار دزدوزان کندینه گئتدی. اونلار دوزدوزانا یولا دوشورلر. دوزدوزانا گلیب قولامحسینین ائوینی خبر آلیب تاپیرلار. مأمورلار سیلاحلی ایدیلر. عمیم اوغلو موسی‌نین سیلاحی وار ایدی. گون باتمیشدی. اونلار آنبارا گیریب منی تاپدیلار. من بوتون گونو آنباردا قالدیغیما گؤره آز قالا سویوقدا دونموشدوم. قولامحسینین ائوینه گلیب کورسویه اوتوردوق. مأمورلاردان شئری آدلی بیری کورسونون او تایيندا اوتورموشدو. منه دئدی:

– ایسته‌سن ساغ سالامات مئهریبانا آپاریب چیخارداق، جیبینده نه قدر پولون وار کورسونون آلتیندان اؤتور گلسین.

منیم ایکییوز تومن پولوم وار ایدی. اونلاری کورسونون آلتیندان شئری‌یه وئردیم. او دئدی هئچ کیم بیلمه‌سین. نه ایسه مئهریبانا گئتمک اوچون زنگیلابادان کئچمه‌لی ایدیک. اورا چاتاندا کندخدا جلیلین ائوینده دوشدوک. یولدا عمیم اوغلو موسایا آنلاتمیشدیم کی، مندن ایکییوز تومن آلیبلار. موسا دئدی کی، سنین ایشین اولماسین. من پوللاری اونلاردان آلارام. ائوه کئچیب اگلشمک همن توفنگینی شئرینین اوستونه توشلاییب دئدی:

– آلدیغین پولو گئری قایتار، یوخسا آند اولسون اباالفضلین دوشن قوللارینا سنی گه‌برده‌رم.

شئری اوّل داندی، آمما من شاهدلیک ائتدیکدن سونرا پولو گئری قایتارماق مجبوریّتینده قالدی.

نه ایسه او گئجه منی مئهریبانا آپاریب کند اربابلارینا تحویل وئردیلر. اونلار منی دوستاق ائتدیلر. مئهریبانین امنیّه پاسگاهینی ملی حؤکومت زامانی فدائیلر اداره ائدیردیلر. ایندی ایسه هله ژاندارمالار اورادا یئرلشمدیگینه گؤره میرزه‌حبیب باشچیلیق ائدیردی. او هر گون منی چاغیریب دیندیریردی. او، گنجلیک چاغیمدا باکی‌یا گئدیب نه ایشلر گؤردوگومون هامیسینی بیلیردی. او جمله‌دن آشاغیداکی سؤاللاری وئردی:

باکی‌یا گئدندن سونرا هانسی سیاسی حزبه گیریبسن؟ گیردیگین حزبین آدی نه ایدی؟ سنین او حزبده مسئولیتین نه ایدی؟ ایرانا گلندن سونرا هانسی حزبه گیردین؟ سنین بو حزبده مقامین نه ایدی؟ مئهریباندا بیرینجی تشکیل اولان حزبین مسئولو کیم ایدی؟

بئله‌لیکله میرزه‌حبیب منیم پرونده‌می آغیر شکیلده یازیب سونرادان مئهریباندا برقرار اولان مرکزی دؤلتین امنیه اداره‌لرینه وئردی. ایندی ده گؤرورسن کی، تبریزده زندانداییام".

ستار ساویزین باشینا گلن احوالات منی دوشوندوروردو. بونو یاخشی بیلیردیم کی، او بو احوالاتی منه ییغجام شکیلده دانیشیب. هله بو سؤزلر فقط اونون اؤزونه عاید اولوردو. یقین کی، آلان‌بیراغوش ماحالیندا دا چوخلو حادثه‌لر باش وئریبمیش. بونون اوچون سوروشدوم:

- آلان‌بیراغوش ماحالیندا انسان اؤلومو ده اولوبمو؟

- بلی، من بیله‌نی ایکی نفری اؤلدوروبلر. بونون احوالاتی بئله‌دیر:

"سوما کندینین داغلیق حصّه‌لرینده "آتمیان"، "دمیرچی"، "شاللی" آدلی کندلر واردیر. بو کندلرین بیرینده شاهمراد آدلی بیر نفرین اوشاقلیقدان عؤمرو اربابلارا نؤکرچیلیکده کئچیبدیر. اربابین منافعینی اؤز کندلیلریندن باش توتان، ایندیه قدر خانلارین امری ایله دفعه‌لرله مرتکب قتل اولان بو آدام ملی حؤکومت زامانی هانسی جهنم‌ده ایتیب قالان بو آدام ایندی یئنه تاپیلمیشدی. ماحالدا بیداد ائله‌ییردی. باشینا بیر نئچه نفر اوباش شاه‌پرستلری ییغیب کندلره سوخولوردو. فرقه‌چی، فدائی یا مهاجرلری توتوب زندانلارا سالیب شاللاق آلتیندا اؤله‌نه کیمی دؤیوردو. هر کسین پولو اولسایدی جانینی قورتارا بیلیردی. پولسوزلارا رحم ایله‌میردیلر. همین شاهمراد "قیصره" کندیندن فرقه صدری

علی خانی، بیراغوش کندیندن ملا عزیزی توتوب مئهریباندا دوستاق ائتمیشدیلر. ملا عزیز روحانی ایدی. او آچیق فیکیرلی و مبارز ایدی. منحوس شاه سیاستیندن جانا گلمیش و دئموکرات فرقهسینه قوشولموشدو. اونون آتشین نطقلری کندلیلرین روحیّهسنیده تأثیر ائدیردی. مئهریبان اربابی اسکندری بونلارین آرادان گؤتورولمهسینی مصلحت گؤروردو. بونا گؤره ده اونلارین شاهمرادا بیر اشارهسی کفایت ائدیردی. شاهمراد علیخان ایله ملّا عزیزین ساخلاندیغی یئره گلیب اونلارا دئییر:

- سیز آزادسینیز گئده بیلرسینیز.

اونلار اؤز آزاد اولماقلارینا اینانیرلار. قیصره ایله بیراغوش کندلری بیر-بیرینه یاخین اولدوغونا گؤره هر ایکیسی بیر یول ایله گئتملی ایدیلر. شاهمرادین اونلاری ایزلهمهسیندن خبرلری یوخموش. علیخانلا ملا عزیز مئهریبانین قورتاراجاغیندا باغچالارین حاصارلاری آراسیندان گئدن زاماندا شاهمراد اونلاری آرخادان گوللّه ایله ووروب اؤلدورور. علیخان ایله ملا عزیزین اؤلوم خبری ایلدریم سرعتی ایله ماحالا یایلسا دا بو تئررورون آردینی توتان اولمادی. بئلهلیکله شاهین قارا سیاستینین علیهینه مبارزه آپاران قهرمانلارین قانلاری آرادان گئتدی".

ستار ساویز آلانبیراغوش ماحالیندا اؤتن حادثهلری منه دانیشمیشدی. بو خبرلر بیغجام و قیسا اولسا دا ایندی ولایتده اولوب کئچنلری اؤیرهنه بیلمیشدیم. ناهارا آز قالدیغینا گؤره زندانین حیهطینده آداملار سئیرهلیردی. ستار مندن آیریلاندا دئدی:

- هله صحبتیم قورتارمایيب، آردینی سونرا دانیشارام.

ستار ساویزین پروندهسی چوخ آغیر ایدی. اونون هله نئچه ایل زنداندا قالاجاغی معلوم دئییلدی. آمما بو بارهده هئچ فیکیر ائلهمیردی. زنداندا اولدوغوم مدتده اونون یانینا چوخ گئدیردیم. بیر گون دئدی:

- ایستهییرم چای دستگاهی تشکیل وئریب چای ساتام.

من بیر آز فیکر ائدندن سونرا دئدیم:

- نه مانعی وار. چوخدا یاخشیدیر. اؤزون ده کی، چای ایچن آدامسان.

سونرا علاوه ائتدی:

- ائویمیزدن ملاقاتیما گلمیشدیلر. سفارش وئردیم بازاردان بیر چاینیک، قوری، بیر دستگاه پریموس، بیر دست استکان نعلبکی آلیب گتیرسینلر، گؤرک ایشیمیز نه اولور.

منیم یادیما دوشدو ستار چایچیلیق ائله‌سه آلان‌بیراغوشدا اولوب کئچن جریانلاری منه دانیشماغا واختی اولمایاجاق. بونا گؤره دئدیم:

- بیبی اوغلو (من اونا بیبی اوغلو دئییردیم)! سن چایچی اولسان ماحالیمیزدا سون زامانلاردا باش وئرن جریانلارین آردینی منه دانیشا بیله‌جکسنمی؟

ستار منیم فیکریمی آنلامیشدی. دوستاقلاردان چوخو حیه‌طده اولدوغونا گؤره "پامبیقچی بازاری" خلوت ایدی. اطرافا گؤز دولاندیریب دئدی:

"محمد آذری آدلی مئهریبانلی بیر نفر تبریزده یاشاییردی. او ایرمی بیر آذر قیامیندا اشتراک ائتمیشدی. ملی قوشوندا ستوان درجه‌سینده خدمت ائدیردی. آمما مئهریباندا قوهوملاری چوخ اولدوغونا گؤره کنده چوخ گلردی. بعضی مناسبتلره گؤره مئهریباندا تشکیل وئردیگیمیز میتینقلرده اشتراک ائدیب نطق ائدردی. او اؤز چیخیشلاریندا چوخ تند گئدردی. ملی حؤکومتین قانونلارینا باخمایاراق ناروا سؤزلر دانیشاردی. مئهریباندا شاه‌پرست حاجی چوخ ایدی. اونلار قیشدا چیگینلرینه ساری خراسان کورکو سالدیقلارینا گؤره محمد آذری اونلاری ساری کورکلولر آدلاندیراردی. مثال اوچون "قوی ساری کورکلولر بیلسینلر کی، داها اونلارین دا واختی کئچیبدیر"، دئییردی. بونا گؤره ده مئهریباندا اؤزونه چوخلو دوشمن قارانمیشدی. بو سون توتها-توتدا مئهریباندا اولدوغونا گؤره اونو دا توتموشدولار. مئهریبانین مالکلری اسکندریلر اونون مئهریباندا آدلی سانلی قوهوملاری چوخ اولدوغونا گؤره قاچیرتماسینلار دئیه بیراغوش کندینده گوجلو نظارت آلتیندا ساخلاییردیلار. اونون باشینا اولمازین ایشکنجه‌لر گتیرمیشدیلر. محمد آذرینی آرادان آپارماق اوچون چوخ پلانلار چکندن سونرا اسکندریلرین اشاره‌سیله اونون آشینا شیشه قیریغی قاتیرلار. او دا بیلمه‌دن آشی ایچیر. شیشه قیریقلاری اونون معده‌سینی یارالاییر و خسته‌له‌نیر. اسکندریلر اونو تبریز زندانینا تحویل وئریرلر. ناخوش اولدوغونا گؤره زندانین مریضخاناسیندا ساخلاییرلار. نئچه گوندن سونرا محمد آذری فوت ائدیر. بئله‌لیکله انسان قانینا یئریکله‌ین جانیلر، اؤز جنایتلرینین سایینی بیر داها آرتیریرلار.

۱۳۲۵-نجی ایلین نوروز بایرامی زنداندا آراملـیقلا کئچـدی. بـو، آذربایجـانلیلارین ملـی بایرامی اولدوغونا باخمایاراق اونو چوخ یونگول یولا سـالدیلار. زنـدان گـونلری اؤتدوکجـه روحیه‌لر گون گوندن گرگینله‌شیردی. هله دوستاقلارین بیر چوخلاری بلاتکلیـف ایـدی. بعضیلرینین استنطاقلاری قورتارمیش و محکمـه‌نـی گؤزلـه‌ییردیلـر. فرقـه‌نـین یوخـاری مسئول ایشچیلرینین محکمه‌لری قورتـارمیش اولـسا دا اونـون نتیجـه‌سـیندن خبرسـیز ایدیلر. ایندی باهار آیی قانادلارینی هر طرفده آچدیغی اوچون زنداندا دا اؤز عطرینـی هـر حالدا گؤستریردی. همیشه‌کی کیمی دوستاقلار حیه‌طده دولانیردیلر. من ده شـاعر علـی فطرتین قولوندان توتوب صمد صباحی ایله بیرلیکده آهسته آددیملارلا گزه-گزه صـحبت ائدیردیک. بئله بیر زاماندا زندان حیه‌طینین قاپیسی آچیلـدی. هامییـا تـانیش اولان هـر گون آدلاری سسله‌ین آدامین چهـره‌سـی هـامینین گـؤزلرینین قارشیـسیندا جانلانـدی. دولانماقدا اولان دوسـتاقلار اؤز یئرلرینـده دونـوب قالمیـشدیلار. آممـا کیمـین آدینـین چیخدیغینی هئچ کیم بیلمیردی. ثانیه‌لر اؤتدوکجه هامینین عـصبلری گرگینلـه‌شـیردی. نهایت قولامرضا جاویدانین آدی سسلندی. قولامرضا جاویـدان حیـه‌طـده دولانـدیقلاری آداملاردان آیریلیب زندان قاپیسیندا آدلاری سسله‌یه‌نین یانینا طرف یوللاندی. هله اصـل ماجرادان بیر چوخلارینین خبری یوخ ایدی. قولامرضـا جاویـدان آدلاری سـسله‌یـه‌نـین دوداقلاریندان بو سؤزو ائشیتدی:

- گئت اؤز شئیلرینی اؤزونله گتیر.

قولامرضا جاویدان زندانین بیرینجی مرتبه‌سینده اولان اوتاغینا یوللانـدی. دوسـتاقلارین هامیسی اؤز یئرلرینده قورویوب قالمیشدی. ائله بیر ساکت‌لیـک وجـودا گلمیـشدی‌کـی، نئجـه دئیرلـر میلچـک اوچـسایدی سـسی ائـشیدیلردی. زنـدانین اکثـر دوسـتاقلارنین گؤزلرینده پاریلدایان یاش مونجوقلاری قورویوب قالمیشدی. هله اؤز یئرینده حرکت ائدن یوخ ایدی. هامی قولامرضانین اؤز اوتاغیندان قاییتماسـینی گؤزلـه‌ییـردی. دوسـتاقلارین بعضیلری ایشین نه یئرده اولدوغونو قطعی بیلمیردیلر. آممـا قـارا بیـر خبـرین اولـدوغونو گمـان ائـدیردیلر. زنـدانین دیوارلارینـدا یئرلـشن قیرمیـزی سـویوق کرپیجلـر سـانکی دوستاقلارا گؤز دیکیب اونلاری سئیر ائدیردیلر. آخی بو کرپیجلـرین اؤزلـری ده دوسـتاق

دئییلـدیلرمی؟ اونـلار دا دوسـتاقلار کیمـی گئجـه‌لـر یاتیـب، گونـدوزلر گـؤزلرینی آچیمیردیلارمی؟ ایندی بوتون دیوارلار دوستاقلارا گؤز دیکیب اونـلاری سـئیر ائـدیردیلر. سانکی اونلارین چهره‌لرینـده اولان توتغونلـوق زنـدان دیـوارلارینی دا اؤز منگنـه‌سـینده سیخیردی. بوردا ماکسیم گؤرکینین زندان بـاره‌سـینده یـازدیغی شـعردن بیـر پارچـانی وئرمک یئرینه دوشردی:

گون کی، سحرلر چیخیب آخشام باتار،
اسکیلمز ظلمتی زندانیمین.
سانما کی، بیر لحظه کئشیکچیم یاتار،
فیکری قالیب منده نگهبانیمین.

دونیا ازلیندن بو جور یارانیبدیر. اوره‌کلری آزادلیق عشقیله چرپینان انـسانلارین همیـشه یئرلری زندان گوشه‌لری اولوب. آخی تولکولری قفسه سـالیب اونـلاری دوسـتاق ائتمزلـر. چونکی اونلاردان قورخان کیمدیر کی؟ قفـسده یـالنیز آسـلانلاری سـاخلایارلار. چـونکی اونلار حاکملره قورخولو اولورلار. آمما تـاریخ گؤسـتریر کـی، زنـدانلارین اؤزلـری ده بئلـه ایگید آسلانلارین قارشیسیندا دیز چوکمک مجبوریّتینده قالیب.

قولامرضا چاویدان اوتاقدان چیخیب زندان حیه‌طینه آددیم قویانـدا پالتـارلارینی عـوض ائدیب اگنینده دگیشیکلر عمله گتیرمیشدی. اونـون قـارا اوزون پالتوسـو وار ایـدی. اونـو گئیمیش، کراواتینی وورموش، شاپوسونو الینده توتموشدو. اساسـلارینی سـول قولتوغونـا آلیب شاپوسونو ساغ الینده یئلله‌ده-یئلله‌ده زندان حیه‌طینـده اونـا گـؤز دیکـن دوسـتاق دوستلاری ایله وداعلاشیردی. بو حالت زندانداندان آزاد اولان کسلره یاراشیردی. قـولامرضـا جاویدان زندان محیطیندن آزاد دونیایا آددیم قویانلارا اوخشاییردی. آممـا اونـون اؤزو ده، دوستاقلار دا بیلیردیلر کی، اونون آتدیغی آددیمـلار ابدیّتـه دوغـرو گؤتـورولن آددیمـلار ایدی. اونون دوداقلاریندا‌کی تبسم سؤنمه‌دن داوام ائدیردی. شاپوسو هاوادا یئللـه‌نیـردی. دوسـتاقلار یـاواش-یـاواش زنـدان قاپیـسینا طـرف یئرییـردی. هـامی باشـینی آشـاغی سالمیشدی. گؤزلری یاشلی دوستاقلار اؤزلرینی وقارلی گؤسترمک اوچون گؤز یاشـلارینی گیزلتمک ایـسته‌ییـردی. قـولامرضـا جاویـدان زنـدان قاپیـسینا یاخینلاشـیردی. اونـون

گؤرکملی وقاری هامینی حیرته گتیرمیشدی. هله ایندیه قدر اونون سینه‌سینده داغ بویدا اوره‌گین نئجه سیغیشدیغینی هـئچ کـیم بیلمـه‌میـشدی. او کیمـسه ایلـه گؤروشـمه‌دن. قوجاقلاشمادان زندان قاپسیندا بیر آنلیق دایاندی. هامینی اؤز تـاثیری آلتینـا آلمیـشدی. سانکی جاویدانین الینده‌کی شاپوسو اونون دانیشان دیلی ایدی. او، دیل ایله یـوخ، اشـاره ایله اؤز دوستلاریندان آیریلیـردی. بئلـه لیکلـه قـولامرضـا جاویـدان زنـدان قاپیـسینین آرخاسیندا گؤزدن ایتدی. دوستاقلارین گـؤزلری ایـسه قاپیـا دیکیلـی قالـدی. هـامینین چهره‌سینده حزن گؤرونوردو. زندانین حیه‌طی هله اؤز عادی حالینـا قاییتمامیـشدی. بیـر آز بونـدان قابـاقکی منظـره اونـلاری اؤز قانادلارینـا آلیـب مبـارزه میـدانلارینا آپـاریر، دوشوندوردو.

قولامرضا جاویدان اعدام آیاغیندا دا قهرمانجاسینا گؤزلرینی یوموموشدو. چوخ آداملاردان ائشیتدیگیمه اویغون اولان گؤرکملی یازیچیمیز گنجعلی صـباحینین اونـون بـاره‌سـینده یازدیغی اثرینده ده بئله یازیردی:

"قولامرضا جاویدانی زنداندان نظمیّه‌یـه آپـاریرلار. او نظمیّـه زندانینـدا آذربایجـان ملـی حؤکومتینین سرودونو اوخویوردو:

یوردوموزو یاشاداجاق آدیمیزلا سانیمیز،
هندیستانین داغلاریندان مؤحکمدیر هی ایمانیمیز،
بونا شاهد بدنده‌کی ایلیگیمیز، قانیمیز،
بیر دونیانین قورخو بیلمز بیر قهرمان ائلی‌ییک
آلوولاردان یارادیلمیش آذربایجان ائلی‌ییک.

او، گئجه‌نی یاتماییب بـو سـرودو اوخویـا- اوخویـا اؤز نفرتینـی حـاکملره بیلـدیریردی. سحرآچیلمامیش اونو اعدام آیاغینا آپارماغا گلن مأمورلار اونو سرود اوخویان گـؤرورلر. دار آیاغینا گئدنده ده یول اوزونو سرود اوخوماق دیلیندن دوشمور. مـاراقلی بوراسـیدیر کـی، دار حلقه‌سینی اونون بوینونا سالان مأمورو ایته‌له‌ییب دئییر:

– من ملی حؤکومتین سرهنگی‌یم. اؤز سرهنگینیزه دئیین ایپی بوغازیما کئچیرمگه اؤزو گلسین. بئله‌لیکه قولام‌رضا جاویدان اعدام اولور. وطنین سئودیگی اوچون جـان وئـره‌نـده ده ابدیّتی بابک ساياغی قارشیلاییر.

آخشام اوستو اولـدوغو أوچـون قـولام‌رضـا جاویـدانی زندانـدان اعـداما آپارانـدان سـونرا دوستاقلارین حیه‌طده گزیب دولانماغا حؤصله‌سـی قالمامیـشدی. هـامی یـاواش-یـاواش زندان حیه‌طینـی تـرک ائـدیب سـلوللارا گئـدیردیلر. بیـزیم اولـدوغوموز سـلولدا اورمیـا کندلریندن گتیریلمیش ایکـی قـارداش وار ایـدی. اونلاریـن هـر ایکـسی فـدائی ایـدی. هامیدان سونرا گلدیکلری اوچون یئر اولمادیغیندان بعضیلری کیمی اوتـاغین اورتاسـیندا اؤز یاتاجاق پالتارلاری ایله اولوردولار. آز کئچمه‌دن معلوم اولـدو کـی، بؤیـوک قارداشـین یاخشی سسی واردیر. بونـا گـؤره ده هـر آخـشام شـامدان سـونرا هـامی اونـون آوازینـی ائشیتمگه حاضرلاشیردی. او اورمیا هاوالارینی اؤز مخصوص لهجه‌سینده یانیقلی-یـانیقلی اوخویوب هامینی حیران قویوردو. اونون اوخودوغو هاوالاردا درین حـزن اولـدوغو اوچـون زندان شرایطینه ده اویغون گلیردی. نئچـه گونـدن سـونرا لیریـک ترانـه‌لـری قورتاریـب عاشیقلار کیمی ناغیل، داستان دئییب اوخوماغـا باشـلادی. او بعـضی واخـتلار عاشـیقلار کیمی جوشه گلنده آیاق اوسته دوروب اوتاقدا گزه-گزه اوخویوردو. هاردان ایسه بیر آغاج پارچاسی تاپیب ساز عوضینه سینه‌سـینه باسـیب هـامینی أیلنـدیریردی. بئلـه حـاللاردا قونـشو سـلوللاردان تاماشـایا گلـن چـوخ اولـوردو. بونـون اوچـون ده هـامی آخـشامین گلمه‌گینی گؤزله‌ییردی. آمما بیزیمله بیر سلولدا اولان بیر نفره حادثه باش وئردی. سـبب اولدو مجلیسمیز اؤز طراوتینی الدن وئرسین. سببی بو ایدی:

آلتینجی حومه‌دن بیر عایله بوتونلوکله عضولری فرقه‌یـه عـضو ایـدیلر. بـونلار آتـا، آنـا و اونلارین ایکی اوغلانلاریندان عبارت ایدی. بو اوغلانـلار اورتـا مکتبـی قورتاریـب دیپلـوم آلمیشدیلار. اوجا بویلو جاوانلار ایدیلر. اونلار ایییرمی بیرآذردن قاباق فرقه‌یه عـضو اولـوب ملی حؤکومتین قورولماسیندا مبارزه آپاریب افسر اولموشدولار. اونلاریـن هـر بیرسـینین بیر اولـدوزو وار ایـدی. حـوزه‌ده افـسر پالتارینـدا اشـتراک ائـدردیلر. تهـران قوشـونلاری آذربایجانا سوخولاندان سونرا بـو عایلـه عـضولرین هامیـسینی توتـورلار. آتـالارینین آدی

"احمد" ایدی. بیزیمله بیر سلولدا اولوردو. اوغلانلاریندان ایسه خبـر یـوخ ایـدی. اونـلاری هاردا ساخلاییردیلار معلـوم دئییلـدی. احمـد کیـشی‌نـین بؤیـوک اوغلـو ندنـسه اؤلـور. جنازه‌سینی زندانین بؤیوک بیر آنبارینا قویورلار. زندان مسئوللاری جنازه‌نین صاحبی‌نـین آدرسینه مراجع ائدیرلر. اونلارین قـاپیلارینی بـاغلی گـؤروب قونـشولاردان خبـر آلیـرلار. معلوم اولور کی، بو عایله‌نین عضولرنین هامیسی زنانادیرلار. احمد کیـشی‌نـی چاغیریـب آنبارا آپاریر و جنازه‌نی اونا گؤستریب سوروشورلار:

- بوسنین اوغلوندورمو؟

جنازه‌نین اوستو آچیق اولدوغونـدان و اوچ گـون آنبـاردا قالدیغینـدان و پیـشیک بویـدا سیچانلار اونون گؤزلرینی یئدیگیندن و چهره‌سی قانلی اولدوغوندان احمد کیشی اوّل اؤز اوغلونو تانییا بیلمیر. سونرا پالتارلاریندان و باشقا علامتلردن معلوم اولـور کـی، بـو جنـازه اونون اؤز اوغلودور. احمد کیشی سلولا گلنده حالی چـوخ خـاراب ایـدی. او اؤز یاتاغینـدا اوزو قویلو اوزانیب هئچ کسین سواللارینا جاواب وئرمیردی. آخشاما یاخین اؤزونه گلنـدن سونرا احوالاتی آچیب دانیشدی. بو خبر ایلدیرم سرعتی ایلـه زنـدانا یاییلـدی. بیـر آزدان سونرا تزه بیر خبر کیمی سـلوللاردا آغیـزدان-آغیـزا گزدیکجـه هـامینی دوشـوندوروردو. ایندی بو گئجه کئچن گئجه‌لر کیمی چال-چاغیردان خبـر یـوخ ایـدی. شـامدان سـونرا دوستاقلار باشلارینی آشاغی سالیب هردن بیر احمد کیشیه باخیردیلار. او ایسه دیزلرینی قوجاقلاییب فیکره گئتمیشدی. فقط عزیزلری اؤلنلر احمـد کیـشی‌نـین نـه چکـدیگینی درک ائده بیلردیلر. بو زامان کلئیبـر زندانینـدان تبریـز زنـدانینا منتقـل اولان ملّـا باشـقا دوستاقلار کیمی حزنون شاهدی ایـدی. او بیلیـردی بئلـه بیـر زامانـدا احمـد کیـشینین آغلاماغا احتیاجی واردیر. هرچند او آغلاماقلا باشقالارینی ناراحات ائتمک ایـسته‌میـردی. آمما کلئیبرلی ملاّ اؤز گؤزل سسیله مرثیه اوخوماغا باشلادی. احمد کیـشی سـانکی بونـو گؤزله‌ییرمیش، توپ کیمی آچیلدی. او ایندی آغلاییـردی. مـلاّ اوزونـو جاماعاتـا توتـوب دئییردی:

- آغایـان، بیـزیم روحـانیلر روضـه دئینـده همیـشه مـصیبتدن دئییرلـر. آخـی بیـزیم اماملاریمیزین شجاعتی ده اولموشدور. من سیزه اماملارین شجاعتیندن دانیشاجاغام:

- حضرت ابوالفضل مشقینی فراتدان دولدوروب خیمه‌لره اوز قویاندا یئزیدین قوشونلاری اونو دؤوره‌سینی آلیب اوخ ایله مشقین سویونو داغیتدیلار. ایندی حضرت ابوالفضل تک باشینا بیر قوشون ایله جنگ ائله‌ییردی. حضرت حسین خیمه‌لردن قارداشینین دعواسینا تاماشا ائدیردی. بو اثنادا حضرت زینب قارداشی حسینین یانینا گلیب خبر آلدی:

- قارداشیم، سن او جنگ ائله‌ین قوشونلارین آراسیندا قارداشیم ابوالفضلی گؤروب تانیا بیلیرسنمی؟

حضرت حسین جاواب وئردی:

- بلی، باجیم زینب تانییا بیلیرم، او شمشیر کی، بوتون شمشیرلردن اوجایا قالخیر قارداشیم ابوالفضلین شمشیریدیر. او دیزلر کی، هامینین مرکبیندن اوجادا گؤرونور قارداشیم ابوالفضلین دیزلریدیر. او نعره کی، داغلاری، داشلاری تیتره‌دیر قارداشیمین نعره‌سیدیر.

روضه قورتاراندان سونرا احمد کیشی آغلاماقدا داوام ائدیردی. بیر آزدان سونرا جیبیندن یایلیغینی چیخاریب گؤزلرینین یاشینی سیلندن سونرا داها باشینی آشاغی سالالامادی. قلبینده‌کی آغریلاری گؤز یاشی ایله یویوب ائشیگه تؤکموشدو. احمد کیشی سلولداکی یولداشلارینا باخیب باشینی یاواش-یاواش ترپه‌دیب اونون دردینه شریک اولانلارا تشکر ائدیردی. بئله بیر زاماندا من ناخوشلامیشدیم. آتام ملاقاتیما گلن گوندن زندان غذاسیندان ال چکیب کند چؤره‌گی یئمیشدیم. ایندی ایسه اونون جزاسینی چکیردیم. یوبوسته دچار اولموشدوم. زندانین داواخانه‌سیندان یاریم لیوان گنه‌گرچک یاغی آلیب ایچدیم. فایداسی اولمادی. باشیم آغرییردی. اوتاقدان ائشیگه چیخا بیلمیردیم. گوندوزلری ده ادیالی باشیما چکیب یاتیردیم. منیم بو ناخوشلوغومدان هم سلوللاریم دا ناراحات ایدیلر. نهایت اونلارین کؤمکلیگی ایله ایکی گون زندان درمانگاهیندا یاتدیم. یاخشی اولاندان سونرا چوخ ضعیفله‌میشدیم. آتام ایکینجی دفعه ملاقاتیها گلنده منی تانیمادی. ملاقات اوتاغیندا آتامین گؤزونون قاباغیندا دایانمیشدیم. آتام ایسه منی گؤزله‌ییرمیش کیمی آیری طرفه باخیردی. بیر هفته‌دن سونرا حالیم یاخشیلاشدی.

یازین ایکینجی آیی ایدی. باهارین بو اوغلان چاغیندا تبریز زندانیندا حیات اولدوغو کیمی داوام ائدیردی. ایندی قیش پالتارلاری اؤز یئرینی باهار پالتارلاری ایله عوض ائتمیشدی. سهند و عینالی داغلاری گؤزه گؤرونمه‌سه ده اونلارین قوینوندان اسیب گلن باهار کؤلکلری هامیا روح وئریردی. زندان حیه‌طینده آغاج و گؤیرتی اولماسا دا اطرافداکی یاشیل دونا بؤرونموش باغلارین عطری زندانا ایچه‌ری گلیردی. هله دوستاقلارین آزاد اولماغیندان گؤزه گؤرنموردو. تبریزده و دیگر شهرلرده اعداملار داوام ائدیردی. بو گونلرده تقی‌زاده‌نی ده زندانداں آپاریب اعدام ائتدیلر. اونون دا اعدامی قولام‌رضا جاویدان سایاغی اولدو. تقی‌زاده ده زندان حیه‌طیندن چیخاندا گولر اوزله دار آیاغینا گئتدی. دوستاقلار اونو دا گرگین سکوت ایچینده یولا سالدیلار. باشقا شهرلرده‌کی اعداملار گیزلی شکیلده اولسا دا اونلارین خبری تبریز زندانینا آخیب گلیر و هر طرفه یاییلیردی. هله ایندیه قدر اعدام اولانلار بونلاردان عبارت ایدی:

قولام‌رضا جاویدان، تقی زاده، یئکانی، ژنرال عظیمی، سروان الله‌وئردی، صبحی.

من زندانداں آزاد اولاندان سونرا ملی حؤکومتین بیر ایلین مدتینده آذربایجاندا گؤردویو بؤیوک ایشلری شعر ایله پوئیما شکلینده یازمیشام. بو شعرده اعدام اولانلارین آدلارینی و اعدام آیاغیندا دئدیکلری سؤزلری نظمه چکمیشم. اونلاری دا بو خاطره‌لره آرتیرماغی مصلحت گؤردوم.

من ائلیمین قیامیندان سؤز آچمیشام
فرقه‌میزین شرفینه ایز آچمیشام
او گوندن کی، بو دونیایا گؤز آچمیشام
کؤنلوم قالیب بو دؤورورانین سوراغیندا

دومان گلدی، گونش باتدی شر دوغولدو
آنا یوردون گؤزللری یاسا دولدو
اؤلنده ده وطن سؤزو شعار اولدو
"جاویدان" تک هر شهیدین دوداغیندا

"ابراهیمی" عینالیا باخا-باخا
دئدی: "اؤلم آنام منی بیر ده دوغا
وارلیغیما بولودلاردان شیمشک چاخا
باش أیمه‌رم فرعونلارین قاباغیندا"یص

شهیدلرین جرگه‌سینه جانان گلیر
"خلیل دائی" چون بابک زامان گلیر
ائل دردینه یانماق اوچون انسان گلیر
بو ائللرین یاندیردیغی اوجاغیندا

"یئکانی"نی سون نفسده بوغدوقجا کین
دئدی: "ایگید اؤلادی‌یام من بابکین
اؤلسم ده من پارلایاجاق گونش تکین
عمللریم آزادلیغین چیراغیندا"

او داد چکدی: "من ژئنئرال "عظیمی"یم
آند ایچمیشم مسلکیمده نسیمی‌یم
توفانلارین قاباغیندا داغ کیمی‌یم
دایانمیشام فرقه‌میزین دایاغنیدا"

"تقی زاده" دار آغاجین حقیر ساندی
گئنیش قلبی کینله دولو بیر عماندی
او سون دمده وطن دئدی، وطن آندی
گؤزون یومدو آنا یوردون قوجاغیندا

"آلله وئردی" دئدی: قیرآت کؤهلنیمدیر
ائللریمه قوربان گئدن اؤز تنیمدیر
آذری‌یم، آذربایجان وطنمیدیر
ایران آدلی بیر چنارین بوداغیندا"

من "صبحی"یم قوی یاشاسین بیزیم دیار
دؤیوشلرده ائنیش ده وار، یوخوش دا وار
من اؤلسم ده اؤولادلاریم صاباح یاشار
اسیب گلن آل سحرین سازاغیندا"

چکیلنده دار باشینا حیرصین یئدی
دار حلقه‌سی پارالاندی، گولدو فلک
"صبحی" باخدی جللادینا، گؤردون؟ دئدی
طنابیز دا داوامسیزدیر اؤزنوز تک

من شاعرم "نیکنامدیر" آدیم جللاد
وطن عشقی اؤره‌گیمده آچیب قاناد
اؤلوم ندیر؟ او دا منه باشقا حیات
فقط کؤنلوم سیزیلدار ائل سوراغیندا

ارک قالاسی! ایندی سؤیله ندیر سؤزون
او دؤورانی، او گونلری گؤردون اؤزون
جار ائیلرم بودونیادا سؤزون دوزون
وطن یانیر شهیدلرین فراغیندا.

مرکزی دؤلت آرازین اوتایيندان بوتایینا گلن مهاجرلری یاخالاییب خوزیستانا سورگون ائدیلمه‌سینه دائر امر وئرمیشدی. بونا گؤره آذربایجاندا، خصوصی اولاراق تبریزده یاشایان مهاجرلری خوررم‌آباد شهرینه سورگون ائتمیشدیلر. اونلارین بو سورگونده یاشاییشلاری چوخ آغیر ایدی. آذربایجانین قوجامان یازیچیسی گنجعلی صباحی مهاجر اولدوغونا گؤره بو شهره سورگون اولموشدو. اونون "اؤتن گونلریم" آدلی خاطره کتابیندا مهاجرلرین اوردا چکدیکلری عذابلاری، شرایطین نه قدر آغیر و دؤزولمز اولدوغونو اطرافلی ایضاح ائتمیشدیر. بیر زامان باهالیقدان، آجلیقدان یاخا قورتارماق اوچون آرازین اوتایینا پناه آپاران مهاجرلر، اؤز وطنلرینه قاییتدیقدان سونرا ایستر مشروطه ده، ایستر شیخ محمد خیابانی قیامیندا، ایسترسه ده ایيرمی بیر آذر قیامیندا ائللرین آزادلیق و سعادتی اوغروندا مبارزه آپارمیشدیلار. بونا گؤره ده اونلار همیشه شاهپرستلر و مرکزی دؤلت طرفیندن متجاسر و "تجزیه طلب" (سئپاراتچی) آدی ایله دامغالانمیش و زندانلار کؤنجونه آتیلمشدیلار. ایندی ده یوزلرله مهاجر عائله‌سی سورگونده یاشاییردیلار.

زندانین "پامبیقچی بازاری" حصّه‌سینده دولانماغا یئر یوخ ایدی. بوردا اولان دوستاقلارین اکثریتی آذربایجانین آیری-آیری شهرلریندن گتیریلمیش دوستاقلار ایدیلر. بورا زندانلار آرتیق اسیرلر اوردوگاهینا بنزه‌ییردی. زندانین حیه‌طی کچیک اولدوغوندان بو اسیرلر گوندوزلر ده حیه‌طه چیخا بیلمیردیلر. مئهریبان کومیته‌سینین صدری ستار ساویز ده بونلارین آراسیندا اولوردو. او آرتیق چای بساطینی یولا سالمیشدی. تبریز زندانیندا ناهاردان، شامدان سونرا و حتی صبحانه اوچون چای وئریلمه‌دیگینه گؤره چایچیلارین بازاری قیزغین ایدی. بونلارین سایلاری گوندن-گونه آرتیردی. ستار ساویزین بیر دستگاه پریموس، بؤیوک چایدان، قوری و نئچه دست لیوان نعلبکی‌سی وار ایدی. او زامانلار ایکینجی دونیا محاربه‌سی یئنی قورتاردیغینا باخمایاراق قند باها قیمته ساتییلردی. محاربه زامانی قندین کیلوسو اون ایکی تومنه چیخمیشدی. من ستار ساویزین یانینا چوخ گئدیردیم. او منه وئردیگی چایلارین پولونو آلمازدی. آتامین دوغما بیبی‌سی اوغلو اولدوغونا گؤره من ده اونو بیبی اوغلو سسلردیم. بیر گون اونا دئدیم:

– منه وئردیکین چایین پولونو آلماسان بیر داها بورا گلمه‌یه‌جه‌یم.

او آجیقلی اوزومه باخاراق دئدی:

- یاخشی، آلارام سن هرگون یانیما گل!

آخی ستارین قهوه‌خاناسینا جور به جور آدامـلار گلیـردی. اونـلار باشـلارینا گلـن قـضا-قدرلری فقط بوردا دانیشا بیلیردیلر. بعضیلرینین روایتلری حدیندن آرتیق ماراقلی و عـین حالـدا آجیناجـاقلی اولـوردو. بیـر گـون اوجـا بویلـو، ائنلـی کـؤرکلی بیـر فـدائی دؤلـت قوشونلارینین تبریزه وارد اولان چاغلاریندا شهردن نئجه چیخدیقلارینی و باشلارینا گلن ماجرالار باره‌سینده بئله دانیشیردی:

"بیز ایکی نفر فدائی ایدیک. ایرمی گون ایدی "مارالان" سربازخاناسین مشق ائـدیردیک. سربازخانادا پوزغونلوق عمله گلمیشدی. قانون-قایدا آرادان گئتمیـشدی. ایرمـی بیـر آذر گونو آخشام چاغی ایـدی. تبریـزین شاهپرسـت اوباشـلاری گـاه-گـاه اوردوگاهـا هجـوم ائـدیردیلر. بیـز ایکیمیـز ده بیـر کنـدلی اولـدوغوموز اوچـون تـصمیم توتـدوق اؤز سیلاحلاریمیزلا سربازخانانی ترک ائدک. اوست- باشـیمیزی سـاده‌لـشدیریب ایکیلیکـده تبریزدن چیخدیق. سیلاحلی اولدوغوموز اوچون جاده ایله گئتمگی تهلوکه‌لی بیلیب کورا یوللارلا حرکت ائدیردیک. اول آخشامدان قار یاغماغـا باشلامیـشدی. تورپـاغین اوسـتونه دؤشه‌نن قار اولماسایدی، داغ ایله دره‌نی بیـر- بیرینـدن سـئچمک اولمـازدی. کنـدیمیز سهند داغلارینـین اتکلرینـده یئیرلـشدیگی اوچـون مقـصدیمیز ده اؤز کنـدیمیز ایـدی. سـهنده طـرف گئتدیکجـه یـاغمورون شـدتی آرتیـردی. قـار توپوغومـوزا چاتمیـشدی. گئتدیکجه آددیم آتماق چتینله‌شیردی. اوزاقدا-یاخیندا اولویـان جانـاوارلارین سـسلرینی آیدین ائشیدیردیک. آمما سیلاحیمیز اولدوغونا گؤره اونلاردان قورخموردوق. احتیـاطیمیز فقط هاوانین شاختاسی و کسیلمک بیلمه‌ین قـارین آلتینـدا مـدفون اولمـاغیمیز ایـدی. جانـاوار دسـته‌لـرینین هجـوملارینی نئچـه دفعـه دفـع ائتمیـشدیک. گئجـه یـارینی کئچمیشدی. حدیندن آرتیـق یورولموشـدوق. دیـزه قـدر یاغـان قـارا باتـا-باتـا حرکـت ائدیردیک. یولداشیم منیمله آیاقلاشا بیلمیردی. اونا ائتـدیگیم کؤمکلیـک منـی ده الـدن سالمیشدی. سحره یاخین اونون قولتوغونا گیریب اؤزومله آپارماغـا مجبـور اولموشـدوم. بیزدن آرالی بیر کند گؤرونوردو هاوا ایشیقلاناندا کندین أللـی آددیملیغینـا چاتمیـشدیق.

کند ائولرینین یاخینلیغیندا بیر نفرین بیزه طرف یاخینلاشدیغینی گؤردوک. بیز اؤلومدن قورتارمیشدیق. او آدام بیزه یاخینلاشاندا یولداشیمین و منیم طاقتیمیز قالمامیشدی. او بیزیم آرامیزدا قولتوغوموزا گیریب بیزی کنده طرف آپاریردی. بیر آزدان سونرا کنده یئتیشیب بؤیوک بیر قاپیدان ایچهری گیردیک. حیهط ساده بیر کندلی حیهطینه اوخاشاییردی. ایکی مرتبهلی اوتاغی وار ایدی. ائو صاحبی بیزی یوخاری اوتاغا پیللهلردن چیخارتماغی چتین گؤروب، آشاغی اوتاغین قاپسینی آچیب بیزی ایچهری سالدی. اوتاغا گیرمهگیمیزله یوخویا گئتمهگیمیز بیر اولدو. توفنگلریمیزی باشمیزین آلتینا قویوب باتمیشدیق. بیر مدتدن سونرا ائو صاحبی بیزی یوخودان اویادیب دئدی:

- اویانین صبحانه حاضردیر!

بیزه ایسه هر شئیدن آرتیق یوخو لازیم اولسا دا ائو صاحبینین سؤزونو یئره سالماییب اویانیب اوتوردوق. بیز یاتاندان سونرا ائو صاحبی اودون پئچینی قالاییبمیش. اوتاق ایستی ایدی. سفره بیزی گؤزلهییردی. صبحانه صرف اولان زامان ائو صاحبی سؤزه باشلادی:

- من سیزین کیم اولدوغونوزو یاخشی بیلیرم. هاردان گلدیگینیزی ده بیلیرم. من سیزی آخشام قارانلیغی دوشهنه کیمی بوردا ساخلایا بیلرم. بو شرطله کی، بورانی ترک ائدنده توفنگلرینیزی منه تحویل وئرهسیز.

بیز ایندی باشا دوشدوک کی، اونون بیزه ائتدیگی یاخشیلیقلار ندن اؤترو ایمیش. ائو صاحبی سؤزونو بئله تاماملادی:

- سیز فدائیسیز، و بو سیلاحلارلا هئچ یانا ساغ-سالامات گئده بیلمهزسینیز. یاخشیسی بودور کی، او سیلاحلاری منه وئرین. بو ایشدن هئچ کسین خبری اولماز.

ائو صاحبی بیزیمله مئهربان و یومشاق داورانیردی. حتی غیری مستقیم اولسا دا بیزه مادی یاردیم دا ائدهجهگینه اشاره ائدیردی. آمما بیز اونون مقابلینده سکوت ائدیردیک. ائو صاحبی وارلی آداما اوخشاییردی. او بیزدن جاواب گؤزلهییردی. بو آندا اوتاقدان حیهطه چیخدی. من اوتاغین پنجرهسیندن باخیب حیهطده هئچ کیمین اولمادیغینی گؤروب یولداشیما دئدیم:

- دور آیاغا بورادان اکیلک. سفره‌ده اولان چؤرکلردن بیـر آز جیبمیـزه قویـوب اوتاقـدان چیخدیق. توفنگلری پالتارلاریمیزین آلتیندا گیزله‌دیب کنـددن آرالانـدیق. اؤز کنـدیمیزه طرف حرکت ائتملی ایدیک. قار یاغماسا دا هاوا شاختا ایدی. تزه نفس اولدوغوموز اوچون بؤیوک آددیملارلا گئدیردیک. کنددن ایکی کیلومئتر آرالانمـامیش دؤرد آتلینـین بیـزی تعقیب ائئدیگینی مشاهده ائله‌دیک. اونلاریـن بیـری سـیلاحلی ایـدی. بیـز بیـر دره‌نـین قاشیندا سنگر توتدوق. بو آندا آتلیلار طرفیندن گوللّه آچیلدی. من یولداشیما دئدیم:

- سعی ائله گوللّه‌نی اؤزلرینه یوخ، آتلارین آیاقلاری آلتینا وور.

توفنگلی آتلی گوللّه آتماقدا ناشی ایدی. بیز ایـسه ایرمـی بـئش گـون مـشق گؤرمـوش آداملار ایدیک. آتدیغیمیز گوللّه‌لر اونلارین ایره‌لی گلمه‌گینه مانع اولوردو. بئلـه‌لیکلـه اون دقیقه آتیشمادان سونرا بیر ایش گؤره بیلمه‌دیکلری اوچون دالی قاییتدتلار. بیز یولومـوزا داوام ائتدیک. کندیمیزه اون بئش کیلومئتره یاخین قـالیردی. سـعی ائـدیردیک آخـشام چاغی کنده یئتیشک. گؤره‌سن ممکن ایدیمی؟ قار اولماسـایدی بـو یولـو ایکـی سـاعاتا گئده بیلردیک. هر حالدا یولون دامارین کسملی ایـدیک. یولومـوز دوزنلیـک و تپـه‌لـردن عبارت ایدی. یورولدوغوموزا باخمایاراق حرکت ائدیردیک. باشیمیزین اوستونده بیر آنلیـق اولسا دا بلودلار سئیره‌لدی و گونشی گون اورتـا یئرینـده گـؤردوک. جانـاوار دسـته‌لـری اطرافدا گؤرونوردو. اونلارا طرف آتدیغیمیز گوللّه‌لرین سسیندن بیزه یاخینلاشا بیلمیردیلر. بیر ساعات یول گئدندن سونرا یورولوب الدن دؤشموشـدوک. دینجلمـک اوچـون آرتیـق واخت صرف ائدیردیک. یولداشیم یئنه منه آغیـر یـوک اولموشـدو. بعـضی واخـتلار قـارا باتیب قالیردی. من مجبور اولوردوم قولتوغونا گیریب اونو قار شـپه‌سـیندن نجـات وئـرم. کنـدیمیز اوزاقـدان گؤرونـسه ده گـون باتماغـا آز قـالیردی. بیـز ایـسه کنـده طـرف سـورونوردوک. یئنـه نـارین- نـارین قـار یاغماغـا باشلامیـشدی. بیـر سـاعاتدان سـونرا کندیمیزین یاخینلیغیندا ائویمیزدن قالخـاق توسـتونو گـؤروردوم! ائـویمیز کنـد آلتینـدا اولدوغونا گؤره سسیزجه‌سینه اؤز ائویمیزه وارد اولا بیلردیک. یاریم ساعاتدان سونرا گئجه قارانلیغیندا یولداشیمی سورویه-سورویه کؤچه قـاپیمیزدان ایچـری سـالدیم. آتـام، آنـام، باجی و قارداشلاریم بیزی بوحالدا گؤروب اؤزلرینی ایتیرمیشدیلر. بیلمیردیلـر آغلاسـینلار

یوخسا سئوینسینلر. بیر آز سونرا کورسوده اوزانمیشدیق. بیزیم کنده قایتماغیمیزین خبری کنده یاییلمیشدی. حتی قونشولاریمیز اؤزوموزله گتیردیگیمیز توفنگلری ده گؤرموشدولر. سحر چاغی یوخودان اویاناندا بوتون آغریلار، یورغونلوقلار جانیمیزدان چیخمیشدی. بالاجا قارداشیم خبر گتیردی، کندخدا بورا گلمک ایستهییر. بیر آزدان سونرا کندخدا ایچهری گیردی. او کورسو توندا اوتوران کیمی سؤزه باشلادی:

- من سیلاح‌لاردان اؤترو گلمیشم. گرک اونلاری منه تحویل وئره‌سینیز. من کندخدانین جاوابیندا دئدیم:

- اوّلا بیزیم سیلاحیمیز یوخدور. اولسایدی دا سنه تحویل وئرمزدیم.

کندخدا قاشلارینی دویونله‌ییب آجیقلی- آجیقلی دئدی:

- نه اوچون سیلاحلاری منه تحویل وئره بیلمزسینیز؟ من بو کندین کند خداسییام.

من جاوابیندا دئدیم:

- سیز بیر ایل قاباق کندخدا ایدینیز. ایندی سیزین کندخدا اولماغینیزا هئچ بیر ضمانت یوخدور.

- من او سیلاحلاری سندن آلاجاغام.

- سیلاحلاری سنین علیهینه ایشلتمزدن اوّل بورانی ترک ائت.

کندخدا آجیقلی حالدا ائویمیزی ترک ائله‌ییب گئتدی. او، ائرته‌سی گون ان یاخین پاسگاها گئدیب گزارش وئرمیشدی. اونون وئردیگی گزارشده دئییلیردی کی، ملی حؤکومت زامانی کنددن تبریزه گئدن ایکی فدائی ایندی کنده قایتیمیش و اؤزلری ایله ایکی توفنگ ده گتیرمیشلر. بیر هفته‌دن سونرا سحر چاغی کندخدانین هدایتیله ژاندارملار بیزیم ائوی محاصره‌یه آلدیلار. اونلار بیر گروهبان و اوچ ژاندارمدان عبارت ایدیلر. گروهبان ائویمیزله اوزبه‌اوز اولان آنبار دامیندا اوت تایاسینین دالیندا دایانیب اوجادان دئییردی:

- سیز محاصره اولوبسوز، قاچان یئرینیز یوخدور. اؤزونوزو تسللی ائدین.

من و یولداشیم ایشین بو یئره گلیب چیخاجاغینی بیلیردیک. یعنی دؤلت مأمورلاری ایله آتیشمانین نتیجه‌سیز اولدوغونو بیلیب اؤز تصمیمیزی توتموشدوق. بونا گؤره ده من ائو قاپیسینی آچیب ائشیگه چیخیب دئدیم:

- ائویمیزی محاصره ائتمگه احتیاج یوخدور. بیز سیلاحلاری سیزه تحویل وئریریک بوشرطله کی، بیزه رسید وئره‌سینیز.

گروهبان قبول ائتدی. من یولداشیمی قانع ائتمک ایسته‌ییردیم. فرقه رهبرلرینین آذربایجاندا اولمادیغی و عضولره رهبرلیک ائتمه‌دیگی بیر شرایطده ایکی نفرین مقاومت گؤستریب اؤلومو قارشیلاماغیی دوزگون اولمازدی. بیزی کندخدانین اوتاغیندا دیندیریب پرونده باغلادیلار. بیز سؤاللارا اولدوغو کیمی دوزگون جاواب وئریب دئدیک:

- بیز فرقه‌نین چاغیریشی ایله فدائی دسته‌سینه یازیلدیق. صاباحیسی گون بیزی تبریزه یوللادیلار. ایندی ده گؤرورسونوز کی، سیزین حضورونوزداییق.

فدائی جاوان اوغلان باشلارینا گلن احوالاتی دانیشیب قورتاردی. سینه‌لرده گیزلنن نفسلر آچیلدی. ستار ساویزین چای دستگاهینین دؤوره‌سی دوستاقلارلا دولموشدو. اونلارین نه واخت باشیمیزا ییغیلدیغینی بیلمه‌میشدیک. بو ماراقلی صحبتی ائشیدنلرین هامیسینین گؤزلرینده انتقام آلوولاری دالغالانیردی. آذربایجان دئموکرات فرقه‌سی ناکام قالاندان سونرا مینلرله فدائیلر، فرقه‌چیلر، مهاجرلر، جاوان فدائی‌نین دانیشدیغی کیمی ماجرالاردا چتین، آغیر، فاجعه‌لی وضعیّتلره دچار اولموشدولار. حتی او منحوس قارلی، شاختالی گئجه‌لرده یوللارینی ایتیریب قار آلتیندا مدفون اولانلار دا اولوب.

۱۳۲۶-نجی ایلین خورداد آیی ایدی. هاوالار قیزماغا باشلامیشدی. زندانین وضعیّتی گئتدیکجه آغیرلاشیردی. زیدانیلردن آزاد اولان یوخ ایدی. بلاتکلیف قالانلار گئتدیکجه داریخیردیلار. بونو هامینین قیافه‌سیندن اوخوماق اولوردو. شاعر علی فطرتین حالی گون-گوندن آغیرلاشیردی. او داها حیه‌طه چیخا بیلمیردی. من سحر چاغی اونون یانینا گئدیب حیه‌طه چیخماغی تکلیف ائدنده "یوخ، دولانماغا حؤصله‌م یوخدور. بیر آز اوتور بوردا صحبت ائدک"، دئییردی. صحبتیمیز شعر و شاعرلیکدن گئدیردی. بیر گون اونا دئدیم:

-آغای فطرت، بیلدیگیمه گؤره "وطن یولوندا" قزئتی ستارخان بارەسینده شعر یازماغی مسابقەیه قویموشدو و سیزین یازدیغینیز شعر بیرینجی یئری توتوب جایزەنی آپارمیشدی. لطفاً او بارەده دانیشین.

علی فطرت بوغازینین آلتینا قدر چکدیگی ادیالی سینەسینه قدر آشاغی چکیب تبسملو حالدا دئدی:

- بلی، سن اوندا تهراندا ایدین. "وطن یولوندا" قزئتی ستارخان بارەسینده شعر یازماغی مسابقەیه قویدو. بو مسابقەده اشتراک ائدنلر ده چوخ ایدی. آمما بیرینجی مکافاتی من آپاردیم. ایکینجی مکافات ایسه بالاش آذراوغلونا قسمت اولدو. من عروض وزنینده یازمیشدیم، آذراوغلو ایسه هئجا وزنینده یازمیشدی. آمما بونو دا دئمەلییم کی، آذراوغلونون شعری منیم شعریمدن ده اوجادا دوروردو. آمما من یاشلی اولدوغوما گؤره باش مکافاتی منه وئردیلر. ستارخان ملی بیر قهرمان اولدوغونا گؤره اونون بارەسینده یازیلان شعر ده اؤزونه لایق اولمالی ایدی. او دور کی، یازیلان شعرلر لیریک حالدان چیخیب کیچیک پوئما شکلینی آلمیشدی.

تبریزین بیرینجی کلانترسینین رئیسی رحیم رشدی ده توتولموش و ایندی بیزیمله زنداندا ایدی. آمما اؤزونون دئدیگینه گؤره پروندەسی او قدر ده آغیر دئییلدی. رحیم رشدی رئیسی اولدوغو کلانتریده و اونون محدودەسینده او قدر فایدالی ایشلر گؤرموشدو کی، او محلەنین آداملاری بوندان چوخ راضی ایدیلر. او هر گون خیابانلاری، کوچەلری گزیب هر یئره باش چکیردی. بوتون شیرەکش خانالاردا و قهوەخانالاردا اولان تریاکیلرین وافور مانقاللارینی آرادان آپارمیشدی. هر تنگه باشیندا خالقا مزاحم اولان اوغرولاری، یول کسنلری، باج آلانلاری عدالته تاپشیرمیشدی. رحیم رشدی مرکزی دؤلت طرفیندن توتولوب دوستاق اولاندان سونرا اونون محاکمەسین ائشیدن محله آداملاری بؤیوک تومار یازیب نئچه مین نفره امضالادیب دؤلت مقاملارینا وئرمیشدیلر. اونلار بو توماردا رحیم رشدی‌نین ائتدیگی خدمتلره گؤره اونون باغیشلانیب آزاد اولونماسینی طلب ائتمیشدیلر. او اعدامدان یاخا قورتارا بیلمیشدی.

خورداد آینین ملایم هاوالاری نتیجه‌سینده دوستاقلار همیشه‌کی کیمی حیه‌طی دولدورموشدولار. زندان دیوارلارینین کؤلگه‌لی طرفلری هامینی اؤزونه طرف چاغیریردی. بعضی دوستاقلار یاتاجاق پالتارلارینی گونشین نورو آلتیندا سریب، ادیاللاری قوروتماغا سعی ائدیردیلر. زندان دیوارلارینین اوستونده جیک- جیک ائده- ائده بیر-بیرینی قووان سرچه‌لر هامینین دقتینی جلب ائتمیشدی. اونلار اسارت بیلمه‌ین قوشلارین آزادلیقلاری ایله بئله بیر محیطده یاشاماقلارینا راضی دئییلدیلر. زندان دیوارلارینین اوستونده، دامیندا کئشیک چکن نگهبانلار گؤز اوجو دوستاقلارا باخیب نه‌سه دوشونودولر. بلکه ده اونون قارداشی یاخود یاخین بیر دوستو بو دوستاقلارین ایچینده‌دیر. انسان وار کی، زندان گوشه‌لری اونونچون بیر دانشگاه اولور. مبارزه یوللارینی اوردا اؤیره‌نیب سوواریلمیش پولاد کیمی یئنه مبارزه میدانلارینا قدم قویور. اؤلنده ده اؤلمور، باشقا بیر نسیمی‌یه، بابکه چئوریلیب عصرلر بویو یاشاییر. انسان دا وار کی، حیاتی دا اؤلولر کیمی یاشاییر. بئله انسانلارین شعاری بودور: "هر کیم اولاغ اولسا، من ده اونا پالان اولارام". بئله انسانلار یازدا طبیعته گؤز آچان یای قدر عؤمور اولمایان بؤجکلره اوخشاییر. اونلار دونیایا سس‌سیز گلیب، سس‌سیز گئدیرلر. زندان مقدس بیر مکان اولماسا دا، بعضی مقدس انسانلارین مکانی اولموشدور. دونیانین حقیقت‌سئور انسانلاری، بو یولون مبارزلری زندان گوشه‌لرینی حقیر سانمیش و دمیر بارماقچیللاری اؤز اراده‌لری قارشیسیندا تعظیم ائتمگه وادار ائتمیشلر. صفر قهرمانی اوتوزایکی ایل منحوس شاهین زندانلارینده دار سلوللارین دارلیغینا دؤزوب اونلارا دوداق بوزه-بوزه یاشادی و نهایت انقلاب اسلامی اونو آزاد ائتدی. نئلسون ماندئللا جنوبی آفریقادا قارا دریلی اولدوغونا گؤره "آغلار" طرفیندن استثمار اولان بیر خالقین رهبری اولدوغو اوچون ایییرمی سککیز ایل غصبکارلارین زندانلاریندا اونلارین آجی طالعلرینه شاققا چکیب گولدو. نهایت غالب چیخیب اؤز خالقینین پرئزیدئنتی اولدو. زندان آجیناجاقلی، عیبه‌جر بیر مکان اولسا دا خالق یولوندا، وطن یولوندا زحمت چکن اراده‌لی انسانلارین سون دایاناجاق نؤقطه‌سی اولمامیشدیر. هله سون زامانلاردا "دان اولدوزوم" آدلی بیر شعریمده مجرد بیر زندانینین تصویرینی چکمیشدیم. بو دوستاق اؤز

دار قفسینده تاواندا‌کی ال بویدا پنجره‌سینه باخیب اوردان آسماندا‌کی پارلاق بیر اولـدوزو گؤروب دان اولدوزو ساناراق اونونلا دانیشیر:

سحر آچیلامیش دار پنجره‌مدن
نه باخیر سان منه ای دان اولدوزو
سانکی طالعیمی دوشونموسن سن
ای منیم بختیمین یانان اولدوزو

دیوار دا، تاوان دا بورونوب یاسا
گئجه ده، گوندوز ده اؤتور بیر سایاق
بو گرکین سکوتو پوزان نه وارسا
کئشیکچیمین آیاق سسیدیر آنجاق

چکرم نازینی، نازلاندیقجا سن
قوی یانسین گئجه‌نین حسدی قات-قات
سن منه باخدیقجا دار پنجره‌مدن
سندن نور دیله‌رم، حیاتدان موراد

سن گؤی اولدوزوسان، من یئر اولدوزو
سن آزاد، من اسیر، شاهیدیم زامان
گول، گولسون دونیانین عؤمرونون یازی
انسانلا اولدوزون سایریشماسیندان

دئمه اوزاقدایام، دریندەیم من
او آسمان سنین بو دیار منیم
باخ، کؤرپو سالمیشام زنجیرلریمدن
زنجیریمدن سوای نه‌یم وار منیم.

هله خورداد آیی قورتامامیشدی. تبریز زندانینـدا اولان محبوسـلارین حیاتینـدا ائلـه بیـر مهم دگیشیکلیک وجودا گلمه‌میشدی. هئچ کسین اؤز گله‌جـک طالعینـدن خبـری یـوخ ایدی. ساعاتلار، گونلر اؤتدوکجه بلاتکلیف قـالان دوسـتاقلار گـؤزلرینی زنـدان قاپیـسینا دیکیب اؤز آدلارینین سسلنمه‌گینی گؤزله‌ییردیلر. زندانا ایسه سکوت چؤکموشـدو. فقـط دار آغاجینین آلتینا گئدنلری سئچیب دوستاقلاردان آییریردیلار. ایکـی گـون قابـاق اژدر آدلی بیر نفری ده اعـدام ائتـدیلر. او ملـی حؤکـومتین انتظـامی افـسرلریندن ایـدی. اودا قولام‌رضا جاویدان کیمی شهادتی قبول ائتدی.

گون اورتادان قاباق ایدی. دوستاقلارین اکثریّتی حیه‌طده ایـدیلر. بعـضیلری دیـوارلارین کؤلگـه‌سـینده حلقـه ووروب صـحبت ائـدیردیلر. بعـضیلری ایـسه هـاوانین ایستیـسینه باخمایاراق قدم ووروردولار. بو زامان حیه‌طین او باشیندا اولان قاپی آچیلـدی بیـر نئچـه نفر ایچه‌ری داخل اولدولار. آدلاری چاغیران آدامین اونلارین آراسیندا اولدوغونا گؤره تـزه بیر خبرین اولدوغونو گؤزله‌ییردیلر. آدلار بیر-بیر اوخونماغا باشلادی. زندانین اوتاقلارینـدا اولانلار دا حیه‌طه گلدیلر. ایندی هامی اوزونو قاپییا دؤندریب گؤزلری آدلاری چـاغیرانین آغزیندا قالمیشدی. آدلاری چاغیریلانلار چوخ ایدی. آدلار قورتاراندا دئدیلر:

- شئیلرینیزی باغلاییب حاضر اولون. گون اورتادان سونرا بوردان آزاد اولاجاقسینیز.

بو مـسئله آدلاری اوخونمایـانلارین دا سـئوینجینه سـبب اولموشـدو. چـونکی اونـلار دا بیلیردیلر کـی، بیـر تحـول وجـودا گلمیـشدیر. اونلاریـن دا بـو گـون صـاباح تکلیفلـری آیدینلاشاجاقدیر. زندانا بؤیوک بیر همهمـه وجـودا گلمیـشدی. آدلاری چیخـانلار گـون اورتا اولمامیشدان شئیلرینی ساهمانا سالماغا باشلامیشدیلار. آدی اوخونـانلارین ایچینـده من ده وار ایدیم.

یاریم ساعاتدان سـونرا زنـدان اؤز عـادی‌محـالینی تاپمیـشدی. بـو زامانـدا شـاعر مظفـر درفشی‌نین منه طرف گلدیگینی گؤردوم (خوشبختانه مظفر درفشی ایندیده حیاتـدادیر). او منیم قولومدان توتوب دئدی:

- منیمله گل! آغای فریدون ابراهیمین سنینله ایشی واردیر.

بیز ایکیلیکده فریدون ابراهیمینین اوتاغینا گلدیک. او، زندانین بیرینجی مرتبه‌سینده اولوردو. بیز اوتاغا وارد اولاندا اونو تک تنها گؤردوک. ابراهیمینین سلولی بیزیم اولدوغوموز سلولدان تمیز ایدی. اونون اؤزوندن سونرا باشقا هم‌سلوللاری دا وار ایدی. فریدون ابراهیمینی اوزون مدتلر ایدی دانیشیغا آپاریب گتیریردیلر. هامی اونون ایشینین آغیر اولدوغونو بیلیردی. ملی حؤکومتین دادستانی اولدوغو اوچون مرکزی دؤلت اونا آرتیق اهمیت وئریردی. بوتون دوستاقلار اوندان سؤز دوشنده "فریدون ابراهیمینین محکمه‌سی اوزون مدت چکدیگیندن معلومدور کی، اونو اعدام ائتمک ایسته‌ییرلر"، دئییردیلر.

بیز اونونلا سالاملاشیب گؤستردیگی یئرده اوتوردوق. نئچه ثانیه سکوتدان سونرا فریدون ابراهیمی اوزونو منه طرف توتوب دئدی:

– معلومدور اولدوغونا گؤره سیز گون اورتادان سونرا آزاد اولورسوز. امیدوارام موفق اولاسینیز. سیز منیم ایشیمین نه یئرده اولدوغونو یاخشی بیلیرسینیز. مندن اولان استنطاقدان معلومدور کی، اونلار منی آرادان آپارماق ایسته‌ییرلر. بونو دا هامی یاخشی بیلیر کی، بیز وطنیمیز آذربایجانین و خالقیمیزین سعادتی اوغروندا مبارزه‌یه وارد اولاندا بئله زندانلاری، اؤلوملری نظریمیزه آلیب میدانا گیرمیشیک. بو دا او دئمک دئییلدیر کی، بیز اؤز جانیمیزی مجانی بونلارین الینه تاپشیراق. امکانیمیز اولسا اؤزموزو قوروماليییق کی، گله‌جک مبارزه‌لرده شاهلارین و فرعونلارین علیهینه مبارزه آپاراق. بونا گؤره ده منیم بو اعدامدان یاخا قورتارماغیما بیر یول واردیر. بونون آچاری دا خالقیمیزین ایگید اوغلانلارینین الینده‌دیر.

من فریدون ابراهیمینین بو سؤزلرینی ایشیدن کیمی دئدیم:

– آغای ابراهیمی منیم بو باره‌ده الیمدن نه گلسه اسیرگه‌مرم.

او دئدی:

– تک سنین الیندن هئچ بیرایش گلمز. بو ایشه اوچ یا دؤرد نفرین اشتراکی لازیمدیر. سن آزاد اولاندان سونرا فرقه‌چی بالالارینین آراسیندان بو ایگید آداملاری تاپابیلسن من چکدیگیم نقشه‌نی عملی ائتمک اولار.

من سوروشدوم:

- سیزین بو نقشه‌نیز ندن عبارتدیر؟

او جاوابیمدا دئدی:

- منـی اسـتنطاغا آپـاران ایکـی نفـر مـسلح عـسگردیر. گئتـدیگیمیز یـول دا معـین و مشخصدیر. هر گون منی بیر یول‌لا آپاریب گتیریرلر. یول اوزونو الوئریشلی و خلوت یئرلـر واردیر. سنین آداملارین منی بو خلوت یئرلرین بیرینده عسگرلرین الیندن آلا بیلر. حیـات یولداشیمین او محله‌ده ساخلادیغی بیر سواری ماشینلا من آرادان چیخا بیله‌رم.

ابراهیمی سؤزونه داوام ائدیب دئدی:

- البته منیم گؤروشومه گلن اؤز حیات یولداشیملا بو هفته بو باره ده دانیشاجاغام. سـیز ده ائشیکده اونونلا علاقه ساخلامالی‌سینیز. پلانی دوزگون اجرا ائتمـک اوچـون مـصلحت وئره‌سینیز.

فریدون ابراهیمی جدّی دانیـشیردی. او سـؤزلرینی افـاده ائدنـده صـاف آلنینـدا یارانـان قیرشیقلار بونو ثبوت ائدیردی. من بیر آز فیکر ائدندن سونرا دئدیم:

- آغای ابراهیمی من بو برنامه‌نی اجرا ائتمگه سؤز وئریرم. فقط بو شرایطده نظـرده اولان آداملاری تاپا بیلسم. من آزاد اولاندان سونرا سیزینله زنداندا علاقه‌ده اولاجاغام.

بیز بو پلانین تفرّعاتی باره‌سینده یاریم ساعاتا قدر صحبت ائتدیک. ناهار واختی اولدوغونا گؤره شاعر مظفر درفشی ایله برابر آغای ابراهیمی ایله وداعلاشیب اوندان آیریلدیق.

ناهـاردان سـونرا آزاد اولان دوسـتاقلار اؤز اساسـلاری ایلـه سـاعات دؤردده زنـدانین حیه‌طینده حاضر اولمالی ایدیلر. بوتـون دوسـتاقلارین گؤزلرینـده، حرکتلرینـده شـادلیق گؤرونوردو. أللی اوچ نفر دوسـتاقلارین آزاد اولمـاق امیـدی، اونلاریـن دا آزاد اولماقلارینـا گمان یئری قویموشدو. ساعات دؤرد اولمامیش آزاد اولان دوستاقلار حاضر آمـاده ایـدیلر. باشـقا دوسـتاقلارین دا اؤز عائلـه‌لرینـه اولان سفارشـلرینی شـیفاهی و یـا نئچـه دفعـه قاتلانمیش کاغاذلارا یازاراق اونلارا تاپشیریردیلار. اونلار دا بو کاغاذلاری گیـزلین یئرلـرده گیزله‌دیردیلر. تبریز زندانی بایرام شکلینی آلمـیش و دوسـتاقلارین آراسـیندا طنطنـه وار ایدی. سلوللاردا هئچ کیم قالمامیشدی. هامی حیه‌طـه تؤکولـوب ایلـک آزادلیغـا تاماشـا

ائتمک ایسته‌ییردیلر. بوتون دوستاقلارین گـؤزلری زنـدان قاپیـسینا دیکیلمیـشدی. هلـه قاپی آچیلیب آدلاری سسله‌ینلردن خبر یـوخ ایـدی. سـاعات دؤرده نفـسلر سـینه‌لـرده حـبس اولموشـدو. انتظـار هـامینی یـوروردو. قـاپیلار ایـسه بـاغلی قالمیـشدی. سـاعات دؤردیاریمدا دوستاقلار یاواش یاواش- امیـدلرینی ایتیریردیلـر. بـو سـؤزلر ائـشیدیلیردی: "بونلارین بوتون ایشلری ده اؤزلری کیمی مسخره‌دیر"، "شیطاندان امید گؤزله‌مک اولمـاز"، "یقـین کـی، دوسـتاقلارین آزاد اولماسـینا آغـالاری اینگیلیـسلر و آمئریکـالیلار راضـی اولماییبلار". نه ایسه ساعات بئش اولمامیش زندانین حیه‌ط قاپیسینین او بیری طرفیندن سسلر ائشیدیلمه‌یه باشلادی. بیر آزدان سـونرا قـاپی آچیلـدی. بیـر نئچـه افـسر و آژدان زندان حیه‌طینه گیردیلر. اونلار قاپی دلیندا دایانـان دوسـتاقلاری گـؤروب فریـاد ائـدیب اوجادان "نه اوچون بورا ییغیلیبسیز؟ چکیلـین دالییـا!"، دئیـه امـر ائـده‌رک دوسـتاقلاری حیه‌طین اورتاسینا طرف یؤنلتدیلر. افسرلرین بیری دئدی:

- هرکسین آدی سسلندی شئیلرینی گؤتوروب قاباغا گلسین.

بیرینجی آدی چاغیریلان آدام شئیلری ایله قاباغا گلدی. اونو زندان قاپیـسینی آچیـب او بیری طرفه اؤتوردولر. قاپینین او طرفینده کیچیک بیر حیـه‌ط وار ایـدی. اؤلچوسـو اون- اون مئتر ایدی. بو حیه‌ط خلوت بیر یئر ایدی. نگهبانلار اوردا کئشیک وئریردیلـر. نهایـت آدلارین چاغیریلیب قورتارماغی بیر ساعات چکدی. بو زامان کیچیک حیـه‌طـین بؤیـوک حیه‌طه اولان قاپیسی‌نی آچدیلار. بو حیه‌طده زندانین اداره حصّه‌لری یئرله‌شیردی. بیز بو حیه‌طه وارد اولاندا ایییرمی نفره یاخین سیلاحلی قـوه ایلـه روبـرو اولـدوق. بـو هـامینین تعجوبونه سبب اولدو. بو سؤال قاباغا گلیردی کی، بیزی آزاد ائدیرلرسه، بس بو سـیلاحلی قوه‌لر نه اوچوندور؟ آزادلیق وعده‌سی وئریلن دوسـتاقلارین هامیـسی بیـر-بیـرنین اوزونـه باخیردیلار. بو باخیشلار معنالی ایدی. سؤاللارین جاوابینی وئرن آدام ایسه هله یوخ ایدی. بیزی بیر-بیریمیزین یانیندا جرگه‌یه دؤزدولر. تهـران قوشـونو ایلـه آذربایجانـا سـوخولان قوشونون سربازلاری قارشیمیزدا صف چکیب دایانـدیلار. اونـلار تـوفنگلرینی بیـزه طـرف توتوب دایانمیشدیلار. سکوت هر طرفـی بوروموشـدو. هـئچ کـسدن سـس چیخمیـردی. قارشیمیزدا دوران عسگرلر گؤزلرینی بیزه زیلله‌میشدیلر.

بیر قایدا اولاراق آزاد اولان دوستاقلاری نظمیّه‌یه آپاریب اوردا سنخرانلیق ائدیردیلر. دوستاقلارا دلیل نصیحت دئییردیلر کی، داها دؤلتین قارشیسیندا جسارت ائتمه‌سینلر. بیز بونلاری ائشیدیب بیلیردیک. اؤزوموزو نطمیّه‌یه گئتمگه حاضرلاییردیق. آمما ایندی وضعیت آیری بیر مؤضوعدان خبر وئریردی. بو زامان یاخینداکی بنادان بیر سروان چیخیب بیزه طرف گلمه‌یه باشلادی. آمما بیز سهو ائدیردیک. سروان صفین اولینده دایانیب، هامینین حیرتی ایچینده بیرینجی دوستاغا بیر سیلله ووروب دئدی:

- سن شاهنشاهین اوزونه عاق اولوب آذربایجانی ایراندان آییرماق ایسته‌ییردین؟

سروان بو سؤزلری فارسجا دئییردی. اوزونه سیلله وورولان دوستاق سروانین ضربه‌سیندن غافل اولدوغو اوچون ایکی آددیم دالییا چکیلدی. سونرا اوزونو صفده دایانان دوستاقلارا توتوب اوجادان فریاد چکدی:

- من ایندی سیز مهاجر، متجاسرلره گؤستره‌جه‌یم.

بیز هله ایندیه قدر بو أللی اوچ نفرین هامیسینین مهاجر اولدوغوونو بیلمیردیک. بیز ائله بیلیردیک‌کی، بو گروهون ایچینده هر جور آدام وار. ایندی بونلارین سئچیلمیش مهاجر اولدوقلارینی درک ائدیردیک. سروان ایکینجی دوستاغین قارشیسیندا دایاندی و "سن بیلمیرسن کی، ایرانا شاهنشاه حؤکمرانلیق ائدیر؟"، دئییب بیر سیلله ده اونا ووروب، اوزونه توپوردو. صفده دایانان دوستاقلارین آراسیندا ولوله دؤشموشدو. هامی ناراحات ایدی. سروان اوچونچو زندانینین قارشیسیندا دایاناندا دوستاق بیر آددیم قاباغا یئرییب یومروقلارینی ماهر بوکسورلار کیمی سروانین گؤزلری قاباغیندا توتوب اوجا سسله دئدی:

- من آذربایجانلی بالاسی‌یام. اؤلمه‌گیمه حاضر اولارام، آمما تحقیری قبول ائتمه‌رم.

کیشیسن الینی یوخاری آپار! سروان دایانیب اورتا یاشلی بو مهاجرین اوزونه باخیردی. صفده دایانان مهاجرلرین گؤزلرینده تبسم اوینایییردی. سروان نئچه ثانیه یئرینده قورویوب قالدی. نهایت آماده حالیندا دایانان سیلاحلی عسگرلره باشی ایله اشاره ائله‌دی. عسگرلر گلیب جسارتلی مهاجری قوللارینداں توتوب صفدن چیخاریب آپاردیلار. دوستاقلارین دایاندیقلاری صفدن بیر آز آرالی ایکی بؤیوک آوتوبوس دایانمیشدی. بایاقدان هئچ کیمین نظرینی جلب ائتمه‌ین بو آوتوبوسلار ایندی هامینین نظرینی جلب

ائدیردی. ایندی اونلار بیلیردیلر کی، بو ماشینلار اونلاری گؤزله‌ییر. آمما مقصدی هئچ کیم بیلمیردی. بیر آز سونرا سروان بنادان خارج اولوب صفه دوغرو گلمه‌یه باشلادی. او تک تنها گلیردی. یانیندا هئچ کیم یوخ ایدی. سروان عسگرلرین گروهبانینا اشاره ائدیب اؤز طرفینه چاغیردی. گروهبان قاچا- قاچا اؤزونو اونا یئتیردی. اونون بیر الی قولاغینین دیبینده ایدی. سروان اونا دستور وئریب اؤزو یئنه ده زندان اداره‌سینه قاییتدی. گروهبان دوستاقلارا طرف گلیب اونلاری بیر آز آرالی دایانمیش آوتوبوسلارا طرف هدایت ائتدی. أللی اوچ نفر دوستاق مهاجر بو منوال ایله ایکی یئره تقسیم اولوب، بو ایکی آوتوبوسا میندیلر. اون دقیقه‌دن سونرا اؤزو ایله آلتی یا یئددی ژاندارم گتیردی. بیزی بو ژاندارملارا تحویل وئردیلر. یاریم ساعاتدان سونرا آوتوبوسلار حرکت ائله‌دیلر. هله بیزی هارا آپاردیقلارینی بیلمیردیک. آمما اونلارین بیزه وئردیکلری وعدلر دوز اولسایدی، یاخود آزاد ائتمک خیاللاری اولسایدی، گرگ نظمیّه‌یه آپاریب اوردان بیر باشا آزاد ائده‌یدیلر. آوتوبوسلار زندان داروازاسیندان چیخیب شهره طرف یوخ، زندانین آرخاسینا طرف حرکت ائتمه‌یه باشلادی. زندانین آرخاسی بیابان ایدی. دوستاقلار تعجب ائتمه‌یه باشلامیشدیلار. بیزی هارا آپاریرلار؟ بو سؤال هامینین فیکرینی مشغول ائتمیشدی. نهایت دوستاقلار کاروانی تبریزین قورتاران یولو ایله گئدیب شرق طرفده تهران جادّه‌سینه چیخدی و تهرانا طرف یوللاندی. بیز ایندی یوز فایز بیلدیک‌کی، آزاد اولماق مسئله‌سی یالان و اویدورما سؤزموش. هر حالدا آلتی آیدان سونرا زندانین دؤرد دیواری آراسیندان چیخیب طبیعتین قوینونا آتیلمیشدیق. گؤردویوموز منظره‌لر لذت وئریردی. بیر آزدان سونرا داغ کولکلری سهندین باشیندان آخیب خورداد آیینین ایستی هاواسینی قووردو. گون باتاندا بوستان‌آبادی آرخادا قویدوق. بیزیم آوتوبوسدا اوچ ژاندارم وار ایدی. اونلار سوروجونون یانیندا اوتوروب گؤزلرینی بیزه دیکمیشدیلر. آذربایجان مهاجرلرینین خرم‌آبادا سورگون اولماقلارینی بیلیردیک. ایندی ده بیزی اورا سورگون ائتمکلری باره ده دوشونوردوک. هر حالدا آخشامین قارانلیغی هر یئری بوروموشدو. یوللارین اطرافیندا‌کی منظره‌لردن استفاده ائده بیلمیردیک. اونا گؤره ده بعضی دوستاقلاری یوخو آپارمیشدی. ائرته‌سی گون ناهاردان سونرا تهرانا یئتیشدیک. او زامانلار جاددالار هله آسفالت

اولمامیشدی. یوللار باشدان باشا چالا–چوخوردان عبارت ایدی و ایییرمی دؤرد ساعات یول گلمیشدیک. ایندی تهرانین خیابانلاریندا حرکت ائدیردیک. تهراندا چوخ اولدووغوما گؤره شهرین هر طرفی منه تانیش ایدی. تهرانین ایندیکی میدان انقلابدان اوزو آشاغی گلیب گؤمرؤک میدانینا چیخدیق. اوردان دا مولوی‌یه دؤندوک. او زامان ژاندارم اداره‌سی بو خیاباندا یئرله‌شیردی. اعدام میدانینا چاتمامیش ساغ الده ائنلی بیر کوچه‌یه دؤندوک. قارشیداکی بؤیوک دروازادان ایچه‌ری گیردیک. یاریم ساعات آوتوبوسلارین ایچینده قالدیق. سونرا معلوم اولدو کی، بیزی بوردا قبول ائتمیرلر. ژاندارم اداره‌سینین رئیسی اؤزو آوتوبوسلارین یانینا گلیب باخاندان سونرا دئمیشدی:

– اوّلا سیزین مراسله‌نیز یوخدور، ایکینجی‌سی ده بیزیم بو دوستاقلاری بوردا ساخلاماغا یئریمیز یوخدور.

بئله‌لیکله بیزی گتیرن ژاندارملارین مسئولو نه قدر سعی گؤستردیسه فایداسی اولمادی. آوتوبوسلاردان یئره دؤشمه‌یه اجازه وئرمیردیلر. هر حالدا او گئجه‌نی آوتوبوسلارین ایچینده کئچیردیک. ائرته‌سی گون بیزی اوردا شوش خیاوانی یولوندان راه آهنه گتیردیلر. بوردا بیر نئچه، تاختادان تیکیلمیش ائولر وار ایدی. بو ائولرده آمئریکانین عسگرلری یاشاییرمیشلار. محاربه قورتاراندان سونرا اونلار ایرانی ترک ائتمیشدیلر. ایندی ایسه بورانی بیزیم اوچون نظرده توتموشدولار. اوزونلوغو ایییرمی بئش مئتر ائنی ایسه آلتی مئتر اولاردی. هر اوچ مئتردن بیر شیمالا و جنوبا پنجره‌لری وار ایدی. بورا بیزیم اوچون مناسب یئر ایدی. بؤیوک بیر سالونون یئرینه ادیال دؤشه‌میشدیلر. بیزی آوتوبوسلاردان دؤشوردوب سالونا هدایت ائتدیلر. أللی اوچ نفری بورا چوخ راحاتلیقلا توتدو. پنجره‌لردن کوچه‌ده گئدیب گلنلری آیدین گؤروردوک. مراقبت چوخ ساده ایدی. بورادان آخشام چاغی راحاتلیقلا قاچا دا بیلردیک. آمما هئچ کیم بو فیکیرده دئییلدی. دؤلت کابینه‌سینده خرم‌آبادا سورگون اولان مهاجرلر باره‌سینده مذاکره‌لر گئدیردی. بو مذاکره اونلارین عفو اولماسی اطرافیندا ایدی. حتی بوباره‌ده قزئتلر یازیردیلار. بورا تبریز زندانیندان مقایسه ائدیلمز درجه‌ده یاخشی ایدی. ملاقاتیمیز دا وار ایدی. من ژاندارملارین بیرینین واسیطه‌سیله تهرانا منتقل اولماغیمی یازیب قوهوملاریما،

کندلیلریمیزه بیلدیرمیشدیم. ایندی اونلار منیم ملاقاتیما گلیردیلر. بیزلره وئریلن خـؤرک جیره‌سی ده تبریز زندانیندان چوخ یاخشی ایـدی. آممـا گـونلر اؤتـور و آزاد اولمـاغیمیز باره‌ده خبر یوخ ایدی. بیزی بیر آی بوردا ساخلادیلار. سونرا تهران کلانتریلـری آراسـیندا تقسیم اولدوق. اونلار بیزی ضـامن ایلـه آزاد ائتمـک ایـسته‌ییردیلـر. تهرانـدا نقـی آدلـی کندلیمیزین قهوه‌خاناسی وار ایدی. او منی ضمانته گؤتوردو بو شرط ایله کـی، هـر گـون اؤزوموزو کلانتریه معرفلیک ائدک. نهایت مهاجرلرین عفو اولماقلارینا دایر امـر وئریلـدی. خرم‌آبادین سورگون کاروانلاری اؤز یوردلارینا قاییتماغا باشلادیلار. بیـز ده اونـلار کیمـی یوردموزا دؤنملی اولدوق. بئله‌لیکله منیم بو کؤیرک خاطره‌یمـین بیرینجـی جلـدی سـونا چاتدی.

۱) باش کوماندان، فرمانده‌کل دئمکدیر.

۲) قازالاق ایکی ته‌کرلی آرابا ایدی و ایکی نفردن آرتیق توتمازدی. بیر آتلی اولور و چـوخ سرعتله گئدردی. اونا وارلیلار یا دا قوچولار مینردیلر.

۳) بورادا رایوندان مقصد پولیس مرکزی، یاخود پاسگاهدیر-رئداکتور.

۴) ایدمان ورزش دئمکدیر.

۵) اوکئان اقیانوس دئمکدیر.

۶) بوتانیکا گیاه‌شوناسلیق دئمکدیر.

۷) پرئزیدوم ریاست هیئتی اوچون آیریلمیش یئردیر.

۸) پیونئر پیشاهنگ دئمکدیر.

۹) قالوستوک کراوات دئمکدیر.

۱۰) گؤیرته عرشه دئمکدیر.